

HENRY KISSINGER

ÇİN

Dünden
Bugüne
Yeni Çin

HENRY KISSINGER

Öğretmen bir baba ve ev kadını bir annenin oğlu olarak 1923 yılında Almanya'nın Fürth şehrinde dünyaya geldi. Ailesi 1938'de Nazi zulmünden kaçıp New York'a yerleşti. Hem çalışıp hem okuyarak sürdürdüğü öğrenim hayatı sırasında New York City Koleji'ne devam etti. Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyesi olduktan sonra Richard Nixon ve Gerald Ford yönetimlerinde Ulusal Güvenlik Danışmanı ve daha sonra da ABD'nin 56. Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger, birçok Amerikan Başkanı'na dış politika konusunda danışmanlık yaptı.

ABD ve Sovyet Rusya arasındaki yumuşama politikasını geliştirdi, bunun sonucunda 1972 yılında SALT I antlaşması imzalandı. Aynı yıl Kissenger, ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında ilk resmî ilişkileri kurdu. ABD'nin 1969 - 1970 yıllarında Kamboçya'yı bombalamasını desteklemesine karşın, Vietnam sorununu çözüme götürmedeki üstün katkılarından dolayı 1973 yılında kendisine Nobel Barış Ödülü verildi. Bunun yanı sıra Başkan'ın Özgürlük Madalyası, Bağımsızlık Madalyası'nın da aralarında olduğu çok sayıda başka ödüle de layık görüldü. *Mekik Diplomasisi* yöntemiyle 1979 yılında İsrail ile Mısır arasında da diplomatik ilişki kurulmasına katkıda bulundu. 1983 yılında Başkan Ronald Regan tarafından ABD'nin Orta Amerika'ya yönelik politikasını geliştirmek için oluşturulan federasyon heyetinin başına getirildi. 2002'de George W. Bush da Kissenger'ı 11 Eylül saldırısının sebeplerini araştırmakla görevlendirilen kurulun başına geçirdi.

Dış politika ve diplomasi üzerine çok sayıda kitap ve makale kaleme almıştır. Hâlen Kissinger Associates, Inc. isimli danışmanlık firmasının yöneticisidir.

kaknüs yayınları: 575
araştırma-inceleme serisi: 66

isbn: 978-975-256-372-8
yayıncı sertifika no: 11216

I. basım, 2015 istanbul

kitabın orinal adı: on china
kitabın adı: çin *dünden bugüne* yeni çin
yazarı: henry kissinger
ingilizce aslından çeviren: nalan ışık çeper
copyright© henry a. kissinger, 2012
türkçe yayın hakları: kaknüs yayınları© 2014

yayına hazırlayan: ömer çolakoglu, seda darcan çiftçi
düzelti: arzu sarı
teknik hazırlık: yusuf yağ
kapak düzeni: semih edis
baskı-cilt: alemдар ofset

kaknüs yayınları
kızkulesi yayıncılık tanıtım eğitim hiz. san. ve dış tic. ltd. şti.
merkez: mimar sinan mah. selami ali efendi cad. no: 5 üsküdar, istanbul
tel: (0 216) 492 59 74/75 faks: 334 61 48
kitap@kaknus.com.tr
dağıtım: çatalçeşme sk. defne han no: 27/3 cağaloğlu, istanbul
tel: (0 212) 520 49 27 faks: 520 49 28
satis@kaknus.com.tr

HENRY KISSINGER

Çin

Dünden Bugüne Yeni Çin

Türkçesi:

Nalan Işık Çeper

İçindekiler

Önsöz	13
ÇİNCE YAZIM ÜZERİNE NOTLAR	19
GİRİŞ	21
KISIM 1:	
Çin'in Benzersizliği	25
Çin Üstünlüğü Çağı.....	28
Konfüçyüsçülük.....	35
Uluslararası İlişkiler Kavramları: Tarafsızlık mı, Eşitlik mi?	39
Çin'in Gerçekçi Politikası ve Sun Tzu'nun Savaş Sanatı	46
KISIM 2:	
"Secde" Sorunu ve Afyon Savaşı	59
Macartney'in Elçilik Görevi.....	62
İki Dünya Düzeninin Çarpışması: Afyon Savaşı	73
Qiying'in Diplomasisi: Barbarları Yatıştırma	80
KISIM 3:	
Hükûmranlıktan Gerilemeye.....	87

Wei Yuan'ın Planı: "Barbarlara Karşı Barbarları Kullanmak," Onların Tekniklerini Öğrenmek	91
Otoritenin Çöküşü: İç Ayaklanmalar ve Dışarıdan Gelen Saldırıları	94
Düşüş Döneminin Yönetimi	101
Japonya'nın Meydan Okuması	110
Kore	115
Boksör Ayaklanması ve Yeni Savaşan Devletler Dönemi	122

KISIM 4:

Mao'nun Sürekli Devrimi	129
Mao ve Büyük Uyum	130
Mao ve Uluslararası İlişkiler: Boş Şehir Hilesi, Çin Caydırıcılığı ve Psikolojik Üstünlük Arayışı.....	136
Sürekli Devrim ve Çin Halkı.....	146

KISIM 5:

Diplomasi Üçgeni ve Kore Savaşı	153
Acheson ve Çin "Titoculuğu" Tuzağı	159
Kim Il-sung ve Savaşın Başlaması	163
Amerikan Müdahalesi	172
Çin'in Tepkileri: Caydırıcılığa Bir Başka Yaklaşım	175
Çin ve Amerika'nın Karşılıklı Meydan Okuması	188

KISIM 6 :

Çin İki Süper Gücü Karşısına Alır	193
I. Tayvan Boğazı Krizi	196
Birleşik Devletlerle Diplomatik İlişkilerde Ara Dönem	205
Mao, Kruşçev ve Çin-Sovyet Ayrılığı	208
II. Tayvan Boğazı Krizi	220

KISIM 7:

Krizlerle Dolu Bir On Yıl.....	231

Büyük İleri Adım	232
Himalaya Sınır Anlaşmazlığı ve 1962 Çin-Hindistan Savaşı	235
Kültür Devrimi	244
Bir Fırsat Kaçmış mıydı?	250

KISIM 8:

Uzlaşmaya Giden Yol	257
Çin Stratejisi	259
Amerikan Stratejisi	271
İlk Adımlar - Ussuri Nehri'nde Çatışmalar	273

KISIM 9:

İlişkilerin Yeniden Başlaması: Mao ve Zhou ile İlk	
Karşılaşmalar	299
Zhou Enlai.....	304
Nixon Çin'de: Mao ile Tanışma	320
Nixon-Zhou Diyalogu	328
Şanghay Bildirisi	333
Sonuç.....	340

KISIM 10:

Yarı İttifak: Mao ile Görüşmeler	343
Yatay Çizgi: Kuşatma Politikasına Çin Yaklaşımı.....	345
Watergate Darbesi	361

KISIM 11:

Mao Devrinin Sonu	365
Halef Krizi	365
Zhou Enlai'nin Düşüşü	369
Mao ile Son Görüşmeler: Kırılma Noktaları ve Fırtınanın Gelişi	375

KISIM 12:

Yıkılmaz Deng	395
Deng'in İktidara İlk Dönüşü	396
Liderlerin Ölümü-Hua Guofeng	402

Deng'in Yükselişi - "Reform ve Açılım"	404

KISIM 13:

"Kaplanın Kıçına / Arkasına Dokunmak":

Üçüncü Vietnam Savaşı.....	417
Vietnam: Büyük Güçlerin Muamması.....	418
Deng'in Dış Politikası- Amerika ile Diyalog ve İlişkilerin Normalleştirilmesi.....	427
Deng'in Seyahatleri	436
Deng'in Amerika Ziyareti ve İttifakın Yeni Tanımı.....	441
Üçüncü Vietnam Savaşı.....	449

KISIM 14:

Reagan ve Olağan Durumun Gelişi.....	461
Tayvan Silah Satışları ve Üçüncü Tayvan Bildirisi	465
Çin ve Süper Güçler - Yeni Dengeler	471
Deng'in Reform Programı	482

KISIM 15:

Tiananmen.....	495
Amerika'nın Açmazları	499
Fang Lizhi İhtilafı	517
12 ve 24 Karakter Bildirileri	526

KISIM 16:

Ne Tür Bir Reform? Deng'in Güney Turu	531

KISIM 17:

Yeni Bir Uzlaşmaya Doğru Giden Hız Treni:

Jiang Zemin Dönemi	539
Çin ve Dağılan Sovyetler Birliği	549
Clinton Yönetimi ve Çin Politikası	554
III. Tayvan Boğazı Krizi.....	565
Çin'in Yeniden Canlanması ve Jiang'ın Görüşleri	573

KISIM 18:

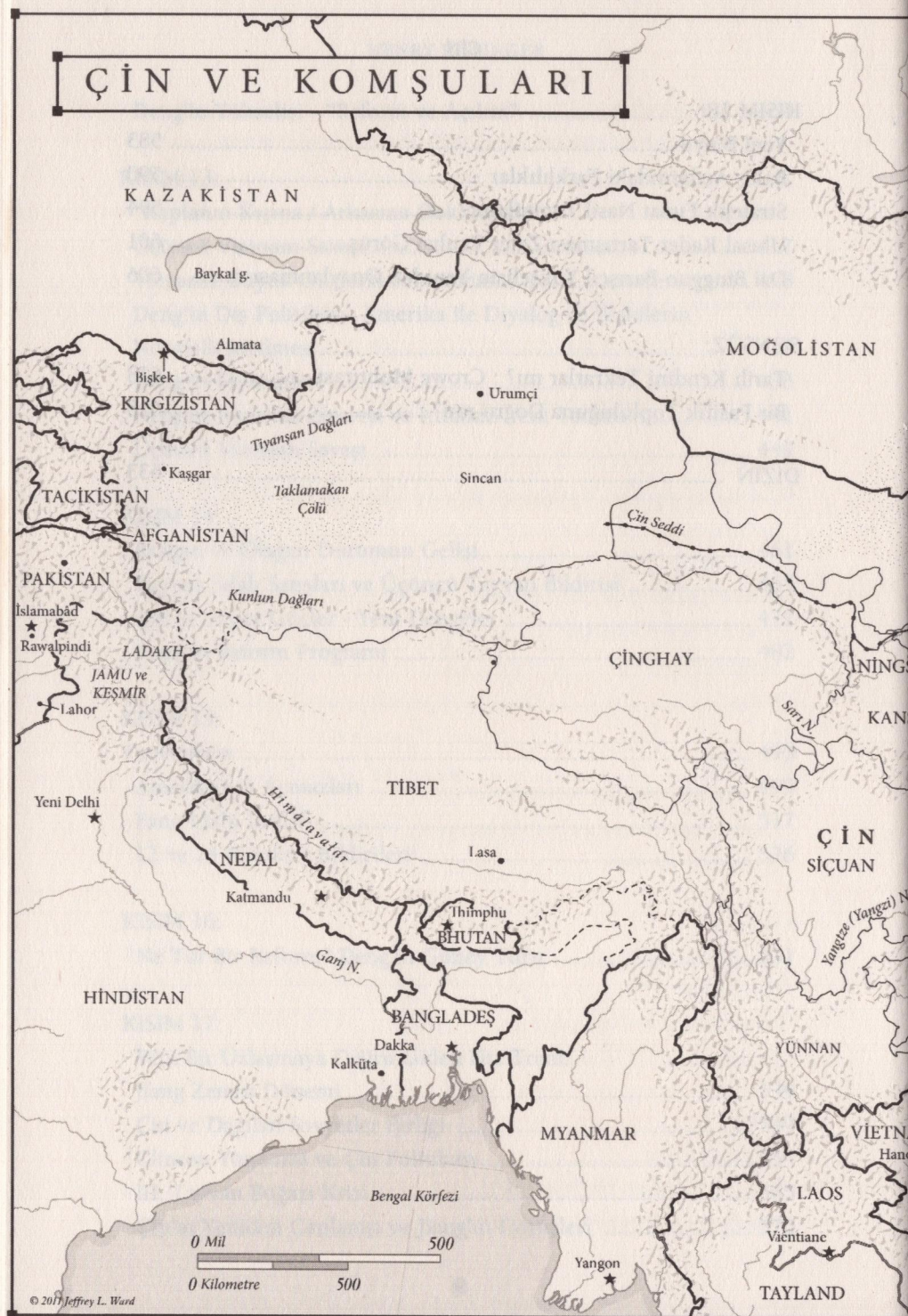
Yeni Binyıl	583
Bakış Açılarındaki Farklılıklar	590
Stratejik Fırsat Nasıl Tanımlanır?	594
Ulusal Kader Tartışması-Zafer Yanlısı Görüş	601
Dai Bingguo-Barışçıl Yükselişin Yeniden Onaylanması	606

SONSÖZ:

Tarih Kendini Tekrarlar mı? : Crowe Muhtırası.....	613
Bir Pasifik Topluluğuna Doğru mu?	628

DİZİN	633

ÇİN VE KOMŞULARI

Ön Söz

BUNDAN NEREDEYSE GÜNÜ GÜNÜNE KIRK YIL ÖNCE Başkan Richard Nixon beni, Amerika'nın yirmi yıldan uzun bir süre boyunca üst düzeyde temasının olmadığı, Asya tarihinin merkezinde yer alan bir ülke ile yeniden temas sağlamak üzere Pekin'e göndererek onurlandırmıştı. Amerika'nın bu açılımının gerekçesi, halkımızın önüne, Vietnam Savaşı'nın sancılarını ve Soğuk Savaş döneminin kaygı verici manzaralarını aşan barışçı bir yaklaşım koymaktı. Çin, güyâ Sovyetler Birliği'nin müttefiki olmasına rağmen, Moskova'dan gelecek tehditkâr bir saldırıya karşı direnmek için manevra sahası arayışındaydı.

Aradan geçen zaman içinde elli kereden fazla Çin'de bulundum. Yüzyıllar boyu Çin'de bulunmuş pek çok ziyaretçi gibi Çin halkına, onların sabrına, ince zekâsına, aile mefhumuna ve temsil ettiği kültüre hayranlık duydum. Aynı zamanda bütün hayatım boyunca, büyük ölçüde Amerikan tarzı bir yaklaşımla, barış köprüleri kurmak için uzun uzadıya tefekkür ettim. Ve bir üst düzey yetkili, bir elçi ve bir bilima damı olarak her iki düşünce tarzını da aynı anda takip edebilme şansına sahip oldum.

Kısmen Çinli liderlerle yapılmış olan görüşmeleri temel alan bu kitap, Çinlilerin savaş, barış ve uluslararası düzen gibi konulara olan kavramsal yaklaşımının, bu kavramsal duruşa nazaran daha faydacı olup her bir münferit olaya göre şekil alan Amerikan tarzı yaklaşımla olan etkileşimini açıklamak üzere gösterilmiş bir çabadır. Farklı tarih ve kültürler zaman zaman farklı sonuçlar doğurur. Benim Çin'e özgü bakış açısıyla her zaman hemfikir olmamam gibi, her okur da hemfikir olmayacaktır. Ama yirmi birinci yüzyılın dünyasında Çin devasa bir rol oynayacağından, onların bu bakış açısını anlamak icap etmektedir.

İlk ziyaretimden bu yana Çin, ekonomi alanında bir süper güç ve küresel siyasi düzeni şekillendiren önemli bir unsur hâlini almıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD galip gelmiştir. Çin ile ABD arasındaki etkileşim, küresel barış ve refah arayışı sürecinde başlıca etken hâline gelmiştir.

Başlangıç noktasındaki görüş farklılıkları göz önüne alındığında, sekiz Amerikan başkanı ve dört kuşak Çinli lider bu hassas ilişkiyi hayret verici şekilde istikrarlı bir tavır içinde idare etmeyi başarmıştır. Her iki taraf da tarihsel miraslarının ya da iç düzenlerinin farklılığından kaynaklanan zıt görüşlerinin, temelde iş birliğine dayanan bu ilişkiyi bölmesine müsaade etmemiştir.

Benzersiz değerleri temsil ettiğine inanan her iki toplum için bu, zorlu bir yolculuk olmuştur. ABD'nin kendisini bütün dünya ülkelerinden müstesna bir konumda görmesi, misyonerce bir tutumu beraberinde getirmektedir. ABD, sahip olduğu değerleri dünyanın her yanına yayma mecburiyeti olduğunu savunur. Çin'in kendisini müstesna bir konumda addetmesinin nedeniyse kültüreldir. Çin, değerlerini yaymaya çalışmaz; çağdaş kurumlarının Çin'in dışındaki dünyaya uygun olduğunu da ileri sürmez. Fakat bu, yine de diğer bütün devletleri, Çin kültürel ve siyasi yapılarına olan yakınlıkları nispetinde değişiklik gösteren seviyelerde resmen birer yardımcı/bağımlı ast yapılar olarak değerlendiren

Orta Krallık geleneğinin vârisi olan bir kabüldür; bu da diğer bir deyişle, kültürel bir evrensellik iddiasını işaret etmektedir.

Bu kitabın başlıca odak noktalarından biri, 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren Çinli ve Amerikalı liderlerin karşılıklı etkileşimidir. Hükümet içinden ve dışından, dört kuşak Çinli liderlerle yaptığım görüşmelerin resmî ve gayri-resmî tüm kayıtlarını muhafaza ettim ve bu kitabı hazırlarken temel kaynak olarak onlardan yararlandım.

Bu kitap, âdeta başlarının etini yememe müsaade eden mesai arkadaşlarımla ve dostlarımla özveri ve yetkin yardımları olmaksızın yazılamazdı.

Schuyler Schouten, olmazsa olmaz biriydi. Bundan sekiz yıl önce Yale Üniversitesinden Prof. John Gaddis onu en yetenekli öğrencilerinden biri olarak bana tavsiye ettiğinde dikkatimi çekmişti. Bu projeye başladığım zaman ondan, çalıştığı hukuk şirketinden iki ay izin almasını rica ettim. Dedigimi yaptı ve bu süreçte o kadar çok işe dâhil oldu ki projenin bir yıl sonra bittiği zamana kadar işi hiç bırakmadı. Schuyler temel araştırmaların pek çoğunu üstlendi. Çince metinlerin çevirisinde yardımcı oldu. Düzeltme ve redaksiyon aşamasında bıkıp usanmadan çalıştı. Ondan daha iyi bir araştırma arkadaşım hiç olmamıştı ve onun kadar iyisini çok az gördüm.

Stephanie Junger-Moat'un on yıldır her türlü faaliyetimde benimle birlikte çalışması benim için büyük bir şans. Beyzbolda dedikleri gibi, "her pozisyonun hakkını veren tam bir görev adamıdır" o. Araştırmalar ve düzeltmeler yaptı ve yayıncıyla başlıca bağlantım oldu. Bütün dipnotları kontrol etti. Müsveddelerin daktilo edilmesi işini organize etti ve teslim tarihi yaklaştığında kendisi de işe girişmekte tereddüt göstermedi. Çekiciliği ve diplomatik becerileri, yaptığı kritik katkıları takviye eden birer unsur oldu.

Harry Evans otuz yıl önce *White House Years* (Beyaz Saray Yılları) isimli kitabının düzeltmelerini yapmıştı. Bütün bir müs-

veddeyi gözden geçirmesi için dostluğumuzu kullanmamdan alınmadı. Kitabın içeriği ve yapısı ile ilgili çok sayıda bilgece öneride bulundu.

Theresa Amantea ve Jody Williams müsveddeyi defalarca yeniden yazıp kitabın teslim tarihine yetişmesi için birçok geceyi ve hafta sonunu bana yardım etmekle geçirdiler. Onların cesaretlendirmeleri, yetenekleri ve ayrıntıları gören keskin gözlerinin hayatı önemi vardı.

Eski Çin büyükelçisi ve seçkin bir Çin uzmanı olan Stapleton Roy, Çin açılımı sırasında yardımcım olan ve daha sonra Çin'e büyükelçi olarak atanan Winston Lord ve yazınsal konulardaki yardımcım Dick Viets birçok bölümü okuyup yararlı yorumlarda bulundular. Jon Vanden Heuvel birkaç bölüm için faydalı araştırmalar sağladı.

Penguin Press ile birlikte kitap yayımlamak mutluluk verici bir deneyim oldu. Ann Godoff her zaman hazır, anlayışlı, asla can sıkıcı olmayan biriydi. Bruce Giffords, Noirin Lucas ve Tory Klose kitabın yayınlanması süre boyunca editöryel anlamda bana yol gösterdiler. Fred Chase, müsveddeleri özenle ve büyük bir yetkinlikle kontrol edip düzeltmeler yaptı. Laura Stickney kitabın başeditörüydü. Torunum olacak kadar genç olmasına rağmen, yazarın karşısında hiçbir şekilde ezilmedi. Benim siyasi görüşlerimle ilgili tereddütlerini öylesine etkin biçimde ortaya koydu ki müsveddenin kenarındaki kimi zaman iğneleyici ama her zaman isabetli yorumlarını dört gözle bekler oldum. Yorulmak bilmez, kavrayışlı ve her zaman yardımcıydı.

Bütün bu kişilere son derece minnettarım.

Yararlandığım resmî devlet belgelerinin tamamının gizliliği bir süre için kaldırıldı. Özellikle, Woodrow Wilson International Center, Scholars Cold War International History Project'e (Uluslararası Bilim insanları Merkezi'nin Soğuk Savaş Uluslararası Tarih Projesi), arşivlerindeki gizliliği kaldırarak Rusya ve Çin belge-

lerinden oluşan geniş kaynakları kullanmama izin verdikleri için teşekkür ederim. Carter Kütüphanesi, Carter'ın başkanlığı döneminde Çinli liderlerle yapılan görüşmelerin tutanaklarını sunarak Reagan Kütüphanesi de arşivlerinden sayısız yararlı belgeyi temin ederek bana yardımcı oldular.

Kitabın eksikliklerinin, benim kendi kusurum olduğunu söylememe gerek yok.

Yarım yüzyıldan fazladır her zaman olduğu gibi eşim Nancy, yazarların (özellikle de bu satırları yazanın) yazma eylemi sırasında etraflarında oluşturdukları inziva havasına rağmen, hep bel bağlayabildiğim manevi bir güç ve entelektüel destek kaynağı oldu. Kitabın bölümlerinin çoğunu okuyarak sayısız önemli tavsiyede bulundu.

Bu kitabı Annette ve Oscar de la Renta'ya ithaf ediyorum. Kitabı Punta Cana'daki evlerinde başladım ve yine orada tamamladım. Onların konukseverlikleri, hayatıma sevinç ve derinlik katan dostluklarının sadece bir vechesini yansıtmaktadır.

Henry A. Kissinger
New York, Ocak 2011

Çince Yazım Üzerine Notlar

BU KİTAP, Çince isim ve terimlere sık sık atıfta bulunmaktadır. Çince kelimelerin çoğu için Çince karakterleri Latin alfabesine dönüştürmek üzere yaygın olarak kullanılan özellikle iki yönleme dayalı ve herkesçe bilinen alternatif yazım şekilleri mevcuttur. Sözü edilen bu yöntemler, dünyanın pek çok yerinde 1980'lere kadar yaygın olan Wade-Giles yöntemi ve 1979 yılında Çin Halk Cumhuriyeti tarafından resmî olarak kabul edilen ve o zamandan beri Batı'ya ve diğer Asya ülkelerine ait yayınlarda gide-rek daha fazla benimsenen pinyin yöntemidir.

Bu kitabın büyük kısmında pinyin yazımı benimsenmiştir. Örneğin, Wade-Giles yazımı olan “Teng H'siao-ping” yerine, pinyin yazımı “Deng Xiaoping” kullanılmıştır. Öte yandan, çok daha aşina olunan ve fakat pinyin olmayan yazım şekilleri de okura kolaylık sağlamak amacıyla korunmuştur. Örneğin, eski dönemlerde yaşamış askerî teorisyen “Sun Tzu” için, yeni pinyin yazımı “Sunzi”nin yerine geleneksel yazımın kullanılması tercih edilmiştir.

Kitap metninde baştan sona tutarlılığı sağlamak adına, orijinalinde Wade-Giles formatına göre listelenmiş olan isimler yer yer pinyin yazımına çevrilmiştir. Bu tür değişikliklere dipnotlarda ayrıntılı olarak işaret edilmiştir. Her bir durumda Çince orijinal kelime aynı kalmıştır; değişiklik, kelimeyi Latin alfabesine dönüştürme yönteminde dir.

Giriş

ÇİN'İN DEVRİMCİ LİDERİ Mao Zedong, 1962 Ekim'inde en üst kademedeki askerî ve siyasi komutanlarını, toplantı için Pekin'de bir araya getirmişti. Batıdan iki bin mil uzakta, Himalayalar'ın seyrek nüfuslu ve geçit vermez bir arazisinde, iki ülke arasındaki tartışmalı sınır yüzünden, Çin ve Hindistan'ın askerî birlikleri karşı karşıya gelmişlerdi. Tartışma, tarihin farklı yorumları nedeniyle ortaya çıkmaktaydı: Hindistan, Britanya yönetimi zamanında belirlenen sınırı savunurken Çin, İmparatorluk döneminin sınırlarında ısrar etmekteydi. Hindistan, ileri karakollarını sınırın başlangıcında mevzilendirmiş, Çin ise Hindistan mevzilerini kuşatmıştı. Bölgesel uzlaşmaya varma girişimleriye başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Mao, bu açmazı ortadan kaldırmaya karar vermişti. Mao, normalde ortadan kaldırma sürecinde bulunduğu klasik Çin geleneklerinin tarihî derinliklerine inerek komutanlarına Çin ve Hindistan arasında daha önce “bir buçuk” savaş yaşandığını söyledi. Pekin bu savaşların her birinden taktikle ilgili dersler çıkarabilirdi. İlk savaş 1.300 yıl önce, Tang Hanedanı döneminde

(MS 618-907) gerçekleşmişti. O zamanlar Çin, bir Hindistan krallığını kanunsuz ve saldırgan bir düşmana karşı desteklemek üzere askerî birliklerini yollamıştı. Çin'in müdahalesinden sonra iki ülke dinî ve ekonomik ilişkilerin geliştiği yüzyıllar geçirmişti. Mao'nun ifadesiyle bu eski savaştan çıkarılan ders, Çin ve Hindistan'ın kaderinde ebedi bir düşmanlığa yer olmadığı olmuştur. Tekrar uzun bir dönem barış içinde yaşayabilirlerdi, ama bunu yapmak için Çin'in Hindistan'ı "anlaşma masasına" getirmek üzere güç kullanması gerekmekteydi. Mao'nun aklınca "yarım savaş" olarak anlatılan vakıa ise ilkinden 700 yıl sonra Moğol Hükûmdarı Timurlenk'in Delhi'yi yağmaladığı zaman gerçekleşmişti (O zamanlar Moğolistan ve Çin aynı siyasi yapının tarafları oldukları için Mao'ya göre bu, "yarım" bir Çin-Hindistan savaşı oluyordu). Timurlenk görkemli bir zafer kazanmış, ama ordusu Hindistan'a girince 100.000'in üzerinde tutsağı öldürmüştü. Bu kez Mao, Çin kuvvetlerine "kontrollü ve prensipli" olmalarını emretmekteydi.¹

Devrimci "Yeni Çin'i yöneten ve uluslararası düzeni yeniden şekillendirme ve kendi feodal geçmişini ortadan kaldırma niyetini açıkça ilan etmiş olan Komünist Parti'nin lider kadrosundaki Mao'nun muhataplarından hiçbiri, bu kadim misallerin Çin'in mevcut stratejik mecburiyetleriyle alakasını sorgulamış gibi görünmemektedir. Saldırı planları Mao'nun belirlediği ilkeler çerçevesinde devam etmiştir. Haftalar sonra saldırılar büyük ölçüde

¹ John W. Garver, *China's Decision for War with India in 1962* ; Alastair Iain Johnston ve Robert S. Ross'un yayını *New Directions in the Study of China's Foreign Policy* (Stanford: Stanford Üniversitesi Yayınları, 2006), s.116; Sun Shao ve Chen Zibin'in *Ximalaya shan de xue: Zhong Yin zhanzheng shilu* (Snows of the Himalaya Mountains: The True Record of the China-India War) kitabından alıntı yapılmıştır (Taiyuan, Bei Yue Wenyi Chubanshe, 1991), s. 95; Wang Hongwei, *Ximalaya shan qingjie: Zhong Yin guanxi yanjiu* (The Himalayas Sentiment: A Study of China-India Relations) (Pekin: Zhongguo Zangxue Chubanshe, 1998), s. 228-230.

Mao'nun tarif ettiği gibi gerçekleşmiştir: Çin, Hindistan mevzilerine ani ve sarsıcı bir hücumdan sonra, bir önceki kontrol hattına geri çekilmiş, hatta ele geçirmiş olduğu Hindistan'ın ağır silahlarından bir kısmını iade bile etmiştir.

Modern bir liderin bin senelik bir hadisenin stratejik ilkelerine başvurarak büyük bir ulusal harekete girişmesi veya o liderin, ima ettiği şeylerin önemini meslektaşlarının da anlayacağını kendinden emin bir şekilde beklemesi diğer hiçbir ülkede akla gelecek iş değildir. Ama Çin bambaşkadır. Başka hiçbir ülke bir uygarlığı ne bu kadar uzun süre kesintisiz ayakta tutabilir ne de geçmiş ile siyasetinin ve stratejisinin klasik ilkeleri arasında böylesine sıkı bağlar kurabilir.

ABD dâhil diğer toplumlar değer ve kurumlarının evrensel uygulanabilirliğe sahip olduğunu iddia edegelmışlerdir. Yine de hiçbiri, dünyada bu kadar uzun süredir gerçekleşen bu denli çok tarihî iniş çıkış karşısındaki rolünü komşularını da buna ikna ederek sürdürme konusunda Çin'le boy ölçüşemez. MÖ üçüncü yüzyılda birleşik bir devlet olarak ortaya çıkışından Qing Hanedanı'nın 1912 yılında yıkılışına kadar geçen süre zarfında Çin, dikkate değer bir devamlılık gösteren Doğu Asya uluslararası sisteminin merkezinde yer almıştır. Çin imparatorunun evrensel siyasi hiyerarşinin doruk noktası olduğu ki birçok komşu devlet de bunu böyle kabul ederdi ve diğer devletlerin idarecilerinin ona, teorik olarak tebaasıymış gibi hizmet ettiği düşünülürdü. Çin dili, kültürü ve siyasi kurumları uygarlığın karakteristik özellikleriydi; öyle ki bölgedeki hasımlar ve yabancı fatihler bile, kendi meşruiyetlerini kanıtlamak için bunlara farklı ölçülerde uyum gösterirlerdi (ve ilk adım da genellikle Çin'e dâhil edilmek olurdu).

Felaketler ve yüzlerce yıl süren siyasi çöküş dönemlerine rağmen, geleneksel evrenbilim (kozmozoloji) kavramı varlığını korumuştur. Çin'in güçsüz ya da bölünmüş olduğu dönemlerde

bile, merkezîliği bölgesel meşruiyetin mihenk taşı olarak kalmıştır; Çin'i birleştirmek yahut ele geçirmek için çekişen Çinli ve yabancı adaylar, onun evrenin merkezi olduğu temel önermesine karşı çıkmadan, Çin başkentinden yönetimlerini sürdürmüşlerdir. Diğer ülkeler etnik gruplara ya da coğrafi sınırlara göre isimlendirilirken, Çin kendine *zhongguo*, yani "Orta Krallık" ya da "Merkez Ülke" adını vermiştir.² Çin'in yirminci yüzyıl diplomasisini ya da yirmi birinci yüzyıldaki rolünü anlamaya yönelik herhangi bir girişim -bazen fazlasıyla basitleştirmek pahasına da olsa- geleneksel ortamı esaslı bir şekilde idrak ederek başlamalıdır.

² *Huaxia* ve *Zhonghua*, Çin'in yaygın kullanılan bir başka ismidir. İngilizcede tam karşılığı bulunmamakla birlikte "büyük ve merkezî uygarlık" tanımıyla benzerlik taşımaktadır.

KISIM 1

Çin'in Benzersizliği

TOPLUMLAR VE ULUSLAR sonsuza dek süreceklerini düşünmeye eğilimlidirler. Geçmişleriyle ilgili efsanelere de çok değer verirler. Çin uygarlığının en önemli özelliği, bir başlangıcı yokmuş gibi görünmesidir. Tarihte sıradan bir ulus devletten ziyade sürekli doğal bir olgu gibi var olmuştur. Birçok Çinlinin efsanevi kurucu hükümdar olarak önünde saygıyla eğildiği Sarı İmparator efsanesinde Çin, eskiden beri varmış gibi görünmektedir. Sarı İmparator mitlerde ortaya çıktığı zaman Çin uygarlığı bir kaosun içine düşmüştü. Rekabet hâlindeki prensler hem birbirlerini hem de halkı tedirgin ederlerken, güçten düşmüş olan imparator düzeni sağlamaktan acizdi. Orduyu ele geçirerek ülkeyi rahatlatan yeni kahraman, halkın onayıyla imparator ilan edilmişti.³

Sarı İmparator tarihe kurucu kahraman olarak geçmiştir, ancak kuruluş efsanesinde bir imparatorluğu yaratmaz, yeniden kurar.

³ "Ssuma Ch'ien's Historical Records, Giriş Bölümü," İngilizceye çev. Herbert J. Allen; *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (Londra: Royal Asiatic Society, 1894), s. 278-280 (Chapter I: Original Records of the Five Gods).

Çin'in var oluşu ondan öncedir; tarih bilincine yaratılan değil, sadece yeniden yapılanması gereken kurulu bir devlet olarak girer. Çin tarihiyle ilgili bu paradoks, kadim bilge Konfüçyüs'le birlikte tekrarlanır: Kendisi hiçbir şeyi icat etmediğini, altın çağda var olan, ancak kendi dönemindeki siyasi kargaşa içinde kaybolan ahengin ilkelerini biraz olsun canlandırmaya çalıştığını vurgulamasına rağmen, yine de bir kültürün "kurucusu" olarak görül müştür.

On dokuzuncu yüzyıl misyoner ve gezgini Rahip Régis-Evariste Huc'un gözlemleri, Çin'in kökeni ile ilgili çelişkiyi şu şekilde yansıtmaktadır:

Çin uygarlığının kökenleri o kadar eskilere uzanır ki bizim başlangıcını keşfetmeye çalışma gayretlerimiz beyhudedir. Bu halkın arasında devletin ilk zamanlarına dair bir ize rastlanmaz. Bu, Çin'i yansıtan çok özgün bir gerçektir. Bizler ulusların tarihinde, sınırları belli başlangıçlar olmasına; uygarlığın gelişimini adım adım izlememize izin verecek, gelişimini, ilerlemesini ve çoğu defa bu ilerlemeyi takip eden çürüme ve çöküşü görebileceğimiz tarihî belge, gelenek ve anıtlara alışkınızdır. Ama bu Çin için geçerli değildir. Onlar, ilerlemelerinin her aşamasında aynı bugünkü gibi yaşamış görünmektedirler ve Çin'in kadimliğine dair bilgiler bu düşünceyi desteklemektedir.⁴

MÖ ikinci bin yılda Shang Hanedanı döneminde, Çince yazı karakterleri yavaş yavaş gelişirken eski Mısır en görkemli dönemlerinin doruğundaydı. Klasik Yunan'ın büyük şehir devletleri henüz ortaya çıkmamıştı, Roma'nın doğuşuna ise henüz bin yıl vardı. Yine de Shang yazı sisteminin doğrudan akrabası olan sistem, bugün bir milyardan fazla insan tarafından kullanılmaktadır. Bugünkü Çinliler Konfüçyüs döneminde yazılmış metin-

⁴ Abbé Régis ve Evariste Huc, *The Chinese Empire* (Londra, Longman, Brown, Green&Longmans, 1855); Franz Schurmann ve Orville Schell'in *Imperial China: The Decline of the Last Dynasty and the Origins of Modern China-The 18th and 19th Centuries* (New York, Vintage, 1967), kitaplarından alıntılanmıştır, s. 31.

leri anlayabilirler; modern dönemin Çince kitapları ve konuşmaları eski savaşlar ve saray entrikalarından dem vuran vecizelerle zenginleştirilir.

Çin tarihi aynı zamanda birçok iç savaş, başsız geçen ara dönemler ve kargaşanın hüküm sürdüğü dönemleri içerir. Her çöküşten sonra Çin devleti doğanın değişmez bir kanunu gibi kendini yeniden oluşturmuştur. Her defasında Sarı İmparator örneğini takip eden, rakiplerini alt edip Çin'i tekrar birleştiren (ve zaman zaman da sınırlarını genişleten) yeni bir şahıs ortaya çıkmıştır. Çinlilerin yüzyıllar boyunca üzerine titremiş olduğu 14. yüzyıl epik romanı ki Mao da gençliğinde bu romanı neredeyse saplantılı biçimde incelediğini söylemiştir, *Üç Krallığın Hikâyesi* (*The Romance of the Three Kingdoms*)'nin meşhur girişi bu süreklili uyuma işaret eder: "Uzun zamandır bölünmüş bir halde olan imparatorluk birleşmeli, uzun zamandır birleşmiş olan ise bölünmelidir. Bu hep böyle olmuştur."⁵ Her uyumsuzluk dönemi bir yoldan çıkma olarak görülmüştür. Her yeni hanedan, sürekliliği yeniden yakalamak üzere bir önceki hanedanın yönetim ilkelerine başvurmuştur. Dönemsel felaketlerle sınanan Çin kültürünün temel öğretileri ise varlığını sürdürmüştür.

MÖ 221 yılındaki yeni bir dönem açan birleşmeden önce, özerklikten bağımsızlığa doğru evrim geçiren feodal alt birimler yüzünden zamanla parçalanmış olan bin yıllık bir hanedanlık yönetimi vardı. Bu yönetimin doruk noktası olan iki buçuk asırlık siyasi kargaşa dönemi tarihe Muharip Devletler Dönemi olarak geçmiştir (MÖ 475-221). Bu dönemin Avrupa'daki benzeri, çok sayıda Avrupalı devletin güç dengesi çerçevesinde üstünlük için savaştığı 1648 yılındaki Vestfalya Anlaşması ve İkinci Dünya Savaşı sonu arasındaki iktidar mücadelesi dönemi sayılabilir. MÖ 221 yılından sonra Çin, imparatorluk ve birleşme idealini gerçek-

⁵ Luo Guanzhong, *The Romance of the Three Kingdoms*, İngilizceye çev. Moss Roberts (Pekin, Foreign Languages Yayınları, 1995), s. 1.

leştirmiş, ancak bölünme ve yeniden birleşme uygulaması zaman zaman birkaç yüzyıllık döngüler hâlinde devam etmiştir.

Devlet parçalara ayrıldığında, bileşenler arasında kıran kırana savaşlar olurdu. Mao bir defasında Üç Kral Dönemi adı verilen periyotta (MS 220-280)⁶ Çin nüfusunun elli milyondan on milyona düştüğünü ve 20. yy.'deki iki dünya savaşı arasındaki dönemde çekişen gruplar arasındaki çatışmaların da benzer biçimde son derece kanlı geçtiğini iddia etmiştir.

Nihai hudutlarına vardığında Çin kültür havzası, herhangi bir Avrupa devletinden çok daha büyük bir alana ulaşmış, hatta yaklaşık olarak Avrupa kıtasının büyüklüğüne erişmişti. Çin dili ve kültürü ile imparatorun siyasi nüfuzu kuzeyde Sibiry'a uzanan bozkırlarla çam ormanlarından güneyde tropikal ormanlara ve mısır tarlalarına; kanalları, limanları ve balıkçı köyleriyle doğudan Orta Asya'nın bomboş çöllerine ve Himalaya sınırının karla kaplı doruklarına kadar bilinen toprakların tümüne yayılmıştı. Bu toprakların genişliği ve çeşitliliği Çin'in kendi başına bir dünya olduğu düşüncesini desteklemekteydi. Bu durum *tian xia*, yani "Gökyüzünün Altındaki Her Şey"i yöneten imparator kavramını evrensel bir figür hâline getirmekteydi.

Çin Üstünlüğü Çağı

Birkaç bin yıllık uygarlığı boyunca Çin, kendisi kadar fiziki büyüklüğe sahip ve kendisi kadar yüksek bir kültüre ulaşmış diğer ülkeler ya da uygarlıklarla hiçbir zaman uğraşmak zorunda kalmadı. Mao'nun da sonradan ifade ettiği gibi, Hindistan Çinliler tarafından biliniyordu, fakat tarihin büyük bir kısmında farklı krallıklara bölünmüştü. İki uygarlık İpek Yolu vesilesiyle ticaret yapmış, Budizme dair kendilerine has tavır ve yaklaşımlarıyla birbirlerini etkile-

⁶ Mao bu örneği Çin'in bir nükleer savaştan bile neden kurtulacağını anlatmak için kullanmıştı. Ross Terrill, *Mao: A Biography* (Stanford, Stanford Üniversitesi Yayınları, 2000), s. 268.

mişlerdi; lakin neredeyse geçit vermeyen Himalayalar ve Tibet Platosu yüzünden başka şekillerde gündelik temas kurabilme imkânından pek uzakta bulunuyorlardı. Orta Asya'nın geniş ve geçit vermez çölleri Çin'i, İran ve Babil'in Orta Doğu kültürlerinden ve bundan öte Roma İmparatorluğu'ndan uzak tutmuştu. Ticaret kervanları aralıklı olarak yolculuklar yapmaktaydı, ama Çin kendisine yakın büyüklükte ve aynı başarıları yakalamış diğer hiçbir toplumla topluca muhatap olmamıştı. Çin ve Japonya birçok kültürel ve siyasal temel kurumu paylaşıyor olsa da ikisi de bir diğerinin üstünlüğünü kabullenmeye razı olmamış, bu nedenle de çözümü ilişkilerini yüzyıllar boyu sınırlı tutmakta bulmuşlardı. 1793 yılında imparatorun bir Britanya elçisine söylediği gibi, Avrupa Çinlilerin "Batı Okyanusları" olarak tarif ettikleri denizler yüzünden, Çin kültürüne ulaşamaz bir hâldeydi ve bu sebepten acınacak acizliğiyle onu fethetmekten pek uzak bulunuyordu.

Çin İmparatorluğu'nun toprak talepleri suyun kıyısında son bulmaktaydı. Çin daha Song Hanedanı döneminde (MS 960-1279) bile, denizcilik teknolojisi konusunda dünya lideriydi; sahip olduğu filolar imparatorluğu bir fetihler ve keşifler dönemine taşıyabilirdi.⁷ Ne var ki Çin denizaşırı sömürgeler edinmemiş ve kendi kıyılarının ötesindeki ülkelere pek fazla ilgi göstermemiştir. Konfüçyüs'ün ilkeleri ya da Budizmin vazettiği erdemlerle barbarları "dönüştürmek" üzere dış maceralara girişmek için gerekçeler üretmemiştir. Fetih yolunda ilerleyen Moğollar, Song filousunu deneyimli kaptanlarıyla birlikte ele geçirdiklerinde Japonya'yı da işgal etmek için iki başarısız girişimde bulunmuşlardır. Japon irfanında *kami-kaze* ya da "İlahî Rüzgâr" adı verilen kötü hava koşulları nedeniyle her iki girişim de akim kaldı.⁸ Moğol Hanedanlığı yıkıldıktan

⁷ John King Fairbank ve Merle Goldman, *China: A New History*, genişletilmiş ikinci baskı (Cambridge, Belknap Yayınları, 2006), s. 93.

⁸ F. W. Mote, *Imperial China: 900-1800* (Cambridge, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1999), s. 614-615.

sonra, teknik imkânlar yeterli olmasına rağmen, böylesi maceralı deniz yolculuklarına bir daha asla teşebbüs edilmemiştir. Hiçbir Çinli lider, Çin'in Japon takımadalarını kontrol altına almak iste-mesiyle ilgili bir gerekçeyi dile getirmemiştir.

Ancak Çin, Ming Hanedanı'nın ilk yıllarına tekabül eden 1405-1433 yılları arasında, tarihin en dikkat çekici ve gizemli denizcilik girişimlerinden birini gerçekleştirmiştir: Amiral Zheng He, teknolo-jik olarak eşi görülmemiş "hazine gemileri"nden oluşan filoları Ca-va, Hindistan, Afrika Boynuzu ve Hürmüz Boğazı'na doğru yola çı-karmıştır. Zheng'in deniz yolculukları zamanında Avrupa'nın keşif-ler çağı henüz başlamamıştı. Çin filosu görünüşe göre ulaşamaz teknolojik avantajlara sahipti: Büyüklüğü, gelişmişliği ve gemi sayı-sıyla 150 yıl sonrasının İspanyol donanmasını gölgede bırakıyordu.

Bu görevlerin gerçek amacının ne olduğu konusunu tarihçi-ler hâlâ tartışmaktadırlar. Zheng He keşifler çağının öne çıkan tek şahsiyetidir: Daha önce tarihte bir emsali olmayan, çocuk yaşta imparatorluk hizmetine alınmış hadım bir Müslüman Çin-lidir. Deniz yolculuklarının her durağında Çin'in yeni imparato-runun ihtişamını resmî olarak ilan etmiş, karşılaştığı hükümdar-lara bol bol hediyeler vermiş ve onları Çin'e seyahat etmeye ya da elçi göndermeye davet etmiştir. Onlar da "secde" ritüelini ger-çekleştirerek imparatorun büyüklüğünü tanımış ve böylece Çin merkezli dünya düzeni içindeki kendi yerlerini kabul etmişler-dir. Ne var ki Zheng He'nin, Çin'in büyüklüğünü ilan edip ritü-ellere davetiyeler çıkarmanın ötesinde toprağa ilişkin bir talebi olmamıştır. Geriye dönüşünde beraberinde sadece hediyeler ya da "haraçlar ve vergiler" getirmiş, "Gökyüzünün Altındaki Her Şey"in metafizik sınırlarını genişletmenin ötesinde, Çin adına sömürgeler oluşturma ya da bir zenginlik talebinde bulunma-mıştır. En fazla, Çin'in "yumuşak gücünü" göstererek Çinli tacir-ler için elverişli koşullar yarattığı söylenebilir.⁹

⁹ a.g.e., s. 615.

Zheng He'nin yolculukları Çin'in kuzeydeki kara sınırında tehditlerin yeniden başgöstermesiyle eşzamanlı olarak 1433'te bıçak gibi kesilmiştir. Sonraki imparator ise filonun dağıtılmasını ve Zheng He'nin yolculuk kayıtlarının imha edilmesini emretmiştir. Keşif seferleri bir daha hiç tekrarlanmamıştır. Çinli tacirler Zheng He'nin yelken açmış olduğu rotalar üzerinde düzenli seferler yapmaya devam etmiş olsalar da Çin'in denizcilik alanındaki becerileri giderek körelmiştir; öyle ki daha sonraları Çin'in güneydoğu kıyılarında patlak veren korsanlık tehdidi karşısında, Ming hükümdarlarının ortaya koyabildiği müdahale, kıyı şeridinde yaşayan halkı kıyından on mil içeriye doğru göçe zorlamak olmuştur. Çin'in denizcilik tarihi bu nedenle kanatları olup da uçamayan bir kuş misali başarısızlıkla sonlanmıştır. Teknik üstünlüğüne rağmen, Çin'in deniz yoluyla keşif alanından kendi isteğiyle çekildiği demlerde, Batı'nın bu alanı ele geçirmeye yönelik ilgisi yeni yeni mayalanıyordu.

Çin'in kendisini bu denli tecrit etmesi Çinlilerde kendilerine has bir öz algılamayı da beraberinde getirmiştir. Çinli seçkinler Çin'in eşsiz olduğu, yalnızca diğerleri arasında "büyük bir uygarlık" değil, kendi başına bir uygarlık olduğu düşüncesi ile yetiştirilmişlerdir. Bir İngiliz tercüman 1850 yılında şunları kaydetmiştir:

Muhtelif avantajlara sahip birkaç ülkenin devlet geleneği üzerinde kafa yormaya alışkın olan ve bu ülkelerin her birinin kendilerine has dezavantajları olduğunu düşünen zeki bir Avrupalı, yerinde sorulmuş birkaç soru ile ve çok az bir bilgiye müstenit olarak, kendisine daha evvel meçhul kalmış olan bir halkın devleti hakkında müsamaha gösterilebilecek derecede isabetli bir görüş ortaya koyabilir. Ancak bu durumun Çinliler için de geçerli olduğunu varsaymak büyük bir hata olur. Çinlilerin yabancıları kendilerinden tecrit etmiş olmaları ve bir mukayesenin tarafı olmak ihtimalini tamamen bertaraf edecek derecede kendi ülkelerinin sınırlarıyla mahdut kalmaları ne yazık ki düşünce dünyalarını da fazlasıyla sınırlamıştır. Bu nedenle sınırlarıyla bu denli özdeş hâle gelmenin, âdeta tahakkümünden kurtulmaları kesinlikle bir imkânsızlık arz etmektedir; onlar

her şeyi katıksız bir şekilde Çin geleneklerinin kaideleri açısından değerlendirirler.¹⁰

Elbette ki Çin, kendi yakın çevresinde yer alan Kore, Vietnam, Tayland ve Burma gibi ülkelerdeki toplumları tanıyordu, fakat kendi anlayışına göre, Çin dünyanın merkezi, yani “Orta Krallık”tı ve diğer toplumlar onun aşamaları olarak değerlendirilmekteydi. Çinlilerin görüşüne göre Çin kültürünü özümsemiş ve Çin’in büyüklüğüne saygı gösteren daha küçük devletlerin yöneticileri kâinatın doğal düzenini oluştururdu. Çin’in kendini çevreleyen halklarla arasındaki sınırlar siyasi ve bölgesel olmaktan ziyade, kültürel farklılıklarla belirlenmişti. Çin kültürünün bütün Doğu Asya’da görülen zahiri parlantısı Amerikalı siyaset bilimcisi Lucian Pye’a şu meşhur yorumu yaptırmıştır: Çin, bu modern çağda, “hâlâ bir ulus devletmiş gibi davranan bir uygarlık olmayı sürdürmektedir.”¹¹

Geleneksel Çin dünyasının temelini oluşturan savlar modern çağa kadar devam etmiştir. Ancak 1863 yılında kendisi de Çin’i iki yıl önce fethetmiş olan “yabancı” Mançu Hanedanı’nın bir üyesi olan Çin imparatoru, Abraham Lincoln’e Çin’in Amerika Birleşik Devletleri ile iyi ilişkiler sürdüreceği taahhüdünü bildiren bir mektup yollamıştır. İmparator, “Göklerden kâinatı yönetme görevini almış biri olarak Orta İmparatorluk (Çin) ve onun dışındaki ülkelere karşı hiçbir ayırım gözetmeksizin davranacakları” güvencesini saygıyla bildirmiştir.¹² Mektup yollandığında

¹⁰ Thomas Meadows, *Desultory Notes on the Government and People of China* (Londra, W. H. Allen&Co., 1847), Schurmann ve Schell, *Imperial China*, s. 150.

¹¹ Lucian Pye, “Social Science Theories in Search of Chinese Realities,” *China Quarterly* 132 (1992): s.1162.

¹² Çin’in bu evrensel yetki ilanını Washington’daki meslektaşlarının hoş karşılamayacağını düşünen Pekin’deki Amerikan elçisi buradaki bir İngiliz uzmana mektubun çevirisini ve yorumunu hazırlatmıştır. Mektubun yo-

Çin, topraklarında bir nüfuz alanı yaratmakla meşgul Batılı güçlere karşı verdiği iki savaşı kaybetmişti bile. Anlaşılan, imparator bu felaketleri de Çin'in dayanıklılığı ve üstün kültürü ile alt edilebilecek diğer barbar işgalleri gibi değerlendirmekteydi.

Aslında tarihin büyük kısmında, özellikle Çin'in savlarında garip bir şey söz konusu değildir. Han Çinlileri her kuşakla birlikte komşu toplumları aşamalı olarak Çin modeline yaklaştırarak Sarı Irmak Vadisi'ndeki ilk üslerini genişletmişlerdir. Çin'deki bilimsel ve teknolojik başarılar Batı Avrupalı, Hint ve Arap emsalleri ile aynı düzeye gelip çoğu zaman da bunları geçmiştir.¹³

Çin, yalnız nüfus ve toprak bakımından Avrupalı devletlerin üstünde olmakla kalmıyordu; Sanayi Devrimi'ne kadar onlardan çok daha zengindi. Büyük nehirleri ve nüfus merkezlerini birbirine bağlayan kanalları içine alan büyük bir sistemle birleşmiş olan Çin, yüzyıllar boyunca dünyanın ekonomik anlamda en verimli ve en kalabalık nüfuslu ticaret bölgesi olmuştur.¹⁴ Ancak o, büyük ölçüde kendi kendine yeten bir ülke olduğundan, diğer ülkeler onun uçsuz bucaksız imkânları ve zenginliğinden çok az haberdar olmuşlardır. Gerçekte ise Çin'in dünyadaki toplam gayrisafi yurt içi hasıladaki payı son yirmi yüzyılın on sekizinde herhangi bir Avrupalı toplumdan daha fazla olmuştur. 1820'ler kadar geç bir

rımunda mektuptaki saldırgan vurgunun standart bir kalıp olduğu ve Lincoln'e yazılan mektubun aslında (Çin sarayının standartları dikkate alındığında) ılımlı bir belge olup samimi bir iyi niyeti gösterdiği açıklanmıştır. *Papers Relating to Foreign Affairs Accompanying the Annual Message of the President to the First Session of the Thirty-eighth Congress*, cilt. 2 (Washington, Birleşik Devletler Hükümet Yayın Ofisi, 1864), Belge No. 33 (Mr. Burlingame'den Mr. Seward'a, Pekin, 29 Ocak 1863), s. 846-848.

¹³ Çin'e derin hayranlık duyan Batılı bir bilim adamının, bu başarıları parlak bir şekilde nasıl anlattığını görmek için Joseph Needham'ın birkaç ciltlik *Science and Civilisation in China* (Cambridge, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1954) adlı eserine bakınız.

¹⁴ Fairbank ve Goldman, *China*, s. 89.

zamanda dahi dünyadaki toplam gayrisafi yurt içi hasılanın %30'undan fazlasını üretmiştir ki bu Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin toplam üretimini aşmaktadır.¹⁵

Modern çağın başlarında Çin ile tanışan Batılı gözlemciler, ülkenin verimliliği ve zenginliği karşısında hayrete düşmüşlerdir. Fransız Cizvit Jean-Baptiste Du Halde 1736 yılında yazdıklarıyla Çin'in bu durumu karşısında âdeta haşyete kapılan Batılı ziyaretçilerin tepkilerini özetlemiştir:

Her şehre özgü zenginlikler, nehirler ve kanallar aracılığı ile malları taşıma imkânları imparatorluğun iç ticaretini çok geliştirmiştir. (...) Çin'in dâhilî ticareti o kadar büyüktür ki bütün Avrupa'nın ticareti onunla boy ölçüşemez; birçok farklı krallığa benzeyen şehirler kendi üretimlerini birbirlerine naklederler.¹⁶

30 yıl sonra Fransız iktisatçı François Quesnay daha da ileri gitmiştir:

Bu devletin dünyadaki en muhteşem, en yoğun nüfuslu ve bilinen en gelişmiş krallık olduğunu kimse inkâr edemez. Avrupa'nın tamamı tek bir egemen idare altında birleşecek olsa, Çin'e denk bir kuvvet olurdu.¹⁷

¹⁵ Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, 2006), Ek B, sayfa 261-263. Sanayi Devrimi'ne kadar gayrisafi yurt içi hasılanın nüfus büyüklüğü ile daha çok ilişkili olmasına izin verilmiştir, bu nedenle Çin ve Hindistan fazla nüfusları sayesinde görünüşte Batı'yı geride bırakmışlardır. Bu konuya dikkatimi çektiği için Michael Cembalest'e teşekkür etmek isterim.

¹⁶ Jean-Baptiste Du Halde, *Description géographique, historique, chronologique, politique, et physique de l'empire de la Chine et de la Tartarie chinoise* (La Haye: H. Scheurleer, 1736) İngilizceye çevrilerek Schurmann ve Schell'in *Imperial China* kitabından alıntılanmıştır, s. 71.

¹⁷ François Quesnay, *Le despotisme de la Chine*, İngilizceye çevrilerek Schurmann ve Schell'in *Imperial China* kitabında alıntılanmıştır, s. 115.

Çin yabancılarla ticaret yapmış, zaman zaman dışarıdan gelen bazı düşünce ve icatları kabul etmiştir. Ama Çinliler daha çok en değerli servetin ve entelektüel başarının Çin'de olduğuna inanırlardı. Çin'le ticaret yapmak o kadar değerliydi ki Çinli seçkinler bunu sıradan bir ticari faaliyet, bir alışveriş olarak değil, Çin'in üstünlüğüne bir "övgü" olarak tanımlarlardı ki bu tespit, tamamen bir mübalağadan ibaret değildir.

Konfüçyüsçülük

Hemen tüm imparatorluklar güç kullanılarak kurulur, ama hiçbiri güç kullanılarak sürdürülemez. Devamlılığı sağlamak için geçerli evrensel kural, gücü bir minnet borcu gibi görerek toplumsal vecibelere dönüştürmektir. Aksi hâlde hükümdarların gücü, devlet adamlığının en önemli görevi olan geleceği biçimlendirmek kabiliyetlerini berheva etmek pahasına, egemenliklerini sağlamaya çalışırken tükenecektir. Baskı, ancak toplum temelindeki bir uzlaşıya dönüşürse, imparatorluklar uzun ömürlü olabilirler.

Durum Çin'de de böyle olmuştur. Ülkenin birleşme, belli dönemlerde alabora olup yeniden birleşme yöntemleri zaman zaman zorbaca olmuştur. Çin tarihi, ülkenin kendi hissesine düşen kanlı isyanlar ve zorba hanedan mensuplarıyla bölüşülmesine şahitlik etmiştir. Ama Çin, bin yıllık varlığını imparatorların uyguladığı cezalandırmalardan ziyade, ilmî gelenekten gelen idarecileriyle halk tarafından beslenip geliştirilen değerlere itibar edip onları ayakta tutan bir topluma borçludur.

Çin kültürünün hiç de müstesna olmayan veçhesi ise bu değerlerin özde dünyevi nitelikli olmasıdır. Hindistan kültüründe iç huzuru ve tefekkürü vurgulayan Budizm ortaya çıktığında ve Yahudi -daha sonra Hristiyan ve Müslüman- peygamberleri ölümden sonraki bir hayattan haber veren tek tanrıcılığı haber verdiklerinde Çin, Batılı anlamda bir din olgusu geliştirmemişti. Çinliler hiç-

bir zaman kozmik yaratılışla ilgili bir efsane ortaya koymamıştır. Çinlilerin kâinatını bizzat Çinliler yaratmıştır; onların değerlerinin evrensel ölçekte bir pratik değeri olduğu vurgulandığında da, hi, özde Çin'e ait olarak algılanırlardı.

Çin toplumunun en etkili değerleri, sonradan gelen kuşaklar tarafından Kong Fu-zi ya da Latinceleştirilmiş biçimiyle “Konfüç-yüs” adıyla tanınan kadim bir filozofun sözlerinden türetilmiştir. Konfüçyüs (MÖ 551-479) adına Ilkbahar ve Sonbahar Dönemi (MÖ 770-476) denen kanlı çatışmaların yaşandığı Muharip Devletler Dönemi'ne (MÖ 475-421) sebep olan siyasi kargaşalar döneminin sonunda yaşamıştır. Yönetimdeki Zhou Hanedanı güçsüz düşmüştü ve siyasi nüfuz için birbirleriyle yarışan isyancı prensler üzerinde otorite kurmaktan aciz durumdaydı. Hırs ve şiddetin önü alınamıyordu. “Gökyüzünün Altındaki Her Şey” tekrar karışmıştı.

Makyavel gibi Konfüçyüs de o zamanlar hayatta kalmak için birbirleriyle çarpışan prenslerden birine danışman olma umuduyla ülkesinde dolaşan bir gezgindi. Ancak Konfüçyüs, Makyavel'den farklı olarak iktidarın entrikalarından ziyade sosyal uyumun geliştirilmesiyle ilgileniyordu. Onun ilgilendiği konular müşfik bir yönetimin bağlı olacağı ilkeler, doğru ritüellerin tatbik edilmesi ve evlatlara ebeveynlerine karşı sadakat hissinin aşılmasıydı. Konfüçyüs belki de insanlara kısa zamanda güç ve zenginlik sahibi olmanın yolunu sunmadığından, amacına ulaşamadan öldü: Özlü sözlerini uygulatacağı bir prens bulamadı hiçbir zaman ve Çin, siyasi çöküşüne ve savaşa doğru sürüklenişine devam etti.¹⁸

Buna rağmen Konfüçyüs'ün öğrencileri tarafından kaydedilen öğretileri ondan sonra yaşamaya devam etti. Kanlı olaylar sona erip Çin yeniden birleşmiş olarak ayağa kalktığında, Han Hanedanlığı (MÖ 206 - MS 220) Konfüçyüsçü düşüncüyü resmî devlet

¹⁸ Çin kayıtlarının sentezini yaparak Konfüçyüs'ün politik kariyeri hakkında bir araştırma için bkz. Annping Chin, *The Authentic Confucius: A Life of Thought and Politics* (New York: Scribner, 2007).

felsefesi olarak benimsedi. Konfüçyüs'ün deyişlerinden hazırlanan bir ana derleme (*Seçmeler*) ve sonrasında yazılan yorum kitaplarıyla Konfüçyüsçü ilkeler Çin'in Incili hâline dönüştü. Bu metinler konusunda uzman olan -ülke çapında yarışma tarzı sınavlarla seçilen ve imparatorluğun geniş topraklarında ahengi sağlamakla görevlendirilen bir tür ruhban sınıfından diyebileceğimiz- kimseler Çin'in imparatorluk bürokrasisinin işleyişinde en büyük yetkiye sahip hâle geldiler.

Konfüçyüs'ün kendi çağındaki karmaşa için çözümü, Çin'in uzak geçmişindeki bir altın çağda gerçekleştirilmiş olduğunu düşündüğü adil ve uyum içindeki topluma giden “Yol”du. İnsanoğlunun başlıca manevi görevi, neredeyse kaybedilmek üzere olan gerçek düzeni yeniden ortaya koymaktı. Manevi görevin ifa edilmesi yeni bir keşif yahut özgülleştirmeden ziyade, nefsine hâkim olmanın unutulmuş ilkelerini sabırla yeniden canlandırmaktı. Amaç, düzeltme olmalıydı, geliştirme değil.¹⁹ Konfüçyüsçü bir toplumda ilerlemenin anahtarı öğrenmekti. Buradan hareketle Konfüçyüs şöyle demiştir:

Öğrenme aşkı olmaksızın var olan iyilik aşkı, aptallığın karanlığında kaybolur. Öğrenme aşkı olmaksızın var olan bilgi aşkı, belirsiz yorumların içinde kaybolur. Öğrenme aşkı olmaksızın var olan dürüstlük aşkı, zarar verici açık yüreklilik içinde kaybolur. Öğrenme aşkı olmaksızın var olan doğruluk aşkı, yanlış yönlendirilmiş yargı içinde kaybolur. Öğrenme aşkı olmaksızın var olan cesaret aşkı, itaatsizlik içinde kaybolur. Ve öğrenme aşkı olmaksızın var olan güçlü karakter aşkı, dikkafalılık içinde kaybolur.²⁰

Konfüçyüs, hiyerarşiye dayanan bir sosyal akideyi öğütlemektedir ki orada başlıca vazife “haddini ve duracağın yeri bilmektir.”

¹⁹ bkz. Benjamin I. Schwartz, *The World of Thought in Ancient China* (Cambridge: Belknap Press, 1985), s. 63-66.

²⁰ Confucius, *The Analects*, İngilizce çev. William Edward Soothill (New York: Dover, 1995), s. 107.

Takipçilerine göre Konfüçyüsçü düzen, daha büyük bir uyumu yakalamak için hizmet etmeyi salık vermektedir. Tek tanrılı dinlerin peygamberlerinden farklı olarak Konfüçyüs, insanoğlunun günahlarında ferdi planda arınmasını hedefleyen tarihe dönük bir ereksellik²¹ önermemiştir. Onun felsefesi, fertlerin dürüst tavırları sayesinde devletin arınmasıdır. Bu dünyaya odaklanmış olan düşünceleri, ölümden sonraki hayata giden bir yol haritası olmaksızın ziyade, toplumsal davranışlara yol gösteren bir kılavuzdur.

Çin düzeninin en üst noktasında, Batı tecrübesinde bir benzeri olmayan bir şahsiyet olarak imparator bulunurdu. İmparator, sosyal düzenin hem ruhani hem de dünyevi gereklerini birleştirdi. Çin imparatoru siyasi bir yönetici olmasının yanı sıra metafizik bir kavramdı. Siyasi rolü itibarıyla imparator, insanlığın yüce hükümdarı olarak algılanırdı; Çin'in Konfüçyüsçülükten kaynaklanan hiyerarşik sosyal yapısının bir benzeri olan dünya siyasi hiyerarşisinin zirvesindeki İnsanlığın İmparatoru'ydü o... Çin devlet protokolü, imparatorun her şeye kıyasla olan mutlak üstünlüğünü *kowtow* denilen secde hareketi vasıtasıyla ikrar etme konusunda ısrarcıydı ki bu hareket, tam bir secdedir; alın, her bir yere inişte üç kere zemine değdirilmelidir.

İmparatorun metafiziksel ikinci rolü dünya, gökyüzü ve insanlık arasında aracılığı simgeleyen "Gökyüzünün Oğlu" olması durumuydu. Bu rol imparatora ahlaki bir sorumluluk da yüklerdi. İnsanların sevk ve idaresi, doğru ritüellerin gerçekleştirilmesi ve ara sıra sert cezalandırmalarla imparator, büyük küçük her şeyin "Büyük Uyum"unun temel taşı olarak algılanmaktaydı. Eğer imparator erdemin yolundan sapacak olursa, "Gökyüzünün Altındaki Her Şey" bir kaosa sürüklenirdi. Doğal afetler bile uyumsuzluğun kâinatı kuşatmış olduğuna işaret olabilirdi. Buna

²¹ Ereksellik (amaçbilim) olguları amaç ve işlevlere dayanarak açıklayan "Neden?" ve "Niçin?" sorularına verilmiş bir cevaptır. Ona göre kâinata her şey bir gayeye yöneliktir. (Yay. haz. n.)

sebeup olan mevcut hanedana “Gökyüzünün Verdiğı Yetki”yi kaybetmiş gözûyle bakılırdı ki ancak bununla halkı idare etme hakkına sahip olabilirdi: İsyen hareketleri başlar ve yeni bir hanedan evrenin “Büyük Uyumunu”nu yeniden kurardı.²²

Uluslararası İlişkiler Kavramları:

Tarafsızlık mı, Eşitlik mi?

Çin’de büyük katedraller olmadığı gibi Blenheim Sarayları da yoktur. Blenheim Sarayı’nı yaptıran Marlborough dükü gibi aristokrat asilzade siyasetçiler hiç olmamıştır. Avrupa, kendi başlarına yönettikleri şehirlerle bağımsız prensler, dükler ve kontlar; devlet kavramının ötesinde bir otorite iddiasında olan Roma Katolik Kilisesi ve kendi kendini yöneten kendi sivil toplumlarını kurmanın peşinde olan Protestan grupların varlığında, siyasi bir çeşitlilik karmaşası içinde modern çağı girmiştir. Öte yanda Çin modern çağı girdiğinde, bin yılı aşkın bir zamandır rekabetçi sınamalarla geliştirilmiş, ekonomi ve toplumun tüm yönlerini özümseyip düzenlemiş olan, oluşumunu tamamlamış bir bürokrasiye sahipti.

Bu nedenle Çin’in dünya düzenine yaklaşımı Batı’da yerleşmiş olan sistemden tamamen farklıdır. Batılı anlamda modern uluslararası ilişkiler kavramı, Avrupa’nın Orta Çağ’daki yapısının çözülüp aşağı yukarı birbirine denk devletlerin belirdiğı ve Katolik Kilisesi’nin farklı mezheplere bölündüğü on altı ve on yedinci yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Güçler dengesi diplomasisi bir seçimden ziyade, bir zorunluluktur. Hiçbir devlet isteklerini diğerlerine benimsetecek kadar güçlü değildir; hiçbir din evrensel ol-

²² bkz. John King Fairbank’ın eseri “*The Chinese World Order* (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1968)’da geçen, Mark Mancall, “The Ch’ing Tribute System: An Interpretive Essay,” s. 63-65; Mark Mancall, *China at the Center: 300 Years of Foreign Policy* (New York: Free Press, 1984), s. 22.

mayı sağlayacak şekilde yeterli otoriteye sahip değildir. Devletlerin egemenliği ve yasal eşitliği uluslararası hukuk ve diplomasi-nin temeli hâline gelmiştir.

Öte yandan, Çin kendisiyle benzer kültür ve büyüklükte toplumlarla karşı karşıya kalmadığı için, bir başka ülkeyle hiçbir zaman uzun süreli bir ilişkiye girmemiştir. Öyle ki Çin imparatorunun coğrafi alan üzerinde yükselmesi âdeta doğanın kanunu, “Gökyüzünün İradesi”nin ifadesi olarak algılanmıştır. Çin imparatorlarına göre bu yetki komşu halklarla ille de düşmanca bir ilişki anlamına gelmiyordu, tercihen de böyle olmamıştır. Çin, Birleşik Devletler gibi kendisinin özel bir rol üstlendiğini düşünmekteydi. Ama bu düşünce hiçbir zaman değerlerini bütün dünyaya yaymak üzerine kurulu Amerikan evrenselciliğini benimsememiştir. Çin kendisini barbarları kapının önünde tutmakla sınırlamıştır. Kore gibi kendine bağımlı devletlerin Çin’in özel statüsünü tanımaları için çaba sarf etmiş, karşılığında onlara ticari haklar gibi menfaatler bahşetmiştir. Haklarında çok az şey bildikleri Avrupalılar gibi çok uzak barbarlara karşıysa dostça davranmış, ama yine de küçümseyici ve mesafeli olmuşlardır. Onlara Çin’in usul ve yordamlarını benimsettirmekle fazla ilgilenmemişlerdir. Ming Hanedanı’nın kurucu imparatoru bu görüşü 1372 yılında şöyle ifade etmiştir: “Batı okyanusunun ülkelerine uzak diyarlar denmesinin haklı bir nedeni vardır. Denizleri aşır bize gelirler. Buraya ulaşacakları yılı ve ayı hesaplamaları onlar için zordur. Biz onlara, sayılarına bakmaksızın, ‘Alçak gönüllülükle gelen, cömertlikle uğurlanır,’ ilkesiyle davranırız.”²³

Çinli imparatorlar, doğanın kötü bir yazgı sonucu Çin’in çok uzağına yerleştirmiş olduğu ülkeleri etkilemeye niyetlenmenin anlamsız olduğuna inanırlardı. Kendilerine özgü bir “istisnacılık” anlayışıyla Çinliler dışarıya düşünce ihraç etmemişler, ama baş-

²³ Ross Terrill, *The New Chinese Empire* (New York: Basic Books, 2003), s. 46.

kalarının gelip düşüncelerini görmesine izin vermişlerdir. Çinliler, komşu halkların Çin hükümetinin hükümdarlığını tanıdıkları müddetçe, Çin uygarlığıyla temaslarından fayda sağladıklarına inanıyorlardı. Bunu yapmayanlar barbarlardı. İmparatora itaat etme ve imparatorluk ritüellerine uyma kültürün çekirdeğini oluşturmaktaydı.²⁴ İmparatorluk güçlü olduğu zaman kültürel alanı da genişlerdi: “Gökyüzünün Altındaki Her Şey” etnik çoğunluk Han Çinlileri ve Han Çinlileri dışında kalan sayısız etnik grubu içine alan çok uluslu bir oluşumdu.

Resmî Çin kayıtlarına göre yabancı elçiler imparatorluk sarayına devlet işleri ya da görüşmeler için gelmezlerdi, imparatorun uygarlaştırıcı etkisiyle “dönüştürülmeye” gelirlerdi. İmparator, diğer devlet başkanları ile “zirve toplantıları” yapmazdı, aksine imparatorun huzuruna kabul edilmek, onun hükümdarlığını tanımak üzere sadakatlerini sunmak için “uzaklardan gelen insanların şefkatle kucaklanması” anlamına gelirdi. Çin sarayı dışarıya elçi göndermeye “tenezzül ettiğinde,” bunlar diplomat değil, İlahî Saray’ın “Kutsal Elçileri” kabul edilirdi.

Çin hükümetinin yapısı dünya düzenine hiyerarşik yaklaşımı yansıtmıştır. Çin kendisine sadakatini sunan Kore, Tayland ve Vietnam gibi ülkelerle, bu halklarla sürdürülen diplomasinin daha büyük bir metafizik görev olan Büyük Uyum yönetmenin sadece bir yönü olduğunu ifade ederek Ritüeller Bakanlığı aracılığı ile bağlar kurdu. Kuzey ve batıdaki daha az “Çinleştirilmiş” kabileler konusunda Çin bir tür sömürge bakanlığına benzer “Sömürgeler Meclisi” denen bir yapıya bel bağlamaktaydı. Bu meclisin görevi kendi uyruğundaki prenslere unvan vererek sınırdaki barışı korumaktı.²⁵

²⁴ Fairbank ve Goldman, *China*, s. 28, 68-69.

²⁵ Masataka Banno, *China and the West, 1858-1861: The Origins of the Tsungli Yamen* (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1964), s. 224-225; Mancall, *China at the Center*, s. 16-17.

Çin, ancak on dokuzuncu yüzyılda Batılı istilaların baskısıyla Batılı güçlerle yapılan iki savaşta yenilgiye uğramasının ardından, 1861 yılında, diplomasiyi idare etmek amacıyla hükümetin bağımsız bir işlevi olarak dışişleri bakanlığına benzer bir yapı oluşturmuştur. Bu yapı, kriz bertaraf edildikten sonra kaldırılacak olan geçici bir şey olarak düşünülmüştür. Yeni bakanlık kasıtlı olarak eskiden “Department of Iron Coins (Demir Paralar Dairesi)” olarak kullanılan eski ve gösterişsiz bir binaya yerleştirilmiştir. Bu şekilde davranılarak iletilmek istenen, Qing Hanedanı’nın önde gelen devlet adamlarından biri olan Prens Gong’un sözleriyle, “Çin ile yabancı ülkeler arasındaki itibar ve rütbe farkını korumak adına, bu kurumun diğer geleneksel hükümet kurumlarına denk bir konumda olmadığını,” göstermektir.²⁶

Avrupa tarzı devletlerarası siyaset ve diplomasi düşüncesi Çin yönetim geleneği içinde bilinmiyordu, bu kavramlar daha çok Çin’in bölünme dönemlerinde bir karşıt gelenek olarak var olmuşlardı. Ama âdeta yazılı olmayan bir kanun gibi, bu bölünme dönemleri “Gökyüzünün Altındaki Her Şey”in yeniden birleşmesi ve Çin’in merkeziliğinin yeni bir hanedan tarafından yeniden teyit edilmesiyle sona ererdi.

Çin, imparatorluk rolü içinde, kendisini çevreleyen halklara eşitlik değil, tarafsızlık sunmuştu: Onlara Çin kültürünü idrak ettikleri ve Çin’e itaat ettikleri anlamına gelen ritüellere uydukları oranda insanca ve şefkatle davranılırdı.

Çin’in uluslararası ilişkilere yaklaşımında en dikkate değer taraf, muazzam gösterişli resmî tutumundan ziyade, temelindeki stratejik feraset ve uzun ömürlülük olmuştur. Çin tarihinin büyük bir kısmında sürekli değişen uzun sınırları boyunca “daha önemsiz” birçok halk Çinlilerden daha iyi silahlanmış ve daha hareketli olmuştur. Çin’in kuzey ve batısındaki yarı göçebe halkla-

²⁶ Banno, *China and the West*, s. 224-228; Jonathan Spence, *The Search for Modern China* (New York: W. W. Norton, 1999), s. 197.

rın atlı süvarileri -Mançular, Moğollar, Uygurlar, Tibetliler ve son olarak yayılcı Rus İmparatorluğu- Çin'in upuzun sınırlarından tarımsal alanların kalbine doğru ve nispeten herhangi bir karşı müdahaleye maruz kalmadan akınlar d zenleyebiliyorlardı. Mistleme niteliğinde yapılan seferler yaşanması zor topraklar ve geni letilmi  ikmal hatlarıyla karşı karşıya kalınıyordu. Çin'in güney ve doğusunda sözde Çin kozmolojisine ba lı olmalarına karşılık, çok önemli sava cılık geleneklerine ve ulusal kimliklere sahip halklar yaşamaktaydı. Bu halkların en dikba lısı olan Vietnamlılar, Çin'in üstünlük iddialarına şiddetle direnmi  ve herhangi bir savaşta Çin'i alt edebileceklerini iddia edebilmi lerdi.

  n, bütün kom ularını zapt edebilecek durumda değildi. Halk, ağırlıklı olarak atadan kalma topraklarına ba lı çiftçilerden oluşmaktaydı. Mandarin seçkinler zümresi makamlarını savaşta gösterdikleri cesaretle değil, Konf c y s klasikleri ve hat sanatı, şiir gibi incelikli sanatlardaki maharetleriyle kazanmı lardı. Komşu halkların her biri ayrı ayrı ciddi birer tehdit unsuruyken, herhangi bir şekilde bir araya gelmeleri durumunda, Çin'in altından girip üstünden  ıkabilirlerdi. Tarih i Owen Lattimore şöyle yazar: "Bu nedenle barbar işgali sürekli olarak Çin'in tepesinde asılı olan bir tehditti. (. .) Diğer barbarlara karşı önünü ardını kolayabilen herhangi bir barbar millet, büyük bir güvenle Çin'i işgal etmeye gire ebilirdi."²⁷ Çin'in yerlere göklere sı dırlamayan merkezilik iddiası ve maddi zenginliği kendi başına patlayacak ve her yönden i gallere davetiye çıkaracaktı.

  n deyince Batı'nın aklına gelen ilk görüntü olan   n Seddi,   n'in korunmasızlı ının bir yansımasıdır ve bu korunmasızlı a karşı her zaman başarılı bir çözüm olduğu söylenemez. Bunun yerine,   nli devlet adamları, olası yabancı düşmanlarını idare edebilecekleri ilişkiler içine çekebilmek amacıyla bir dizi diplo-

²⁷ Owen Lattimore, "China and the Barbarians," Joseph Barnes, *Empire in the East* (New York: Doubleday, 1934), s.22.

matik ve ekonomik yollara bel bağlamıştır. Başlıca niyetleri fetihler yapmaktan ziyade (Çin zaman zaman büyük askerî mücadeleler başlatmıştır), olası bir işgale karşı gözdağı vermek ve barbarların kendi aralarında işbirliği yapmalarını önlemektir.

Çin, ticari teşvikleri ve politika sahnesini ustaca kullanarak komşu halkları Çin merkeziliğinin kurallarını benimsemeye ikna etmiş, diğer yandan dehşet verici bir imparator görüntüsü yaratıp Çin'in gücünü sınamaya kalkışması muhtemel işgalcilere gözdağı vermiştir. Amaç, toprak ele geçirmek ya da barbarları egemenlik altına almak değil, onları "gevşek bir dizginle yönetmek" (*ji mi*); itaat etmeyecek olurlarsa meşhur "barbarı kontrol etmek için başka barbarları kullanmak" ve gerektiğinde "barbara saldırmak için başka barbarları kullanmak" düsturundan hareketle aralarındaki anlaşmazlıkları kendi çıkarları için kullanmaktı.²⁸ Ming Hanedanlığı'nın resmî bir yazışmasında Çin'in kuzeydoğu sınırını tehdit eden kabileler hakkında şunlar geçmektedir:

"... Kabileler kendi aralarında bölünürlerse güçsüzleşirler ve onları kontrol altına almak kolaylaşır. Eğer birbirlerinden ayrı olurlarsa her biri diğerinden çekinir ve çabucak itaat ederler. Biz içlerinden birini (şeflerinden birini) destekler ve birbirleriyle savaşmalarına izin veririz. Bu, 'Barbarlar arasındaki savaşlar Çin için hayırlıdır,' diyen siyasi eylemin ilkesidir."²⁹

Barbarları idare etme prensipleri Çin devlet düşüncesinde o denli yerleşik hâle gelmişti ki Avrupalı "barbarlar" 19. yy.'da tüm güçleriyle Çin kıyılarına ulaştıklarında, Çin devlet görevlileri zorlu görevlerini atalarının kullandıkları sözlerle tanımlıyorlardı:

²⁸ Lien-sheng Yang, "Historical Notes on the Chinese World Order," Fairbank yayını *The Chinese World Order*, s. 33.

²⁹ S. L. Tikhvinsky'nin *China and Her Neighbors: From Ancient Times to the Middle Ages* (Moscow: Progress Publishers, 1981), s.209 ve G. V. Melikhov, *Ming Policy Toward the Nüzhen (1402-1413)*.

Onları sakinleştirip boyun eğdirene dek “Barbarlara karşı barbarları kullan.” Böylece ilk İngiliz hamlesine geleneksel stratejileriyle karşılık verdiler. Evvela aralarında bir rekabet körüklemek, sonra da bu rekabeti kendi çıkarları için kullanmak maksadıyla diğer Avrupa ülkelerini davet ettiler.

Bu sistemin amacı esas olarak savunmaya yönelikti: Çin sınırındaki barbarların iş birliği yapmasını önlemek. Çin sarayı, he-deflerinin peşinde koşarken kullandığı araçlar konusunda önemli ölçüde pragmatik davranmıştır. Çinliler barbarlara rüşvet vermiş ya da etkilerini azaltmak için Han Çinlilerinin nüfus üstünlüğünü kullanmışlar; yenildiklerindeyse Yuan ve Qing hanedanlarının başlangıcında olduğu gibi, onları Çinlileştirme işine girişmek üzere boyun eğmişlerdir. Çin sarayı, diğer koşullarda düpedüz ödün vermek olarak kabul edilebilecek bir tutum sergilemiş, buna karşın incelikli bir protokolle uyguladıkları bu tutum, Çinli seçkinlere bunun yüce gönüllü egemenliklerinin bir ifadesi olduğunu öne sürme imkânı vermiştir. Han Hanedanlığı’nın bakanı kuzeybatıda isyan bayrağını açan Xiongnu kabilelerini kontrol altına almak için önerdiği “beş tuzak”ı şöyle tanımlamaktadır:

“Onlara gözlerini boyamak için süslü püslü giyecekler ve arabalar; ağızlarını kapatmak için güzel yiyecekler, kulaklarını tıkamak için müzik ve kadın verelim; midelerini doldurmak için görkemli binalar, tahıl ambarları ve köleler temin edelim. (...) ve teslim olmak üzere gelenleri imparatorun bizzat yiyecek ve içki servisi yaparak onurlandırdığı bir kabul töreni ile baştan çıkaralım. İşte bunlar ‘beş tuzak’ denilebilecek unsurlardır.”³⁰

Güçlü dönemlerde Orta Krallık diplomasisi, imparatorluğun gücünü ideolojik olarak makul göstermeye yarıyordu. Küçülme

³⁰ Ying-shih Yü, *Trade and Expansion in Han China: A Study in the Structure of Sino-Barbarian Economic Relations* (Berkeley: University of California Press, 1967), s. 37.

dönemlerinde ise güçsüzlüğünü maskeleyemeye ve Çin'in rekabet içindeki tarafları yönlendirmesine hizmet ediyordu.

Daha yakın zamanlarda iktidar için çekişen bölgesel rakipleriyle karşılaştırıldığında, Çin toprak hırsı olmayan, hâlimden hoşnut bir imparatorluktu. Han Hanedanlığı (MS 25-220) dönemindeki bir bilgenin ifadesi şöyledir: "İmparator barbarları yönetmez. Her kim ona gelirse geri çevrilmez ve her kim gidecek olursa peşinden koşulmaz."³¹ Asıl amaç, doğrudan Çin denetimi altında olan bütün bir bölgedense, itaatkâr ve bölünmüş bir bölge olmasıydı.

Çin'in temel pragmatik yaklaşımının en göze çarpan yansıması galip tarafa karşı aldıkları tavidir. Yabancı hanedanlar savaşta galip geldikleri zaman, Çin bürokrasisinin seçkinleri onlara hizmet ve ricalarını sunup henüz ele geçirmiş oldukları böylesine geniş ve eşsiz toprakların ancak ve ancak Çin yöntemleri, Çin dili ve mevcut Çin bürokrasisi kullanılarak yönetilebileceğini öne sürerlerdi. Böylelikle işgalciler, üzerinde egemenlik kurmak istedikleri düzenin içine her nesilde daha fazla girerlerdi. Nihayetinde kendi anavatanları -işgale başlamak için harekete geçtikleri topraklar- Çin'in bir parçası olarak kabul edilirdi. Onlar da fetih planları tamamen tersine dönmüş bir şekilde, kendilerini Çin'in geleneksel millî çıkarlarının peşinden koşar bulurlardı.³²

Çin'in Gerçekçi Politikası ve Sun Tzu'nun Savaş Sanatı

Çinliler Gerçekçi Politika'nın kurnaz uygulayıcıları ve Batının stratejisi ve diplomasisinden tamamen farklı bir stratejik doktrinin öğrencileri olagelmışlerdir. Çalkantılı bir tarih Çinli liderlere her

³¹ Immanuel C. Y. Hsü, *China's Entrance into the Family of Nations: The Diplomatic Phase, 1858-1880* (Cambridge: Harvard University Press, 1960), s.9.

³² Böylelikle Çin egemenliği, yabancı istilacıların kaynağı olan Moğolistan (hem İç Moğolistan hem de Çin tarihinin çeşitli dönemlerinde Dış Moğolistan) ve Mançurya'ya kadar genişleyip Yuan ve Qing hanedanlıklarını yaratmıştır.

sorunun bir çözümü olmadığını ve belirli olaylar üzerinde mutlak üstünlüğe vurgu yapmanın evrenin uyumunu altüst edebileceğini öğretmişti. Tam bir güvenlik içinde yaşarken bile imparatorluğun pek çok olası düşmanı mevcuttu. Çin'in kaderinde bir dereceye kadar güvende olmak varsa -önemli ölçüde farklı tarih ve eğilimlere sahip bir düzinenin üzerinde komşu devleti tanıma ihtiyacından dolayı- aynı şekilde nispi bir güvensizliği de içermekteydi. Çinli devlet adamları “ya hep ya hiç” diyerek bir anlaşmazlığın sonucunu nadiren riske atmışlardır; bir seneden fazla süren ince hesaplanmış manevralar onların tarzlarına daha uygundu. Batı geleneği kahrâmanlık becerilerini öne çıkarıp kesin sonuca götüren çarpışmaları ödüllendirirken, Çin ideali nispi avantaj sağlamak için üzerinde uzun uzun çalışılmış, dolaylı ve sabırlı bir yolu tercih etmiştir.

Bu zıtlık, her iki uygarlığın tercih ettiği akla dayalı oyunlarda da görülmektedir. Çin'in en uzun süreli oyunu *wei qi* (aşağı yukarı “vey çi” şeklinde telaffuz edilir ve Batı'da daha yaygın olarak Japonca adı “go” ile tanınır)'dir. “Taşları kuşatma oyunu” olarak çevrilebilecek olan *Wei qi*, stratejik bir kuşatma kavramını ifade eder. Oyun, 19'a 19 adet çizgiden oluşan boş bir oyun tahtası ile başlar. Her oyuncunun her biri birbiriyle aynı değere sahip, kendine ait 180 adet taşı bulunur. Oyuncular, güç mevzileri oluştururken rakibin taşlarını kuşatıp ele geçirmek amacıyla taşlarını oyun tahtasına sırayla yerleştirirler. Oyun tahtasının farklı bölümlerinde eş zamanlı olarak birden çok çekişme gerçekleşir. Oyuncular stratejik planlarını uygular ve her biri diğerinin hamlelerine karşılık verirken, güç dengesi yavaş yavaş değişmeye başlar. İyi bir oyunun sonunda oyun tahtası kısmen kilitlemiş güç gölgeleri ile doludur. Aradaki üstünlük farkı genellikle çok azdır ve talimli olmayan bir göz için kazananın kim olduğu her zaman çok bariz değildir.³³

³³ Bu konular üzerindeki tartışmalara açıklık getirmek ve *wei qi* kuralları hakkında daha geniş açıklamalar için bkz. David Lai, “Learning from the Stones: A Go Approach to Mastering China's Strategic Concept, Shi”

Öte yandan satranç, mutlak galibiyet üzerine kurulan bir oyundur. Oyunun amacı karşı tarafın şahını kıpırdıyamaz hâle getirerek “şahmat” yapmaktır. Oyunların büyük çoğunluğu kayıp vererek ya da daha ender olarak ustalıklı bir manevra ile kazanılmış mutlak bir zaferle sonuçlanır. Olası tek farklı sonuç, iki tarafın da zafer umudunu yitirmesi anlamına gelen beraberliktir.

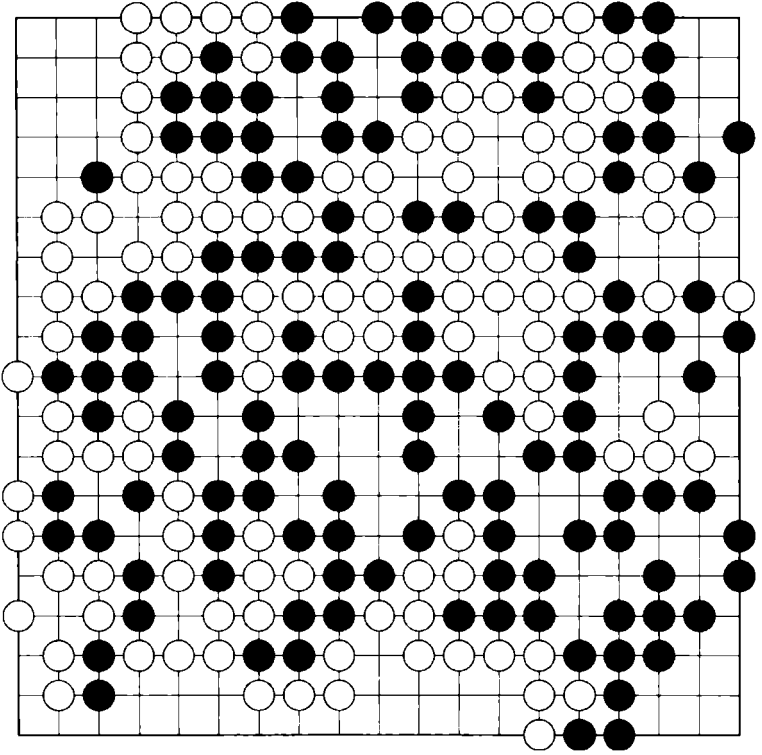
Satranç için “kesin sonuca giden muharebe” dersek, *wei qi* için “sürüncemeli bir hareket” diyebiliriz. Satranç oyuncusu mutlak zaferi amaçlar. *Wei qi* oyuncusu nispi avantaj sağlamanın peşindedir. Satrançta oyuncu her zaman için rakibinin gücünü görme imkânına sahiptir; bütün taşlar her zaman ortadadır.

Wei qi oyuncusu, oyun tahtasındaki taşların yanı sıra rakibinin kullanacağı diğer taşları da değerlendirmek zorundadır. Satranç, Clausewitzyan³⁴ “ağırlık merkezi” ve “sonuca giden hamle” kavramlarını öğretir; oyun genellikle oyun tahtasının merkezi için mücadeleye başlar. *Wei qi*, stratejik kuşatma sanatını öğretir. Usta bir satranç oyuncusu bir dizi “göğüs göğüse” çarpışmayla rakibinin taşlarını saf dışı bırakmayı amaçlarken, yetenekli bir *wei qi* oyuncusu rakibinin taşlarının stratejik gücünü aşama aşama azaltır. Satranç, tek bir şey düşünmeye yöneltir; *wei qi* stratejik esneklik üretir.

Benzer bir tezat Çin’in kendine özgü askerî teorisinde de vardır. Bu teorinin temelleri rakip krallıklar arasındaki acımasız savaşların Çin halkını kırıp geçirdiği bir ayaklanma döneminde yatmaktadır. Bu katliama tepki olarak (ve bu katliamdan zaferle çıkmaya çalışarak) Çin düşünürleri bir düşünce geliştirdiler. Bu düşünce, psikolojik üstünlükle sağlanan zafere bir değer yüklemekte ve doğrudan savaşmaktan sakınmayı telkin etmektedir.

(Carlisle, Pa.: United States Army War College Strategic Studies Institute, 2004); David Lai ve Gary W. Hamby, “East Meets West: An Ancient Game Sheds New Light on U.S.-Asian Strategic Relations,” *Korean Journal of Defense Analysis* 14, no. 1 (Spring 2002).

³⁴ Prusyalı general ve teorisyen Carl von Clausewitz’in adından (ç. n.)

İki Usta Oyucu Arasındaki Wei Qi Oyunu. Siyah oyuncu küçük bir farkla galip gelmiş.
Kaynak: Carlisle, PA: U.S. Army War College Strategic Studies Institute, 2004.

Bu geleneğin yaratıcısı *The Art of War (Savaş Sanatı)* adlı bilimsel eserin yazarı Sun Tzu (ya da “Efendi Sun”) olarak tarihe geçmiştir. İlginçtir ki kim olduğuna dair hiç kimsenin kesin bir bilgisi yoktur. Çok eski çağlardan beri bilim adamları “Savaş Sanatı”nın yazarının kimliği ve kitabın yazılış tarihi üzerine tartışmışlardır. Kitap kendini Çin tarihinin Ilkbahar ve Sonbahar Dönemi (MÖ 770-476) olarak bilinen döneminde, bir general ve gezgin bir askerî danışman olan Sun Wu’nun çömezleri tarafından kaydedilen sözlerinin derlemesi olarak tanıtır. Kimi Çinli ve daha sonraları da Batılı bilginler böyle bir Efendi Sun’un yaşayıp

yaşamadığını, eğer yaşadıysa da *Savaş Sanatı* kitabının içeriğinin gerçekten ona ait olup olmadığını sorgulamışlardır.³⁵

Klasik Çin dilinde strateji, diplomasi ve savaş üzerine yarı şiir yarı düzyazı şeklinde yazılmış, nükteli gözlemlerden oluşan bu eser, yazılışının üzerinden iki bin yılı aşkın bir zaman geçtikten sonra bile, askerî düşüncenin temel metni olarak kalmıştır. Eserde geçen özlü sözler, 20. yüzyılda Çin iç savaşında Sun Tzu'nun öğrencisi Mao Zedong'un ellerinde; dolaylı saldırı ve psikolojik savaş ilkeleriyle Vietnam Savaşları'nda Ho Chi Minh ve Vo Nguyen Giap'ın Fransa ve Birleşik Devletler'e karşı olan tatbikatlarıyla canlılık kazanmıştır (Sun Tzu aynı zamanda *Savaş Sanatı*'nın popüler baskılarıyla modern işletme yönetimi gurusu olarak Batılıların uygulamalarında ikinci bir kariyer elde etmiştir). Sun Tzu'yu dünyanın başta gelen stratejik düşünürleri arasına yerleştirmiş olan yalın ve iç görüye sahip metinleri bugün bile okunmaktadır. Onun kaidelelerini önemsememiş olmanın Amerika'nın Asya savaşlarındaki hayal kırıklığının sorumlusu olduğu söylenebilir.

Sun Tzu'yu strateji üzerine yazan Batılı yazarlardan ayıran şey, psikolojik ve siyasi unsurlara salt askerlikten daha fazla vurgu yapmasıdır. Avrupalı önemli askerî teorisyenler Carl von Clausewitz ve Antoine-Henri Jomini, stratejiyi siyasetten ayrı, başlı başına bir olgu olarak değerlendirmişlerdir. Hatta Clausewitz'in ünlü sözü, savaşın devlet adamlarının yeni ve farklı bir

³⁵ *Savaş Sanatı*'nın Muharip Devletler Dönemi'nde, fikirlerini daha fazla meşruluk kazandırmak için Konfüçyüs dönemine dayandırarak telkin etmek isteyen daha sonraki bir yazara ait olduğu yönünde inandırıcı bir görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşler Sun Tzu, "The Art of War," İng. çev. Samuel B. Griffith (Oxford: Oxford University Press, 1971), Giriş, s. 1-12; Andrew Meyer ve Andrew Wilson'un, "Sunzi Bingfa as History and Theory" ve Bradford A. Lee ve Karl F. Walling, *Strategic Logic and Political Rationality: Essays in Honor of Michael Handel* (Londra: Frank Cass, 2003) kitaplarında özetlenmektedir.

evreye girdiği, siyasetin başka araçlar kullanılarak icra edilen bir uzantısı olduğunu söyler.³⁶

Sun Tzu iki alanı birleştirir. Batılı stratejistler üstün gücü sonuca götüren hamlede toplamanın yolu üzerine kafa yorarlarken, Sun Tzu baskın bir siyasi ve psikolojik durum yaratmanın yolundan söz eder, öyle ki çatışmanın sonucu önceden belirlenebilir. Batılı stratejistler özlü sözlerini çarpışmalardaki zaferlerle sınırlar; Sun Tzu çarpışmanın gereksiz hâle gelmesi sonucunda kazanılan zaferlerle sınırlar.

Sun Tzu'nun metni ne bazı Avrupa edebiyatı eserlerinin konusu olan yüceltmeye ne de kişisel kahramanlığa başvurur. Ağırbaşlılığı *Savaş Sanatı*'nın olağanüstü başlangıcında görünür:

*Savaş
Ciddi bir devlet işidir;
Bir
Ölüm kalım meselesidir,
Hayatta kalma ve yok etme
Yoludur,
Enine boyuna düşünülmesi gereken
Bir konudur.*³⁷

Ve savaşın sonuçlarının bu denli önemli olması nedeniyle, ihtiyatlılık elden bırakılmaması gereken bir değerdir:

*Bir hükümdar
Adamlarını
Öfke nedeniyle
Seferber etmemelidir asla;
Bir general asla*

³⁶ "Savaş siyasetin başka araçlarla (şiddet araçlarıyla) devamıdır." (Çev. n.)

³⁷ Sun Tzu, *The Art of War*, İngilizce çev.: John Minford (New York, Viking Yayınları, 2002), s. 3.

*Garez yüzünden
Savaşa girmemelidir...*

*Öfke
Dönüşebilir
Zevke;
Garez
Dönüşebilir
Mutluluğa.
Ama telef olan bir ulus
Bir daha
Bir araya getirilemez;
Ölü bir adam
Bir daha
Hayata dönemez.
Yani bilge bir hükümdar
İhtiyatlıdır;
Etkili bir general
Basiretlidir.
Bir ulusu
Barış içinde;
Ve bir orduyu
Sağlam
Tutmanın yolu budur.³⁸*

Bir devlet adamı nasıl ihtiyatlı olacaktır? Sun Tzu'ya göre, galibiyet sadece silahlı kuvvetlerin zaferi değildir. Aksine askerî çarpışmanın sağlamaya çalıştığı nihai siyasi amaçların başarısıdır. Düşmanın moralini bozmak ya da onu kaçması imkânsız, istenmeyen bir duruma sokmak savaş meydanında meydan okumaktan çok daha iyidir. Çünkü savaş umutsuz ve karmaşık bir iştir,

³⁸ a.g.e., s. 87-88.

kendini bilmek çok önemlidir. Strateji kendini psikolojik bir mücadeledede gösterir:

*Nihai üstünlük
Bütün çarpışmaları
Kazanmada değil,
Düşmanı
Hiç savaşımadan
Alt etmekte yatar.
Savaşın en üstün şekli
Bizzat düşmanın stratejisine
Saldırmaktır;
Bir sonraki
Müttefiklerine
Saldırmak;
Bir sonraki
Ordularına
Saldırmaktır;
Savaşın en aşağılık şekli,
Şehirlere saldırmaktır.
Kuşatma muharebesi
Son çaredir...*

*Hünerli bir stratejist
Düşmanı savaşmaksızın
Bozguna uğratar,
Kuşatma yapmaksızın
Şehirleri ele geçirir,
Uzatmalı bir savaş yapmaksızın
Düşman devleti devirir.³⁹*

İdeal olarak bir komutan öylesine üstün bir konum elde etmelidir ki savaştan tamamen sakınabilsin. Ya da kapsamlı tahlil-

³⁹ a.g.e., s. 14-16.

ler, lojistik, diplomatik ve psikolojik hazırlıklardan sonra öldürücü darbeyi vurmak üzere ordularını kullanmalıdır. Bu konuda Sun Tzu şöyle der:

*Muzaffer ordu
Önce zafer kazanır,
Sonra çarpışma peşinde koşar;
Mağlup ordu
Önce savaşı,
Sonra zaferin peşinde koşar.⁴⁰*

Hasmın stratejisiyle müttefiklerine saldırıda psikoloji ve sezgiler kullanıldığından, Sun Tzu hile ve yanlış bilgilendirmenin üzerinde özellikle durur. "Güçlüysen," diye başlar öğüdüne,

*Güçsüz rolü yap;
Birlikleri mevzilendirirken,
Yapmıyormuş gibi görün.
Yakınsan,
Uzak gibi görün;
Uzaksan,
Yakın gibi görün.⁴¹*

Sun Tzu'nun öğretilerinin takipçisi bir komutan için hile ve ayak oyunları ile kazanılmış bir zafer, üstün kuvvetlerle kazanılmış zaferden çok daha insanidir (ve kuşkusuz daha ekonomiktir). *Savaş Sanatı* komutana, hasmını bizzat kendi amacını gerçekleştirmesi yönünde kandırmasını ya da kendi ordusu veya devleti zarar görmeden, hasmının boyun eğmek zorunda kalacağı zor bir duruma sokmasını öğütler.

Sun Tzu'nun belki de en önemli sezgisi askerî ya da stratejik bir çekişmede, hava, toprak, diplomasi, casuslar ve her iki tarafa

⁴⁰ a.g.e., s. 23.

⁴¹ a.g.e., s. 6.

da bilgi taşıyan ajanların raporları, ikmal malzemeleri ve lojistik, güçler dengesi, tarihsel kavrayış, şaşırtma ve moral gibi soyut kavramların hepsinin birbiriyle ilişkili ve bağlantılı olmasıdır. Her unsur diğerlerine etki eder, hızında ve göreceli üstünlüklerinde hemen fark edilmeyen değişikliklere yol açar. Diğerlerinden tamamen bağımsız olan hiçbir olgu yoktur.

Bu nedenle bir stratejistin görevi belirli bir durumu tahlil etmekten ziyade, durumun ortaya çıktığı bağlamla olan ilişkilerini belirlemektir. Ebediyen değişmez olan hiçbir ilişki düzeni yoktur; her bağlantı geçicidir ve özü itibarıyla evrim geçirir. Strateji uzmanı bu evrimin yönünü kavramak ve kendi amaçlarına yöneltmek zorundadır. Sun Tzu bu nitelik için Batı'da doğrudan bir karşılığı olmayan "shi" kavramını kullanır.⁴² Askerî bağlamda shi sözcüğü stratejik eğilimi ve gelişmekte olan durumun "potansiyel enerjisini," "belirli bir düzenleme içindeki unsurların içerdiği gücü ve... bu gücün gelişme eğilimini" ifade eder.⁴³ *Savaş Sanatı*'nda bu kavram, kuvvetlerin sürekli değişen konumlanmalarının yanı sıra, genel eğilimlerini de ifade eder.

Sun Tzu'ya göre shi konusunda ustalaşmış bir stratejist, dağların tepelerinden akan suya benzer; en hızlı ve en kolay yolu kendiliğinden bulur. Başarılı bir komutan savaşa bodoslama girmeden önce bekler. Düşmanın gücünden sakınır; zamanını gözlem yaparak ve stratejik manzarada değişiklikler oluşturarak geçirir. Düşmanın hazırlıklarını ve moralini, kuvvetlerini araştırır ve özenle tanımlar; düşmanın psikolojik zayıflıkları

⁴² Mandarin Çincesinde "shi" sözcüğü "sıra" sözcüğündeki gibi "s" sesiyle telaffuz edilir. Sözcükteki Çin harfleri "incelik" ve "güç" unsurlarını birleştirir.

⁴³ Kidder Smith, "The Military Texts: The Sunzi," Wm. Theodore de Bary ve Irene Bloom, *Sources of Chinese Tradition*, cilt. 1, *From Earliest Times to 1600*, 2. baskı (New York: Columbia University Press, 1999), s. 215; Lin Yutang, *The Importance of Living* (New York: Harper, 1937), s. 442.

üzerine oynar; ta ki düşmanını en zayıf noktasından vuracağı en elverişli zamanı anlayana kadar. Sonra bu dikkatli zamanlama ve hazırlıkların sonucu olan bir oldu bittiyle egemenliğini iddia ederek sûratle ve aniden, “dağların tepelerinden” akarçasına en zayıf direnç noktası boyunca kaynaklarını mevzilendirir.⁴⁴ *Savaş Sanatı*, toprak zapt etmekten ziyade, psikolojik egemenlik kurma üzerine bir öğretiyi dile getirir; Kuzey Vietnamlılar Amerika ile bu yolla savaşılmışlardı (gerçi Hanoi genelde doktrinin söz ettiği psikolojik kazanımları, toprak zapt etmeye dönüştürmüştü).

Genel olarak Çin devlet adamlığı bütün stratejik manzarayı tek bir bütünün parçası olarak görmeye dayanır: İyi ve kötü, güçlü ve zayıf, uzak ve yakın, geçmiş ve gelecek hepsi birbiriyle ilişkilidir. Tarihi, geri kalmışlık ve kötülük karşısında kazanılan bir dizi mutlak zaferle modernliğe ulaşma süreci olarak gören Batılı yaklaşımına karşın, geleneksel Çin yaklaşımı çöküşler ve yeniden düzelmelerden oluşan bir döngüyü vurgular ve bu döngüye bakarak doğa ve tarihin anlaşılabilceğini, ama tam olarak öğrenilemeyeceğini öne sürer. Yapılabilecek en iyi şey onunla birlikte uyum içinde büyümektir. Strateji ve devlet idaresi hasımlarla “mücadele içinde bir arada olmanın” araçları hâline gelirler. Amaç, kendi *shi*’lerini ya da stratejik pozisyonlarını oluştururken düşmanları güçsüzlüğe yöneltmektir.⁴⁵

Bu “manevra” yaklaşımı, kuşkusuz, bir ideal olup her zaman hayata geçirilmemiştir. Çinliler tarihleri boyunca hem yurt içinde, hem zaman zaman yurt dışında da inceliği olmayan, acımasız çatışmalardan da nasiplerini almışlardır. Bu çatışmaların çıktığı dönemlerde, mesela Çin’in Qin Hanedanı yönetimi altın-

⁴⁴ bkz. Joseph Needham ve Robin D.S. Yates, *Science and Civilisation in China*, cilt. 5, kısım 6: “Military Technology Missiles and Sieges” (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 33-35, 67-79.

⁴⁵ bkz. David Lai ve Gary W. Hamby, “East Meets West,” s. 275.

da yeniden birleşmesi sırasında, Üç Krallar dönemindeki çatışmalarda, Taiping Ayaklanması'nın bastırılmasında, Avrupa dünya savaşları ile kıyaslanabilecek toplu can kayıpları verilmiştir. En kanlı çatışmalar Çin iç sisteminin çöküşünün; bir başka deyişle iç istikrarı sağlama ve giderek artan dış istilaları önleme çabalarına eşit biçimde yaklaşan devletin iç uygulamalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Çin'in klasik bilginlerine göre dünya hiçbir zaman zapt edilemez; ancak bilge yöneticiler onu kendi yönelimleri ile uyumlu bir hâle getirmeyi umut edebilirlerdi. Yerleşecek bir Yeni Dünya, uzak kıyılarda insanoğlunu bekleyen bir kurtuluş yoktu. Vaat edilmiş ülke Çin'di ve Çinliler zaten oradaydılar. Orta Krallık kültürünün nimetleri, üstün Çin örneği gösterilerek imparatorluğun çevresindeki yabancılara doğru genişletilebilirdi teorik olarak. Ama "barbarları" Çin yol yordamına çevirmek için denizleri aşp maceraya atılmaya gerek duyulmamıştı; ilahî Hanedanlığın gelenekleri uzaktaki barbarların kavrayışının düpedüz ötesindeydi.

Çin'in denizcilik geleneğinin terk edilmesinde bunun daha derin bir anlamı olabilir.

1820'lerde kendi tarih felsefesi hakkında dersler veren Alman filozof Hegel, Çinlilerin doğusunda bulunan koskoca Büyük Okyanusu verimsiz bir yer olarak görme eğilimlerinden söz etmektedir. Çinlilerin genellikle denize açılmaya teşebbüs etmediğini, bunun yerine kendi büyük kara parçasına bağımlı kalmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Kara, insanlara "sonsuz sayıda bağımlılık" yüklerken, deniz, insanları "bu düşünce ve eylem sınırlarının ötesine" taşır: "Kendilerinin denize kıyıları olsa dahi, örneğin Çin, Asya devletlerinin görkemli siyasi yapıları denizin ötesine uzanmaktan yoksun kalmıştır. Onlar için deniz karayı sonlandıran bir sınırdı yalnızca; denizle pozitif bir ilişkileri yoktu." Batı, ticaretini ve değerlerini tüm dünyaya yaymak üzere yelken açmıştı. Bu

bağlamda Hegel karaya bağlı, gerçekte bir zamanlar dünyanın en büyük denizcilik gücüne sahip ülkesi olan Çin'in "tarihsel gelişimden koptuğunu" ileri sürmektedir.⁴⁶

Çin, bu karakteristik özellikleri ve bin yıllık egemenlik alışkanlıklarıyla modern çağa benzeri olmayan bir imparatorluk olarak girmiştir. Kültür ve kurumlarının evrensel geçerliliği olduğunu ileri süren ama bunları yaymak için çok az çaba sarf eden, dünyanın en zengin ülkesi olduğu hâlde dış ticaret ve teknolojik yeniliklere karşı kayıtsız kalmış, Batı'nın keşifler çağından habersiz, siyasi seçkinler tarafından izlenen kozmopolit bir kültür ve yakın gelecekte varlığını tehdit edecek teknolojik ve tarihsel akımları fark etmeyen, eşi benzeri olmayan coğrafi büyüklüğe sahip bir siyasi birim hâline gelmiştir.

⁴⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *The Philosophy of History*, İng. çev. E.S. Haldane ve Frances Simon; Spence'in *The Search for Modern China* adlı eserinde geçer, s. 135-136.

KISIM 2

“Secde” Sorunu ve Afyon Savaşı

ON SEKİZİNCİ yüzyıla yaklaşıldığında, Çin İmparatorluğu ihtişamının zirvesindeydi. Kuzeydoğudan atlarla gelen Mançu kabileleri tarafından 1644 yılında kurulmuş olan Qing Hanedanı Çin'i önemli bir askerî güç hâline getirmişti. Mançu ve Moğolların askerî becerilerini Han Çinlilerinin kültürel ve idari becerileri ile birleştirerek kuzeye ve batıya doğru bir yayılma programı başlatmış, Moğolistan, Tibet ve günümüzün Sincan bölgesinin içlerine doğru Çin etki alanı oluşturulmuştu. Çin, dünyadaki herhangi bir imparatorluğa rakip olacak kadar Asya'ya hâkimdi.⁴⁷

Ne var ki Qing Hanedanı'nın doruk noktası kaderinin de dönüm noktası oluyordu. Çin'in zenginliği ve genişliği Batılı imparatorlukların ve geleneksel Çin dünya düzeninin sınırları dışında

⁴⁷ Bir dizi olağanüstü yetenekli imparator idaresinde Qing hanedanının yayılmasının hikâyesi Peter Perdue'nun *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia* (Cambridge: Belknap Press, 2005) adlı kitabında ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

faaliyet gösteren ticari şirketlerin dikkatini çekmekteydi. Çin, tarihte ilk kez mevcut hanedanın yerine, başkasını geçirmek ve Gökyüzünün İradesi'ni ele geçirmek istemeyen "barbarlarla" karşı karşıya kalıyordu. Bu "barbarlar" Çin merkezli sistemi; sadakatlerini sunmak yerine, serbest ticaret ve Çin başkentinde yerleşik elçilikler gibi talepler öne süren, Çinli olmayan devlet başkanlarını "saygıdeğer barbarlar" diye adlandırmayıp Pekin'deki imparatora sadakat göstermelerini talep etmeyen bir diplomasi sistemini öngören tamamen yeni bir dünya düzeni ile değiştirmeyi önermekteydiler.

Çinli seçkinlerin habersiz oldukları şey, bu yabancı toplumların yüzyıllardır ilk kez, belki de tarihte ilk kez Çin'in sahip olduklarını gölgede bırakan endüstriyel ve bilimsel yöntemler geliştirmiş olmalarıydı. Buhar gücü, demiryolları ve üretimdeki yeni yöntemler ile sermaye oluşumu Batı'nın üretkenliğine muazzam avantajlar sağlamaktaydı. Kendilerini Çin'in geleneksel etki alanına iten fethetme arzusuyla dolup taşan Batılı güçler, Çin'in Avrupa ve Asya üzerinde ileri sürdüğü üstün egemenlik iddialarını gülünç bulmaktaydı. Kendi uluslararası yönetim standartlarını Çin'e gerekirse zorla aşılama kararıydılar. Sonuçta ortaya çıkan karşılıklı meydan okuma temel Çin kozmolojisini sorgulamış ve üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçtikten sonra bile, Çin'in saygınlığını yeniden kazandığı dönemde dahi iltihaplanmaya devam eden yaralar açmıştır.

Çinli yetkililer ülkenin güneydoğu kıyılarındaki Avrupalı tacir sayısının on yedinci yüzyıldan başlayarak giderek arttığını fark etmişlerdi. Avrupalı tacirlerin Çin kültürünü idrak etme konusundaki aşikâr eksiklikleri dışında, diğer yabancı tacirlerle aralarında pek fazla fark görmemekteydiler. Bu kişiler resmî Çin anlayışında "Batı Denizi barbarları," "sadakat elçileri" ya da "barbar tacirler" olarak sınıflandırılmaktaydı. Kimi ender durumlarda, bazılarının Pekin'e seyahat etmesine izin verilirdi; burada da eğer

İmparatorun huzuruna kabul edilirlerse, alnını üç kez yere dokundurma şeklinde yapılan “secde etme” ritüelini gerçekleştirmeleri beklenirdi.

Yabancı temsilciler için Çin’e girme ve başkente gitme yolları son derece sınırlıydı. Çin pazarına giriş Guangzhou’da (o zamanlar Canton adı kullanılıyordu) çok sıkı kuralları olan mevsimlik ticaretle sınırlıydı. Yabancı tacirlerin her kış ülkelerine dönmele-ri istenirdi. Çin’in daha içlerine yolculuk etmelerine izin verilmezdi. Düzenlemelerde kasıtlı olarak güçlükler çıkarılırdı. Bu barbarlara Çin dilini öğretmek ve Çin tarihi ya da kültürüyle ilgili kitaplar satmak yasa dışıydı. Görüşmelerini özel olarak yetki verilen yerel tacirler aracılığı ile yaparlardı.⁴⁸

Avrupalıların dünyanın her köşesinde yararlandığı asgari haklardan sayılan serbest ticaret, yerleşik elçilikler ve eşit egemenlik kavramları Çin’de hiç duyulmamıştı. Rusya için üstü kapalı bir ayrıcalık uygulanmaktaydı. Doğuya doğru hızla yayılması (Çarın egemenlik alanı Sincan, Moğolistan ve Mançurya’da Qing Hanedanı’nın topraklarına ulaşmıştı) Rusya’yı Çin için tehdit oluşturma konusunda eşsiz bir konuma taşımıştı. Qing Hanedanı 1715 yılında Pekin’de bir Rus Ortodoks misyonu kurması için Moskova’ya izin verdi; bu, gerçekte fiilen elçilik rolünü üstlenen ve yüz yılı aşkın süredir Çin’de bu anlamda kurulmuş olan tek yabancı misyondur.

Batı Avrupalı tacirlerle genişletilen temaslar Qing Hanedanı tarafından kayda değer bir müsamaha olarak görülmekteydi. Çinlilerin görüşüne göre, Gökyüzünün Oğlu, Batılıların Çin ticaretinde; özellikle Batı Denizi’nden gelen barbarların doymak bilmez bir iştahla yaklaştıkları çay, ipek, reçine, ravent gibi ürünlerin ticaretinde yer almalarına izin vermekle cömertliğini göstermek-

⁴⁸ bkz. J. L. Cranmer-Byng, *An Embassy to China: Being the journal kept by Lord Macartney during his embassy to the Emperor Ch’ien-lung 1793-1794* (Londra, Longmans, Green, 1962); Giriş, s. 7-9.

teydi. Avrupa, Kore ve Vietnam halkları gibi değildi; onlar Çinlileştirilemeyecek kadar Orta Krallık'ın uzağındaydı.

Avrupalılar başlangıçta kendilerinin “barbarlar,” ticaretlerininse “hürmet gösterme” olarak etiketlenmesini, Çin'in övgüye dayalı sisteminin ricacısı olma rolünü kabul etmişlerdi. Ama Batılı güçler zenginleşip hak aramaya başladıklarında, ilişkilerin bu durumu katlanılmaz bir hâl aldı.

Macartney'in Elçilik Görevi

Çin dünya düzeninin kibirli tavırları, özellikle Britanya için (kimi Çin kayıtlarında “kıızıl saçlı barbarlar” diye geçer) onur kırıcıydı. Batı ticaretinin ve denizcilik güçlerinin başı olarak Britanya, ordusunun başlıca silahı hâlâ ok ve yay olan, donanması bulunmayan bir Orta Krallık'ın kozmolojisi içinde kendine verilmiş olan rolden hoşnut değildi. İngiliz tacirler, Çin düzenlemelerine göre bütün Batı ticaretini yönlendirmek üzere Guangzhou'da belirlenen ve giderek artırılan kısıtlamalara içerlemekteydiler. Güneydoğu sahillerinin ötesindeki Çin pazarının geri kalanına girmenin yollarını aramaktaydılar.

Durumu iyileştirmek yolunda yapılan ilk büyük İngiliz girişimi Lord George Macartney'in 1793-94 yıllarındaki elçilik görevidir. Bu elçilik, mevcut Batı-Çin ilişkilerini değiştirmek ve eşit koşullarda serbest ticaretle diplomatik açıdan temsil sağlamak için girişilen Avrupalı çabalar arasında en dikkate değer, en iyi tasarlanmış ve en az “militarist” olanıdır. Tamamen başarısız olmuştur.

Macartney'in elçiliği bazı ayrıntıları inceleme konusunda yol göstericidir. Elçinin günlüğü, kendi rolünün pratikte Çin anlayışında nasıl algılandığını ve Batı'yla Çin'in diplomasi anlayışı arasındaki uçurumu anlatır. Macartney, uzun yıllara dayanan uluslararası deneyime sahip ve “Doğu” diplomasisi konusunda keskin sezgileri olan seçkin bir devlet adamıydı. Kayda değer kültürel

edinimleri olan biriydi. Bir dostluk ve ticaret anlaşması akdettiği Saint Petersburg'da Çariçe Katerina'nın sarayında üç yıl orta elçilik yapmıştı. Dönüşünde Rusya tarihi ve kültürü hakkında gözlemlerini kaleme aldığı ve çok olumlu tepkiler alan bir kitap yayımladı. Ardından Madras valisi olarak Hindistan'da görevlendirildi. Uygarlıklar arasında yeni bir diplomasi başlatmak için herhangi bir çağdaşı kadar donanımlıydı.

Macartney'in Çin elçiliğinin amaçları zamanın eğitimli Britanyalılarına gösterişsiz görünmüş olabilir, özellikle devasa komşu Hindistan'da yakın zamanda oluşturulmuş olan İngiliz egemenliği ile karşılaştırıldığında. İçişleri Bakanı Henry Dundas, Macartney'in direktiflerini “yerkürenin belki de en benzersiz halkı ile serbest iletişim” sağlamak için bir girişim olarak ifade etmiştir. Girişimin başlıca amacı Pekin ve Londra'da karşılıklı elçilikler oluşturulması ve Çin kıyıları boyunca diğer limanlara da ticari girişin sağlanmasıydı. İkinci konuyla ilgili olarak Dundas, Macartney'i İngiliz tacirlerin “pazarda eşit rekabet şansı” (Konfüçyüsçü Çin'de tam olarak bir karşılığı olmayan bir kavram) bulmalarını önleyen Guangzhou'daki “cesaret kırıncı” ve “keyfi” uygulamalara dikkat çekmekle görevlendirdi. Macartney'e herhangi bir şekilde toprak elde etme talepleri olmadığını ifade etmesi gerektiğini vurguladı ki bu ifade Çinliler tarafından Britanya'nın bu tür bir talepte bulunma seçeneği olduğu etkisini yarattığından, hakaret olarak algılanan bir güvenceydi.⁴⁹

Britanya hükümeti Çin sarayına eşit koşullarda hitap ediyordu ki bu durum isyancı küstahlar olarak muamele görürken alışılmadık ölçüde itibara sahip, Batılı olmayan bir ülkeye tahammül eden İngiliz yönetici sınıfını dehşete düşürmüştü olmalıydı. Dundas, Macartney'e; Kral III. George'un bu heyeti “dünyanın en

⁴⁹ “Lord Macartney's Commission from Henry Dundas” (8 Eylül 1792); Pei-kai Cheng, Michael Lestz ve Jonathan Spence, *The Search for Modern China: A Documentary Collection* (New York: W. W. Norton, 1999), s. 93-96.

uygar, en eski ve en kalabalık nüfuslu ulusunun meşhur kurumlarını gözlemlemek, bu ulusla iletişim içinde olmak ve bundan faydalanarak iki ülke arasında samimi ve dostça ilişkiler geliştirmek” için bir araç olarak gördüğünü Çin sarayına ilk fırsatta inandırması konusunda talimat verdi. Ayrıca Macartney’i “müzakerelerinin başarısını tehlikeye sokmamak için hükümdarının onuruna uygun olmayan ya da bizzat kendi itibarını düşürmek pahasına da olsa, dayatılan bütün saray seremonilerini yerine getirmesi” konusunda uyardı. Gereksiz titizlenmelerin, görevinin başarısıyla elde edilebilecek önemli kazanımların yoluna çıkmasına izin vermemeliydi.⁵⁰

Macartney amaçlarına yardımcı olması için Britanya’nın bilimsel ve endüstriyel başarılarından çok sayıda örneği beraberinde götürmüştü. Macartney’in beraberindekiler arasında bir cerrah, bir hekim, bir teknisyen, bir metalürji uzmanı, bir saat yapımcısı, bir matematik gereçleri yapımcısı ve her gece konser veren “beş Alman müzisyen” yer alıyordu (Bu sonuncusu heyetin en başarılı yaklaşımlarından biriydi). İmparatora getirdiği hediyeler, İngiltere ile ticaret yapmaları durumunda Çin’in kazanabileceği harika faydaları göstermek üzere tasarlanmıştı: Ağır silahlardan parçalar, iki tekerlekli savaş arabası, elmas kakmalı kol saatleri, İngiliz porseleni (Qing Hanedanı yetkilileri Çin sanatından kopyalandığını beğeniyle belirtmişlerdi) ve kral ile kraliçenin Joshua Reynolds tarafından yapılmış portreleri. Hatta Macartney elçilik görevlileri ile birlikte gösteri amacıyla Pekin’in üzerinde uçmak üzere havası alınmış bir sıcak hava balonu da getirmiş, ancak başarılı olmamıştı.

Macartney heyeti başlıca amaçlarından hiçbirini başarıyla tamamlayamadı; iki tarafın algılaması arasındaki uçurum fazla derindi. Macartney endüstrileşmenin yararlarını göstermek iste-

⁵⁰ a.g.e., s. 95.

miş, ama imparator onun hediyelerini sadakat gösterisi olarak algılamıştı. İngiliz elçiye Çinli ev sahiplerinin teknolojik uygarlığın gelişiminin umutsuzca gerisinde kaldıklarını kabul edeceklerini ve geri kalmışlıklarını gidermek için İngiltere ile özel bir ilişki kurmaya çalışacaklarını umuyordu. Oysa Çinliler İngilizlere Gökyüzünün Oğlu'ndan özel bir lütuf bekleyen, kibirli ve cahil bir barbar kavmi gibi muamele etmekteydiler. Çin, artan nüfusuyla gıda üretimine her zamankinden daha fazla ağırlık vererek tarımsal yöntemlerine bağlı kalmayı sürdürdü ve Konfüçyüsçü bürokrasi endüstrileşmenin ana unsurları olan buhar gücü, kredi ve sermaye, özel mülkiyet ve halk eğitiminden habersiz kalmaya devam etti.

İlk rahatsız edici işaret Macartney ve maiyeti cömert hediye ve yiyeceklerle Çin gemileri ile Pekin'in kuzeydoğusundaki yazlık başkent Jehol'a giderlerken, gemilerinin üzerine Çince karakterlerle "Çin imparatoruna hediyelerle sadakatini sunmaya giden İngiliz heyeti" yazılması olmuştu. Macartney, Dundas'ın talimatlarına uyarak, "şikâyetçi olmamaya, uygun bir fırsat çıktığında düşüncesini belirtmeye" karar verdi.⁵¹ Ne var ki Pekin'e yaklaşıırken heyetin idaresiyle görevli memurlar, anlayışlar arasındaki uçurumu daha net bir biçimde ortaya koyan bir pazarlığa giriştiler. Mesele Macartney'in imparatorun karşısında secde etmesiydi, bunu yapmamakta diretecek olursa, İngiliz âdetlerine uygun olarak tek dizi üzerine çökebilirdi.

Macartney'in günlüğünde belirttiği gibi, Çin tarafı tartışmayı "farklı uluslarda yaygın olarak kullanılan farklı giyim tarzlarını" işaret ederek dolambaçlı bir yolla başlatmıştı. Çinli memurlar Çin giysilerinin "imparator halkın huzuruna her çıkışında âdet olduğu üzere, diz çökme ve secdeye varma sırasında kullanana büyük bir hareket rahatlığı sağlamasından dolayı" çok kullanışlı olduğu

⁵¹ Macartney'in Güncesi, *An Embassy to China*, s. 87-88.

sonucuna varıyorlardı. İngiliz heyeti imparatorun yüksek huzuruna çıkmadan önce biçimsiz diz tokaları ve askılardan kurtulmayı rahat bulmaz mıydı? Macartney, “kendi hükûmdarına gösterdiği saygının aynısını gösterdiğinde,” imparatorun daha memnun olacağını ileri sürerek karşılık vermişti.⁵²

“Secde meselesi” ile ilgili tartışmalar aralıklı olarak birkaç hafta daha devam etmişti. Çinli memurlar Macartney’in seçeneklerinin fazla olmadığını, ya secde edeceğini ya da eli boş geri döneceğini ima etmekteydiler; Macartney diretiyordu. Sonunda Macartney’in Avrupa âdetlerine uygun olarak tek dizi üzerinde diz çökmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bu Macartney’in zafer kazandığı tek konuydu (resmî Çin kayıtları Macartney’in imparatorun hayranlık verici ihtişamıyla kendinden geçerek secdeye vardığını belirtirler).⁵³

Bütün bunlar, Macartney’in tekliflerini engelleme ve geri çevirmede en nazik davranış şeklini gösteren karmaşık Çin protokolü çerçevesinde gelişmişti. Her şeyi kapsayan bu protokollerle kuşatılmış ve yapılanların tümüyle ilahî bir nedeni ve değiştirilmesi mümkün olmayan bir amacı olduğuna ikna olmuş olan Macartney, görüşmelerine bir türlü başlayamadığının farkına varmıştı. Aynı zamanda saygı ve tedirginlik karışımı bir duyguyla Çin’in engin bürokrasisinin hızlı ve verimli çalışmasını şu sözlerle ifade etmişti: “Bizimle ilgili her ayrıntı ve dudaklarımızdan çıkan her söz anında kaydedilip hatırlanmaktaydı.”⁵⁴

Avrupa’nın teknolojik harikalarının Çinli muhatapları üzerinde gözle görülür bir etki yaratmamış olması Macartney’i çok şaşırtmıştı. Macartney’in ekibi monte edilmiş toplarını gösterdiklerinde, görüştükleri Çinli yetkili “bunları önemsememiş gibi

⁵² a.g.e., s. 84-85.

⁵³ Alain Peyrefitte, *The Immobile Empire* (New York: Alfred A. Knopf, 1992), s. 508.

⁵⁴ Macartney’in Güncesi, *An Embassy to China*, s. 105.

davranmış ve bu tür şeylerin Çin’de yeni bir şey olmadığını” söylemişti.⁵⁵ Mercekler, savaş arabası ve sıcak hava balonu nazik bir lütufkârlıkla bir kenara itilivermişlerdi.

Bir buçuk ay sonra elçi hâlâ imparatorun huzuruna kabul için beklemekteydi; zamanı şölenler, eğlence ve imparatorun huzuruna kabul ile ilgili protokol üzerine tartışmalarla geçmekteydi. En sonunda imparatoru beklemek üzere sabahın dördünde “büyük, güzel bir çadıra” götürüldü; imparator bir tahtırevanın içinde taşınarak büyük bir seremoniyle getirildi. Macartney Çin protokolünün ihtişamı karşısında duyduğu şaşkınlığı güncesinde şu sözlerle ifade etmişti: “Törenin her aşaması bir tür dinî gizeme benzer şekilde büyük bir sessizlik ve ciddiyet içinde gerçekleştirildi.”⁵⁶ Macartney ve heyetine hediyeler sunulmasından sonra, imparator heyete kendi masasından yiyecekler göndererek ve her birine kendi eliyle içki ikramında bulunarak İngilizlerin gururunu okşanmış oldu.⁵⁷ (İmparatorun yabancı elçilere bizzat içki servisi yapmasından, Han Hanedanlığı’nın barbarları yönetmekle ilgili beş tuzak arasında özel olarak söz edildiğini hatırlayınız.)⁵⁸

Ertesi gün Macartney ve beraberindekiler imparatorun doğum gününü kutlamak üzere bir toplantıya katıldılar. Sonunda imparator tiyatro gösterisi sırasında Macartney’i kendi locasına davet etti. Macartney artık elçiliğinin görevlerine başlayabileceğini düşünmekteydi. Ama imparator başka bir hediye vererek onu geri çevirmişti. Değerli taşlarla dolu küçük bir kutu ve Macartney’in kaydettiği gibi, “dostluğunun bir sembolü olarak kendi elleriyle yazıp boyadığı küçük bir kitabı da kendi kralıma takdim etmem için vererek kutunun sekiz yüz yıldır ailesinde olduğunu söyledi.”⁵⁹

⁵⁵ a.g.e., s. 90.

⁵⁶ a.g.e., s. 123.

⁵⁷ a.g.e.

⁵⁸ bkz. Kısım 1, “Çin’in Benzersizliği,” s. 46.

⁵⁹ Macartney’in Güncesi, *An Embassy to China*, s. 137.

Artık imparatorluğa özgü cömertlik gösterilip hediyeler de verildikten sonra, Çinli yetkililer kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle Macartney'in geri dönme zamanının geldiğini ifade ettiler. Macartney, iki tarafın almış olduğu resmî talimatların konusu üzerine "müzakerelere başlaması gerektiği" ve "işine henüz başlayamadığını" söyleyerek itiraz etti. Kalıcı İngiliz elçisi olarak Çin sarayına yerleşmesine izin verilmesinin Kral George'un arzusu olduğunu vurguladı.

3 Ekim 1793 sabahının erken saatlerinde bir memur, Macartney'i uyandırıp tören giysileriyle taleplerine karşılık bulacağı Yasak Şehre çağırıldığını söyledi. Birkaç saatlik bekleyişten sonra yanında bir nezaretçiyle birlikte merdivenlerden çıkılarak ipek kaplı bir koltuğun yanına getirildi; koltukta imparator yoktu, ama imparatorun Kral George'a yazılmış bir mektup vardı. Çinli görevliler Macartney'in tek dizinin üzerine çökmesine izin vererek kendileri mektubun karşısında secdeye vardılar. Sonunda imparatorun mektubu törenle Macartney'in odasına iletilti. Bu, Britanya diplomasi tarihinde en aşağılayıcı temaslardan biri olarak yerini almıştır.

Mektup, Kral George'un Çin'e bir sadakat heyeti göndermesi nedeniyle "saygılı alçakgönüllülüğü"ne değinilerek başlıyordu:

Saygıdeğer Majesteleri, uzak denizlerin ötesinde yaşamakla birlikte, bizim uygarlığımızın güzelliklerini paylaşma arzusuyla bildirinizi saygıyla sunan bir heyet gönderdiniz.

Daha sonra imparator, Macartney'in diplomat olarak Pekin'de ikamet etme teklifi de dâhil olmak üzere yapmış olduğu bütün talepleri geri çeviriyordu:

Vatandaşlarınızdan birini benim ilahî sarayıma elçi olarak ve ülkenizin Çin'le olan ticaretini kontrol etmesi için gönderme talebiniz hanedanlığımın geleneklerine uymamaktadır ve bu nedenle gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. (...) Elçinize hareket özgürlüğü ve kendi ülkesindeki eş ayrıcalıklar verilemeyeceğinden, onun aramızda kalmasından hiçbir fayda sağlayamayacaksınız.

Mektup, Çin'in kendi elçisini Londra'ya gönderme teklifinin daha da anlamsız olduğunu belirterek devam etmekteydi:

(...) Varsayalım ülkenizde kalması için bir elçi gönderdim, onun için gerekli düzenlemeleri nasıl yapabilirsiniz? Avrupa, sizinkinin yanı sıra birçok başka ülkeden oluşmaktadır: Her biri bizim sarayımızda temsilci bulundurmaya talep edecek olursa, buna nasıl rıza gösterebiliriz? Bu kesinlikle uygulanabilir bir şey değildir.

Belki de, diyordu imparator, Kral George, Macartney'i Çin uygarlığının nimetlerini öğrenmesi için göndermişti. Ama bu da aynı şekilde söz konusu olamazdı:

Eğer İlahî Hanedanlığımıza duyduğunuz saygının sizi, sizinkinden tamamen farklı olan uygarlığımızı, törenlerimizi ve kurallarımızı edinme arzusuyla doldurduğunu söylüyorsanız, elçiniz uygarlığımızın ilkelerini öğrenebilecek olsa bile, bunları yabancı topraklarınıza aktarabilmeniz mümkün değildir.

İngiltere ile Çin arasındaki ticaretin yararları ile ilgili Macartney'in tekliflerine gelince, İlahî Saray Kanton şehrinde "yılda birden fazla tam ticaret özgürlüğü" tanımakla İngilizlere büyük bir lütufta bulunmuştu zaten; bundan daha fazlası "düpedüz gereksizdi." İngiliz ticareti ile Çin'in sözümona kazanacakları konusunda ise Macartney maalesef yanılmaktaydı:

(...) Tuhaf ve pahalı şeyler beni ilgilendirmez. Eğer sizin tarafınızdan gönderilen hediyelerin kabulünü emrettiysem, bu yalnızca bunları o kadar uzak yoldan gönderme gayretine girdiğinizi düşündüğüm içindir. (...) Elçinizin de bizzat göreceği gibi, biz her şeye sahibiz.⁶⁰

Durum bu şekilde ortaya konulduktan sonra, mevcut olanın ötesinde bir ticaret mümkün değildi. İngiltere'nin Çin'e teklif

⁶⁰ Qianlong'un Kral III. George'a İlk Mektubu (Eylül 1793), Cheng, Lestz ve Spence, *The Search for Modern China: A Documentary Collection*, s. 104-106.

edebileceği bir şeyi yoktu ve Çin ilahî düzenlemelerinin izin verdiği ölçüde İngiltere'ye verebileceğini vermişti.

Görünüşe göre artık yapacak bir şey kalmadığından Macartney Guangzhou'dan geçerek İngiltere'ye geri dönmeye karar vermişti. Geri dönüş için hazırlıklarını yaparken, imparatorun İngiltere'nin taleplerini kesin bir dille geri çevirmesinin ardından, görevli memurların aksine daha nazik davrandıklarını gözlemlemesi, sarayın kararından pişmanlık duyduğunu düşünmesine neden olmuştu. Hemen soruşturdu, ama Çinliler diplomatik nezaketten böyle davranıyorlardı. Barbar ricacı gösterilen inceliği anlamamış gibi görün-
düğünden, tehdide kaçan bir mektupla muamele görmüştü. İmparator, Kral George'u "adalarının uzak yalnızlığının ve araya giren denizle dünyadan koparılmış olduğunun" farkında olduğu konusunda temin ediyordu. Sözlerini şöyle sürdürüyordu: "Ama Çin'in başkenti, yerkürenin geri kalanının etrafında döndüğü bir merkezdir. (...) Bize bağlı devletlerin tebaasına Pekin'de ticarethane açma izni asla verilmemiştir." Ve bir ikazla sözlerini tamamlamaktaydı:

Size durumu ayrıntılarıyla izah ettim; düşüncelerimi anlayışla karşılayıp bu talimatlara uymak görevinizdir ki ebedi barışın nimetlerini tadabilesiniz.⁶¹

Batılı liderlerin doymak bilmez şiddet kapasitesinden habersiz olduğu anlaşılan imparator ateşle oynamaktaydı, ama bunun farkında değildi. Macartney'in Çin'den ayrılırken yaptığı durum değerlendirmesi kaygı vericiydi:

(...) Birkaç İngiliz fırkateyni imparatorluğun bütün deniz kuvvetlerini yenebilir... bir yaz mevsiminin ortasında bütün kıyıların deniz ulaşımı yok edilebilir ve deniz kıyılarındaki kasabalarda esas olarak balıkçılıkla geçimini sağlayan ahali kıtlığa sürüklenebilir.⁶²

⁶¹ Qianlong'un Kral III. George'a İkinci Mektubu, Cheng, Lestz ve Spence, *The Search for Modern China: A Documentary Collection*, s. 109.

⁶² Macartney'in Güncesi, *An Embassy to China*, s. 170.

Bugün her ne kadar baskıcı görünse de Çin yönetiminin yüzyıllar boyu, temel uluslararası düzeni sağlama ve sürdürme konusunda işe yaradığı hatırlanmalıdır. Macartney'in döneminde Batı ile ticaret yapmanın nimetleri aşikâr olmaktan uzaktı: Çin'in gayrisafi yurt içi hasılası hâlâ İngiltere'ninkinin yaklaşık yedi katı olduğundan, belki de imparator, Londra'nın Pekin'in yardımına muhtaç olduğunu düşündüğünden bağışlanabilirdi.⁶³

Kuşkusuz imparatorluk sarayı, yirmi yıldan fazla süre bir daha tekrarlanmayan bu barbar elçiliğine karşı ustalıklı muamelesinden dolayı, kendini kutlamıştır. Ama bu uzun aranın nedeni, Çin diplomasisinin becerisinden ziyade, Avrupa devletlerinin tüm kaynaklarını tüketen Napolyon Savaşları'dır. Napolyon'un alt edilmesinden kısa bir süre sonra, 1816 yılında, Lord Amherst'in kumandasında Çin kıyılarında yeni bir İngiliz heyeti görüldü. Bu defasında protokol üzerindeki anlaşmazlık, İngiliz elçilerle saray memurları arasında, hükümdarın odasının dışında sergilenen fiziksel bir tartışmaya dönüşmüştü. Amherst, Çinlilerin "evrensel hükümdar" olarak hitap etmekte ısrar ettikleri imparatorun karşısında secde etmeyi reddedince, heyeti de derhâl geri çevrilmişti. Britanya naibine "itaatkârlıkla" "uygar bir dönüşüme doğru ilerlemek" için çaba göstermesi söylendi; bu arada "Çin'in tebaası olduğunu kanıtlamak" için artık başka elçi gönderilmesine gerek olmadığı iletildi.⁶⁴

1834'de Britanya Dışişleri Bakanı Lord Palmerston kesin bir çözüm girişimiyle yeni bir heyet gönderdi. Qing Hanedanlığı uy-

⁶³ Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, 2006), Ek B, 261, Tablo B-18, "World GDP, 20 Countries and Regional Totals, 0-1998 A.D."

⁶⁴ bkz. Jonathan Spence, *The Search for Modern China* (New York: W.W. Norton, 1999), s. 149-50; Peyrefitte, *The Immobile Empire*, s. 509-11; Dennis Bloodworth ve Ching Ping Bloodworth, *The Chinese Machiavelli: 3000 Years of Chinese Statecraft* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1976), s. 280.

gulamaları konusunda deneyimi bilinmeyen Palmerston, bir yandan “Çin âdet ve yasalarına uyum sağlanması” talimatı, öte yandan kalıcı diplomatik ilişkiler, Pekin’de yerleşik bir Britanya elçiliği, Çin kıyıları boyunca diğer limanlara giriş ve Japonya ile fazladan ticaret gibi birbiriyle çelişkili taleplerle bir deniz subayı olan Lord Napier’i görevlendirdi.⁶⁵

Guangzhou’ya varışıyla birlikte Napier ve yerel vali bir çıkmazın içine girdiler: Her ikisi de böylesi düşük rütbeli biriyle muhatap olmanın alçaltıcı olacağını düşünerek birbirlerinin mektuplarını almayı reddediyorlardı. Yerel yöneticilerin, adının Çin karakterleriyle yazılan anlamıyla “Laboriously Vile” (Çalışkan Kepaze) adını taktıkları Napier, Guangzhou’da, yerli bir çevirmenin hizmetlerinden yararlanarak, saldırgan içerikli tek sayfalık bir gazetenin dağıtımına başlamıştı. Sonunda Napier ve tercümanı sıtmaya yakalanıp bu dünyadan göçünce, bu can sıkıcı barbar sorununu Çinlilerin yerine kader çözümlemiş oldu. Ancak Napier ölmeden önce, mükemmel bir doğal liman olacağını düşündüğü seyrek nüfuslu, denize doğru kayalık bir çıkıntı olan Hong Kong’un varlığını keşfetmişti.

Çinliler bir başka isyancı barbar sefirini daha boyun eğmeye zorladıkları için memnun olmuş olabilirlerdi. Ancak bu İngilizlerin reddedilmeyi son kez kabul edişleriydi. İngilizlerin ısrarı her geçen yıl daha tehditkâr bir hâl almaktaydı. Fransız tarihçi Alain Peyrefitte, Macartney heyetinden sonra, İngiltere’deki tepkileri şu şekilde özetliyordu: “Eğer Çin kapalı kalıyorsa, kapıları yumruklanmalıydı.”⁶⁶ Çin’in bütün diplomatik manevraları ve kesin geri çevirmeleri, Avrupa ve Amerika yöntemlerine göre tasarlanmış olan modern uluslararası sistemle kaçınılmaz hesaplaşmayı geciktirneye yaramıştı sadece. Bu hesaplaşma, Çin toplumuna

⁶⁵ Peter Ward Fay, *The Opium War, 1840-1842* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975), s. 68.

⁶⁶ Peyrefitte, *The Immobile Empire*, xxii.

uzun tarihindeki en zorlu toplumsal, entelektüel ve manevi sıkıntıları yükleyecekti.

İki Dünya Düzeninin Çarpışması: Afyon Savaşı

Batı'nın yükselmekte olan endüstriyel güçlerinin, kendilerine "sadakatlerini sergileyen barbarlar" diye hitap eden bir diplomasi mekanizmasına ya da Çin'in tek bir liman şehrinde, son derece sıkı kurallarla uygulanan mevsimlik ticarete uzun süre katlanmayacakları açıkça belliydi. Çinliler, Batılı tacirlerin Konfüçyüsçü düşüncede ahlaki yönden pek hoş karşılanmayan "kâr arzusuna" yönelik sınırlı ayrıcalıklar tanımaya hazırdılar; ama Batılı elçilerin Çin'in diğer birçok devlet arasında sıradan bir devlet olabileceğini ya da Çin başkentinde barbar elçileriyle sürekli günlük temas içinde olarak yaşamaları gerektiğini söylediklerinde, dehşete düşmüşlerdi.

Çağdaş bir gözle bakıldığında, Batılı elçilerin başlangıçtaki tekliflerinden hiçbirisi Batı standartlarında aşırı talepler değildi: Serbest ticaret hedefleri, düzenli diplomatik temaslar ve yerleşik elçilikler günümüzde nadiren hassasiyetlere yol açar ve diplomasiyi sürdürmenin olağan yolları olarak görülür. Fakat asıl restleşme, Batılı tacizinin en utanç verici yönlerinden biri, yani Çin'e kısıtlamasız afyon ithali için diretilmesi üzerine ortaya çıktı.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Britanya'da müsamaha gösterilen afyon giderek daha fazla Çinli tarafından tüketilmeye başlamış olsa da Çin'de hâlen yasaktı. Britanya Hindistanı dünya haşhaş üretiminin merkezidi ve Çinli kaçakçılarla uyum içinde çalışan İngiliz ve Amerikalı tacirlerin işleri epey hareketliydi. Aslında afyon bir biçimde Çin pazarına girebilmiş az sayıda yabancı üründen biriydi; Britanya'nın tanınmış üreticileri Çin ürünlerini kalitesiz oldukları gerekçesiyle reddetmişlerdi. Nazik Batılı yaklaşımda afyon ticaretine bir utanç vesilesi olarak bakılmaktaydı. Ne var ki tacirler bu kârlı ticaretten mahrum kalmaya istekli değillerdi.

Qing hanedanı afyonu yasallaştırmayı ve satışını kontrol etmeyi müzakere etmişti; en sonunda sert önlemler alınıp ticaretin tamamen kaldırılmasına karar verildi. 1839 yılında Pekin, Guangzhou'daki ticareti sonlandırmak ve Batılı tacirleri resmî yasağa uymaya zorlamak amacıyla yetenekleri ispatlanmış bir yetkili olan Lin Zexu'yu gönderdi. Geleneksel Konfüçyüsçü bir *mandarin* (yüksek rütbeli devlet memuru) olan Lin, sorunu herhangi bir inatçı barbar meselesi gibi ele aldı: Biraz güç kullanarak, biraz da ikna etmeye çalışarak. Guangzhou'ya vardığında, Batılı ticaret heyetlerinin afyon sandıklarını imha edilmek üzere teslim etmelerini istedi. Bu işe yaramayınca, bütün yabancıları, afyon ticareti ile ilgisi olmayanlar dâhil, imalathanelerinde ablukaya aldı ve ancak kaçak mallarını teslim ettikleri zaman serbest bırakacaklarını duyurdu.

Lin daha sonra Kraliçe Viktorya'ya, Çin'e "hürmetlerini" gönderen atalarının "nezaketi ve itaatkârlıklarını" öven bir mektup yolladı. Mektubunun asıl amacı, Kraliçe Viktorya'nın Britanya Hindistanı topraklarında yetiştirilen afyonun kökünü kurutması için harekete geçmesi yönündeki talebiydi:

Hindistan'ın Bengal, Madras, Bombay, Patna, Benares ve Malva gibi kontrolünüz altında bulunan çeşitli bölgelerinde (...) dağlarda, bayırlarda afyon ekimi yapılmakta ve imalat için göletler açılmaktadır. (...) Bunlardan yükselen kötü kokular ilahî ahengi bozup ruhları korkutmaktadır. Majesteleri, buralardaki afyon ekimini ortadan kaldırtabilir, tarlaları tamamen çapalatıp yerine faydalı tahıllar ektirebilirsiniz. Yeniden afyon ekmeye ve imal etmeye cüret edenler şiddetle cezalandırılmalıdır.⁶⁷

Bu her ne kadar Çin hükümdarlığının geleneksel kibrini içinde barındırsa da haklı bir talepti:

⁶⁷ "Lin Tse-hsu's Moral Advice to Queen Victoria, 1839," Ssu-yü Teng ve John K. Fairbank, *China's Response to the West: A Documentary Survey, 1839-1923* (Cambridge: Harvard University Press, 1979), s. 26.

Başka bir ülkeden ticaret yapmak üzere İngiltere'ye gelen biri İngiliz yasalarına uymak zorundadır; peki Çin'de İlahî Hanedanlık'ın yasalarına ne derece daha fazla riayet etmek zorunda olduğunu bir düşünün? (...) Ülkenizin barbar tacirleri, şayet uzun zaman bizimle ticaret yapmak istiyorlarsa, bizim kurallarımıza saygıyla itaat etmeleri ve afyonun kaynağını kalıcı olarak kesmeleri beklenmektedir. (...)

Saygıdeğer Majesteleri, nezaket ve itaatkârlığınızdaki samimiyetinizi göstermek üzere, kendi ulusunuzun huzuru ve iki ülkenin birlikte barışın nimetlerinden faydalanması için kötü ahlaklı kişileri Çin'e gelmeden önce denetleyip ayırabilirsiniz. Ne hayırlı, ne hayırlı olur gerçekten! Bu mektubu aldıktan sonra ayrıntılar ve afyon trafiğini kesmeniz konusunda bize derhâl cevap veriniz. Bu konunun ihmal edilmeyeceğinden emin olunuz.⁶⁸

Lin'in ültimatomu Çin'in baskı gücünü abartarak Batılı barbarlar için hayati gereklilik olduğunu düşündüğü Çin ürünlerinin ihracını durdurma tehdidinde bulunuyordu. "Eğer Çin diğerlerine müsamaha göstermemek adına bu menfaatleri kesecek olursa, o zaman barbarlar hayatta kalmak için neye bel bağlayacaklar?" Çin'in misillemeden korkmasına gerek yoktu: "Yurt dışından Çin'e gelen malzemeler sadece oyuncak olarak kullanılabilir. Onları alsak da olur almasak da."⁶⁹

Görünüşe göre Lin'in mektubu Kraliçe Viktorya'ya hiç ulaşmamıştır. Öte yandan İngilizler Lin'in Guangzhou'daki İngiliz topluluğu kuşatma altına almasını kabul edilemez bir hakaret olarak değerlendirmekteydiler. "Çin ticareti" için lobi yapanlar parlamentoya savaş ilan etmesi için dilekçeler verdiler. Palmerston, Pekin'e "Çinli yetkililer tarafından Çin'de yerleşik Britanya tebasına verilen zararın ve yine aynı yetkililer tarafından Britanya tahtına yapılan hakaretin tazmini ve telafisini, bunların yanı sıra Çin kıyılarında yeteri kadar büyük ve iyi bir konuma sahip bir ya

⁶⁸ a.g.e, s. 26-27.

⁶⁹ a.g.e., s. 25-26.

da iki adanın İngiliz ticareti için antrepo olarak kullanılmak üzere verilmesini” talep eden bir mektup yolladı.⁷⁰

Palmerston mektubunda, Çin yasalarında afyonun “ülkeye sokulması yasak olan mal” olduğunu kabul etmekteydi, ama ticaretin yasal korumasının ardına sığınarak Çin’in koyduğu yasağın, yozlaşmış Çinli yetkililerin suç ortaklığı nedeniyle Batı’nın yasal ilkeleri çerçevesinde artık geçersiz olduğunu ileri sürmekteydi. Bu safсата kimseyi ikna edecek gibi değildi ve Palmerston bu durumun çıbanın başını koparına konusundaki kararlılığını uygulamaya koymasını geciktirmesine izin vermedi. Meselenin “acil önem arz etmesi” ve İngiltere ile Çin arasındaki uzun mesafe göz önüne alınarak İngiliz hükümeti, “belli başlı Çin limanlarını ablukaya almak,” “karşılaşılabilecek Çin gemilerine” el koymak ve Londra’yı tatmin edecek kadar “uygun miktarda toprak” ele geçirmek üzere derhâl bir filoyu görevlendiriyordu.⁷¹ Afyon Savaşı başlamıştı.

Başlarda Çinlilerin tepkisi, İngiliz saldırısının temelsiz bir tehdit olduğu yönündeydi. Bir yetkili imparatora Çin ile İngiltere arasındaki uzun mesafenin İngilizleri güçsüz düşüreceğini öne sürmekteydi: “İngiliz barbarlar güçlü gemilerine ve uzun tabanlarına güvenen, önemsiz ve iğrenç bir ırktır; ama kat ettikleri uzun mesafe mevsimlik erzaklarının ulaşmasını imkânsız hâle getirecektir; böylelikle tek bir yenilgiden sonra, erzak ve levazımdan yoksun kalmış olacakları için askerlerinin moralleri çökecek ve mağlup olacaklardır.”⁷² Britanyalıların Pearl River’ı ablukaya

⁷⁰ “Lord Palmerston to the Minister of the Emperor of China” (London, February 20, 1840), Hosea Ballou Morse’un yeniden basımı, *The International Relations of the Chinese Empire*, cilt 1, *The Period of Conflict, 1834-1860*, bölüm 2 (London: Longmans, Green, 1910), s. 621-24.

⁷¹ a.g.e., s. 625.

⁷² “Memorial to the Emperor”, Franz Schurmann-Orville Schell tarafından çevrilip *Imperial China: The Decline of the Last Dynasty and the Origins of Modern China, the 18th and 19th Centuries* (New York: Vintage, 1967) adlı basımda alıntılanmıştır, s. 146-47.

alıp liman şehri Ningbo'nun karşısındaki birkaç adayı ele geçirmesinden sonra bile Lin, Kraliçe Viktorya'ya öfkeli bir mektup yazmıştı: “Görünen o ki siz uzak denizlerin yabanileri, kudretli imparatorluğumuza kafa tutma ve hakaret etme konusunda çok cüretkâr hâle geldiniz. Doğrusunu isterseniz yüreğinizi temizleyip yolunuzu değiştirmenin tam zamanıdır. İlahî Hanedanlık’a alçak gönüllülükle itaat edip sadakatinizi sunacak olursanız, geçmiş günahlarınızdan arınmanız için size bir şans verilebilir.”⁷³

Hâkimiyetle geçen yüzyıllar, Kutsal Saray’ın gerçeklik algısını çarpıtmıştı. Üstünlük iddiası kaçınılmaz biçimde yalnızca aşagılama ile vurgulanır olmuştu. İngiliz gemileri Çinlilerin kıyı savunmasını kolayca geçip başlıca Çin limanlarını ablukaya aldılar. Bir zamanlar Macartney’in sunduklarını denetleyen memurun geri çevirdiği toplar acımasızca iş görüyordu.

O dönemde Pekin ve çevresindeki eyaletleri içine alan idari bölge olan Zhili’nin valisi Qishan, kuzeyde Tianjin’e doğru ilerleyen İngiliz filosuyla ön temasta bulunmak üzere gönderildiğinde, Çin’in savunmasızlığını idrak etmişti. Çinlilerin İngilizlerin denizden gelen ateş gücüne karşılık veremeyeceğini kabul ediyordu: “Bu gemiler (buharlı gemiler) rüzgâr ya da elverişli bir akıntıya gerek duymaksızın suyun akışına karşı ilerleyebiliyorlar ve olağanüstü hız kapasiteleri var. (...) Arabaları bir mil üzerine monte edilmiş, böylelikle silahlarını her yöne doğrultma imkânına sahipler.” Öte yanda ise Çin silahlarının Ming Hanedanlığı zamanından kaldığını değerlendiren Qishan “askerî işlerdeki görevlilerin de aslında edebiyatla uğraşan memurlar olduklarını, silah ve cephane hakkında bilgileri olmadığını” vurgulamaktaydı.⁷⁴

⁷³ E. Backhouse ve J.O.P. Bland, *Annals and Memoirs of the Court of Peking* (Boston: Houghton Mifflin, 1914), s. 396.

⁷⁴ Tsiang Ting-fu, “*Chung-kuo chin tai shih* [China’s Modern History]” (Hong Kong: Li-ta Publishers, 1955), Schurmann - Schell tarafından “*Imperial China*” adıyla İngilizceye çevrilip yayınlanan baskısı, sayfa 139.

Qishan, İngiliz deniz kuvvetleri karşısında şehrin savunmasız olduğuna kanaat getirerek Guangzhou'daki karışıklığın bir yanlış anlaşılardan kaynaklandığını ve "imparatorun ılımlı ve adil niyetini" yansıtmadığını söyleyerek İngilizleri yatıştırıp geri çevirmeye karar verdi. Çinli yetkililer "konuyu adil bir şekilde araştırıp çözümleyeceklerdi," ancak öncelikle "İngiliz filosunun güneye doğru gitmesi" ve orada Çinli müfettişleri beklemesi gerekmektedir. İlginçtir ki bu manevra işe yaramıştı. İngiliz kuvvetleri, Çin'in savunmasız kuzey şehirlerine zarar vermeden güney limanlarına geri döndüler.⁷⁵

Bu başarının üzerine Qishan, Lin Zexu'nun yerini almak ve barbarları bir kez daha idare etmek üzere Guangzhou'ya gönderildi. İngilizlerin teknolojik üstünlüklerinin boyutlarını kavramamış olduğu anlaşılan imparator, Qishan'a, Çinliler kuvvetlerini toplayana dek, İngilizleri sürüncemeli bir tartışma içine çekmesi talimatını verdi: "Uzun süren müzakereler barbarları bezdirip bitkin düşürdükten sonra," diye yazmıştı kırmızı mürekkepli imparatorluk kalemiyle, "aniden saldırıya geçip onları hizaya sokabiliriz."⁷⁶ Lin Zexu, barbar saldırısını tahrik ettiği gerekçesiyle gözden düşmüştü. Batı'nın silah ilminin üstünlüğü üzerine kafa yorup Çin'in kendi silahlanmasını geliştirmesini tavsiye eden gizli önergeler hazırlayarak uzak batı Çin'deki iç sürgününe gitmek üzere yola çıktı.⁷⁷

Oysa Qishan, güney Çin'deki görevinde daha zorlu bir durumla karşı karşıyaydı. İngilizler toprakla ilgili imtiyazlar ve tazminat istemekteydiler. Tazminat elde etmek için güneye gelmişlerdi; artık oyalama taktikleri ile vakit geçirilemezdi. İngiliz kuv-

⁷⁵ a.g.e., s. 139-40.

⁷⁶ Maurice Collis, *Foreign Mud: Being an Account of the Opium Imbroglio at Canton in the 1830s and the Anglo-Chinese War That Followed* (New York: New Directions, 1946), s. 297.

⁷⁷ bkz. Teng - Fairbank, *China's Response to the West*, s. 27-29.

vetlerinin sahildeki birkaç şehre ateş açmasından sonra, Qishan ve İngiliz mevkidaşı deniz albayı Charles Elliot ile Chuan-pi Konvansiyonu adında bir anlaşma taslağı hazırladılar. İngilizlere Hong Kong'da özel haklar bahşeden bu taslağa göre, 6 milyon dolarlık bir tazminat sözü verilmekte, Çin ve İngiliz yetkililer arasında bundan sonraki görüşmelerin eşit koşullarda gerçekleşmesine izin verilmekteydi. Yani İngilizler barbar ricacılar için uygulanan protokole maruz kalmayacaklardı.

Bu anlaşma hem Çin hem de Britanya Hükümetleri tarafından reddedildi. Her iki taraf da anlaşmanın koşullarını aşağılanma olarak değerlendirmekteydi. İmparator, verdiği talimatları fazlasıyla aştığı ve barbarlara çok fazla ödün verdiği için Qishan'ı önce hapis, sonra da ölüm cezasına çarptırdı. Daha sonra bu ceza sürgün olarak uygulandı. İngiliz arabulucu Charles Elliot, görece daha ılımlı bir kaderle karşı karşıya kalmış olsa da çok az şey elde edebildiği için Palmerston tarafından çok ağır ifadelerle azarlanmıştı: "Sürecin tamamına bakınca benim talimatlarımı bir kâğıt parçası olarak değerlendirdiğiniz anlaşılmaktadır," diye serzenişte bulunmuştu Palmerston. Hong Kong, "üzerinde bir eve bile rastlanmayan çorak bir adaydı;" Elliot daha fazla değerli toprak alınmakla ya da daha sert ifadeler kullanarak baskı yapmamakla fazlasıyla uzlaşmacı davranmıştı.⁷⁸

Palmerston, majestelerinin hükümeti, Çin ile Büyük Britanya arasındaki bir anlaşmada Çin'in mantıksız uygulamalarının insanlığın geri kalanının mantıklı uygulamalarının yerini almasına izin veremez,"⁷⁹ diyerek Sör Henry Pottinger'i yeni elçi atarken, daha sert bir tavır alması yönünde talimat verdi. Pottinger, Çin'e vardığında başka limanları da ablukaya alıp Büyük Kanal ile aşağı Yangtze Nehri boyunca trafiği keserek İngiltere'nin askerî üs-

⁷⁸ Immanuel C. Y. Hsü, *The Rise of Modern China*, 6. baskı (Oxford: Oxford University Press, 2000), s. 187-88.

⁷⁹ Spence. *The Search for Modern China*, s. 158.

ünlüğünü kullanarak bastırmaya başladı. İngilizlerin eski başkent Nankin'e saldırı hazırlıkları başladığında, Çinliler barış çağrısında bulundular.

Qiyong'un Diplomasisi: Barbarları Yatıştırma

Pottinger, hâlâ kendini kâinatta son derece önemli gören bir saltanat tarafından bu fevkalade ümitsiz göreve gönderilen üçüncü Çinli arabulucu Mançu prensi Qiyong ile karşı karşıyaydı. Qiyong'un Britanyalılara yaklaşım yöntemi, bir tehditle karşı karşıya olduğunda, uygulanan geleneksel Çin stratejisiydi. Gözdağı ve diplomasiyi denemiş olan Çin, barbarları, onlara itaat ediyormuş gibi görünerek yıpratmaya çalışacaktı. İngiliz filosunun gölgesinde müzakereler sürerken Qiyong, hanedanlığın bakanlarına düşen Orta Krallık seçkinlerinin daha önce sık sık başvurdukları şeyi yapmak olduğuna karar vermişti: Oyalama, lafı geveleme ve özenle hazırlanmış hediyelerle barbarları sakinleştirirken, onların saldırılarına dayanmak için Çin'e zaman kazandırmaya çalışacaktı.

Qiyong'un hedefi, "barbarların lideri" Pottinger ile özel bir ilişki kurmaktı. Pottinger'i hediyelere boğdu ve ona aziz ve "çok samimi" dost sıfatlarıyla hitap etti. Aralarındaki derin dostluğun ifadesi olarak Qiyong daha da ileri gidip karılarının portrelerini değiştirmeyi teklif etti ve Pottinger'in oğlunu evlat edinmek istediğini dile getirdi (Pottinger'in oğlu İngiltere'de kalmıştı, ama o zamandan sonra "Frederick Keying Pottinger" adını alacaktı).⁸⁰

Qiyong, oldukça ilginç bir mektubunda "baştan çıkarma sürecini" temellendiren İlahî Saray'a yönelik, kavranması zor yaklaşımdan söz etmektedir. Barbarları gönülleri alarak uysallaştırmak için izlediği yollardan söz eder: "Uygarlığın sınırları dışından gelen, hitap etme usulleri ve tören şekillerinden habersiz bu

⁸⁰ John King Fairbank, *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of the Treaty Ports, 1842-1854* (Stanford: Stanford University Press, 1969), s. 109-112.

tür insanlara bizim yolumuzu takip etmelerini söylemekten dilimiz damağımız kurumuş olmasına rağmen, onlar hâlâ gözlerini kapatmaktan, sağır gibi davranmaktan sakınmamaktalar.”⁸¹

Bu nedenle Qiyong'in verdiği davetler, Pottinger ve ailesine gösterdiği abartılı yakınlık temelde güven ve samimiyetin başlıca silahları olduğu, belirli dozlarda hesaplanmış Çin hareket tarzının uygulandığı stratejik bir plana hizmet etmekteydi; ikna edici olup olmadıkları ikinci planda kalmaktaydı. Qiyong şöyle devam ediyordu:

Kuşkusuz onları samimiyetimizi kullanarak dizginlemek zorundayız, ama onları kontrol etmek için hünerli yöntemlere de ihtiyacımız oldu. Bazen, mümkün olduğunda, bizim yönlendirmelerimizi takip ettikleri zamanlar olmuştur, ama nedenini anlamalarına izin vermedik. Kuşkucu olmalarını önlemek için bazen onlara her şeyi gösterdik, böylece inatçı tatminsizliklerini kırdık. Bazen onlara törenler ve eğlenceler düzenledik, böylelikle minnettarlık duygusu yaşadılar. Ve bazen de büyük bir hoşgörüyü onlara güven duyduk ve derinlemesine gereksiz tartışmalara girmedik, böylelikle iş konusundaki yardımlarını el altında tutmuş olduk.⁸²

Batılı egemen güçlerle Çinlilerin psikolojik yönetiminin etkileşiminin sonucu olarak Qiyong ve Pottinger arasında iki anlaşma imzalandı: Nankin Antlaşması ve bunu tamamlayan Bogue Ek Antlaşması. Antlaşma Chuan-pi Konvansiyonu'ndan daha fazla

⁸¹ “Ch'i-ying's Method for Handling the Barbarians, 1844,” Teng ve Fairbank tarafından İngilizceye çevrilip *China's Response to the West* adıyla yayımlanmıştır, s. 38-39.

⁸² a.g.e., s. 38. Ayrıca bkz. Hsü, *The Rise of Modern China*, s. 208-209. Bu önerenin bir kopyası yıllar sonra, İngilizlerin Guangzhou'daki bir resmi konutta el koydukları şeyler arasında bulunmuştur. 1858 yılındaki İngiliz temsilcilerle yaptığı bir görüşmenin ortaya çıkmasından sonra gözden düşen Qiyong kaçmıştır. Resmî bir görüşmeyi izinsiz terk etmesinden dolayı ölüm cezasına çarptırılmıştır. Seçkin kişiliğine hürmeten kendisini ipekten yapılma bir ipe boğarak öldürmesine “izin verilmiştir.”

şey bağışlamaktaydı. Şartları, askeri durum itibariyle İngilizlerin elde edebileceklerine kıyaslandığında, çok ağır olmasa da esas itibariyle aşağılayıcıydı. Çin'in 6 milyon dolar tutarında bir tazminat ödemesini, Hong Kong'un İngilizlere devrini ve Çin sahillerinde Batılıların yerleşip ticaret yapmasına izin verilecek beş "antlaşma limanı" açılmasını şarta bağlamaktaydı. Bu durum Çin sarayının Batı ile ticareti düzenlediği ve ticareti yetkili tacirlerle sınırlandırdığı "Kanton Sistemini" ortadan kaldırmaktaydı. Antlaşma limanları listesine Ningbo, Şangay, Xiamen ve Fuzhou eklendi. İngilizler liman şehirlerinde kalıcı misyonlar oluşturmayı ve Pekin'deki sarayı atlayıp doğrudan yerel yetkililerle müzakereler yapmayı garantilediler.

İngilizler ayrıca Çin antlaşma limanlarında yerleşik vatandaşları ile ilgili olarak yargılama hakkını da elde ettiler. Bu, işlevsel olarak yabancı afyon tacirlerinin Çin'in değil, kendi ülkelerinin yasal düzenlemeleri ile yargılanacağı anlamına gelmekteydi. O zamanki koşullarda antlaşmanın daha az ihtilaflı olan şartları arasında, bu "dış ülkede dokunulmazlık" ilkesi er ya da geç Çin'in egemenliğini ihlal olarak değerlendirilecekti. Avrupalıların egemenlik kavramı konusunda bilgisi olmayan Çinliler için, "dış ülkede dokunulmazlık" kavramı başlangıçta, imparatorluğun gücünü küçültme itibariyle yasal normları ihlal etmeyen sembolik bir kavram gibi görünmüştü. Bu durumun sonucunda Gökyüzünün İradesi'nin değerini yitirmesi, hızla iç ayaklanmaların patlak vermesine yol açmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda yaşamış İngiliz tercüman Thomas Meadows, Çinlilerin büyük kısmının Afyon Savaşı'nın kalıcı yansımalarını kavrayamadığını gözlemlemiştir. Verilen ödünleri barbarları sindirip yavaş yavaş yıpratmaya yönelik geleneksel yöntemlerin bir uygulaması olarak algılamaktaydılar. "Ulusun büyük çoğunluğu son savaşa, güçlü gemileriyle kendilerine güvenen, saldırgan ve kıyılar boyunca bazı yerleri ele geçirip büyük kana-

lın önemli bir kısmını ele geçirmiş, böylelikle imparatoru bazı ayrıcalıklar tanımaya zorlamış barbar kavimlerin isyankâr bir hücumu olarak bakmaktadır.”⁸³

Ne var ki Batılı güçler o kadar kolay avutulamayacaktı. Çinlilerin verdiği her ödün Batılıların yeni taleplerine yol açmaktaydı. Başlangıçta geçici birer ödün olarak kabul edilen antlaşmalar, Qing Hanedanı'nın Çin'in ticari ve dış politikasında kontrolü büyük ölçüde kaybedeceği bir süreci başlatmıştı. İngiliz antlaşmasını takiben ABD Başkanı John Tyler sonradan “Açık Kapı” politikası olarak anılacak olan uygulamanın habercisi benzer imtiyazlar elde etmek amacıyla vakit geçirmeksizin Çin'e bir heyet gönderdi. Fransızlar benzer koşullarla kendi antlaşmalarını müzake ettiler. Sırasıyla bu ülkelerin her biri antlaşmaya Çin'in diğer ülkelere tanıdığı ayrıcalıkları antlaşmanın tarafı olan ülkeye de tanıyacağını öngören “En Çok Kayırılan Ulus (Most Favored Nation)” koşulunu eklediler (Daha sonraları Çin diplomasisi bu koşulu özel ayrıcalıklar talep eden çeşitli unsurlar arasındaki rekabeti kızıştırmak için kullanmıştır).

Yabancı askerî güçlerin gölgesi altında varılan “orantısız antlaşmalar” serisinin ilki olan bu antlaşmalar, Çin tarihinde haklı nedenle utanç kaynağı olarak yer almaktadır. O dönemde en fazla tartışılan koşul, statülerde eşitlik dayatmasıydı. Çin o zamana dek ulusal kimliğinin içinde kök salmış olan ve bağlılık sistemi içinde kendini gösteren egemenlik durumunda ısrarcı olmuştu. Şimdiyse, güç kullanma tehdidiyle adını Çin'in “bağlı devletler” defterinden silip İlahî Hanedanlık'la eşit egemenlik hakkına sahip olduğunu göstermek isteyen yabancı bir güçle karşı karşıyaydı.

Her iki tarafın lideri bunun protokol ya da afyon meselelerinden daha büyük bir anlaşmazlık olduğunun farkındaydı.

⁸³ Meadows, “Desultory Notes on the Government and People of China”, Schurmann ve Schell'in *Imperial China* adlı kitabı, s. 148-49.

Qing yönetimi tamahkâr yabancıların gözlerini para ve ticaretle doyurmaya hazırdı, ama eğer Gökyüzünün Oğlu ile barbarların siyasi eşitliği ilkesi sağlanacak olursa, bütün Çin dünyasının düzeni tehlikeye girecek, hanedanlık Gökyüzünün İradesi'ni kaybetme tehdidiyle karşı karşıya kalacaktı. Palmerston delegeleleriyle sık sık yaptığı sert görüşmelerinde tazminat miktarının bir ölçüye kadar sembolik olduğundan söz ediyordu, ama delegelelerini Çinlilerle yaptıkları görüşmelerde “Çin’in üstünlüğünü iddia eden” ifadeleri ya da savaştan zaferle çıkmış olan Britanya’nın hâlâ imparatorun kutsal onayını talep eden ricacı olarak gösterilmesini kabul ettikleri için azarlamaktan kaçınıyordu.⁸⁴ Sonunda Palmerston’un görüşü galip gelmiş ve Nankin Antlaşması’na bundan sonra Çinli ve Britanyalı yetkililerin “tam bir eşitlik temelinde temaslarda bulunacakları” maddesi eklenmiştir. Çin kayıtlarında (ya da en azından yabancıların ulaşmış olduğu kayıtlarda) Britanyalılardan artık Çin yetkililerine “yalvaran” ya da emirlerine “titreyerek itaat eden” kişiler olarak söz edilmeyecektir.⁸⁵

İlahî Saray, Çin’in askerî alandaki yetersizliğini anlamaya başlamıştı, ama bununla uğraşmak için elverişli yöntemlere sahip değildi. İlk olarak barbarları yönetme konusundaki geleneksel yöntemi uygulamaya koydu. Yenilgi, Çin’in uzun geçmişinde bilinen bir şey değildi. Çinli yöneticiler bununla başa çıkmak için kitabın bir önceki kısmında söz edilen beş tuzak kuralını uygulamaya koyuldular. İstilacıların ortak özelliğinin Çin kültürünün bir parçası olmak olduğu düşüncesi hâkimdi; onlara göre yabancılar, Çin topraklarına yerleşip uygarlığından pay almak istiyorlardı. Bu ne-

⁸⁴ bkz. Morse, *The International Relations of the Chinese Empire*, cilt 1, bölüm 2, s. 632-36.

⁸⁵ bkz. a.g.e , bölüm 1, s. 309-310; Qianlong’un Kral III. George’a İkinci Mektubu, Cheng, Lestz ve Spence, *The Search for Modern China: A Documentary Collection*, s. 109.

denle Prens Qiying'in açıklamış olduğu birtakım psikolojik yöntemler kullanılarak aşama aşama uysallaştırılıp Çin yaşamının bir parçası hâline getirilebilirlerdi.

Ancak Avrupalı istilacıların ne böyle bir istekleri vardı ne de sınırlı amaçları. Kendilerinin daha gelişmiş bir toplum olduğunu varsayarak Çin'in yaşam tarzına uyum sağlamak yerine, ondan ekonomik kazanım için faydalanmayı hedefliyorlardı. Bu nedenle talepleri sadece kendi kaynakları ve hırsları ile sınırlıydı. İstilacıların liderleri komşu olmayıp binlerce mil uzakta yaşayan ve Çinlilerin zekice ve dolaylı stratejilerinden anlamayan insanlar olduğundan, kişisel ilişkilerin sonuç üzerinde belirleyici bir etkisi olamazdı.

Orta Krallık on yıllık bir zaman dilimi içinde hükümranlıktan sömürgeci güçlerin çekişmelerinin odağı hâline gelmişti. İki çağ ve uluslararası ilişkiler bağlamında iki farklı anlayış arasında kalan Çin yeni bir kimlik mücadelesi veriyor ve hepsinden öte, güvenliğinin temeli olacak, büyüklüğünü teknoloji ve ticaretle gösterecek değerlerle uzlaşmaya çalışıyordu.

KISIM 3

Hükümranlıktan Gerilemeye

ON DOKUZUNCU YÜZYIL SÜRERKEN, Çin kendi tarihi imajıyla ilgili akla gelebilecek her türlü sarsıntıyı yaşamıştı. Afyon Savaşı öncesi Çin, diplomasiyi ve uluslararası ticareti egemenliğinin tanınmasının bir biçimi olarak idrak etmekteydi. Bir iç kargaşa dönemine girdiğinde, bir tanesi bile hanedanlığı altüst etmeye yetecek tam üç tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı. Her yönden gelen tehlikeler o zamana dek belli bir olgunluğa ulaşmıştı.

Batı'dan okyanusu aşarak Avrupalı uluslar gelmişti. Batılı güçler kendilerini çoğunlukla Çin sahillerinde ekonomik ayrıcalıklar kazanma, serbest ticaret talepleri ve misyonerlik faaliyetleri ile sınırladıklarından, toprak savunması açısından fazla bir tehdit teşkil etmemekteydiler. Ne var ki Avrupalılar bunu hiçbir surette bir fetih olarak görmediklerinden bir tehdit oluşturmaktaydılar. Var olan hanedanlığı bir başkasıyla değiştirmek istemiyorlardı; düpedüz Çinlilerinkiyle taban tabana zıt, yeni bir dünya düzenini benimsetmek istiyorlardı.

Kuzeyden ve batıdan yayılınacı ve askerî açıdan üstün olan Rusya, Çin'in uçsuz bucaksız iç kısımlarına gözünü dikmişti. Ge-

çici olarak Rusya'nın desteği satın alınmıştı, ancak Rusya kendi toprakları ile Çin'in dış müstemlekeleri arasındaki sınırları tanınamaktaydı. Ayrıca önceki fetihçi devletlerden farklı olarak Rusya, Çin kültürünün bir parçası olmamış ve ele geçirdiği topraklar imparatorluk için kesin kayıp hâline gelmişti.

Bununla birlikte, ne Batılı güçlerin ne de Rusya'nın Qing Hanedanı'nın yerini almak ya da Gökyüzünün İradesi olduklarını öne sürmek gibi bir hırsları vardı; nihayetinde Qing Hanedanı'nın yıkılmasıyla çok fazla şey kaybedecekleri sonucuna varmışlardı. Öte yandan Japonya'nın, Çin'in kadim kurumlarının ya da Çin merkezli dünya düzeninin sürmesinde bir menfaati yoktu. Sadece önemli miktarda Çin toprağını işgal etmek için değil, aynı zamanda yeni Doğu Asya'daki uluslararası düzeninin merkezi olarak Pekin'i gölgede bırakmak için doğudan harekete geçmişti.

Birbiri ardına gelen bu felaketler, günümüz Çin'inde ülkenin komünizmin milliyetçi bir şekliyle yeniden birleşmesi ile son bulan uğursuz "aşağılanma yüzyılının" bir parçası olarak ciddi bir sıkıntıyla değerlendirilmektedir. Aynı zamanda ülkenin sendeleyerek ayakta kalmayı başardığı dönem, Çin'in başka toplumları yıkabilecek zorlukların üstesinden gelebilme yeteneğinin bir kanıtı olmuştur.

Yabancı ordular Çin'e doğru ilerleyip aşağılayıcı koşulları zorbalıkla elde ederlerken İlahî Saray, merkezî otorite olma iddiasını sürdürmekten ve bu iddiasını Çin topraklarının çoğunluğu üzerinde uygulamaktan asla vazgeçmemiştir. İstilacılar, önceki yüzyıllardaki istilacılar gibi sadece birer baş belası, Çin yaşamının ebedi ahenginin hoş olmayan biçimde bölünmesi olarak değerlendirilmekteydiler. Pekin'deki sarayın bu şekilde davranabilmesinin nedeni, yabancı yağmalamalarının çoğunlukla Çin'in dış çevresinde olup istilacıların ticaret amacıyla gelmeleri idi; bu itibarla istilacıların nüfusun çoğunluğunun yaşadığı uçsuz bucaksız iç bölgelere olan ilgisi henüz zuhur etmemiştir. Böylelikle Pekin

hükûmeti bir manevra şansı yakalamıştı. Bütün ayrıcalık taleplerinin yüce sarayla görüşülmesi gerektiğinden, Hükûmet istilacıları birbirlerine düşürebilmek için iyi bir pozisyon elde etmişti.

Çinli devlet adamları zayıf kozlarını büyük bir beceriyle kullanıp olabilecek felaketlerin önüne geçmişlerdi. Güçler dengesi açısından bakıldığında, güçlerin dağılımı itibariyle Çin'in kıta büyüklüğünde, birleşik bir devlet olarak kalması imkânsız olarak düşünülebilirdi. Ancak Çin çoğu zaman şiddetli bir meydan okumayla karşı karşıya olan, geleneksel Çin egemenliği görüşüyle ve sömürgeci yağmalama dalgaları ile birlikte iç kargaşalara maruz kalan bir ülke olarak bu sancıları kendi çabalarıyla nihayetinde aşmayı başarmıştır. Çin devlet adamları sancılı ve çoğu zaman küçük düşürücü bir süreçten geçerek sonuçta parçalanmakta olan dünya düzenlerinin manevi ve hükûmranlıkla ilgili iddialarını korumuşlardır.

Belki de en dikkate değer olan nokta, bunu tamamıyla geleneksel yöntemleri kullanarak yapmış olmalarıdır. Qing Hanedanı'nın yönetici sınıfının bir kısmı Batılı ülkeler, Rusya ve yükselmekte olan Japonya tarafından ortaya konan meydan okumalarla ilgili olarak klasik tarzda etkili bildiriler kaleme almış, Çin'in "kendini güçlendirmesi" ve teknolojik kapasitesini geliştirmesi gerektiğinden söz etmişlerdir. Ama Çin'in Konfüçyüsçü elitleri ile genel olarak tutucu olan halkı, bu tür tavsiyeler karşısında oldukça kararsız kalmışlardır. Çoğu yabancı dildeki metinlerin ve Batı teknolojisinin yurda getirilmesini Çin'in kültürel özü ve toplumsal düzeni için bir tehlike olarak görmüşlerdir. Zaman zaman kavgaya varan mücadelelerden sonra daha ağır basan taraf, Batı standartlarında modernleşmenin Çin kimliğine zarar vereceğine ve bu benzersiz mirası terk etmeyi hiçbir şeyin haklı gösteremeyeceğine karar vermiştir. Böylece Çin, ulusal ölçekte modern askerî araç gereçleri olmaksızın, sadece yabancıların siyasi yeniliklerine azar azar uyum sağlayarak emperyalist yayılmacı çağı karşılamıştır.

Çin, zorluklara göğüs germek için teknoloji ve askerî güce bel bağlamak yerine, iki geleneksel kaynağa güvenmekteydi: Diplomatlarının analitik yeteneklerine ve halkının kültürüne olan inancı ile dayanma gücüne. Yeni barbarları birbirine düşürmek için zekice stratejiler geliştirmişlerdi. Çin'in dış ilişkilerini yürütmekle görevli yetkililer çeşitli şehirlerde ayrıcalıklar önerdiler; ama kasıtlı olarak başka yabancıları da yağmadan pay almaya davet ederek "barbarları barbarlara karşı" kullandılar ve böylece güçlerden herhangi birinin diğerleri karşısında egemenlik kazanmasını önleyebildiler. Sonuç olarak Batılılarla yapılan "adil olmayan antlaşmalara" ve uluslararası hukuk konusundaki yabancı prensiplere titizlikle uymaya özen gösterdiler; ama bunu yapmalarının nedeni Çinli yetkililerin bu ilkelerin geçerliliğine inanmalarından ziyade, bu şekilde davranmanın yabancıların ihtiraslarını sınırlandırmaya yarayacak olmasıydı. Kuzeydoğu Çin'de egemenlik sağlamak için çekişen çok güçlü olası iki rakip ile karşı karşıya olup, bunun yanı sıra onları geri püskürtecek hemen hemen hiçbir kuvvete sahip olmayan Çinli diplomatlar Rusya ve Japonya'yı karşı karşıya getirip zararın boyutlarını ve kalıcılığını bir dereceye kadar hafifletmişlerdi.

Çin'in dünyadaki rolü konusunda açıkça dile getirdiği yayılmacı görüşü ile askerî alanda yetersizliği arasındaki karşıtlık göz önüne alındığında, bağımsız bir Çin hükümetini sürdürmek için gösterilen son gayretler dikkate değer bir başarı olarak değerlendirilmelidir. Sayısız geri gidişler ve iç düşmanlarla damgalanan, on yıllarca süren uzun soluklu ve zaman zaman savunucularının çöküşüne neden olan çabaların sonucundaki bu başarıya zafer kutlamaları eşlik etmemiştir. Sabır ve tahammül en esaslı savunma yöntemi olarak geliştiren Çin halkı için ne ilk ne de son olan bu mücadelenin hatırı sayılır bir maliyeti olmuştur. Ancak kaderinin yükümlülüğüyle "kıta devlet" olarak bir Çin idealini korumuştur. Büyük bir disiplin ve kendine

güvenle de daha sonraki dönemde Çin'in yeniden dirilişinin kapısını açık tutmuştur.

Wei Yuan'ın Planı: “Barbarlara Karşı Barbarları Kullanmak,” Onların Tekniklerini Öğrenmek

Batı Avrupalıların üstün teknolojileri ile tehlikeli saldırıları ve Rusya ile Japonya'nın yeni ihtirasları arasında ayakta kalmaya çalışan Çin'in en büyük yardımcıları kültürel bağlılığı ve diplomatlarının olağanüstü becerileri olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında sadece az sayıda Çinli seçkin Çin'in artık kendi üstünlüğü ile belirlenmiş bir sistemde yaşamadığını ve rekabetçi güç blokları sisteminin esaslarını öğrenmeleri gerektiğini anlamaya başlamıştır.

Bunlardan biri Konfüçyüsçü, orta kademeli devlet memuru Wei Yuan (1794-1856)'dı. Wei Yuan, afyon ticareti ile mücadelede aldığı sert önlemler sebebiyle Britanya'nın müdahalesini tetiklediğinden sürgün edilen Guangzhou valisi Lin Zexu'nun iş arkadaşıydı. Wei Yuan, Qing Hanedanı'na sadık olmakla birlikte, kayıtsızlığından ötürü fazlasıyla endişeliydi. Yabancı tacirler ve misyonerlerden toplanmış olan materyalleri kullanarak yabancı coğrafyalar hakkında öncü niteliğinde bir çalışma hazırlamıştı. Bu çalışmanın amacı, Çin'i yakın çevresinde kendine bağlı olan ülkelerin ötesinde olan ülkeleri de görmeye cesaretlendirmektir.

Wei Yuan'ın esas itibarıyla Çin'in Afyon Savaşı sırasındaki hataları üzerine, 1842 tarihli “Bir Deniz Savunmasının Planı” adlı çalışması, Avrupa'nın güçler dengesi diplomasisinden alınacak derslerin Çin'in güncel sorunlarına uygulanmasını önermekteydi. Yabancı güçler karşısında Çin'in fiziki güçsüzlüğünü, çağdaşlarının genellikle kabul etmedikleri bir önerme olmasına rağmen, kabul eden Wei Yuan, Çin'in bir miktar manevra sahası kazanmasını sağlayacak yöntemler sunmuştur. Wei Yuan'ın önerdiği çok yönlü strateji şöyledir:

Barbarlara saldırmanın iki yöntemi vardır; şöyle ki, ülkeleri barbarlara karşı düşmanca bir saldırı için kışkırtmak ve barbarları kontrol edebilmek için onların üstün becerilerini öğrenmek. Barbarlarla barış yapmanın iki yöntemi vardır; barış sağlamak için ticaretle uğraşan ulusların ticaretlerini sürdürmelerine izin vermek ve uluslararası ticareti sağlamak için Afyon Savaşı'nın ilk anlaşmasını desteklemek.⁸⁶

Bu durum, taleplerini giderek artırma potansiyeli olan üstün bir hasımla karşılaşıldığında, talepleri sınırlandırmak için aşağılayıcı bir anlaşmayı bile derhâl savunmak gerekliliğini kavrayan Çin diplomasisinin analitik becerisinin bir göstergesidir.

Wei Yuan, bir yandan da Avrupa'nın denge prensipleri temeline dayanan ülkeler arasında, Britanya üzerinde baskı oluşturabilmesi muhtemel olanları gözden geçirmekteydi. Saldırgan kavimlerin emellerini kontrol etmeyi başarmış olan Han, Tang ve Qing Hanedanlıkları'na mensup eski atalarını örnek alan Wei Yuan "Britanyalı barbarların çekindikleri düşman ülkeleri" araştırarak dünyayı inceledi. "Bırak, barbarlar barbarları kırsınlar" sloganını kendiliğinden olacak bir şeymiş gibi yazarak batıda "Rusya, Fransa ve Amerika" ile doğuda "Gurkalar (Nepal), Burma, Siyam (Tayland) ve Annam (Kuzey Vietnam)'ı" olası adaylar olarak işaret etmekteydi. Britanya'nın en uzak ve savunması en zayıf Hindistan İmparatorluğu'na iki yönlü bir Rusya ve Gurka saldırısı hayal etmekteydi. Fransa ve Amerika'nın Britanya'ya karşı uzun soluklu hasımlığını kışkırtıp onları denizden Britanya'ya saldırtmak Wei Yuan'ın tahlillerinde ortaya çıkan bir başka silahtı.

Çin hükûmetinin bunu nasıl uygulayacağı konusunda en ufak bir fikrinin olmaması nedeniyle kösteklenen son derece il-

⁸⁶ "Wei Yuan's Statement of a Policy for Maritime Defense, 1842," Ssu-yü Teng ve John K. Fairbank'ın *China's Response to the West: A Documentary Survey, 1839-1923* (Cambridge: Harvard University Press, 1979) adlı kitapları, s. 30.

ginç bir çözümdü bu. Söz konusu muhtemel müttefik ülkeler hakkında çok sınırlı bilgiye sahiptiler ve hiçbirinin başkentlerinde temsilcilikleri yoktu. Wei Yuan, Çin'in sınırlarını anlamaya başlamıştı. Küresel siyasetin geçerli olduğu bir çağda, meselenin “dış barbarlardan yararlanmamak” değil; aksine “onlarla anlaşmalar yapabilecek kapasitede ve onların küresel düzendeki konumlarını, dost ve düşmanlarıyla ilişkilerini bilebilecek kapasitede personele” ihtiyaçlarının olduğunu ileri sürüyordu.⁸⁷

Wei Yuan, İngiliz ilerlemesini durdurmakta başarısız olan Pekin'in, Londra'nın dünyadaki ve Çin'deki göreceli pozisyonunu zayıflatması gerektiğini söyleyerek sözlerini sürdürüyordu. Bir başka ilginç fikirle ortaya çıkmıştı: Barbarları Çin'e davet edip onların ve Britanya'nın açgözlülükleri arasında bir çekişme yaratılacaktı; böylelikle Çin kendi servetinin paylaşımı üzerinden dengeleyici bir unsur olarak ortaya çıkabilirdi. Wei Yuan sözlerini şöyle sürdürüyordu:

Bugün Britanyalı barbarlar Hong Kong'u işgal edip servet kazanarak diğer barbarların karşısında gururla dolaşmakla kalmamakta, aynı zamanda limanlar açıp bazı harçları keserek diğer barbarlara lütufta bulunmaktalar. Onların öteki barbarlara iyi davranıp destekçilerini artırmalarındansa, bir koldaki parmakları kontrol etmek gibi, diğer barbarlara biz iyilik yapsak daha iyi olmaz mıydı?⁸⁸

Bir başka deyişle İngiltere'nin yağmaladıklarını diğer devletlerle paylaşma sunarak bundan fayda sağlamasına izin vermesen, Çin diğer açgözlü devletlere bizzat kendisi imtiyazlar sunmalıydı. Bu amaca ulaşmanın yolu, En Çok Kayırılan Ulus (Most Favored Nation) -bir güce bahşedilen bir ayrıcalığın diğerleri için de otomatikman genişletilmesi- ilkesiydi.⁸⁹

⁸⁷ a.g.e., s. 31-34.

⁸⁸ a.g.e., s. 34.

⁸⁹ Bu ilk anlaşmalardaki En Çok Kayırılan Ulus şartının planlı bir Çin stratejisi ya da taktikle ilgili bir hata olup olmadığı konusunda farklı görüş-

Zaman tarafsız değildir. Wei Yuan'ın zekice manevralarının yararı, Çin'in "barbarların üstün tekniklerini" kullanarak kendini silahlendirme kabiliyeti ile ölçülmeliydi. Wei Yuan, Çin'in, "silah ve gemi yapımında görevlendirilmek üzere" Kanton'a Fransa ya da Birleşik Devletler'den ustalar getirmesini tavsiye ediyordu. Yani stratejiyi şu sözlerle özetliyordu: "Barışın sağlanmasından önce, barbarlara karşı barbarları kullanmamız gerek. Anlaşma sağlandıktan sonra onları kontrol altına almak için üstün tekniklerini öğrenmemiz uygundur."⁹⁰

İlahî Saray başlangıçta teknolojinin modernleştirilmesi çağrılarını dikkate almazken, daha sonra Batılı talepleri sınırlamak için Afyon Savaşı Antlaşması'na sıkı sıkıya sarılma stratejisini benimsemiştir. Bu karar daha sonra önde gelen bir yetkili tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir: "Antlaşmalara uygun davranın ve yabancıların yavaş yavaş bunların ötesine geçmelerine izin vermayın," böylelikle Çinli yetkililer "samimi ve dostça davranmalı, ama sezdirmeden yabancıları hizada tutmaya" çalışmalıydılar.⁹¹

Otoritenin Çöküşü: İç Ayaklanmalar ve Dışarıdan Gelen Saldırıları

Anlaşmayı oluşturan Batılı güçler elbette ki dizginlenmeye niyetli değillerdi ve Qiying-Pottinger anlaşmalarının sonrasındaki

ler mevcuttur. Bir bilim adamı bu koşulun, Batılı her güç diğerlerine sağlanan çıkarların kendisine de sağlanacak olmasından emin olduğu için, Qing Hanedanı'nın yabancı güçlerle daha sonra yapacağı antlaşmalarda manevra sahasını daralttığını söylemektedir. Öte yandan, koşulun uygulamadaki etkisi, herhangi bir sömürgeciyi etkin ekonomik pozisyon kazanmaktan alıkoymasıydı; bkz. Immanuel C. Y. Hsü, *The Rise of Modern China*, 6. baskı (Oxford: Oxford University Press, 2000), s. 190-192.

⁹⁰ "Wei Yuan's Statement of a Policy for Maritime Defense, 1842," Ssu-yü Teng ve John K. Fairbank'ın *China's Response to the West* adlı kitapları, s. 34.

⁹¹ Prens Gong (Yixin), "The New Foreign Policy of January 1861," Ssu-yü Teng ve John K. Fairbank'ın *China's Response to the West* adlı kitapları, s. 48.

beklentilerde yeni bir gedik oluşmaya başlamıştı. Çin hükümetine göre anlaşma koşulları barbar güçlere sunulan, gerektiğinde bir ölçüye kadar uygulanacak, ama hiçbir zaman gönüllü olarak genişletilmeyecek geçici ödünlerdi. Batı içinse bu anlaşmalar Çin'in siyasi ve ticari anlamda Batılı normlara çekileceği uzun vadeli bir sürecin başlangıcıydılar. Ancak Batı'nın aydınlanma süreci olarak algıladığı şey Çin'deki bazı çevrelerce felsefi bir saldırı olarak görülmektedir.

Çinlilerin, anlaşmaların serbest ticaretin bütün Çin'de uygulanmasına ilişkin ve Çin'in başkentinde yerleşik diplomatik temsilcilikler kurulmasını içerecek biçimde genişletilmesi yönündeki yabancı taleplerini geri çevirmelerinin nedeni budur. Pekin, Batı hakkında son derece kısıtlı bilgisine rağmen, yabancıların üstün güçlerinin birleşmesinin, Çin sınırları içinde kontrolsüz yabancı faaliyetlerin ve Pekin'de kurulacak Batılı elçiliklerin Çin dünya düzeninin savlarını ciddi biçimde sarsacağına farkındaydı. Çin bir kez "normal" bir devlet hâline gelince, o eşsiz tarihî manevi otoritesini kaybedecekti; istilacıların kuşattığı bir başka zayıf ülke olacaktı sadece. Bu bağlamda diplomatik ve ekonomik imtiyazlar konusunda görünürdeki ufak tefek anlaşmazlıklar büyük bir çatışmaya dönüşmüştü.

Bütün bunlar, Çinli yetkililerin -modern çağda da değişmez bir özellikleri olarak devam eden- soğukkanlı biçimde kendilerine güvenle yabancılarla temasları sürdürerek maskeledikleri büyük bir iç ayaklanmanın gölgesinde yaşanmaktaydı. Macartney daha 1793 yılındayken Qing Hanedanı'nın yönetici Mançu sınıfı, Han Çinlilerinin bürokrat seçkinleri ile çoğunluğu Han soyundan gelen genel nüfus arasındaki huzursuzluğa dikkat çekmişti. "Bazı eyaletlerde başkaldırı olmaksızın geçen bir yıl hemen hemen yok gibiydi."⁹²

⁹² Macartney'nin Güncesi, J. L. Cranmer-Byng'in yayını *An Embassy to China: Being the journal kept by Lord Macartney during his embassy to the Emperor Ch'ien-lung, 1793-1794* (Londra, Longmans Yayınları, Green, 1962), s.191, 239.

Hanedanlığın “Gökyüzünün İradesi” konusu tartışmaya açılmış, içerideki muhalifler muhalefetlerinin kapsamını genişletmişlerdi. Hem dinî hem de etnik mücadeleleri tüm toplumu kapsayan acımasız çatışmalara zemin hazırlamaktaydı. İmparatorluğun uzak batıdaki bölgeleri Müslüman ayaklanmalarına, kısa ömürlü ayrılıkçı hanlıkların ilanına tanıklık ediyor ve bu ayaklanmalar, ancak büyük finansal maliyetlerle insan hayatı pahasına bastırılıyordu. Merkez Çin’de Nian Ayaklanması diye bilinen, Han Çinlilerinin çalışan sınıflarının ciddi desteğini alan ve 1851 yılında başlayan ayaklanma yaklaşık yirmi yıl sürecek olan bir isyana yol açmıştı.

En ciddi isyansa güneydeki Hristiyan Çinli cemaati tarafından başlatılan Taiping Ayaklanması (1850-1864) olmuştur. Sert bir biçimde kısıtlanmalara maruz kalmalarına karşın, yüzyıllar boyunca misyonerlerin katkılarıyla var olmuşlardır. İlk defa Afyon Savaşı’ndan sonra çok sayıda misyoner ülkeye girmişti. Hz. İsa’nın kardeşi olduğunu iddia eden karizmatik bir Çinli ile mistik ve telepatik güçleri olduğunu ileri süren bir arkadaşı tarafından yönetilen Taiping Ayaklanması Qing Hanedanı’nın yerine, liderlerinin misyoner metinlerinden alıntuladığı tuhaf yorumlarla yönetilecek yeni bir “Büyük Barışın Tanrısal Krallığı”nın getirilmesini hedeflemekteydi. Taiping kuvvetleri Nankin, merkez ve güney Çin’in büyük kısmının kontrolünü Qing Hanedanı’ndan almayı başardılar ve bölgeyi yeni doğan bir hanedanlık gibi yönetmeye başladılar. Batılı tarih yazımında az bilinse de Taiping ile Qing zümreleri arasındaki çatışmalar tarihin en yıkıcı çatışmalarından biri olup can kaybının onlarca milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu konuda resmî kayıtlar olmamakla birlikte Taiping, Müslüman ve Nian ayaklanmaları sırasında 1850 yılında yaklaşık 410 milyon olan Çin nüfusunun 1873’te 350 milyon civarına düştüğü sanılmaktadır.⁹³

⁹³ John King Fairbank ve Merle Goldman, *China: A New History*, genişletilmiş 2. baskı, (Cambridge: Belknap Press, 2006), s. 216. Taiping Ayaklanması’nın ayrıntıları ve ayaklanmanın karizmatik lideri Hong Xiuqu-

Çin'in bu iç çatışmalarla parçalandığı dönemde Nanking Antlaşması tarafları Fransa ile Amerika yeniden müzakere yapmak için gelmişlerdi. Taraflar diplomatlarının yıl boyunca Çin'in başkentinde yerleşmesi konusunda ısrarlı davranarak bu diplomatların sadakat elçileri değil, eşit egemenliğe sahip, devletlerinin temsilcileri olarak görevde olacaklarını söylüyorlardı. Muhtemelen Qing Hanedanı'nın hiçbir yetkilisi kalıcı diplomatik temsil konusunu kabul etmeye yanaşmadığından, Çinliler daha önceki müzakerecilerin akıbetini belirlemiş olan envai çeşit oyalama taktiğini uygulamaya koydular.

1856 yılında Britanya, üzerine tescilli bir Çin gemisi olan *Arrow*'a Çinlilerin izinsiz olarak düzenledikleri teftiş ve iddia edilmesine göre geminin bayrağına saygısızlık edilmesi üzerine, düşmanlıkların yeniden başlaması için bir bahane yaratmış oldu. 1840 yılındaki anlaşmazlıkta olduğu gibi, savaş nedeni hiç de kahramanca değildi (daha sonra geminin tescilinin hatalı olduğu anlaşılmıştı), ama her iki taraf da daha yüksek çıkarlar için oynadığının farkındaydı. Çin savunmasının hâlâ tam olarak geliştirilmemiş olmasından yararlanan Britanya kuvvetleri, Guangzhou ve Kuzey Çin'deki Dagu Kaleleri'ni ele geçirmiş; buradan da kolaylıkla Pekin'e ilerleme fırsatı elde etmişti.

Ardından gelen müzakerelerde, algılamalar arasındaki uçurum her zamankinden daha da derin hâle gelmişti. İngilizler müzakerelerdeki yaklaşımlarının eninde sonunda Çin'i modern dünyanın hızına yetiştirecek bir kamu hizmeti olduğunu savunan misyonerce ikna tutumlarını sürdürdüler. Londra'nın yardımcı arabulucusu Horatio Lay, geçerli olan Batılı yaklaşımı şöyle özetlemekteydi: "Diplomatik olarak temsil edilme bizim için olduğu kadar sizin de iyiliğiniz içindir, bunu muhakkak göreceksiniz. İlaç acı olabilir, ama etkileri çok iyi olacaktır."⁹⁴

an'ın kariyeri için, bkz. Jonathan Spence, *God's Chinese Son* (New York: W.W. Norton 1996).

⁹⁴ Hsü, *The Rise of Modern China*, s. 209.

Qing Hanedanı yetkilileri o kadar coşkulu değillerdi. Antlaşma şartlarına uymayı, ancak imparatorluk sarayı ile arabulucusu arasında geçen hararetili görüşmeler ve Pekin'e doğru ilerlemekte olan başka bir tehdidin ardından kabul ettiler.⁹⁵

1858'de sonuçlanan Tianjin Antlaşması'nın en önemli konusu Londra'nın altmış yıldan fazla zaman peşinden nafile koşmuş olduğu Pekin'de kalıcı elçilik kurma hakkıydı. Antlaşma ayrıca Yangtze Nehri'nde serbest seyahate, Batılı ticareti için ek "antlaşma limanları" açılmasına imkân tanımakta, Hristiyanlığı seçen Çinlileri ve Batılıların Çin'de dinlerini yayma faaliyetlerini koruma altına almaktaydı. Taiping Ayaklanması dikkate alındığında bu, Qing Hanedanı için kabul edilmesi özellikle zor olan bir beklentiydi. Fransız ve Amerikalılar da En Çok Kayırılan Ulus (Most Favored Nation) koşuluyla kendi antlaşmalarını sonuçlandırdılar.

Antlaşma kuvvetleri artık dikkatlerini, onları pek de hoş karşılamayan bir başkentte kalıcı elçilikler oluşturmaya vermişti. 1859 Mayıs'ında Britanya'nın yeni elçisi Frederick Bruce, Pekin'de yerleşmesini sağlayan antlaşmanın onay belgelerini karşılıklı olarak değişmek üzere Çin'e ulaştığında, başkente giden nehir üzerinden ana ulaşım yolunun zincir ve kazıklarla kapatıldığını görünce, yoldaki engelleri kaldırması için İngiliz deniz kuvvetlerinden bir askerî birlik istedi. Ancak Çin kuvvetleri yeni tahkim edilen Dagü Kaleleri'nden ateş açarak Bruce'un ekibindekileri dehşete düşürdüler. Sonrasında gerçekleşen çatışma nihayete erdiğinde, ardında 519 ölü ve 456 yaralı İngiliz askeri bıraktı.⁹⁶

Bu, modern Batılı kuvvetler karşısında kazanılan ilk Çin zafeydi ve en azından geçici bir süre Çin'in askerî anlamda yetersiz olduğu imajını dağıtmıştı. Ne var ki İngiliz elçinin ilerlemesini

⁹⁵ a.g.e., s. 209-211.

⁹⁶ Bruce Elleman, *Modern Chinese Warfare, 1795-1989* (New York: Routledge, 2001), s. 48-50; Hsü, *The Rise of Modern China*, s. 212-215.

ancak geçici olarak durdurabilmişti. Palmerston, Lord Elgin'i Pekin üzerine bir İngiliz ve Fransız ortak hareketine önderlik etmek üzere yolladı ve başkentin işgal edilmesini, "İmparatorun aklının başına getirilmesini" emretti. "Dagu püskürtmesine" misilleme ve Batılı kuvvetlerin sembolik güç gösterisi olarak Elgin, imparatorun yazlık sarayının ateşe verilmesi ve paha biçilmez sanat eserlerinin yerle bir edilmesi talimatını verdi. Bu, Çinlilerin 150 yıl sonra bile hâlâ içerledikleri bir eylem olmuştur.

Çin'in uluslararası ilişkilerde Batı normlarına karşı sürdürdüğü 70 yıllık mücadelesi artık su götürmez bir krizin içine girmişti. Diplomatik oyalama gayretleri normal seyrini sürdürmekteydi; güç, daha üstün bir güçle karşılanıyordu. Pekin'in bir zamanlar gülünç bularak dikkate almadığı barbarların eşit egemenlik iddiaları kaygı verici askerî egemenlik gösterilerine dönüşmüştü. Yabancı ordular Çin'in başkentini işgal etmiş ve siyasi eşitlik ve elçiliklerle ilgili ayrıcalıklar konusunda Batılı anlayışını zorla kabul ettirmişlerdi.

Bu noktada Çin mirası üzerinde hak iddia eden bir başka taraf tartışmaya katıldı. 1860 yılında Ruslar 150 yıldan fazla zamandır Pekin'de temsil edilmekteydiler; Rusya, Pekin'de yerleşmesine izin verilen, dinî bir misyonu olan tek Avrupa ülkesiydi. Rusya'nın çıkarları bir bakıma diğer Avrupalı güçlerin çıkarlarına benziyordu; güç kullanıldığı dönemde Britanyalılara katılmaksızın antlaşma kuvvetlerine sunulan bütün ayrıcalıkları elde etmişti. Öte yandan Moskova'nın din yayma ya da kıyılarda ticaret yapmanın çok ötesinde daha kapsamlı amaçları vardı. Qing Hanedanı'nın gerilemesini Çin İmparatorluğu'nu bölme ve "dış sömürgelerini" yeniden Rusya'ya bağlamak için bir fırsat olarak algılamıştı. Gözünü kayıtsızca yönetilen ve belli belirsiz sınırlara sahip Çin'in kuzeydoğusundaki geniş Mançu bölgesinin merkezindeki Mançurya, Çin'in kuzeyinde o zaman yarı özerk bir konuma sahip kabilelerin olduğu steplerdeki Moğolistan ve o zamanlar ço-

günlükla Müslüman ahalinin yaşadığı, uzak batıdaki dağ ve çöllerle kaplı topraklardaki Sincan'a dikmişti. Rusya bu amaçla yerel prenslerin sadakatini rütbe ve maddi çıkarlar sağlama yoluyla satın alarak iç kısımlardaki sınırlarındaki varlığını aşama aşama ve bilinçli bir biçimde artırmaktaydı.⁹⁷

Moskova, Çin'in en riskli döneminde, 1860 ihtilafında aracılık önerisiyle sömürgeci bir güç olarak ortaya çıkmıştı ki bu aslında bir anlamda bir müdahale tehdidiydi. Ustalıkli -ikiyüzlü de denebilir- bir diplomasi üstü kapalı güç kullanma tehdidiyle desteklenmekteydi. Çarın Pekin'deki tam yetkili elçisi Kont Nikola-i Ignatieff, Çin sarayını işgalci Batılı güçleri Çin'in başkentinden yalnızca Rusların çıkarabileceğine, Batılı güçleri de Çin'in antlaşma şartlarına uymasını yalnızca Rusya'nın sağlayabileceğine ikna etmeyi başarmıştı. Ayrıntılı haritalar ve bilgi sağlayarak İngiliz ve Fransızların Pekin'e ilerlemelerini kolaylaştıran elçi, bu kez de yaklaşan kışla birlikte, Pekin'den geçen Beihe Nehri'nin donacağına ve onları düşman Çinli çetelerle kuşatılmış bırakacağına inandırmıştı.⁹⁸

Moskova bu hizmetlerine karşılık ödül olarak hayret verici toprak taleplerinde bulunmaktaydı: Büyük Okyanus kıyısında, Dış Mançurya denilen bölgede, günümüzdeki adıyla Vladivostok liman şehrini de içine alan geniş bir şerit.⁹⁹ Rusya bir vuruşla

⁹⁷ Mary C. Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism: The T'ung-Chih Restoration, 1862-1874*, 2. baskı (Stanford: Stanford University Press, 1962), 233-36.

⁹⁸ Hsü, *The Rise of Modern China*, s. 215-18.

⁹⁹ 115 yıl sonra Vladivostok'un kaybedilmesiyle (ve bu şehirde Başkan Ford'la Sovyet Genel Sekreteri Leonid Brejnev'in görüşmeleri üzerine) ilgili dokunaklı bir yorumda bulunan Deng Xiaoping, şehre Çinliler ve Ruslar tarafından kendi amaçlarını yansıtan farklı isimler verildiğini bana söylemişti: Şehrin Çince adı kabaca "Deniz Salyangozu" anlamına gelirken, Rusçadaki adı "Doğu Saltanatı" anlamını taşıyordu. "Görünürde ifade ettiğinden farklı bir anlamı olduğunu sanmıyorum," diye eklemişti.

önemli bir deniz üssü, Japon Denizi'nde bir köprübaşı mevki-i ve bir zamanlar Çin'e ait olan 900.000 km²'nin üzerinde toprak kazanmıştı. Ignatieff ayrıca Moğolistan'daki Urga (şimdiki adıyla Ulan Batur) ve uzak batıdaki Kaşgar şehrinin Rusya ticareti ve konsolosluklarına açılması konusunda anlaşma sağladı. Elgin'in Britanya'nın Hong Kong sömürgesinin, bitişiğindeki Kowloon bölgesini kapsayacak şekilde genişletilmesini sağlaması Çin'in küçük düşürülmesini pekiştirdi. Çin, daha büyük bir tehdit olduğuna inandığı, ülkenin başkenti ve kıyılarında antlaşmacı güçlerin hâkim olmasını önlemek için Rusya'yı desteklemişti, ama Çin'in güçsüz düştüğü bir dönemde "barbarlara karşı barbarları kullanma" yönteminin bir bedeli olacaktı.

Düşüş Dönemindeki Yönetim

Dört bin yıllık benzersiz bir uygarlık ve iki bin yıllık birleşik bir devlet olan Çin neredeyse dört koldan gelen yabancı istilalarına karşı pasif durarak ayakta kalmamıştır. Bütün bu süreçte istilacılar ya Çin kültürüne uyum sağlamak zorunda bırakılmışlar, ya da becerilerini sabırlarıyla maskeleyen kendi tebaalarınca kuşatılmışlardır. Sıkıntılı bir dönemin daha eli kulağındaydı.

1860 çatışmalarının sonucunda İngiliz heyetine direnmiş olan imparator ve maiyeti başkenti terk ettiler. İmparatorun yarı kardeşi olan Prens Gong fiili olarak Hükümet liderliği rolünü üstlendi. Düşmanlıkların sona erdirilmesinden yana olan Prens Gong, dehşet verici stratejik tercihlerini 1861'de imparatora sunduğu bir önergede şöyle özetliyordu:

Bugün kuzeyde Nian Ayaklanması, güneyde Taiping Ayaklanması hareketle devam etmektedir; askerî kaynaklarımız tükenmiş, askerî birliklerimiz dağılmıştır. Barbarlar bu zayıf durumumuzdan yararlanıp kontrolü ele geçirmeye çalışmaktalar. Öfkemizi dizginlemeyip düşmanlık göstermeyi sürdürecek olursak, birdenbire bir felaketin içine düşmemiz kaçınılmazdır. Öte yandan bize nasıl zarar verdiklerini

görmezden gelip onlara karşı bir hazırlık yapmazsak, o zaman oğullarımıza ve torunlarımıza keder dolu bir miras bırakmış oluruz.¹⁰⁰

Bu durum mağlup tarafın klasik çelişkisiydi: Bir toplum görünüşte kazanan tarafa uyum sağlamış gibi yaparken, kendi bütünlüğünü koruyabilir mi? Güçler dengesi eski elverişli hâline nasıl geri döndürülebilir? Prens Gong eski bir Çin özdeyişine başvuyordu: “Eğer buna zorlanıyorsan geçici olarak barış ve dostluğa sığın; gerçek politikan olarak savaş ve savunmayı kullan.”¹⁰¹

Tam anlamıyla başka bir çözüm olmadığından, Gong’un esas olarak yakındaki barbarları uzak barbarların yardımıyla yenme ilkesine dayanan önergesi öncelik kazanmıştı. Bu ilke, yaklaşık yüz yıl sonra Mao tarafından yeniden değerlendirilecek olan klasik bir Çin stratejisiydi. Gong’un önergesi çeşitli istilacılar tarafından temsil edilen tehditlerin türünü kavrama konusunda büyük bir jeopolitik sezgi içermektedir. Gong’un önergesi, Çin’in bütünlüğüne yönelik gerçekleşmesi en yakın ve güncel tehdit olan İngiltere tehdidini uzun dönemli tehlikeler sıralamasında en sona yerleştirip onun yerine Rusya’yı ilk sıraya koymaktaydı:

Taiping ve Nian ayaklanmalarındaki zaferler yapısal bir hastalığa yol açmaktadır. Topraklarımızı bir ipek böceği gibi ufak parçalar hâlinde kemirerek kendi topraklarına katmayı hedefleyen Rusya, bağrımızdaki tehlike olarak değerlendirilmelidir. İngiltere’ye gelince; asıl amacı ticaret yapmaktır ama bunu yaparken de insanlık ahlakını hiçe sayarak şiddete başvurmaktadır. Belli sınırlar içinde tutulamazsa, ayaklarımız üzerinde duramayız. Bu nedenle İngiltere’yi bacaklarımızdaki bir ağrıya benzetebiliriz. Buradan yola çıkarak önce Taiping ve Nian ayaklanmalarını bastırmalı, ardından Rusları kontrol altına almalı ve en son İngilizlerle meşgul olmalıyız.¹⁰²

¹⁰⁰ “The New Foreign Policy of January 1861,” Teng ve Fairbank, *China’s Response to the West*, s. 48.

¹⁰¹ a.g.e.

¹⁰² a.g.e.

Yabancı güçlere karşı uzun erimli hedeflerini hayata geçirebilmek adına Prens Gong, Batılı güçlerle ilişkileri idare etmek ve Çin sınırları dışındaki gelişmelerden haberdar olmak için yabancı gazeteleri tahlil etmek üzere yeni bir devlet dairesi -dışişleri bakanlığının bir tür ilkel hâli- kurulmasını teklif etti. Ümitle bunun geçici bir gereklilik olduğunu, “askerî mücadeleler sonuçlanır sonuçlanmaz ve çeşitli ülkelerle ilişkiler yoluna konur konmaz” kaldırılacağını tahmin ediyordu.¹⁰³ Bu yeni bölüm 1890 yılına dek başkent ve devlet dairelerinin resmî kayıtlarına alınmamıştır. Bölüm görevlileri daha önemli diğer bölümlerden geçici görevle atanmışlardır. Memurlar sürekli rotasyona tâbi çalışmışlardır. Şehirlerinden bir kısmı yabancı güçler tarafından işgal edilmiş olmasına karşın Çin, dış politikaya geleceğin kalıcı bir unsuru olarak değil, geçici bir önlem olarak bakmaktaydı.¹⁰⁴ Yeni bakanlığın tam adı Zongli Geguo Shiwu Yamen’di (“Bütün Uluslarla İlişkiler Genel Yönetim Dairesi). Bu ifade Çin’in yabancı halklarla hiçbir surette diplomatik ilişkiye girmeyeceği, daha ziyade kendi evrensel imparatorluğunun bir parçası olarak onların ilişkilerini düzenleyeceği yorumuna yol açan muğlak bir ifadeydi.¹⁰⁵

Prens Gong’un politikasının uygulanması görevi, Qing Hanedanı’nın Taiping Ayaklanması’na karşı yürüttüğü mücadelede kuvvet komutanlığına yükselmiş üst düzey bir devlet memuru olan Li Hongzhang’a verilmişti. Hırslı, görgülü, küçük düşürülme karşısında kayıtsız, Çin’in klasik gelenekleri konusunda olağanüstü deneyime sahip, ama risklerine de alışılmadık biçimde uyum sağlamış olan Li, yaklaşık kırk yıl Çin’in dış dünyaya açıl-

¹⁰³ a.g.e.

¹⁰⁴ Christopher A. Ford, *The Mind of Empire: China’s History and Modern Foreign Relations* (Lexington: University of Kentucky Press, 2010), s. 142-43.

¹⁰⁵ Dilbilimle ilgili bu noktaya dikkatimi çektiği için dostum Büyükelçi J. Stapleton Roy’a teşekkür borçluyum.

lan yüzü olarak hizmet etmiştir. Kendisini, toprak ve ekonomik ayrıcalıklar konusunda ısrarlı talepleri olan yabancı güçler ile siyasi egemenlik konusunda coşkulu iddialarda bulunan Çin sarayı arasında bir arabulucu olarak görüyordu. Politikalarını tanımlama konusunda hiçbir zaman her iki tarafın da tam onayını alamamıştır. Li, bilhassa Çin'de, özellikle de daha sert bir yol izlenmesini dayatanlar arasında tartışmalı bir miras bırakmıştır. Dönem dönem yabancı güçlere karşı asgari hazırlıkla savaşıarak, karşılık verme konusunda ısrar eden saldırganlık yanlısı muhafazakâr kesim tarafından son derece güç hâle getirilmiş olsa da yabancıları idare etmede ve Çin'in hiç de cazip olmayan alternatiflerini hafifletme konusunda gözle görülür bir başarı kaydetmiştir.

Li, krizler konusundaki şöhretini yüzyıl ortasındaki Çin isyanları boyunca askerî konularda ve "barbar yönetiminde" bir uzman olarak ortaya çıkmasıyla edinmiştir. 1862 yılında, önemli kentleri Taiping isyancıları tarafından kuşatılmış, ama yeni ticari ayrıcalıklarını korumaya kararlı Batılılar tarafından yönetilen ordularla güvenliği sağlanmış olan varlıklı doğu eyaleti Jiangsu'ya gönderildi. Burada ortak düşmanı ortadan kaldırmak amacıyla Gong'un bildirgesinin ilkelerini uygulayarak ve kendini tek otorite ilan ederek Batılı güçlerle bir ittifak oluşturdu. İsyan karşısı mücadele sırasında, etkin bir Çin-Batı ittifakını sağlayan şey, Li'nin, daha sonra Sudan'da Hartum kentinin kuşatması sırasında Mehdi tarafından öldürülecek olan ünlü İngiliz maceracı "Çinli" Charles Gordon'la iyi bir ilişki kurmuş olmasıdır. Ne var ki ele geçirilen isyancı liderler için Gordon'a özel af sözü vermiş olduğu hâlde Li'nin idam emri vermesiyle, ikisi nihayetinde ayrı düşeceklerdi. Taiping tehdidinin 1864'de bastırılmasıyla birlikte bir dizi önemli makama yükseltilen Li, Çin'in fiili dışişleri bakanı ve sık sık yaşanan dış krizlerdeki baş müzakerecisi olarak görevlendirildi.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Li'nin kariyeri ile ilgili bu açıklamalardan William J. Hail'in "Li Hung-Chang"; Arthur W. Hummel'in *Eminent Chinese of the Ch'ing*

Kendinden çok daha güçlü ülkeler ve önemli ölçüde farklı kültürler tarafından kuşatılmış bir toplumun temsilcisinin iki seçeneği vardır: Kültürler arasındaki açığı kapatmaya çalışabilir, askerî bakımdan güçlü olanın yöntemlerini benimseyebilir ve böylelikle yabancı kültüre karşı ayrımcılığı körüklemekten kaynaklanan baskıları azaltır ya da özgün niteliklerini yücelterek kendi kültürünün geçerliliği konusunda ısrar eder ve kendi inançlarının güçlenmesi yönünde itibar kazanır.

On dokuzuncu yüzyılda Japon liderler Batılılarla karşılaştıklarında, ülkelerinin endüstrileşme yoluna çoktan girmiş olması ve kendi sosyal birliğini kanıtlamış olmasının yardımıyla birinci yolu seçtiler. Ülkeyi enkaza çeviren yıkıcı isyanı bastırmak için yabancı yardımına muhtaç kalmış bir ülkenin temsilcisi olarak Li bu seçeneğe sahip değildi. Böylesi bir seçeneğin yararları ne olursa olsun, Konfüçyüsçü köklerinden de vazgeçecek değildi.

Li Hongzhang'un ülke içindeki seyahatlerinin raporu Çin'deki kargaşanın amansız bir ifadesidir. 1869-1871 arasında, yaklaşık iki yıllık bir temsilcilik dönemi içinde, Fransız temsilcilerin Hristiyan karşıtı ayaklanmalar üzerine protesto gösterileri yaptığı güneybatı Çin ile bir dizi yeni ayaklanmanın patlak verdiği kuzey Çin arasında savrulmuş; daha sonra Vietnam sınırında bir azınlık ayaklanmasının başladığı güneybatıya geri dönmüştü. Daha sonra önemli bir Müslüman isyanını çözümlemek için kuzeybatıya gitmiş; oradan da Fransız gemilerinin batırıldığı ve askerî müdahale tehdidi oluşturan bir Hristiyan katliamının yaşandığı kuzeydoğudaki Tianjin limanına da uğramıştır. En sonunda da o zamanlar Batılılar arasında Formoza olarak

Period (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1943), s. 464-471; J.O.P. Bland, *Li Hung-chang* (New York: Henry Holt, 1917) ve Edgar Sanderson, *Six Thousand Years of World History*, 7. cilt, *Foreign Statesmen* (Philadelphia: E.R. DuMont, 1900), s.425-444, eserlerinde yer alan olayların hikâye edilmesinde yararlanılmıştır.

bilinen Tayvan adasında yeni bir krizin patlak vermek üzere olduğu güneydoğuya ulaşmıştı.¹⁰⁷

Li, Batı tarafından belirlenmiş davranış ilkelerinin egemen olduğu diplomasi sahnesinde çok farklı bir kişilik olarak yer almaktaydı. Batılı mevkidaşlarının şaşkınlıkla izlediği Konfüçyüsçü memurlara özgü dökümlü elbiseler giyip rütbesini belirten “Çift Gözlü Tavuskuşu Tüyü” ve “Sarı Ceket” gibi emareleri gururla taşırdı. Baş, örgülü uzun bir atkuyruğu dışında Qing tarzında kazıtılmıştı ve resmî görevlilerin kullandığı başlıktan takıyordu. Sadece bir avuç yabancıнын anlayabildiği hicivli bir dilde konuşurdu. Âdeta başka bir dünyaya aitmiş gibi görünen öylesine dingin bir havası vardı ki Britanyalı bir çağdaşı ona hayranlık ile şaşkınlık karışımı bir duyguyla başka gezegenden gelmiş bir ziyaretçi gibi bakardı. Hâl ve tavırlarından anlaşılmaktaydı ki Çin’in sıkıntıları vardı ve bazı ödünler veriyordu, ama bunlar, Çin uygarlığının nihai zaferine giden yolda geçici engellerdi. Yüksek rütbeli Konfüçyüsçü bir bilgin ve Taiping seferlerinin deneyimli komutanı olan akıl hocası Zeng Guofan, 1862’de Li’ye temel Konfüçyüsçü değer olan “kendine hâkim olma” unsurunu diplomatik bir araç olarak nasıl kullanacağını söylemişti: “Yabancılarla bir araya geldiğinde hâlin, tavrın ve duruşun fazla mağrur olmamalı; biraz müphem, sıradan bir görünüşün olmalı. Aşağılamalarını, sahtekârlıklarını ve her şeye tepeden bakmalarını bir yandan kavrıyormuş gibi görünürken, diğer yandan hiç anlamamış gibi görün, çünkü biraz aptal görünmekte fayda vardır.”¹⁰⁸

Döneminin diğer bütün yüksek memurları gibi, Li de Çin’in ahlaki değerlerinin üstünlüğüne ve imparatorluğun geleneksel

¹⁰⁷ Hail, “Li Hung-Chang,” Hummel yayını, *Eminent Chinese of the Ch’ing Period*, s. 466.

¹⁰⁸ “Tseng’in mektuplarındam Alıntılar, 1862,” Teng ve Fairbank yayını *China’s Response to the West*, s. 62, İngilizceye çevrilip alıntılanmış şekliyle.

yetkilerinin haklılığına inanmaktaydı. Ancak Çin'in üstünlüğü konusundaki görüşünden ziyade, o günkü şartlarda maddi ya da askerî alanlarda temel eksiklikler konusundaki teşhisiyle diğerlerinden ayrılmaktaydı. Taiping çatışması sırasında Batılıların silah bilimini incelemiş ve yabancıların ekonomik eğilimleri konusunda araştırma yapmış biri olarak Çin'in tehlikeli biçimde dünyanın geri kalanının gerisinde olduğunu kavramıştı. 1872'de imparatora yazdığı tezkerede açık açık uyarıda bulunmuştu: "Bugünü yaşayıp da hâlâ "barbarları reddedelim" ve "onları topraklarımızdan sürelim" demek kesinlikle hiçbir derinliği olmayan saçma bir söylemdir. (...) Egemenlik sağlayıp zafer kazanmak için bizimle savaşmak üzere günbegün silah üretmekte, bizim yetersizliklerimize karşı üstün tekniklerini yerleştirmekteler."¹⁰⁹

Li, Wei Yuan'inkine benzer bir sonuca ulaşmaktaydı; gerçi o zamana dek bir reform yapılması sorunu katlanarak daha acil duruma gelmişti. Bu nedenle Li uyarmaktaydı:

Mevcut durum, dışa dönük olarak barbarlarla uyum içinde olmamızı; içe dönük olarak kurumlarımızda reformlar yapmamızı gerektiren bir aşamadır. Tutucu davranıp hiçbir değişiklik yapmayacak olursak, ulusumuz her geçen gün küçülüp zayıflayacaktır. (...) Bugün bütün yabancı ülkeler birbiri ardına reform yapmakta ve her gün buharın yükselmesi gibi mesafe kat etmekteler. Sadece Çin geleneksel kurumlarını öylesine özenle korumaktadır ki ülke harap olup tükense bile, muhafazakârlar bundan üzüntü duymayacaklardır.¹¹⁰

1860'lardaki Çin politikasıyla ilgili bir dizi belli başlı tartışmanın arasında, Li ve bürokrat yandaşları "kendini güçlendirme" adını verdikleri bir planın ana hatlarını belirlediler. 1863'teki bir

¹⁰⁹ Li Hung-chang, "Problems of Industrialization," Franz Schurmann ve Orville Schell yayını *Imperial China: The Decline of the Last Dynasty and the Origins of Modern China, the 18th and 19th Centuries* (New York: Vintage, 1967), s. 238.

¹¹⁰ Teng ve Fairbank, *China's Response to the West*, s. 87.

bildirisinde Li, hareket noktasını “Çin’in sivil ve askerî sistemindeki her şeyin Batı’nınkinden fersah fersah üstün” olduğunu ifade ederek belirlemişti. Bunu yapmaktaki amacı bildiriye okuyanların öfkesini biraz olsun yumuşatabilmektir. “Yalnızca ateşli silahlar konusunda onları yakalayabilmemiz kesinlikle mümkün değildir,”¹¹¹ diyordu. Ama yakın zamanda yaşanan felaketlerin ışığında, Çinli seçkinler artık yabancıların keşiflerini “mükemmel silahlara, öğrenmeleri gerekmeyen tuhaf bir teknoloji ve düzenbaz bir zanaatın ürünü olarak dudak bükerek bakıp” küçümsememeliydiler.¹¹² Çin’in gereksinimi olan şey ateşli silahlar, buharlı gemiler ve ağır iş makinelerinin yanı sıra, bunları üretmek için gerekli olan bilgi ve teknolojiydi.

Yabancı metinlerle planları inceleme ve yabancı uzmanlarla konuşma yetilerini geliştirmek için, genç Çinlilerin yabancı dilde eğitim görmeleri gerekmektedir. Bu proje bütün yabancıların Çince öğrenmeyi arzu ettiği düşünülüyordu, o zamana dek kabul görmemişti. Li yabancı etkisini önlemek için, uzun zaman savaşmış olan başkent de dâhil olmak üzere büyük şehirlerde yabancı dil ve mühendislik teknikleri konusunda eğitim verecek okulların açılması gerektiğini savunmaktaydı. Li projesini bir meydan okuma üzerine şekillendirmekteydi: “Çin bilimi ve zekâsı bu Batılılardan aşağı mıdır? Batı dilleri konusunda gerçekten uzmanlaşırsak, o zaman onların buharlı gemi ve ateşli silah tekniklerini de öğrenebiliriz.”¹¹³

Prens Gong, 1866 tarihli önerisine benzer bir not ekleyerek imparatorun Batı’daki bilimsel yenilikler konusundaki çalışmalarını desteklemesini istiyordu:

Tek arzumuz öğrencilerimizin bu konuları derinlemesine öğrenmesidir. (...) çünkü şuna eminiz ki imparatorluğun gücünün istikrarlı

¹¹¹ a.g.e., s. 70-72 “Letter to Tsungli Yamen Urging Study of Western Arms”.

¹¹² a.g.e., s. 75 “Li Hung-chang’s Support of Western Studies”.

¹¹³ a.g.e.

bir biçimde büyümesini ancak matematik hesaplarının, fizik araştırmalarının, astronomik gözlemlerin, makine yapımının, su yolları yapımının inceliklerinde uzmanlaşmakla sağlayabiliriz.¹¹⁴

Çin dış dünyaya açılmak zorundaydı ve şimdiye dek tebaa ve barbar olarak kabul edilen ülkelerden öğrenecekleri vardı. Ancak önce geleneksel yapısını güçlendirmeli, sonra üstünlüğünü yenden kazanmalıydı.

Bu strateji Çin sarayını, Prens Gong'un dış politika görüşü ve Li Hongzhang'ın uygulamasıyla birleştiren cesur bir görev olacaktı. Aslında dışa dönük memurları geleneklere bağlı tutucu kesimden ayıran uçurum çok derindi. Muhafazakârlar, Çin'in yabancılardan öğrenecek bir şeyi olmadığına dair geleneksel görüşüne sıkı sıkıya bağlıydılar. Konfüçyüs döneminin kadim filozofu Mensiyüs'ün dediği gibi, "Muhteşem ülkemizin öğretilerini barbarları değiştirmek için kullananlar olduğunu işitmiştim, ama şimdiye dek barbarlar tarafından değiştirilmiş birini işitmedim."¹¹⁵ Aynı şekilde Hanlin Akademisi'nin rektörü Wo-ren, Prens Gong'un Çin okullarında yabancı eğitmen çalıştırma planlarını kınamaktadır:

Bir imparatorluğun temeli doğruluk ve dürüstlük üzerinde yatar, entrika ve tuzaklar üzerinde değil. Kökleri insanların yüreklerindedir, hüner ve kurnazlıkta değil. Şimdi değersiz beceriler uğruna barbarları efendilerimiz olarak onurlandırmaktayız. (...) İmparatorluk insan yetenekleri yönünden geniş ve verimlidir. Şayet astronomi ve matematiğin öğrenilmesi şartsa, bu konuda gayet deneyimli Çinlilere başvurulmalıdır.¹¹⁶

¹¹⁴ a.g.e.

¹¹⁵ Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism*, s. 222'den alıntılanmış şekliyle.

¹¹⁶ Jerome Ch'en, *China and the West: Society and Culture, 1815-1937* (Bloomington: Indiana University Press, 1979), s. 429'dan alıntılanmış şekliyle.

Çin'in kendi kendine yeterliliğine duyulan inanç bin yıllık bir deneyimi temsil etmekteydi. Ama bu deneyim şimdi Çin'in karşı karşıya olduğu tehlike için, özellikle de Batı teknolojisini nasıl yakalayacağı konusunda bir çözüm üretilmiyordu. Görünüşe bakılırsa Çin'in üst düzey görevlilerinin çoğu, Çin'in dış sorunlarının çözümünün hâlâ yabancı görüşmecileri idam etmek ya da ülkeden sürmekte yattığını varsaymaktaydı. Pekin, yabancı güçlere meydan okurken, gözden düşen Li Hongzhang'un üç kez rütbesi elinden alınmıştı, ama her defasında muhalifler kendilerinin neden olduğu krizi çözmek için diplomatik becerilerine bel bağlamaktan başka alternatif bulamadıklarından geri çağırıldı.

Çin reformları, güçsüz bir devletle evrensel imparatorluk iddiaları arasında bölünmüş bir şekilde ağır aksak uygulanabiliyordu. En sonunda saray içinden bir darbe yapılarak reform yanlısı imparatorun tahttan indirilmesi ve egemen bir duruma gelmesi için başını İmparatoriçe Dowager Cixi'nin çektiği gelenekçilere dönülmesi yönünde baskı yapıldı. Temel iç modernleşme ve reformlar olmaksızın, Çinli diplomatlardan Çin'in toprak bütünlüğüne karşı tehlikeleri sınırlandırmaları ve Çin'in temel zayıflıklarını değiştirecek araçların desteği olmaksızın, egemenliğinin daha fazla zarar görmesini önlemeleri istenmekteydi. Zaman kazanmaya çalışıyorlardı, ama kazanılan bu zamanı nasıl kullanacaklarına dair bir planları yoktu. Ve zorlukların en şiddetlisi, kuzeydoğu Asya'daki güçler dengesine girmeye aday bir ülkenin - hızla endüstrileşen Japonya'nın - yükselişindeydi.

Japonya'nın Meydan Okuması

Japonya, Çin'in komşularının pek çoğunun aksine, Çin merkezli dünya düzenine dâhil olma konusunda ayak diremiştir. Asya anakarasına en yakın mesafeden birkaç yüz mil uzaktaki takımadalar üzerinde yerleşik Japonya, dünyanın geri kalanından tecrit edilmiş bir hâlde uzun zamandır kendi geleneklerini

ve kendine has bir kültür geliştirmişti. Hemen hemen homojen sayılabilecek ırksal özellikler ve dille Japon halkının kutsal bir soydan geldiğini vurgulayan resmî bir ideolojiye sahip olan Japonya, kendi eşsiz kimliğini neredeyse dinî bir görev anlayışıyla korumaktaydı.

Japon toplumunun ve Japon dünya düzeninin tepe noktasında imparator bulunmaktaydı; imparator insanlıkla ilahî olan arasında bir arabulucu, Çinlilerin Göklerin Oğlu'na benzer bir kişilikti. Japonların geleneksel siyasi felsefesi tam olarak Japon imparatorlarının, ilk imparatoru dünyaya getirmiş ve sonsuz yönetme hakkını kendi soyuna vakfetmiş olan Güneş Tanrıçası'nın soyundan geldiklerini öne sürmekteydi. Bu nedenle Japonya, aynı Çin gibi, kendini sıradan bir devlet olmanın çok ötesinde görmekteydi.¹¹⁷ Japonya tarafından Çin sarayına gönderilen diplomatik yazılarda ısrarla yer alan "imparator" unvanının kullanılması bile tek başına Çin dünya düzenine karşı bir meydan okuma gibiydi. Çin kozmolojisinde insanlığın sadece bir imparatoru vardı ve onun tahtı da Çin'deydi.¹¹⁸

Çin'in kendini üstün görmesi evrensel imparatorluk iddialarını ileri sürmekteyken, Japonya'nın kendini üstün görmesi ağır-

¹¹⁷ On dördüncü yüzyıldaki "Records of the Legitimate Succession of the Divine Sovereigns" ("İlahî Hükümlerliklerin Yasal Haleflerinin Kayıtları")'na göre (daha sonra 1930'larda Japon Eğitim Bakanlığı'nın "Düşünce Dairesi" tarafından (Thought Bureau of Japan's Ministry of Education) geniş çapta dağıtımı yapılan bir çalışma: "Japonya kutsal bir ülkedir. Temelini kutsal atamız Güneş Tanrıçası atmış ve sonsuza dek yönetilmesi için kendi soyundan gelenlere bırakmıştır. Bu sadece bizim ülkemiz için geçerlidir ve yabancı topraklarda bir benzeri bulunmamaktadır. Buraya kutsal ülke denmesinin nedeni budur." John W. Dower, *War Without Mercy: Race and Power in the Pacific War* (New York: Pantheon, 1986), s. 222.

¹¹⁸ bkz. Kenneth B. Pyle, *Japan Rising* (New York: PublicAffairs, 2007), s. 37-38

lıkla komşularına borçlu olan, ama onlar tarafından hükmedilme korkusu yaşayan bir ada devletinin güvensizliğinden kaynaklanmaktaydı. Çinlilerin benzersizlik görüşü Çin'in tek gerçek uygarlık olduğunu ileri sürmekte ve barbarları Orta Krallık'a "gelmeye ve dönüşmeye" davet etmekteydi. Japon yaklaşımı, Japonya'nın benzersizliğinin temelini ırksal ve kültürel bağlamda saf olmasıyla ilgili olduğunu varsaymakta ve bunun faydalarını atadan kalma kutsal sınırların dışında doğmuş olanlarla paylaşmayı reddetmekteydi.¹¹⁹

Japonya yabancılarla aralıklı ilişkilerin bile, Japonya'nın eşsiz kimliğine gölge düşüreceği düşüncesiyle uzun dönemler boyunca dış ilişkilerden neredeyse tamamen elini çekmiştir. Japonya'nın uluslararası düzende yer aldığı alan Ryukyu Adaları (günümüzdeki Okinawa ve çevresindeki adalar) ve Kore yarımadasında yer alan çeşitli krallıklarda oluşturduğu kendi bağlılık sistemi dâhilindeydi. Diğer taraftan Japon liderlerin Çin'e karşı bağımsızlıklarını savunmak için çoğunu Çin'den ödünç aldıkları kurumlarıysa kullanmaları tam bir ironidir.¹²⁰

Diğer Asyalı halklar Çin pazarlarına girebilmek için ticaretlerini "hürmet gösterisi" olarak adlandıran, Çin sadakat sistemi protokolünü kabul etmişlerdi. Japonya, Çin ile ticaretini sadakat kisvesi altında sürdürmeyi kabul etmiyordu. Egemenlik elde edemese de en azından Çin'le eşit olma konusunda ısrarcıydı. Çin ile Japonya arasındaki doğal bağlara rağmen, on yedinci yüzyılda çift yönlü ticaret konusundaki tartışmalar tıkanmıştı, çünkü her iki

¹¹⁹ bkz. Karel van Wolferen, "The Enigma of Japanese Power: People and Politics in a Stateless Nation" (London: Macmillan, 1989), s. 13.

¹²⁰ Japon merkezli bağlılık düzeni hakkında klasik yaklaşım için bkz. Michael R. Auslin, *Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy* (Cambridge: Harvard University Press, 2004), s. 14 ve Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan* (Cambridge: Belknap Press, 2000), s. 69.

taraf da diğerinin dünyanın merkezi olduğu iddiasının gerektirdiği protokolü uygulamaya yanaşmamaktaydı.¹²¹

Japon liderler, Çin'in etki alanı genişlediği ve imparatorluğun gücü ile etrafındaki kabilelere bağlı olarak sınırları boyunca güçsüzleştiği takdirde, kendi güvenlik açmazlarının daha bariz hâle geleceğini düşünmeye başladılar. Çin'in ilan etmiş olduğuna benzer bir üstünlük şuuruna sahip, ama yanılı payını çok daha küçük tutan Japon devlet adamları, Japonya'nın en yakın komşusu Kore'ye kadar uzanan Çin hanedanlarının varislerinin egemenliği altındaki kıtaya dikkatle bakıyor ve bir meydan okuma bekliyorlardı. Bu nedenle Japon dış politikası şaşırtıcı bir tepeden inmecilikle kendini anakaradan tecrit etmek ve Çin merkezli sistemin yerini almak için gözü pek fetih girişimlerinde bulunmak gibi dalgalı bir seyir izliyordu.

Japonya da tıpkı Çin gibi, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında yabancı bir teknoloji ve üstün bir güce sahip Batılı gemilerle karşılaştı. Japonya örneğinde, Amerikalı Amiral Matthew Perry'nin "siyah gemileri"nin 1853 yılında limana yanaşmıştı. Ancak Çin'in tersine, Japonya bunlara meydan okumaktan kaçındı: Kapılarını yabancı teknolojisine açtı ve Batılı güçlerin yükselişini taklit etme çabasıyla kurumlarını onlara uyarladı (Japonya'da bu kararın uygulanmasına, yabancı fikirlerin Japonların kullanımını yasaklamayı büyük ölçüde başardığı akyon kullanımıyla bir bağlantısı olmadığı gerçeği yardımcı olmuş olabilir). 1868'de Japon imparator Meiji tahta çıkış yemininde Japonya'nın kararını duyurdu: "Bilgi, dünyanın her yerinde aranacaktır ve böylelikle imparatorluk düzeninin temeli güçlendirilecektir."¹²²

Japonya'nın Meiji Aydınlanma Dönemi ve Batı teknolojisine yönelmesi çarpıcı bir ekonomik gelişmeye kapı açmıştır. Japonya modern bir ekonomi ve güçlü askerî araçlar geliştirdikçe, Batılı

¹²¹ Jansen, *The Making of Modern Japan*, s. 87.

¹²² Ch'en, *China and the West*, s. 431.

büyük güçlere tanınan ayrıcalıklardan talep etmeye başlamıştır. Yönetici seçkin sınıfın düşüncesi 19. yüzyıl soylusu ve teknolojik yeniliklerin önde gelen savunucusu olan Shimazu Nariakira'nın sözlerinde özetleniyordu: "İnisiyatifi ele geçirirsek, hükmedebiliriz; geçiremezsek, hükmedilen oluruz."¹²³

Daha 1863 yılında Li Hongzhang, Japonya'nın Çin'in güvenliği açısından başlıca tehdit olduğu sonucuna varmıştı. Hatta Japonya'nın Meiji Aydınlanma Dönemi'nden önce Li, Batılıların meydan okumalarına karşılık Japonya'nın cevabını yazmıştı. 1874 yılında Japonların Ryukyu Adaları'ndan kaza geçiren bir geminin mürettebatı ile Tayvanlı kabile üyeleri arasında geçen bir olayı¹²⁴ kullanarak ceza kabilinden bir sefer başlatmaları üzerine Japonya hakkında şunları yazmıştır:

¹²³ Masakazu Iwata, *Okubo Toshimichi: The Bismarck of Japan* (Berkeley: University of California Press, 1964); Wang Yusheng, *China and Japan in the Last Sixty Years* (Tientsin: Ta Kung Pao, 1932-34).

¹²⁴ 1874 krizinin gerekçesi, Ryukyu Adaları gemi mürettebatının Tayvan'ın güneydoğu sahillerinde geçirdiği deniz kazası ve gemicilerin Tayvanlı bir kabile tarafından öldürülmesidir. Japonya bunun için ağır bir tazminat talebinde bulunduğunda Pekin'in cevabı "Çinlileştirilmemiş kabilelerin Çin'in yetki alanına girmedigi" şeklinde olmuştur. Geleneksel Çin bakış açısına göre bu apaçık bir mantıktı: "Barbarlar" Pekin'in sorumluluğunda değillerdi. Bu ifade Çin'in Tayvan üzerinde tam otoriteye sahip olmadığı anlamını taşıdığından, modern uluslararası hukuki ve siyasi koşullara göre bakıldığında tamamen yanlış bir hesaptı. Japonya, Qing Hanedanı'nın önlemeye gücünün yetmediği adaya ceza niteliğinde bir seferle karşılık verdi. Daha sonra Tokyo, Pekin'in tazminat ödemesi konusunda baskın çıktı. Bu durum zamanın gözlemcilerinden biri tarafından "ödeme yapmaya hazır ama savaşılmaya hazır olmayan zengin bir imparatorluk olduğunu dünyaya göstererek Çin'in kaderini tayin eden bir muamele" olarak ifade edilmiştir. (Alexander Michie, "An Englishman in China During the Victorian Era", 2. cilt [Londra: William Blackwood & Sons, 1900], s. 256). Krizi Çin açısından daha hasar verici kılan şey, bu noktaya kadar hem Pekin hem de Tokyo'nun Ryukyu Adaları üzerinde bağlı devlet olarak hak iddia etmiş ol-

Gücü her geçen gün artmakta ve hırsı da az değil. Bu nedenle gücünü doğu topraklarında sergilemeye cüret etmekte, Çin'i hakir görmekte ve Tayvan'a saldırarak eyleme geçmektedir. Çeşitli Avrupalı güçler kuvvetli olsalar da bizden hâlen 70.000 li ¹²⁵ uzaktalar; oysa arka bahçemiz kadar yakınımızda olan Japonya bizim boşluğumuzu ve yalnızlığımızı gözlemektedir. Hiç kuşkusuz Çin'in sürekli ve büyük endişesi hâline gelecektir. ¹²⁶

Japonya, batısındaki hantal devin giderek içi boş bir hâl alan dünya hükümrânlığı ile ilgili iddialarına bakarak en nüfuzlu Asyalı güç olarak Çin'i alt etmenin hayalini kurmaya başlamıştı. Çatışan bu iddialar arasındaki mücadele, Japonya'nın büyük komşusu Kore'nin hırsları ile kesiştiği noktada zirveye ulaşmıştı.

Kore

Çin İmparatorluğu yayılcı olmasına rağmen, bir ülkeye zorla giren bir yapıda değildi. Tek talebi kendisine bağlılığın ifadesi ve imparatorun hükümdarlığının tanınması olmuştu. Bağlılık ifadesi maddi olmaktan ziyade, sembolikti ve hükümdarlık da bağımsızlıktan ayırt edilemeyecek bir özerkliğe izin verecek şekilde kullanılmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılda son derece bağımsız olan Koreliler kuzey ve batılarında yer alan devasa Çin ile oldukça elverişli bir konumda uzlaşma sağlamışlardı. Kore teknik olarak Çin'e bağlılık gösteren bir devletti ve Kore kraları düzenli olarak Pekin'e sadakatlerini ifade ederlerdi. Kore, Konfüçyüsçü ahlaki değerleri ve resmî yazışmalarda Çin alfabesi-

malarıdır; krizden sonra adalar Japonya'nın nüfuzuna geçmiştir; bkz. Hsü, *The Rise of Modern China*, s. 315-317.

¹²⁵ Çin'de kullanılan ve çeşitli dönemlerde farklılık gösteren bir mesafe ölçü birimi. Günümüzde 500 metre olarak kabul edilen li, söz konusu Qing Hanedanı döneminde 537 ila 645 metre arasında değişmektedir. (ç.n.)

¹²⁶ Teng ve Fairbank yayını, *China's Response to the West*, s. 71.

ni benimsemişti. Pekin'e gelince, coğrafi konumu itibariyle Çin'e denizden yapılması olası istilalar için bir koridor oluşturan yarımada'daki gelişmelerle ciddi biçimde ilgilenmekteydi.

Kore stratejik koşulları açısından bir bakıma Japonya'nın yaklaşımını yansıtmaktaydı. Japonya da Kore'deki yabancı egemenliğini potansiyel bir tehdit olarak görmekteydi. Yarımada'nın anakaradan Japonya'ya doğru uzanan çıkıntılı konumu Moğolların Japon takımadalarını iki kez işgal etme girişiminde Kore'yi hareket noktası olarak kullanmasına neden olmuştu. Şimdi Japonya, Çin İmparatorluğu'nun etkisinin azalmaya başlamasıyla Kore yarımadasında egemen bir duruma gelmenin yollarını aramaktaydı ve kendi ekonomik ve siyasi taleplerini ileri sürmeye başlamıştı.

1870 ve 1880'ler boyunca Çin ve Japonya, kraliyetteki hizipler arasında egemenliği ele geçirmek için Seul'de bir dizi saray entrikasına dâhil olmuştu. Kore kendini yabancıların ihtiraslarıyla kuşatılmış bulduğunda, Li Hongzhang, Koreli yöneticilere Çin'in işgalcilerle olan deneyimlerinden ders almalarını tavsiye etmişti. Bu deneyim yabancıları ülkeye davet ederek potansiyel sömürgeciler arasında bir rekabet yaratmaya dayanmaktaydı. Li 1879 yılında yüksek bir Koreli memura yazdığı mektupta, Kore'nin uzak barbarlar arasından birinin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini kazanması gerektiğini belirtiyordu:

Belayı önlemenin en basit yolunun kendini içeri kapamak ve barış içinde yaşamak olduğunu söyleyebilirsiniz. Ne yazık ki Doğu endişesi olduğu müddetçe bu imkânsızdır. Japonya'nın yayılmacı hareketini durduracak bir insan unsuru söz konusu değildir. Onlarla bir ticaret antlaşması yaparak yeni bir dönem başlatmak zorunda bırakılan sizin hükümetiniz değil miydi? O hâlde çiviye çiviyle sökebilmemiz için en iyi yol birinin gücünü diğerine karşı kullanmak değil midir?¹²⁷

¹²⁷ Bland, *Li Hung-chang*, s. 160.

Bu temelde Li, Kore'ye "Japonya'yı kontrol etmek için Batılı ülkelerle antlaşma ilişkileri kurmak amacıyla her fırsatı kullanmasını" önermekteydi. Batılılarla ticaret afyon ve Hristiyanlaştırma gibi "yozlaştırıcı etkileri" beraberinde getirecekti, ama yeni topraklar peşinde olan Japonya ve Rusya'nın aksine, Batılı güçlerin "tek maksadı ticaret yapmaktı." Hedef, hiçbirinin egemenlik kurmasına izin vermeden dış güçlerin her birinden gelecek tehlikeleri dengelemek olmalıydı: "Madem ki hasımlarınızın gücünün farkındasınız, o zaman onları bölmek için her imkânı kullanın, uyanık olun, kurnazlığınızı kullanın; böylelikle de ne kadar iyi strateji uzmanları olduğunuzu kanıtlayın."¹²⁸ Li ya Çin hâkimiyetini dış etkiler gibi bir tehdit olarak değerlendirmedikten ya da Çin'in Kore'yi yabancı etkisinden kurtaracak elverişli imkânlarla sahip olmadığını düşündüğünden, Çin'in Kore'ye ilgisinden söz etmemiştir.

Çin ve Japonya'nın Kore ile özel bir ilişki oluşturma talepleri birbiriyle kaçınılmaz bir şekilde çelişmekteydi. 1894 yılında, bir Kore ayaklanmasına karşın hem Çin hem de Japonya askerî birliklerini yolladılar. En sonunda Japonya, Kore kralını ele geçirecek Japon yanlısı bir Hükümet kurdu. Gerek Pekin'deki gerek Tokyo'daki milliyetçiler savaş çağrısı yapıyorlardı; ne var ki yalnızca Japonya modern deniz kuvvetlerine sahipti. Daha önce Çin donanmasının modernleştirilmesi için toplanan kaynaklara Yazlık Saray'ın yenilenmesi için el konulmuştu.

Savaşın başlamasından sonra, birkaç saat içinde Japonya Çin'in derme çatma donanmasını yerle bir etmişti; bu durum on yıllar süren kendini geliştirme çabalarının gözler önüne serilmeydi. Li Hongzhang, Çin'in saygınlığını askerî bir felaketten kurtarma gibi imkânsız bir görevle barış antlaşması görüşmelerini yapmak üzere Japonya'nın Şimonoseki şehrine gönderildi. Savaşta eli iyi olan tarafın genellikle anlaşmayı geciktirme gibi eği-

¹²⁸ a.g.e., s. 160-61.

limi vardır, özellikle de her geçen gün pazarlık şansları artıyorsa. Japonya bir dizi Çinli görüşmeciyi yeterli protokol rütbesine sahip olmadığı için geri çevirmişti ki bu, o güne kadar diplomatlarını, Çin'deki rütbeleri ne olursa olsun, ilahî bir ayrıcalığın cisimleşmiş hâli olarak sunan, bu nedenle de herkesten daha üstün rütbeye sahip olduğunu savunan bir imparatorluğa kasıtlı olarak yapılan bir hakaretti, Japonya böylece Çin'in aşağılanması daha da artırmış oldu.

Şimonoseki'deki görüşmenin koşulları Çin'in üstünlük tasavvuru açısından büyük bir şok olmuştu. Çin, Tayvan'ı Japonya'ya bırakmaya; Kore ile bağlılık seremonilerinden vazgeçmeye ve Kore'nin bağımsızlığını kabul etmeye (bu koşul uygulamada Kore'yi daha fazla Japon etkisine açma anlamı taşıyordu); önemli bir tazminat ödemeye ve Mançurya'daki Liaotung Yarımadası'nı stratejik konuma sahip Dalian ve Lushun (Port Arthur) limanlarıyla birlikte Japonya'ya devretmeye zorlanmaktaydı. Ancak başarısız bir suikast girişiminde bulunan bir Japon milliyetçisinin kurşunu Çin'i daha alçaltıcı bir duruma düşmekten kurtardı. Görüşmeler sürerken Li'nin yüzünü sıyıran kurşun, Japon hükümetinin durumdan duyduğu utançla daha geniş çaplı taleplerinden vazgeçmesine neden oldu.

Li aşağılanma karşısında boyun eğmediğini göstermek için görüşmelere hastanedeki yatağında devam etti. Li'nin metanetinin kaynağı, daha görüşmeler sürerken bile, Çin'de menfaatleri olan diğer güçlerin, özellikle Büyük Okyanus'a doğru yayılması 1860 savaşının sonundan beri Çin diplomasisi ile meşgul olmasını gerektiren Rusya'nın Çinli diplomatlara yanaştığı gerçeğini biliyor olması olabilirdi. Li, Japonya ve Rusya'nın Kore ve Mançurya konusundaki rekabetini öngörmüş ve 1894 yılında diplomatlarına Rusya'ya karşı en yüksek hassasiyeti göstermeleri talimatını vermişti. Li, Şimonoseki'den döner dönmez Rusya, Fransa ve Almanya'dan oluşan "Üçlü Müdahale" oluşumunun liderliğine

Moskova'nın gelmesini güvenceye alarak Japonya'nın Liaotung Yarımadası'nı Çin'e geri vermesini sağlamıştı.

Bu manevra geniş kapsamlı sonuçlar doğuracaktı. Moskova bir kez daha Çin-Rusya dostluğunun şimdiye dek en iyi yapılandırılmış olan yorumunu uygulamaktaydı. Hizmetleri karşılığında Çin topraklarında bir diğer mühim alanda özel ayrıcalıklar talep ediyordu. Ancak bu kez bunu açıkça yapmayacak kadar kurnaz davranmıştı. Onun yerine, Üçlü Müdahale'nin peşi sıra zekice hazırlanmış ve açık bir şekilde gözü doymazlığını ortaya koyan bir koşulu da içeren gizli antlaşmayı imzalaması için Li'yi Moskova'ya davet etmişti. Bu şarta göre Rusya, Çin'i olası Japon saldırılarına karşı korumak adına Trans Sibiry Demiryolu'nu Mançurya'dan geçecek şekilde genişletecekti. Gizli anlaşmada Moskova, demiryolunu "Çin topraklarını ihlal etme bahanesi olarak ya da Majesteleri Çin İmparatoru'nun yasal haklarını ve ayrıcalıklarını gasp etmek için" kullanmayacağına dair güvence vermekteydi, ne var ki yaptığı şey tam olarak da buydu.¹²⁹ Kaçınılmaz şekilde, tren yolu yapıldıktan sonra, Moskova yatırımın korunması için bitişik araziye Rus kuvvetlerinin yerleştirilmesi gerektiğinde ısrarcı oldu. Birkaç yıl içinde Rusya, Japonya'nın vazgeçmeye zorlandığı bölgenin ve daha da fazlası olmak üzere oldukça önemli bir miktarın kontrolünü eline geçirdi.

Bu durum Li'nin en çok tartışılan mirası oldu. Müdahale Japonların ilerlemesini en azından geçici bir süre için durdurmuştu, ama Rusya'nın Mançurya'da egemen bir nüfuz oluşturması pahasına. Çarın Mançurya'da bir etki alanı oluşturması, diğer yerleşik güçlerin de benzer ayrıcalıklar peşinde koşmasını hızlandırdı. Her ülke diğerinin ilerlemesine karşılık veriyordu. Almanya, Shandong Yarımadası'nda Qingdao'yu işgal etti. Fransa, Guangdong'da bir yerleşim bölgesi elde etti ve Vietnam üzerindeki ağırlığını pekiştirdi. Britanya, Hong Kong'un bir ucundan diğerine

¹²⁹ Teng ve Fairbank, *China's Response to the West*, s. 131.

kazandığı “Yeni Topraklar”da varlığını genişletti ve Port Arthur’un karşısında bir denizcilik üssü elde etti.

Barbarları dengeleme stratejisi bir dereceye kadar işe yaramıştı. İçlerinden hiçbirisi Çin’de etkin bir nüfuza sahip olamamıştı; bu çerçevede Pekin hükûmeti yönetime devam edebilirdi. Ama güçler dengesi planını Çin topraklarında yürütmek üzere dış güçleri ülkeye getirerek Çin’in özünü koruma manevrası uzun vadede, ancak Çin’in ciddiye alınacak kadar güçlü kalması hâlinde işe yarayabilirdi. Ve Çin’in merkezî kontrol iddiası dağılmaktaydı.

Hitler’in damgasını vuracağı 1930’lara doğru, yatıştırma politikası Batı demokrasilerinin yönetiminin bir sonucu hâline gelmişti. Fakat karşılıklı cepheleşmeler, ancak zayıf olanın yenilgisinin bedeli, güçlü tarafın tahammül sınırının ötesinde ise sürdürülebilir. Aksi takdirde bir çeşit arabuluculuk en akılcı çözümdür. Ne yazık ki demokrasiler bunu askerî açıdan güçlü oldukları bir zamanda uygulamışlardır. Ama ödün vermeye dayalı yatıştırma politikası, siyasi açıdan da risklidir ve sosyal bütünlüğü tehlikeye sokar. Bunun için kazananın taleplerine boyun eğmiş görünseler de halkın liderlerine karşı duyduğu güveni korumak gerekir.

Avrupalılar, Rusya ve Japonya’nın açgözlülükleri ile kendi sarayının inatçı aptallığı arasında idareyi sağlamaya çalıştığı on yıllar boyunca Li, böylesine bir açmazın içinde kalmıştı. Sonraki Çinli kuşaklar Li’nin becerilerini kabul etmişlerdi, ama Tayvan’ı Japonya’ya teslim etmiş olmasının yanı sıra, özellikle Rusya ve Japonya başta olmak üzere, vermiş olduğu ödünler yüzünden ona karşı çelişik duygular ya da düşmanlık beslemişlerdi. Bu tür bir politika mağrur bir toplumun saygınlığını yıpratmıştı. Bütün bunlara rağmen bu politika sayesinde, sömürgeci yayılcılığın hâkim olduğu bir yüzyılda, hedeflenen bütün ülkeler bağımsızlıklarını tamamen kaybederken Çin, her ne kadar zayıflamış olsa da, egemenlik unsurlarını korumayı başarmıştı. Aşağılanmayı, uyum sağlamış gibi görünerek aşmıştı.

Li, 1901 yılındaki ölümünden kısa bir süre önce İmparatoriçe Dowager'a yazdığı dokunaklı bir yazıda izlediği diplomasiinin itici gücünü özetlemişti:

Çin'in şanlı ve muzaffer çıkacağı bir savaşa girebilecek durumda olmasının yüreğime nasıl bir mutluluk vereceğini söylememe gerek yok; barbar milletlerin itaatkâr biçimde zapt edildiğini ve Ejder Taht önünde saygıyla boyun eğdiklerini görmek sonuna yaklaştığım günlerimde bana neşe kaynağı olurdu. Fakat ne yazık ki Çin'in böylesine bir teşebbüsün dengi olmadığı ve bu girişimin elimizdeki güçlerin harcı olmadığı hüznü gerçeğini görmekten başka bir şey gelmiyor elimden. Soruna imparatorluğumuzun bütünlüğünü doğrudan etkileyen bir mesele olarak yaklaşacak olursak, kim paha biçilmez bir porselenden olmak pahasına bir sığana taş atar ki?¹³⁰

Mançurya'da Rusya ile Japonya'yı karşı karşıya getirme stratejisi, giderek tarafların birbirini sınıadıkları bir rekabete neden olmuştu. Rusya, durmak bilmez yayılmacılığında, kendi çıkarları ile Çin egemenliğinin sürmesi arasındaki dengeyi korumak adına Çin'i sömürenler arasındaki sözsüz anlaşmayı bir kenara itmişti.

Japonya ve Rusya'nın kuzeydoğu Çin'le ilgili birbiriyle çakışan çıkarları 1904 yılında bir egemenlik savaşının başlamasına neden oldu ve savaş Japonya'nın zaferiyle sonuçlandı. 1905 tarihli Portsmouth Antlaşması Japonya'ya Kore ve olanaklar dâhilinde Mançurya'da üstün bir pozisyon sağladı, ancak Amerikan Başkanı Theodore Roosevelt'in müdahalesi nedeniyle Japon zaferinin mümkün kılabilceğinden daha azı elde edildi. Roosevelt'in Rus-Japon Savaşı'nın sonundaki güçler dengesini temel alan ve Amerikan diplomasisinde ender rastlanan arabuluculuğu, Japonya'nın Mançurya'yı ele geçirmesini önleyerek Asya'daki dengeyi korumuştur. Asya'da bozguna uğrayan Rusya, Avrupa ile ilgili strate-

¹³⁰ Bland, *Li Hung-chang*, s. 306.

jik önceliklerine geri döndü ki bu durum, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini hızlandıran bir süreç oldu.

Boksör Ayaklanması ve Yeni

Muharip Devletler Dönemi

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Çin dünya düzeni birliğini tamamen yitirmişti; Pekin'deki saray artık Çin kültürünü ya da bağımsızlığını korumada önemli bir etken olma işlevini taşımyordu. Halkın hayal kırıklığı 1898 yılında Boksör Ayaklanması adı verilen hareket sırasında iyice su yüzüne çıktı. Kadim bir mistisizmi uygulayan ve yabancıların kurşunlarının kendilerine işlemeyeceğini iddia eden -savaş sanatına ilişkin çalışmaları nedeniyle Batılılar tarafından kendilerine verilen adla- boksörler, yabancılara ve yabancıların dayattıkları yeni düzenin simgelerine karşı şiddetli bir kışkırtma hareketi başlattılar. Diplomatlara, Çinli Hristiyanlara, demiryollarına, telgraf hatlarına ve Batılı okullara saldırılar düzenlediler. Kendisi de bir "yabancı" olup, artık pek etkisi kalmamış ve belki de bir sonraki hedefin kendisi olduğuna hükmeden Mançu Hanedanı'ndan İmparatoriçe Dowager, boksörlere kucak açıp onların saldırılarını övgüyle karşıladı. Çatışmaların hedefi bir kez daha uzun zamandır tartışmalı olan Pekin'deki elçilikler oldu; 1900 yılının baharında bu elçilikleri kuşatma altına aldılar. Kibirli bir küçümseme, meydan okuma ve ıstıraplı bir boyun eğme arasında sendelediği bir yüzyıldan sonra, Çin şimdi bütün yabancı güçlere karşı aynı anda savaş durumunun içine girmişti.¹³¹

Ayaklanmanın sonucu bir başka sert darbe oldu. Fransa, Britanya, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın kurduğu "Sekiz Devlet İttifa-

¹³¹ Bu olayların ve Çin sarayındaki iç müzakerelerin açıklamaları için bkz. Hsü, *The Rise of Modern China*, s. 390-398.

ki” görev gücü, elçilikleri rahatlatmak üzere 1900 Ağustos’unda Pekin’e ulaştı. Boksörler ve müttefiki Qing birliklerinin bastırılmasından (ve başkentin büyük ölçüde yakılıp yıkılmasından) sonra, Batılılar kendilerine daha fazla hak ve nakit tazminatı dayatan başka bir “haksız antlaşmayı” kabul ettirdiler.¹³²

Çin’in başkentine yapılan mükerrer yabancı ilerlemelerini önlemeye ya da Çin topraklarındaki yabancı dayatmasının önünü kesmeye gücü yetmeyen bir hanedan, Göklerin İradesi’ni kaybetmiş demektir. Batılılarla yapılan ilk çarpışmadan beri yetmiş yıl boyunca varlığını sürdürmüş olan Qing Hanedanı 1912 yılında yıkıldı.

Çin’in merkezî otoritesi yeniden parçalanmış ve yeniden bir başka “savaşan devletler” dönemine girmişti. Doğduğu andan itibaren derin bir şekilde bölünmüş olan Çin Cumhuriyeti tehlikeli bir uluslararası çevrenin içinde ortaya çıktı. Ama demokrasinin değerlerini uygulama fırsatını hiçbir zaman bulamadı. Milliyetçi lider Sun Yat-sen 1912 Ocak ayında yeni cumhuriyetin başkanı ilan edildi. İmparatorluk birliğini idare eden gizemli bir kural varmışçasına, görevi alışından sadece altı hafta sonra Sun, ülkenin birliğini sağlayabilecek tek askerî gücün komutanı Yuan Shikai’ye boyun eğmek zorunda kaldı. Yuan’ın 1916’da yeni bir imparatorluk hanedanlığı ilan etmesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, siyasi güç yerel valilerle askerî komutanların eline geçti. Bu sırada Çin’in merkezinde 1921 yılında kurulan yeni Çin Komünist Partisi bir tür gölge hükümeti ve genel olarak dünya komünist hareketine göre düzenlenmiş bir sosyal düzeni idare etmekteydi. Adayların her bi-

¹³² Daha önceki tazminatlardan farklı olarak yabancı güçler “Boksör” tazminatından sonraları feragat etmişler ya da Çin’de faaliyet gösteren yardım kuruluşlarına yönlendirmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri kendi payına düşen tazminatın bir kısmını Pekin’de Tsinghua Üniversitesi’nin yapımına aktarmıştır.

ri yönetimde hak iddia ediyorlardı, ama hiçbir diğerklerine üstünlük sağlayacak kadar güçlü değildi.

Evrensel olarak kabul görmeyen bir merkezî otoriteyle Çin, geleneksel diplomasisini yürütecek araçlardan yoksundu. 1920'lerin sonunda Çan Kay Şek'in liderliğindeki Milliyetçi Parti eski Qing İmparatorluğu'nun tamamı üzerinde itibari bir kontrol sağladı. Ne var ki gerçekte Çin'in geleneksel hükümlranlık ayrıncalıkları giderek daha fazla sorgulanmaktaydı.

Savaşmaktan ve Wilson'un körüklediğı özerklik ilkelerinin hâkim olduğu bir dünyada güçten düşmüş olan Batılı güçler, artık Çin'deki etki alanlarını genişletmek bir yana, mevcut durumlarını bile güçlölkle koruyabilecek hâldeydiler. Rusya, içerde gerçekleştirdiğı devrimi pekiştirmektedir ve daha fazla yayılmacı bir hareketi üstlenecek durumda değildi. Almanya ise bütün sömürgelerinden yoksun bırakılmıştı.

Çin'de egemenlik kurmak için uğraşan rakiplerden geriye sadece bir tanesi, ama Çin'in bağımsızlığı açısından en tehlikeli olanı kalmıştı: Japonya. Çin kendi kendini savunacak kadar güçlü değildi ve Japonya'yı askerî olarak dengeleyecek başka bir ölke de hâlihazırda yoktu. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinin ardından, Japonya Shandong'daki eski Alman sömürgelerini işgal etmişti. Tokyo, 1932 yılında Mançurya'da Japon güdümlü ayrılıkçı Mançukuo devletinin kurulmasını düzenledi. 1937'de Çin'in doğusunun çoğunu ele geçirmeyi hedefleyen bir fetih planını başlattı.

Japonya şimdi kendini daha önceki fetihçi ölkelere durumunda bulmuştu. Böylesine geniş bir ölkeyi fethetmek yeterince zordu; ölkenin bazı kültürel kurallarına bel bağlamaksızın onu yönetmekse imkânsızdı, oysa kendi kurumlarının benzersizliğine çok değer veren Japonya bunu yapmaya asla hazır değildi. Birleşik Devletler tarafından desteklenen Avrupalı güçlerden oluşan eski ortakları giderek önce siyasi, sonra da askerî

aland, Japonya'ya karşı tavır almaya başladılar. Bu durum, eski sömürgecilerin şimdi Çin'in bütünlüğünü savunmak adına işbirliği yapmalarıyla bir anlamda kendini güçlendirme diplomasisinin sonuydu.

Bu girişimin lideri Birleşik Devletler'di ve dayanağı 1899'da ABD Dışişleri Bakanı John Hay tarafından dile getirilmiş olan Açık Kapı (Open Door) politikasıydı. Başlangıçta Birleşik Devletler'in, diğer ülkelerin bireysel sömürgecilik çıkarları ile ilgili taleplerine dayanan bu politika, 1930'larda bir şekilde Çin'in bağımsızlığını savunmaya dönüşmüştü. Batılı güçler bu girişime katıldılar. Çin'in artık sömürgeci dönemi aşması, İkinci Dünya Savaşı'nı atlatması ve bir kez daha bütünlüğünü yeniden elde etmesi sağlanacaktı.

Japonların 1945'te teslim olmalarıyla Çin harap olmuş ve bölünmüş bir durumda terk edildi. Hem milliyetçiler hem de komünistler merkezî otoriteyi ele geçirmek için can atmaktaydılar. İki milyon Japon askeri Çin topraklarında ülkelere geri gönderilmeyi bekliyordu. Sovyetler Birliği, milliyetçi hükümeti tanımakla birlikte Komünist Parti'ye silah tedarik ederek bu kapıyı da açık bıraktı; aynı zamanda eski sömürgeci taleplerini yenilemek için Kuzeydoğu Çin'e derhâl büyük ve davetsiz bir askerî kuvvet gönderdi. Pekin'in Sincan üzerindeki belli belirsiz kontrolü iyiden iyiye sarsıldı. Tibet ve Moğolistan Britanya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nin etkisinde yarı özerk hâle geldiler.

Birleşik Devletler kamuoyu, Çan Kay Şek'i bir savaş dönemi müttefiki olarak desteklemekteydi. Ama Çan Kay Şek, yabancı işgaliyle çoktan bölünmüş olan ülkenin ancak bir kısmını yönetmekteydi. Çin'e, savaş sonrası dünyayı düzene sokacak "Beş Büyüklerden" biri gibi muamele edilmekteydi ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde veto hakkı tanınmıştı. Fakat bu beş ülkeden sadece Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği bu görevi yürütme gücüne sahipti.

Bütün bu olayları yeniden patlak veren Çin iç savaşı izledi. Washington, iç savaşın çözümü için, o dönemde ve takip eden on yıllarda başarısız olacak olan standart çözümünü uygulamaya çalıştı. Çözüm planı, yirmi yıldır birbiriyle çarpışan milliyetçilerle komünistler arasında bir koalisyonu dayatmaktaydı. ABD Büyükelçisi Patrick Hurley, 1945 Eylül'ünde Çan Kay Şek'in başkenti Çongçing'de Çan Kay Şek ve Komünist Parti Lideri Mao Zedong arasında bir görüşme düzenledi. Her iki lider de son bir hesaplaşmaya hazırlanarak görev duygusuyla toplantıya katıldılar.

Hurley toplantısının sonuçlanmasından hemen sonra iki tarafın düşmanlıkları yeniden başladı. Çan Kay Şek'in milliyetçi güçleri kentleri ellerinde tutmaya yönelik bir strateji seçerken, Mao'nun gerilla orduları kırsal kesimlere bel bağladı; her iki taraf da *wei qi* kuşatma stratejilerini kullanarak diğerini çembere almaya çalışmaktaydı.¹³³ Milliyetçilerin kendilerini desteklemesi için Amerikan müdahalesi talepleri arasında Başkan Harry Truman, iki tarafı birlikte çalışmaya teşvik etmesi amacıyla General George Marshall'ı bir yıl süre ile Çin'e gönderdi. Bu süre içinde milliyetçilerin askerî pozisyonları çöküşe geçti.

Anakarada komünistlerce bozguna uğratılan milliyetçi askerî birlikler 1949 yılında Tayvan adasına çekildiler. Milliyetçiler, askerî araç gereçleri, siyasi mevkilerini ve millî otoriteden geriye kalanları (İmparatorluk Sarayı koleksiyonundan Çin sanatı ve kültürüne ait hazineler dâhil) beraberlerinde götürdüler.¹³⁴ Çin Cumhuriyeti'nin başkentinin Taipei olarak değiştiğini, güçlerini ileride kullanılmak üzere muhafaza ettiklerini ve günün birinde

¹³³ Bu stratejiler Scott A. Boorman'ın *The Protracted Game: A Wei-ch'i Interpretation of Maoist Revolutionary Strategy* (New York: Oxford University Press, 1969) adlı kitabında tüm ayrıntılarıyla anlatılmaktadır

¹³⁴ Jonathan Spence, *The Search for Modern China* (New York: W.W. Norton, 1999), s. 485.

anakaraya döneceklerini ilan ettiler. Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki makamını da korudular.

Bu arada Çin, yeni ilan edilmiş olan Çin Halk Cumhuriyeti ile birlikte bir kez daha birleşmekteydi. Komünist Çin kendini yeni bir dünyanın içine sokuyordu: Yapı olarak yeni bir hanedanlık; öz olarak Çin tarihinde ilk defa yeni bir ideoloji söz konusuydu. Ülkenin stratejik açıdan bir düzinenin üzerinde komşusu vardı; açık sınırlar ve yetersiz araç gereç tehditlerin her biriyle aynı anda başa çıkmayı güçleştiriyordu ki bu durum, tarih boyunca Çin Hükümetlerinin karşı karşıya kalmış olduğu bir güçlüktü. Bütün bunlara ilave olarak Çinli liderler, Birleşik Devletler'in Asya ilişkilerine katılmasına katlanmak zorundaydı. Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan kendinden emin bir süper güç olarak çıkmıştı ve Çin sivil savaşının komünistlerin zaferiyle sonuçlanması üzerine, iç savaş sırasında pasif davranmış olmaktan pişmanlıkları söz konusuydu. Her devlet adamı geleceğin taleplerini geçmişin tecrübeleri ile tartmak zorundadır. Bu durum hiçbir yerde, Mao ve Komünist Parti'nin henüz devraldığı Çin'de olduğundan daha gerçek olmamıştır.

KISIM 4

Mao'nun Sürekli Devrimi

BİN YIL SONRA yeni bir hanedanın gelişi Çin'de gözle görülür bir ahenk sağlamıştı. Eski hanedanlığın Çin halkının güvenliğini sağlamak ve halkın belli başlı özemlerini karşılamakta yetersiz kaldığı anlaşılmaya başlamıştı. Çin halkının gözünde yönetimdeki hanedan, nadiren tek bir felaketin, çok daha sıklıkla da felaketler silsilesinin sonucunda Gökyüzünün İradesi'ni elinden yitirecekti.

Bu türden kargaşalara Çin'in hareketli tarihinde pek çok kez rastlamak mümkündür. Ama hiçbir yeni hükümdar tüm toplumun değerler sistemini tümünden alaşağı etmeyi önermemişti. Göklerin İradesi'ni almaya talip olan daha önceki hak sahipleri, hatta yabancı istilacılar bile ve belki de özellikle onlar, ele geçirdikleri toplumun kadim değerlerini onaylayarak kendilerini meşru kılmışlar ve yönetimlerini bu değerlerin kurallarına uyarak icra etmişlerdi. Herhangi bir ülkeden daha kalabalık ve daha zengin bir ülkeyi yönetebilmek için, miras aldıkları bürokrasiyi devam ettirmişlerdir. Bu gelenek "Çinlileştirme" yönteminin temel mekanizmasıydı. Çin'in idari öğretisi olan Konfüçyüsçülüğü oluşturmuştur.

1949 yılında, kırsaldan kentlerin yönetimini almak üzere gelen yeni hanedanın başında bir dev bulunuyordu: Mao Zedong. Acımasız ve soğuk, şair ve savaşçı, kâhin/müjdeleyici ve başa bela kişiliği ile etkisi dâhilinde hükmedip zapt ederek Çin'i birleştirdi ve sivil toplumu neredeyse enkaza dönüştüren bir yolculuğa çıkardı. Bu acı veren sürecin sonunda, Çin dünyanın başlıca güçlerinden biri olarak ayakta durmaktaydı ve Küba, Kuzey Kore ve Vietnam bir yana, siyasi yapısı dünyanın her yerindeki komünizmin geçirdiği çöküntüden sonra bile, ayakta kalan tek komünist ülkeydi.

Mao ve Büyük Uyum

Devrimciler, doğaları gereği, güçlü ve kararlı bir kişiliğe sahip olurlar. Neredeyse değişmez bir kural gibi, siyasi ortam ile karşılaştırıldığında, güçsüz bir pozisyonda işe başlarlar ve başarı kazanmak için etkileyicilikleri ile kırılganlıkları harekete geçirme ve gerilemekte olan muhaliflerinin psikolojik zayıflıklarından yarar sağlama yeteneklerine bel bağlarlar.

Devrimlerin çoğu belirli bir neden adına yapıla gelmişlerdir. Başarılı olduklarında, yeni bir düzen sistemi içinde kurumsallaşmışlardır. Mao'nun devriminin nihai bir varış yeri yoktu; Mao'nun belirsiz bir imge olduğunu ifade etmiş olduğu en üst düzeydeki amaç olan "Büyük Uyum," siyasi bir yeniden yapılanmadan ziyade, manevi coşkunluğa benzer bir şeydi. Komünist Parti'nin kadroları partinin ruhban sınıfıydı, ancak görevleri belirli bir programı gerçekleştirmek değil, savaşmaktı. Mao'nun yönetiminde kadrolar neredeyse cehennem azabı gibi bir hayat sürmekteydiler. Çıkarmaları için kışkırtıldıkları ayaklanmaların içine çekilme tehlikesi her zaman mevcuttu ve zamanla bu durum kesin gibi bir şey olmuştu. Görev listesindeki ikinci kuşak liderlerin (bunlardan biri de Deng Şiaoping'dir) hemen hemen hepsi bu kadarı paylaşmışlar, ancak büyük kendini kınama dönemlerinden

sonra iktidara geri dönmüşlerdi. Devrim sürecinde, uzun süreli başbakanlığının ve başdiplomatlığının sonunda Zhou Enlai de dâhil olmak üzere Mao'nun en yakın yardımcılarının her biri en sonunda tasfiye edilmişlerdi.

Mao'nun en fazla hayranlık duyduğu Çinli yöneticinin MÖ 221 yılında bütün rakiplerine karşı zafer kazanıp hepsini tek bir yönetim altında birleştirerek Muharip Devletler Dönemi'ni sona erdiren kurucu İmparator Çin Şi Huang olması bir tesadüf değildir. Çin Şi Huang genel olarak Çin'in birleşik bir devlet olarak kurucusu kabul edilmektedir. Ne var ki kitapları yaktığı ve geleneksel Konfüçyüsçü âlimlere yaptığı zulüm nedeniyle (460 tanesini diri diri gömdürmüştür) Çin tarihinde tam anlamıyla saygıya mahzar olmamıştır. Mao bir defasında Çin yönetiminin Marx ve Çin Şu Huang'ın yöntemlerinin bir bileşimine gereksinim duyduğunu ifade etmiş ve imparatoru bir şiirle övmüştür:

Lütfen İmparator Çin Şi Huang'ı yermeyin, efendim

Kitapları yaktırmayı enine boyuna düşünmüş olması gerektiği için.

Bizim atamız olan ejderha, ölmüş olsa da ruhu yaşamakta

Konfüçyüs, her ne kadar meşhur olsa da gerçekte hiç kimse değildi.

Çin Şi düzeni devirden devire ayakta kalmıştır.¹³⁴

Mao'nun Çini sürekli kasıtlı olarak çıkarılan krizlerin içindeydi; komünist yönetimin ilk günlerinden itibaren Mao durmadan yeni mücadele dalgaları yaratmaktaydı. Çin halkının, başarılarının sonucunda bile, soluklanmasına izin yoktu. Mao'nun on-

¹³⁴ Mao'nun Çin Şi Huang hakkındaki düşünceleri için bkz. Roderick MacFarquhar, Timothy Cheek ve Eugene Wu, "Talks at the Beidaihe Conference: August 19, 1958," *The Secret Speeches of Chairman Mao: From the Hundred Flowers to the Great Leap Forward* (Cambridge: Harvard University Press, 1989), s. 405, 476; Tim Adams, "Behold the Mighty Qin," *The Observer* (August 19, 2007); Li Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao* (New York: Random House, 1994), s. 122.

lar için öngördüğü kader hem toplumu hem de kendilerini erdemle çalışarak arındırmaktan ibaretti.

Mao, Çin'in birleşmesinden bu yana, kasıtlı bir devlet politikasıyla Çin geleneklerinden kopan ilk liderdi. Kendisini Çin'in eski mirasını zaman zaman şiddet kullanarak parçalarına ayırıp Çin'i yeniden canlandırmakla görevli biri olarak görüyordu. 1965 yılında Fransız filozof André Malraux'ya şunları söylemişti:

Çin'i bulduğumuz yere getiren düşünce, kültür ve gelenekler ortadan kalkmalı, proleter Çin'in henüz var olmayan düşünce, kültür ve gelenekleri ortaya çıkmalıdır. (...) Düşünce, kültür ve gelenekler mücadeleden doğmalı ve mücadele, geçmişe dönme tehlikesi var olduğu müddetçe sürmelidir.¹³⁵

Çin, Mao'nun söz verdiği üzere, eski düzeni yıkmak için bir atom gibi "parçalanacak," ama aynı zamanda halkın enerjisiyle onu daha büyük başarılarla taşıyacak bir patlama üretilcekti:

Artık coşkimuz şaha kalktı. Biz coşkulu bir ulusuz ve şimdi de güçlü bir akıntıyla sürükleniyoruz. Bunun için güzel bir benzetme var: Bizim ulusumuz bir atom gibi. (...) Bu atomun çekirdeği kırıldığı zaman, serbest kalan ısı enerjisinin muazzam bir gücü olacaktır. Daha önceden yapamadığımız şeyleri yapabilir hâle geleceğiz.¹³⁶

Mao, davasının bir parçası olarak geleneksel Çin siyasi düşüncesine karşı çok yönlü bir savaş açtı: Konfüçyüsçü gelenek, evrensel uyuma değer verirken, dış krizleri düzenli olarak iç ayaklanmalar ya da içerideki ideolojik mücadelelerle eşleştiren Mao, birbiriyle bağlantılı gördüğü hem iç hem de dış işlerinde ayaklanma ve karşıt güçlerin çarpışmasını idealize etti. Konfüç-

¹³⁵ André Malraux, *Anti-Memoirs*, Terence Kilmartin çevirisi, (New York: Henry Holt, 1967), s. 373-74.

¹³⁶ "Speech at the Supreme State Conference: Excerpts, 28 January 1958," Stuart Schram, *Mao Tse-tung Unrehearsed: Talks and Letters: 1956-71* (Harmondsworth: Penguin, 1975), s. 92-93.

yüşcü gelenek tevazu öğretisi ile denge ve ılımlılık kültürüne değer vermektedir; reformlar ortaya çıktığında bu oldukça maliyetli olmuş ve eski değerlerin “elden geçirilmesi” olarak sunulmuştur. Buna karşılık Mao, radikal ve acil bir dönüşümün ve geçmişten tamamen kopmanın peşindeydi. Çin’in geleneksel siyasi teorisi askerî güç kullanmayı görece aşağılarken, Çinli yöneticilerin içeride istikrarı, dışarıda etkili olma hünerleri ve merhametli olmaları sayesinde başardıklarında ısrar etmekteydi. Mao’yu harekete geçiren şey, ideolojisi ve Çin’in yüzyıl boyunca maruz kaldığı aşağılanma karşısında duyduğu manevi acıydı. Sonuç olarak Çin’i, tarihinde o zamana dek benzeri görülmemiş bir askerileştirme çabasına girişti. Geleneksel Çin, geçmişe saygı gösterip zengin yazınsal kültürü el üstünde tutarken Mao, Çin’in geleneksel sanatı, kültürü ve düşünce tarzına karşı savaş ilan etmişti.

Ne var ki yine kendisi birçok bakımdan, kendi yararına kullandığını ileri sürerek diyalektik çelişkileri vücuda getirmiştir. Açıkça ve tutkulu bir biçimde Konfüçyüsçülük karşıtı olduğu hâlde, Çin klasiklerinin iyi bir okuyucusuydu ve eski metinlerden alıntılar yapmayı alışkanlık hâline getirmişti. Mao “sürekli devrim” öğretisini ilan etmişti, ama Çin’in ulusal çıkarlarının gerektirdiği durumlarda sabırlı davranabilmiş ve geleceği göz önünde bulundurmıştır. “Çelişkilerden” yararlanmak Mao’nun açıklamış olduğu stratejiydi, ama şimdi Konfüçyüsçü *da tong* kavramından ya da diğer bir deyişle Büyük Uyum kavramından kaynaklanan nihai bir amaca hizmet etmekteydi.

Böylelikle Maocu yönetim, Çin’in pek çok geleneksel kurumuna, özellikle de imparatorluk tarzı bir yönetim biçimine; Mao’nun hiç hoşlanmadığı ve dönem dönem tahrip edip aynı şekilde dönem dönem yeniden kurmak zorunda kaldığı mandarin bürokrasisine bel bağlamış olduğu hâlde, geçmişten tamamen kopacağını ilan ederken Konfüçyüsçü geleneğin bir başka türüne dönmüştür.

Mao'nun nihai amaçları tek bir örgütsel yapı ile yansıtılamaz ya da bir dizi belirli siyasi amacın gerçekleştirilmesiyle yerine getirilemezdi. Onun amacı, daha büyük karışıklıklarda bile devam ettirmeyi özel görev saydığı devrim sürecini sürdürmek, halkı bu çetin sınavdan arınmış ve değişmiş olarak çıkana dek, dur durak bilmeden devam etmektir:

Devrilmiş olmak acı vericidir ve devrilenler için, örneğin henüz devirdiğimiz Kuomintang gericileri (Milliyetçi Parti) ve bir süre önce diğer halklarla birlikte devirdiğimiz Japon emperyalizmi, geldiği hâl üzerinde kafa yormak katlanılmaz bir şeydir. Ama çalışan sınıf, çalışan halk ve Komünist Parti için mesele devrilenlerden biri olmamak, fakat sınıfların, devlet iktidarının ve siyasi partilerin kendiliğinden yok olacağı ve insanlığın Büyük Uyum'un âlemine gireceği koşulları yaratmak için çok sıkı çalışmaktır.¹³⁷

Geleneksel Çin'de imparator canlı olan her şeyin "Büyük Uyum"unun temel taşıydı. Erdemli varlığında, var olan kozmik düzeni bir arada tuttuğuna ve gökyüzü/Tanrı - insan - doğa arasındaki dengeyi koruduğuna inanılırdı. Çin düşüncesinde imparator, isyancı "barbarları" dönüştürür ve dize getirirdi; Konfüçyüsçü hiyerarşinin tepe noktasında yer alır ve bütün insanların toplum içinde olması gereken konumunu tayin ederdi.

Modern çağa kadar Çin'in Batılı anlamda "ilerleme" düşüncesini takip etmemiş olmasının nedeni budur. Çinliler için devlet hizmetinin itici gücü düzeltme, yani tehlikeli biçimde dengesizlik içine düşmesine izin verilmiş olan topluma düzen getirme kavramıydı. Konfüçyüs kendi görevinin, toplumunun ihmal ettiği temel değerleri geri kazanıp toplumu yeniden altın çağına getirmek olduğunu açıklamıştı.

¹³⁷ "On the People's Democratic Dictatorship: In Commemoration of the Twenty-eighth Anniversary of the Communist Party of China: June 30, 1949," *Selected Works of Mao Tse-tung*, 4. cilt (Pekin, Foreign Languages Press, 1969), s. 412.

Mao ise kendi rolünü tümüyle bunun aksi yönde görmekteydi. Mao'nun tarih yorumuna göre Konfüçyüsçü düzen Çin'i güçsüzleştirmişti; bu düzenin sözünü ettiği “uyum” bir tür boyun eğdirmeydi. İlerlemenin tek koşulu, içeride ve uluslararası ilişkilerde, birbiriyle çelişen güçleri karşı karşıya getirerek ortadan kaldıran bir dizi amansız denemeden geçerek sağlanabilirdi. Ve bu çelişkiler kendiliğinden ortaya çıkmamışsa, gerektiğinde kendisine karşı bile olsa, sürekli bir kargaşayı canlı tutmak Komünist Parti'nin ve onun liderinin yükümlülüğüydü.

1958 yılında, Büyük İleri Atılım adıyla bilinen, ekonomide kolektivizasyon programı ulusal boyutta başlatıldığında Mao, Çin'le ilgili düşüncesini sürekli devrim olarak şekillendirmişti. Devrimci çalışmanın her yeni dalgasının, devrimcilerin başarılarının üzerine yatıp tembelleşmemesi için başlaması gereken yeni bir devrimin müjdecisi olduğunu açıklıyordu:

Devrimlerimiz, muharebeler gibidir. Bir zaferden sonra yeni bir görev belirlememiz gerekir. Bu şekilde kitleler ve kadrolar başarılarıyla kibirlenmek yerine, sonsuza dek devrimci coşku ile dolu olurlar. Aslında isteseler de kibirlenmek için zamanları olmayacaktır. Omuzlarına yüklenen yeni görevlerle fazlasıyla meşgul olacaklardır.¹³⁸

Devrimin kadroları giderek kısalan aralıklarla ve her defasında daha da zorlaşan güç görevlerle sınandılar. “Dengesizlik, amaçlanan genel bir kuraldır,” diye yazıyordu Mao:

Sonsuz döngü dengesizlikten dengeye, sonra yine dengesizliğe doğru evrilir. Bununla birlikte her döngü bizi daha yüksek bir gelişmişlik düzeyine götürür. Denge durumu geçici ve göreceliyken, dengesizlik olağan ve mutlaklıdır.¹³⁹

¹³⁸ “Sixty Points on Working Methods-A Draft Resolution from the Office of the Centre of the CPC: 19.2.1958,” Jerome Ch'en, *Mao Papers: Antology and Bibliography* (Londra: Oxford University Press, 1970), s. 63.

¹³⁹ a.g.e., s. 66.

Ama sürekli çalkantı içinde olan bir devlet uluslararası sistemde nasıl yer alır? Eğer sürekli devrim öğretisini kelimenin tam anlamıyla uygulayacak olursa, tıpkı savaşta olduğu gibi, sürekli bir kargaşanın içinde yer alır. İstikrara değer veren devletler ona karşı birleşirler. Eğer diğerlerine açık bir uluslararası düzen geliştirmeye çalışırsa, bu kez sürekli devrimin ateşli taraftarlarıyla bir çatışma olması kaçınılmazdır. Bu ikilem Mao'ya hayatı boyunca sıkıntı vermiş ve neticede hiç çözülmemiştir.

Mao ve Uluslararası İlişkiler: Boş Şehir Taktiği, Çin Caydırıcılığı ve Psikolojik Üstünlük Arayışı

Mao uluslararası ilişkiler konusundaki yaklaşımını iktidarı ele alışının arifesinde açıklamıştı. Yeni toplanan Çin Halk Siyaseti Danışma Konferansı (CPPCC) öncesinde, Çin'in geçerli uluslararası düzene yaklaşımını "Çin halkı ayağa kalktı," cümlesiyle özetlemişti:

Ortak inancımız şudur ki çalışmalarımız insanlık tarihine yazılacaktır ve insanlığın dörtte birini kapsayan Çin halkının ayağa kalkmaya başladığı açıkça görülecektir. Çinliler her zaman büyük, cesaretli ve çalışkan bir halk olmuştur. Sadece modern zamanlarda geri kalmıştır ve bunun nedeni de yabancı emperyalizminin baskı ve sömürgeciliği ile içerideki gerici yönetimdir. (...) Atalarımız bizden onların başlattığı işleri tamamlamamızı istediler. Şimdi bunu yapıyoruz. Birleştik; halkın kurtuluş savaşı ve büyük halk devrimi sayesinde hem yabancı hem de içerideki zalimleri alt ettik ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan ediyoruz.¹⁴⁰

Dünyaya karşı durmak 1949 Çini için cesaret isteyen bir işti. Sonsuz kaynaklara ve her şeyden öte teknolojiye sahip bir dünya-

¹⁴⁰ Timothy Cheek, "The Chinese People Have Stood Up: September 1949," *Mao Zedong and China's Revolutions: A Brief History. with Documents* (New York: Palgrave, 2002), s. 126.

ya kendi tercihlerini empoze edecek askerî imkânlardan yoksun, geri kalmış bir ÷lkeydi. Çin Halk Cumhuriyeti dünya sahnesinde belirdiğinde, Sovyetler Birliğı ilk nükleer silah denemesini henüz yapmıştı ve Birleşik Devletler başlıca nükleer güçtü. Birleşik Devletler, Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda teslim olmasından sonra, komünist orduları çıkarmaları için milliyetçi askerî birlikleri Çin'in kuzey şehirlerine sevk ederek iç savaş döneminde Çan Kay Şek'i desteklemişti. Mao Zedong'un zaferi Washington'da hoşnutsuzlukla karşılanmış ve Çin'i kimin "kaybettiğine" ilişkin bir tartışmayı tetiklemişti. Bu durum en azından Pekin'de, sonucu değiştirmek için bir girişimde bulunulması olasılığı bulunduğ u kanısını uyandırmıştı; bu kanı daha sonra 1950 yılında Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgal ediş i üzerine, Başkan Truman'ın Çin anakarasındaki yeni hükümetin Tayvan'ı yeniden ele geçirmesini önlemek için 7. Filoyu Tayvan Boğazı'na hareket ettirmesiyle daha pekişmiştir.

Sovyetler Birliğı ideolojik müttefikti ve başlarda Birleşik Devletler'in gücünü dengelemek için stratejik ortak olarak gerekliydi. Ama Çinli liderler Rusya'nın bir yüzyıl boyunca ÷lkelerinin Uzak Doğu kesimindeki denizcilik eyaletlerine sahip olmak ve Manchurya ile Sincan'da özel etki alanı elde etmek için zorla kabul ettirdiğı bir dizi "haksız anlaşmayı" unutmamışlardı. Ayrıca Sovyetler Birliğı'nin 1945 yılında savaş dönemi anlaşmalarıyla Çan Kay Şek'ten kazandığı kuzey Çin'deki ayrıcalıkların geçerliliğini iddia etmesi de hafızalarına kazınmıştı. Stalin, komünist dünyada Sovyetler'in egemen olduğı görüşünü taşımaktaydı ki bu durum uzun vadede Mao'nun ateşli milliyetçiliğı ve ideolojik saygınlık talepleri ile çatışmaktaydı.

Çin aynı zamanda Himalayalar'da, batıda Aksai Çin, doğuda McMahon Hattı diye bilinen bölgelerle ilgili olarak Hindistan'la bir sınır çatışması yaşamaktaydı. Tartışmalı bölge küçük bir yer değildi: Neredeyse Pensilvanya büyüklüğünde ya da Mao'nun da-

ha sonra komutanlarına belirttiği gibi, Çin eyaleti Fujian ayarında olup yaklaşık 125.000 km² bir alanı kaplıyordu.¹⁴¹

Mao bu sorunları iki kategoriye ayırdı. İçeride, sürekli devrim yapılacağını ilan etti; topyekün denetimi giderek daha fazla sağladığı için bunu uygulayabilecek durumdaydı. Dışarıda ise bir slogan, belki uzun erimli bir amaç olarak dünya devrimi hedeflenmekteydi, ama Çinli liderler egemen uluslararası düzene meydan okumak için ellerinde ideolojik araçlardan başka bir şey olmadığını idrak edecek kadar gerçekçiydiler. Mao, felsefi görüşleri ile ilgili yurt içinde aşmak için mücadele ettiği Çin halkının kökleşmiş yargılarının dışında çok az engelle karşılaştı. Dış politika alanında ise daha tedbirliydi.

Komünist Parti 1949'da iktidarı ele geçirdiğinde, başta Tibet olmak üzere, Sincan'ın bir kısmı, Moğolistan'ın bir bölümü ve Burma'nın sınır kesimleri dâhil, hatırı sayılır miktarda bölge tarihî Çin İmparatorluğu'ndan kopmuştu. Sovyetler Birliği, bir işgal gücü ve stratejik konuma sahip Lushun limanında konuşlanmış bir filo ile kuzeydoğuda etki alanını devam ettirmekteydi. Mao, kendinden önceki çeşitli hanedanların kurucuları gibi, Çin'in sınırlarının imparatorluk tarihinde erişilmiş en geniş sınırlar olduğunu iddia etmişti. Tarihî Çin'in parçası olarak kabul edilen Tayvan, Tibet, Sincan, Moğolistan, Himalayalar ve kuzeydeki sınır bölgelerin topraklarında iç siyasetin ilkelerini uyguladı: Acımasızdı; buralara Çin yönetimini empoze etmeye çalıştı ve genel olarak başarılı oldu. İç savaş biter bitmez Sincan, İç Moğolistan ve Tibet gibi ayrılma taraftarı bölgeleri yeniden işgal etmeye başladı. Mao, her ne kadar askerî tedbirlerden kaçınacak olsa bile, on do-

¹⁴¹ bkz. M. Taylor Fravel, "Regime Insecurity and International Cooperation: Explaining China's Compromises in Territorial Disputes," *International Security* 30, sayı: 2 (Sonbahar 2005), s. 56-57; "A Himalayan Rivalry: India and China," *The Economist* 396, sayı: 8696 (21 Ağustos, 2010), s. 17-20.

kuzuncu yüzyılda, 1860 ve 1895 antlaşmaları ile Rusya'ya kaptırılan doğu bölgeleri gibi, "haksız anlaşmalarla" kaybedilen topraklar üzerinde hak ileri sürecekti.

Mao, dünyanın geri kalanı ile ilişkilerinde fiziksel güç sağlamak için ideolojik savaş ve psikolojik algılamayı içeren özel bir yöntemi uygulamaya koydu. Yöntem, Çin merkezli dünya anlayışı, biraz dünya devrimi dokundurması ve barbarları yönetmeye dayalı Çin geleneklerini özenli bir planlama ile kullanıp karşı taraf üzerinde psikolojik üstünlük sağlamayı içermektedir.

Mao, Çin'in on yıllar süren kargaşadan sonra ayağa kalkması için Batılı diplomatların sağduyulu bir kanaat olarak öne sürdüğü Çin'in, büyük güçlerin gönlünü alması gerektiği görüşünden kaçınmaktaydı. Herhangi bir biçimde zayıflık belirtisi göstermeyi reddetmiş, uzlaşma meselesine karşı çıkmayı tercih etmiş ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra, Batılı ülkelerle temas kurmaya yanaşmamıştı.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk Dışişleri Bakanı Zhou Enlai, bu uzak durma tavrını bir dizi özdeyişle özetlemiştir. Yeni Çin mevcut diplomatik ilişkilerin içine öyle basitçe girmeyecekti. "Ayrı bir mutfak" kurmalıydı. Yeni rejimle ilişkilerin olay bazında tek tek görüşülmesi zorunluydu. Yeni Çin "misafirlerini davet etmeden önce evini süpürmeliydi," bir başka deyişle Batılı "emperyalist" ülkelerle diplomatik ilişki kurulmadan önce, geçmişte başlayıp hâlâ devam eden sömürgeci etkiler temizlenmeliydi. Etkisini "dünya halklarını birleştirme" amacıyla kullanmalıydı; bir başka deyişle gelişmekte olan dünyada devrimi cesaretlendirmeliydi.¹⁴²

¹⁴² Michael H. Hunt, Niu Jun, Zhang Baijia, "Zhou Enlai-The Shaper and Founder of China's Diplomacy," *Toward a History of Chinese Communist Foreign Relations, 1920s-1960s: Personalities and Interpretive Approaches* (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Asia Program, 1992), s. 77.

Gelenekçi diplomatlar bu mesafeli olma tutumunu uygulamaz olduğu için reddetmişlerdi. Ancak Mao, ideolojik ve daha da önemlisi psikolojik etkenlerin hedefteki etkisine inanmaktaydı. Süper güçlerin askerî kapasitelerine karşı kasıtlı bir ilgisizlik göstererek onlarla psikolojik eşitlik sağlamayı tasarlıyordu.

Çin'in geleneksel stratejilerine ilişkin klasik efsanelerden biri Zhuge Liang'ın *Üç Krallığın Hikâyesi*'nden "Boş Şehir Taktiği"dir. Bu efsanede bir komutan kendi ordusundan çok daha güçlü bir ordunun yaklaşmakta olduğunu fark eder. Direnmenin kesinlikle yıkımla sonuçlanacağını, teslim olmanın ise hâkimiyeti tümüyle kaybetmeye neden olacağını gören komutan bir taktik uygulamayı seçer. Şehrin kapılarını açar, kendinden emin bir şekilde lavta* çalarak kapının önünde durur, arkasında halk hiçbir telaş ve endişe belirtisi olmaksızın normal yaşamını sürdürmektedir. İşgalci ordunun generali bu soğukkanlılığı gizlenmiş yedek kuvvetlerin varlığına yorar, ilerlemesini durdurur ve geri çekilir.

Mao'nun nükleer savaş tehdidine karşı apaçık kayıtsızlığının kesinlikle bu gelenekle bir bağlantısı vardır. Daha en başından beri Çin Halk Cumhuriyeti, her biri tek başına büyük bir tehdit oluşturabilecek, bir arada olduklarında ise Çin'i alt edecek güçte olan iki büyük nükleer güçle üçlü ilişki içinde manevralar yapmak zorundaydı. İlişkilerin bu kendine özgü durumu karşısında Mao hiçbir şey yokmuş gibi davranmaktaydı. Nükleer tehditlerden etkilenmeyeceğini öne sürüyordu; gerçekten de komünist ideolojinin daha çabuk zaferinin garantisi olarak karışılan yüz milyonlarca kayıp vermeyi kabullenmiş bir tavır geliştirmişti. Mao'nun nükleer savaş konusunda kendi resmî açıklamalarına inandığını söylemek mümkün değildir. Ama dünyanın geri kalanını, kastettiği şeye inandırmayı başardığı açıkça ortadadır (Elbette ki Çin örneğinde şehir tamamen "boş" değildi. Çin, eninde sonunda Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler'e kıyasla çok daha küçük ölçekte de olsa, kendi nükleer silah

üretme imkânlarını geliştirmişti).

Mao görece zayıf bir durumdayken, uzun vadeli hedeflerini hayata geçirme konusunda Çin devlet yönetiminin uzun bir tarihsel sürece dayanan geleneklerinden yararlanmıştır. Çinli devlet adamları yüzyıllar boyunca “barbarları” mesafeli ilişkiler içinde tuzığa düşürmüşler ve diplomasi sahnesinde siyasi üstünlük kurmacasını titizlikle sürdürmüşlerdir. Çin Halk Cumhuriyeti’nin başlangıcından itibaren Çin, dünya üzerinde nesnel gücünü aşan bir rol oynamıştır. Ulusal mirasının tanımı konusunda ateşli bir savunmanın sonucunda, Çin Halk Cumhuriyeti, kendilerine süper güçler arasında bir yer arayan bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerden oluşan Bağlantısızlar Hareketi’nde etkili bir güç hâline gelmiştir. Yur tiçinde kimliğinin yeniden tanımlanması işlerini sürdürürken, nükleer güçlere meydan okuyan Çin, diplomasi sahnesine hiç de hafife alınmayacak büyük bir güç olarak yerleşmiştir.

Mao, dış siyaset gündemi arayışında Lenin’den çok Sun Tzu’ya fazla şey borçludur. Okuduğu Çin klasiklerinden ve görünürde hor gördüğü gelenekten esinlenmiştir. Dış siyaset girişimlerini planlarken Marksist öğretiden ziyade, geleneksel Çin eserlerinden yararlanmıştır: Konfüçyüsçü metinler; Çin’in egemen hanedanlarının yükseliş ve çöküşlerinin anlatıldığı “24 Hanedanlık Tarihi (24 Dynastic Histories); Sun Tzu’nun *Üç Krallığın Hikâyesi* ile savaş ve strateji ile ilgili diğer metinleri; *Outlaws of the Marsh* (Water Margin adıyla da bilinir) gibi macera ve ayaklanma hikâyeleri; ve Mao’nun beş kez okuduğunu ileri sürdüğü, saray entrikaları ve aşkı anlatan roman *Dream of Red Chamber* (Kızıl Köşkün Rüyası, Kızıl Odanın Rüyası veya Taşın Hikayesi).¹⁴³ Zalim ve asalak olarak kınadığı geleneksel Konfüçyüsçü devlet görevlileri gibi şiir ve felsefi denemeler yazan Mao, hat sanatında alışıl-

¹⁴³ Charles Hill, *Grand Strategies: Literature, Statecraft, and World Order* (New Haven: Yale University Press, 2010), s. 2.

mışın dışındaki tarzından dolayı gurur duymaktaydı. Bu edebi ve sanatsal unsurlar, siyasi çalışmalarından kaçtığı bir sığınak değil, onun tamamlayıcı bir parçasıydı. Mao, otuz iki yıl aradan sonra 1959 yılında geri döndüğü köyünde Marksizm ya da materyalizmle ilgili değil, romantik etkiler taşıyan manzumeler yazmıştır: “Azmimizi güçlendiren ve bize gök kubbeyi, güneşi değiştirip yeni bir dünya kurma cesaretini veren şey acı dolu özverilerdir.”¹⁴⁴

Bu edebi gelenek öylesine müzminleşmişti ki 1969 yılında, Mao'nun dış politikasının dönüm noktalarından birinde, stratejik seçeneklerini belirlemek için Mao tarafından atanan dört görevli, o zamanki baş düşman olan Amerika ile doğrudan ilişkiler kurulması yönündeki tavsiyelerini Çin'de yasaklanmış olan, ama Mao'nun okuduğundan emin oldukları *Üç Krallığın Hikâyesi*'nden alıntılar yaparak örneklemişlerdi. Mao, Çin'in kadim mirasına karşı en yoğun saldırılar sırasında bile, kendi dış politika ilkelerini son derece geleneksel Çin zekâ oyunlarının kurallarına yaptığı benzetmelerle belirlemiştir. Çin-Hindistan Savaşı'nın başlangıç manevrasını, satrancın Çin versiyonundan alınma eski bir benzetme olan “Han-Chu sınırını geçiş” olarak tanımlamıştır.¹⁴⁵ Geleneksel kumar oyunu *mahjong*'u stratejik düşünce için bir okul olarak desteklemiştir: “Bu oyunun nasıl oynanacağını bilersen, olasılık ilkesi ile kesinlik ilkesi arasındaki ilişkiyi de anlayabilirsin,” demiştir doktoruna.¹⁴⁶ Ayrıca hem Birleşik Devletler hem de Sovyetler Birliği ile çatışmalarda Mao ve en yakın yardımcıları

¹⁴⁴ “Görüşme Tutanakları: Pekin, 10 Temmuz 1971, 12:10-6:00,” Steven E. Phillips yayını *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, cilt 17, *China 1969-1972*, (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2006), s. 404. 1971 Temmuz'unda Pekin'deki ilk görüşmelerimizden birinde Zhou Enlai bu dizeleri nakletmişti.

¹⁴⁵ John W. Garver, “China's Decision for War with India in 1962”, Alastair Iain Johnston ve Robert S. Ross, *New Directions in the Study of China's Foreign Policy* (Stanford: Stanford University Press, 2006), s. 107.

¹⁴⁶ Li, *The Private Life of Chairman Mao*, s. 83.

tehditleri stratejik kuşatılmayı önleme anlamına gelen *wei qi* anlayışı ile değerlendirmekteydiler.

Batılı stratejik çözümleme merceğinden bakıldığında, Soğuk Savaş döneminin ilk otuz yılında Pekin'in askerî girişimlerinden pek çoğu beklenmedik ve en azından kâğıt üzerinde olanaksız olan işlerdi. Çin'in kendinden katbekat güçlü kuvvetlerin karşısında durup Kuzey Kore, Tayvan Boğazı'nın açık deniz adaları, Himalayalar'ın seyrek nüfuslu arazileri, Ussuri Nehri'ndeki buzlu toprak parçalarından oluşan ve daha önceden ikinci derecede stratejik öneme sahip olduğu kabul edilen bölgelerde ortaya çıkıp müdahalelerle saldırılarda bulunması, tüm yabancı gözlemciler ve muhalifler tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı. Mao, ideoloji gözetmeksizin herhangi bir güç ya da güçler birliği tarafından kuşatılmayı önlemeye kararlıydı.

Bu durum, görece güçsüzlüğüne rağmen, Çin'i Kore Savaşı'na sürükleyen katalizördü. Aynı şekilde Mao'nun ölümünden sonra Pekin'i Hanoi ile Moskova arasındaki karşılıklı savunma antlaşmasını hiçe sayarak ve Sovyetler Birliği Çin'in kuzey sınırlarına bir milyonluk bir askerî birlik yerleştirmiş olmasına rağmen, yakın zamandaki müttefiki Vietnam'la savaşa götürecekti. Çin'i çevreleyen kuvvetlerin yapılanmasıyla ilgili uzun erimli hesaplar, güçler dengesi ile ilgili hesaplardan daha önemli kabul edilmiştir. Uzun erimli ve psikolojik hesaplamaların bu birleşimi, Mao'nun askerî tehditleri caydırma yaklaşımının ifadesi olmuştur.

Ne var ki Mao, Çin tarihinden ne kadar çok şey özümsemiş olsa da önceki Çinli liderlerden hiçbiri geleneksel unsurları onun gibi otoriter, acımasız ve ezip geçen bir tavırla birleştirmemiştir. Kullandığı taktikler her ne kadar geleneksel olsa da muazzam ve cüretkâr dış politika girişimleri Çin toplumunun şiddetle çalkalanması sırasında uygulanmıştır. Bütün dünyanın değişeceğine ve her şeyin tersine döneceğine dair söz veriyordu:

Dünyadaki tüm sınıflar içinde emekçi sınıfı konumunu değiştirmeye en istekli olan sınıftır; ondan sonra yarı emekçiler gelir. İlkinin sahip olduğu hemen hemen hiçbir şey yokken, ikincisi ondan daha fazla iyi durumda değildir. Şimdi ABD Birleşmiş Milletler'in büyük kısmını kontrol etmekte, dünyanın birçok kesimine hükmetmektedir ki bu gidişat geçicidir ve bugünlerde değişecektir. Çin'in uluslararası ilişkilerde haklarını inkâr eden yoksul ülke durumu değişecektir ki yoksul ülke varlıklı ülkeye, haklarını inkâr eden ülke onlardan yararlanan ülkeye dönüşecektir ki bu her şeyin kendi karşısına dönüşmesidir.¹⁴⁷

Bununla birlikte Mao, gerçekçi bir hedef olarak dünya devriminin peşinde koşmayacak kadar gerçekçiydi. Sonuç olarak Çin'in dünya üzerindeki hissedilir etkisi büyük ölçüde ideolojik olup bölgesel komünist partilerin bilgi desteğinden ibaretti. Mao bu tavrı 1965'te, Soğuk Savaş sırasında Yan'an'daki Çin komünist üssünü tanıtan ilk Amerikalı gazeteci Edgar Snow'la bir röportajında açıklamıştır: "Çin devrimci eylemleri destekledi, fakat bunu ülkeleri işgal ederek yapmadı. Elbette her nerede bir özgürlük mücadelesi ortaya çıktıysa, Çin demeçler yayınlamış ve desteklemek için gösteriler yapılması çağrısında bulunmuştur."¹⁴⁸

Aynı şekilde o zaman Mao'nun muhtemel halefi olan Lin Biao'nun 1965 tarihli *Long Live the Victory of People's War* (Yaşasın Halkın Savaşının Zaferi) kitapçığı, Halk Kurtuluş Ordusu'nun (PLA) Çan Kay Şek'i yendiği gibi, dünyanın kırsal kesimlerinin de (yani gelişmekte olan ülkeler), dünyanın kentlerini (yani gelişmiş ülkeleri) yeneceklerini ileri sürüyordu. Lyndon Johnson yönetimi bu satırları bütün dünyada ve özellikle Hindistan'daki

¹⁴⁷ "On the Correct Handling of Contradictions Among the People: February 27, 1957, *Selected Works of Mao Tse-tung*, cilt. 5 (Pekin: Foreign Languages Press, 1977), s. 417.

¹⁴⁸ Edgar Snow, *The Long Revolution* (New York: Random House, 1972), s. 217.

komünist yıkıcılığa destek için bir tasarı olarak yorumlamıştı. Lin'in kitapçığı Amerikan güçlerinin Vietnam'a gönderilmesi kararında etkili olmuştur. Bununla birlikte günümüz araştırmacıları Lin'in yapıtına, Vietnam ve diğer devrimci hareketler bağlamında, Çin'in askerî desteğinin sınırlarını belirleyen bir açıklama olarak bakmaktadırlar. Çünkü aslında Lin, "kitlelerin özgürlüğü, ancak kitlelerin kendileri tarafından kazanılabilir," demektedir ve bu Marksist-Leninist öğretinin temel ilkelerinden biridir. "Herhangi bir ülkedeki devrim ya da halk savaşı, o ülkedeki kitlelerin meselesidir ve öncelikle kendi çabalarıyla sürdürülmelidir; bunun başka yolu yoktur."¹⁴⁹

Bu kendini sınırlama durumu güçlerin gerçek dengesinin idrakini yansıtmaktaydı. Eğer denge komünist güçlerden yana eğilimli olsaydı, Mao neye karar verirdi bilemeyiz. Ama ister gerçekçiliğin bir yansıması olsun, ister felsefi bir güdü olsun, devrimci ideoloji savaş yerine icraatla dünyayı dönüştürmenin bir aracıydı.

Pekin Merkez Arşivi'ne girme yetkisi olan bir grup Çinli araştırmacı Mao'nun çelişik duyguları hakkında etkileyici bir açıklama yapmışlardır: Kendini dünya devrimine adanmış, mümkün olan her yerde bunu cesaretlendirmeye hazır, ancak aynı zamanda Çin'in varlığını sürdürmesi için gereklilikler konusunda koruyucuydu.¹⁵⁰ Bu çelişkili duygular Mao'nun Çin'in yirmi yıldır düşmanca bir ilişki içinde kilitlenip kaldığı Birleşik Devletler'le bir açılıma karar verdiği sırada, 1969 yılında Avustralya Komünist Partisi başkanı E. F. Hill'le yaptığı görüşmede ortaya çıkmaktadır. Muhatabına bir soru yöneltmiştir: Savaşı önleyecek olan bir

¹⁴⁹ Lin Piao (Lin Biao), *Long Live the Victory of People's War!* (Peking: Foreign Languages Press, 1967), 38 (İlk yayımlanması 3 Eylül 1965, *Renmin Ribao* [*People's Daily*]).

¹⁵⁰ Kuisong Yang ve Yafeng Xia, "Vacillating Between Revolution and Détente: Mao's Changing Psyche and Policy Toward the United States, 1969-1976," *Diplomatic History* 34, sayı: 2 (Nisan 2010).

devrime doğru mu gidiyoruz? Yoksa devrim üretecek olan bir savaşa mı?¹⁵¹ Eğer ilkiyse Birleşik Devletler'le uzlaşma basiretsizlik olacaktır; eğer ikincisiyse Çin'e bir saldırıyı önlemek kaçınılmazdır. Sonunda biraz tereddütten sonra Mao, Amerika ile uzlaşmayı seçti. O sıra Çin'e karşı bir Sovyet saldırısı söz konusu olduğundan savaşı önlemek, küresel devrimi cesaretlendirmekten daha önemliydi.

Sürekli Devrim ve Çin Halkı

Mao'nun Birleşik Devletler'e açılımı stratejik olduğu kadar ideolojik bakımdan da önemli bir karardı. Ama yurt içinde sürekli devrim konusundaki kararlılığını değiştirmemişti. Hatta Başkan Nixon'un Çin ziyaretini yaptığı 1972 yılında, altı yıl önce Kültür Devrimi'nin başlarında karısı Jiang Qing'e gönderdiği bir mektubu tüm ulusa dağıttırdı:

Koşullar her yedi sekiz yılda büyük kargaşadan büyük barışa doğru değişir. Hayaletler ve canavarlar hortlar. (...) Şimdiki görevimiz partiyi ve bütün ülkeyi sağcılardan temizlemektir. Hayalet ve canavarları temizlemek için yedi ya da sekiz yıl sonra bir hareket daha başlatırız ve bunu daha sonra da tekrarlarız.¹⁵²

Bu ideolojik sorumluluk çağrısı da Mao'nun zafer kazanmış bir devrim konusundaki ikilemini özetlemekteydi: Devrimciler bir kez iktidarı ele geçirdiklerinde, felç olmayı ya da kargaşayı önlemek istiyorlarsa, hiyerarşik bir yönetim uygulamak zorunday-

¹⁵¹ Chen Jian ve David L. Wilson, "All Under the Heaven Is Great Chaos: Beijing, the Sino-Soviet Border Clashes, and the Turn Toward Sino-American Rapprochement, 1968-69," *Cold War International History Project Bulletin* 11 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Winter 1998), s. 161.

¹⁵² Michel Oksenberg, "The Political Leader," Dick Wilson yayını *Mao Tse-tung in the Scales of History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), s. 90.

dılar. Alaşağı etme ne denli geniş çaplı ise, toplumu bir arada tutacak konsensüsün sağlanması için o denli fazla hiyerarşiye gereksinim vardır. Hiyerarşi ne denli ayrıntılı olursa, yerini aldığı baskıcı yapının daha ayrıntılı bir biçimine dönüşmesi o denli kuvvetle muhtemeldir.

Böylelikle Mao en başından itibaren, mantıksal hedefi komünizmin kendi kurumlarına karşı, bunları kendisi oluşturmuş olsa bile, saldırı olacak olan bir maceranın içine girdi. Leninizm, komünizmin gelişinin toplumdaki “çelişkileri” çözeceğini öne sürerken, Mao’nun felsefesine göre durup soluklanmak için hiç vakit yoktu. Sovyetler Birliği’nin yapmış olduğu gibi, ülkeyi endüstrileştirmek yeterli değildi. Çin’in durumunun tarihî benzersizliği macerasında, Mao’nun giderek Stalin sonrası Rusyası’nı suçladığı “revizyonizm” günahını önlemek için toplumsal düzenin sürekli hareket hâlinde olması gerekmektedir. Mao’ya göre, komünist bir devlet bürokratik bir topluma dönüşmemeliydi; itici güç hiyerarşiden ziyade ideoloji olmalıydı.

Bu şekilde davranarak Mao kemikleşmiş birtakım çelişkiler ortaya koydu. 1956 yılında Büyük Uyum’u arayışında toplumsal tartışma çağrısı yapıp katılan aydınlara yöneltilen Yüz Çiçek Kampanyası’nı başlattı; 1958 yılındaki Büyük İleri Atılım, üç yıllık bir dönemde Batı endüstrisini yakalamak için tasarlandı, ama Yeni Çağ tarihindeki en geniş çaplı kıtlığa ve Komünist Parti içinde ayrılığa yol açtı. 1966’daki Kültür Devrimi’ndeysen bir kuşağın eğitilmiş liderleri, profesörleri, diplomatları ve uzmanları kitlelerden bir şeyler öğrenmeleri için kırsal kesimde tarlalarda çalışmaya gönderildi.

Başkanın eşitlikçi erdem macerasını uygulama uğruna milyonlarca kişi öldü. Yine de her tarafa sinmiş olan bürokrasiye açtığı savaşta halkını bizzat kendisinden korumak için daha büyük bürokrasiler yarattığı bir açmazla karşı karşıya gelmeye devam etti. Sonunda kendi taraftarlarını yok etmek Mao’nun kapsamlı bir girişimi hâline geldi.

Mao'nun sürekli devrimin nihai başarisına duyduğu inancın üç kaynağı vardı: İdeoloji, gelenekler ve Çin ulusalcılığı. En önemli yegane şey ise, Çin halkının dayanıklılığı, becerileri ve bağlılığına duyduğu inançtı. Ve gerçekten de Mao'nun kendi toplumuna dayattığı aralıksız kargaşaya tahammül edebilecek başka bir halk düşünülemez. Ya da başka herhangi bir lider Mao'nun sık sık tekrarladığı, Çin halkının tüm şehirlerde yabancı istilacılar karşısında geri çekilse bile ya da bir nükleer savaşta on milyonlarca kayıp verilse bile, galip çıkacağı tehdidini inandırıcı kılamazdı. Mao bunu yapabildi, çünkü Çin halkının bütün değişiklikler arasında özünü koruyacağına ilişkin derin bir inancı vardı.

Çin devrimi ile bir kuşak önce gerçekteşen Rusya Devrimi arasındaki temel farklılık buydu. Lenin ve Troçki kendi devrimlerini, dünya devrimini tetikleyecek bir olay olarak görüyorlardı. Dünya devriminin pek yakında gerçekteşeğine duydukları inançla Avrupa Rusyası'nın üçte birini 1918 yılındaki Brest Litovsk Antlaşmasıyla Alman denetimine bırakmayı kabul etmişlerdi. Lenin ve Troçki, Rusya'da olan bitenin çok yakında gerçekteşecek devrim sayesinde, Avrupa'nın geri kalanını da kapsayacağını, mevcut siyasi düzenin tamamen altüst olacağını varsaymaktaydılar.

Devrimi büyük ölçüde Çin odaklı Mao için böyle si bir yaklaşım olanaksızdı. Çin devriminin, dünya devrimi üzerinde bir etkisi olabilirdi belki; eğer olursa, Çin halkının gayretleri, kendini feda etmesi ve örnek olması sayesinde olabilirdi. Mao'nun örgütlenme ilkesinin temelinde her zaman Çin halkının büyüklüğü vardı. 1919 yılındaki bir yazısında Çin halkının benzersiz niteliklerini şöyle vurgulamıştı:

Eşsiz bir iddiada bulunma cüretini gösteriyorum: Bir gün, Çin halkının yaptığı reform, herhangi bir halkınkinden çok daha derin olacaktır ve Çin toplumu herhangi bir halktan daha göz alıcı olacaktır.

Çin halkının büyük birliğine herhangi bir yerdekinden ya da herhangi bir halktan daha önce ulaşılacaktır.¹⁵³

Yirmi yıl sonra Japon işgali ile Çin iç savaşının ortasında Mao, Çin ulusunun tarihî başarılarını, hanedan yöneticilerine özgü bir biçimde övmüştür:

Çin uygarlığı tarihi boyunca tarım ve el sanatları gelişmesinde üst düzeye ulaşmışlardır; birçok büyük düşünür, bilim insanı, mucit, devlet adamı, asker, entelektüel ve sanatçı yetiştirmiş, klasik çalışmalarından zengin bir birikim oluşmuştur. Pusula çok uzun zaman önce Çin'de icat edilmiştir. Kâğıt yapma sanatı daha 1.800 yıl önce keşfedilmiştir. Blok baskı 1.300 yıl, dizgi harfleri 800 yıl önce icat edilmiştir. Barutun kullanımı Avrupa'dan önce Çin'de biliniyordu. Bu nedenle Çin, dünyanın en eski uygarlıklarından biridir; 4.000 yıla yakın kayıtlı tarihe sahiptir.¹⁵⁴

Mao, Çin'in kendisi kadar kadim olan ikileminin etrafında dolaşıp durmaya devam etti. Modern teknoloji, doğası gereği, herhangi bir toplumun benzersizlik iddiasına karşı bir tehdit oluşturur. Ve benzersizlik, her zaman Çin toplumunun belirleyici iddiası olmuştur. Bu benzersizliği koruma adına Çin on dokuzuncu yüzyılda Batı'yı taklit etmeyi reddetmiş, sömürgeleştirilme ve aşağılanmayı göze almıştır. Bir yüzyıl sonra, adını hedefinden alan Mao'nun Kültür Devrimi'nin amaçlarından biri, Çin'in evrensel bir kültüre karışmasını işaret eden modernleşmenin bu unsurlarını kökünden kurutmaktır.

1968'de Mao dönüp dolaşıp aynı noktaya gelmişti. İdeolojik coşku ve ölümlülüğün sezgisiyle harekete geçerek orduyu ve Komünist Parti'yi arındırmak üzere gençliğe yöneldi ve ideoloji

¹⁵³ Stuart Schram, *The Thought of Mao Tse-Tung* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), s. 23.

¹⁵⁴ "The Chinese Revolution and the Chinese Communist Party: December 1939," *Selected Works of Mao Tse-tung*, cilt 2, s. 306.

olarak katıksız komünistlerden oluşan genç bir kuşağı göreve getirdi. Ama hakikat, yaşlanmakta olan lideri hayal kırıklığına uğratmıştı. Bir ülkeyi ideolojik coşkuyla yönetmenin mümkün olmadığı kanıtlanmıştı. Mao'nun öğretilerini uygulayan gençler istikrar yerine kargaşa yaratmışlardı ve ücra köylere gönderilme sırası onlara gelmişti. Sonuç olarak, özellikle orduda, başlangıçta arındırma amacıyla hedef alınan liderlerden bazıları düzeni yeniden sağlamak için göreve geri getirildiler. 1969 Nisan'ına gelindiğinde, Komünist Parti Merkez Komitesi'nin neredeyse yarısı, "%45'i" ordu mensubu (1956'da %19); üyelerin yaş ortalaması ise 60'tı.¹⁵⁵

Bu açmazla ilgili olarak dokunaklı bir hatırlatma, 1972 Şubat'ında Mao ile Nixon'un ilk görüşmelerinde gündeme gelmiştir. Nixon'un, Mao'nun kadim bir uygarlığı dönüştürdüğüne ilişkin övgüsüne karşılık, Mao şöyle demiştir: "Değiştiremedim. Yalnızca Pekin yakınlarında birkaç yeri değiştirebildim."¹⁵⁶

Çin toplumunu köklerinden ayırmak için muazzam mücadelelerle geçen bir ömürden sonra, Mao'nun Çin kültürünün her tarafta hissedilmesini ve Çin halkının mevcut hâlini uysal bir biçimde kabullenışı oldukça dokunaklıydı. Hem itaatkâr hem başına buyruk, hem uysal hem kendine güvenli, ailelerinin geleceği için uygun olmadığına karar verdikleri emirlere doğrudan karşı çıkmak yerine, uygulamakta tereddütlü davranarak sınırlar dayatan, çelişkilerle dolu bu kitleye tarihin en güçlü Çinli liderlerinden biri göğüs germeyi başarmıştı.

Sonuç olarak Mao, bu nedenle Marksist devriminin materyalist yönlerinden ziyade, inanç tarafına başvurmuştur. Mao'nun en gözde masallarından biri, klasik Çin töresel bilgisinden alınmış

¹⁵⁵ John King Fairbank ve Merle Goldman, *China: A New History*, genişletilmiş 2. baskı (Cambridge: Belknap Press, 2006), s. 395.

¹⁵⁶ "Görüşme Notları: Pekin, 21 Şubat 1972, saat 2:50-3:55," *FRUS* 17, s. 678.

olan, dağları çıplak elleriyle hareket ettirebileceğine inanan “aptal ihtiyarın” öyküsüdür. Mao öyküyü bir Komünist Parti kongresinde aşağıdaki gibi aktarmıştır:

“Dağları Yerinden Oynatan Aptal İhtiyar” (The Foolish Old Man Who Removed the Mountains) adıyla bilinen eski bir masal vardır. Çok uzun yıllar önce kuzey Çin’de yaşayan ve Kuzey Dağı’nın Aptal İhtiyarı olarak tanınan yaşlı bir adamdan söz eder. Evi güneye bakarmış ve evinin girişinin ilerisindeki iki yüksek tepe Taihang ve Wangwu yolu kapatırmış. İki oğlunu çağırması; ellerinde çapalarla ve büyük bir azimle dağları kazmaya başlamışlar. Bilge İhtiyar diye bilinen diğer bir yaşlı adam bunu görmüş ve alay ederek, “Ne kadar budalasınız! Bu iki koca dağı kazmanız imkânsız gibi bir şey,” demiş. Aptal İhtiyar cevap vermiş: “Ben ölürsem oğullarım devam ederler; onlar ölünce torunlarım, onların oğulları ve torunları. Böylece sonsuza kadar devam eder. Zaten yüksek olan bu dağlar daha fazla büyümeyebilir ve bizim her kazışımızla biraz daha alçalırlar. Neden temizleyemeyelim ki onları?” Bilge İhtiyar’ın yanlış bakış açısını çürüten adam inancı sarsılmamış bir hâlde her gün kazmaya gitmiş. Bundan etkilenen Tanrı iki meleğini göndermiş; melekler dağları sırtlarında taşıyarak kaldırmışlar. Bugün Çin halkının üzerinde ölü gibi yatan iki büyük dağ vardır. Biri emperyalizm, diğeri feodalizm. Çin Komünist Partisi onları kazıp çıkarmayı uzun zamandır aklına koymuştur. Sebat etmek ve aralıksız çalışmak zorundayız ki Tanrı’nın yüreğine biz de dokunalım.¹⁵⁷

Çin halkına duyduğu inanç ile geleneklerine karşı hissettiği küçümseme karışımı çelişkili duygular, Mao’nun hayret verici derecede güç işleri başarmasını sağlamıştır. Yıkıcı bir iç savaştan henüz çıkmış, maddi olanakları kısıtlı ve kısa aralıklarla birbiri ardına iyice sarsılmış olan bir toplum, bu süreçte Birleşik Devletler ve Hindistan ile savaşmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği’ne meydan

¹⁵⁷ “The Foolish Old Man Who Removed the Mountains,” *Selected Works of Mao Tse-tung*, 3. cilt, s. 272.

okumuş ve Çin devletinin sınırlarını tarihteki en geniş sınırlar düzeyine yaklaştırmıştır.

İki nükleer gücün dünyasında ortaya çıkan Çin, ısrarlı komünist propagandasına rağmen, kendini Soğuk Savaş'ın jeopolitik "özgür bir unsuru" olarak korumayı başarmıştır. Görece zayıflığına karşın, tam bağımsız ve oldukça etkili bir rol oynamıştır. Çin, Birleşik Devletler'le ilişkilerinde düşmanlıktan ittifaka doğru giderken, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde tersi yönde, müttefiklikten çatışmaya doğru ilerlemiştir. Belki de en dikkat çekici olan şey, Çin'in sonunda Sovyetler Birliği'nden kopması ve Soğuk Savaş'ın "kazanan" tarafında yer almasıdır.

Yine de Mao'nun eski sistemi alaşağı etme konusundaki ısrarı, tüm başarılarına karşın, Çin hayat tarzının ebedi uyumundan kurtulamamıştır. Ölümünden kırk yıl sonra zorlu, yakıcı ve dramatik bir yolculuğun ardından, Mao'nun halefleri giderek iyi duruma gelen toplumlarını yine Konfüçyüsçü olarak tanımlamaktadırlar. 2011 yılında Tiananmen Meydanı'na Mao'nun anıtmezarının görüş alanı içine Konfüçyüs'ün bir heykeli konmuştur. Sadece Çin halkı gibi dirençli ve sabırlı bir halk, tarih boyunca böylesi inişli çıkışlı bir süreçten bir bütün olarak ve dinamik bir biçimde çıkabilirdi.

KISIM 5

Diplomasi Üçgeni ve Kore Savaşı

MAO ZEDONG'UN DIŞ POLİTİKA KONUSUNDAKİ İLK ÖNEMLİ İCRAATI 16 Aralık 1946'da, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilanının üzerinden henüz iki ay geçmişken, Moskova'yı ziyaret etmek oldu. Bu, Çin dışına yaptığı ilk yolculuktu. Amacı, komünist süper güç Sovyetler Birliği ile bir ittifak oluşturmaktı. Ne var ki görüşme, umulan ittifakın Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve Çin'in birbirlerine karşı manevralarının yer aldığı üçlü diplomasiye dönüşmesi ile zirveye ulaşan bir dizi hamleyi başlattı.

Sovyetler Birliği'ne vardığı gün düzenlenen ilk toplantıda Mao Stalin'e, Çin'in "ekonomiyi savaş öncesi düzeyine getirip ülkede genel bir istikrar sağlamak için kullanılacak 3-5 yıllık barış içinde geçecek bir döneme" ihtiyacı olduğunu vurgulamıştı.¹⁵⁸

¹⁵⁸ "Conversation Between I.V. Stalin and Mao Zedong: Moskova, Aralık 16, 1949," Rusya Federasyonu Başkanlık Arşivi (APRF), fond 45, opis 1, delo 329, listy 9-17, İng. çev. Danny Rozas; *Cold War International History Project: Virtual Archive*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, www.cwihip.org.

Ancak Mao'nun ziyaretinin üzerinden bir yıl bile geçmeden Birleşik Devletler ve Çin birbiriyle savaşıyorlardı.

Her şeyin nedeni, görünüşte önemsiz bir oyuncu olan Kuzey Kore'nin Sovyet güdümlü hırslı devlet başkanı Kim İl-sung'un entrikalarıydı. Kuzey Kore, henüz iki yıl önce, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya karşı anlaşmaya vararak Kore'yi aralarında paylaşmaları ve işgal etmeleri sonucunda kurulmuştu.

Aslında Çin'in belini doğrultmasına yardımcı olmak Stalin'in pek işine gelmiyordu. Sovyet işgalinin sonucu olarak değil, kendi kişisel çabaları ile iktidara ulaşmış Avrupalı tek komünist lider olan Yugoslavya devlet başkanı Josip Broz Tito'nun birlikten ayrılışını unutmamıştı. Tito önceki yıl Sovyetler Birliği ile bağlarını koparmıştı. Stalin Asya'dan da buna benzer bir sonuç çıkmasını önlemeye kararlıydı. Çin'deki komünist zaferin jeopolitik önemini kavramıştı; amacı bu zaferin sonuçlarını yönlendirmek ve etkisinden faydalanmaktı.

Stalin, Mao ile ilgili olarak zorlu bir kişilikle uğraştığı konusunda biraz kuşkuya düşmüş olabilirdi. Çinli komünistler, Sovyetler'in tavsiyelerine kulak asmaksızın ve Sovyet beklentilerinin tersine, Çin iç savaşından galip çıkmışlardı. Mao, Çin'in uluslararası ilişkilerde "bir tarafa (Moskova'ya) yanaşma" eğiliminden söz etmiş olmasına rağmen, tüm komünist liderler arasında, geldiği mevkii açısından Moskova'ya en az şey borçlu olan liderdi ve artık dünyanın en fazla nüfuslu komünist ülkesini yönetmekteydi. Böylece iki komünist devin karşılaşması altı ay sonra Çin ve Birleşik Devletler'in doğrudan, Sovyetler Birliği'nin de vekaleten yer aldığı Kore Savaşı ile sonuçlanan karmaşık bir dansa dönüştü.

Çin'i kimin "kaybettiğine" dair hiddetli tartışma Amerika'da devam ededursun, Mao, Çin'deki sonucu değiştirmek için olası bir Amerikan girişiminin habercisi olduğuna inanmakta ve Sovy-

etler Birliği'nden olabilecek en büyük maddi ve askerî yardımı almaya çabalamaktaydı. Amacı resmî bir ittifak oluşturmaktı.

Ama iki komünist diktatör de işbirliğine kolayca yanaşacak gibi değildi. Stalin o zamanlar yaklaşık otuz yıldır iktidardaydı. İçerideki bütün muhaliflerini alt etmiş, ülkesini insanların hayatına mal olan korkunç bir bedelle işgalci Nazilere karşı kazanılan bir zafere götürmüştü. Milyonlarca kurban gerektiren dönemsel temizlik hareketlerini düzenleyen Stalin, o zaman bile yeni bir temizlik sürecini başlatmak üzereydi ve çoktan ideolojinin ötesine geçmişti. Liderliği, ideoloji yerine, Rusya'nın ulusal tarihi üzerine kurduğu kendi acımasız yorumuna dayanan amansız ve kuşkucu bir Makyavelizmin izlerini taşımaktaydı.

1930'larla 1940'larda Çin'in Japonya ile uzun süreli çatışmaları sırasında Stalin komünist güçlerin potansiyelini küçümsemiş, Mao'nun kırsal kesime ve köylüye dayalı stratejisini hor görmüştü. Moskova başından sonuna dek milliyetçi Hükümetle resmî bağlarını korumuştur. Stalin, 1945'te Japonlara karşı yürütülen savaşın sonunda, Çan Kay Şek'i Mançurya ve Sincan'da Sovyetler Birliği'ne çarlık döneminde kazanılmış olanlara benzer ayrıcalıklar tanımaya ve Dış Moğolistan'ı Sovyetler Birliği kontrolünde sözde bağımsız halk cumhuriyeti olarak kabul etmeye zorlamıştı. Stalin, Sincan'daki ayrılıkçı güçleri etkin biçimde desteklemekteydi.

Bunlara ilave olarak Stalin aynı yıl Yalta'da, Franklin D. Roosevelt ve Winston Churchill'e Sovyetler Birliği'ne Mançurya'da özel ayrıcalıklar tanınmasının uluslararası düzeyde kabulü; Japonya'ya karşı bir savaşa koşul sağlamak üzere Lushun'da (eski Port Arthur) bir deniz üssü ve Dalian'da bir limanı da içeren özel haklar tanınması konularında ısrar etti. 1945 Ağustos'unda Moskova ve milliyetçi Hükümet yetkilileri Yalta anlaşmalarını onaylayan bir sözleşme imzaladılar.

Kuşkusuz bu koşullarda komünizmin iki devinin Moskova'daki görüşmesi aynı ideolojiyi paylaşmanın gerektirdiği sıcak-

lıkta olmayacaktı. O zamanlar Stalin'in Politbürosu'nun üyesi Nikita Kruşçev şunları anlatıyordu:

Stalin saygın konuklarına konukseverliğini abartılı bir şekilde göstermeyi severdi ve bunu nasıl yapacağını çok iyi bilirdi. Ama Mao'nun ziyareti boyunca ona bir kez olsun dikkatle bakmamıştı ve o Mao'ya bakmadığından ya da Mao'yu ağırlaması için kimseye talimat vermediğinden, hiç kimse Mao ile ilgilenmeye cesaret edememişti. (...) Mao, bu durumun sürmesi hâlinde gideceğini bildirdi. Stalin, Mao'nun şikâyetlerini işittiğinde, sanırım onun için ayrı bir yemek vermişti.¹⁵⁹

Çin'deki komünist zaferi, Stalin'in Japonya ile savaşa girmenin bedeli olarak veya Sovyetler Birliği adına elde ettiği kazanımlardan vazgeçmek için bir neden olarak görmediği başından beri açıktı. Mao konuşmasına barış gereksinimine vurgu yaparak başlamış ve Stalin'e şu sözleri söylemişti: "Çin'deki en önemli meselelerle ilgili kararlar barışçıl bir gelecek beklentisine bağlıdır. Bu düşünceyle yoldaş Stalin, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi, uluslararası barışın ne yolla ve ne kadar süreyle korunacağını sizinle birlikte belirlemem için beni görevlendirmiştir."¹⁶⁰

Stalin barış beklentileri konusunda verdiği güvenceyi yineleyerek belki de acil yardım taleplerinin önünü kesmek ve bir ittifak içine girmenin hızını yavaşlatmak istiyordu:

Son dört yıldır barışı sağlamış olsak da barış meselesi Sovyetler Birliği'ni de büyük ölçüde meşgul etmektedir. Çin açısından şu sıra bir tehdit söz konusu değildir: Japonya henüz ayaklarının üzerine kalkmamıştır ve bir savaşa hazır değildir; Amerika, savaş çıgıkları atıyor olsa da gerçekte savaştan hiçbir şeyden korkmadığı kadar korkmaktadır; Avrupa savaştan korkmaktadır; esasen Kim Il Sung, Çin'i işgal

¹⁵⁹ Strobe Talbott, (çeviri) *Khrushchev Remembers: The Last Testament* (Boston: Little, Brown, 1974), s. 240.

¹⁶⁰ "Conversation Between I.V. Stalin and Mao Zedong," www.cwihip.org.

etmeyi düşünmediği takdirde Çin’le savaşıacak kimse yoktur. Barış bizim çabalarımıza bağlıdır. Biz dost kalmayı sürdürürsek sadece 5-10 yıl değil, 20-25 yıl, belki de daha uzun zaman barış sürebilir.¹⁶¹

Durum böyleyse, askerî bir ittifaka gerçekten gereksinim yoktu. Mao konuyu resmî olarak gündeme getirdiğinde, Stalin koşulunu açıkça ortaya koymuştu. Yeni bir ittifak anlaşma yapmanın gereksiz olduğu şeklinde hayret verici bir açıklamada bulunmuştu; ona göre Çan Kay Şek’le tamamen farklı koşullarda yapmış oldukları mevcut anlaşma yeterli olacaktı. Tezini, Sovyetler’in bu tutumunun “Amerika ve İngiltere’ye Yalta anlaşmalarında değişiklik yapma konusundaki taleplerine yasal zemin” sağlamamak için tasarlandığı iddiasıyla destekliyordu.¹⁶²

Stalin aslında Çin’deki komünizmin, Mao’nun kısa bir süre önce devirmiş olduğu hükümetle Rusya arasında yapılan anlaşmayla korunabileceğini savunmaktaydı. Stalin bu tezini o kadar benimsemişti ki bunu Sincan ve Mançurya ile ilgili Sovyetler Birliği’nin Çan Kay Şek’ten kazanmış olduğu ayrıcalıklara da uyguladı; onun düşüncesine göre bu ayrıcalıklar şimdi Mao’nun talebi üzerine devam etmeliydi. Her zaman ateşli bir ulusalcı olan Mao, bu düşünceleri Stalin’in talebini yeniden tanımlayarak geri çevirdi. Mançurya demiryolu boyunca var olan mevcut düzenlemelerin, Çinli kadroları demiryolu ve endüstri alanlarında yetiştirmeye yönelik meslek okulu hizmeti sağladıkları sürece, “Çin menfaatleri” ile örtüşeceğini ileri sürüyordu.¹⁶³ Çinli personelin en kısa sürede eğitilip demiryolunun işletimini devralması gerekmektedir. Eğitim süreci tamamlanana dek Sovyet danışmanların kalması ayarlanmıştı.

İki büyük Makyavelist, dostluk ve ideolojik dayanışma ifadeleri arasında nihai egemenlik ve Çin’in etrafındaki hatırı sayılır

¹⁶¹ a.g.e.

¹⁶² a.g.e.

¹⁶³ a.g.e.

büyüklükte topraklar için manevralar yapmaktaydı. Stalin, daha kıdemli ve bir süre için daha güçlüydü; Mao, jeopolitik açıdan kendine daha çok güveniyordu. Her ikisi de çok iyi strateji uzmanıydı, ancak buradan anlaşılacağı üzere çizmiş oldukları yolda eninde sonunda çıkarlarının çatışması kaçınılmazdı.

Bir aylık sıkı bir pazarlıktan sonra, Stalin pes etmiş ve bir ittifak anlaşması yapmaya razı olmuştu. Ne var ki Stalin, Japonya ile bir barış anlaşması imzalanana dek, Dalian ve Lushun'un Sovyet üsleri olarak kalması konusunda diretmekteydi. Sonunda 14 Şubat 1950'de Moskova ve Pekin bir Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması'nı karara bağladı. Anlaşma Mao'nun istediği ve Stalin'in kaçınmaya çalıştığı şeyi sağlamaktaydı: Üçüncü bir kuvvetle çatışma çıkması durumunda karşılıklı yardımlaşma yükümlülüğü. Bu sözleşme teorik olarak Çin'e Sovyetler Birliği'nin genel anlamda destekçisi olma yükümlülüğünü getirmekle birlikte, pratikte Mao'ya Çin sınırlarında giderek büyüyen çeşitli krizler konusunda bir güvenlik ağı sağlamaktaydı.

Çin'in ödemek zorunda olduğu bedeller çok yüksekti: Manchurya ve Sincan'da maden arama, demiryolları kullanımı ve başka imtiyazlar; Dış Moğolistan'ın bağımsızlığının tanınması; Dalian limanının ve 1952 yılına kadar Lushun deniz üssünün Sovyetler'in kullanımına bırakılması. Yıllar sonra Mao, Kruşçev'e Stalin'in bu imtiyazları kullanarak Çin'de yarı sömürgeler oluşturma girişimleri konusunda serzenişte bulunacaktı.¹⁶⁴

Stalin'e gelince, doğuda güçlenmesi muhtemel bir komşunun belirmesi jeopolitik bir kâbusa neden olmuştu. Hiçbir Rus yönetici iki bin millik sınır boyunca Çin ve Rusya arasındaki muazzam nüfus farkını görmezden gelemezdi: Sibiry'a'da toplamda kırk milyonun altındaki Rus nüfusunun yanı başında beş yüz milyonun üzerinde bir Çin nüfusu vardı. Çin'in gelişiminin hangi nok-

¹⁶⁴ bkz. Kısım 6, "Çin İki Süper Gücü Karşısına Alır," s. 192.

tasında sayılar sorun olmaya başlayacaktı? Stalin, güçlü adamların yüksek bir noktaya eriştiklerinde bunun kendi çabalarıyla olduğunu varsayıp kendilerine ne kadar yakın olursa olsun, bir müttefikin üstünlüğüne direneceklerinden kuşku duyardı. Mao'yu gayet iyi tanıyan Stalin, onun bir başkasının ideolojik üstünlüğünü asla kabul etmeyeceğini biliyor olmalıydı.

Acheson ve Çin “Titoizm” Tuzağı

Mao'nun Moskova'da bulunduğu sırada gelişen bir olay hem komünist dünya içindeki endişeli ilişkilerin hem de Birleşik Devletler'in ortaya çıkan üçgündeki belli belirsiz rolünün işareti olmuştur. Olay, Çin'i kimin “kaybettiğine” dair ülke içindeki eleştiriler korosuna Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un bir cevap verme girişimiydi. Acheson'un talimatıyla ABD Dışişleri Bakanlığı, 1949 Ağustos'unda milliyetçilerin çöküşünü irdeleyen resmî bir rapor yayınladı. Birleşik Devletler, milliyetçileri Çin'in tamamında hâlen meşru Hükümet olarak tanımasına rağmen, raporda milliyetçi yönetimden “yozlaşmış, gerici ve etkisiz” şeklinde söz edilmekteydi.¹⁶⁵ Bu nedenle Acheson konuya açıklık getirmek üzere Truman'a verilecek olan rapora aşağıdaki gibi bir gönderme yazısı eklenmesini tavsiye etti:

(...) talihsiz olmakla birlikte kaçınılmaz gerçek şudur ki Çin iç savaşının kaygı verici sonuçları Birleşik Devletler hükümetinin kontrolünün ötesindedir. Bu ülkenin olanakları dâhilinde yaptığı ya da yapabileceği hiçbir şey sonucu değiştirememiştir. (...) Bu sonuç, ülkenin etkilemeye çalışıp başarılı olamadığı şey, Çinli iç güçlerin ürünüdür.¹⁶⁶

¹⁶⁵ “Appendix D to Part II-China: The Military Situation in China and Proposed Military Aid,” *The China White Paper: Ağustos 1949*, cilt 2 (Stanford: Stanford University Press, 1967), s. 814.

¹⁶⁶ “Letter of Transmittal: Washington, July 30, 1949,” *The China White Paper: Ağustos 1949*, cilt. 1 (Stanford: Stanford University Press, 1967), xvi.

Acheson, 12 Ocak 1950'de Ulusal Basın Derneği'ne (National Press Club) yaptığı bir konuşmada resmî raporun mesajını destekledi ve geniş kapsamlı yeni bir Asya politikasını ortaya koydu. Konuşması başlıca üç önemli noktayı içermektedir. Birincisi, Washington'un Çin iç savaşı konusunda hiçbir sorumluluk üstlenmemesiydi. Acheson, milliyetçilerin hem siyasi anlamda kufaysizlik hem de "askerî komuta anlamında şimdiye dek benzeri görülmemiş en büyük beceriksizliği" sergilediğini söyledi. Bu durumu komünistler yaratmamışlardı, ama yaratılan fırsatı becerikli bir şekilde kendi çıkarları için kullanmışlardı. Çan Kay Şek artık "Çin kıyılarının açıklarındaki küçük bir adada, kuvvetlerinden geriye kalanlarla birlikte bir sürgündü."¹⁶⁷

Anakarayı komünist kontrolüne bırakmaya ve bu durumun ortaya koyacağı her türlü jeopolitik etkiyi kabul edip Tayvan'ı işgal etme yönündeki komünist girişimlerine direnmenin bir mantığı yoktu. Bu aslında Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanıp başkan tarafından onaylanmış ve ulusal siyaseti yansıtan NSC-48/2 sayılı belgede yer alan görüştü. 30 Aralık 1949'da benimsenen görüşte "Formosa'nın (Tayvan) stratejik öneminin bir askerî hareket için gerekçe teşkil etmediği" belirtilmekteydi. Truman da 5 Ocak'taki basın toplantısında benzer bir açıklama yapmıştı: "Amerika Birleşik Devletleri Formosa'daki Çin kuvvetlerine askerî yardım ya da tavsiyede bulunmayacaktır."¹⁶⁸

İkinci ve daha önemli nokta, Acheson'un Çin'in bağımsızlığını uzun vadede kimin tehdit edeceği konusunda kuşkuya yer bırakmamasıydı:

¹⁶⁷ Dean Acheson, "Crisis in Asia-An Examination of U.S. Policy," ABD Dışişleri Bakanlığı Bülteni (23.Ocak.1950), s. 113.

¹⁶⁸ Sergei N. Goncharov, John W. Lewis ve Xue Litai, *Uncertain Partners: Stalin, Mao, and the Korean War* (Stanford: Stanford University Press, 1993), s. 98.

Bu komünist kavram ve uygulamalar Rusya emperyalizmine yeni ve çok daha sinsi bir silah olan içeri sızma yolunu sağlamaktadır. Bu yeni silahla donanmış olarak Sovyetler Birliği'nin Çin'de yaptığı şey, kuzeydeki eyaletleri Çin'den koparıp Sovyetler Birliği'ne dâhil etmektir. Bu süreç Dış Moğolistan'da tamamlanmıştır. Mançurya'da tamamlanmak üzeredir; iç Moğolistan ve Sincan'la ilgili olarak da Sovyet ajanlarından Moskova'ya sevinçli haberler gittiğinden eminim. Olacaklar bunlardır.¹⁶⁹

Acheson'un konuşmasındaki son önemli nokta gelecekle ilgili çıkarımları yönünden ayrı bir derinliğe sahipti. Bu nokta, Çin için açıkça Titocu bir seçeneği akla getirmekten başka bir şey değildi. Benimsemiş olduğu ideoloji göz önünde bulundurulmaksızın Çin'in toprak bütünlüğünün sağlanmasının Amerika için ulusal bir çıkar olduğunu öne süren Acheson, ulusal çıkarlar bağlamında Çin ile temel ilişkilerin oluşturulmasını önermekteydi: "Her zamanki tavrımızı koymak zorundayız; her kim ki Çin'in bütünlüğünü ihlal eder, o Çin'in düşmanıdır ve bizim çıkarlarımızın tersine hareket etmektedir."¹⁷⁰

Acheson, ideolojiye değil, ulusal çıkarlara dayanan yeni bir Çin-Amerikan ilişkisi yaklaşımı sergiliyordu:

Bugün, Batı ile Doğu arasında en kötü hâliyle istismar, en iyi hâliyle paternalizm olarak kabul edilen ilişkilerin sona erdiği gündür. Bu ilişki bitmiştir ve Uzak Doğu'da Doğu-Batı ilişkileri karşılıklı saygı ve yardım çerçevesinde olmak zorundadır.¹⁷¹

Komünist Çin'le ilgili böylesi bir yaklaşımı, Richard Nixon'un kendi kabinesine benzer bir beyanda bulunmasına kadar, yirmi yıl boyunca hiçbir üst düzey Amerikalı yetkili dile getirmemiştir.

¹⁶⁹ Acheson, "Crisis in Asia-An Examination of U.S. Policy," s. 115.

¹⁷⁰ *a.g.e.*

¹⁷¹ *a.g.e.*, s. 118

Acheson'un konuşması, Stalin'in canını sıkacak kadar ustalıkla hazırlanmıştı. Aslında bu konuşma, Stalin'in bu konuda harekete geçmesi için hazırlanmış bir tuzaktı. Stalin, Dışişleri Bakanı Andrey Vişinski ile Bakan Yardımcısı Vyaçeslav Molotov'u, hâlen ittifak görüşmeleri için Moskova'da bulunan Mao ile görüşmeye gönderdi. Amacı görünürde, Acheson'un yaymakta olduğu "karalamalar" konusunda Mao'yu uyarmak, gerçekteyse güvence talep etmektir. Bu durum, Stalin'in bilinen anlayışına uymayan, telaşlı bir davranıştır. Güvence talebinde bulunmak diğer tarafa duyulan güvensizliğe işaret eder. Taraflardan birinin anlaşmayı bozmayı göze alabileceği düşünülüyorsa, güven tazelemenin ne anlamı olacaktı? Eğer düşünülüyorsa, güven tazelemeye ne gerek vardı? Dahası Mao ve Stalin, Acheson'un "karalamalarının" mevcut Çin-Sovyetler ilişkisinin isabetli bir tanımı olduğunu biliyorlardı.¹⁷²

Sovyet ikili Mao'dan, Acheson'un Sovyetler Birliği'nin Çin'in bazı bölümlerini koparmak ya da oralarda etkin bir konuma gelmek için fırsat kolladığı yönündeki suçlamalarını yalanlamasını ve bu sözleri Çin'e bir hakaret olarak tanımlamasını istedi. Mao, Stalin'in temsilcilerinden yazının bir kopyasını istemek dışında bir yorumda bulunmadı ve Acheson'u bu şekilde konuşmaya götüren olası nedenler hakkında araştırma yapılmasını talep etti. Birkaç

¹⁷² Savaş sonrası Çin-Sovyet görüşmelerinin sonuçlarının acısı, kırk yıl sonra bile unutulmamıştı. 1989'da Deng Şiaoping, Başkan George H. W. Bush'u "Sovyetler Birliği, Dış Moğolistan'ı Çin'den ayırdıktan sonra ne olduğunu görmek üzere haritaya bakması" için sıkıştırıyordu. "Kendimizi stratejik açıdan nasıl bir durumun içinde bulduk? Çin'de yaşı elinin üzerinde olanlar, Çin'in şeklinin bir çınar yaprağı gibi olduğunu hatırlarlar. Şimdi haritaya bakarsanız kuzeyi kesilmiş biçimsiz bir parça görürsünüz." George H. W. Bush ve Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York: Alfred A. Knopf, 1998), s. 95-96. Deng'in söz ettiği Çin'in stratejik durumu, Çin-Sovyet ayrılığı ile başlayıp Soğuk Savaş süresince devam eden Moğolistan'daki Sovyet askeri gücünün varlığı ile anlaşılabilir.

gün sonra Mao, alaycı bir dille Acheson'a saldıran bir demeç vermeyi kabul etti, ama Moskova'nın Sovyet Dışişleri Bakanlığı adına yayınlamış olduğu cevabının aksine, Pekin Acheson'un iddialarını yalanlama işini Çin Halk Cumhuriyeti resmî haber ofisine bırakmıştı.¹⁷³ Demeç, Washington'un "karalamalarını" kınamakla birlikte Çin'in tercihlerini açık tutan düşük protokol derecesinde bir dille hazırlanmıştı. Hâlen izole edilmiş durumda olan ülkesine güvenlik ağı oluşturmaya çalışarak Moskova'da bulunduğu sırada edindiği izlenimlerin hepsinden söz etmemeyi tercih etmişti.

Mao daha sonra, Aralık 1956'da kendine özgü karmaşıklığı ile Moskova'dan kopma olasılığı konusundaki gerçek duygularını, bu kez daha yumuşatılmış bir biçimde de olsa, böyle bir seçeneği reddediormuş görüntüsü altında açığa çıkarmıştır:

(...) Çin ve Sovyetler Birliği birlikteler. (...) Hâlâ bu siyaset konusunda kuşkuları olanlar var. (...) Onlar Çin'in bir orta yolu seçmesi ve Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler arasında köprü olması gerektiğini düşünüyorlar. (...) Şayet Çin, Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler arasında köprü olursa, elverişli bir pozisyondaymış ve bağımsızmış gibi görünecek, ama aslında bağımsız olamayacaktır. Birleşik Devletler'e güvenilmez, size bir şeyler verirler, ama çok değil. Emperyalizm size nasıl tam öğün yemek verebilir? Vermez.¹⁷⁴

Peki, ya Birleşik Devletler, Mao'nun "tam öğün yemek" dediği şeyi sunmaya hazır olduysa? Bu soru, Başkan Nixon'un Çin'e teklifler sunmaya başladığı 1972 yılına dek cevaplanmayacaktı.

Kim İl-Sung ve Savaşın Başlaması

Hastalıklı derecede kuşkucu iki mutlak liderin kendi gerekçelerini karşısındakine atfederek birbirlerini ölçmeleri nedeniyle

¹⁷³ Goncharov, Lewis ve Xue, *Uncertain Partners*, s. 103.

¹⁷⁴ Stuart Schram, *The Thought of Mao Tse-Tung* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), s. 153.

olaylar birkaç yıl, belki de birçok yıl bir tür gölge boksı şeklinde devam edebilirdi. Ancak Aralık 1949'da Stalin'in Mao ile ilk görüşmesinde dalga geçtiği Kuzey Kore lideri Kim İl-Sung, sarsıcı sonuçlar doğuracak biçimde jeopolitik mücadeleye girivermişti. Stalin, Moskova'daki görüşmelerinde alaycı bir tavırla, şayet "Kim İl-Sung Çin'i işgal etmeye karar verecek olursa," barış için yegane tehlikenin Kuzey Kore'den geleceğini söyleyip Çin ile Sovyetler Birliği arasında yapılacak bir askerî ittifakı geçiştirmişti.¹⁷⁵

Kim İl-Sung'un karar verdiği şey Çin'i işgal etmek değildi. Onun yerine Güney Kore'yi işgal etmeyi seçmişti ve bu süreçte büyük ülkeleri küresel bir savaşın eşiğine getirdiği gibi, Çin'le Amerika Birleşik Devletleri'ni de karşı karşıya getirmişti.

Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgalinden önce, iç savaştan henüz çıkmış Çin'in nükleer silahlara sahip Amerika'ya karşı savaşacağı aklının alacağı bir şey değildi. Savaşın çıkma nedeni, iki komünist devin birbirlerine karşı hissettikleri güvensizlik ve Kim İl Sung'un kendisinden fersah fersah güçlü müttefiklerine tam anlamıyla bağımlı olmasına rağmen, onların bu karşılıklı güvensizliklerini harekete geçirme becerisinden duydukları kuşkulardır.

1910 yılında Japon İmparatorluğu'na ilhak oluşuyla birlikte Kore, Japonların Çin'e yaptığı saldırıların başlangıç noktası hâline gelivermişti. 1945 yılında Japonya'nın yenilgisinden sonra, Kore'nin kuzeyi Sovyet orduları, güneyi Amerikan güçleri tarafından işgal edilmişti. İki tarafı bölen 38. enlem hattı rasgele seçilmişti. Yegâne amacı, iki tarafın ordularının savaşın sonunda ulaşmış oldukları sınırları göstermektir.¹⁷⁶

İşgalci kuvvetler 1949'da geri çekilip de işgal edilmiş olan bölgeler tam özerk devletler hâline geldiklerinde, hiçbiri sınırlarından

¹⁷⁵ "I. V. Stalin ve Mao Zedong'un Görüşmeleri" www.cwihp.org.

¹⁷⁶ Sovyet kuvvetleri başlangıçta güneyde ilerlemişler, 38. paraleli geçmişlerdi, ama sonra Washington'dan gelen kuzeye dönüp yarımadayı ikiye bölme çağrısını dinlediler.

hoşnut değildi. Kuzey kısmının devlet başkanı Kim-Il Sung ve güneyin lideri Syngman Rhee hayatlarını millî ülküleri uğruna savaşıarak geçirmişlerdi. Şimdi bu savaşı bırakmak için bir neden görmüyor ve ikisi de ülkenin tamamının lideri olduğunu iddia ediyordu. İki tarafı ayıran hat boyunca sürekli çatışmalar yaşanmaktaydı.

Kim Il-Sung, 1949 Haziranı'nda Amerikan kuvvetlerinin Güney Kore'den çekilmelerinden başlayarak 1949 ve 1950 yılları boyunca, Stalin ve Mao'yu güneyi tam ölçekli işgale razı etmek için çalışmıştı. Başlangıçta teklifi her ikisi de reddetti. Mao'nun Moskova'yı ziyareti sırasında Stalin bu konudaki düşüncesini sorduğunda Mao, amaçlanan şeyin tarafında olmasına rağmen, Amerika'nın müdahale riskinin çok yüksek olduğunu belirtmişti.¹⁷⁷ Tayvan'ı ele geçirmek için süren iç savaş sonuçlanana dek Güney Kore'nin işgalî konusunda her planın ertelenmesi gerektiği fikrindeydi.

Kim Il-Sung'u planını uygulamak için harekete geçiren şey, tam da Çin'in bu niyetiydi. Anlamı açık olmayan Amerikan demeçlerine rağmen Kim Il-Sung, Birleşik Devletler'in iki komünist askerî zaferini kabul etmeyeceğine inanmaktaydı. Bu nedenle Washington Çin'in Tayvan'ı işgal etmesini kabul etmeden önce, Güney Kore konusundaki emelini gerçekleştirmek için sabırsızlanmaktaydı.

Birkaç ay sonra, 1950 Nisan ayında Stalin ilk tavrını değiştirdi. Kim Il-Sung'un Moskova ziyareti sırasında Kim'in talebine yeşil ışık yaktı. Stalin, Birleşik Devletler'in müdahale etmeyeceği yönündeki kanaatini vurguladı. Sovyetler'in bir diplomatik belgesinde şöyle denmektedir:

Yoldaş Stalin Kim Il-Sung'a uluslararası ortamın Kore'nin birleşmesine izin verecek yönde elverişli biçimde değiştiğini teyit etti. (...)

¹⁷⁷ Chen Jian, *China's Road to the Korean War: The Making of the Sino-American Confrontation* (New York: Columbia University Press, 1994), s. 87-88.

Artık Çin, SSCB ile bir ittifak antlaşması imzalamış olduğundan, Amerikalılar Asya'daki komünistlere meydan okuma konusunda daha tereddütlü olacaklardır. Birleşik Devletler'den gelen bilgilere göre durum gerçekten de budur. Genelde hâkim görüş müdahale etmemek yönündedir. Böylesi bir durum artık Sovyetler Birliği'nin atom bombasına sahip olması ve Pyongyang'daki mevzilerimizi sağlamlaştırmış olmamızla daha da güçlenmektedir.¹⁷⁸

Bu konuda daha sonra doğrudan Çin-Sovyet karşılıklı görüşmelerine ilişkin bir kayıt bulunmamaktadır. Kim Il-sung ve elçileri iki komünist devin Kore hakkındaki görüşmelerinde araç hâline gelmişlerdi. Hem Stalin hem de Mao, Kore'de baskın etkiyi sağlamaya, en azından diğerinin sağlamasına engel olmaya çalışmaktaydı. Bu süreçte Mao, Halk Kurtuluş Ordusu birliklerinde hizmet veren Kore asıllı askerî birlikleri silahları ile birlikte Kuzey Kore'ye yollamayı kabul etti. Bunu yapmasının nedeni Kim Il-Sung'un tasarısını cesaretlendirmek mi, yoksa ideolojik destek sağlarken Çin'in nihai bir askerî yükümlülük almasını sınırlandırmak mıydı? Mao'nun asıl niyeti ne olursa olsun, nihai sonuç Pyongyang'ın önemli derecede güçlendirilmiş bir askerî pozisyona gelmiş olmasıydı.

Kore Savaşı konusunda Amerika, ülkedeki tartışmalarda Dean Acheson'un 1950 Ocak ayında Asya politikasıyla ilgili konuşması, Kore'yi Pasifik'teki Amerikan "savunma alanının" dışında bırakıp işgal için Kuzey Kore'ye açıkça "yeşil ışık" yakmış olması gerekçesiyle geniş çaplı olarak eleştirilmekteydi. Oysa Amerika'nın Pasifik'teki yükümlülükleri ile ilgili olarak Acheson'un yaptığı konuşma yeni bir şey değildi. ABD Uzak Doğu Komutanlığı Başkomutanı General Douglas Mac-Arthur da aynı şekil-

¹⁷⁸ Kathryn Weathersby, "Should We Fear This?": Stalin and the Danger of War with America," Cold War International History Project Working Paper Series, no. 39 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Temmuz 2002), s. 9-11.

de, 1949 Mart ayında Tokyo'daki bir röportajında, Kore'yi Amerikan savunma alanının dışında bırakmıştı:

Bugün Büyük Okyanus bir Anglo-sakson gölü hâline gelmiştir; bizim savunma hattımız Asya kıyıları boyunca dizili olan adalar zincirinden geçmektedir.

Filipinler'den başlayıp hattın başlıca kalesi Okinawa'yı da içine alarak, Ryukyu Takımadaları boyunca devam eder. Sonra Japonya'dan geriye doğru eğilerek Aleut Adaları'ndan geçip Alaska'ya doğru gider.¹⁷⁹

Bu açıklamadan sonra Birleşik Devletler kuvvetlerinin büyük bölümünü Kore'den çekmişti. Hatırı sayılır bir direnişle karşılaşan bir Kore yardımı tasarısı hâlihazırda kongrenin gündemindeydi. Acheson, "Pasifik bölgesinin askeri güvenliğinin Aleut Adaları boyunca Japonya'ya doğru ilerleyip sonra Ryukyu Adaları'na ve buradan Filipin adalarına uzanan savunma alanını kapsadığını" belirterek Mac-Arthur'un planını tekrarlamak durumunda kalmıştı.¹⁸⁰

Acheson, özellikle Kore sorunu konusunda, mevcut Amerikan kararsızlığını gösteren muğlak bir rapor sunmuştu. Güney Kore "dünyanın geri kalanının neredeyse tamamı tarafından tanınan bağımsız ve egemen bir ülke olduğu için, sorumluluklarımız daha doğrudan ve olanaklarımız daha açıktır," demektedir. Gerçi bu sorumlulukların ve olanakların neler olduğunu, özellikle işgale karşı savunma içerip içermediğini açıklamıyordu. Bir Pasifik bölgesine, Amerikan savunma alanının güney ya da kuzeyini bariz bir şekilde etkilemeyecek bir silahlı saldırı olması hâlinde, ilk güvenilmesi gereken şeyin, saldırıya maruz kalan halkın buna direnmesi, daha sonra BM Sözleşmesi altındaki bütün uygar dünya-

¹⁷⁹ "M'Arthur Pledges Defense of Japan," *New York Times* (2 Mart, 1949), *New York Times* Tarih Arşivi'nden.

¹⁸⁰ Acheson, "Crisis in Asia-An Examination of U.S. Policy," s. 116.

nın yükümlülükleri olduğunu ileri sürüyordu.¹⁸¹ Acheson'un konuşması kapsamlı bir caydırıcılığın, bir ülkenin niyetinin açıkça bilinmesini gerektirdiğini es geçmekteydi.

Acheson'un konuşmasına dair bir referansa Çin ve Sovyet belgelerinde rastlanmamaktadır. Bununla birlikte yakın zamanda erişilen diplomatik belgeler gösteriyor ki Stalin, Sovyet casusluk ağının muhtemelen İngiliz çift taraflı ajan Donald Maclean aracılığı ile ortaya çıkardığı ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin NSC-48/2 sayılı raporuna ulaşınca kararını değiştirmiş olabilir. Bu rapor da Kore'yi belirgin bir biçimde Birleşik Devletler savunma alanının dışına koymaktaydı. Yüksek derecede gizlilik içerdiğinden, Sovyet analizciler tarafından özellikle güvenilir bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁸²

Stalin'in karar değiştirmesindeki bir başka neden, daha önce sözü edilen Çin-Sovyet Dostluk Antlaşması sırasında Mao konusunda yaşadığı hayal kırıklığı da olabilir. Mao, Rusya'nın Çin'deki özel ayrıcalıklarının daha fazla sürmeyeceğini fazlasıyla ortaya koymuştu. Sıcak deniz limanı Dalian'daki Rus kontrolü geçiciydi. Stalin, birleşmiş komünist bir Kore'nin, Sovyetler'in deniz kuvvetlerinin gereksinimlerine daha uygun koşullar sağlayacağını düşünmüş olabilir.

Stalin her zamanki gibi sinsi ve karmaşık yollar kullanarak, Mao'nun "Doğu ile ilgili konularda iyi bir kavrayışa" sahip olduğunun altını çizerek Kim'in bu konuda Mao ile görüşmesi için baskı yapmaktaydı.¹⁸³ Gerçekte sorumluluğu mümkün olduğunca Çin'in omuzlarına kaydırmaktaydı. Kim'e Sovyetler Birliği'nin batıdaki durumla ilgili fazlasıyla endişeli ve meşgul olduğunu açıklayarak, "Sovyetler Birliği'nden büyük bir yardım ve destek beklentisinde olmamasını," söyledi.¹⁸⁴ Kim'i uyarınayı da ihmal etmedi: "Eğer

¹⁸¹ a.g.e.

¹⁸² Weathersby, "Should We Fear This?", s. 11.

¹⁸³ Goncharov, Lewis ve Xue, *Uncertain Partners*, s. 144.

¹⁸⁴ a.g.e.

beklenmedik bir sorunla karşılaşacak olursanız, parmağımı kıpırdatmam. Mao'dan yardım istemek zorundasınız.”¹⁸⁵ Bu, tipik Stalin davranışıydı: Kibirli, uzun vadeli düşünen, çıkarıcı, tedbirli ve incelikten yoksun; bütün riskleri Çin'in tarafına bırakarak Sovyetler Birliği için jeopolitik çıkar sağlamaya çalışan bir tutum.

Nazi-Sovyet antlaşmasını yapıp Hitler'i rahatlatarak İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasını cesaretlendirmiş olan Stalin, işi şansa bırakmamak için deneyimlerine başvurmaktaydı. ABD müdahale edecek olursa Çin'e yönelik tehdidin yanı sıra, Çin'in Sovyetler Birliği'ne olan bağımlılığı da artacaktı. Çin, Amerika'nın gözdağına karşılık verecek olursa, bu durum Sovyetler Birliği'nin yoğun yardımını gerektirecekti ki bu durum da aynı sonucu doğuracaktı. Çin işe karışmayacak olursa, hayal kırıklığına uğrayan bir Kuzey Kore'de Moskova'nın etkisi artacaktı.

Bunların ardından Kim, Mao ile gizli bir görüşme için 13-16 Mayıs 1950'de Pekin'e uçtu. Varışının gecesinde yapılan görüşmede işgal planını Stalin'in onayladığını bildirip Mao'nun desteğini teyit etmesini istedi.

Stalin, kendisiyle ilgili riskleri daha da azaltmak için, cesaretlendirdiği saldırıdan hemen önce Kuzey Kore birliklerindeki bütün Sovyet danışmanları geri çekerek kendini biraz daha garantiye aldı. Bu durum Kuzey Kore ordusunun performansını düşürünce, Sovyet danışmanları, Sovyet basın ajansı TASS'ın muhabirleriymişler gibi geri yolladı.

Önemsiz bir müttefikin her iki komünist devi çok önemli küresel bir savaşın içine nasıl sokmuş olduğu, Mao ve Kim İl-Sung arasındaki görüşmeyi yorumlayan Mao'nun çevirmeni tarihçi Chen Jian tarafından özetlenmektedir:

(Kim), Mao'ya Güney Kore'ye saldırma planına Stalin'in onay verdiğini söyledi. Mao, Syngman Rhee rejiminin ABD tarafından destek-

¹⁸⁵ a.g.e., s. 145

lendiğini ve Kore, Japonya'ya yakın olduğu için bir Amerikan müdahalesinin hesaba katılması gerektiğini vurgulayarak Kuzey Kore'nin Güney'e saldırması hâlinde Amerika'nın karşılık verme olasılığını öne sürerek Kim'in fikrini değiştirmeye çalıştı. Ne var ki Kim, Birleşik Devletler'in askerî birliklerini görevlendirmeyeceğinden, en azından Kuzey Kore iki üç hafta içinde savaşı bitirmiş olacağı için, ABD'nin asker gönderecek zamanı bulamayacağından emin görünüyordu. Mao, Kuzey Kore'nin Çin'in askerî desteğine ihtiyacı olup olmadığını sordu ve üç Çin ordusunun Çin-Kore sınırı boyunca konuşlandırılmasını önerdi. Kim, Shi Zhe'nin rivayet ettiği Mao'nun kendi ifadesiyle "kibirli bir tavırla," Kuzey Kore'nin kendi kuvvetleri ve Güney'deki komünist gerillaların işbirliği ile sorunu kendi başlarına çözebileceklerini, bu nedenle Çin'in askerî müdahalesine gerek olmadığını söyledi.¹⁸⁶

Görünüşe göre Kim'in tavrı Mao'yu oldukça sarsmıştı ki görüşmeyi erkenden bitirmiş ve Zhou Enlai'ye Moskova'ya Stalin'den "kişisel açıklama" ve "acil cevap" talep eden bir telgraf çekmesi talimatını vermişti.¹⁸⁷ Ertesi gün Moskova'dan cevap geldi; Stalin bütün sorumluluğu yine Mao'nun üzerine yığmaktaydı:

(...) Koreli yoldaşlarla görüşmelerinde, Stalin ve arkadaşları. (...) Kore'nin birleşmesi için hareket etme planlarını benimsemişlerdir. Bu bağlamda, konuyla ilgili olarak nihai kararı Çinli ve Koreli yoldaşların birlikte vermelerine, Çinli yoldaşlar tarafında bir anlaşmazlık olması durumunda, konuyla ilgili kararın tartışılmak üzere ertelenmesi koşulu belirlenmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Chen, *China's Road to the Korean War*, s. 112.

¹⁸⁷ Shen Zihua, *Mao Zedong, Stalin, and the Korean War*, İng. çev. Neil Silver (yakında çıkacak), 6. Kısım (aslı Çince olarak *Mao Zedong, Sidalin yu Chaoxian zhanzheng* adıyla yayınlanmıştır [Guangzhou: Guangdong Renmin Chubanshe, 2003]).

¹⁸⁸ a.g.e.

Elbette ki bu durum, plana karşı çıkma ayıbını tamamen Mao'nun üzerine yüklemektedir. Stalin, Kim'e abartması ve yanlış sunumlarda bulunması için fazladan fırsat sağlayarak ve işin sonucu ile kendi bağlantısını tamamen keserek, "(...) Koreli yoldaşlar size görüşmenin ayrıntılarını anlatabilirler," diyen bir açıklama ekleyerek Pekin'den gelecek cevap telgrafının önünü kesmiş oldu.¹⁸⁹

Mao ve Kim'in bundan sonraki görüşmelerinin kayıtlarına henüz ulaşılamamaktadır. Kim, Moskova'ya söylediğine göre, Güney Kore'yi işgal için Mao'nun desteğini almış olarak 16 Mayıs'ta Pyongyang'a geri döndü. Mao, Güney Kore'nin ele geçirilmesini onaylayanın, bundan sonra Çin'in Tayvan'a yapacağı saldırıda Sovyetler'in askerî desteği için bir dayanak olmasını hesaplamış olabilir. Eğer öyleyse, çok yanlış bir hesaptı bu. Çünkü Birleşik Devletler Güney Kore işgaline karşı ilgisiz kalsa bile, Amerikan kamuoyu Truman yönetiminin Tayvan Boğazı'nda bir başka komünist eylemini görmezden gelmesine izin vermezdi.

On yıl sonra Moskova ve Pekin, işgali başlatmak için Kim'e gerçekten kimin yeşil ışık yakmış olduğu konusunda hâlâ anlaşmış değillerdi. 1960 Haziran'ında Bükreş'teki toplantıda o zamanlar Sovyet Genel Sekreteri olan Kruşçev, Çin Politbüro üyesi Peng Zhen'e şöyle söyleyecekti: "Eğer Mao kabul etmeseydi, Stalin yapmış olduğu şeyi yapmayacaktı." Peng bunun "tamamen yanlış" olduğunu söyleyerek sertçe karşılık verdi ve "Mao Zedong savaşa karşıydı. (...) Kabul eden taraf Stalin'di," demişti.¹⁹⁰

Böylelikle iki komünist dev, Kim İl-Sung ile Stalin'in iyimser tahminlerinin yanlış olduğunu kanıtlayan, küresel sonuçları düşünmeden bir savaşın içine girdi. Birleşik Devletler savaşa dâhil olduğunda bunları düşünmek zorunda kalacaklardı.

¹⁸⁹ a.g.e.

¹⁹⁰ a.g.e. önsözünden, Yang Kuisong.

Amerikan Müdahalesi: Saldırıya Direnmek

Siyaset planlama konusundaki sorun, analizlerin karar anının atmosferini ngrememesidir. Truman, Acheson ve MacArthur'un beyanları, kararların verildiği devrin Amerikan tavrını tam olarak yansıtmaktaydı. Amerika'nın uluslararası güvenlik konusundaki yükümlülüğü, ülke içinde bir tartışma konusuydu ve Kore'nin savunulması şimdiye dek hiç düşünülmemişti. NATO hâlâ yapılanma srecindeydi. Ama Amerikalı siyaset yapıcılar fiili bir komünist işgali ile yüz yüze geldiğinde bütün bu siyaset planlamalarını görmezden gelmişlerdir.

Birleşik Devletler, Kim Il-Sung'un 25 Haziran'daki saldırısından sonra, sadece müdahale etmekle kalmayıp Kore Savaşı'nı Çin iç savaşı ile ilişkilendirerek Komünist liderleri şaşırtmıştır. Güneydeki liman şehri Pusan çevresinde savunma alanı oluşturmak üzere, Kore'ye Amerikan kara kuvvetleri gönderildi. Bu kararın desteklenmesi, Sovyetler Birliği'nin Güvenlik Konseyindeki Çin sandalyesinin hâlâ Taipei tarafından işgal edilmesini protesto için oylamaya katılmayınca kabul edilebilmiş bir B.M. Güvenlik Konseyi tasarısı ile mümkün olmuştu. İki gün sonra Başkan Truman, Birleşik Devletler Pasifik Filosu'na iki yönden gelecek askerî saldırıları önleyerek Tayvan Boğazı'nı "tarafsızlaştırma" emrini verdi. Bunun nedeni Kore Savaşı'na en geniş anlamda kongre ve kamu desteği sağlayabilmekti; Washington'un aslında Çin ile çatışmaya girecek biçimde savaşı genişletmeyi düşündüğüne dair bir kanıt bulunmamıştır.

Bu karara kadar Mao bir sonraki askerî hareket olarak Tayvan'a saldırımayı planlamaktaydı ve bu doğrultuda kuvvetlerini Güneydoğu Çin'deki Fujian eyaletinde toplamıştı. Birleşik Devletler, Truman'ın 5 Ocak'taki basın toplantısı dâhil, birçok beyanında bu türden bir çabayı engellemeyeceğini belirtmişti.

Truman'ın Yedinci Filoyu Tayvan Boğazı'na gönderme kararının altında kamuoyunu yatıştırmak ve Kore'de Amerika'yı ilgi-

lendiren riskleri sınırlandırmak düşüncesi yatmaktaydı. Truman, filonun gönderileceğini duyururken Tayvan savunmasından söz etmekle birlikte, Formosa'daki Çin hükûmetine anakaraya karşı yaptığı bütün hava ve deniz operasyonlarını durdurması çağrısında bulunmuştu. Daha da ileri giderek uyarıda bulunuyordu: “Yedinci Filo bunun gerçekleştiğini görecektir.”¹⁹¹

Mao'ya göre, tarafsız bir tavır düşünülemezdi; verilen güvenceleri ikiyüzlülük olarak yorumlamaktaydı. Mao'nun kanaatine göre, Birleşik Devletler yeniden Çin iç savaşına katılmaktaydı. Truman'ın duyurusundan bir gün sonra, 28 Haziran 1950'de Mao, Çin Merkezî Hükûmet Komitesi'nin Sekizinci Oturumu'nda yaptığı konuşmada, Amerikan hareketlerini Asya'nın istilası olarak değerlendirmekteydi:

Birleşik Devletler'in Asya istilası sadece Asya halkları arasında geniş çaplı ve kararlı bir direnişi hayata geçirebilir. Truman 5 Ocak'ta ABD'nin Tayvan'a müdahale etmeyeceğini söylemişti. Yalan söylediğini şimdi bizzat kendisi kanıtladı. Aynı zamanda, Birleşik Devletler'in Çin'in iç işlerine müdahale etmeyeceğini garanti eden bütün uluslararası anlaşmaları da yırtıp bir kenara atmıştır.¹⁹²

Çin'de *wei qi* güdülerini harekete geçmişti. Birleşik Devletler Tayvan Boğazı'na filo, Kore'ye askerî birlikler göndermekle, Çinlilerin gözünde, *wei qi* tahtasına iki taş yerleştirmişti ki bunların her ikisi de Çin'i muazzam bir kuşatmayla tehdit etmekteydi.

Savaş başladığında Birleşik Devletler'in Kore ile ilgili bir askerî planı yoktu. Amerika'nın Kore Savaşı'ndaki amacı “saldırını”

¹⁹¹ Harry S. Truman, “Kore'deki Durum Üzerine Başkan'ın demeçleri, 27 Haziran 1950,” sayı 173, *Public Papers of the Presidents of the U.S.* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1965), s. 492.

¹⁹² Gong Li, “Tension Across the Taiwan Strait in the 1950s: Chinese Strategy and Tactics,”; Robert S. Ross ve Jiang Changbin, *Re-examining the Cold War: U.S.-China Diplomacy, 1954-1973* (Cambridge: Harvard University Press, 2001), s. 144.

sona erdirmek olarak açıklanmıştı; bu, bağımsız bir mevcudiyete karşı yetkisiz güç kullanmayı ifade eden yasal bir kavramdı. Başarı nasıl belirlenecekti? Bu durum, saldırganın en kötü akıbetinin kazanmadığını anlamak olacağı, muhtemelen bir başka saldırıyı cesaretlendirecek, 38. paralel öncesine bir dönüş müydü? Ya da Kuzey Kore'nin saldırıyı gerçekleştirmek için ihtiyacı olan askerî kapasitesini yok etmek mi gerekiyordu? hükümetin tüm dikkatinin Pusan çevresinin savunmasına kısmen yoğunlaşmış olması nedeniyle, bu sorulara Amerika'nın askerî taahhütlerinin ilk aşamalarında değinildiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Uygulamadaki sonuç, askerî operasyonların siyasi kararları belirlemesine izin vermesi olmuştur.

1950 Eylülünde MacArthur'un, Pusan'dan uzakta, Kuzey Kore'nin hızını kesen ve Güney Kore'nin başkenti Seul'ün geri alınmasının yolunu açan sürpriz bir kara ve deniz çıkartmasıyla Inchon'da elde ettiği çarpıcı zaferin ardından Truman yönetimi Kore tekrar birleşene dek askerî operasyonları sürdürmeye karar verdi. Çin içlerine doğru giden geleneksel akın yolu boyunca Amerikan güçlerinin varlığını Pekin'in kabul edeceği varsayılmaktaydı.

Operasyonları sürdürerek Kuzey Kore topraklarında hızla ilerleme kararı, BM Genel Kurulu tarafından 7 Ekim tarihinde resmen onaylanmıştı. Kurul bu kez, BM içinde yakın zamanda benimsenmiş "Barış Kararı İçin Birleşim" adı altında ve uluslararası güvenlikle ilgili alınacak kararlarda BM Genel Kurulu'na üçte iki oranında oy hakkı tanıyan oluşum çerçevesinde toplanmıştı. Karar, "Kore Devleti içinde birleşik, bağımsız ve demokratik bir yönetim" gerçekleştirmek için "tüm gerekli eylemleri" onaylıyordu.¹⁹³ Çin'in Birleşik Devletler güçlerine karşı müdahalesinin Çin'in olanaklarının ötesinde olduğuna inanılmaktaydı.

¹⁹³ BM Genel Kurulu Kararı 376 (V), "Kore'nin Bağımsızlığı Sorunu" (7 Ekim 1950), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/059/74/IMG/NR005974.pdf?OpenElement>.

Bu görüşlerin hiçbirinin Pekin'in uluslararası ilişkiler anlayışı ile uzaktan yakından alakası yoktu. Amerikan güçleri Tayvan Boğazı'nda araya girer girmez Mao, 7. Filo'nun konuşlandırılmasını Asya'nın "işgali" olarak değerlendirmişti. Çin ve Birleşik Devletler, birbirlerinin stratejik planlarını yanlış yorumlamalarından dolayı bir çarpışmaya doğru gitmekteydiler. Birleşik Devletler, Çin'i, BM gibi uluslararası organizasyonlar temelinde tasarlanan, kendi uluslararası anlayışını kabul etmesi için zorlamaya çalışmaktaydı. Mao'nun Çin'in söz sahibi olamayacağı bir uluslararası sistemi en başından itibaren kabul etmeye niyeti yoktu. Sonuç olarak Amerikan askerî stratejisinin Kore'yi ikiye bölen, Amerikan tasarısının baskın çıkması durumunda, Kuzey Kore ile Çin arasındaki sınırı belirten Yalu Nehri'nin oluşturduğu hat boyunca ya da Çin'in müdahale etmesi veya Birleşik Devletler'in Kore'nin kuzey sınırına yakın bir yerde (örneğin 38. paralel ya da daha sonra Mao'nun Zhou'ya bir mesajında ortaya çıktığı gibi Pyongyang'la Wonsan arasında bir hatta) tek taraflı olarak durması hâlinde, bir ateşkesle sonuçlanması kaçınılmaz görünüyordu.

Çin'in asla rıza göstermeyeceği şey, Çin'i işgal için kullanılan geleneksel yol olan bir sınırda ve özellikle Japonya'nın Mançurya'nın istilasını ile Çin'in kuzeyini işgal için kullandığı üstte Amerikan varlığının bulunmasıydı. Çin'in, Tayvan Boğazı ve Kore'de, belki de bir bakıma Mao Kore olaylarının başlangıcında bir ölçüde kontrolü kaybetmiş olduğu için böylesi bir stratejik durum oluşması hâlinde tepkisiz kalması imkânsızdı. Her iki tarafın birbirini yanlış algılaması olayları kızıştırmaktaydı. ABD işgali düşünmemişti; Çin de tepki beklemiyordu. Her iki taraf da yaptıklarıyla diğer tarafın yanlış algılamasını pekiştirdiler. Sürecin sonunda iki yıl süren bir savaş ve yirmi yıllık bir uzaklaşma yaşandı.

Çin'in Tepkileri: Caydırıcılığa Bir Başka Yaklaşım

İç savaştan henüz çıkmış ve büyük ölçüde milliyetçilerden ele geçirilen silahlarla donatılmış Halk Kurtuluş Ordusu'nun, nükle-

er silahlarla desteklenen büyük bir ordu ile boy ölçüşmesinin olasılık dâhilinde olduğunu hiçbir harp okulu öğrencisi düşünmezdi. Ama Mao alışlagelmiş strateji uzmanlarından biri değildi. Mao'nun Kore Savaşı'ndaki davranışlarını anlamak için onun, Çin düşüncesinde uzun vadeli, stratejik ve psikolojik unsurların bir araya getirilmesi anlamına gelip, Batı stratejisinde caydırıcılık, hatta önce davranma olarak adlandırılabilcek şeyi nasıl değerlendirdiğini anlamak gerekir.

Batı'da Soğuk Savaş ve nükleer silahların yıkıcılığı caydırıcılık kavramını ortaya çıkarmıştı: Olası bir saldırıya karşı, kazanacaklarını gölgede bırakacak bir yıkımın tehlikeleri ortaya konmaktaydı. Tehdidin olası etkisi, olmamış şeylerle ölçülmekteydi ki bu da savaşların başlamasını önliyordu.

Mao'ya göre, Batılı caydırıcılık kavramı fazlasıyla pasifti. Çin'in olası bir saldırıyı beklemek zorunda kalacağı bir durumu kabul etmiyordu. Mümkün olduğunca inisiyatifi elinde tutmak için uğraşıyordu. Bir noktada bu yaklaşım, Batı'nın ilk hamleyi yapıp sonra bir saldırı bekleyen önleyici savaş kavramı ile benzerlik taşımaktaydı. Ama Batı ilkelerine göre önleyici savaş, zafer ve askerî ilerlemeyi amaçlamaktadır. Mao'nun önleyici savaşa yaklaşımı ise, psikolojik unsurlara verdiği önemle farklılık göstermekteydi. Onun itici gücü, askerî anlamda sonuca götüren ilk atışı yaptıktan ziyade, psikolojik dengeleri kendi lehine değiştirmekti. Kitabın ilerideki bölümlerinde göreceğimiz gibi, 1954-1958 Tayvan Boğazı Krizi, 1962 Hindistan sınırı çatışmaları, 1969-1971 Ussuri Nehri boyunca Sovyetler'le çatışmalar ve 1979 Çin-Vietnam savaşlarındaki Çin hareketlerinin ortak özelliği, hemen ardından siyasi bir dönemin takip ettiği ani hamleler olmuştur. Çinlilerin gözünde psikolojik dengeyi sağlamak, gerçek caydırıcılığın başarılması demektir.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Ussuri Nehri çarpışmalarına uyarlanan ilkelerin ilginç bir tartışması için bkz. Michael S. Gerson, *The Sino-Soviet Border Conflict: Deterrence*,

Çinlilerin düşüncesindeki erken davranma kavramı Batılıların caydırıcılık kavramı ile karşı karşıya geldiğinde ortaya tehlikeli bir çember çıkabilirdi: Çin'de savunmaya yönelik olduğu düşünülen eylemler dış dünyada saldırganlık olarak değerlendirilebilir; Batı'nın caydırıcı hareketleri Çin'de kuşatma olarak yorumlanabilir. ABD ve Çin Soğuk Savaş boyunca tekrar tekrar bu ikilemle boğuşmuşlar, aşmak için bir yol bulamamışlardır.

Geleneksel görüş, 1950 Ekim başlarında Amerika'nın 38. paraleli geçme düşüncesi ve BM güçlerinin Çin-Kore sınırında Yalu Nehri'ne doğru ilerlemelerinin Çin'in Kore Savaşı'na girmesini tetiklediğini söyler. Bir başka teori komünistlerin daha on yıl önceden Avrupalı diktatör modeline karşı bir saldırganlık beslediğini ileri sürer. Yakın zamanda edinilen bilgiler ise her iki teorinin de doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Mao ve arkadaşlarının Kore'nin egemenliğini tehdit etmek anlamında stratejik bir tasarısı yoktu; savaştan önce daha ziyade, Rusya'yı dengede tutmakla meşguldüler. Amerika'ya askerî anlamda meydan okumayı da düşünmemişlerdi. Uzun uzun düşünüp taşındıktan sonra ve bir bakıma önce davranmış olmak adına, daha çok tereddütle savaşa girmişlerdi.

Müdahale planını tetikleyen olay, Tayvan Boğazı'nın tarafsızlaştırılmasıyla ilgili ilk Amerikan birliklerinin Kore'ye gönderilmesidir. O andan itibaren Mao, en kötü ihtimalle Kuzey Kore'nin çöküşünün önlenmesi ve zaman zaman da en iyi ihtimalle Amerikan güçlerinin yarımadadan tamamen çıkarılması amacıyla Kore Savaşı'na girmeye hazırlanılması için emir vermişti.¹⁹⁵ Ameri-

Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969 (Alexandria, Va.: Center for Naval Analyses, 2010).

¹⁹⁵ Mao'nun savaş hedefleri ile ilgili olarak bkz. Shu Guang Zhang, "Mao's Military Romanticism: China and the Korean War, 1950-1953" (Lawrence: University Press of Kansas, 1995), s. 101-7, 123-25, 132-33 ve Chen Jian, *Mao's China and the Cold War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001), s. 91-96.

kan ya da Güney Kore kuvvetleri 38. paralelin kuzeyine ilerlemeden çok daha önce Mao, Çin müdahale etmediği takdirde Kuzey Kore'nin bozguna uğrayacağını varsayıyordu. Amerikalıların Yalu'ya ilerleyişini durdurmak ikincil bir unsurdu. Mao'nun düşüncesine göre bu durum sürpriz bir saldırı ve kamuoyu görüşünü harekete geçirmek için bir fırsat yaratmıştı, ancak harekete geçiren ana unsur değildi. Birleşik Devletler 1950 Ağustos'undaki ilk Kuzey Kore ilerlemesini geri püskürttüğünde, Çin müdahalesi olasılığı oldukça yükselmişti; Kuzey Kore ordusunun Inchon'da kuşatılması ve 38. paralelin geçilmesiyle savaşın seyri değişince müdahale kaçınılmaz bir hâl aldı.

Çin stratejisi genellikle üç özellik gösterir: Uzun süreli eğilimin çok titiz analizi, taktiksel seçeneklerin dikkatle incelenmesi ve eylem kararlarının her şeyden bağımsız olarak araştırılması. Zhou Enlai bu süreci, Amerikan eylemlerinin Çin üzerindeki etkilerini analiz etmek üzere, Çinli liderlerle 7 Temmuz ve 10 Temmuz'da, Amerikalıların Kore'ye intikal etmelerinden iki hafta sonra yapılan toplantılara başkanlık ederek başlatmıştır. Katılımcılar, esasen Tayvan'ın işgali için hazırlanmış birlikleri Kore sınırında mevzileendirme ve bu birlikleri, görevi "kuzeydoğu sınırlarını savunmak ve gerektiğinde Kore Halk Ordusu'nun savaş eylemlerini desteklemeye hazır olmak" olarak tanımlanan Kuzeydoğu Sınır Savunma Ordusu adı altında atama konusunda karar aldılar. Temmuz ayının sonunda, yani ABD kuvvetlerinin 38. paraleli aşmasından iki aydan fazla bir zaman önce Kore sınırında 250.000'den fazla Çin askerî birliği toplanmıştı.¹⁹⁶

Politbüro ve Merkez Askerî Kurul toplantıları Ağustos ayı boyunca devam etmiştir. Inchon çıkartmasından altı hafta önce, 4 Ağustos'ta, askerî durum hâlen işgalci Kuzey Kore kuvvetlerinin lehine seyrederken ve savaşılan cephe Güney Kore içlerinde, Pu-

¹⁹⁶ Chen, *China's Road to the Korean War*, s. 137.

san şehrinin çevresindeyken Mao, Politbüro'ya konuşurken Kuzey Kore'nin yeterliliği konusundaki şüphesini şöyle dile getirmişti: “Eğer Amerikan emperyalistleri zafer kazanacak olurlarsa, bu başarı onların başlarını döndürecek ve ondan sonra bizi tehdit edecek duruma geleceklerdir. Kore'ye yardım edip onları desteklemek zorundayız. Bu gönüllü birlikler biçiminde olabilir ve zamanını biz seçeriz, ama hazırlıklara başlamalıyız.”¹⁹⁷ Aynı toplantıda Zhou da benzer bir tahlil yapmıştı: “Amerikalı emperyalistler Kuzey Kore'yi ezecek olurlarsa, kibirden şişecekler ve barış tehlikeye girecektir. Zaferi garanti etmek istiyorsak, Çin faktörünü artırmalıyız; belki bu, uluslararası durumda bir fark yaratabilir. Uzun vadeli bir plan yapmalıyız.”¹⁹⁸ Başka bir deyişle Çin'in göğüs germesi gereken şey Amerikan kuvvetlerinin mevzileri değil, hâlâ ilerlemekte olan Kuzey Kore'nin başarısızlığa uğramasıydı. Mao ertesi gün komutanlarına “hazırlıkları bu ay içinde tamamlamaları ve savaş operasyonu için emirlere hazırlıklı olmaları” talimatını verdi.¹⁹⁹

13 Ağustos'ta Çin'in 13. Kolordusu, üst düzey askerî liderlerle görevi tartışmak üzere bir toplantı düzenledi. Her ne kadar tarih olarak ağustosla ilgili çekinceler mevcut olmuş olsa da konferansın katılımcıları Çin'in “girişimde bulunması gerektiği, Kore Halk Ordusu ile işbirliği yapılması, tereddüt etmeden ilerlenmesi ve düşmanın saldırı hayallerinin yıkılması” gerektiği konusunda karara vardılar.²⁰⁰

Bu sırada personel analizleri ve harita çalışmaları yapılmaktaydı. Bu çalışmalar Çinlileri, Batılıların durumu mantıksızca değerlendirdikleri, Çin'in Amerikan silahlı kuvvetlerine karşı bir savaşı kazanabileceği sonucuna götürmekteydi. Amerika'nın

¹⁹⁷ Shen, *Mao Zedong, Stalin, and the Korean War*, Kısım 7.

¹⁹⁸ a.g.e..

¹⁹⁹ Chen, *China's Road to the Korean War*, s. 143.

²⁰⁰ a.g.e., s. 143-144.

dünya çapındaki taahhütleri, iddialara göre, ABD'nin konuşlandıracağı askerî birlik sayısını 500.000'le sınırlandırmaktaydı; oysa Çin dört milyonluk bir ordu kullanma imkânına sahipti. Çin'in savaş alanına yakınlığı lojistik üstünlük sağlamaktaydı. Çinli planlamacılar, dünya halklarının çoğunluğu Çin'i destekleyeceğinden, psikolojik üstünlüğe de sahip olduklarını düşünüyorlardı.²⁰¹

Nükleer silahlarla ilgili ilk elden deneyimleri olmasa bile, bir nükleer çatışma olasılığı dahi, Çinli savaş planlamacılarının cesaretini kırmamıştı. Sovyetler'in nükleer kapasitesi göz önüne alındığında, Amerika'nın nükleer silahlarla bir karşılık vermesinin güçlü bir olasılık olmadığına karar vermişlerdi; benzer şekilde yarımadadaki askerî birliklerin "kamuflej" giysileri nedeniyle Kore içlerine ilerleyen Çinli birliklere yönelik bir nükleer saldırının ABD birliklerini tahrip etmesi tehlikesi de mevcuttu.²⁰²

26 Ağustos'ta Zhou, Merkez Askerî Kurulu'na yaptığı konuşmada Çin'in stratejisini özetlemekteydi. Pekin, Kore sorununa bir kardeş ülke ya da kuzeydoğu Çin'in çıkarları meselesiyle ilgili bir konu olarak yaklaşmamalıydı. Aksine Kore "uluslararası önemli bir mesele olarak" kabul edilmeliydi. Zhou şöyle ifade ediyordu: "Kore gerçekten dünyadaki çatışmaların odağındadır. (...) ABD Kore'yi ele geçirdikten sonra mutlaka Vietnam ve diğer sömürge ülkelere gözünü dikecektir. Bu nedenle Kore en azından Doğu'nun anahtarıdır."²⁰³ Zhou, Kuzey Kore'nin yakın zamandaki gerilemesi nedeniyle, "Bizim görevimiz şimdi daha ağırdır ... en kötüsü için ve en çabuk biçimde hazırlanmalıyız," diye ekliyordu. Zhou, gizlilik gereksinimini vurgulayarak, "savaşa girebilir ve düşmana ani bir darbe vurabiliriz."²⁰⁴

²⁰¹ a.g.e., s. 144.

²⁰² Goncharov, Lewis ve Xue, *Uncertain Partners*, s. 164-67.

²⁰³ Chen, *China's Road to the Korean War* s. 149-50.

²⁰⁴ a.g.e., s. 150

Bütün bunlar, MacArthur'un (bir Çin çalışma grubunun önceden tahmin ettiği) Inchon'a amfibi çıkartmasından haftalar, BM kuvvetlerinin 38. paraleli geçmesinden bir aydan fazla zaman önce olmaktaydı. Kısacası Çin, Amerika'nın bir taktik manevrasına karşı tepki olarak veya 38. paralelin dokunulmazlığını savunmak gibi yasal bir tanımlamaya dayanarak değil, stratejik eğilimlerin dikkatle değerlendirilmesi sonucunda savaşa girmişti. Bir Çin taarruzu, henüz gerçekleşmemiş tehlikelere karşı önleyici bir stratejiydi ve Amerika'nın Çin'le ilgili yanlış algılanmış nihai amaçları ile ilgili değerlendirmelere dayanmaktaydı. Aynı zamanda Çin'in uzun vadeli hesaplarında Kore'nin oynadığı çok önemli rolün ifadesiydi. Mao'nun kendi yolundaki ısrarı da muhtemelen Kim Il-Sung ve Stalin'in işgal stratejilerine rıza göstermiş olmasını telafi etmenin tek yolu olduğuna dair bir inançtan etkilenmiş olmalıydı. Aksi hâlde Tayvan Boğazı'nda Yedinci Filo ve Çin sınırlarındaki Amerikan kuvvetlerinin varlığı nedeniyle Çin'in stratejik durumunu kötüleştirdiği için diğer liderler tarafından suçlanabilirdi.

Çin müdahalesinin önündeki engeller öylesine göz korkutucuydu ki Mao'nun liderliğinin bütün arkadaşları tarafından onaylanmış olması gerekmektedir. Birisi Lin Biao olmak üzere iki komutan çeşitli bahanelerle Kuzeydoğu Sınır Savunma Ordusu'nun komutasını geri çevirmişler, Mao da Peng Dehuai'de görevi üstlenmeye hazır bir başka komutan bulmuştu.

Bütün kilit kararlarda olduğu gibi, Mao baskın çıkmıştı ve Çin kuvvetlerinin Kore'ye girmesi için hazırlıklar hızla ilerlemekteydi. Ekim ayında Yalu'ya doğru ilerleyen Amerika ve müttefiki kuvvetler Kore'yi birleştirmeye ve BM kararı çerçevesinde korumaya almaya kararlıydılar. Amaçları, teknik olarak bir BM komutası oluşturarak yeni statükoyu bu kuvvetlerle savunmaktı. Böylelikle iki ordunun birbirine doğru ilerleyişi kaderi önceden belli bir nitelik kazanmaktaydı; Amerikalılar ve müttefikleri kuzeye

doğru ilerleyişlerinin sonunda kendilerini bekleyen meydan okumaya karşı ilgisiz kalırlarken, bir darbeye hazırlanmaktaydılar.

Zhou diplomasi sahnesini hazırlamakta dikkatli davranmıştı. 24 Eylül'de Amerika'nın çabalarını "Kore'ye karşı saldırı savaşını genişletmek, Tayvan'da silahlı saldırıları yürütmek ve saldırılarını Çin'e doğru genişletmek" olarak niteleyerek Birleşmiş Milletler nezdinde protesto etti.²⁰⁵ ABD birliklerinin 38. paraleli geçecekleri konusunda 3 Ekim'de Hindistan Büyükelçisi K. M. Panikkar'a uyarıda bulundu: "... eğer ABD birlikleri gerçekten bunu yaparlarsa böyle boş boş oturup kayıtsız kalamayız. Müdahale ederiz. Lütfen bunu ülkenizin başbakanına bildirin."²⁰⁶ Panikkar, 38. paralelin aşılmasının gelecek on iki saat içinde gerçekleşmesini beklediğini, ama Hindistan hükûmetinin telgrafı aldıktan sonra on sekiz saatten önce etkili bir eylemde bulunmasının mümkün olmadığını söyleyerek cevap verdi.²⁰⁷ Zhou'nun karşılığı şöyle oldu: "Bu Amerikalıların meselesi. Bu akşamki konuşmanın amacı, Başbakan Nehru'nun mektubunda yönelttiği sorulardan birisi ile ilgili olarak bizim tavrımız konusunda sizi bilgilendirmektir."²⁰⁸ Görüşme sıklıkla değerlendirildiğinin aksine, barış için son bir talepten ziyade, çoktan karar verilmiş bir şeyin kayıtlara geçmesinden ibaretti.

Stalin, kendisinin cesaretlendirmiş olduğu ve bitmesini istemediği çatışmanın bu noktasında yeniden sahneye çıkmıştı. Kuzey Kore ordusu çökmek üzereydi ve Amerika'nın karşı kıyıdaki

²⁰⁵ a.g.e., s. 164

²⁰⁶ "Belge 64: Zhou Enlai'nin Hindistan Elçisi K. M. Panikkar ile konuşması, 3 Ekim 1950," Goncharov, Lewis ve Xue'nin *Uncertain Partners* adlı kitabından, s. 276.

²⁰⁷ a.g.e., s. 278.

²⁰⁸ a.g.e. Başbakan Jawaharlal Nehru, Kore çatışmasının sınırlandırılması konusunda Zhou'nun yanı sıra Birleşik Devletler ve İngiltere'nin temsilcilerine de mektupla görüş bildirmiştir.

yeni çıkartması hatalı bir Sovyet istihbaratına göre Wonsan yakınlarında beklenmekteydi. Çin'in müdahale hazırlıkları çok ilerlemişti, ama henüz geri dönülemez durumda değildi. Bu nedenle Stalin 1 Ekim'de Mao'ya gönderdiği bir mesajında Çin'in müdahalesini talep etmişti. Mao'nun Amerika'nın müdahale tehlikesini öne sürerek karar vermeyi geciktirmesinin ardından, Stalin hemen yeni bir telgraf yolladı. Çin'in müdahalesine ABD'nin karşılık vermesi durumunda çıkacak topyekûn savaşta Sovyet askeri desteğini sağlamaya hazır olduğunu söyleyerek ısrar ediyordu:

Elbette ki ABD'nin büyük bir savaşa hazır olmamasına karşın sadece itibar nedeniyle savaşa sürüklenebileceğini hesaba katıyorum ki bu da Çin'i ve ona Karşılıklı Yardım Antlaşması ile bağlı olan Sovyetler Birliği'ni de savaşa sürükleyecektir. Bundan korkmalı mıyız? Benim düşünceme göre korkmamalıyız, çünkü biz birlikte ABD ve İngiltere'den daha güçlüyüz; diğer Avrupalı kapitalist ülkeler (hâlen Birleşik Devletler'e yardım edecek durumda olmayan Almanya hariç) ciddi bir askeri gücü temsil etmemektedirler. Eger bir savaş kaçınılmazsa, o zaman, ABD'nin müttefiki Japonya'nın kendini askeri yönden toparlayıp Sygman Rhee tarafından Kore'de kendilerine sağlanacak bir köprübaşı mevziine sahip olacakları birkaç yıl içinde değil, şimdi başlasın.²⁰⁹

Görüldüğü gibi bu olağanüstü haberleşmeler Stalin'in, Kore'nin ABD'nin stratejik alanının bir parçası olmasını önlemek için savaşa girmeye hazır olduğunu öne sürer gibiydi. Bu bağlamda Asya'da Amerikan yanlısı birleşmiş bir Kore ve Stalin'e göre yeniden toparlanan Japonya'nın er ya da geç buna ortak olacağı oluşum, Avrupa'da ortaya çıkmakta olan NATO ile benzer bir tehdidi temsil etmekteydi. Sovyetler Birliği bu ikisiyle baş edemeyebilirdi.

²⁰⁹ "Stalin'in Kim Il-Sung'a Mektubu: 8 Ekim 1950," *Soğuk Savaş Uluslararası Tarih Projesi* (*Cold War International History Project*): Görsel Arşivi'nden, Woodrow Wilson International Center for Scholars, www.cwihp.org.

İş deneme aşamasına geldiğinde Stalin, Mao'ya söz vermiş olduğu yükümlülükleri üstlenmiş ya da ABD ile doğrudan karşı karşıya gelme konusunda isteksizlik göstermiştir. Güçler dengesinin iki cepheli bir savaş şöyle dursun, bir restleşme için bile son derece elverişsiz olduğunu bilmekteydi. Amerika'nın Asya'daki askerî potansiyeline ayak bağı olmanın ve Çin'i bu işe karıştırarak Sovyet desteğine bağımlılığını artırmanın peşindeydi. Stalin'in mektubunun ortaya koyduğu şey, gerekçeleri oldukça farklı olsa da Sovyet ve Çinli stratejistlerin Kore'nin stratejik önemini nasıl ciddiyle değerlendirmiş olduğudur.

Stalin'in mektubu Mao'yu açınazda bırakmıştı. Kısmen devrimci dayanışmanın bir uygulaması sonucu kavramsal olarak bir müdahaleyi planlamak başka bir şey, özellikle Kuzey Kore ordusu dağılmanın eşiğindeyken bu müdahaleyi gerçekleştirmek başka bir şeydi. Çin müdahalesi için Sovyet desteği kaçınılmazdı; her şeyden önce Halk Kurtuluş Ordusu kayda değer ölçüde modern bir hava kuvvetine sahip olmadığından, Sovyet hava koruması şarttı. Bu nedenle müdahale meselesi Politbüro'nun önüne getirildiğinde, Mao son cevabı vermeden önce, bir süre duraksamasına neden olan alışılmadık, ikircikli bir tepkiyle karşılaştı. Cevap vermek yerine, sağlık sorunlarını öne sürerek Çin kuvvetlerine kumanda etmeyi reddeden Lin Biao'yla Zhou'yu, Sovyet yardımı olasılıklarını görüşmek üzere Rusya'ya gönderdi. Stalin, Kafkaslar'da tatildaydı ve programını değiştirmek için bir neden görmemişti. Zhou, orada Sovyet kanalları dışında Pekin'le temas kurma olasılığı olmadığı hâlde (ya da belki de bu nedenle) kır evine gitmek zorunda kalmıştı.

Zhou ve Lin Biao destek güvencesi sağlanmaksızın, Çin'in iki aydır hazırlıklarını yapmakta olduğu müdahaleyi gerçekleştirmeyebileceğini söyleyerek Stalin'i uyarma konusunda talimat almışlardı. Ana sahnede görünüşte Çin'in yer alacağı savaş Stalin organize etmekteydi. Savaşın koşulları Stalin'in sağlayacağı teçhizat

ve doğrudan desteğe bağlı olacaktı. Mao'nun dava arkadaşları bu gerçeğe yüz yüze gelince kararsız kalmışlardı. Hatta bazı muhalifler önceliğin yurt içinde gelişmeye verilmesi gerektiğini tartışacak kadar ileri gitmişlerdi. Mao sadece bir an için tereddüt etmiş gibi göründü. Bu, Çin kuvvetleri geri dönülmez biçimde harekete geçmeden önce, Stalin'den gelecek desteği güvenceye almak için bir taktik miydi? Yoksa gerçekten mi tereddüt etmişti?

Çin'deki iç anlaşmazlıklara gizemli bir örnek 2 Ekim gecesi Mao'nun Stalin'e gönderdiği bir telgrafın Pekin ve Moskova arşivlerinde birbiriyle çelişen iki farklı versiyonunun bulunmasıdır.

Mao'nun telgrafının el yazısıyla yazılmış, Pekin arşivlerinde dosyalanmış, Mao'nun Çince el yazmaları koleksiyonunda iç yazışma (*neibu*) olarak yayımlanmış, ama anlaşıldığı kadarıyla Moskova'ya hiç yollanmamış olan bir nüshasında Mao, Pekin'in ABD ve yardakçısı Syngman Rhee'ye karşı savaşmak ve Koreli yoldaşlara yardımcı olmak üzere Gönüllüler adıyla birkaç askerî birlik yollamaya karar verdiğini" yazmaktadır.²¹⁰ Mao, Çin müdahalesinin olmaması durumunda mevcut tehlikeden şöyle söz etmekteydi: "Kore devrimci güçleri ağır bir yenilgiye uğrayacaklar ve Amerikalı saldırganlar Kore'nin tamamını ele geçirdiklerinde tamamen denetimsiz kalacaklardır. Bu, Doğu'nun tamamı için sakıncalı bir durumdur."²¹¹ Mao, "... ABD'nin savaş ilan etmesine, ardından Çin'in başlıca kentlerinin Birleşik Devletler hava kuvvetlerince bombalanmasına, keza sahil kesimlerinin Amerikan deniz kuvvetleri tarafından saldırıya uğramasına hazırlıklı olmak zorundayız," diyordu. Çin'in planı 15 Ekim'de Güney Mançurya'dan on iki bölük göndermekti. "İlk aşamada," diyordu Mao, "bu birlikler 38. paralelin kuzeyinde mevzilenecekler ve 38. paraleli geçen düşman kuvvetlerine karşı 'savunma savaşı' vereceklerdir. Aynı zamanda Sovyet silahlarının gelmesini bekleyeceklerdir.

²¹⁰ Goncharov, Lewis ve Xue, *Uncertain Partners*, s. 177.

²¹¹ a.g.e.

İyi bir donanıma sahip olduklarında, saldırgan Amerikan birliklerini yok etmek üzere karşı saldırıya geçmek için Koreli yoldaşlarla işbirliği yapacaklardır.”²¹²

Mao'nun 2 Ekim tarihli Sovyetler'in Pekin Büyükelçisi ile gönderilmiş, Moskova'da alınmış ve Rusya Başkanlık Arşivi'nde saklanan bir diğer telgrafında, Stalin'e Pekin'in askeri birlik göndermeye hazır olmadığı bildirilmektedir. Mao, Moskova ile yapılacak müzakerelerden sonra, ek Sovyet desteği güvencesini ima ederek Pekin'in savaşa katılmaya istekli olabileceğini belirtiyordu.

Uzmanlar yıllarca telgrafın ilk versiyonunu geçerli tek versiyon olarak değerlendirmişler; ikinci telgraf ortaya çıktığında bazıları belgelerden birinin uydurma olup olmadığını merak etmişlerdir. En akla yakın açıklama Çinli uzman Shen Zhihua tarafından ileri sürülmüştür: Mao ilk telgrafı göndermek üzere hazırlamış, ama Çin yönetimindeki farklı görüşler nedeniyle daha kaçamak ifadeli bir başka telgrafı kullanmıştır. Aradaki çelişki Çinli birliklerin Kore'ye doğru ilerlediği sırada bile, Çin yönetiminin geri dönülemez son adımı atmadan önce, Sovyet müttefikinden kesin destek güvencesi almak için daha ne kadar ayak direneceğini tartıştığını akla getirmektedir.²¹³

İki komünist diktatör, şimdi birbirlerine karşı uyguladıkları sıkı bir güç siyaseti eğitiminden geçmişlerdi. Bu örnekte Stalin tipik hırslı bir oyuncu gibi davranmıştı. Zhou aracılığı ile gönderdiği ek bir telgrafta, Çin'in tereddüdünden dolayı, en iyi çözümün Kuzey Kore kuvvetlerinden geriye kalanların Kim İl-Sung'un ge-

²¹² a.g.e.

²¹³ bkz. Shen Zhihua, “Çin'in Kore Savaşı'na girmesi konusunda Mao'nun Stalin'e Gönderdiği 2 Ekim 1950 Tarihli Mesajın Çin ve Rus Versiyonları Arasındaki Çelişki,” *Soğuk Savaş Uluslararası Tarih Projesi Bülteni* (Cold War International History Project Bulletin) 8/9 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Winter 1996), s. 240.

çici bir sürgün hükümeti kurabileceği Çin içlerine doğru geri çekilmesi olacağını serinkanlılıkla bildiriyordu. Hasta ve maluller Sovyetler Birliği'ne gidebilirlerdi. Kendi Asya sınırındaki Amerikalıları umursamadığını, onlarla zaten Avrupa'daki sınırlarında karşı karşıya olduğunu söylüyordu.

Stalin, Mao'nun istediği tek sonucun Amerikan güçlerinin Çin sınırlarında olmasındansa, bir tür bağımsızlık talebiyle sürekli olarak Kore'de askerî maceralara girişen, Mançurya'da yaşayan Koreli azınlıkla temas hâlinde olacak geçici bir Kore hükümeti olduğunu biliyordu. Ayrıca Mao'nun geri dönüşü olmayan noktayı geçtiğini sezmiş olmalıydı. Bu noktada Çin, Yalu'da Çin endüstrisinin yarısını doğrudan tehdit edecek bir Amerikan ordusu ile sağladığı destek karşılığında, belki de Mançurya'daki "haklarını" yeniden talep edecek olan Sovyetler Birliği arasında bir seçim yapmak durumundaydı. Ya da Stalin'le pazarlık etmeyi sürdürürken bile, Mao'nun izlediği yolda devam edecekti. Çelişkili bir biçimde Sovyet planlarına karşı kendini korumak için müdahale etmesi gereken bir pozisyondaydı.

19 Ekim'de, Sovyet desteğinin güvencesini almak için birkaç günlük bir gecikmeden sonra, Mao orduya Kore'ye geçme emri verdi. Stalin lojistik destek güvencesi vermekle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri ile doğrudan karşı karşıya gelmemeyi de sağlamıştı. Mançurya üzerinde hava koruması sağlarken, Kore üzerinde sağlamıyordu.

Karşılıklı kuşku öylesine yoğundu ki Zhou'nun Moskova'ya dönmesiyle birlikte Pekin'le temasa geçme imkânının olduğu anda, görünüşe göre Stalin tamamen tavır değiştirmişti. Stalin, Kore'deki savaşta Amerikan güçleri engellenmeksizin Sovyetler Birliği'nin Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun donatılması yükümlülüğünü üstlenmesini sağlamak üzere, Mao'nun yapacağı manevraları önlemek için Zhou'ya, Çin kuvvetleri Kore'ye girene dek hiçbir desteğin yola çıkarılmayacağını bildirmişti. Mao 19 Ekim'deki

emri aslında Sovyet desteği güvencesi olmaksızın vermişti. Bundan sonra önceden söz verilmiş olan Sovyet desteği yürürlüğe girmişse de her zaman temkinli olan Stalin, Çin topraklarına hava desteğini sınırlı tutmuştu. Stalin'in Mao'ya gönderdiği önceki mektubunda ifade ettiği Kore ile ilgili genel bir savaş tehlikesi için hazır olduğu konusu buraya kadardı.

Her iki komünist lider birbirinin ihtiyaçlarıyla güvensizliklerinden faydalanmaktaydı. Mao ordusunu modernleştirmek için Sovyetler'den askerî destek sağlamayı başarmıştı. Bazı Çinli kaynaklar Kore Savaşı sırasında Mao'nun altmış dört piyade bölüğü ve yirmi iki hava bölüğü için gerekli teçhizatı aldığını ileri sürmektedir.²¹⁴ Stalin ise Çin'i kendine Kore'de ABD ile çatışmaya sokarak bağlamıştı.

Çin ve Amerika'nın Karşılıklı Meydan Okuması

Birleşik Devletler komünistlerin kendi içlerindeki bu tertiplere seyirci kalmaktaydı. 38. enlemde kalmakla Kore'nin birleştirilmesi konusunda bir orta yol geliştirmedeği gibi, hattı aşmaları durumunda ortaya çıkacak sonuçlarla ilgili Çin uyarılarını da duymazdan gelmekteydi. Acheson anlaşılabilir biçimde bu uyarıları resmî görüşmeler olarak değerlendirmiyor ve bunların görmezden gelinebileceğini düşünüyordu. Muhtemelen Mao'yu sindirebileceğini varsayıyordu.

Her iki tarafın da bugüne kadar yayımlamış olduğu belgelerin hiçbirisi tarafların diplomatik alanda ciddi bir görüşme yaptıklarını göstermemektedir. Zhou'nun Merkezî Askerî Komisyon ya da Politbüro ile yaptığı birçok görüşme böyle bir niyeti ortaya çıkarmamaktadır. Yaygın kanının aksine, Pekin'in Washington'a yaptığı 38. enlemin aşılmasına ilişkin "uyarıları," neredeyse kesinlikle bir oyalama taktiği idi. Bu noktaya kadar Mao, Kore asıllı

²¹⁴ Goncharov, Lewis ve Xue, *"Uncertain Partners"*, s. 200-201;

Halk Kurtuluş Ordusu birliklerini Kuzey Korelilere yardım için Mançurya'dan Kore'ye göndermiş; önemli bir askerî kuvveti Tayvan'dan çekip Kore sınırına doğru harekete geçirmiş; Stalin ve Kim'e Çin desteği konusunda güvence vermişti bile.

ABD-Çin savaşını önlemek için tek şans, Çinli askerî birlikler Kore sınırını geçmeye hazırlanırken, Mao'nun hâlen Moskova'da bulunan Zhou'ya yolladığı 14 Ekim tarihli stratejik tasarı ile ilgili mesajdaki talimatlarda yakalanabilmekte:

Yeterli zaman olursa birliklerimiz savunmalarını geliştirmeye devam edeceklerdir. Düşman Pyongyang ve Wonsan'da ısrarla savunmaya devam eder ve gelecek altı ay içinde kuzeye ilerlemezse, birliklerimiz Pyongyang ve Wonsan'a saldırmayacaklardır. Ancak tam donanımlı hazır olduklarında ve hem hava hem de kara kuvvetleri bakımından düşmana karşı açık bir üstünlük sağladıklarında saldıracaklardır. Kısacası önümüzdeki altı ay taarruzdan söz etmeyeceğiz.²¹⁵

Elbette ki altı ay içinde Çin'in her iki alanda da açık bir üstünlüğe ulaşma ihtimali söz konusu değildi.

Amerikan güçleri Pyongyang'dan Wonsan'a giden hatta dursalardı, Mao'nun stratejik endişesiyle karşı karşıya kalınacak bir tampon bölge oluşturulmuş olur muydu? Amerikalıların Pekin'e yönelik diplomatik bir yaklaşımı herhangi bir değişikliğe yol açar mıydı? Mao Kore'deki varlığını kullanarak silahlı kuvvetlerini yeniden donatmış olmakla tatmin olur muydu? Belki Mao'nun Zhou'ya söz ettiği altı aylık ara diplomatik temaslar, askerî uyarılar ya da Mao veya Stalin'in fikir değiştirmesi için bir fırsat sağlamış olurdu. Öte yandan o güne dek komünist toprağı olan yerlerde bir tampon bölge olması kesinlikle Mao'nun devrimci ya da stratejik görevinin bir düşüncesi değildi. Bununla birlikte birbiriyle çelişir görünen stratejileri aynı anda uygulayacak kadar bir Sun Tzu taraftarıydı. Ame-

²¹⁵ Goncharov, Lewis ve Xue, "Uncertain Partners", s. 195-96.

rika Birleşik Devletleri her hâlükârda böyle bir kapasiteye sahip değildi. Yalu Nehri boyunca devam eden, bu sayede Kore Yarımadası'nın dar boğazı boyunca kendi kuvvetleri ve diplomasisi ile koruyabileceği BM onaylı bir sınır çizgisini tercih etmişti.

Bu şekilde üçlü ilişkinin bütün tarafları küresel bir çatışma potansiyeli olan bir savaşa doğru ilerlemekteydi. Savaş safları bir ileri bir geri hareket hâlindeydi. Çin kuvvetleri Seul'u aldılar, ama iki yıl süren ateşkes görüşmeleri çerçevesinde askeri anlamda yenişmezlik kararına varılana dek geri püskürtüldüler ki bu süreçte Amerikan güçleri taarruz eylemlerinden uzak kaldı. Sovyet bakış açısından neredeyse en ideal sonuçtu bu. Sovyet tavsiyeleri, sürekli olarak görüşmelerin mümkün olduğunca sürüncemede bırakılması, böylelikle savaşın uzatılması yönündeydi. 27 Temmuz 1953'te savaş öncesi sınır olan 38. enlem boyunca bir ateşkes antlaşmasına varıldı.

Tarafların hiçbiri hedeflerinin tamamına ulaşamadı. Ateşkes antlaşması Amerika için savaşa girme amacını gerçekleştirmekteydi: Kuzey Kore'nin saldırısının başarılı olmasına mani olmuş, ama aynı zamanda çok zayıf olduğu bir sırada Çin'in bir nükleer süper güçle gücü tükenene kadar savaşmasına ve ABD'yi ilerlediği yerlerden geri çekilmeye zorlamasına olanak sağlamıştır. Bu durum, Amerika'nın müttefiklerini koruma konusundaki itibarını muhafaza etmiş, ama bunun bedeli yeni başlamakta olan başkaldırı ve yurt içindeki görüş ayrılıkları olmuştur. Gözlemciler ABD'de savaş hedefleri konusunda çıkan tartışmaları hatırlamadan edemeyeceklerdi. General MacArthur geleneksel ilkelere başvurarak zafer arıyordu; savaşı Amerika'yı Asya'da tuzığa düşürmek için bir aldatmaca ve Stalin'in bir planı olarak yorumlayan yönetim, askerini geri çekmeye (ve muhtemelen uzun süreli siyasi bir başarısızlığa) hazırdı; Amerika'nın mücadele ettiği bir savaşta bu türden ilk sonuçtu bu. Siyasi ve askeri amaçlar arasında uyum sağlamada acizlik, diğer Asyalı ülkeleri kesin sonuçları ol-

mayan savaşlar karşısında Amerika'nın kendi içindeki hassasiyetine -on yıl sonra Vietnam girdabında oç alma duygusuyla yeniden ortaya çıkan bir açmaz- inanmaya teşvik etmiş olabilir.

Pekin'in de en azından bilinen askerî koşullarda, bütün hedeflerine ulaştığı söylenemez. Mao, Çin propagandasının başlangıçta iddia ettiği gibi, Kore'nin tamamını "Amerikan emperyalizminden" kurtarmayı başaramadı. Ama savaşa daha büyük, bir bakıma daha soyut, hatta romantik bazı amaçlar uğruna gitmişti: "Yeni Çin'i" ateşle sınamak ve Çin'in tarihi yumuşaklığı ve pasifliği olarak algıladığı özelliğinden kurtulmak; Çin'in artık askerî bir güç olduğunu ve çıkarlarını savunmak için güç kullanabileceğini Batı'ya (ve bir ölçüde Sovyetler Birliği'ne) kanıtlamak; Asya'daki komünist harekette Çin'in liderliğini güvenceye almak ve (Çin'i işgal etmeyi planladığına inandığı) Birleşik Devletler'i elverişli olduğunu düşündüğü bir zamanda vurmak. Yeni ideolojinin katkısı sahip olduğu stratejik kavramlardan ziyade, en güçlü ulusları alt etme ve kendi yolunu belirleme iradesindeydi.

Geniş anlamıyla Kore Savaşı, berabere biten bir oyundan daha fazla bir şeydi. Yeni kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'ni bir askerî güç ve Asya devriminin merkezi hâline getirmişti. Aynı zamanda Çin'in gelecek birkaç on yıl boyunca korku ve saygı ile dikkate alınması gereken bir hasım olduğu yönündeki askerî itibarını desteklemekteydi. Çin'in Kore'deki müdahalesinin anısı sonraları Vietnam'da ABD stratejisini önemli ölçüde frenleyecekti. Pekin, savaşı ve beraberindeki "Amerika'ya Diren, Kore'ye Yardım Et" propagandasını kullanmayı ve mücadeleyi Mao'nun iki temel hedefine indirgemeyi başarmıştı: Parti yönetimine karşı mevcut iç muhalefeti saf dışı bırakmış ve halka "devrimci coşku" ile ulusal gurur aşlamıştı. Mao, Batı sömürgeciliğine duyulan öfkeyi besleyerek savaşı "Amerikan kibirliliğinin alt edilmesi" için bir mücadele olarak ifade etmişti; savaş alanında kazanılan başarılar Çinlilerin on yıllar süren zayıflığı ve aşağılanmasından sonra, bir tür manevi yenilenme olarak kabul

edilmişti. Çin savaştan tükenmiş bir hâlde çıktıysa da hem kendi hem de dünyanın gözünde yeniden tanımlanmıştı.

Ne gariptir ki Kore Savaşı'nda en fazla şey kaybeden taraf, Kim İl-Sung'a savaşı başlatması için yeşil ışık yakan ve müdahale etmesi için Mao'yu yoğun biçimde sıkıştıran, hatta şantaj yapan Stalin olmuştur. Çin'de komünizmin zafer kazanmasına Amerika'nın rıza göstermesinden cesaret alarak aynı örneği Kim İl-Sung'un Kore'de tekrarlayabileceğini hesaplamıştı. Amerika'nın müdahalesi hedefe ulaşılmasına engel oldu. Mao'yu müdahale için sıkıştırdı; böylesi bir eylemin ABD ile Çin arasında uzun süreli bir düşmanlığa neden olacağını ve Çin'in Moskova'ya olan bağımlılığını artıracaklarını umuyordu.

Stalin stratejik tahmininde isabetliydi, ama sonuçları değerlendirmeye konusunda fena hâlde yanılmıştı. Çin'in Sovyetler Birliği'ne olan bağımlılığı iki uçluydu. Sovyetler Birliği'nin Çin'i yeniden silahlandırmayı üstlenmesi sonuçta Çin'in kendi başına hareket edebilir hâle gelene kadar geçecek süreyi kısaltmaktaydı. Stalin'in teşvik ettiği Çin-Amerikan kutuplaşması, ne Çin-Sovyet ilişkilerinin gelişmesini sağlamış ne de Çin'in Titoizm tercihini azaltmıştı. Tersine, Mao her iki süper gücü de aynı anda alt edebileceğini hesaplıyordu. Amerika-Sovyetler Birliği çatışması öylesine derindi ki Mao, Soğuk Savaş'ta Sovyetler Birliği'nin sağladığı destek için bir bedel ödemesine gerek olmadığına hüküm vermiş, gerçeği söylemek gerekirse bu desteği, takip eden bir dizi krizde yaptığı gibi, Sovyetler'in onayını bile almaksızın, tehdit olarak kullanabilmişti. Stalin'in Kim İl-Sung'un macerasını desteklemede şeffaf davranmamış olması, Çin'e müdahale yönünde zalimce baskı yapmış olması ve hepsinin ötesinde gönülsüz Sovyet desteğinin geri ödenebilir bir borç niteliğinde olması Çin ve Sovyetler Birliği ilişkilerinin Kore Savaşı'nın sona ermesinden başlayarak kötüye gitmesine sebep olmuştu. On yıl içinde Sovyetler Birliği Çin'in başlıca hasmı hâline gelecekti. Ve bir on yıl daha geçmeden yeni bir ittifak ortaya çıkacaktı.

KISIM 6

Çin İki Süper Gücü Karşısına Alır

ON DOKUZUNCU YÜZYILIN ikinci yarısının muhtemelen en önemli diplomatı Otto von Bismarck bir defasında, beş devletten oluşan bir dünya düzeninde, her zaman ilk üçün içinde yer almanın arzu edildiğini söylemişti. Bu nedenle üç ülkenin karşılıklı etkileşim içinde olduğu bir düzende her zaman ilk iki arasında yer almanın arzu edileceği sonucuna varılabilir.

Bu gerçek, kısmen Mao'nun eşi görülmemiş manevraları nedeniyle on beş yıl boyunca Çin-Sovyet-ABD üçgeninin baş aktörlerinin gözünden kaçmıştır. Dış politikada devlet adamları sıklıkla müşterek çıkarları bir araya getirerek amaçlarını gerçekleştirirler. Mao'nun politikası bunun tam tersi üzerine kurulmuştu. Birbiriyle örtüşen düşmanlıkları kendi çıkarları için kullanmayı öğrenmişti. Moskova ile Washington arasındaki anlaşmazlık Soğuk Savaş'ın stratejik temeliydi; Asya'nın diplomasisine Washington ile Pekin arasındaki düşmanlık yön veriyordu. Ama iki komünist devlet, Mao'nun ideolojik üstünlük ve jeostratejik çözümler konusunda Moskova ile artan rekabeti nedeniyle kendi aralarındaki düşmanlıkları hiçbir zaman Birleşik Devletler'e karşı,

kısa bir süre için ve tam olarak olmasa da Kore Savaşı haricinde birleştirememiştir.

Geleneksel güçler siyaseti açısından bakıldığında, elbette ki Mao hiçbir zaman bu üçlü ilişkinin eşit bir üyesi gibi davranacak bir pozisyonda olmamıştı. Diğerlerinden çok daha zayıf ve aralarında en hassas olan taraftı. Ama nükleer güçlerin karşılıklı düşmanlıkları üzerine oynayarak ve nükleer yıkım karşısında etkileneceğine dair bir izlenim yaratarak Çin için bir tür diplomatik koruma alanı oluşturmayı başarmıştı. Mao güçler siyasetine, daha önce bir eşine rastlamadığım özgün bir boyut eklemiştir. Süper güçlerden destek aramak bir yana, geleneksel güçler dengesi teorisinin önereceği gibi, iki rakibine de aynı zamanda meydan okuyarak Sovyetler Birliği ile ABD'nin birbirlerine karşı olan korkularından faydalanmıştır.

Kore Savaşı'nın bitiminden sonra, bir yıl içinde Mao, Tayvan Boğazı krizinde Amerika ile askerî anlamda karşı karşıya geldi. Hemen hemen aynı zamanda Sovyetler Birliği ile de ideolojik olarak ters düşmeye başladı. Her iki yolu da izleme konusunda kendinden emindi, çünkü süper güçlerden hiçbirinin Çin'in diğeri tarafından bozguna uğratılmasına izin vermeyeceğini hesap etmekteydi. Bu, bir önceki kısımda sözü edilen, fiziksel güçsüzlüğü psikolojik kazanıma çeviren Zhuge Liang'ın Boş Şehir taktiğinin başarılı bir uyarlamasıdır.

Kore Savaşı'nın sonunda uluslararası ilişkilerin geleneksel araştırmacıları, özellikle Batılı araştırmacılar Mao'nun bir soluklanma dönemi arayışı içinde olacağını ummaktaydı. Komünistlerin zafetinden beri, bir ay bile olsun gözle görülür bir sükûnet yaşanmamıştı. Toprak reformu, Sovyet ekonomik modelinin hayata geçirilmesi ve ülke içindeki muhalefetin ortadan kaldırılması son derece yoğun ve hareketli bir iç gündem oluşturmuştu. Bütün bunlarla eşzamanlı olarak hâlâ az gelişmiş sayılabilecek bir ülke, ileri askerî teknolojiye sahip bir nükleer süper güçle savaşa girişmişti.

Mao'nun, toplumuna sağladığı soluklanmalarla tarihe geçmeye niyeti yoktu. Aksine, Çin'i bir dizi yeni kargaşanın içine soktu: Tayvan Boğazı'nda Birleşik Devletler'le iki çatışma, Hindistan'la çatışmaların başlangıcı ve Sovyetler Birliği ile büyüyen ideolojik ve jeopolitik anlaşmazlık.

Öte yanda Birleşik Devletler'e gelince, Kore Savaşı'nın sona ermesi ve Dwight Eisenhower yönetiminin gelişi, on yıllık dönemin geri kalanında hüküm sürecektir olan ülke içinde "olağan duruma" geri dönüşün işaretiydi. Uluslararası bağlamda Kore Savaşı, komünizmin mümkün olan her yerde siyasi yıkım ya da askerî saldırganlığı kullanarak genişleme kararlılığı için bir örnek hâline gelmişti. Asya'nın geri kalan kısımları bu tezi tamamlayıcı kanıtlar sundu: Malezya'daki gerilla savaşı; Singapur'da solcuların kanlı iktidar mücadelesi ve Çinhindi'deki savaşlar. Amerikan yaklaşımının kısmen ıskaladığı nokta, komünizmi bir bütün olarak düşünmesi ve daha başlangıç aşamasındayken bile, iki komünist devin arasındaki derin kuşkuları anlayamamış olmasıydı.

Eisenhower yönetimi, Amerika'nın Avrupa deneyiminden ödünç aldığı yöntemleri kullanarak saldırı tehdidiyle başa çıkmaya çalışıyordu. Marshall Planı örneğini izleyerek komünist dünya ile sınırı olan ülkeleri desteklemeyi dener ve Güneydoğu Asya'da Çin'le sınırı olan yeni uluslarla NATO benzeri SEATO (Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı) gibi askerî ittifaklar oluşturdu. Avrupa'nın koşulları ile Asya'nın kıyısındaki bu ülkeler arasındaki farkı tam olarak göz önünde bulundurmamıştı. Savaş sonrası Avrupalı ülkeler kapsamlı kurumları olan devletler kurmuşlardı. Onların yaşama güçleri, beklenti ile gerçeklik arasındaki İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu uçurumun kapanmasına bağlıydı. İç istikrarın önemli ölçüde sağlanmasıyla güvenlik sorunu uluslararası sınırları aşarak gelecek olası askerî saldırılara karşı bir savunmaya dönüşmüştü.

Asya'daysa Çin'i çevreleyen devletler henüz kurulma sürecindeydiler. Mesele, siyasi kurumlar ile etnik ve dinî farklılıklardan uzak bir siyasi uzlaşma oluşturmaktı. Bu, askerî olmaktan ziyade, kavramsal bir görevdi; güvenliği tehdit eden unsursa, askerî sınır bölgelerini geçen düzenli birlikler değil, iç ayaklanmalar ya da gerilla savaşlarıydı. Bu durum özellikle Fransız sömürgecilik projesinin tartışmalı sınırlar ve bağımsızlık konusunda zayıf ulusal geleneklerle geride bıraktığı dört ülkede (Kuzey Vietnam, Güney Vietnam, Kamboçya ve Laos) belirgin bir sorundu. Bu çatışmaların Pekin, Moskova ya da Washington'dan etkin biçimde kontrol edilemeyen kendi dinamikleri vardı, ancak stratejik üçgenin politikalarından etkilenmekteydiler. Bu nedenle Asya'da tamamen askerî çatışma niteliklerini taşıyan çok az çatışma vardı. Askerî strateji ile siyasi ve toplumsal reformlar ayrılmaz biçimde birbiriyle ilişkiliydi.

Birinci Tayvan Boğazı Krizi

Pekin ve Tayvan, aynı Çin kimliği için birbirine ters düşen farklı yorumlarda bulunmaktaydılar. Milliyetçi anlayışa göre Tayvan bağımsız bir devlet değildi: Komünist gaspçılar tarafından geçici olarak yerinden sürülen, ama milliyetçi propagandanın sürekli iddiasına göre, hak ettikleri yeri almak üzere anakaraya geri dönecek olan sürgündeki Çin Cumhuriyeti'nin eviydi. Pekin'in yaklaşımına göre Tayvan, anakaradan ayrılması ve yabancı güçlerle kurduğu ittifaktan dolayı Çin'in "aşağılanma yüzyılı"nın son eserini temsil eden hain bir eyaletti. Her iki taraf da Tayvan ve anakaranın aynı siyasi kimliğin parçası olduğu konusunda hemfikir. Anlaşmazlık, *hangi* Çin hükümetinin gerçek yönetici olduğu konusundaydı.

Washington ve müttefikleri, iki Çin çözümü adı verilen Çin Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni, iki ayrı devlet olarak tanıma düşüncesini dönem dönem ileri sürmekteydi. Her iki Çin

tarafı da bu durumun kendilerini diğer tarafı özgürlüğüne kavuşturmak gibi kutsal bir ulusal yükümlülüğü yerine getirmekten alıkoyacağı gerekçesiyle bu öneriyi şiddetle reddediyordu. Washington, başlangıçtaki kararının aksine, Çin Cumhuriyeti'nin “gerçek” hükümet olduğunu ifade ederek Taipei'yi onaylamış, Çin'in Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlarda temsil hakkını vermişti. Doğu ile ilişkilerden sorumlu, sonradan dışişleri bakanı olan ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Rusk Truman, yönetimin bu tavrını, karşıt görüşlere rağmen, 1951 yılında açıkça ifade etmişti: “Peiping [o zamanlar milliyetçilerin Pekin'e verdikleri isim] rejimi Çin'in hükümeti değildir. (...) Çinli değildir. Milletler topluluğunda Çin adına konuşma hakkına sahip değildir.”²¹⁶ Pekin'deki başkenti ile Çin Halk Cumhuriyeti, dünyanın en büyük nüfusu üzerinde fiili kontrolü elinde bulundurmasına rağmen, Washington için yasal ve diplomatik anlamda “yoktu.” Bu durum gelecek yirmi yıl boyunca ufak tefek değişikliklerle resmî Amerikan görüşü olarak kalacaktı.

Amerika'nın Çin iç savaşına karışması kasıtlı olmayan bir sonuçtu. Bu durum Birleşik Devletler'in Pekin'in uluslararası ilişkiler kavramında bir yüzyıl boyunca Çin'i bölen ve yöneten yabancı güçler zincirinin son halkası olarak algılanmasına neden olmuştur. Pekin'in görüşüne göre, Tayvan yabancıların siyasi ve askerî desteğini alıp ayrı bir yönetici otorite altında kaldığı sürece, “Yeni Çin” kurma projesi yarım kalacaktı.

Çan Kay Şek'in başlıca müttefiki olan Birleşik Devletler, milliyetçilerin anakarayı yeniden ele geçirmeleri konusunda fazla istekli değildi. Kongredeki Taipei destekçileri, Beyaz Saray'a dönem dönem “Çan Kay Şek'i serbest bırak” çağrısı yapmış olsalar da

²¹⁶ “Assistant Secretary Dean Rusk addresses China Institute in America, May 18, 1951,” Fredrick Aandahl, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1951, 7. cilt, *Korea and China: Kısım 2* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1983), s. 1671-72.

hiçbir Amerikan başkanı Çin iç savaşındaki komünist zaferini geri döndürmeyi ciddi olarak düşünmemiştir.

İlk Tayvan krizi, Kore Savaşı'ndaki etkin düşmanlıkların bitiminden bir yıldan biraz fazla bir süre geçtikten sonra, 1954 Ağustos'unda ortaya çıktı. Krizin bahanesi anakaradan ayrılan milliyetçilerin beklenmedik hamlesiydi: Çin kıyılarını kucaklayan, sağlam bir biçimde takviye edilmiş adalarda kalan milliyetçi kuvvetlerin varlığı. Tayvan'dan ziyade anakaraya çok daha yakın olan bu adalar Quemoy, Matsu ve irili ufaklı kara uzantılarını kapsamaktaydı.²¹⁷ Bakış açısına bağlı olarak açıktaki bu adalar Tayvan'ın ilk savunma hattı ya da milliyetçi propagandanın ileri sürdüğü gibi anakaranın yeniden ele geçirilmesi için ileri hareket üssüydüler.

Bu açık deniz adaları, on yıl içinde bir noktada hem Sovyetler Birliği hem de Birleşik Devletler'in nükleer silah kullanmaya hazır olduğunu ima ettiği iki önemli krize yol açmıştır. Ne Sovyetler Birliği'nin ne de Birleşik Devletler'in bu adalarla ilgili bir çıkarı vardı. Anlaşıldığı üzere, Çin'in de yoktu. Mao bu adaları birinci krizde Birleşik Devletler'e, ikinci krizde Sovyetler Birliği'ne, özellikle Kruşçev'e karşı uyguladığı stratejinin bir parçası olarak uluslararası ilişkilerde puan sağlamak için kullanmıştır.

Quemoy Adası en yakın noktada önemli Çin liman şehri Xiamen'e (Şiamen) iki mil uzaklıktaydı; Matsu adası da Fuzhou kentine yaklaşık aynı mesafedeydi.²¹⁸ Adalar çıplak gözle anakaradan görülebiliyorlardı ve top atış menzili içindeydiler. Tayvan, yüz mil uzaktaydı. 1949 yılında adalara düzenlenen Halk Kurtuluş Ordusu akınları güçlü milliyetçi direniş sayesinde geri püskürtülmüştü. Kore Savaşı'nın başlangıcında Truman'ın Yedinci

²¹⁷ Çeviri yazımdaki diyalekt farklılıkları ile bağlantılı olarak, Quemoy başka yerlerde "Jinmen," "Kinmen" ya da "Ch'in-men" şeklinde; Matsu ise "Mazu" olarak bilinmektedir.

²¹⁸ O zamanlar Batı basınında Xiamen "Amoy;" Fuzhou ise "Foochow" olarak bilinmekteydi.

Filo'yu Tayvan Boğazı'na yollaması, Mao'yu Tayvan'ı işgal planını sũresiz olarak ertelemek zorunda bırakmış, Tayvan'a tam özgũrlũk sağlanması için Pekin'in Moskova'nın desteğini sağlama talepleri bahanelerle atlatılmıştı. Bu durum kesin ayrılığa doğru ilk aşama olmuştu.

Truman'ın ardından Eisenhower başkan olarak gũreve başladığında durum daha da karmaşık bir hãle gelmişti. Eisenhower, 2 şubat 1953'teki ilk ulusa sesleniş konuşmasında, Yedinci Filo'nun Tayvan Boğazı'ndaki devriye gũrevine son verileceğini duyurdu. Filo, her iki yøndendeki saldırıları önlediğinden, Eisenhower bu gũrevin, Çin kuvvetleri Kore'de askerĩ birlikleri öldũrdükleri sırada bile "gerçekte Birleşik Devletler Deniz Kuvvetleri'nin Komũnist Çin'in savunma kolu gibi hizmet vermesini" gerekçe gũstermekteydi. Amerikalıların "kendileriyle Kore'de savaşan bir ulusu koruma gibi bir yũkũmlũlũęũ olmadığı" için şimdi filonun boğazdan çıkmasını emrediyordu.²¹⁹

Yedinci Filo'nun boğazda konuşlandırılması, Çin'de Amerikalıların saldırganca bir hareketi olarak gũrũlũyordu. şimdi başka bir yere çekilecek olması, çelişkili biçimde yeni bir kriz için neden yaratıyordu. Taipei, Quemoy ve Matsu adalarını binlerce ilave askerĩ birlik ve önemli miktarda askerĩ donanımla takviye etmeye başlamıştı.

şimdi, her iki taraf da bir ikilemle karşı karşıyaydı. Çin, Tayvan'ı geri alma kararını asla terk etmeyecekti, ama Yedinci Filo'nun varlığı gibi engellemeleri dikkate alarak bunun uygulanmasını erteleyebilirdi. Amerika kendi hesabına Tayvan'ın savunmasını üstlenmişti, ama Dışışleri Bakanı John Foster Dulles'in "birkaç kaya parçası" diye tanımladığı açık deniz adaları yũzũn-

²¹⁹ Dwight D. Eisenhower, "Annual Message to the Congress on the State of the Union: February 2, 1953," sayı 6, *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1960), s. 17.

den savaşmak farklı bir meseleydi.²²⁰ Eisenhower yönetiminin Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü'nün oluşturulmasının ardından Tayvan'la karşılıklı savunma antlaşması görüşmelerine başlamasıyla karşılıklı meydan okuma daha da belirgin bir hâl aldı.

Mao bir güçlkle karşılaştığında, genellikle en umulmadık ve en karmaşık yolu seçerdi. Dışişleri Bakanı John Dulles SEATO'nun kuruluşu için Manila'ya uçarken Mao, Quemoy ve Matsu adalarının yoğun biçimde bombalanmasını emretti. Bu hamle, Tayvan'ın artan özerkliği ve Washington'un Asya'nın çok yönlü savunması konusundaki taahhüdüne karşı bir uyarı hamlesiydi.

Quemoy'a yapılan ilk topçu ateşi iki Amerikan askeri görevlinin hayatına mal oldu ve Tayvan Boğazı civarında üç uçak gemisi Amerikan muharebe grubunun yeniden konuşlandırılmasını hızlandırdı. Washington, artık Çin Halk Cumhuriyeti'nin "savunma kolu" olarak hizmet vermeme sözünü tutarak milliyetçi güçlerin anakaraya doğru yaptıkları top ve uçaklarla misilleme bombardımanına izin verdi.²²¹ Bu arada genelkurmay başkanlığı üyeleri krizin tırmanması hâlinde, kullanılması olası taktiksel nükleer silahların kullanımı için planlar geliştirmeye başlamışlardı. Eisenhower kısa bir süreliğine de olsa tereddüt etmiş ve BM Güvenlik Konseyi nezdinde bir ateşkes kararı alınması için bir plan önermişti. Toprak yüzünden ortaya çıkan krizin küresel bir hâl almasını kimse istemezdi.

Bununla birlikte krizin görünürde siyasi bir amacı yoktu. Çin, Tayvan'ı doğrudan tehdit etmiyordu; Birleşik Devletler, boğazın statüsünde herhangi bir değişiklik talep etmiyordu. Kriz, karşılıklı bir meydan okumadan ziyade, basının ifade etti-

²²⁰ John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History* (New York: Penguin, 2005), s. 131.

²²¹ Robert L. Suettinger, "U.S. 'Management' of Three Taiwan Strait 'Crises,'" Michael D. Swaine ve Zhang Tuosheng ile Danielle F. S. Cohen, *Managing Sino-American Crises: Case Studies and Analysis* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2006), s. 254.

ği gibi, ustalıkli bir kriz yönetimi denemesi hâlini almıştı. Her iki taraf da siyasi düzlemde açıklamış olduğu askerî çatışmayı önlemek için tasarlanmış karmaşık kurallarla hareket etmekteydi. Sun Tzu kanlı canlı bir biçimde Tayvan Boğazı diplomasisinin içindeydi.

Ortaya çıkan şey savaş değil, “kavgacı bir şekilde bir arada var olmağı.” Amerika’nın niyetine ilişkin olarak Kore’de olduğu gibi, yanlış anlama sonucunda bir saldırıyı önlemek için, Dulles ve Tayvan’ın Washington’daki elçisi 23 Kasım 1954 tarihinde ABD ile Tayvan arasında geniş kapsamlı bir savunma anlaşması metni imzalamışlardı. Ne var ki hâlihazırda saldırıya maruz kalan topraklar konusunda Amerika’nın sorumluluğu belirsizdi: Antlaşma özel olarak Tayvan ve Percadores Adaları’nı (Tayvan’ın 25 mil açığında daha büyük bir adalar grubu) kapsamaktaydı. Quemoy, Matsu ve Çin anakarasına yakın diğ er topraklardan söz edilmiyor, onların tanımlanması “gerektiğinde karşılıklı olarak anlaşmaya varılabileceğı” ifadesiyle sonraya bırakılıyordu.²²²

Mao bir yandan Amerika’nın en göz korkutucu silahını önemsemediğinin sinyalin verirken, diğ er yandan komutanlarını Amerikan güçlerine saldırmaktan men etmişti. Finlandiya’nın Pekin yeni büyükelçisi ile yersiz bir zaman ve ortamda yaptığı görüşmede, Çin’in nükleer savaş tehdidi karşısında korkusu olmadığını ifade etmekteydi:

Çin halkı, ABD’nin atom bombası şantajı ile sindirilemez. Ülkemiz 9.600.000 km² yüzölçümüne ve 600 milyon nüfusa sahip. Amerika, Çin ulusunu bir avuç atom bombasıyla yok edemez. ABD’nin atom bombaları Çin’e atıldığı zaman dünyada bir delik açacak, hatta dünyayı havaya uçuracak kadar güçlü olsa bile, bu güneş sistemi için çok büyük bir olay olabileceğı hâlde, evrenin tamamı için fazla bir şey ifade etmez. (...) eğer Birleşik Devletler uçakları ve atom bombaları ile Çin’e karşı bir savaş başlatacak olursa, o zaman Çin’in za-

²²² a.g.e., s. 255.

fere ulaşması için bu millete bir avuç dan ve bir de tüfekleri kâfi gelecektir. Dünyanın bütün halkları bizi destekleyecektir.²²³

Her iki Çin tarafı da *wei qi* kurallarıyla oynadığından, anakara antlaşmanın yarattığı boşluklardan yararlanarak hareket etmeye başlamıştı. 18 Ocak'ta antlaşmanın belirgin bir biçimde kapsamadığı daha küçük ada gruplarından Dachen ve Yijiangshan adalarını istila etti. İki taraf da özenle sınırlarını tanımlamaya devam ediyordu. Birleşik Devletler, küçük adaları savunmaya kalkışmadı; Yedinci Filo esasında milliyetçi kuvvetlerin tahliyesine yardımcı olmaktaydı. Halk Kurtuluş Ordusu kuvvetlerinin Amerikan silahlı kuvvetlerine ateş etmeleri yasaklanmıştı.

Sonunda Mao'nun etkili konuşmaları Birleşik Devletler'den çok, Sovyetler Birliği üzerinde etkili olmuştu. Kruşçev, müttefikini destekleme konusunda bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı; çatışmanın nedeni Rusya'nın stratejik menfaatlerini ilgilendirmiyordu, ama taşıdığı nükleer savaş tehlikesinin kabul edilemez bir durum olduğunu ifade etmekteydi. Sovyetler Birliği'nin küçük nüfuslu Avrupalı müttefikleri, Mao'nun Çin'in nüfusunun yarısını savaşta kaybedip sonunda kazanacak kapasiteye sahip olduğu yönündeki söylemleri karşısında daha fazla dehşete kapılmıştı.

Birleşik Devletler'e gelince, Eisenhower ve Dulles, Mao'nun ustalığı ile boy ölçüşebiliyorlardı. Mao'nun nükleer savaş karşısındaki dayanıklılığını test etmeye niyetleri yoktu, ama ulusal çıkarları savunma seçiminden vazgeçmeye de hazır değillerdi. Ocak ayının son haftasında, Birleşik Devletler Kongresi'nin iki meclisinden Tayvan, Pescadore Adaları ve Tayvan Boğazı'ndaki "benzer mevzi ve toprakların" savunması için Eisenhower'a güç kullanma

²²³ "The Chinese People Cannot Be Cowed by the Atom Bomb: January 28th, 1955 (Finlandiya'nın ilk Çin Büyükelçisi Carl-Johan Sundstrom'un kendini tanıtırma toplantısının başlıca konuları)," *Mao Tse-tung: Selected Works*, cilt 5 (Peking: Foreign Languages Press, 1977), s. 152-53.

yetkisi veren bir karar çıkmasını sağladılar.²²⁴ Kriz yönetimi sanatı, çitayı hasımlarının izleyemeyecekleri bir noktaya, aynı şekilde karşılık veremeyecekleri bir biçimde yükseltmektir. Dulles, bu prensiple hareket ederek 15 Mart 1955'te yaptığı basın toplantısında Birleşik Devletler'in her türlü önemli komünist saldırısını Çin'in sahip olmadığı taktiksel nükleer silahlarla karşılamaya hazır olduğunu duyurdu. Ertesi gün Eisenhower, siviller için tehlike yaratmadığı müddetçe Birleşik Devletler'in taktiksel nükleer silahları kullanmaması için bir neden görmediğini "tıpkı sizin kurşun ya da başka bir şey kullandığınız gibi" sözleriyle ifade ederek bu uyarıyı onayladı.²²⁵ Birleşik Devletler, devam etmekte olan krizde ilk kez açık bir nükleer tehdidinde bulunuyordu.

Mao, Çin'in nükleer savaştan etkilenmeyeceğini kanıtlamaktan ziyade, bunu iddia etmeye daha istekli olduğunu göstermişti. O zaman Bandung'da Asya-Afrika Bağlantısız Ülkeler Konferansı'nda bulunan Zhou Enlai'ye geri çekildiklerini iletmesi talimatını verdi. Zhou, 23 Nisan 1955'te zeytin dalını uzattı: "(...) Çin halkı ABD ile savaş istememektedir. Çin hükümeti Birleşik Devletler hükümeti ile oturup Uzak Doğu'da ve özellikle Tayvan bölgesinde tansiyonu düşürmek üzere karşılıklı görüşmeler yapmak istemektedir."²²⁶ Çin, ertesi hafta Tayvan Boğazı'nda bombalama eylemlerini sona erdirdi.

Sonuç, Kore Savaşı'ndaki gibi, tüm tarafların kısa vadeli amaçlarını gerçekleştirdiği bir beraberlik oldu. Birleşik Devletler askerî bir tehdidi sindirmişti. Anakara kuvvetlerinin müşterek

²²⁴ "Text of the Joint Resolution on the Defense of Formosa: February 7, 1955," *Dışişleri Bakanlığı Bülteni*, cilt 32, sayı 815 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1955), s. 213.

²²⁵ John P. Glennon, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, cilt 19, *National Security Policy, 1955-1957* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1990), s. 61.

²²⁶ Suettinger, "U.S. 'Management' of Three Taiwan Strait 'Crises,'" s. 258.

muhalefet karşısında Quemoy ve Matsu adalarını işgal edecek güce sahip olmadığının farkında olan Mao, sonradan stratejisinin çok daha karmaşık olduğunu açıklamıştı. Kruşçev'e, açık deniz adalarını işgal etmek bir yana, onlara yönelik tehdidi Tayvan'ın anakara ile olan bağlarını koparmasını önlemek için kullandığını söylemiştir:

Bütün yapmak istediğimiz potansiyelimizi göstermekti. Çan Kay Şek'in bizden çok uzakta olmasını istemeyiz. Onu, elimizin altında tutmak isteriz. Çan Kay Şek'in Quemoy ve Matsu'da olması, kıyı bataryalarımız ve hava kuvvetlerimiz ile üzerine gidebileceğimiz anlamını taşır. Eğer adaları işgal etseydik, onu istediğimiz zaman huzursuz etmek için nedenimizi kaybederdik.²²⁷

Bu yoruma göre Pekin "tek Çin" iddiasını yeniden onaylamak için Quemoy Adası'nı bombalamış, ama belirlemekte olan "iki Çin" çözümünün önüne geçmek için hareketini dizginlemişti.

Daha gerçekçi bir stratejik yaklaşıma ve nükleer silahlar konusunda gerçekçi bilgiye sahip Moskova, bir liderin büyük ölçüde sembolik bir yarar sağlamak adına nükleer savaşın eşğine gelebileceğini akıl almaz bulmaktaydı. Bu konuda Kruşçev, Mao'yu şu şekilde suçlamıştı: "Eğer vuruyorsan, o zaman bu adaları ele geçirmen gerekir ve eğer bu adaların ele geçirilmesinin gerektiğini düşünmüyorsan, o zaman ateş açmanın bir anlamı yoktur. Sizin bu politikanızı anlamıyorum."²²⁸ Mao'nun krizde nükleer savaş riski oluşturmaktaki gerçek amacının ne denli etkili olduğu, öyle ki Moskova'nın Sovyet desteği konusundaki baskıyı hafifletmek için Pekin'in yeni gelişmekte olan nükleer programına yar-

²²⁷ Strobe Talbott, *Khrushchev Remembers: The Last Testament* (Boston: Little, Brown, 1974), s. 263.

²²⁸ "Memorandum of Conversation of N. S. Khrushchev with Mao Zedong, Beijing: 2 October 1959," *Cold War International History Project Bulletin* 12/13 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Sonbahar/Kış 2001), s. 264.

dımcı olmak zorunda kaldığı, Mao'nun tek taraflı, ama genellikle kışkırtıcı biyografisinde bile öne sürülmüştür.²²⁹ Krizin mantığı aykırı pek çok yönü arasında, Sovyetler'in gelecekteki herhangi bir krizde nükleer savunmayı Çinlilerin eline bırakmak ve sorunlu müttefikleriyle arasına bir mesafe koymak için Pekin'in nükleer programına yardımcı olması bulunmaktadır.

Birleşik Devletler'le Diplomatik

İlişkilerde Ara Dönem

Krizin sonuçlarından biri, Birleşik Devletler ile Çin arasındaki resmî diyalogun yeniden başlaması olmuştur. 1954 yılında Fransa ile komünistlerin önderliğindeki bağımsızlık hareketi arasında başlayan Vietnam Savaşı'nı bastırmak için yapılan Cenevre Konferansı'nda Pekin ve Birleşik Devletler, konsolosluk düzeyindeki görevliler aracılığı ile Cenevre'de temeli atılan temasların sürdürülmesini istemeyerek de olsa kabul etmişlerdi.

Bu düzenleme yanlış anlamalardan kaynaklanan çatışmaları önlemek üzere bir tür güvenlik ağı için bir çerçeve oluşturulmasını sağlamıştır. Ama her iki taraf da bunu inanarak yapmamıştır ya da daha doğrusu, inançları birbirine ters yönlerdeydi. Kore Savaşı, Truman yönetimi sırasında Çin'e yönelik bütün diplomatik girişimleri sona erdirmişti. Kore Savaşı henüz bitmeden göreve gelmiş olan Eisenhower yönetimi, komünist güçler arasında en uzlaşmaz ve en devrimci güç olarak Çin'i görmekteydi. Bu nedenle en başta gelen stratejik hedefi, olası Çin saldırısını baskı altında tutmak üzere Asya'da bir güvenlik sistemi kurulmasıydı. SEATO ve Japonya-Güney Kore arasında ortaya çıkan ittifaklar gibi hâlen hassas olan güvenlik sistemlerini tehlikeye atmama endişesiyle Çin'e diplomatik önerilerden sakınıl-

²²⁹ ung Chang ve Jon Halliday, *Mao: The Unknown Story* (New York: Random House, 2005), s. 389-390.

maktaydı. Cenevre Konferansı'nda Dulles'in Zhou Enlai ile el sıkışmayı geri çevirmesi hem manevi bir reddedişin hem de stratejik niyetin göstergesiydi.

Mao'nun tutumu Dulles ve Eisenhower'ın tutumlarının aynadaki yansımasıydı. Tayvan meselesi, özellikle Birleşik Devletler Tayvan yetkililerini bütün Çin'in meşru hükümeti olarak kabul ettikleri sürece karşılıklı meydan okuma için kalıcı bir neden yaratmıştı. Çözumsuzluk Çin-ABD diplomasisinin ayrılmaz bir parçasıydı, çünkü Çin, ABD Tayvan'dan çekilmeyi kabul etmedikçe başka herhangi bir konuyu tartışmayacak, Birleşik Devletler ise Çin, Tayvan sorununun çözümü için güç kullanmaktan vazgeçmedikçe, geri çekilme konusunda konuşmayacaktı.

Aynı nedenle birinci Tayvan Krizi'nden sonraki Çin-ABD diyalogu da başarısız olmuştu; her iki taraf da o kadar uzun zaman başlangıçtaki tavrını sürdürdükten sonra, konuşacak bir şey kalmamıştı. Birleşik Devletler, Tayvan'ın statüsünün ABD ve Japonya'nın da katılacağı, Pekin ve Taipei arasında yapılacak görüşmelerle belirlenmesi gerektiğini tekrarlamıştı. Pekin bu öneriyi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Çin'in Tayvan kesminin açıklamış olduğu Kahire Konferansı kararının yeniden gündeme getirilmesi olarak yorumladı. Aynı şekilde Pekin, Çin'in kendi ülke toprakları üzerinde denetim sağlamak için egemenlik hakkını ihlal olduğu gerekçesiyle güç kullanımından feragat etmeyi de reddetti. On yıl boyunca asıl Çinli görüşmeci olan Büyükelçi Wang Bingnan, çözümsüzlüğü anılarında şöyle özetlemiştir: "Geriye bakıldığında, o zamanlar ABD'nin Çin politikasını değiştirmesi mümkün değildi. Mevcut koşullar altında doğrudan en zor, çözülmesi mümkün görünmeyen ve en hassas konu olan Tayvan sorununa girmiştik. Görüşmelerin hiçbir yere varamaması çok doğaldı."²³⁰

²³⁰ Zhang Baijia ve Jia Qingguo, "Steering Wheel, Shock Absorber, and Diplomatic Probe in Confrontation: Sino-American Ambassadorial Talks Seen from the Chinese Perspective," Robert S. Ross ve Jiang

Bu görüşmelerden sadece iki uzlaşma çıkmıştı. İlki prosedürle ilgiliydi: Cenevre’de mevcut konsolosluk düzeyindeki temasları elçilik düzeyine yükseltmek (Büyükelçilikle ilgili belirlemenin önemi, büyükelçilerin teknik olarak kendi devlet başkanlarını kişisel olarak temsil etmeleri ve muhtemelen bunun daha büyük bir serbestlik sağlayıp etkili olacak olmasıdır). Bu, yalnızca ilişkilerdeki felç durumunun yerleşmesine yaramıştır. 1955 ile 1971 arasındaki on altı yıllık dönemde yerel ABD’li ve Çinli büyükelçiler arasında yüz otuz altı görüşme yapılmıştır (Bu görüşmelerin çoğu 1958’de görüşmelerin merkezi hâline gelen Varşova’da gerçekleşmiştir). Anlamli tek uzlaşmaya 1955’in Eylül ayında varılmış, Çin ve Birleşik Devletler iç savaşta her iki ülkede tutsak kalan vatandaşların ülkelerine dönmesine izin vermiştir.²³¹

Bundan sonra on beş yıl boyunca Amerikan politikası, Çin’in güç kullanımından resmen feragat etmesini sağlama konusuna odaklanmıştır. Dışişleri Bakanı Dean Rusk 1966’da Dış İlişkiler Komitesi önünde şöyle konuşmuştur: “Yıllar boyu komünist Çin’in sorunları çözmek için güç kullanmaktan vazgeçmeye hazır olduğunu gösteren bir işaret bekledik. Aynı zamanda Birleşik Devletleri başlıca düşmanı olarak görme düşüncesini terk edeceğine dair bir işaret aradık. Komünist Çin’in tutum ve davranışları her zaman düşmanca ve katı oldu.”²³²

Amerikan dış politikası, hiçbir ülkeye karşı görüşmeleri sürdürmek için güç kullanımından kapsamlı bir feragati ön koşul

Changbin, *Re-examining the Cold War: U.S.-China Diplomacy, 1954-1973* (Cambridge: Harvard University Press, 2001), s. 185.

²³¹ Steven Goldstein, “Dialogue of the Deaf? The Sino-American Ambassadorial-Level Talks, 1955-1970,” Ross ve Jiang, *Re-examining the Cold War*, s. 200. Ayrıca görüşmelerin ilginç tarihi ile ilgili olarak bkz. Ya-feng Xia, *Negotiating with the Enemy: U.S.-China Talks During the Cold War, 1949-1972* (Bloomington: Indiana University Press, 2006).

²³² “Text of Rusk’s Statement to House Panel on U.S. Policy Toward Communist China,” *New York Times* (17 Nisan 1966).

olarak ileri sürmemiştir. Rusk, 1960'larda Çin'in coşkulu konuşmaları ile göreceli olarak daha ölçülü olan uluslararası performansı arasındaki uçurumu dikkate almaktaydı. Yine de Amerikan politikasının konuşmalar üzerine kurulması gerektiğini ileri sürmekteydi; ideoloji, tutumdan daha önemliydi:

Bazıları Çinli komünist liderlerin söylediklerini umursamayıp onları yaptıkları ile değerlendirmemiz gerektiğini söylüyorlar. Eylemlerinde, sözlerinden daha temkinli oldukları gerçektir; kendi eylemlerinde, Sovyetler Birliği'ni yapmaya zorladıkları şeylerden daha temkinliler. (...) Ama bu, gelecek için ilan etmiş oldukları niyet ve planlarını hiçe saymamızı gerektirmez.²³³

Bu yargıdan yola çıkan Amerika Birleşik Devletleri, Çin'in Tayvan'la ilgili olarak güç kullanmaktan feragat etmeyi reddetmesini bahane ederek 1957 yılında Cenevre görüşmelerini elçilik düzeyinden başkâtip düzeyine indirmiştir. Çin, heyetini geri çekmiş ve görüşmeler askıya alınmıştır. Bunu, kısa bir süre sonra görünürde başka bir nedenle ikinci Tayvan Krizi takip etmiştir.

Mao, Kruşçev ve Çin-Sovyet Ayrılığı

Stalin, otuz yılı aşan iktidarından sonra 1953 yılında öldü. Kısa bir geçiş döneminin ardından halefi Nikita Kruşçev oldu. Stalin yönetiminin terörü, Kruşçev'in kuşağı üzerine damgasını vurmuştu. Kariyer basamaklarında en büyük adımlarını 1930'larda bir lider kuşağının tamamının yok edilmesiyle atmışlardı. Kalıcı duygusal güvensizlik pahasına aniden yüksek mevkilere sahip olmuşlardı. Bir yönetici grubun toplu hâlde başlarının kesilerek idam edilmesine tanıklık etmişler, hatta katılmışlardı ve aynı şeyin kendi kaderleri olabileceğini biliyorlardı; aslına bakılırsa, Stalin ölmek üzereyken yeni bir temizlik sürecinin başlangıcındaydı.

²³³ a.g.e.

Kurumsallaşmış terörü üreten bu sistemi değiştirmeye henüz hazır değillerdi. Onun yerine, hayatlarını adadıkları temel inançları yeniden teyit edip Stalin'i gücünü kötüye kullanmakla suçlayarak sistemin bazı uygulamalarını değiştirmeye giriştiler (Bu, aşağıda tartışılacak olan ve Kruşçev'in Gizli Konuşması diye bilinen olayın psikolojik temelidir).

Yeni liderler güvenli duruşlarına karşın, Sovyetler Birliği'nin gerçekten rekabet gücü olmadığını derinlerde bir yerlerde biliyorlardı. Kruşçev'in dış politikasının büyük bölümü "kestirme ve geçici çözüm" arayışı olarak tanımlanabilir: 1961'de çok yüksek randımanlı bir termonükleer aracın infilak etmesi; ardından Berlin ultimatoları; 1962'de Küba Füze Krizi. Aradan geçen yıllardan sonra bu adımların bir tür psikolojik denge arayışı için de olduğu düşünülebilir: Kruşçev'e sandığından çok daha güçlü olduğunu derinden hissettiği bir ülke ile müzakere etme imkânı veren bir arayış.

Kruşçev'in Çin'e karşı tavrı, Çinli liderlerin Moskova'nın ideolojik üstünlüğüne meydan okuma cüretini göstermelerine neden olan kendine güvenleri sebebiyle duyulan hayal kırıklığı ile karışık bir lütufkârlık şeklindeydi. Çin'in müttefikliğinin yararlarını kavlıyor, fakat ideolojinin Çinlilere özgü yorumunun ima ettiklerinden korkuyordu. Mao'yu etkilemeye çalışmış, ama Mao'nun ciddiye alacağı ifade tarzını asla öğrenememişti. Mao, Sovyet tehdidini, Sovyet önceliklerini dikkate almadan kullanmıştı. Sonunda Kruşçev, Çin sınırı boyunca Sovyet askerî güçlerini giderek artırarak Çin ile başlangıçtaki ittifak sorumluluğundan çekilmiş, halefi Leonid Brejnev'in Çin'e karşı öncelikli bir hareketin koşullarını araştırmasına yol açmıştır.

İdeoloji, Pekin'le Moskova'yı bir araya getirmiştir, ama onları ayıran da yine ideoloji olmuştur. Soru işaretleriyle dolu pek çok ortak tarih söz konusudur. Çinli liderler ne çarın topraklarını gasp etmesini ne de İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin'in

Çin Komünist Partisi'ne karşı Çan Kay Şek'le anlaşmasını unuttu. Stalin'le Mao arasındaki ilk görüşme iyi geçmiştir. Mao'nun kendini Moskova'nın güvenlik şemsiyesi altına yerleştirmesi için Stalin'i ikna etmesi iki ay sürmüş, ittifakı sağlamak için Çin'in bütünlüğünü bozarak Mançurya ve Sincan'da Sovyetler Birliği'ne önemli ekonomik ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştır.

Tarih, başlangıç noktasıydı, ama güncel deneyim görünüşe göre bitmez tükenmez uyuşmazlıklara neden oluyordu. Sovyetler Birliği komünist dünyayı, liderliği Moskova'da olan tek bir stratejik varlık olarak görmekteydi. Doğu Avrupa'da Sovyetler'e askeri açıdan ve bir ölçüye kadar ekonomik olarak bağımlı olan uydu rejimler oluşturmıştı. Aynı egemenlik örneğinin Asya'da da geçerli olması Sovyet Politbürosu'na doğal görünüyordu.

Çin tarihi açısından Çin merkezli görüşü ve komünist ideolojiye ilişkin kendi tanımı göz önüne alındığında, Mao için bundan daha aykırı bir şey olamazdı. Kültürel farklılıklar, özellikle Sovyet liderlerin Çinlilerin tarihi duyarlılıkları konusunda genel olarak özensiz tavırları üstü örtülü gerginliği alevlendirmekteydi. Buna iyi bir örnek Kruşçev'in Sibirya'daki tomruk çekme projesi için Çin'den işçi tedarik etmesini istemesidir. Buna çok sinirlenen Mao 1958 tarihinde şöyle demiştir:

Biliyorsunuz ki Yoldaş Kruşçev, Çin yıllarca az gelişmiş ve büyük bir nüfusu olan, işsizliğin yaygın olduğu bir ülke olduğundan, ucuz işgücü için iyi bir kaynak olduğuna dair bir görüş devam etmiştir. Ama biliniz ki biz Çinliler bu tavrı çok saldırganca buluruz. Bu düşüncenin sizden gelmesi daha da can sıkıcıdır. Eğer sizin teklifinizi kabul etmiş olsaydık, diğerleri Sovyetler Birliği'nin Çin imajının kapitalist Batı'nınkiyle aynı olduğunu düşünebilirlerdi.²³⁴

²³⁴ Talbott çevirisi ile, *Khrushchev Remembers*, s. 249.

Mao'nun tutkulu Çin merkeziliği, onu Moskova tarafından yönetilen Sovyet imparatorluğunun temel öncüleri arasında yer almaktan alıkoymuştur. İmparatorluğun güvenlik ve siyasi çabalarının odak noktasının Avrupa'da olması Mao açısından ikinci derecede önem taşımaktaydı. 1955 yılında Sovyetler Birliği NATO'ya karşılık komünist ülkelerden oluşan Varşova Paktı'nı kurduğunda, Mao örgüte katılmayı reddetmişti. Çin, ulusal çıkarlarının savunmasını bir koalisyona bağımlı kılamazdı.

Bunun yerine Zhou Enlai, Bandung'daki 1955 Asya-Afrika Konferansı'na yollandı. Konferans, alışılmamış ve paradoksal bir grubu ortaya çıkardı: Bağlantısızların işbirliği. Mao, Amerika'nın Asya'da bir Amerikan hegemonyası oluşturma çabalarıyla ilgili olarak Çin'e yapması olası baskılar karşısında, Sovyet desteği sağlamanın arayışındaydı. Ama aynı zamanda Bağlantısızları da Sovyet hegemonyasına karşı bir güvenlik ağı olarak organize etmeye çalışıyordu. Bu anlamda iki komünist dev, neredeyse en başından beri birbiriyle çekişmekteydi.

Temel farklılıklar iki toplumun kendini algılayışının esasına uzanmaktaydı. Yabancı istilacılardan amansız bir dayanma gücü ile kurtulmuş olan Rusya, hiçbir zaman diğer toplumlara evrensel bir esin olma iddiasında olmamıştı. Nüfusunun önemli bir kısmı Rus olmayanlardan oluşmaktaydı. Büyük Petro, Büyük Katerina gibi en önemli yöneticileri, kendilerinden ileri yabancılardan bir şeyler öğrenmek için saraya yabancı düşünürler ve uzmanlar getirtmişlerdir ki böyle bir şey Çin imparatorluk sarayı için düşünülemezdi. Rus yöneticiler büyüklükleri değil, dayanıklılıkları temelinde halklarını cezbetmişlerdi. Rus diplomasisi görülmemiş bir ölçüde güç üstünlüğüne dayanmaktaydı. Rusya'nın askerî güç yerleştirmedeği ülkeler arasında nadiren müttefikleri olmuştu. Rus diplomasisi her zaman güç odaklı olmaya eğilimli olmuştur.

Mao, yüzyıllar boyunca en büyük, en iyi organize olmuş ve en azından Çinlilerin görüşünde dünyadaki en cömert siyasi kuru-

mun oluşturduğu bir toplumu temsil etmekteydi. Byylesi bir toplumun eylemlerinin bilgelikle kazanılmış genis çaplı bir uluslararası etkisi olurdu. Bir Çinli lider halkından dünyanın en büyük halkı olabilmesi için çok çalışmasını istediğinde bu, Çin tarihinin yorumunda halkını sadece şimdilik ve geçici olarak kaybedilmiş olan üstünlüğünü geri kazanmaya teşvik ediyor demekti. Byylesi bir ülke için kk ortak rolünü oynamak imkânsızdı.

İdeoloji zerine kurulan toplumlarda meşruluğun tanımını yapma hakkı hayati önem taşır. Gazeteci Edgar Snow'a kendini bir ğretmen olarak tarif eden ve kendinin önemli bir filozof olduğunu düşünen Mao, komünist dünyanın entelektüel liderliğini hiçbir zaman başkasına terk etmeyecekti. Çin'in doğru ve geçerli doktrini tanımlama hakkı iddiası Moskova imparatorluğunun bağlılığını tehdit ediyor ve Marksizmin çoğunlukla ulusal olan başka yorumlamalarına da kapı açıyordu. Yorum farklarından kaynaklanan rahatsızlıklardan başlamış gibi görünen şey uygulama ve teoride anlaşmazlıklara ve en sonunda gerçek askerî çatışmalara dönüşmüştü.

Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler'in 1930 ve 1940'lardaki ekonomi politikalarını örnek alarak ekonomisine şekil vermeye başlamıştı. Zhou 1952 yılında Çin'in ilk beş yıllık planı için tavsiye almak üzere, Moskova'yı ziyaret edecek kadar ileri gitmişti. Stalin, yorumlarını 1953 yılının başlarında göndermiş, Peki'n'e daha dengeli bir yaklaşım benimsemesi ve ekonomik büyüme oranını yıllık % 13-14' aşmayacak biçimde düşürmesi için ısrar etmişti.²³⁵

Ama 1955 Aralık ayında Mao, Çin ekonomisini Sovyet ekonomisinden açıkça ayırmış ve Sovyet mttetiklerinin aksine, karşı karşıya kalıp aşmayı başardıkları tüm "eşsiz" ve "büyük" güçlükleri teker teker sıralamıştı:

²³⁵ Lorenz M. Lüthi, *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World* (Princeton: Princeton University Press, 2008), s. 38.

Temel alanlarda yirmi yıllık deneyime sahibiz ve üç devrimci savaşla eğitimden geçtik; yönetime geçmek için fazlasıyla deneyimimiz vardı.(...) Bu nedenle çok çabuk bir devlet kuracak ve devrimin gereklerini tamamlayacak olanaklara sahiptik (Sovyetler Birliği yeni kurulmuş bir devlettir; Ekim Devrimi zamanında²³⁶ gerek bir orduya, gerekse hükümet araçlarına sahip olmadığı gibi, çok az parti üyesi vardı). (...) Nüfusumuz çok büyük, durumumuz mükemmel. Halkımız canla başla çalışıyor ve pek çok güçlüğü göğüs geriyor. (...) Dolayısıyla biz sosyalizme çok daha iyi ve çabuk biçimde ulaşabiliriz.²³⁷

Mao, 1956 Nisan'ında ekonomi politikası üzerine bir konuşmasında, uygulamadaki farklılığı felsefi bir farklılığa dönüştürmekteydi. Sosyalizme gidişte Çin'in tuttuğu yolun Sovyetler Birliği'ninkine göre eşsiz ve daha üstün olduğunu söylüyordu:

Sovyetler Birliği'nden ve birkaç Doğu Avrupa ülkesinden daha iyi işler başardık. Sovyetler Birliği'nin tahıl üretiminde Ekim Devrimi öncesinin en yüksek seviyesine ulaşmak gibi uzun süreli başarısızlığı bazı Doğu Avrupa ülkelerinde ağır sanayi ile hafif sanayi arasındaki dengesizlikten kaynaklanan ciddi sorunlar bizim ülkemizde yoktur.²³⁸

1956 Şubat'ında Kruşçev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Yirminci Kongresi'nde, Stalin'i bazılarını ayrıntılarıyla anlattığı bir dizi suçtan ötürü açıkça kınadığında, pratik zorunlulukların kavranışı açısından Çin ve Sovyet yaklaşımları arasındaki farklar ideolojik bir çatışmaya dönüşmüştü. Kruşçev'in konuşması komünist dünyayı sarsmıştı. Çin de dâhil olmak üzere, her yerde Stalin'in hatasızlığının, neredeyse törensi bir şekilde onaylanma-

²³⁶ Ekim Devrimi ile 1917 Ekim'inde Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleri kastedilmektedir.

²³⁷ Stuart Schram, *The Thought of Mao Tse-Tung* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), s. 113.

²³⁸ a.g.e., s. 149

sıyla oluşan on yıllara dayalı deneyim söz konusuydu; her ne kadar Stalin'in bir müttefik olarak tavrı konusunda Mao'nun endişeleri olmuş olsa da onun ideolojik desteğini resmen kabul etmişti. Kruşçev konuşmasını yaparken, Çinli delegeler de dâhil Sovyet olmayan delegelerin salonda konuşmasına izin verilmemesi hakaleti daha da artırmıştı. Pekin, Çinli delegelerin Kruşçev'in sözlerinin ikinci elden yorumuyla oluşturdukları eksik notlarını temel alan başlangıçtaki cevabını kabaca toparlamış; sonuç olarak Çinli liderler *New York Times* haberlerinin Çince çevirilerine bel bağlamak zorunda kalmışlardı.²³⁹

Pekin, Moskova'yı "Stalin'in kılıcını," "ıskartaya çıkarmış" olmakla suçlamakta gecikmedi. Stalin'in en başından beri korktuğu Çin Titoizmi Stalin'in mirasının ideolojik önemini savunma biçiminde baş kaldırmıştı. Mao, Kruşçev'in Stalin karşıtı girişimini bir tür "revizyonizm," yeni bir ideolojik hakaret olarak etiketlemekteydi ki bu, Sovyetler Birliği'nin komünizmden uzaklaşarak burjuva geçmişine geri döndüğü anlamına gelmekteydi.²⁴⁰

Kruşçev, birliği yeniden sağlamak için önlem olarak 1957'de sosyalist ülkeleri Moskova'da bir konferansta bir araya getirdi. Mao konferansa katıldı; Çin'den sadece ikinci ayrılışıydı ve geçici bir süre için yurt dışında son kalışı olacaktı. Sovyetler Birliği, ilk yörüngeli uydusu Sputnik'i yeni fırlatmıştı ve toplantıya Sovyet teknolojisinin ve gücünün üstünlüğü inancı egemendi (Bu görüş o zaman Batı'da da çok kişi tarafından paylaşılmaktaydı). Mao, dokunaklı bir ifadeyle "Doğu Rüzgârı"nın "Batı Rüzgârı"na üstün geldiğini söyleyerek bu görüşü benimsemişti. Ama görüşünşte Amerikan gücünün gerilemiş olmasından yararlanarak Sovyet müttefikleri için rahatsızlık verici bir sonuca varmış, özerkliğini ileri sürmek için giderek güçlü bir pozisyon kazanmıştı: "Gerçek amaçları," demişti daha sonradan doktoruna, "bizi kon-

²³⁹ Lüthi, *The Sino-Soviet Split*, s. 50.

²⁴⁰ a.g.e., s. 62-63.

trol etmek. Elimizi ayağımızı bağlamaya çalışıyorlar. Ama rüyalarından söz eden aptallarınki gibi, bunların hepsi hayal.”²⁴¹

Bu sırada Moskova’da 1957 yılındaki konferansta, ilk kez 1956’da Kruşçev’in Stalin’i eleştiren Gizli Konuşması’nı yaptığı aynı konferansta benimsenmiş bir hedef olan kapitalist dünya ile “barışçı bir arada var oluş” politikası için Kruşçev’in sosyalist bloğa çağrısı yeniden onaylanmıştı. Mao, Kruşçev’in politikasına karşı şaşırtıcı bir çıkış yaparak Çin’in nükleer yıkımdan etkilenmeyeceğine dair bildik konuşmasını da ekleyerek sosyalist meslektaşlarına emperyalizme karşı silahlı mücadele çağrısı yapma fırsatını kullanmıştı. “Savaştan korkmamalıyız,” diyordu:

Atom bombaları ve füzelerden korkmamalıyız. İster konvansiyonel ister nükleer, ne tür bir savaş olursa olsun, biz kazanacağız. Çin’e gelince, şayet emperyalistler bize savaş açacak olurlarsa, belki üç yüz milyonun üzerinde insanı kaybederiz. Ne çıkar? Savaş savaştır. Yıllar geçecek ve eskisinden de çok bebek yapmak için çalışacağız.²⁴²

Kruşçev konuşmayı “fazlasıyla rahatsız edici” bulmuştu; Mao’nun nükleer savaşı tuhaf ve incelikten yoksun bir dille tarif etmesi karşısında, izleyicilerin gergin ve sinirli gülüşmelerini hatırlıyordu. Konuşmadan sonra Çekoslovak komünist lider Antonin Novotny yakınmıştı: “Peki ya biz? Çekoslovakya’da sadece on iki milyon kişiye. Savaşta herkesi kaybederiz. Yeniden başlamak için geriye hiç kimse kalmaz.”²⁴³

Çin ve Sovyetler Birliği artık sürekli olarak zaman zaman da aleni biçimde bir anlaşmazlık içindeydiler, ama buna rağmen hâlâ resmî olarak müttefiktiler. Kruşçev, yoldaşlık ilişkilerinin

²⁴¹ Li Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao*, çev. Tai Hung-chao (New York: Random House, 1994), s. 261-62.

²⁴² Talbott, çeviri ve düzeltisiyle *Khrushchev Remembers*, s. 255.

²⁴³ a.g.e.

düzelmesi için yalnızca bazı yeni Sovyet girişimlerine gerek olduğuna inanıyor gibi görünüyordu. Barışçı bir arada varoluş politikasının, özellikle nükleer savaş korkusu sözleriyle birleştiğinde, Mao'nun gözünde Çin-Sovyet ittifakı ile bağdaşmaz olduğunu anlayamıyordu ya da anlamış olsa bile, bunu kendine itiraf etmiyordu.

Bu koşullar altında Mao, Çin'in özerkliğini ilan etme fırsatını kaçırmamıştı. 1958'de Kruşçev, Pekin'deki Sovyet büyükelçisi aracılığı ile Sovyet denizaltıları ile iletişim kurmak üzere Çin'de bir radyo istasyonu kurmayı ve Çin'e denizaltı yapımında yardım etmeyi önerdi. Karşılığında Sovyet deniz kuvvetleri Çin limanlarını kullanacaklardı. Çin resmî olarak müttefiki olduğundan ve Sovyetler Birliği Çin'in askerî gücünün geliştirilmesi yönünde teknolojinin çoğunu sağladığından Kruşçev, Mao'nun bu öneriyi memnuniyetle karşılayacağını düşünüyordu açıkçası. Fena hâlde yanıldığı ortaya çıkmıştı. Mao, Sovyetler'in önerisini öfkeyle geri çevirdi; Sovyet büyükelçisini öyle bir azarlayarak Moskova'da öyle bir alarmla neden oldu ki Kruşçev müttefikinin zedelenen onurunu onarmak için Pekin'e gitti.

Ne var ki Pekin'e gittiğinde eskisinden daha az makul olan bir başka öneride bulundu: Çin'in sıcak deniz limanlarının Sovyet kullanımına açılması karşılığında, Çin'in Kuzey Buz Denizi'ndeki Sovyet denizaltı üslerine özel giriş izni. "Hayır," diye karşılık verdi Mao, "bunu da kabul etmiyoruz. Her ülke silahlı kuvvetlerini kendi topraklarında bulundurmalıdır, başkasının topraklarında değil."²⁴⁴ "Bugüne kadar İngilizler ve diğer yabancılar yıllarca topraklarımızda kaldılar. Artık hiç kimsenin ülkemizi kendi amaçları için kullanmasına izin vermeyeceğiz."²⁴⁵

²⁴⁴ *a.g.e.*, s. 260.

²⁴⁵ "Playing for High Stakes: Khrushchev speaks out on Mao, Kennedy, Nixon and the Cuban Missile Crisis," *LIFE* 69, Sayı 25 (18 Aralık, 1970), s. 25.

Normal bir ittifakta belirli bir sorunla ilgili anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların çözümü için daha fazla çabanın gündeme alınması genelde alışılmış bir durumdur. Kruşçev'in 1958 Pekin ziyaretindeyse her iki tarafa görünüşe göre sonsuz bir suçlamalar listesi için fırsat vermiştir.

Kruşçev, büyükelçisi tarafından yetkisiz bir siyasi girişimin neden olduğu deniz üsleri ile ilgili tartışma konusunda suçlamada bulunmakla işe avantaj kaybederek başlamıştı. Askerî ve sivil kanalların kesin bir biçimde birbirinden ayrı olduğu komünist devlet yapısını çok yakından tanıyan Mao, uygunsuz önerinin kesinlikle kabul edilemez olduğunu kolaylıkla görmüştü. Olayların gelişim sırası Mao'nun Kruşçev'in her defasında bir öncekinden daha aşağılayıcı ve saçma önerilerde bulunmasına neden olacak tuzaklarla dolu kapsamlı bir diyaloga yol açmıştı; amaç muhtemelen Stalin'in imajını değiştirmeye kalkışan liderin güvenilmezliğini Çinli kadroların gözleri önüne sermektir.

Bu durum aynı zamanda Mao'ya Moskova'nın buyurgan tutumunun nasıl kırıldığını açıkça gösterme fırsatını da vermişti. Mao 1949-1950 kışındaki Moskova ziyareti sırasında Stalin'in küçümseyici tavrından yakınmıştı:

MAO: (...) Devrimimizin kazandığı zaferden sonra, Stalin devrimin niteliği konusunda kuşkulananmaya başlamıştı. Bunun bir başka Yugoslavya örneği olduğuna inanıyordu.

KRUŞÇEV: Evet, bunun mümkün olduğunu düşünüyordu.

MAO: Kasım 1949'da Moskova'ya geldiğimde, bizimle bir dostluk antlaşması yapmayı ve Guomintang'la yapılan eski antlaşmayı yürürlükten kaldırmayı istemedi.²⁴⁶ Hatırlıyorum, [Sovyet tercüman Nikolai] Fedorenko ve [Stalin'in Çin Halk Cumhuriyeti özel temsilcisi Ivan] Kovalev, ülkede bir gezi düzenleyip dolaşmam konusunda Stalin'in tavsiyesini iletmışlerdi. Ama onlara sadece üç görevim olduğunu söyledim: Yemek, uyumak ve sıçmak. Moskova'ya sadece

²⁴⁶ Milliyetçi Parti, Kuomintang olarak da bilinir.

Stalin'in doğum gününü kutlamak için gelmemiştim. Dolayısıyla, eğer dostluk antlaşması yapmak istemiyorsanız, öyle olsun, dedim. Üç görevimi yerine getirdim.²⁴⁷

Karşılıklı iğnelemeler çabucak tarihin ötesine geçerek güncel anlaşmazlıklara gelmişti. Kruşçev, Çinlilerin Sovyetleri gerçekten "kızıl emperyalistler" olarak görüp görmediğini sorduğunda, Mao ittifakın durumunu ortaya koymuştu: "Sorun kızıl ya da beyaz emperyalist sorunu değil. Port Arthur'u alıp Sincan ve Mançur-ya'yı yarı sömürge hâline getiren ve dört şirket kuran Stalin adında bir adam vardı. Bunların hepsi onun iyi işleriydi."²⁴⁸

Bunlara rağmen Mao her ne kadar ulusalcı temelde şikâyetçi olsa da Stalin'in ideolojik desteğine saygı duymaktaydı:

KRUŞÇEV: Stalin'i eleştirdiğim için beni eleştirdiniz, Stalin'i savundunuz. Şimdi tersini yapıyorsunuz.

MAO: Siz onu farklı konularda eleştirdiniz.

KRUŞÇEV: Parti kongresinde bundan söz ettim.

MAO: Her zaman söyledim, şimdi de söylüyorum, o zaman Moskova'da da söyledim; Stalin'i eleştirmenin haklı gerekçeleri vardır. Biz sadece eleştirinin sınırları olmamasını kabul etmiyoruz. Stalin'in on işinden üçünün kokuşmuş olduğuna inanıyoruz.²⁴⁹

Mao ertesi günkü görüşmenin ortamını Kruşçev'i merasim salonu yerine yüzme havuzunda karşılayarak belirlemişti. Yüzme bilmeyen Kruşçev yüzme kollukları takmak zorunda kalmıştı. İki devlet adamı, peşlerinde havuzu bir uçtan diğerine kat eden tercümanlar olduğu hâlde yüzerek konuşmuşlardı. Kruşçev daha sonra bundan yakınacaktı: "Bu Mao'nun kendini avantajlı konuma koyması-

²⁴⁷ "N. S. Khrushchev ve Mao Zedong'un ilk görüşmeleri: 7/31/1958," *Cold War International History Project: Virtual Archive*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, www.cwihp.org.

²⁴⁸ a.g.e.

²⁴⁹ a.g.e.

nın bir yoluydu. Evet, bundan hiç hoşlanmamıştım. (...) Havuzdan sürünerek çıktım, kenarda oturdum ve bacaklarımı havuzun içine sarkıttım. Şimdi ben yüksekteydim ve o aşağıda yüzüyordu.”²⁵⁰

Kruşçev’in Pekin ziyaretinden bir yıl sonra, Birleşik Devletler ziyareti dönüşünde, huysuz müttefikini Eisenhower’la görüşmesi hakkında bilgilendirdiği 3 Ekim 1959’da, ilişkiler daha da kötüleşmişti. Kruşçev’in Amerika’yı ziyaretinden zaten fazlasıyla tedirgin olan Çinli liderler, Hindistan ve Çin kuvvetleri arasında Himalayalar’da henüz başlamış olan sınır çatışmalarında Kruşçev’in Hindistan’ın tarafında yer almasıyla iyiden iyiye telaşlanmışlardı.

Diplomasi konusunda zayıf olan Kruşçev, hassas Dalay Lama sorununu tartışma konusu hâline getirmeyi başarmıştı; çok az konu Çinlileri bundan daha fazla öfkeliendirebilirdi. Mao’yu, Dalay Lama’nın Kuzey Hindistan’a kaçmasıyla son bulan Tibet isyanının başında, yeterince güçlü davranmamakla eleştiriyordu: “Dost acı söyler, Tibet’teki olaylar sizin hatanız. Tibet’i siz yönetiyorsunuz, orada olup bitenler ve Dalay Lama’nın planları hakkında istihbarata sahip olmalıydınız.”²⁵¹ Mao’nun itiraz etmesi üzerine Kruşçev Çinlilerin Dalay Lama’nın kaçmasına izin vermek yerine, onu saf dışı bırakmaları gerektiğini öne sürerek meseleyi sürdürmekte ısrarlı davranıyordu:

KRUŞÇEV: (...) Dalay Lama’nın Tibet’ten kaçışına gelince; sizin yerinizde olsaydık, kaçmasına izin vermezdik. Bir tabutun içinde olması kaçmasından daha iyi olurdu. Şimdi Hindistan’da, oradan belki ABD’ye gidecek. Bu durum sosyalist ülkelerin yararına mıdır?

²⁵⁰ William Taubman, *Khrushchev: The Man and His Era* (New York: W. W. Norton, 2003), s. 392.

²⁵¹ “N. S. Khrushchev ve Mao Zedong’un görüşmeleri: 3 Ekim 1959,” Rusya Federsasyonu Başkanlık Arşivi (APRF), fond 52, opis 1, delo 499, listy 1-33, çev. Vladislav M. Zubok, *Cold War International History Project: Virtual Archive*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, www.cwihip.org.

MAO: Bu mümkün değil; onu o zaman tutuklayamadık. Hindistan'la olan sınır çok geniş olduğundan kaçmasına engel olamadık, o da sınırın herhangi bir yerinden geçebildi.

KRUŞÇEV: Konu tutuklama meselesi değil; sadece, gitmesine izin vermekle hatalı olduğunuzu söylüyorum. Ona Hindistan'a kaçma fırsatı verirseniz Nehru ne yapsın? Tibet'teki olayların, Çin Komünist Partisi'nin hatası olduğuna inanıyoruz, Nehru'nun değil.²⁵²

Bu, Mao ile Kruşçev'in son görüşmeleri oldu. İşin şaşırtıcı olan tarafı, sonraki on yıl boyunca dünyanın Çin-Sovyet gerginliğine var oluşsal bir savaş değil, iki komünist devin arasındaki bir aile kavgası gibi yaklaşmış olmasıdır. Sovyetler Birliği ile tırmanan bu gerginlik arasında Mao, Birleşik Devletler'le yeni bir krizi başlatmaktaydı.

II. Tayvan Boğazı Krizi

23 Ağustos 1958'de Halk Kurtuluş Ordusu açık deniz adalarına yönelik yeni bir bombalama girişimi başlattı; bombardımana Tayvan için özgürlük bahanesi eşlik etmekteydi. İki hafta sonra ara verildi, ancak sonra tekrar başlayan bombalama yirmi dokuz gün sürdü. En sonunda, sadece tek sayılı günlerde, ada sakinlerini açıkça uyararak ve askerî önem arz eden tesislerin bombalanmasından kaçınılan garip bir yol izlenerek bombalamaya devam edildi ki bu durumu Mao üst düzey yardımcılarına konvansiyonel askerî stratejiden ziyade, bir "siyasi muharebe" olarak tanımlamıştı.²⁵³

²⁵² a.g.e.

²⁵³ Lüthi, *The Sino-Soviet Split*, s. 101; Wu Lengxi, "Inside Story of the Decision Making During the Shelling of Jinmen" (*Zhuanji wenxue* [Biographical Literature], Beijing, Sayı 1, 1994). Li Xiaobing ve Chen Jian - David L. Wilson'un çevirip yeniden yayınladıkları "Mao Zedong's Handling of the Taiwan Straits Crisis of 1958: Chinese Recollections and Documents," *Cold War International History Project Bulletin* 6/7 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Winter 1995) kitaptan alıntı, s. 213-14.

Bu krizde geçerli olan etmenlerden bazıları tanındıktı. Pekin, Amerika'nın Tayvan'ı savunma konusundaki taahhüdünü yeniden sınamanın peşindeydi. Bombalamalar bir bakıma son adalar krizinden sonra yeniden alt düzeye indirilen ABD-Çin görüşmelerine bir tepkiydi. Ama asıl baskın itici güç, Çin'in evrensel bir rol alması yönündeki istek gibi görünmekteydi. Mao, krizin başlangıcında bir liderler toplantısında arkadaşlarına Quemoy ve Matsu adalarının bombalanmasının yaz boyunca Amerikalı ve İngiliz askerî birliklerinin çıkartma yaptıkları Lübnan'daki Amerikan müdahalesine bir tepki olduğunu söyledi:

(...) Dürüst olmak gerekirse Jinmen'in (Quemoy) bombalanması, bir amaç için uluslararası gerilim yaratma sırasının bizde olması anlamına geliyor. Amerikalılara bir ders vermek niyetindeyiz. Amerika bize yıllarca gözdağı verdi, madem şimdi bir şansımız var, neden onlara kök söktürmeyelim? (...) Amerikalılar Orta Doğu'da bir fitili ateşlediler, biz de Uzak Doğu'da bir diğerini. Ne yapacaklarını göreceğiz.²⁵⁴

Bu anlamda açık deniz adalarının bombalanması, Sovyetler Birliği ile olan çekişmede de bir patlama demekti. Orta Doğu'da Amerika'nın stratejik eylemlerine karşı Sovyetler'in sessiz tavrı, Çin'in ideolojik ve stratejik anlamda tetikte olma hâliyle zıtlık oluşturmuyordu.

Mao, askerî kararlılığını göstermiş ve Sun Tzu'nun mücadelecisi bir arada varoluş ilkesinin modern saldırgan caydırıcılık şeklinde uyarlaması olarak Birleşik Devletler'le görüşmelere yeniden katılacağını ve "hem eylem hem de görüşme arenasında" hazır olduğunu açıklamıştı.²⁵⁵

Bombardımanın en önemli boyutu, Amerikan süper gücüyle alay etmekten ziyade, Çin'in resmî müttefiki Sovyetler Birliği'ne

²⁵⁴ Wu, "Inside Story of the Decision Making During the Shelling of Jinmen," s. 208.

²⁵⁵ a.g.e., s. 209-10.

meydan okumaktı. Kruşçev'in barışçı bir arada varoluş politikası Sovyetler Birliği'ni Mao'nun gözünde sorunlu bir müttefik, hatta belki de olası bir hasım hâline getirmişti. Bu nedenle eğer Mao Tayvan Boğazı krizi bir savaşın eşiğine gidecek olursa, Kruşçev barışçı bir arada varoluş politikası ile Çin'le olan ittifakı arasında bir seçim yapmak zorunda kalabilir diye düşünmüş olmalıydı.

Mao bir bakıma başarılı olmuştu. Mao'nun manevralarına özel bir nitelik kazandıran şey Çin'in boğazdaki politikasının görünüşte Moskova'nın sağladığı destekle sürdürülüyor olmasıydı. Çünkü Kruşçev, dört yıl önceki birinci krizin ilk haftalarında olduğu gibi, ikinci Tayvan Krizi'nden üç hafta önce, denizaltı üsleri ile ilgili talihsiz görüşme dolayısıyla, Pekin'i ziyaret etmişti. Mao ne ziyaretten önce ne de ziyaret sırasında niyetini Sovyetler'e açık etmişti. Washington her hâlükârda Mao'nun Moskova'nın sadece desteğiyle değil, aynı zamanda Moskova'nın emriyle hareket ettiğini var saymaktaydı. Eisenhower, Kruşçev'e gönderdiği bir mektupta bunu açıkça ifade etmişti. Pekin, Sovyet müttefikini rızası hilafına kendi diplomatik safına katıyor ve kullanıldığını Moskova'ya sezdirmiyordu (Hatta bir düşünce ekolü Mao'nun "denizaltı üssü krizini" Kruşçev'in Pekin'e gelerek bu plandaki rolünü oynaması için kasıtlı olarak icat ettiğini savunur).

İkinci Tayvan Krizi, Sovyetler Birliği'nin bir müttefikî yararına nükleer silah kullanma tehdidiyle yer alması dışında birinciyle paralellik içindedir.

1958 bombardımanında kabaca bin kişi öldü ve yaralandı. Birinci Tayvan Boğazı Krizi'nde olduğu gibi, Pekin yine dikkatle ayarlanmış bir uygulama stratejisi eşliğinde nükleer savaşla ilgili kışkırtıcı dokundurmalarla bulunmaktaydı. Mao, komutanlarından öncelikli olarak Amerikalılardan kurban verilmesinden kaçınarak bombardımanı yürütmelerini istemişti. Komutanlar bunun için güvence vermenin mümkün olmadığını söyleyince, açık deniz adalarının hava sahasına girmemelerini, sadece milli-

yetçilerin gemilerine ateş etmelerini, Amerikan gemilerinden ateş açılrsa bile ateşe karşılık vermemelerini emretmişti.²⁵⁶ Hem kriz öncesinde hem de kriz süresince Çin Halk Cumhuriyeti'nin sloganı "Tayvan'ı özgürleştirmeliyiz," olmuştur. Ama Halk Kurtuluş Ordusu radyosu bir yayın başlatarak Çinli birliklerin çıkartmasının "çok yakında" olduğunu duyurması ve milliyetçi kuvvetleri taraf değiştirerek "Tayvan'ı özgürleştirmek için büyük davaya katılmaya" davet etmesi üzerine Mao, bunun "ciddi bir hata" olduğunu açıklamıştı.²⁵⁷

Mao, John Foster Dulles'da saldırgan bir arada varoluş oyununu nasıl oynayacağını bilen bir rakiple karşılaşmıştı. Dulles, 4 Eylül 1958'de, "Quemoy ve Matsu gibi bağlantılı mevziler de dâhil olmak üzere," Birleşik Devletler'in Tayvan'ı savunma konusundaki yükümlülüğünü pekiştirmişti. Dulles, Çin'in sınırlı hedeflerini sezmişti ve aslında Amerika'nın da krizi sınırlı tutma isteğinde olduğunun sinyalini vermekteydi: "Ne var ki Çinli komünistlerin söylediklerinin ve şimdiye dek yaptıklarının aksine, amaçlarının Tayvan'ı (Formoza) ve açık deniz adalarını güç kullanarak fethetmek üzere ellerinden geleni yapacakları kesin değildir."²⁵⁸ 5 Eylül'de Zhou Enlai, Pekin'in amacının ABD-Çin görüşmelerinin büyükelçilik düzeyinde sürdürülmesi olduğunu duyurarak Çin'in sınırlı hedeflerini teyit etmişti. 6 Eylül'de Beyaz Saray, Zhou'nun sözlerini dikkate alarak yayımladığı bildiride, Varşova'da bulunan

²⁵⁶ Gong Li, "Tension Across the Taiwan Strait in the 1950s: Chinese Strategy and Tactics," Ross ve Jiang, *Re-examining the Cold War*, s. 157-58; Chen Jian, *Mao's China and the Cold War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001), s. 184.

²⁵⁷ Chen, *Mao's China and the Cold War*, s. 184-85.

²⁵⁸ "ABD Dışişleri Bakanlığı Bildirisi, 4 Eylül 1958," Harriet Dashiell Schwar'ın *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1958-1960, cilt 19, *China* adlı çalışması (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1996), s. 135.

ABD büyükelçisinin yeniden başlatılan görüşmelerde Birleşik Devletler'i temsil etmeye hazır olduğunu belirtmiştir.

Bu karşılıklı konuşmalardan sonra kriz sona ermeliydi. Çoktan beri bilinen bir oyunu ezberden oynuyor gibiydiler: Her iki taraf da eskimiş tehditleri tekrarlayıp durmuş ve sonunda bilinen bir kurtarıcıya, büyükelçilik düzeyinde görüşmelerin sürdürülmesi sonucuna ulaşmışlardı.

Üçlü ilişkide neler olup bittiğini kavrayamamış olan tek taraf Kruşçev'di. Bir yıl önce Moskova'da ve şimdilerde Pekin'de, Mao'nun nükleer savaştan etkilenmeyeceğine dair sözlerini duyduktan sonra, çelişkili nükleer savaş endişeleriyle Çin'i desteklemediği takdirde önemli bir müttefikini kaybetme olasılığı arasında kalmıştı. Onun Marksizm anlayışı, ideolojik müttefikinin stratejik bir hasım hâline geldiğini anlamasını imkânsızlaştırıyordu, ancak nükleer silahlar hakkındaki bilgisi onları sürekli olarak kullanmakla tehdit etmeye dayanan diplomasının içine sokamayacak kadar çok fazlaydı.

Kafası karışmış bir devlet adamı bir ikilemle karşı karşıya kaldığında, bazen her tür eylem yolunu aynı anda izlemeye eğilimli olur. Kruşçev Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko'yu işe yaramaya-çağını bile bile, Çin'e kendini dizginlemesi için baskı yapmak ve Eisenhower'a göndermeyi önerdiği, Sovyetler Birliği'nin Çin'e tam destek vereceğini belirten bir mektup taslağını göstermek üzere Pekin'e gönderdi. Mektupta, "Ülkemizin önemli bir dostu, müttefiki ve komşusu olan Çin Halk Cumhuriyeti'ne yapılan bir saldırı Sovyetler Birliği'ne yapılmış sayılır. (...) Sovyetler Birliği her iki devletin güvenliğini sağlamak için her şeyi yapacaktır," denmekteydi.²⁵⁹

Girişim her iki tarafta da başarısız olmuştu. Kruşçev'in mektubu 12 Eylül'de Eisenhower tarafından nazikçe geri çevrildi. Çin'in

²⁵⁹ "Sovyetler Birliği Moskova Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na telgraf," 7 Eylül 1958, saat 21.00," *FRUS* 19, 151.

büyükelçilik düzeyinde görüşmeleri sürdürme istekliliğini memnuniyetle karşılayan ve Pekin'in Tayvan'la ilgili olarak güç kullanmaktan vazgeçmesi konusunda Washington'un ısrarını tekrarlayan Eisenhower, Kruşçev'i Pekin'e itidal tavsiyesinde bulunması yönünde sıkıştırdı. Kruşçev'in başkalarının yazdığı oyunda oynayan bir aktör olduğu gerçeğinden habersiz olan Eisenhower, "bu yoğun askerî hareketlilik 23 Ağustos'ta, sizin Pekin ziyaretinizden üç hafta sonra başlamıştır," diyerek Moskova ile Pekin arasında gizli bir anlaşma olduğunu ima etmekteydi.²⁶⁰ Aşağı yukarı eşzamanlı olarak 11 Eylül 1958'de yapılan bir söylevde Eisenhower açık deniz adalarındaki Amerikan müdahalesini geniş kapsamlı olarak gerekçelendirmişti. Quemoy ve Matsu'nun bombalanmasının Hitler'in Ren bölgesinde, Mussolini'nin Etiyopya'daki tasarrufları ile veya 1930'larda Japonya'nın Mançurya'yı ele geçirmesiyle benzer olduğu uyarısında bulunmaktaydı.

Gromiko, Pekin'de daha başarılı değildi. Mao mektup taslağına, nükleer savaş olasılığından ve Sovyetler'in Amerika'ya karşı nükleer silahlarla misilleme yapmasını gerektiren koşullardan açıkça söz ederek karşılık verdi. Tehdit savurmakta bir sakınca yoktu, çünkü Mao savaş tehlikesinin çoktan geçtiğinin farkındaydı. Gromiko anılarında Mao'nun cesaret gösterisi karşısında şaşkınlığa uğradığından söz etmiş ve Çinli liderin kendisine söylediklerini şöyle aktarmıştır:

Sanırım Amerikalılar Çin'e karşı savaş başlatacak kadar ileri gidebilirler. Çin bu olasılığı hesaba katmak zorundadır ve biz de bunu yapıyoruz. Ama silah bırakmaya niyetimiz yok! ABD nükleer silahlarla Çin'e saldıracak olursa, Çin orduları sınır bölgelerinden ülkenin içlerine doğru geri çekilmelidir. Düşmanı o kadar içeri çekmeliler ki

²⁶⁰ Dwight D. Eisenhower, "SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Nikita Kruşçev'e Formoza'nın durumu hakkında mektup: 13 Eylül 1958," Sayı 263, *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1960), s. 702.

Birleşik Devletler güçleri Çin'in içlerinde kapana kısılsınlar. (...) Ancak Amerikalılar merkezdeki eyaletlere geldiklerinde elinizden geleni yapmak zorundasınız.²⁶¹

Mao, Amerikan güçleri Çin'in içlerine çekilene dek, çoktan tamamlanmış olan senaryoda bunun olmayacak bir şey olduğunu bilse de Sovyet yardımı talep etmiyordu. Gromiko'nun Pekin'den gönderdiği raporların Kruşçev'i telaşlandırdığı anlaşılmaktadır. Washington ile Pekin arasında elçilik düzeyinde görüşmelerde anlaşmaya varılmış olsa da Kruşçev nükleer savaş önlemek üzere iki adım daha attı. Pekin'in Amerikan işgali endişesini yatıştırmak üzere Fujian'a uçaksavar birlikleri göndermeyi önerdi.²⁶² Pekin cevap vermeyi geciktirdi ve kriz yatıştıktan sonra öneriyi kabul ederek Sovyet birliklerinin Çin komutası altına yerleştirilmesini sağlamış oldu.²⁶³ Kruşçev, tedirginliğinin bir başka işareti olarak 19 Eylül'de Eisenhower'a bir mektup daha göndererek kendini dizginlemesi konusunda ısrar etti, ama nükleer savaşın çok yakın olduğu uyarısını da yaptı.²⁶⁴ Ne var ki Kruşçev'in ikinci mektubu ulaşmadan Birleşik Devletler ve Çin sorunu zaten çözmüşlerdi.

3 Ekim 1959'daki görüşmelerinde Kruşçev, Sovyetler'in Tayvan krizi sırasındaki tutumunu Mao'ya şöyle özetlemiştir:

Kendi aramızda Tayvan'la ilgili olarak savaşmayacağımızı söylüyoruz, ama dışarıya karşı bunun tersini açıklıyor, Tayvan yüzünden durumun ciddileşmesi hâlinde SSCB'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni savunacağını belirtiyoruz. Birleşik Devletler de Tayvan'ı savunacağını ilan ediyor. Bu nedenle bir tür savaş öncesi durumu ortaya çıkıyor.²⁶⁵

²⁶¹ Andrei Gromyko, *Memoirs* (New York: Doubleday, 1990), s. 251-52.

²⁶² Lüthi, *The Sino-Soviet Split*, s. 102.

²⁶³ *a.g.e.*, s. 102-103.

²⁶⁴ "Sovyetler Birliği Moskova Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, 19 Eylül 1958, saat 20.00," *FRUS* 19, s. 236.

²⁶⁵ "N. S. Kruşçev ile Mao Zedong görüşmeleri: 3 Ekim 1959."

Kruşçev hem kurnaz hem de kuşkucu olmaya çalışarak Mao'nun kendisini tuzığa düşürerek nafile bir yola sokmasına fırsat tanımaktaydı. Özellikle barış ve savaş konusunda nihai kararlar için içine girdiğinde bir strateji uzmanı blöfler konusunda uyanık olmalı ve boş bir tehdidin gelecekte kendi itibarı üzerinde oluşacak etkilerini göz önünde bulundurmalıdır. Mao, Tayvan konusunda Kruşçev'in kararsızlığından faydalanıp onu daha önce gerçekleştirmeyeceğini söylemiş olduğu nükleer tehdidini savurmaya ikna ederek Moskova'nın Birleşik Devletler'le ilişkisini gerginleştirmiştir.

Mao'nun yarattığı karışıklık akla hayale sığmaz nitelikteydi: Moskova ve Washington'u dünyanın en az jeopolitik öneme sahip toprak parçalarından biri yüzünden Çin siyasi arenasının diplomatik bir oyunuyla birbirlerini nükleer savaşla tehdit etmeye varacak kadar kışkırtmıştı. Dahası bunu ABD ve SSCB'den çok daha güçsüz olduğu bir zamanda, önemli bir zafer propagandası ve Çin-ABD arasında elçilik düzeyindeki görüşmelere yeniden katılma imkânı veren bir durumda yapmıştı.

Krizi önce tetikleyip sonra da sona erdiren Mao, amaçlarına ulaştığını öne sürmekteydi:

Verdiğimiz bu mücadele Birleşik Devletler'i görüşmeler için istekli hâle getirmiştir. Birleşik Devletler kapıyı araladı. Durum onlar için pek de iyi görünmüyor ve artık bizimle görüşmeleri sürdürememelerin endişesiyle her geçen gün telaşa kapılıyorlar. Pekâlâ, görüşelim o zaman. Genel durum itibarıyla Birleşik Devletler'le anlaşmazlıkları görüşmeler ya da barışçı araçlarla çözmek çok daha iyi olur, çünkü hepimiz barışı seven insanlarız.²⁶⁶

Zhou Enlai ise daha karmaşık bir düşünce öne sürmekteydi. Ona göre ikinci Tayvan Boğazı Krizi Çin'in iki kesminin, süper güçlerin nükleer savaş konusunda kararsız kaldığı zamanda bile, karşıt ideolojilerin engellerini aşarak birbiriyle sözsüz bir pazar-

²⁶⁶ Xia, *Negotiating with the Enemy*, s. 98-99.

lık yapma kabiliyetini ortaya koymuştu. Yaklaşık on beş yıl sonra Zhou, Richard Nixon'un 1972'deki Pekin ziyareti sırasında, Başkan'a Çin'in stratejisini yeniden anlatacaktı:

1958'de o zamanki Dışişleri Bakanı Dulles, Çan Kay Şek'in Quemoy ve Matsu'dan vazgeçmesini, böylelikle Tayvan ve anakaranın tamamen ayrılmasını ve araya bir hat çekilmesini istedi. Çan Kay Şek bunu yapmaya hevesli değildi.²⁶⁷ Biz de Quemoy ve Matsu'dan çekilmemesini tavsiye etmiştik. Çekilmemesini top ateşiyle tavsiye ettik; şöyle ki, tek sayılı günlerde bombalayacak, çift sayılı günlerde ve tatil günlerinde bombalamayacaktık. Böylece niyetimizi anladılar ve geri çekilmediler. Başka bir şey ya da bir mesaj gerekmedi; sadece bu bombardıman yöntemiyle anladılar."²⁶⁸

Öte yandan bu parlak başarıların krizin küresel etkisiyle dengelenmesi gerekmektedir. Elçilik düzeyinde görüşmeler daha başlar başlamaz kilitlenmişti. Mao'nun kuşkulu manevraları Çin-Amerikan ilişkilerini on yıldan fazla zamana kadar yeniden düzelemeyecek düşmanca bir durumun içine sokmuştu. Çin'in ABD'yi Batı Pasifik'ten çıkarmaya kararlı olduğu görüşü Washington'da her iki tarafı daha esnek bir diplomasi uygulamaktan alıkoyan bir inanç hâline gelmişti.

²⁶⁷ 30 Eylül 1958'de ikinci açık deniz adaları krizinin altıncı haftasında yaptığı basın toplantısında Dulles Quemoy ve Matsu'da bu kadar çok milliyetçi askerî birliğin konuşlandırılmasının faydasını sorgulamış ve ABD'nin kıyı adalarını savunma konusunda yasal bir yükümlülüğü bulunmadığını belirtmiştir. Çan Kay Şek ertesi gün bu ifadelerle Taipei'in adaları savunmaya ve tahkim etmeye devam edeceğini söyleyerek karşılık vermiştir. Li, "Tension Across the Tai wan Strait in the 1950s: Chinese Strategy and Tactics," s. 163.

²⁶⁸ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 24 Şubat 1972, saat 07:15-20:05," Steven E. Phillips, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, cilt 17, *China 1969-1972* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2006), s. 766.

Durumun Sovyet yönetimi üzerindeki etkisi Mao'nun istediğinin tam tersi yönde olmuştu. Moskova barışçı bir arada var olma politikasını terk etmek şöyle dursun, Mao'nun konuşmalarından ve nükleer gerilimi tırmandırma politikasından, nükleer savaşın dünya sosyalizmi üzerindeki neredeyse olumlu etkilerinden sürekli söz etmesinden ve Moskova'ya danışmamasından huzursuz olmuştu. Krizin sonunda Moskova, Pekin'le nükleer işbirliğini askıya almış, 1959 Haziran'ında Çin'e bir atom bombası modeli sağlama yükümlülüğünden geri adım atmıştı. Kruşçev 1960'ta Çin'deki bütün teknisyenlerini geri çekmiş ve “(...) kendi tarım ve endüstrimizde eğitilmiş en iyi uzmanlarımızın yardımları karşılığında sadece tacizle muamele görmelerine kayıtsız kalamazdık,” diyerek bütün yardım projelerini iptal etmişti.²⁶⁹

Mao uluslararası bağlamda Çin'in ulusal güvenliğine ya da toprak bütünlüğüne yönelik tehditlere karşı Çin'in tetikte beklediğini gösterme başarısına ulaşmıştı. Bu, Mao'nun kendi toplumu içine sokmak üzere olduğu iç ayaklanmadan faydalanmak için girişimde bulunabileceği komşularına gözdağı vermişti. Ama aynı zamanda on yıl sonra Mao'nun dış politikasını yeniden düşünmesini gerektirecek olan bir tecrit sürecini de başlatmıştı.

²⁶⁹ Talbott, *Khrushchev Remembers*, s. 265.

KISIM 7

Krizlerle Dolu Bir On Yıl

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN ilk on yılında güçlü liderler ele geçirdikleri yıkık dökük imparatorluğu uluslararası büyük bir güce dönüştürmüşlerdir. İkinci on yıla Mao'nun sürekli devrime ivme kazandırma girişimleri egemen olmuştur. Mao'nun "ahlaki ve ideolojik zindeliğin fiziksel kısıtlamaları yeneceği" şeklindeki özdeyişi sürekli devrimin itici gücü olmuştur. On yıl, Çin'in kendi liderlerinin neden olduğu iç kargaşa arasında başlayıp bitmiştir. Bu kriz ülkeyi öylesine kuşatmıştı ki Çin kendini dünyanın geri kalanından tamamen soyutlamış, diplomatların neredeyse tümü Pekin'e geri çağırılmıştı. Bu dönemde Çin'in iç yapısına ilişkin kapsamlı iki revizyon gerçekleşmiştir: Biri on yılın başlangıcında "Büyük İleri Atılım" adı verilen girişimle ekonomide, diğeri on yılın sonundaki Kültür Devrimi'yle toplumsal düzende yapılan revizyondur. Diplomasinin modası geçmişti, ama savaşın değil. Mao ulusal çıkarların tehdit edildiğini hissettiğinde, Çin içinde bulunduğu bütün sıkıntılara rağmen bir kez daha ayağa kalkmış, en uzak batı sınırı olan kuş uçmaz kervan geçmez Himalayalar'da savaşa gitmişti.

Büyük İleri Atılım

Çinli liderler Kruşçev'in Gizli Konuşması ile birlikte komünist sistemin siyasi meşruiyetini oluşturan parti başkanının tanrıvari hatasızlık iddiasına karşı çıkma zorunluluğunu hissetmeye başlamışlardı. Şubat 1956'daki konuşmasını izleyen aylarda, görünüşe göre muhtemelen dönemsel tasfiye şoklarını önlemek için kendi yönetimlerini daha şeffaflaştırmaları gerektiğini hissediyorlardı. Mao Zedong'a yönelik saygı dolu atıflar Komünist Parti tüzüğünden çıkarıldı. Parti, ekonomik alanda "hızlı büyümeye" karşı uyaran ve "sınıf mücadelesinin" ilk aşamasının artık sona ermesini tavsiye eden kararları benimsedi.²⁷⁰

Ama böylesi sıradan bir yaklaşım kısa sürede Mao'nun sürekli devrim görüşüyle çatışmıştı. Birkaç ay içinde Mao siyasi arınma için başka bir yol önerdi: Çin Komünist Partisi yöntemlerini tartışmaya ve eleştiriye açacak, "yüz çiçek açacak, yüz fikir yarışacak" çağrısı için Çin'in aydın ve sanatçı kesimine fırsat tanınacaktı. Mao'nun bu çağrıyı yapmasına yol açan asıl neden hep bir tartışma konusu olarak kalmıştır. Yüz Çiçek Kampanyası ya Komünist Parti'nin bürokratik izolasyonunu ortadan kaldırıp halkı doğrudan dinlemek için samimi bir çağrı ya da düşmanları inlerinden tatlı dille çıkarmak için bir tuzak olarak açıklanmıştı. Harekete geçirici neden her olursa olsun, halkın eleştirileri kısa zamanda yönetime ilişkin önerilerin ötesine geçip komünist sistemin eleştirisine dönüşmüştü. Öğrenciler Pekin'de bir "demokrasi duvarı" oluşturdular. Muhalifler, yerel yetkililerin suistimallerini ve Sovyet modeli ekonomi politikalarının neden olduğu sıkıntıları protesto ettiler; bazıları komünist

²⁷⁰ Frederick C. Teiwes, "The Establishment and Consolidation of the New Regime, 1949-1957," Roderick MacFarquhar, *The Politics of China: The Eras of Mao and Deng*, 2. baskı (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 74.

yönetimin ilk on yılını ondan önceki milliyetçi dönemle kıyaslayarak kötülerdiler.²⁷¹

Başlangıçtaki niyeti ne olursa olsun Mao, otoritesine karşı bir meydan okumaya uzun süre tahammül edemezdi. Keskin bir geriye dönüş yaptı ve bu dönüşü diyalektik yaklaşımının bir yönü olarak gerekçelendirdi. Yüz Çiçek hareketi, önceki tartışma davetinin sınırlarını yanlış anlayanları hedef alan bir “Sağcı Karşıtı Kampanya”ya dönüştü. Yoğun bir tasfiye süreciyle birlikte binlerce aydın hapse atılmış, yeniden eğitilmiş ya da iç sürgüne gönderilmişti. Sürecin sonunda Mao, muhaliflerini ortadan kaldırmış olarak yine Çin’in tartışmasız lideriydi. Egemenliğini, sürekli devrimi Büyük İleri Atılım projesine dönüştürerek sürdürmek için kullandı.

Mao 1957’de Moskova’daki sosyalist partiler konferansında Çin’in ekonomik gelişmesiyle ilgili hayati önem taşıyan bir iddiada bulundu. Kruşçev’in Sovyetler Birliği’nin on beş yıl içinde Birleşik Devletler’i ekonomi alanında geçeceğine dair öngörüsüne karşılık olarak Mao da Çin’in aynı dönemde Büyük Britanya’yı çelik üretiminde geride bırakacağını bildiren irticalen bir konuşma yaptı.²⁷²

Bu ifade çok geçmeden bir emre dönüştü. On beş yıllık çelik hedefi, ardından büyük ölçüde aceleyle ve hazırlıksız olarak alınan bir dizi kararla üç yıla indirilmişti²⁷³ ve benzer biçimde büyük tarımsal hedeflerle birleştirildi. Mao, Çin’in sürekli devrimini daha aktif bir aşamaya çekmeye ve Çin halkını şimdiye dek olmuş olacak en zorlu görevle karşı karşıya bırakmaya hazırlanmaktaydı.

Mao’nun çoğu girişimi gibi Büyük İleri Atılım projesi de ekonomi, siyaset, ideolojik coşku ve dış politika unsurlarını kaynaş-

²⁷¹ Jonathan Spence, *The Search for Modern China* (New York: W. W. Norton, 1999), s. 541-42.

²⁷² Lorenz M. Lüthi, *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World* (Princeton: Princeton University Press, 2008), s. 76.

²⁷³ a.g.e., s. 84.

tırnaktaydı. Mao'ya göre bunlar çalışmanın birbirinden bağımsız alanları değil, büyük Çin devrimi projesinin birbiriyle bağlantılı aşamalarıydı.²⁷⁴

En doğru anlamıyla Büyük İleri Atılım, Mao'nun sanayi ve tarımsal gelişme konusundaki kapsamlı fikirlerini uygulamaya yönelik olarak düzenlenmişti. Ülkenin mülkiyet, yiyecek ve işin bir havuzda toplanıp bölüştürüldüğü "halk komünleri" şeklinde yeniden düzenlenmesi nedeniyle, Çin'de geriye kalmış olan özel mülkler ve kişisel teşviklerin çoğu ortadan kaldırıldı. Çiftçiler çoğu hazırlıksız olarak ortaya atılan büyük halk projelerinde çalıştırılmak üzere yarı askerî birliklere alındı.

Bu projelerin yurt içinde olduğu kadar uluslararası bağlamda da olası sonuçları vardı, özellikle Moskova ile olan çekişme bakımından. Büyük İleri Atılım şayet başarılı olacak olursa, Moskova'nın gelişimi yavaş yavaş gerçekleştirme yönündeki talimatlarının aksi kanıtlanmış olacak ve komünist dünyanın ideoloji merkezini etkin bir biçimde Çin'e taşıyacaktı. Kruşçev 1958 yılında Pekin'i ziyaret ettiğinde Mao, Çin'in tam komünizme ulaşmayı Sovyetler'in yaptığından daha kısa zamanda başaracağına ısrar ederken, Sovyetler Birliği gelişme için daha yavaş, daha bürokratik ve daha az ilham verici bir yolu tercih etmekteydi. Sovyetler için bu sarsıcı ölçüde ideolojik bir sapkınlıktı.

Ama bu defa Mao öylesine gerçeklikten uzak bir hedef koymuştu ki bunu başarmakta Çin halkı bile yetersiz kalırdı. Büyük İleri Atılım'ın üretim miktarı hedefleri o kadar abartılıydı ve buna karşı çıkmak ya da başaramamanın olası cezası öylesine korkutucuydu ki yerel kadrolar üretim miktarlarını değiştirip Pekin'e şişirilmiş miktarlar rapor ediyorlardı. Bu raporları gerçek olarak değerlendiren Pekin, ağır sanayi ve silah karşılığında Sovy-

²⁷⁴ Bu konunun ayrıntıları ve Mao ile iç ve dış politikalar arasındaki bağlantılar için bkz. Chen Jian, *Mao's China and the Cold War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001), s. 6-15.

etler Birliği'ne hububat ihraç etmeye devam etmekteydi. Felaketi pekiştiren şey, Mao'nun çelik hedefinin kotayı doldurmak amacıyla kullanılacak araç gerecin hurda olarak eritilmesini teşvik edecek derecede harfiyen yerine getirilmesi olmuştu. Oysa neticede doğanın ve ekonominin yasaları ortadan kaldırılamazdı ve Büyük İleri Atılım'ın bilançosu son derece ağır oldu. Çin 1959'dan 1962'ye kadar insanlık tarihinin en büyük kıtlığını yaşadı; yirmi milyonun üzerinde insan hayatını kaybetti.²⁷⁵ Mao Çin halkına bir kez daha dağları yerinden oynatma çağrısında bulunmuştu, ama bu kez dağlar yerinden kıpırdamamıştı.

Himalaya Sınır Anlaşmazlığı ve 1962 Çin-Hindistan Savaşı

1962 yılında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun üzerinden ancak on yıl geçmişken Çin, Kore'de ABD ile savaşmış, Tayvan'ın açık deniz adaları ile ilgili olarak yine ABD ile iki kez askerî anlamda karşı karşıya gelmişti. Sincan ve Tibet yeniden işgal edilerek Çin otoritesi Çin'in tarihî sınırlarına doğru (Moğolistan ve Tayvan hariç) yeniden düzenlenmişti. Büyük İleri Atılım'ın tetiklediği kıtlık henüz sona ermişti. Buna rağmen Mao, Çin'in tarihî sınırlarının Hindistan tarafından tehdit edildiğine karar verdiğinde, yeni bir askerî çatışmaya girmekten kaçınmamıştı.

Çin-Hindistan sınır krizi Tibet'le Hindistan arasındaki geçit vermez dağların ortasında, yüksek Himalayalar'ın yolu izi olmayan ve büyük ölçüde yaşamaya elverişsiz platolarında yer alan iki bölge ile ilgiliydi. Sorun temelde sömürgecilik tarihinin yorumundan kaynaklanmaktaydı.

²⁷⁵ Bu yıkıcı dönemle ilgili amansız uygulamalar Jasper Becker'in *Hungry Ghosts: Mao's Secret Famine* (New York: Henry Holt, 1998); Frederick C. Teiwes'in *China's Road to Disaster: Mao, Central Politicians, and Provincial Leaders in the Unfolding of the Great Leap Forward, 1955-1959* (Armonk, N.Y.: East Gate, 1998) kitaplarında bulunabilir.

Çin, imparatorluk sınırlarının Çinlilerin “Güney Tibet” dedikleri, ama Hindistan’ın Arunaçhal Pradesh devleti adıyla yönettiği kesimi dâhil, Himalayalar’ın güney etekleri boyunca olduğunu iddia etmekteydi. Hindistan’ın iddiası göreceli olarak yakın bir zamana dayanmaktaydı. Tibet’e doğru ilerleyen Rusya İmparatorluğu ile araya bir sınır çekmek isteyen İngilizlerin gayretleriyle ortaya çıkmıştı. Britanya ile Tibet arasında 1914 yılında imzalanan konu ile ilgili son belgede doğu bölgesinin sınırını gösteren çizgi belirtilmekte ve bu sınır adını Britanyalı temsilciden alarak McMahon Hattı olarak adlandırılmaktaydı.

Çin’in Tibet’le uzun bir ilişkisi vardı. Moğollar on üçüncü yüzyıldaki istila dalgası içinde hem Tibet’i hem de Çin’in başlıca tarımsal bölgelerini fethetmişler, iki tarafı yakın siyasi temaslar içine sokmuşlardı. Daha sonra Qing Hanedanı, Tibet’te Han soyundan olmayan halkları çıkarmak için kuzey ve batıdan Tibet’e akınlar düzenleyerek düzenli aralarla müdahalede bulunmuştu. Sonunda Pekin, Lhasa’da “imparatorluk sakinleri” tarafından idare edilen bir tür hükümdarlık kurmuştu. Pekin, Qing Hanedanı döneminden itibaren Tibet’e Çin İmparatoru tarafından yönetilen “Gökyüzünün Altındaki Her Şey”in bir parçası olarak yaklaşmış ve düşman mütecavizleri dışarı atmak hakkını saklı tutmuştur, ama aradaki mesafe ve Tibetlilerin göçebe kültürü bölgenin tam anlamıyla Çinlileştirilmesini olanaksız kılmıştır. Bu bağlamda Tibetliler gündelik yaşamlarında önemli ölçüde bir özerkliğe sahip olmuşlardır.

1912 yılında Qing Hanedanı’nın sona ermesi ve Çin yönetiminin ciddi biçimde gerginleşmesiyle birlikte, Tibet’teki Çin yönetiminin varlığı azalmıştır. Hanedanın çökmesinden kısa bir süre sonra Hindistan’daki Britanyalı yetkililer Hindistan ile Tibet arasındaki sınırın belirlenmesi için Simla’daki dağ üssünde Çinli ve Tibetli temsilcilerle bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu gelişmelerle başa çıkacak yeterli gücü olmayan Çin hükümeti, Çin’in ta-

rihî anlamda üzerinde hakkı olan herhangi bir toprak parçasından feragat etmesine prensipte karşı çıkmıştır. Pekin'in konferansa yaklaşımını o zamanlar Hindistan'daki Britanya yönetiminin merkezi Kalkûta'daki temsilcisi Lu Hsing-chi şöyle yansıtmaktaydı: "Ülkemiz hâlihazırda zayıf düşürülmüş bir durumdadır; dış ilişkilerimiz karışık ve güç, ekonomik durumumuz zayıftır. Buna rağmen Tibet, güneybatı Çin eyaletleri Siçuan ve Yunnan için olağanüstü öneme sahiptir; dolayısıyla konferans boyunca elimizden gelenin en iyisini yapmak zorundayız."²⁷⁶

Konferanstaki Çinli delegeler sonuç belgesini imzalamayıp paraflamakla ikilemlerini çözdüler. Tibet ve Britanya delegeleri belgeyi imzaladılar. Diplomatik uygulamada bir kararı paraf etmek metni dondurur; görüşmelerin sonuçlandığını gösterir. Belgeyi imzalamak onu yürürlüğe koyar. Çin, Tibet'in Çin'in bir parçası olduğu ve bağımsız davranma hakkı olmaması nedeniyle Tibetli yetkililerin sınır antlaşmasını imzalamak için yasal statüleri olmadığını ileri sürdü. Önceden karşı çıkmak için açıkça girişimde bulunmamasına karşın, McMahon Hattı'nın güney tarafında kalan topraklardaki Hindistan yönetiminin geçerliliğini tanımayı reddetti.

Batıdaki tartışmalı topraklar Aksai Chin adı ile tanınmaktaydı. Buraya Hindistan'dan ulaşılması neredeyse mümkün değildi, bu nedenle 1955 yılında Çin'in bu bölgenin içinden geçerek bölgeyi Sincan ve Tibet'e bağlayan bir yol inşa ettiğini Hindistan'ın fark etmesi aylar almıştı. Bölgenin tarihî kökeni de aynı şekilde sorunluydu. Britanya burayı hiç idare etmemiş görünmesine karşın en resmî haritalarda bölgeye sahip çıkmaktaydı. Hindistan Britanya'dan bağımsızlığını ilan ettiği zaman, Britanya'nın topraklarla ilgili taleplerinden bağımsızlığını ilan etmemiştir. Bütün haritalarında McMahon tarafından belirlenmiş sınırların yanı sıra Aksai Chin bölgesi de bulunmaktaydı.

²⁷⁶ Neville Maxwell, *India's China War* (Garden City, NY: Anchor, 1972), s. 37.

Her iki sınır çizgisinin de stratejik önemi vardı. 1950'lerde iki tarafın durumu arasında belirli bir denge mevcuttu. Çin, McMahon Hattı'nı Çin'in Tibet üzerindeki denetimini zayıflatmak, belki de üzerinde egemenlik kurmak isteyen İngilizlerin planının simgesi olarak görmekteydi. Hindistan başbakanı Jawaharlal Nehru, Tibet Budizmi ile Hindistan'ın klasik Budist kültürü arasındaki tarihi bağlara dayanarak Tibet'te kültürel ve duygusal haklar iddia etmekteydi. Ama oldukça büyük ölçüdeki mevcut özerklik devam ettiği takdirde, Çin'in Tibet'teki egemenliğini tanımaya hazırdı. Nehru bu politikayı izleyerek Tibet'in siyasi statüsü konusunun BM'de görüşülmesi için destek taleplerini geri çevirmişti.

Ancak 1959 yılında, Dalay Lama kaçıp Hindistan'a sığındığında Çin, sınır çizgileri konusunu giderek daha sık dile getirmeye başlamıştı. Zhou bu konuda bir teklif getirdi: Çin'in Aksai Chin üzerindeki iddialarının tanınması karşılığında müzakerelerin başlaması için bir temel oluşturmak üzere McMahon Hattı'nı kabul edeceklerdi.

Sömürgecilik sonrası neredeyse tüm ülkeler bağımsızlıklarını kazandıklarında, sahip oldukları sınırlarda ısrar etmişlerdi. Onları müzakereleri başlatmaya yönlendirmek sonu gelmez anlaşmazlıkları ve yurt içinde baskıyı davet etmek demektir. Nehru, su götürmez biçimde Hindistan'a ait olduğuna inandığı toprakları feda etmek için seçilmediği ilkesinden hareket ederek Çin'in teklifini cevaplamayarak geri çevirmişti.

Hindistan 1961 yılında İleri Politika adını verdiği uygulamayı benimsedi. Tartışmalı topraklar için mücadele etmeyeceği kanısını yıkmak üzere ileri karakollarını, mevcut sınır çizgisinin karşısında daha önceden oluşturulmuş olan Çin ileri karakollarına yaklaştırdı. Çinlilerin Hindistan topraklarındaki işgalciler olduğu varsayımından hareketle Hintli komutanlara kendi takdirlerine bağlı olarak Çin kuvvetleri üzerine ateş açma yetkisi verilmişti. Mao'nun bir krizi önlemek için Çinli kuvvetlere yirmi kilo-

metre kadar geri çekilmesini emrettiği 1959 yılındaki ilk çatışmalardan sonra, Hintliler bu politikayla desteklenmişlerdi. Hintli planlamacılar Çin kuvvetlerinin Hindistan tarafından gerçekleştirilecek bir ileri harekate karşı koymayacağı sonucuna varmışlardı; aksine bunu askerlerini savaş alanından çekmek için bir gerekçe olarak kullanacaklardı. Hindistan'ın resmî savaş tarihinin sözleriyle Hint kuvvetleri “mevcut pozisyondan Hindistan tarafından tanınmış olan Uluslararası Sınır'a doğru mümkün olduğunca ilerleyip devriye gezmeleri, Çin kuvvetlerinin ilerlemesini engellemeleri ve topraklarında oluşturulmuş olan Çin ileri karakollarına hâkim olmaları” emrini almışlardı.²⁷⁷

Hesap yanlıştı. Mao önceki geri çekilme emirlerini derhâl iptal etti. Ama hâlâ temkinliydi; Pekin'deki Merkezî Askerî Komisyonu'nda şöyle diyordu: “Küçük meselelerde sabırsızlık göstermek büyük planları mahveder. Dikkatli olmalıyız.”²⁷⁸ Askerî çarpışma için henüz bir emir verilmemişti; daha ziyade stratejik bir plana hazırlanmak için bir tür uyarı söz konusuydu. Böylelikle Çin'in stratejik kararlarla uğraşma konusundaki bildik tarzı devreye girmektedir: Tahliller, özenli hazırlıklar, psikolojik ve siyasi unsurları dikkate almak, şaşırtma arayışı ve hızlı sonuç.

Merkezî Askerî Komisyon ve üst düzey liderlerin toplantılarında Mao, Nehru'nun İleri Politika'sını kendi vecizelerinden biriyle yorumluyordu: “Rahat bir yatakta uyuyan biri başkasının horlamasından kolay kolay uyanmaz.”²⁷⁹ Başka bir deyişle Himalayalar'daki Çin kuvvetleri Çin anlayışına göre, bu Çin topraklarında gerçekleşen Hindistan'ın İleri Politikası'na karşılık

²⁷⁷ John W. Garver, “China's Decision for War with India in 1962,” ; Alastair Iain Johnston ve Robert S. Ross yayını *New Directions in the Study of China's Foreign Policy* (Stanford: Stanford University Press, 2006), s. 106.

²⁷⁸ a.g.e., s. 107.

²⁷⁹ a.g.e.

vermekte fazlasıyla pasiftiler (Çatışmanın asıl nedeni de buydu: Her iki taraf da hasmının kendi toprağında bir maceraya girdiğini ileri sürüyordu).

Merkezî Askerî Komisyon her bir yeni Hindistan ileri karakolunun yakınına Çin karakolu kurulup kuşatılacağını ilan ederek Çinlilerin geri çekilmesine son verilmesini emretti. Mao durumu şöyle özetliyordu: "Siz silah gösterirseniz ben de silah gösteririm. Karşı karşıya gelir, birbirimizin cesaretini ölçeriz." Mao bu politikayı "silahlı bir arada varoluş" olarak tanımlamıştı.²⁸⁰ Gerçekte durum *wei qi* oyununun Himalayalar'da uygulanmasıydı.

Kesin talimatlar verildi. Amaç hâlâ daha büyük bir çatışmayı önlemek olarak duyurulmaktaydı. Hint kuvvetleri mevzilerine elli metre kalana kadar yaklaşmadıkça, Çin birlikleri ateş açmayacaklardı. Bunun ötesinde askerî hareketler, ancak daha büyük otoritelerin talimatları üzerine başlatılabilecekti.

Hintli strateji uzmanları Çin'in geri çekilmeyi durdurduğunu, ama ateşe karşılık vermediğini gözlemlediler. Oyuna getirmek için başka bir araştırma yapmaya karar verdiler. Amaç, boş topraklarda mücadele etmektense, "Çin karakollarını hâlen işgal ettikleri noktalardan püskürtmek" hâline dönüştü.²⁸¹

Çin'in Hindistan'ın daha fazla ilerlemesini ve katliamı önlemek olarak belirlenen siyasi rotasının iki hedefi karşılanamadığından, Çinli liderler ani bir darbenin Hindistan'ı müzakere masasına oturtmaya ve bu kısasa kısas mücadeleye son vermeye zorlayıp zorlamayacağını düşünmeye başlamışlardı.

Çinli liderler bu amaca ulaşmanın arayışındayken, Birleşik Devletler'in giderek belirginleşmeye başlayan Çin-Hindistan çatışmasından faydalanarak Tayvan'ı anakaraya saldırtmasından endişe etmekteydiler. Bir diğer endişe, Amerikan diplomasisinin Hanoi'nin, Laos'u Vietnam'daki savaş için bir üs bölgesine dönüştürme çabala-

²⁸⁰ a.g.e., s. 108.

²⁸¹ a.g.e., s. 109.

rını engellemeye çalışmasının, Laos üzerinden Güneydoğu Çin üzerine olası bir Amerikan saldırısının habercisi olması ihtimaliydi. Çinli liderler Amerika'nın yerel stratejik menfaatlerinden dolayı bunun üzerine Çinhindi'de olduğu kadar düşeceğine inanmıyorlardı.

Çinli liderler Çin siyasetinin içinde oluşturulduğu kapsamlı yöntemi gösteren süreçte her iki konuda da güvence elde etmeyi başardılar. Amerika'nın Tayvan Boğazı'ndaki niyetlerini belirlemek için saptanan yer Varşova müzakereleriydi. Bu müzakerelere katılacak olan Çinli büyükelçi tatilden çağrılmış ve bir toplantı istemesi için talimat verilmişti. Büyükelçi, Pekin'in Tayvan'da anakaraya çıkartma yapmak için hazırlıklar yapıldığını fark etmiş olduğunu ileri sürüyordu. Gerçekte bir hazırlık yapılmadığından, böyle bir hazırlık hakkında hiçbir şey duymamış olan Amerikan büyükelçisi bu iddiaya "ABD'nin 'mevcut koşullarda' bir milliyetçi saldırısını desteklemeyeceğini" söyleme talimatı almıştı. Görüşmelerdeki Çin Büyükelçisi Wang Bingnan, bu bilginin Himalayalar'da gerçekleştirilen operasyonlar için alınan son kararda "çok büyük rol" oynadığını söylemiştir.²⁸² ABD hükümetinin hangi politikasının özel bir toplantı için gereksinim doğurmuş olabileceğini sorguladığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Politika oluşturmada bölümlere ayrılmış yaklaşımla geniş kapsamlı yaklaşım arasındaki farktır bu.

Laos sorunu kendi kendine çözülmüştür. 1962 yılındaki Cenevre Konferansı'nda Laos'un tarafsızlaştırılması ve Amerikan kuvvetlerinin bölgeden çıkmaları Çin'in endişelerini ortadan kaldırdı.

Elinde bu güvence olan Mao, 1962 Ekim ayının başlarında son kararını duyurmak için Çinli liderleri bir araya topladı. Karar, savaş yönündeydi:

Yaşlı Çan Kay Şek'le savaştık. Japonya ve Amerika ile savaştık. Bunların hiçbiri bizi korkutmadı. Ve hepsinde biz kazandık. Şimdi Hint-

²⁸² a.g.e., s. 110.

liler bizimle savaşmak istiyorlar. Doğal olarak korkmuyoruz. Topraklarımızı veremeyiz, bir kere toprak verirse, bunu Fujian eyaleti büyüklüğünde bir toprak parçası hâline getirmelerine izin vermiş oluruz. (...) Nehru başını kaldırmış, bizimle savaşmak istiyor; onunla savaşmazsak yeterince dostluk göstermemiş oluruz. Nezaket, karşılık vermeyi gerektirir.²⁸³

6 Ekim'de bir ilke kararı alındı. Stratejik plan, bir müzakereye zorlayacak ya da en azından Hindistan'ın askerî faaliyetini ön-görülebilir bir gelecekte durduracak bir şok yaratmak amacıyla yoğun bir taarruz düzenlenmesi yönündeydi.

Hücum emri için son karar verilmeden önce, savaş olması durumunda Sovyetler Birliği'nin "1950 tarihli Dostluk ve İttifak Antlaşması çerçevesinde Çin'i destekleyeceğine" dair Kruşçev'in sözleri ulaştı. Bu, önceki yıllardaki Sovyet-Çin ilişkileri ile Kremlin'in Hindistan ve Çin ilişkileri sorununa o güne kadarki tarafsız yaklaşımına uygun olmayan bir karardı. Bu durumun en mantıklı açıklaması, Kruşçev'in Küba'ya yerleştirilen Sovyet nükleer silahları ile ilgili bir hesaplaşmanın yakın olduğunun farkında olması ve Karayipler krizinde Çin'in desteğini güvenceye almak istemesi şeklinde yapılabilir.²⁸⁴ Küba krizi sona erdikten sonra Kruşçev, bu teklifini bir daha hiç yinelenmemiştir.

Çin saldırısı iki aşamada gerçekleşti: 20 Ekim'de başlayıp dört gün süren başlangıç niteliğindeki hücumu kasım ortasında, geleneksel imparatorluk sınır çizgisi yakınlarında Himalayalar'ın eteklerine kadar uzanan yoğun bir saldırı takip etti. Çin Halk Kurtuluş Ordusu, bu noktada durdu ve hak iddia ettiği çizginin gerisindeki başlangıç noktasına geri döndü. Tartışmalı topraklar günümüze kadar tartışmalı olarak kalmış, ama her iki taraf da

²⁸³ a.g.e., s. 115.

²⁸⁴ a.g.e., s. 120-21.

mevcut kontrol hattının ötesinde kendi iddialarını uygulamanın yolunu aramışlardı.

Çin'in uyguladığı strateji, açık deniz adaları krizindeki stratejiyle benzerdi. Çin, McMahan Hattı'nın güneyindeki topraklar üzerinde hak iddia etmeyi sürdürmesine rağmen, 1962 Çin-Hindistan Savaşı'nda hiçbir toprak fethetmemiştir. Bu durum bir siyasi yaklaşımı ya da lojistik gerçekliklerin kabul edilmesini yansıtır olabilir. Fethedilen doğu bölgesi toprakları, ancak geçilmesi çok güç olan mıntıka üzerinden ciddi ikmal hatları ile elde tutulabilirdi.

Savaşın sonunda Mao bir başka önemli krize direnmiş ve ülkedeki kıtlık henüz sona ermişken, bu kez galip gelmişti. Bu durum bir anlamda Kore Savaşı'ndaki Amerikan deneyimine karşılık geliyordu: Hasminin Çin'e olduğundan daha az değer vermesi, Çin'in imkânları hakkında tartışma götürmeyen istihbarat değerlendirmeleri Çin'in güvenlik ortamını nasıl yorumladığı ve tehditler karşısında nasıl tepki verdiği gibi konuların kavranmasında yapılan vahim hatalarla birleşmişti.

1962 savaşı aynı zamanda, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geri dönülemez bir noktaya doğru gittiği bir dönemde, Çin'e zorlu bir hasım daha kazandırmaktaydı. Sovyetler'in destek teklifine gelince bu da Küba'daki Sovyet varlığı kadar geçici olmuştu.

Himalayalar'daki askerî çatışmaların tırmanmasının hemen ardından Moskova tarafsız bir yaklaşım benimsemiştir. Kruşçev, Çinlilerin yarasına tuz basarcasına tarafsızlığını "barışçı bir arada varoluş" ilkesini desteklediğini ifade ederek gerekçelendirmekteydi. Çin Komünist Partisi'nin resmî yayın organı *People's Daily* gazetesinin 1962 Aralık ayındaki bir makalesinde, komünist bir devletin "burjuva" bir ülkeye karşı diğer bir komünist devletin yanında yer almamasının ilk kez gerçekleştiği konusuna öfkeyle dikkat çekilmekteydi: "Bir komünist için asgari koşul, düşmanla kendimiz arasında açık bir ayrım yapabilmesi, düşmana karşı

amansız, yoldaşlarımıza karşı merhametli olması gerektiğidir.”²⁸⁵ Yazı işleri buna eklediği yazıda Çin’in müttefiklerine dokunaklı bir çağrıda bulunarak, “inançlarını sorgulamalarını ve kendi kendilerine Marksist-Leninist düşüncelerinin ve proleter enternasyonalizmin ne hâle geldiğini sormalarını” istiyordu.²⁸⁶

1964 yılında Sovyetler tarafsızlık bahanesini bile bir kenara attı. Politbüro üyesi ve parti ideoloğu olan Mikhail Suslov, Kûba Fûze Krizi’ne atıfta bulunarak Sovyetler Birliği için son derece zorlu bir zamanda Hindistan’a saldırdığı için Çin’i suçluyordu:

Çin Halk Cumhuriyeti’nin Çin-Hindistan sınırındaki silahlı çatışmaları genişletmesi tam olarak Karayipler Krizi’nin en tepe noktasında olduğu zamana denk gelmiştir. O dönemden beri Çinli liderler davranışlarını gerekçelendirmeye çalışmışlarsa da o zaman bu tutumlarıyla aslında emperyalizmin en tutucu kesimine yardım etmiş olmalarının sorumluluğundan kaçamazlar.²⁸⁷

Büyük bir kıtlıktan henüz çıkmış olan Çin’in artık bütün cep-
helerde hasımları vardı.

Kültür Devrimi

Olası bir ulusal krizin söz konusu olduğu bir dönemde Mao Çin devletini ve Komünist Parti’yi parçalamayı seçti. Geleneksel Çin kültürünün son kalıntılarına karşı son saldırı olmasını umduğu bir süreç başlattı; bu kültürün enkazından devrimci ülküyü,

²⁸⁵ “Workers of All Countries Unite, Oppose Our Common Enemy (Tüm ülkelerin işçileri birleşin, ortak düşmana baş kaldırın): 15 Aralık 1962” (Peking: Foreign Languages Press, 1962) *Renmin Riba’nun* yazısının yeniden basımı [*People’s Daily*]).

²⁸⁶ a.g.e.

²⁸⁷ *Pravda* gazetesi, 5 Nisan 1964; Hemen Ray’ın *Sino-Soviet Conflict over India: An Analysis of the Causes of Conflict Between Moscow and Beijing over India Since 1949* (New Delhi: Abhinav Publications, 1986) kitabında alıntılanmıştır, s. 106.

iç ve dış düşmanlara karşı savunacak, daha iyi donatılmış, ideolojik yönden katıksız yeni bir kuşağın yükseleceğini haber vermektedir. Çin'i, ideolojik çılgınlık, son derece kötü hizipçi politikalar ve Büyük Proleter Kültür Devrimi adıyla bilinen, âdeta bir iç savaşla geçecek bir on yılın içine itti.

Peş peşe gelen isyan dalgaları hiçbir kurumu gözetmedi. Bütün ülkede yerel yönetimler Pekin'in propagandasıyla kışkırtılan "kitlelerle" girdikleri şiddetli çatışmalarda dağıldı. Devrimci savaşların liderleri de dâhil olmak üzere, Komünist Parti ve Halk Kurtuluş Ordusu'nun seçkin liderleri tasfiye edilip açıkça aşağılanmaya maruz kaldılar. Uzun süre toplumsal düzeninin belke miği olan eğitim sistemi, derslerin süresiz olarak askıya alınmasıyla durduruldu; böylelikle gençler ülkeyi dolaşarak Mao'nun "devrimi devrim yaparak öğrenin" sözünü takip edeceklerdi.²⁸⁸

Birdenbire serbest bırakılan bu gençlerin çoğu, yasaların üzerinde ve sıradan kurumsal yapıların dışında ve sıklıkla açıkça bunlara karşı olarak eylemler yapan, ideolojik coşku ile bir araya gelmiş genç milis kuvvetlerini oluşturan Kızıl Muhafızlar gruplarına katıldılar. Mao bunların çabalarını, "İsyan etmek haktır," "Genel merkezleri bombalayın," gibi muğlak, ama kışkırtıcı sloganlarla onaylamaktaydı.²⁸⁹ Milislerin Komünist Parti bürokrasisi ve geleneksel sosyal törelere şiddetli saldırılarını onayladı; Maocu düşüncede Çin'i zayıflatmış olan korkunç eski düşünceler, eski kültür, eski gelenekler ve eski alışkanlıklar olmak üzere "Dört Eski"nin; kökünü kurutmak için mücadele verirlerken, onları "kargaşadan" korkmamaları yönünde cesaretlendirdi.²⁹⁰ The

²⁸⁸ John King Fairbank ve Merle Goldman, *China: A New History*, genişletilmiş 2. baskı (Cambridge: Belknap Press, 2006), s. 392.

²⁸⁹ Roderick MacFarquhar ve Michael Schoenals, *Mao's Last Revolution* (Cambridge: Belknap Press, 2006), s. 87-91.

²⁹⁰ Mark Gayn, *China Convulsed*, *Foreign Affairs* 45, Sayı 2 (Ocak 1967): s. 247, 252.

People's Daily gazetesi, Çin'in bin yıllık uyum ve düzen geleneğine karşı hükûmet destekli açık bir paylama olan "Kanunsuzluğa Övgü" yorumunu yayınlarak alevleri körüklüyordu.²⁹¹

Sonuç, geleneklerle insanların olağanüstü kısıymıydı; Komünist Parti'nin en üst düzey görevlileri de dâhil olmak üzere, Çin'in otorite ve iktidar organları teker teker gençlerin sarsıcı ideolojik birliklerinin saldırılarına yenik düştüler. O zamana dek bilgi ve irfana saygısıyla meşhur bir uygarlık olarak tanınan Çin, ebeveynlerine saldıran çocukları, öğretmenlerine merhametsizce davranan ve kitapları yakan öğrencileri, okuma yazma bilmeyen köylülerden devrimci uygulamayı öğrenmeleri için fabrika ve tarlalara gönderilen profesörleri, yüksek rütbeli subayları ile baş aşağı bir dünya hâline gelmişti. Zulüm sahneleri bütün ülkeye yayılıyordu; Kızıl Muhafızlar ve onlara katılan ve sadece fırtınadan sağ kurtulmak umuduyla rasgele bir tarafı seçen siviller, öfkelerini Çin'in eski "feodal" düzenine dönmenin işareti sayılabilecek her şeye yöneltmişlerdi.

Bu hedeflerden bazılarının yüzyıllar önce ölmüş kişiler olması insanların saldırırkenki öfkelerini azaltmıyordu. Devrimci öğrenci ve öğretmenler Konfüçyüs'ün Çin toplumu üzerindeki etkisine bir defa ve sonsuza dek son vermeye ant içip bilgenin doğduğu köyü bastılar ve kadim kitapları yakıp, kitabeleri parçalayıp, Konfüçyüs'ün ve soyundan gelenlerin mezarlarını yerle bir ettiler. Kızıl Muhafızlar'ın saldırıları "tarihî ya da kültürel" nitelikteki Pekin'deki 6.843 yapının 4.922'sini tahrip etmişti. Söylentilere göre, Yasak Şehir ancak Zhou Enlai'nin kişisel müdahalesi ile kurtulabildi.²⁹²

²⁹¹ *Renmin Ribao* [*People's Daily*] gazetesi (Beijing), 31 Ocak 1967, Tao-tai Hsia - Constance A. Johnson'un "Legal Developments in China Under Deng's Leadership" (Washington, D.C.: Library of Congress, Far Eastern Law Division, 1984) adlı çalışmalarından alıntılanmıştır, s. 9.

²⁹² Anne F. Thurston, *Enemies of the People* (New York: Alfred A. Knopf, 1987), s. 101-103; MacFarquhar ve Schoenals, *Mao's Last Revolution*, s. 118-120.

Geleneksel olarak Konfüçyüsçü edebiyatçılardan oluşan seçkinler tarafından yönetilen bir toplum, artık bilgeliliğinin kaynağı bağlamında eğitimsiz köylülere bel bağlamaktaydı. Üniversiteler kapatıldı. Profesyonel yetkinlik tehlikeli bir burjuva kavramı olarak görüldüğünden “uzman” olarak tanımlanmış olan herkes şüpheliydi.

Çin’in diplomatik duruşu dengesini kaybetmişti. Bütün dünya, Sovyet bloğuna, Batılı güçlere ve kendi tarihi ile kültürüne karşı ayrımsız öfke gösteren bir Çin görüntüsü ile karşı karşıyaydı. Yurt dışındaki diplomatlar ve destek personeli bulundukları ülkelerin vatandaşlarını devrime ve “Mao Zedong’un Düşünceleri” hakkındaki derslere davet eden konuşmalar yapıyorlardı. Yetmiş yıl önceki Boksör Ayaklanması’nı andıran sahnelerde Kızıl Muhafız grupları Pekin’deki yabancı elçiliklere saldırıyorlardı. Bunlar arasında kaçan, personeli dövülüp tacize uğrayan bir İngiliz heyeti de vardı. Çin Dışişleri Bakanı Mareşal Chen Yi’ye, “Britanya ve Çin arasındaki diplomatik ilişkiler devam etmekle birlikte, mevcut şartlar altında, şimdilik tarafların temsilcilerini karşılıklı olarak bulundukları başkentlerden çekmelerini” yazılı olarak öneren Britanya Dışişleri Bakanı sessizlikle karşılanmıştı: Çin Dışişleri Bakanı kendisiyle “mücadele” ediyordu ve cevap verememişti.²⁹³ Sonunda Kahire’deki güçlü ve ideolojik açıdan kuşku duyulamaz olan Huang Hua dışında, Çinli elçilerin hepsi ve elçilik personelinin yaklaşık üçte ikisi kırsalda yeniden eğitim görmek ya da devrimci etkinliklerde yer almak üzere geri çağrıldılar.²⁹⁴ Bu dönem boyunca Çin birkaç ülkenin hükümetiyle etkin olarak çatışma içindeydi. Sadece bir ülkeyle, Arnavutluk Halk Cumhuriyeti ile gerçekten olumlu ilişkisi vardı.

Kültür Devrimi’nin sembolü olan ve Mao’nun sözlerinden alıntılarla hazırlanan “Küçük Kırmızı Kitap”tı. Kitabı 1964 yılın-

²⁹³ MacFarquhar ve Schoenals, *Mao’s Last Revolution*, s. 224-227.

²⁹⁴ a.g.e., s. 222-223.

da derleyen Ling Biao, sonradan Mao'nun halefi olarak belirlenmiş, iddialara göre bir darbe girişiminin ardından ülkeyi terk ederken kuşkulu bir uçak kazasında ölmüştür. Bütün Çinlilerden "Küçük Kırmızı Kitap"ın bir kopyasını taşımaları istenmekteydi. Kızıl Muhafızlar ellerinde kitapları sallayarak Pekin'in onayıyla ya da en azından hoşgörüsüyle Çin'deki bütün kamu binalarını ele geçiriyorlar, bürokrasiye şiddetle meydan okuyorlardı.

Ama Kızıl Muhafızlar, tasfiye ettikleri kadrolardan farksız olarak devrimin açmazlarına karşı bağımsızlık kazanabilmiş değillerdi. Örgün eğitimden ziyade, ideoloji sayesinde bir araya gelmiş olan Kızıl Muhafızlar, kendi ideolojik ve kişisel tercihlerinin arayışında farklı gruplar hâline gelmişlerdi. Aralarındaki çatışmalar öylesine derinleşmişti ki 1968 yılında Mao, Kızıl Muhafızları resmî olarak feshetti ve eyaletlerin yönetiminin yeniden eski hâline getirilmesi için sadık askerleri ve parti liderlerini göreve getirdi.

Yeni bir politika, köylü sınıfından bir şeyler öğrenmek için gençlerden oluşan bir kuşağın uzak kırsal kesimlere "gönderilmesi" politikası ilan edildi. Böylelikle ordu, kumanda yapısı ayakta kalan son büyük Çin kurumu olmuş oldu ve sıradan yetkilerinin çok üzerinde görevler üstlendi. Askerî personel tamamıyla çökmüş olan idari işleri yürütmüş, tarımla ilgilenmiş, fabrikaları yönetmiştir ki bütün bunları asli görevi olan ülkeyi saldırılara karşı savunma görevine ek olarak gerçekleştirmişti.

Kültür Devrimi'nin dolaysız etkisi son derece korkunçtu. Mao'nun ölümünden sonraki ikinci ve üçüncü kuşak liderlerin bu konudaki değerlendirmeleri kınayıcı nitelikteydi. Değerlendirmeleri yapanların hemen hepsi şu ya da bu defasında kurban durumunda kişilerdi. Çin'in 1979 ile 1991 arasındaki başlıca lideri Deng Xiaoping, Kültür Devrimi'nin Komünist Parti'yi kurum olarak âdeta yerle bir ettiğini ve en azından geçici bir dönem için itibarını yok ettiğini ileri sürmüştür.²⁹⁵

²⁹⁵ bkz. Kısım 14, "Reagan ve Olağan Durumun Gelişi ", s. ???

Kişisel belleklerin zayıflamaya başladığı yakın dönemlerde belli belirsiz yeni bir bakış açısı ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu bakış açısı Kültür Devrimi sırasında yapılan muazzam hataları kabul etmekle birlikte, Mao'nun sonucu bir felaket olsa da belki de önemli bir sorunu ortaya koyup koymadığını sorgulamaktadır. Mao'nun tanımlanması gerektiğini söylediği sorun modern devlet, özellikle komünist devlet ile yönettiği halk arasındaki ilişkidir. Büyük ölçüde tarıma dayalı ve hatta endüstrileşmenin başlangıcındaki toplumlarda yönetim, halkın genelinin kavrama kapasitesi içindeki konularla ilgilenir. Elbette ki aristokrat toplumlarda konu ile ilgili halk kesimi sınırlandırılmıştır. Ama resmî meşruiyet ne olursa olsun direktifleri uygulayanların üstü kapalı da olsa bir mutabakatı gerekmektedir. Yönetim tamamen dayatma yoluna gitmedikçe ki bunun bir tarih dönemi boyunca sürdürülmesi genellikle mümkün değildir, bu uygulamaya ihtiyaç duyulur.

Modern çağın bir sorunu da meselelerin yasa çalışmalarını giderek anlaşılmaz bir hâle getirecek biçimde karmaşıklaşmasıdır. Politik sistem direktifler üretir, ama bunların uygulaması, hem siyasi uygulamadan hem de halktan tamamen ayrılmış olan bürokrasiye terk edilir ki bürokrasinin denetimi de şayet yapılırsa, dönemsel seçimlerle yapılsın. ABD'de bile önemli yasama kararları binlerce sayfadan oluşur; kibarca söylemek gerekirse, sadece birkaç yasa koyucu bunları ayrıntılarıyla okur. Özellikle komünist devletlerde, bürokrasiler genellikle kendileri için belirledikleri yöntemleri uygulayarak kendi kurallarıyla yürütülen bağımsız birimler hâlinde çalışırlar. Siyaset ve bürokrasi sınıfları arasında ve bunlarla genel halk arasında çatlaklar oluşur. Bu bağlamda bürokratik ivmenin etkisiyle yeni bir memur sınıfı ortaya çıkarak risk oluşturur. Mao'nun bu sorunu bir tek büyük hücumla çözme girişimi Çin toplumunu neredeyse enkaza çevirmiştir. Çinli araştırmacı ve hükûmet danışmanı Hu Angang'ın yakınlarda çıkan bir kitabı, devrimin kendisi bir hata olmuş olsa da 1970'lerin sonları

ile 1980'lerde Kùltür Devrimi'nin Deng'in reformları için bir basamak olduğunu ileri sürer. Hu, "karar üretme sistemlerinin" Çin'in mevcut siyasi sisteminde "daha demokratik, bilimsel ve kurumsallaşmış" hâle gelebilmesi için Kùltür Devrimi'ni örnek vaka olarak kullanarak önerilerde bulunmaktadır.²⁹⁶

Bir Fırsat Kaçmış mıydı?

Geriye dönüp bakıldığında, insan Birleşik Devletler'in Çin'le diyalogunun, başladığı tarihten bir on yıl önce başlatılabilecek durumda olup olmadığını düşünüyor. Çin'deki karışıklık ciddi bir diyalogun çıkış noktası olabilir miydi? Başka bir deyişle 1960'lar Çin-Amerika uzlaşması için kaçmış bir fırsat mıydı? Çin'e açılım daha erken gerçekleşebilir miydi?

Aslında daha yaratıcı bir Amerikan dış politikasını engelleyen en temel neden Mao'nun sürekli devrim kavramıydı. Mao bu aşamada en ufak bir durgunluk anını önlemeye kararlıydı. Mao'nun Kruşçev'in barışçı bir arada varoluş sözünü sert bir şekilde geri çevirmesi sonucunda, Moskova ile aralarında bir kan davası oluşmuşken, kapitalist baş düşmanla barışma girişimleri hayal bile edilemezdi.

Amerikan tarafta Çin'in daha esnek biçimde algılanmasına yönelik kararsız gruplaşmalar vardı. 1957 Ekimi'nde Senatör John F. Kennedy *Foreign Affairs* dergisinde "Sovyet etki alanı içinde otoritenin dağılmasına" dikkat çeken ve Asya'daki Amerikan politikasını "kesinlikle çok katı" olarak adlandıran bir makale yayımlamıştı. Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmî olarak tanımama politikasının sürdürülmesini, ama Amerika'nın "yönü belirsiz to-

²⁹⁶ bkz. Yafeng Xia, toplantı başkanı, *H-Diplo Roundtable Review* (H-Diplo Yuvarlak Masa Değerlendirmesi) 11, Sayı 43 (Hu Angang, Mao Zedong yu wenge [Mao Zedong ve Kùltür Devrimi]) (6 Ekim 2010), s. 27-33, erişim <http://www.h-net.org/~diplo/roundtables/PDF/Roundtable-XI-43.pdf>.

taliter bir Çin gibi hassas bir kavramı” yeniden değerlendirmeye hazırlıklı olması gerektiğini savunuyordu. “Bilgi eksikliğinin bir sonucu olarak amaçlanan koşullar gerçekleştiğinde, değişikliği fark etmeme hatasına düşmemek için, izlediğimiz siyaseti çok fazla sınırlamama konusunda dikkatli olmalıyız,” şeklinde tavsiyede bulunuyordu.²⁹⁷

Kennedy’nin algılayışı zekiceydi, ama başkan olduğu zaman, Mao’nun üslubundaki değişim tam tersi yönde olmuştu: Daha düşmanca, içerideki muhaliflerin daha büyük şiddetle saf dışı bırakılması ve kurumsal yapılara aynı şiddetle karşı koymak biçiminde bir değişim.

Kennedy’nin makalesini izleyen yıllarda Mao 1957’de bir Sağcı Karşıtı Kampanya’yı, 1958’de, “Amerikalılara dersini verme” girişimi olarak tanımladığı²⁹⁸ İkinci Tayvan Boğazı Krizi’ni ve Büyük İleri Atılım projesini başlattı. Kennedy başkan olduğu zaman Çin, Kennedy yönetiminin komünizme karşılık Asya tarzı bir alternatif olarak gördüğü bir ülke olan Hindistan’la sınır anlaşmazlığında askerî bir saldırıyı üstlenmişti. Bunlar uzlaşma işaretleri ya da Kennedy’nin Amerikalılara hazırlıklı olmalarını tavsiye ettiği değişiklikler değildi.

Kennedy yönetimi, Büyük İleri Atılım projesinin tetiklemiş olduğu kıtlık döneminde Çin’in rizikolu tarımsal durumunu rahatlatmak üzere insani bir teklifte bulundu. Ne var ki “Barış için yiyecek” sloganını desteklemek üzere bir çaba olarak tanımlanan öneri, Çinlilerin “ciddi biçimde” yardıma gereksinimi olduğunun kabulünü gerektirmekteydi. Mao’nun kendine güvenle ilgili kesin kararı yabancı yardımlara bağımlı olmakla ilgili her türlü giri-

²⁹⁷ John F. Kennedy, “Bir Demokratın Dış Politikaya Bakışı,” *Foreign Affairs* dergisi, cilt 36, sayı 1 (Ekim 1957): 50.

²⁹⁸ Wu Lengxi, “Inside Story of the Decision Making During the Shelling of Jinmen,” Li, Chen ve Wilson yayını “Mao Zedong’s Handling of the Taiwan Straits Crisis of 1958,” *CWIHP Bulletin* 6/7, s. 208.

şimi imkânsız kılmaktaydı. Varşova müzakerelerindeki Çin temsilcisi, “Çin’in kendi sorunlarını kendi gayretleriyle aşacağını” söyleyerek karşılık vermişti.²⁹⁹

Lyndon Johnson’un başkanlığının son yıllarında, üst düzey yetkililer ve nihayetinde başkanın kendisi de daha az agresif bir yol izlemeye doğru hareket etmeyi tartışmaya başlamıştı. 1966’da Dışişleri Bakanlığı temsilcilerine Varşova elçilik görüşmelerinde daha dostane bir yaklaşım içinde olmaları için talimat verdi ve görüşmelerin yanı sıra gayriresmî sosyal temaslar başlatmaları konusunda yetkilendirdi. Mart 1966’da görüşmelerdeki Amerikan temsilcisi, “ABD hükûmeti Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerini geliştirmeyi arzulamaktadır,” diyerek zeytin dalı uzattı.

Sonunda Johnson 1966 Temmuz ayında Asya politikası ile ilgili bir konuşmasında barışçı bir seçenek sundu. “700 milyonluk anakara Çin halkı yöneticileri tarafından dış dünyadan tecrit edildiği müddetçe, Asya’ya uzun soluklu barışın gelmesi mümkün değildir,” diyordu. Çin’in Güneydoğu Asya’da, “vekaleten saldırı politikasına” karşı koymayı taahhüt ederken, eninde sonunda “barışçı işbirliği” ve “şimdi kendilerini düşman olarak adlandıran uluslarla uzlaşmanın” hâkim olduğu bir dönemi sabırsızlıkla beklemekteydi.³⁰⁰

Bu görüşler Çinlilerin yaklaşımlarındaki belirsiz bazı değişiklikler üzerine oturtulmuş teorik umutlardı. Ardından pratik bir

²⁹⁹ Yafeng Xia, *Negotiating with the Enemy: U.S.-China Talks During the Cold War, 1949-1972* (Bloomington: Indiana University Press, 2006), 109-14, s. 234; Noam Kochavi, *A Conflict Perpetuated: China Policy During the Kennedy Years* (Westport, Conn.: Praeger, 2002), s. 101-114.

³⁰⁰ Lyndon B. Johnson, “Remarks to the American Alumni Council: United States Asian Policy: July 12, 1966,” sayı 325, *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1967), cilt 2, s. 719-720.

sonuç gelmedi. Çünkü bu açıklamalar, Çin'in yeniden cüretkâr bir düşmanlık tutumuna savrulduğu Kültür Devrimi'nin başlangıcına denk gelmişti.³⁰¹

Bu dönemde Çin'in izlediği politikalar, ABD'den uzlaşmacı bir yaklaşımı davet eder nitelikte değildi; belki de böyle bir yaklaşımı caydırmak için tasarlanmışlardı. Washington, kendi payına askerî meydan okumalara direnme konusunda, her iki Tayvan Boğazı Krizi'nde olduğu gibi, kayda değer taktiksel bir beceri sergilemiş, ama gelişen esnek bir siyasi çerçeve biçimlendirme konusunda yeteri kadar yaratıcı olamamıştır.

1960 tarihli bir Amerikan Ulusal İstihbarat Değerlendirmesi temelde yatan düşünceyi yansıtmakta ve belki de biçimlenmesine yardımcı olmaktaydı:

Komünist Çin'in dış politikasının temel ilkelerinden, Uzakdoğu'da Çin hegemonyası oluşturma ilkesinin, bu değerlendirme süresince gözle görülür biçimde değişmeyeceği neredeyse kesin gibidir. Mevcut rejim, şiddetli biçimde Amerikan karşıtı olmayı ve Amerikan çıkarlarına çok büyük bir bedel ödemeksizin her fırsat bulduğunda, darbe vurmaya sürdürecektir. (...) Kibirli özgüveni, devrimci coşkusu ve çarpık dünya görüşü Pekin'i tehlikeli ve yanlış hesaplar yapmaya itebilir.³⁰²

Yaygın görüşü destekleyen çok fazla kanıt vardı. Ama analizler Çin'in böylesine kapsamlı hedefleri ne ölçüde başarabileceği sorusunu cevapsız bırakmaktaydı. İleri Büyük Atılım projesinin yıkıcı sonuçlarıyla enkaza dönen 1960'ların Çini tükenmişti. 1966 yılında, diplomatlarının çoğunu, pek çoğunu yeniden eğitime almak için geri çağırmasıyla dünyadan fiilen geri çekilmek anlamına gelen Kültür Devrimi'ni başlatmıştı. Amerikan dış politi-

³⁰¹ Xia, "Negotiating with the Enemy", s. 117-131.

³⁰² "Komünist Çin: 6 Aralık 1960," *Ulusal İstihbarat Değerlendirmesi*, sayı 13-60, 2-3.

kasının çıkarımları nelerdi? Birleşik bir Asya bloğundan söz etmek nasıl mümkün olabilirdi? Dünyanın Moskova ve Pekin tarafından yönetilen bir komplo ile karşı karşıya olduğunu ileri süren Amerika'nın Çinhindi politikasının temel dayanağı neydi? Vietnam ve kendi iç kargaşaları ile fazlasıyla meşgul olan ABD, bu meselelerin üzerine eğilmek için çok az fırsat bulmuştu.

1950'lerde Amerika'nın tek taraflı bakışının nedeni önde gelen Çin uzmanlarının, Çin'i kimin "kaybettiği"yle ilgili çeşitli soruşturmaları sırasında Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmış olmalarıdır. Sonuç olarak Sovyet uzmanlarından oluşan ve aralarında George Kennan, Charles "Chip" Bohlen, Llewellyn Thompson ve Foy Kohler'in de bulunduğu gerçekten olağandışı bir grup Dışişleri Bakanlığı'na egemen olmuştu ve bunlar, Çin'le yapılacak herhangi bir uzlaşmanın Sovyetler Birliği ile savaş riski taşıdığına inanmaktaydı.

Ama doğru sorular sorulsa bile, cevapları sınamak için fırsat olmayacaktı. Bazı Çinli siyaset yapımcılar Mao'yu politikalarını yeni koşullara uydurması için sıkıştırıyordu. Şubat 1962'de Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Uluslararası İlişkiler Departmanı Başkanı Wang Jiaxiang, Zhou'ya sunduğu raporunda, barış içindeki uluslararası bir çevrenin Çin'in daha güçlü bir sosyalist devlet kurması ve daha hızlı büyüyen bir ekonomiye sahip olmasında her yöndeki çatışmalarda galip gelmesinden daha etkili olacağını ifade ediyordu.³⁰³

Mao buna kulak asmayacak ve şöyle diyecekti:

Partimizde "üç ılımlılık ve bir azaltma" sloganını savunanlar var. Bunlar, emperyalistlere karşı, gericilere karşı ve revizyonistlere karşı daha ılımlı olmamız gerektiğini, öte yandan Asyalı, Afrikalı ve La-

³⁰³ Li Jie, "Changes in China's Domestic Situation in the 1960s and Sino-U.S. Relations," Robert S. Ross ve Jiang Changbin, *Re-examining the Cold War: US-China Diplomacy, 1954-1973* (Cambridge: Harvard University Press, 2001), s. 302.

tin Amerikalı halkların mücadelelerine desteğimizi azaltmamızı söylüyorlar. Bu revizyonist bir çizgidir.³⁰⁴

Mao, bütün olası düşmanlara karşı eşzamanlı olarak meydan okuma siyasetinde ısrarcıydı. “Çin, bütün ülkelerin emperyalistlerine, revizyonistlerine ve gericilerine karşı mücadele etmeli” ve “antiemperyalistlere, devrimcilere ve Marksist-Leninist partilerle gruplara daha fazla destek verilmelidir,” diyerek karşılık veriyordu.³⁰⁵

Sonunda, 1960’lı yıllar ilerlerken, Mao da Çin’in karşı karşıya olduğu artan tehlikeleri kabul etmeye başlamıştı. Çin uçsuz bucaksız sınırları boyunca Sovyetler Birliği’nin teşkil ettiği olası bir düşmanla; Hindistan’da küçümsenen bir hasımla; yoğun bir Amerikan mevzilenmesi ve Vietnam’da tırmanmakta olan bir savaşla; Taipei ve Kuzey Hindistan’daki Tibet yerleşim bölgesinde ilan edilen sürgün hükümetleriyle; Japonya’da tarihi bir düşmanla ve Pasifik’in ötesinde, Çin’i amansız bir rakip olarak gören Amerika ile karşı karşıyaydı. Bu ülkelerin şimdiye kadar ortaklaşa hareket etmesini önleyen tek şey kendi aralarındaki çekişmeler olmuştu. Ama akıllı olan hiçbir devlet adamı, özellikle Sovyetler Birliği Pekin’den gelen güçlü meydan okumalara hazırlanıyor görünürken, bu kendini dizginleme durumunun sürüp gideceği üzerine kumar oynamazdı. Başkan, çok yakında cesur olmak kadar akıllı olmayı bildiğini de kanıtlamak zorunda kalacaktı.

³⁰⁴ a.g.e., s. 304.

³⁰⁵ a.g.e., s. 185, 305.

KISIM 8

Uzlaşmaya Giden Yol

BİR ZAMANLAR BİR ARAYA GELMESİ DÜŞÜNELEMİYEN ÇİFT, Richard Nixon ve Mao Zedong, birbirlerine yaklaşmaya karar verdiklerinde her ikisinin de ülkesi çalkantıların ortasında idi. Çin, Kültür Devrimi'nin dağdağasından neredeyse tükenmişken, Amerikan siyaseti Vietnam Savaşı'na karşı giderek artan protestolar karşısında iyice gerginleşmişti. Çin bütün sınırlarında, özellikle Sovyet ve Çin kuvvetleri arasında fiilen çarpışmaların devam ettiği kuzey sınırında savaş ihtimali ile karşı karşıyaydı. Nixon, Vietnam Savaşı'nı ve bu savaşı bitirmesi yönündeki iç baskıları devralarak suikastler ve ırkçı çekişmelerle dikkat çeken on yılın sonunda Beyaz Saray'a girmişti.

Mao, Çin'in içinde bulunduğu tehlikeyi klasik bir Çin taktiğine başvurarak aşmaya çalışıyordu: Barbarları birbirine düşürerek yıpratmak ve yakındaki düşmana karşı uzaktakinin desteğini sağlamak. Toplumunun değerlerine sadık olan Nixon, Çin'i yeniden milletler topluluğuna girmeye davet etmeyi tasarlayarak Wilson tarzı ilkelere başvurmaktaydı. 1967 Ekim ayında *Foreign Affairs* dergisine yazdığı bir makalede, "Çin'i, fante-

zilerini besleyecek, nefretini büyütecek ve komşularını tehdit edecek şekilde, uluslar ailesinin dışında bırakmayı göze alamayız. Bu küçük gezegende çok şey yapma gücüne sahip bir milyarlık bir halkın öfkeli bir tecrit içinde yaşayabileceği yer yok,"³⁰⁶ diye belirtmiştir.

Nixon diplomatik eğilimlere uygun bir çağrının ötesine geçerek uzlaşma için başvuruda bulunuyordu. Diplomatik meydan okumayı Amerika'nın iç kentlerindeki reform sorununa benzetmekteydi: "Her durumda diyaloglar başlatılmalı; her durumda eğitim geliştirilirken saldırganlık dizginlenmeli ve özellikle hiçbir durumda toplumdan sürgün edilmiş olanların ilelebet sürgünde kalmasını göze almamalıyız."³⁰⁷

İhtiyaç, siyasetin itici gücünü sağlayabilir; bununla birlikte, sağlamasa bile, otomatik olarak araçları belirler. Ve Mao ile Nixon, ABD ile Çin arasında uzlaşma sağlanması bir yana, bir diyalog başlatma konusunda bile çok büyük engellerle karşı karşıyadılar. Ülkeleri yirmi yıl boyunca birbirini amansız bir düşman olarak değerlendirmişti. Çin, Amerika'yı "kapitalist emperyalist" bir ülke, Marksist ilkelere göre "tutarsızlıklarının" üstesinden ancak savaşla gelinebilecek olan kapitalizmin en gelişmiş biçimi olarak sınıflandırmaktaydı. ABD ile çatışma olması önlenemezdi; savaş ihtimal dâhilindeydi. Amerika'nın algılaması da Çin'ininkinin aynadaki yansımasıydı. On yıllık askerî çatışmalar ve yakın zamandaki çatışmalar, dünya devriminin kaynağı gibi hareket eden Çin'in ABD'yi Batı Pasifik'ten çıkarmaya kararlı olduğu yönündeki ulusal görüşü destekler gibiydi. Amerikalılara göre Mao, Sovyet liderlerden bile daha amansızdı. Bütün bu nedenler yüzünden Mao ve Nixon temkinli hareket etmek zorundaydılar. İlk adımların içerideki seçmenleri gücendirmesi ve müttefiklerin güvenini

³⁰⁶ Richard M. Nixon, "Asia After Viet Nam," *Foreign Affairs* 46, sayı 1 (Ekim 1967): s. 121.

³⁰⁷ a.g.e., s. 123.

sarsması muhtemeldi. Bu, Kültür Devrimi'nin ortasındaki Mao için zorlu bir işti.

Çin Stratejisi

O zamanlar az sayıda gözlemci fark etmiş olsa da Mao 1965 yılından başlayarak Amerika'ya yönelik tavrını yavaş yavaş değiştirmektedir ve kendisinin ilahî durumu dikkate alındığında, en ufak bir değişiklik bile geniş anlamlar içermektedir. Mao'nun düşüncelerini Birleşik Devletler'e iletmek için en çok tercih ettiği araç Amerikalı gazeteci Edgar Snow'un röportajlarıydı. İkisi 1930'larda Yan'an'da komünistlerin egemenlik bölgesinde bir araya geldiler. Snow deneyimlerini, Mao'yu kırsal kesimin bir tür romantik gerillası olarak sunduğu *Red Star over China* (Çin'in Üzerindeki Kızıl Yıldız) adlı kitabında biçimlendirdi.

1965 yılında Kültür Devrimi'nin ön hazırlıkları sırasında Mao, Snow'u Pekin'e davet etmiş ve bazı çarpıcı açıklamalar ya da Washington'da dikkate alınmış olsaydı, çarpıcı olabilecek açıklamalar yapmıştır. Mao, Snow'a şunları söylemiştir: "Elbette tarihî zorunlulukların son 15 yıl boyunca Amerikan ve Çin halkını ayırıp her türlü iletişimden mahrum bırakmış olmasından dolayı pişmanlık duyuyorum. Bugün aradaki uçurum her zaman olduğundan daha derin görünmekte. Ne var ki şahsen ben bunun savaşa ve tarihin en büyük trajedilerinden biriyle sonuçlanacağını düşünmüyorum."³⁰⁸

Bu sözler, on beş yıl boyunca ABD ile nükleer savaşa hazır olduğunu söylemiş, Sovyetler Birliği ve Avrupa'daki müttefiklerini açıkça korkutarak Çin'den ayrılmaya götürmüş bir liderin ağzından çıkıyordu. Ama o zaman hiç kimse Sovyetler Birliği'nin tehditkâr duruşu nedeniyle Mao'nun uzak düşmanına, yani ABD'ye yakınlaşma ilkesini uyguladığını kavrayamamıştı.

³⁰⁸ Edgar Snow, "Mao ile görüşme (Interview with Mao)," *The New Republic* 152, sayı 9, 2623 (Şubat 27, 1965): s. 21-22.

Snow'un röportajı sırasında Çin'in Vietnam sınırında Amerikan ordusu yığınak yapmaya başlamıştı. Sorun, on beş yıl önce Kore'de karşı karşıya geldiği sorunla benzer olduğu hâlde, Mao bu kez kendini dizginlemeyi tercih etmişti. Çin, savaş desteği vermeksizin kendini malzeme sağlama, güçlü moral desteği ve Kuzey Vietnam'da altyapı ve iletişimde çalışmak üzere 100.000 Çinli lojistik birliği göndermekle sınırlandırdı.³⁰⁹ Snow'a göre, Mao'nun ABD ile Vietnam'da savaşılmayacağı açıktı, sadece Çin'de savaşılmıyordu: "Biz kendi tarafımızdan savaş başlatmayız; sadece ABD saldırırsa karşılık veriz. (...) Her zaman dediğim gibi, Birleşik Devletler'e saldırmayacağımızdan emin olun lütfen."³¹⁰

Amerikalıların bu noktayı gözden kaçırmamaları için Mao, Çin'in her ne kadar konuyla ilgilense de Vietnamlıların sorunlarını kendi çabalarıyla çözeceklerini söyleyerek sözlerini pekiştiriyordu: "Çin, kendi iç işleriyle fazlasıyla meşguldür. Kendi sınırlarının ötesinde savaşmak suçtur. Çinliler bunu neden

³⁰⁹ Çin desteğinin boyutu, yakın zamanda gizliliği kaldırılmış olan Çinli ve Vietnamlı liderler arasındaki görüşme kayıtlarında görülmektedir. Önemli görüşmelerin yorumlarıyla birlikte bir derlemesi için bkz. Odd Arne Westad-Chen Jian-Stein Tønnesson-Nguyen Vu Tung-James G. Hershberg'in yayını "77 Conversations Between Chinese and Foreign Leaders on the Wars in Indochina, 1964-1977," Soğuk Savaş Uluslararası Tarih Projesi (Cold War International History Project Working Paper Series), sayı 22 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, May 1998). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hanoi'nin Fransa ve ABD ile olan savaşına müdahalesinin analizi için bkz. Qiang Zhai, *China and the Vietnam Wars, 1950-1975* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000).

³¹⁰ Zhang Baijia, "China's Role in the Korean and Vietnam Wars," Michael D. Swaine ve Zhang Tuosheng ile Danielle F. S. Cohen'in editörlüğündeki *Managing Sino-American Crises: Case Studies and Analysis* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2006), s. 201.

yapmak zorunda olsunlar? Vietnamlılar kendi durumlarıyla başa çıkarlar.”³¹¹

Mao, Vietnam Savaşı’nın muhtemel sonuçları üzerinde kafa yorarken, sınırlarındaki askerî çatışmalarla uğraşan askerî bir liderden ziyade, bazı doğal olayları analiz eden bir bilim insanı gibiydi. Mao’nun Kore Savaşı boyunca olan görüntüsüyle şimdiki görüntüsü arasındaki tezat daha iyi görülemezdi. Onun için görünüşe göre kabul edilebilir olası sonuçlar arasında “belki bir konferansın yapılabileceği, ama Güney Kore örneğinde olduğu gibi, ABD birliklerinin Saygon civarında kalabileceği,” bir başka deyişle iki Vietnam devletinin devam edeceği olasılığıydı.³¹² Her Amerikan başkanı böylesi bir sonuca varılması için istekli olurdu.

Snow’la yapılan röportajın Johnson yönetiminin üst düzey politika tartışmalarının konusu olduğuna ya da Çin ile Vietnam arasındaki tarihe dayalı gerilimin Vietnam Savaşı’nı gerçekleştiren herhangi bir hükûmet (Nixon yönetimi dâhil) tarafından konu ile ilgili olarak göz önünde bulundurulduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Washington, Çin’i Sovyetler Birliği’nden daha büyük bir tehdit olarak değerlendirmeyi sürdürmüştür. 1965 yılında Başkan Johnson’un Ulusal Güvenlik Danışmanı McGeorge Bundy, 1960’lardaki Amerika’nın Çin hakkındaki tipik görüşünü yansıtan ve 1964 yılında Çin’in ilk nükleer denemesine gönderme yaparak bir açıklama yapmıştır: “Komünist Çin, Sovyetler Birliği’nden tamamen farklı bir sorundur ve bu ülkenin hem nükleer kapasitesinin artışı hem de komşularına ilişkin saldırgan tutumları tüm barışçı halklar için önemli bir sorun yaratmaktadır.”³¹³

³¹¹ Snow, “Interview with Mao,” s. 22.

³¹² a.g.e., s. 23.

³¹³ Yawei Liu, “Mao Zedong and the United States: A Story of Misperceptions,” Hongshan Li ve Zhaohui Hong, *Image, Perception, and the Making of U.S.-China Relations* (Lanham: University Press of America, 1998), s. 202.

7 Nisan 1965'te Johnson, Amerika'nın Vietnam müdahalesini Pekin ve Hanoi'nin müşterek tasarılarına karşı koyma olarak gerekçelendirmekteydi: "Bu savaşın üzerinde ve bütün Asya'da bir başka gerçeklik vardır: Komünist Çin'in koyulaşan gölgesi. Hanoi'deki yöneticiler Pekin tarafından kışkırtılmaktadırlar. (...) Vietnam'daki mücadele, daha geniş çaplı saldırgan amaçların bir parçasıdır."³¹⁴ Dışişleri Bakanı Dean Rusk da bir yıl sonraki Dış İlişkiler Komitesi toplantısında aynı temayı işlemiştir.³¹⁵

Mao'nun Snow'a açıklamış olduğu şey bir anlamda Çin'in geleceksel dünya devrimi ilkesinden vazgeçmesiydi: "Nerede devrim olursa, bildiriler yayınlayıp toplantılar düzenleyerek destekleriz. Emperyalistleri kızdıran şey tam olarak budur. Boş sözler söyleyip boş topları ateşlemeyi severiz, ama askerî birlik göndermeyiz."³¹⁶

Mao'nun bildirileri geriye dönülüp incelendiğinde, insan bunların ciddiye alınıp Johnson yönetiminin Vietnam'daki stratejisi üzerinde etkili olup olmadığını merak eder. Öte yandan Mao bu sözlerini asla resmî politika hâline dönüştürmemiştir, çünkü bunu yapmak, ideolojik saflığı savaş çılgılığı hâline getirdiği ve Kruşçev'in barışçı bir arada var oluş politikasını reddetmesiyle Sovyetler Birliği ile ters düştüğü on beş yıllık bir ideolojik beyin yıkama dönemi ni ters yüz etmeyi gerektirmekteydi. Mao'nun Snow'a söyledikleri yoklama amaçlı bir keşif araştırmasıydı. Ama Snow böyle bir çıkış için ideal araç değildi. Pekin'e güveniyordu, en azından herhangi bir Amerikalının olabileceği kadar. Ama Washington'da Snow bir Pe-

³¹⁴ Lyndon B. Johnson, "Address at Johns Hopkins University: Peace Without Conquest: 7 Nisan 1965," sayı 172, *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1966), s. 395.

³¹⁵ "Rusk'ın Komünist Çin'le ilgili ABD politikası üzerine açıklamalarının metni," *New York Times* (17 Nisan 1966), erişim ProQuest Historical Newspapers (1851-2007).

³¹⁶ Liu, "Mao Zedong and the United States," s. 203.

kin propagandacısı olarak değerlendirilmekteydi. Washington'un normal eğilimi Çinlilerin politika değiştirdiğine dair daha fazla somut kanıt görmek üzere, bir beş yıl daha beklemek olacaktı.

Mao birtakım makul stratejik hesaplamalarla Çin'i büyük bir tehlikenin içine sokmuştu. ABD ya da Sovyetler Birliği'nden herhangi biri Çin'e saldırarak olursa, diğeri bir kenarda durabilirdi. İki ülkenin sınır çatışmasında, Himalayalar Çin'in güç merkezlerinden çok uzakta olduğundan, lojistik hesaplamalar Hindistan'dan yanaydı. ABD, Vietnam'da askeri varlığını oluşturuyordu. Japonya, bütün tarihten getirdikleriyle birlikte bir hasımdı ve ekonomik olarak yeniden diriliş içindeydi.

Bu dönem, Mao'nun dış politika sorunları konusunda kararsız görüldüğü nadir zamanlardan biriydi. 1968 Kasım'ında Avustralyalı komünist lider E. E. Hill ile yaptığı görüşmede, uzun konuşmalar kisvesi altındaki bilindik güvenli tavrından farklı olarak bir tereddüt sergilemişti (Mao'nun manevraları her zaman karmaşık olmuş olduğundan, diğer liderlere yeni seçenekler aradığı görüntüsünü vermeyi istemiş olması da hedeflerinden biri olabilir.) Mao, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra geçen iki savaş arası dönemden fazla zaman geçmesi nedeniyle birtakım küresel felaketlerin eli kulağında olmasından kaygılı görünüyordu: "Sonuçta ortada ne savaş ne de devrim var. Böylesi bir durum uzun sürmeyecektir."³¹⁷ Bir soru yöneltiyordu: "Emperyalistlerin ne yapacağını biliyor musunuz? Demek istiyorum ki, yeni bir dünya savaşı mı başlatacaklar? Ya da belki de şimdi bir savaş başlatmayacaklar, ama bir süre sonra mı başlatacaklar? Kendi ülkenizin ve başka ülkelerin deneyim-

³¹⁷ Chen Jian and David L. Wilson, "All Under the Heaven Is Great Chaos: Beijing, the Sino-Soviet Border Clashes, and the Turn Toward Sino-American Rapprochement, 1968-69," *Cold War International History Project Bulletin* 11 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Winter 1998), s. 161.

lerine bakarak ne düşünüyorsunuz”³¹⁸ Başka bir deyişle Çin seçimini şimdi mi yapmalı, yoksa gelişmeleri mi beklemeliydi?

Hepsinin ötesinde, Mao'nun bilmek istediği, sonradan “göğlerin altındaki karmaşa” diye adlandırdığı şeyin anlamı neydi?

(...) Değerlendirmemizde halkın onayını almak zorundayız. ABD, Kuzey Vietnam'ı bombalamaya son verdiği zaman, Vietnam'daki Amerikan askerleri çok mutlu olmuşlar, hatta bağırarak tezahürat yapmışlardır. Bu onların moralinin çok yüksek olmadığını gösterir. Amerikan askerlerinin morali yüksek mi? Sovyet askerlerinin morali yüksek mi? Fransız, İngiliz, Alman ve Japon askerlerinin moralieri yüksek mi? Öğrenci direnişleri Avrupa tarihinde yeni bir olgu. Kapitalist ülkelerde öğrenciler genellikle direniş yapmazlar. Ama artık gökyüzünün altındaki her yerde büyük bir kaos var.³¹⁹

Kısacası Çin ile olası düşmanları arasındaki güçler dengesi neydi? Amerikalı ve Avrupalı askerlerin morali hakkındaki sorulamalar Çin stratejisinde, onlar için biçilmiş rolü, paradoksal olarak benzer biçimde Sovyet yayılmacılığını bastırmak için Amerika stratejisi içindeki rollerini gerçekleştirme kapasiteleri konusundaki kuşkunun göstergesi miydi? Ama eğer Amerikan birlikleri moralsizse ve öğrenci direnişleri siyasi iradenin çöküşü anlamına geliyorsa, Sovyetler Birliği baskın bir dünya gücü olarak ortaya çıkabilirdi. Çinli yöneticilerin bir kısmı Moskova ile uzlaşma konusunu tartışmaya başlamışlardı bile.³²⁰ Soğuk Savaş dönemi-

³¹⁸ a.g.e., s. 158.

³¹⁹ a.g.e.

³²⁰ 1968'deki uzak görülü bir makalede Donald Zagoria tarafından belirtildiği gibi, Deng Xiaoping ve Liu Shaoqi'nin de aralarında bulunduğu Çin yönetiminde etkili bir kesim Moskova ile koşullu bir uzlaşmadan yanaydı. Zagoria birçok gözlemcinin araştırmalarının sonucuna dayanarak stratejik gerekliliklerin eninde sonunda Çin'i ABD ile uzlaşmaya götüreceğini öne sürüyordu. Donald S. Zagoria, “The Strategic Debate in Peking,” Tang Tsou, *China in Crisis*, 2. cilt (Chicago: University of Chicago Press, 1968).

nin sonuçlarından herhangi biri, belki Batı'daki düşük moral, devrimci ideolojinin eninde sonunda egemen olduğunu kanıtlamıştı. Çin, kapitalizmi alt etmek için bir devrim dalgasına mı bel bağlamalıydı, yoksa kapitalistler arasındaki rekabeti harekete geçirmeye mi odaklanmalıydı?

Mao'nun karşısındaki kişiyi sınadığı ya da kendisi cevabını bildiği hâlde, şimdilik açıklamamayı tercih ettiği izlenimini uyandırmayacak şekilde sorular sorması hayli alışılmadık bir durumdu. Biraz genel konuşmalardan sonra aklını meşgul eden soruyu sorarak görüşmeyi toparlamıştı:

Bir soru sormama izin verin, ben de cevaplamayı deneyeceğim, siz de deneyin. Ben bunun üzerinde düşüneneğim ve sizin de bunu düşünmenizi istiyorum. Bu dünya çapında önemi olan, savaşla ilgili bir konu. Savaş ve barışla ilgili bir konu. Bir savaş mı göreceğiz, yoksa bir devrim mi? Savaş devrime mi dönüşecek, yoksa devrim savaşı mı önleyecek?³²¹

Eğer savaşın eli kulağındaysa, Mao bir tavır almalıydı; gerçekten ilk hedefi bu olabilirdi. Ama devrim dünyayı silip süpürecek olursa, hayatı boyunca inandığı şeyi uygulamalıydı ve bu uygulama da ancak devrim olabilirdi. Mao hayatının sonuna kadar seçimini tam olarak açıklamamıştır.

Birkaç ay sonra Mao seçimini yakın gelecek yönünde yapmıştı. Doktoru 1969 yılında geçen bir konuşmayı aktarmıştır: “Mao bana bir bilmece sordu. Bir gün, ‘Bu konuyu düşün,’ dedi. ‘Kuzeyimizde ve batımızda Sovyetler Birliği var; Hindistan güneyde, Japonya doğuda. Eğer bütün düşmanlarımız birleşip bize kuzeyden, güneyden, doğu ve batıdan saldıracak olurlarsa, sence ne yapmalıyız?’” Mao'nun muhatabı tereddütle karşılık verince, başkan devam etti: “Tekrar düşün. (...) Japonya'nın ötesinde ABD var. Atalarımız yakındaki düşmanla sava-

³²¹ Chen and Wilson, “All Under the Heaven Is Great Chaos,” s. 161.

sırken, uzaktaki ülkelerle anlaşma yapmayı tavsiye etmemişler midir?”³²²

Mao, yirmi yıllık komünist yönetimden geri adım atmaya doğru biri sembolik, biri fiili iki hareketle yavaş yavaş ilerlemekteydi. Çin halkına Amerika ile ilgili yeni bir düşüncenin oluşmakta olduğunu çitlatmak için Nixon’un 20 Ocak 1969’daki açılış konuşmasını fırsat olarak kullandı. Bu konuşmada Nixon, Çin’e açılmakla ilgili kendisinin *Foreign Affairs* dergisindeki eski makalesinden alıntılacağı sözlerle incelikli bir atıfta bulunmaktaydı: “Bütün uluslar bilsin ki bizim yönetimimiz boyunca bütün iletişim hatlarımız açık olacaktır. Açık bir dünyanın peşindeyiz; fikir-lere açık, malların ve insanların değişimine açık bir dünyanın; ister büyük, ister küçük, hiçbir halkın öfkeli bir tecrit içinde yaşamayacağı bir dünyanın arayışındayız.”³²³

Çinlilerin cevabı, Pekin’in tecridine son verme konusuyla ilgili olduklarını ima etmekle birlikte, öfkesini bir kenara bırakmakta aceleci olmadıklarına işaret ediyordu. Çin gazeteleri Nixon’un konuşmasını yayınladılar; komünistlerin iktidarı ele geçirmesinden bu yana hiçbir Amerikan başkanının konuşması böyle ilgi çekmemişti. Bu durum hakaretleri yumuşatmadı. 27 Ocak tarihli *People’s Daily* gazetesindeki bir makalede Amerikan başkanı ile dalga geçilmekteydi: “Nixon başka çaresi kalmayınca gelecek hakkında konuşma küstahlığını gösterdi. (...) Bir ayağı çukurda olan bir adam cenneti hayal ederek kendini teselli etmeye çalışıyor. Bunlar ölmekte olan sınıfın hezeyanları ve can çekişmesidir.”³²⁴

³²² Li Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao*, Tai Hung-chao çevirisi, (New York: Random House, 1994), s. 514.

³²³ Richard Nixon, “Inaugural Address: January 20, 1969,” sayı 1, *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1971), s. 3.

³²⁴ bkz. Henry Kissinger, *White House Years* (Beyaz Saray Yılları) (Boston: Little, Brown, 1979), s. 168.

Mao, Nixon'un önerisini anlamış ve bunu halkının önüne koyacak kadar ciddiye almıştı. Ne var ki teşviklerle temasa geçmeye açık değildi. Özellikle Çin'in Amerika'ya yakınlaşması Çin-Sovyet sınırındaki haftalık askerî çatışmaları daha tehditkâr biçimde tırmandırabilecekken, daha esaslı bir şeylere gereksinim vardı.

Mao, hemen hemen aynı zamanda, Kültür Devrimi sırasında tasfiye edilerek ağır işçiliğin örtülü tanımıyla "araştırma ve eğitim" için fabrika ve tarlalara gönderilen Chen Yi, Nie Rongzhen, Xu Xiangqian ve Ye Jianying olmak üzere dört Halk Kurtuluş Ordusu mareşalini genel kararının pratik etkilerini araştırmak için geri çağırdı.³²⁵ Mareşallerden Çin'in stratejik seçeneklerinin analizini yürütmelerini istedi.

Bunun Kültür Devrimi'nin halkı arıtma kampanyasının bir parçası olarak kendilerini suçlamak için bir oyun olmadığına mareşallerin ikna edilmesi için Zhou Enlai'nin güvencesi gerekmişti. Bir ay sonra Çin'in kendisini yeteneklerinden mahrum bırakmakla ne kadar çok şey kaybetmiş olduğunu kanıtlamışlardı. Çin'in uluslararası durumunun kapsamlı bir değerlendirmesini hazırladılar. Kilit konumdaki ülkelerin yapabileceklerini ve eğilimlerini gözden geçirerek Çin'in stratejik konumunu şu şekilde özetlediler:

ABD emperyalistleri ve Sovyet revizyonistleri için gerçek tehlike bizzat birbirleridir. Diğer bütün ülkeler için gerçek tehlike ABD emperyalistleri ve Sovyet revizyonistlerinden gelir. ABD emperyalistleri ile Sovyet revizyonistleri birbirleriyle savaşmayı sürdürürken, Çin'e karşı olmak adına işbirliği yapmaktadırlar. İşbirliği yapsalar da aralarındaki çekişmeler azalmamıştır; aksine birbirlerine olan düşmanlıkları her zaman olduğundan daha ateşlidir.³²⁶

³²⁵ Chen Jian, *Mao's China and the Cold War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001), s. 245-246.

³²⁶ Chen ve Wilson yayını, "All Under the Heaven Is Great Chaos," s. 166.

Bu durum, mevcut politikanın onaylanması anlamına gelebilirdi: Mao iki süper güce eşzamanlı olarak meydan okumaya devam edebilirdi. Mareşaller, Sovyetler Birliği'nin bir işgale cesaret edemeyeceğini öne sürüyorlardı; çünkü karşı karşıya oldukları zorluklar vardı: Savaş için halk desteği olmaması, uzun ikmal hatları, güvensiz arka bölgeler ve ABD'nin tavrı hakkındaki kuşku- lar. Amerika'nın duruşunu bir Çin atasözü ile özetliyorlardı: "Dağın tepesinde oturup iki kaplanın dövüşünü seyretmek."³²⁷

Ama birkaç ay sonra, eylülde, bu değerlendirmeyi değiştirdiler. Mareşallerin yeni görüşüne göre ABD bir Sovyet işgali hâlinde izleyici rolünü kabul edemezdi. Bir tavır almak zorundaydı: "Amerikalı emperyalistlerin isteyeceği son şey, bir Çin-Sovyet savaşında Sovyet revizyonistlerin zafer kazandığını görmektir; çünkü bu durum Sovyetler'e, kaynaklar ve insan gücü bakımından, Amerika'nınkinden çok daha güçlü bir imparatorluk kurma fırsatı verecektir."³²⁸ Başka bir deyişle hâlen Çin basınında kınama ile karşılansa da ülkenin savunması için ABD ile temas kurmaya gereksinim vardı.

Zekice hazırlanmış olan bu analiz, özünde daha ziyade temkinli bir yargı olarak nitelenen bir ifade ile bitiyordu; yine de Kültür Devrimi sırasındaki Çin, dış politikasının koşulları çerçevesinde oldukça cesaretli sayılırdı. Mareşaller, Mart 1969'da Çin'in içinde bulunduğu tecride son vermesi; askerî anlamda aktif savunma stratejisi ve siyasi anlamda aktif hücum stratejisi benimseyerek Sovyet ya da Amerikan maceracılığına gözdağı verilmesi; diplomatik etkinliklerin aktif biçimde yürütülmesi ve birleşik uluslararası emperyalizm ve revizyonizm karşıtı cephenin genişletilmesi için baskı yaptılar."³²⁹

Mao'nun Çin'in yeniden uluslararası diplomasi içine girmesine izin verdiği yönündeki genel tahminlerin, onun çok daha ge-

³²⁷ a.g.e., s. 167.

³²⁸ a.g.e., s. 170.

³²⁹ a.g.e., s. 168.

niş olan vizyonunu açıklamakta yetersiz kaldığı kanıtlanmıştır. Mayıs 1969'da Mao, mareşalleri daha fazla analizler hazırlayıp tavsiyelerde bulunmaları için yeniden göreve yolladı. O zamana dek Çin-Sovyet sınırındaki çatışmalar katlanarak artmıştı. Çin büyüyen tehlikeye nasıl karşılık verecekti? Mao tarafından mareşallerin özel sekreteri olarak atanmış, deneyimli bir istihbaratçı ve diplomat olan Xiong Xianghui'nin daha sonraki bir açıklaması, analiz grubunun "Çin üzerine geniş ölçekli bir Sovyet saldırısı olması durumunda Çin'in Amerika kozunu oynayıp oynamayacağı?" sorusunu tartıştıklarını belirtiyordu.³³⁰ Böylesine alışılmadık bir durum için emsal aranırken, Chen Yi Stalin'in Hitler'le yapmış olduğu saldırmazlık antlaşmasını modern bir örnek olarak grup çalışması için önerdi.

Ye Jianying, Han Hanedanı'nın çöküşünü takiben imparatorluğun egemenlik sağlamak için mücadele ettiği, üç devlete bölündüğü Çin'in Üç Krallık döneminden çok daha eski bir örneği önermekteydi. Devletlerin mücadeleleri, o dönemde Çin'de yasaklanmış bulunan on dördüncü yüzyıla ait destansı bir roman olan *Üç Krallığın Hikâyesi*'nde anlatılmaktaydı. Ye, romanın ana karakterlerinden biri tarafından uygulanan stratejiyi örnek olarak sundu: "Wei, Shu ve Wu devletleri birbirleriyle mücadele ederlerken, Zhuge Liang'ın rehber niteliğindeki strateji ilkesi örneğine başvurabiliriz: 'Kuzeydeki Wei'ye saldırmak için doğudaki Wu ile anlaş.'"³³¹ Çin'in geçmişinin karalandığı onlarca yıldan sonra "arındırılmış" mareşaller, Mao'yu müttefik değiştirmek anlamına

³³⁰ Xiong Xianghui, "The Prelude to the Opening of Sino-American Relations," *Zhonggong dangshi ziliao* [CCP History Materials], sayı 42 (Haziran 1992), s. 81; William Burr, "New Documentary Reveals Secret U.S., Chinese Diplomacy Behind Nixon's Trip," *Ulusal Güvenlik Arşivi Elektronik Bilgilendirme Kitabı*, sayı 145 (Aralık 21, 2004), <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB145/index.htm>.

³³¹ a.g.e.

gelen bir strateji aracılığı ile Çin'in "atalarına" başvurmaya davet ediyorlardı.

Mareşaller, ABD ile olası ilişkileri bir stratejik kazanım olarak tanımlamaya devam ediyorlardı: "Sovyet revizyonistlerin Çin'e karşı geniş kapsamlı bir taarruz savaşı başlatma kararları Amerikalı emperyalistlerin tavırlarına bağlıdır."³³² Mareşaller düşünce olarak cesur, siyasi olarak riskli bir hareketle ABD ile kilitlenmiş durumda olan elçilik düzeyindeki görüşmelerin sürdürülmesini tavsiye ettiler. Her iki süper gücün de barış için aynı ölçüde birer tehdit olduğu ilkesini benimsemiş olsalar da mareşallerin tavsiyesi Sovyetler Birliği'ni başlıca tehlike olarak kabul ettikleri konusunda kuşkuya yer bırakmamaktaydı. Mareşal Chen Yi, arkadaşlarının görüşlerine bir eklemede bulunuyordu. ABD, geçmişte Çin önerilerini geri çevirmişken, yeni başkan Richard Nixon'un "Çin'in dostluğunu kazanmaya" istekli görüldüğüne dikkat çekmekteydi. "Çılgın' fikirler" adını verdiği önerisini sundu:³³³ Çin-ABD arasındaki elçilik düzeyindeki ilişkileri daha üst düzeye, en azından bakanlık düzeyine ya da daha yükseğe götürmek. Devrim niteliğindeki en önemli teklif, öncelikle Tayvan'ın iadesi sorununun çözülmesi ön koşulundan vazgeçilmesiydi:

Öncelikle Varşova'daki elçilik düzeyindeki görüşmeler yeniden başladığında, Çin-Amerikan görüşmelerinin bakanlık ya da daha üst düzeye çekilmesini teklif ederek inisiyatifi ele alabiliriz, böylelikle Çin-ABD arasındaki temel sorunlar çözümlenebilir. (...) İkincisi daha üst düzeyde bir Çin-Amerika görüşmesi stratejik önem taşımaktadır. ön koşul ileri sürmemeliyiz. (...) Tayvan sorunu, daha üst düzeydeki görüşmeler sayesinde kademe kademe çözümlenebilir. Dahası, stratejik öneme sahip diğer sorunları da Amerikalılarla tartışabiliriz.³³⁴

³³² Chen ve Wilson, "All Under the Heaven Is Great Chaos," s. 170.

³³³ *a.g.e.*, s. 171.

³³⁴ *a.g.e.*

Sovyet baskısı giderek büyüyen bir ivmeye neden olmaktaydı. Sovyetler'in askerî yığınaklarının giderek artması ve Sincan sınırındaki büyük bir çarpışma karşısında, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi, 28 Ağustos'ta tüm Çinli askerî birliklerin Çin sınırları boyunca hareketlenmesi emrini verdi. ABD ile temasın sürdürülmesi stratejik bir gereklilik hâline gelmişti.

Amerikan Stratejisi

Richard Nixon başkanlık yeminini ettiğinde, her ne kadar bu konu Vietnam konusunda açıkça bölünmüş olan bir yönetim için birinci sırada olmasa da Çin'in endişeleri kendisine sıra dışı bir stratejik fırsat sunmuştu. Pekin ve Moskova tarafından yönetilen bir saldırı olduğuna inandıkları için, Çinhindi'ni savunma kararı almış siyasi seçkinlerin çoğu tereddüt içindeydi. İleri gelenlerin etkin bir politikayı güçleştirecek kadar önemli bir kesimi Vietnam Savaşı'nın sadece kazanılamaz olduğu değil, aynı zamanda Amerikan siyasi sisteminin ahlaki yozlaşmasının bir yansıması olduğu görüşüne varmıştı.

Nixon, seleflerinin dünyanın öbür ucuna 500.000 Amerikan askerî gönderdikleri bir savaşın -muhaliflerinin çoğunun talep ettiği gibi- kayıtsız şartsız çekilerek sonlandırılabilceğine inanmıyordu. Böylece kararları şimdi karşı karşıya kaldığı açmaza yol açmış önceki başkanların yükümlülüklerini ciddiye aldı. Nixon, ABD'nin Vietnam'a müdahale etmiş olmakla ne denli ıstırap içinde olursa olsun, dünya üzerindeki komünist saldırganlığa karşı olan ittifak içinde en güçlü ülke olarak kaldığına ve Amerika'nın itibarının son derece önemli olduğuna inanmaktaydı. Bu nedenle benim de ulusal güvenlik danışmanı ve daha sonra dışişleri bakanı olarak hizmet verdiğim Nixon yönetimi, bölge halkına kendi geleceklerini biçimlendirme fırsatı vermek ve dünyanın kaderi üzerinde Amerika'nın rolünü sürdürmek adına Çinhindi'nden kademeli olarak çekilmeyi amaçlamıştı.

Nixon'un karşıtları, dış politikaya yaklaşımı tek bir meseleyle aynı kefeye koyuyorlardı: Amerika'nın sözlerine bel bağlayarak işe girişmiş olan milyonlarca Çinhintliyi ve Amerika'nın iradesiyle savaşa katılmış ülkelerin eleştirilerini görmezden gelerek Vietnam Savaşı'ndan koşulsuz olarak bilfiil çekilmek. Nixon savaşa son vermeye kararlıydı, ama parçalanmaya yüz tutan uluslararası düzeni yeniden şekillendirme içinde Amerika'nın dinamik bir rol üstlenmesini de aynı ölçüde istiyordu. Nixon, Amerikan politikasını taahhütlerini sürdürmekle geri çekilme ıkınazı arasında dalgalandırmaktan kurtarmaya ve ulusal çıkar anlayışı içinde temellendirmeye niyetliydi.

Bu plan içinde Çin önemli bir rol oynamaktaydı. İki ülkenin liderleri ortak amaçlarına farklı bakış açılarından bakmaktaydılar. Mao uzlaşmayı stratejik bir zorunluluk olarak görürken, Nixon Amerika'nın dış politika ve uluslararası liderlik anlayışını yeniden tanımlamak için bir fırsat olarak değerlendirmekteydi. Çin açılımlarını Amerikan halkına ABD, elden ayaktan düşüren bir savaşın ortasındaiken bile, uzun soluklu bir barışı getirebilecek durumda olduğunu göstermek için kullanmanın peşindeydi. O ve yardımcılarını dünya nüfusunun beşte birlik kısmıyla temasları yeniden kurmak ve Güneydoğu Asya'nın bir köşesinden kaçınılmaz biçimde geri çekilmenin acısını hafifletmek için mücadele ettiler.

Bu durum sürekli devrimin savunucusu Mao ile kötümser strateji uzmanı Nixon'un yollarının keşiştiği noktaydı. Mao, geniş görüş ve irade gücünün bütün engelleri aşacağından emindi. Nixon, dikkatli bir planlama yapmaya kararlıydı, yine de en iyi yürütülen planların bile kaderin öngörülemez ve önlenemez müdahalesi ile ters gideceği endişesini taşıyordu. Ama ne olursa olsun planlarını uyguladı. Mao ve Nixon aynı baskın kişisel özelliği paylaşmaktaydılar: Kendi fikirlerinin genel mantığını ve nihai kararlarda kendi sezgilerini izleme arzusu. Nixon, daha pragmatik olan taraf olma eğilimdeydi. Sık sık, "Yarıda bıraktığın bir iş için tamamladığında

da ödeyeceğin kadar bedel ödersin. En iyisi sonuna kadar gitmektir,” sözünü söylerdi. Mao’nun bir zorunluluk olarak yaptığı şeyi Nixon, kaderin yüklediği işler ve yükümlülükleri uysallıkla kabul eden bir eda ile yapmaktaydı. Ama bir kez bir yola koyulduğunda onu benzer bir kararlılıkla takip ederdi.

Zamanın mevcut koşulları göz önüne alındığında, Çin ve ABD’nin aynı yolda birlikte yürümeleri kaçınılmazdı. İki ülkede hangi yönetim olursa olsun, er ya da geç bu olacaktı. Böylesine kararlılıkla ve böylesine az dolambaçlı biçimde gerçekleşmiş olması, gerçekleştirmiş olan liderlerin başarısıdır. Liderler içinde çalıştıkları koşulları yaratamazlar. Onların belirleyici katkıları, mevcut koşulların izin verdiği sınırlar içinde çalışmalarına bağlıdır. Eğer bu limitleri aşarlarsa çökerler; eğer gerekli limitlere ulaşmakta yetersiz kalırlarsa politikaları durgunlaşır. Eğer adamakıllı bir şey kurarlarsa, tarafların içinde kendi çıkarlarını bulmasından dolayı, tarih boyunca sürecek yeni ilişkiler yaratabilirler.

İlk Atılımlar - Ussuri Nehri’nde Çatışmalar

Uzlaşma nihai sonuç olmuş olsa da Çin ve ABD için stratejik diyalog kurma yolunu bulmak kolay değildi. Nixon’un *Foreign Affairs* dergisindeki makalesi ve dört mareşalin Mao için hazırlamış olduğu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar birbirine paraleldi, ama her iki tarafın da gerçekten harekete geçmesi iç karışıklıklar, tarihsel deneyim ve kültürel anlayışlar gibi etkenlerle kısıtlanmaktaydı. İki tarafın halkı da yirmi yıllık bir düşmanlık ve kuşkuya maruz kalmıştı; diplomatik bir devrim için hazırlanmaları gerekmektedir.

Nixon’un taktiksel sorunu Mao’nunkinden daha karmaşıktı. Mao bir kez karar verdi mi, bunu amansız bir biçimde benimsetecek konumdaydı. Ve muhalifleri Mao’nun eski muhaliflerinin kaderlerini hatırlayacaklardı. Oysa Nixon, Çin’in ABD’yi zayıf düşürmek ve Asya’dan çıkarmak için her fırsatı kullanacağı varsayı-

mına dayalı yirmi yıllık Amerikan dış politikasının mirasını alt etmek zorundaydı. Beyaz Saray'a geldiğinde bu görüş yerleşik bir ilke hâline gelmişti.

Bu nedenle Nixon, Çin'in görüşme önerilerinin, Pekin'in yaklaşımında çok önemli bir değişiklik olmaksızın bir tür propaganda olduğunun ortaya çıkması endişesiyle adımlarını çok dikkatli atıyordu. Yirmi yıl boyunca Varşova'da Amerika ile Çin arasında elçilik düzeyindeki görüşmelerde yapılan 136 toplantının sonuçsuz tekdüze toplantılar olarak kalmış olması göz önüne alınacak olursa, bu bariz bir olasılıktı. Varşova görüşmeleri hakkında kongrenin yirmi dört üyesi her aşamada bilgilendirilmiş ve yeni yaklaşımlar, ABD başta olmak üzere pek çok ülke tarafından hâlen Çin'in meşru hükümeti olarak kabul edilen Tayvan ve diğer on beş ülkenin bilgilendirme toplantıları sırasında birbiriyle çelişen baskılar arasında kaybolmaya mahkûm edilmişti.

Sibirya'nın Çin sınırına dayandığı Ussuri Nehri üzerinde bir ada olan Zhenbao'da (ya da Damansky) Sovyet ve Çin kuvvetleri arasında çıkan çarpışma Nixon'un genel tasarısı için bir fırsata dönüşmüştü. Sovyet Büyükelçisi Anatoly Dobrynin olanları Sovyet tarafı açısından aktarmak için defalarca ofisime gelmiş olmasaydı, çatışma Beyaz Saray'ın dikkatini bu kadar çabuk çekemeyebilirdi. Soğuk Savaş'ın o soğuk döneminde, alışılmış diyalogumuzun bu kadar uzağında bir konu hakkında ya da başka herhangi bir konuda Sovyetler Birliği'nin bizi bilgilendirmesi duyulmuş bir şey değildi. Bu durumda Sovyetler Birliği'nin muhtemelen saldırgan taraf olduğuna ve Çekoslovakya'nın işgalinin üzerinden bir yıldan az bir zaman geçmişken, bu bilgilendirmenin daha büyük bir planı gizlediğine kanaat getirmiştik. Bu kuşku-muz, RAND Corporation'dan (Araştırma ve Geliştirme Şirketi) Allen Whiting'in sınır çatışmalarıyla ilgili bir çalışmasıyla teyit edildi. Whiting, çatışmaların Sovyet ikmal üslerine yakın, Çin'ininkilere uzak bir yerde olması nedeniyle Sovyetler'in büyük

olasılıkla saldırgan taraf olduğuna ve bir sonraki adımın Çin'in nükleer tesislerine yönelik bir saldırı olabileceğine kanaat getirmişti. Bir Çin-Sovyet savaşının yakın olması durumunda bazı Amerikan idari makamlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ben ulusal güvenlik danışmanı olarak kendi kapasitem içinde birimler arası değerlendirme emri verdim.

Sonradan anlaşıldığı üzere, çatışmaların doğrudan nedenleri ile ilgili analizler, en azından Zhenbao vakasıyla ilgili olanlar, yanlıştı. Bu, doğru bir yargıya götüren hatalı bir analiz vakasıydı. Yakın zamandaki tarihî araştırmalar Zhenbao olayının, Dobrynin'in iddia ettiği gibi Çinliler tarafından başlatıldığını ortaya çıkarmıştı; Çinliler bir Sovyet sınır devriyesinin ağır kayıplar verdiği bir tuzak kurmuşlardı.³³⁵ Ancak amaçları, bir önceki kısımda bahsedilen Çin'in caydırıcılık kavramı ile bağlantılı olarak savunmaya yönelikti. Çinliler, sınır boylarında büyük olasılıkla Sovyetler tarafından başlatılmış ve Pekin'in Sovyet tacizi olarak değerlendirdiği çatışmalara son vermesi için Sovyet yönetimini sarsacak belirli bir olay planlamışlardı. Hücumla dayalı caydırıcılık kavramı, düşmanı alt etmekten ziyade, çekilmesine neden olacak psikolojik bir etki yaratmak için önce harekete geçme stratejisini içerir.

Çin hareketinin tam tersi yönde etkisi olmuştu. Sovyetler tüm sınırlardaki tacizi artırdı; çatışmanın sonucunda Sincan sınırındaki bir Çin müfrezesi tamamen tahrip edildi. Bu atmosfer içinde, 1969 yazından başlayarak ABD ve Çin birbirlerine üstü kapalı işaretler göndermeye başladı. ABD, Çin'e uygulanan bazı ufak tefek ticari kısıtlamaları yumuşattı. Zhou Enlai, Çin sularında dolaştıkları için gözaltında olan iki Amerikalı tekne sahibini serbest bıraktı.

Çin'le Sovyetler Birliği arasında muhtemel bir savaşın sinyalleri 1969 yazı boyunca giderek arttı. Çin sınırındaki Sovyet bir-

³³⁵ bkz. Michael S. Gerson, *The Sino-Soviet Border Conflict: Deterrence, Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969* (Alexandria, Va.: Center for Naval Analyses, 2010), s. 23-24.

likleri kırk iki tûmene, yani bir milyon üzerinde askere ulaşmıştı. Orta kademeli Sovyet yetkililer Çin'in nükleer tesislerine yönelik bir Sovyet saldırısı durumunda, diğer ülkelerin hükûmetlerinin nasıl tepki vereceğini anlamak için, kendi rûtbelerindeki görevlilerle yakınlık kurmanın yollarını arıyorlardı.

Bu gelişmeler ABD'nin Çin'e karşı yapılacak geniş çaplı olası bir Sovyet saldırısı düşüncesinin ivme kazanmasına neden olmuştu. Bütün araştırmalar, Soğuk Savaş dış politikasını yönetmiş olan bu insanların deneyimlerinin aksini göstermekteydi. Bir kuşak boyunca iki komünist dev arasında Çin, daha çok sorun yaratan taraf olarak görülmüştü. İkisi arasındaki bir savaşta Birleşik Devletler'in taraf olabileceği hiç düşünülmemişti; Çinli siyaset oluşturanların Amerika'nın olası tutumlarını aşırı biçimde araştırmış oldukları gerçeği, uzun süreli tecridin onların Amerika'nın karar alma yöntemi kavrama yetilerini ne denli körelttiğini göstermekteydi.

Ama Nixon jeopolitik unsurları göz önünde bulundurarak bir politika belirlemeye kararlıydı ve bu koşullarda güçler dengesinde oluşacak her türlü esaslî değişim, en hafifinden bir Amerikan duruşunu, daha önemlisi belirli bir siyaseti gerekli kılmaktaydı. Duruma ilgisiz kalmaya karar verecek olsak bile, bu bilinçli alınan bir karar olmalıydı. 1969 Ağustos'undaki bir Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında Nixon, henüz bir siyaset olmasa da bir tavır belirledi. O zamanki koşullarda sarsıcı olan bir tez ileri sürdü: Sovyetler Birliği daha tehlikeli olan taraftı ve Çin'in bir Çin-Sovyet savaşında "ezilmesi" Amerika'nın çıkarlarına zarar verecekti.³³⁶ Bu tezin pratikte ne ifade ettiği o zaman tartışılmadı. Nixon'un düşünce yapısına aşına olan biri için bu sözlerin anlamı, Çin konusunda jeopolitik önemin diğer hususları gölgede bıraktığı şeklinde olmalıydı. Bu politikayı takiben Sovyetler Birliği ile Çin arasında bir savaş çıkması durumunda, tarafsız bir tavır be-

³³⁶ bkz. Kissinger, "Beyaz Saray Yılları (*White House Years*)," s. 182.

nimsemekle birlikte, mümkün olduğunca Çin'e eğilimli olunacağını bildiren bir talimat yayınladım.³³⁷

Amerikan dış politikasında devrim niteliğinde bir andı: Bir Amerikan başkanı yirmi yıl boyunca kayda değer temasımızın olmadığı, üstelik bir savaş ve iki askerî restleşme içine girdiğimiz bir komünist ülkenin kurtuluşunda Amerika'nın çıkarı olduğunu açıklıyordu. Bu karar nasıl iletilecekti? Varşova'daki elçilik düzeyindeki görüşmeler aylardır yapılmıyordu ve böylesine önemli bir görüşü sunmak için, mevcut görüşmelerin kademesi çok düşüktü. Böylece yönetim bir başka aşırılık yapmaya karar verdi: İki komünist dev arasındaki çatışmanın Amerika'nın ulusal çıkarlarını etkileyecek bir konu olduğu yönündeki Amerikan görüşü ile halka gidilecekti.

Değişik toplantılarda savaş tehditleri savuran Sovyet devlet adamlarının gürültüleri arasında, Amerikalı yetkililere ABD'nin kayıtsız ve pasif kalmayacağını iletmesi talimatı verildi. Kendisinden bir bilgilendirme toplantısı yapması istenen CIA Müdürü Richard Helms, bu toplantıda Sovyet yetkililerin Çin'in nükleer tesislerine saldırı niyetleri ile ilgili olarak diğer komünist liderlerin ağızlarını aradıklarının anlaşıldığını belirtiyordu. 5 Eylül 1969'da, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Elliot Richardson, Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nde yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "İki komünist dev arasındaki ayrılıklar bizim meselemiz değil. Öte yandan bu kargaşanın uluslararası barışı ve güvenliği bozacak şekilde tırmanması karşısında da endişe etmeden duramayız."³³⁸ Richardson'un açıklaması, Soğuk Savaş şifreleriyle şu

³³⁷ "Yüksek Denetleme Grubu Toplantısı Tutanakları: Konu: Mevcut Çin-Sovyet Ayrılıkları İle İlgili ABD Politikası (NSSM 63)," s. 134-35. Ayrıca bkz. Gerson, *The Sino-Soviet Border Conflict*, s. 37-38.

³³⁸ Elliot L. Richardson, "The Foreign Policy of the Nixon Administration: Address to the American Political Science Association, 5 Eylül, 1969," *Dışişleri Bakanlığı Bülteni* 61, sayı 1567 (22 Eylül 1969), s. 260.

anlama geliyordu: ABD hangi yolu benimserse benimsesin, seçtiği yol kayıtsızlık olmayacaktır; ABD stratejik çıkarları doğrultusunda hareket edecektir.

Bu önlemler hazırlanırken asıl amaç Çin açılımı için psikolojik çerçeve oluşturmaktı. Taraflarca yayınlanmış belgeleri gördüğüm için şimdi Sovyetler Birliği'nin bir önleyici saldırıda bulunmaya bizim fark ettiğimizden daha yakın olduğu ve Amerika'nın tepkileri konusundaki belirsizliğin projenin ertelenmesinin başlıca nedeni olduğu görüşüne katılıyorum. Örneğin 1969 Ekim'inde Mao'nun bir saldırının çok yakın olduğunu düşündüğü, bütün liderlere (hükümeti yürütmesi gereken Zhou dışında) ülkenin her tarafına dağılmaları ve o zamanlar çok küçük olan nükleer kuvvetleri alarma geçirme emrini verdiği bugün kesindir.

Ya Amerika'nın uyarılarının ya da komünist dünyanın kendi iç dinamiklerinin sonucu olarak iki komünist dev arasındaki gerilim azaldı ve yaklaşmakta olan savaş tehlikesi ortadan kalktı. Eylül ayında Ho Çi Min'in cenazesi için Çin yerine, çok daha uzun bir rota olan Hindistan üzerinden Hanoi'ye uçmuş olan Sovyet Başbakanı Aleksey Kosigin, dönüş yolculuğunda seyir hâlindeyken uçağın rotasını aniden Pekin'e doğru döndürdü. Bu hareket, ülkelerin bir ultimatoom vermek ya da yeni bir dönem başlatmak istediklerinde başvurdukları etkileyici bir harekettir. Hiçbiri olmadı ya da başka bir bakış açısıyla her ikisi de olmuştu. Kosigin ve Zhou üç saat Pekin havaalanında görüştüler; teknik olarak hâlâ müttefik olan bir ülkenin başbakanı için pek sıcak bir karşılaşma olduğu söylenemez. Zhou Enlai, kuzey sınırlarındaki davalı mevzilerden karşılıklı olarak geri çekilmeyi ve gerilimi azaltacak diğer tedbirlerin alınmasını sağlayacak bir uzlaşma taslağı hazırlamıştı. Belgenin Kosigin'in Moskova'ya dönüşü sırasında imzalanacağı tahmin ediliyordu. Öyle olmadı. Ekim ayında Mao üst düzeydeki yöneticilere Pekin'in tahliye edilmesi emrini verdiğinde ve Savunma Bakanı Lin Biao orduya "birinci derece savaş du-

rumuna” hazırlık alarmı verdiğinde, gerilim en üst seviyesine ulaşmıştı.³³⁹

Böylelikle Çin-Amerikan temaslarının gelişmesi için ortam yaratılmıştı. İki taraf da kamuya açık ilk hareketi yapan taraf olarak algılanmamak için elinden geleni yapıyordu; ABD bu yüzden başkanlık stratejisine resmiyet kazandıracak bir forum düzenlememiş; Çin bu yüzden tehditler karşısında güçsüzlüğünü göstermek istememiştir. Sonuç, her iki tarafın da her an için temas içinde olmadıklarını iddia edebileceği biçimde karmaşık, her iki ülkenin de reddedilme olasılığı olan bir girişimin sorumluluğunu yüklenmek zorunda kalmamasını sağlayacak şekilde biçimlendirilmiş bir saray dansına dönüşmüştü. 1969 Kasım’ı ile 1970 Şubat’ı arasında Amerikalı ve Çinli diplomatların dünyanın çeşitli başkentlerinde birbirleriyle konuştukları en az on ortam olmuştur; daha önceleri diplomatlar sürekli birbirlerinden kaçındıkları için oldukça kayda değer bir olaydı bu. Varşova’daki ABD elçisi Walter Stoessel’e, en yakın zamandaki bir sosyal etkinlikte Çin diplomatlara yaklaşması ve diyalog kurma arzusunu ifade etmesi talimatını verdiğimizde, açmazdan çıkmıştı.

İlk karşılaşma Polonya’nın başkentindeki bir Yugoslav moda defilesinde gerçekleşti. Konudan habersiz olan Çinli görevliler olay yerini derhâl terk ettiler. Çin ataşesinin olayla ilgili anlattıkları, ilişkilerin ne denli sıkıntılı hâle geldiğini göstermektedir. Yıllar sonra kendisiyle yapılan röportajda, iki Amerikalının aralarında konuştuğunu ve salonun karşı tarafındaki Çinli grubu işaret ettiklerini gördüğünü anlatmıştır; bu durum Çinlilerin konuşmanın içine çekilmemek için kalkıp gitmesine yol açmıştı. Aldıkları talimatları yerine getirmeye kararlı Amerikalılar, Çinlilerin peşinden gittiler. Umutsuzluk içindeki Çinli diplomatlar hızlanınca Amerikalılar arkalarından koşup (anlaşabilecekleri tek ortak dil

³³⁹ Gerson, *The Sino-Soviet Border Conflict*, s. 49-52.

olan) Leh dilinde bağırmaya başlamıştı: “Bizler Amerikan Büyükelçiliği’ndeniz. Elçinizle görüşmek istiyoruz. (...) Başkan Nixon, Çinlilerle görüşmeleri yeniden başlatmayı istediğini söyledi.”³⁴⁰

İki hafta sonra Varşova’daki Çin büyükelçisi Varşova görüşmelerinin yeniden başlamasına hazırlık için Stoesseli Çin Elçiliği’nde toplantıya davet etti. Görüşmelerin yeniden başlaması kaçınılmaz olarak temel sorunları ortaya çıkarmıştı. İki tarafın üzerinde konuşacakları şeyler nelerdi? Ve ne amaçla konuşacaklardı?

Çinli ve Amerikalı yöneticilerin, en azından yüzün üzerindeki sonuçsuz toplantı boyunca Varşova görüşmelerini kontrol eden Amerikan diplomasi kurumunun müzakere taktikleri ve tarzları arasındaki farklılıkları ortadaydı. Her iki taraf da, görüşmelerin kilitlenmesinin amaçlarına hizmet ettiğine inandığı müddetçe bu farklılıklar karanlıkta bırakılmıştı: Çinliler, Tayvan’ın Çin egemenliğine geri dönmesini talep ederken, Amerikalılar iki Çin tarafı arasında ihtilaf olarak sunulan konuyla ilgili olarak güç kullanımından vazgeçilmesini öneriyordu.

Şimdiyse her iki taraf da ilerlemeden yana oldukları için müzakere tarzındaki farklılıklar önem kazanmıştı. Çinli temsilciler siyasi, askerî ve psikolojik unsurları kapsamlı bir stratejik plan içinde bir araya getirmek için diplomasiden yararlanırlar. Onlar için diplomasi, stratejik bir ilkenin özenle hazırlanması demektir. Müzakere sürecine çok fazla önem atfetmez; belirli bir müzakere açılımını ise dönüşümsel bir olay olarak görürler. Kendi çabalarını kolaylaştırmak için kişisel bağlara başvursalar da kişisel ilişkilerin yargılarını etkileyebileceğini düşünmezler. Görüşmelerin tıkanması ile ilgili duygusal sıkıntılar yaşamazlar, bunu diplomasinin kaçınılmaz bir mekanizması olarak kabul ederler. İyi niyet jestlerine, ancak be-

³⁴⁰ “Jing Zhicheng, Ataşe, Çin Büyükelçiliği, Varşova: Yugoslavya Moda Defilesi,” *Nixon’s China Game*, pbs.org, Eylül 1999, erişim <http://www.pbs.org/wgbh/amex/china/filmmore/reference/interview/zhic-heng01.html>.

lirli bir amaç ya da taktiğe hizmet ettiği takdirde değer verirler. Ayrıca geleceği göz önünde bulundurarak sabırsız muhataplarına karşı sabırla yaklaşır, müttefiklerine zaman yaratırlar.

Amerikan diplomatlarının yaklaşımı büyük ölçüde değişiklikler gösterir. Amerikan siyasi yapısı içindeki en yaygın görüş, askerî güç ve diplomasiyi eylemin temelde birbirinden ayrı aşamaları olarak görür. Askerî hareket zaman zaman müzakere koşullarını yaratan bir olay olarak görülür, ama bir kez başladığında, müzakerelerin kendi iç mantıkları ile sürdürüldükleri varsayılır. Müzakerelerin başlangıcında ABD'nin Kore'deki askerî operasyonları azaltmasının, Vietnam'da bombardımana ara verilmesini kabul etmesinin nedeni budur. Amerikan diplomasisi genellikle "belirli" olanı "genel" olana; uygulanabilir olanı soyut olana tercih eder. "Esnek" olmayı teşvik eder; açmazları yeni önerilerle kırmak için zorunluluk hisseder; böylece niyeti olmasa da yeni önerileri ortaya çıkaracak yeni açmazlara da kapı açar. Bu taktikler oyalama stratejisinin hizmetindeki inatçı hasımlar tarafından sıkça kullanılabilir.

Varşova görüşmeleri örneğinde Amerikan eğilimlerinin farklı bir etkisi olmuştur. Çin, Varşova görüşmelerine geri dönmüştü, çünkü Mao dört mareşalin ABD ile üst düzeyde diyalog kurulması yönündeki tavsiyelerini izleme konusunda stratejik bir karar almıştı. Ama Amerikalı diplomatlar (başkanlarının aksine) böylece büyük bir dönüşümü düşünememiş, hatta hayal bile edememişlerdi; daha doğrusu, bu dönüşümü bugüne kadar 134 toplantı boyunca sürdürdükleri bir süreci yeniden canlandırma olarak tanımlıyorlardı. Bu yolculukta, iki ülke arasında birikmiş olan uygulanabilir meseleleri yansıtan bir gündem hazırladılar: İki tarafın birbirinden istediği finansal taleplerin yapılandırılması; tarafların hapishanelerinde bulunan tutuklular; ticaret; silah denetimi; kültür alışverişi. Temsilcilerin dönüşüm hakkındaki düşünceleri Çin'in bu gündemi tartışmaya hazır olduğu yönündeydi.

Yeniden başlayan Varşova görüşmelerinin 20 Şubat ve 20 Mart'taki iki toplantısında bir sağırklar diyalogu yaşanmıştı. Ben, Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak kendi müzakere grubumuzdan, kaçan Çinli diplomatlara elçilerimizin söylemeye çalıştıkları şeyi tekrar etmelerini istedim: "ABD, yetkililerinizle doğrudan konuşmak için Pekin'e bir temsilci göndermeyi ya da sizin hükûmetinizden bir temsilciyi Washington'da karşılamayı değerlendirmeye hazırdır." Çinli temsilciler, daha yumuşak bir biçimde olsa da Tayvan konusunda resmî olarak bildik tavrılarını tekrarladılar. Ama bu tavrın içine gizlenmiş olan Tayvan sorununa formül niteliğindeki cevap, şimdiye dek rastlanmamış türden bir adımdı: Çin, "iki ülke arasındaki gerilimin azaltılması ve temel olarak ilişkilerin geliştirilmesi için"³⁴¹ görüşmelerin Varşova'daki elçilik düzeyindeki bilgilendirme kanallarının ve diğer bilgilendirme kanallarının dışında yapılmasının değerlendirilmesini istemekteydi. Tayvan sorununun çözümü koşulu konuşmalarda geçmiyordu.

Varşova'daki Amerikan görüşmeciler daha geniş çaplı olan bu yaklaşımı önlemeye çalıştılar. İlk söylendiğinde, hiç cevap vermediler. Ardından Çinlilerin ilişkilerin genel olarak gözden geçirilmesi önerisinin yönünü değiştirerek yirmi yıllık istikrarsız görüşmelere dayanılarak geliştirilmiş Amerikan gündemine yöneltmek üzere bir fırsat yaratmak için görüşme konuları saptadılar.³⁴²

Nixon'un bu yaklaşım karşısındaki sabırsızlığı, Mao'nun muhtemelen yaşamış olduğu rahatsızlıktan daha az değildi. Müzakere grubu tarafından ortaya atılan planla karşılaştığında, "Bunlar daha doğmamış bebeği öldürecekler," demişti. Ama Çin yaklaşımının

³⁴¹ a.g.e.

³⁴² "Dışişleri Bakanı Rogers'ın Başkan Nixon'a raporu, 10 Mart 1970," Steven E. Phillips, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, cilt 17, *China 1969-1972* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office 2006), s. 188-191.

netleşmesinden önce, bilgilendirme sisteminin bir ateş fırtınası yaratacağı ve birçok yeni güvencelere gereksinim doğuracağı korkusuyla, görüşmeci gruba jeopolitik diyalog içine girmeleri emrini verme konusunda tereddütlüydü. Mao'nun tavrı daha kararsızdı. Bir taraftan ABD ile uzlaşmayı araştırmak istiyordu, ama bu konuşmalar, Hanoi'nin Güney Vietnam'daki saldırılarına destek sağlayan üsleri ve ikmal yollarını engellemek için Nixon yönetiminin Kamboçya'ya kuvvet gönderme kararının yoğun protesto gösterileriyle karşı karşıya kaldığı 1970 yılının başlarında gerçekleşmekteydi. Mao için sorun, bu gösterilerin Marksistlerin uzun zamandır beklediği ve çoğunlukla hayal kırıklığına uğradığı gerçek dünya devriminin başlangıcının işareti olup olmadığıydı. Çin, ABD'ye yaklaşacak olursa, bu tam da dünya devrimci gündeminin tamamlandığı zamanda olmuş olmayacak mıydı? Bu ihtimali beklemek Mao'nun 1970 yılındaki planlarından çok şey tüketmişti.³⁴³ Amerika'nın Kamboçya'yı istilasını, 20 Mayıs 1970 tarihinde planlanmış olan bir sonraki Varşova görüşmelerini iptal etmek için bahane olarak kullandı. Görüşmeler bir daha hiç başlamadı.

Nixon bürokratik kısıtlamaları olan bir toplantıdan ziyade, doğrudan kendi kontrolünde olan bir forum istiyordu. Mao kesin kararını verdiği zaman, ABD hükümetinin en üst seviyelerine ulaşmanın yolunu aradı. İkisi de durumun zamansız ortaya çıkmasının bir Sovyet saldırısını tetikleyebileceği ya da karşı tarafın kösteklemesiyle girişimin reddedilebileceği korkusuyla çok dikkatli davranıyordu. Varşova görüşmeleri suya düşünce, ABD hükümetinin yürütme kademesi kafa bulandırıcı durumlarla Pekin'le müzakerelerin yurt içinde neden olduğu risklerden kurtulduğu için rahatlamış görünüyordu. Nixon ve Mao yıl boyunca üst kademede bir diyalog için yer ararlarken, Amerikan diplomasi

³⁴³ bkz. Kuisong Yang ve Yafeng Xia, "Vacillating Between Revolution and Détente: Mao's Changing Psyche and Policy Toward the United States, 1969-1976," *Diplomatic History* 34, sayı 2 (Nisan 2010).

kurumunun alt kademeleri Varşova görüşmelerinin ne olduğu konusunda Beyaz Saray'a hiçbir soru sormamış ya da yeniden başlatılmasını önermemişlerdi.

Çinlilerin 20 Mayıs görüşmesini iptal etmelerinden yaklaşık bir yıl sonra, Amerikalı ve Çinli liderler amaç üzerinde mutabakat sağlamışlar, ancak kendilerini yirmi yıllık tecrit döneminin girdabı ile engellenir bulmuşlardı. Sorun artık sadece Çinlilerin ve Amerikalıların görüşmelere yaklaşımlarındaki kültürel farklılıklar değildi. Nixon'un yaklaşımının Mao'nunkinden ziyade, kendi diplomatlarından farklı olmasıydı. O ve ben Sovyetler Birliği, Çin ve ABD arasındaki üçlü ilişkinin yarattığı stratejik durumu tetkik etmek istiyorduk.

İki taraf birbirinin etrafında dolanırken, seçtikleri araçlardan ellerindeki görev konusundaki algıları hakkında çok şey söylüyordu. Nixon, 1970 Temmuz'unda yaptığı bir dünya gezisini, Pakistan ve Romanya'daki ev sahiplerine Çinli liderlerle üst kademede görüşmeler yapmanın yollarını aradığını ve bunu Pekin'e iletebileceklerini söylemek için fırsat olarak kullandı. Ben de ulusal güvenlik danışmanı olarak uzun yıllardır dostum olup Paris'teki Çin Büyükelçisi Huang Zhen'le tanışmış olan Fransa'nın Hanoi eski büyükelçisi Jean Sainteny'e aynı konudan söz ettim. Bir başka deyişle Beyaz Saray, Çin'in bağlantısız bir dostunu (Pakistan), Moskova'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi ile tanıyan bir Varşova Paktı üyesini (Romanya) ve stratejik bağımsızlık taahhüdü ile sivrilmiş bir NATO üyesini (Fransa, Saintey'nin mesajımızı Fransa hükûmetine ileteceği varsayımıyla) seçmişti. Pekin ise Oslo, Norveç (bir NATO müttefiki) ve garip biçimde Afganistan Kabul'deki elçilikleri vasıtasıyla bize mesajını ilettili. Oslo'yu geri çevirdik, çünkü oradaki elçiliğimiz gerekli personel desteği için yeterli donanımına sahip değildi; keza aynı şekilde Kabul çok uzaktı. Ayrıca diyalogu bir kez daha elçilikler aracılığı ile sürdürmeyi istemiyorduk.

Çin, Paris aracılığı ile gelen yaklaşımı kabul etmedi, ama sonunda Romanya ve Pakistan aracılığı ile gelen önerilere karşılık verdi. Gerçi bundan önce Mao bizimle iletişime geçmişti, ama bu o kadar zekice ve dolaylı olmuştu ki anlayamamıştık. Mao 1970 Ekimi'nde, Nixon döneminin Beyaz Sarayı tarafından bir Mao sempatzmanı olarak görülen Edgar Snow'a bir başka röportaj vermişti. Mao duruma verdiği önemi göstermek için, 8 Ekim 1970'te sivil savaşta kazanılan komünist zaferin kutlamalarının geçit töreninde Snow'u tribünlerde yanına oturtmuştu. Başkanın yanında bir Amerikalının varlığı, Amerika ile temasların sadece olabilirliğini değil, aynı zamanda yüksek öncelik taşıdığını sembolize etmekteydi ya da Çin halkına bunu sembolize etmesi isteniyordu.

Röportaj karmaşık bir yöntemle gerçekleştirilmişti. Snow'a sadece dolaylı alıntılar yapabileceği kısıtlamasıyla röportajın bir nüshası verildi. Ayrıca röportajın yayınlanmasını üç ay geciktirmesi istendi. Çin'in bu konudaki düşüncesi, Snow'un orijinal metni ABD hükûmetine teslim edeceği ve yayımlanan özetin zaten başlamış olan bir süreci pekiştireceği şeklinde olmuş olmalıydı.

Bu yol, 1965 yılındaki röportajında olduğu gibi, aynı nedenle ABD hükûmetini etkilemekte başarısız olmuştu. Snow uzun zamandır Çin Halk Cumhuriyeti dostu olarak tanınmaktaydı; bu gerçek onun bir Pekin propagandacısı olması nedeniyle Amerikan dış politikası oluşumunda dikkate alınmamasına neden oluyordu. Röportajının bir kopyası ne hükûmetin ne de Beyaz Saray'ın üst kademelerine ulaşmıştı; makale bir ay sonra yayımlandığındaysa diğer haberlerin gölgesinde kalmıştı.

Röportajın kopyası bize ulaşmadığı için yazık olmuştu, çünkü Çin lideri bazı devrim niteliğinde açıklamalarda bulunmuştu. Çin, yaklaşık on yıl boyunca kendini dış dünyadan soyutlamıştı. Şimdi Mao yakında her siyasi görüşten Amerikalıyı Çin'e davet etmeye başlayacağını açıklıyordu. Nixon, "ister turist olarak, is-

ter başkan olarak gelsin,” içtenlikle karşılanacaktı, çünkü Mao, iki yıl içinde yapılacak olan başkanlık seçimleri nedeniyle, “Çin ile Amerika arasındaki sorunların Nixon’la çözülmesi gerektiğine” kanaat getirmişti.³⁴⁴

Mao, ABD’yi açıkça karalama noktasından Amerika başkanını diyaloga davet etme noktasına gelmişti. Ayrıca diyalogun yeni bir Çin’le yapılacağı anlamını içinde barındıran, Çin’in iç durumu hakkında sarsıcı bir yorum da eklemişti.

Mao, Snow’a Kültür Devrimini sona erdireceğini açıklıyordu. Ahlaki ve entelektüel arınma olmasını istediği her şeyin baskı ve zorlamaya dönüştüğünü söylüyordu. “Yabancılar Çin’in büyük bir kaos içinde olduğunu söylerken yalan söylemiyorlardı. Bu gerçektir. Savaş (Çinliler arasında) hep devam ediyordu. (...) önce mızraklarla, sonra tüfeklerle, sonra da toplarla.”³⁴⁵ Snow’un aktardığına göre Mao, şahsı etrafında oluşmuş olan kült kişilikten artık şikâyetçiydi: “Üç bin yıllık imparatora tapınma geleneğinden gelen alışkanlıklarını aşmak insanlar için zordu,” diyordu başkan. Kendisine yakıştırılan “Büyük Yönetici (...) gibi unvanların hepsi er geç yok olacaktı.” Elinde kalmasını istediği tek unvan “öğretmen” unvanıydı.³⁴⁶

Bunlar sıra dışı açıklamalardı. Mao, Komünist Parti’yi bile yerle bir edip ülkeyi bir arada tutan şey olarak sadece o kült kişiliği geride bırakan ayaklanmalarla ülkesini kıvrandırdıktan sonra, artık Kültür Devrimi’ne son verdiğini ilan ediyordu. Kültür Devrimi, başkan artık öğretisel ya da bürokratik kısıtlamalar olmaksızın yönetebilsin diye ilan edilmişti. Bu süreç, mevcut yapının parçalanması ve şimdi Mao’nun iktidardan uzaklaştırılan ve yenisinden eğitime mahkûm edilen parti mensupları ve diğerlerinden

³⁴⁴ Edgar Snow, “Mao Zedong ile Röportaj,” *LIFE* dergisi 70, sayı 16 (30 Nisan 1971), s. 47.

³⁴⁵ a.g.e., s. 48.

³⁴⁶ a.g.e., s. 46.

ibaret “‘tutsaklara’ kötü muamele olarak adlandırdığı şeyle sürdürülmüştü.”³⁴⁷

Şimdi bunların tümü nereye gitmişti? Yoksa bunlar Çin ile ABD arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemi teşvik etmeye yönelik ana amaç doğrultusunda, Mao’nun yabancı bir gazeteciye sayıkladığı şeyler miydi? Snow’un aktardığına göre Mao, “Çinli ve Amerikalılar arasında önyargılara yer olmaması gerektiğini” söylüyordu. Karşılıklı saygı ve eşitlik olabilirdi. İki ülkenin halklarına ilişkin büyük umutları olduğunu belirtiyordu.³⁴⁸

Nixon, geleneksel Amerikan dış politikasına bir ara vererek Çin’in uluslararası sisteme geri dönmesini sağlamak için, jeopolitik kaygılar temelinde gerilimin yumuşamasını teşvik etmekteydi. Ama Çin merkezci Mao için uluslararası sistem Çin’in geleceği kadar önemli bir konu değildi. Ülkenin geleceğinin güvenliğini sağlamak için Çin siyasetinin ağırlık merkezini kaydırmak ve uluslararası ilişkiler teorisi adına değil, daha ziyade Amerika’dan öğrenebileceği şeyler olan Çin toplumuna yeni bir yön belirlemek adına ittifaklarında bir değişiklik yapmak arzusundaydı:

Çin, Amerika’nın geliştirmiş olduğu merkeziyetçi olmayan yönetim ile sorumluluk ve zenginliğin 50 eyalet arasında dağıtıldığı yöntemden bir şeyler öğrenmeliydi. Merkezî bir hükümet her şeyi yapamazdı. Çin bölgesel ve yerel girişimlere bağlı olmak zorundaydı. Her şeyi yapmak ona (Mao) bırakılmamalıydı.³⁴⁹

Kısacası Mao, Çin yönetiminin klasik ilkelerini ahlaki doğruluğun Konfüçyüsçü ilkeleri içinde yeniden onaylamaktaydı. Röportajının bir kısmını yalan söyleme alışkanlığını kınamaya ayırmıştı. Bu konuda Amerikalıları değil, yakın zaman önce yetkileri kaldırılmış olan Kızıl Muhafızları suçlamaktaydı. Snow şöyle ya-

³⁴⁷ a.g.e., s. 48

³⁴⁸ a.g.e., s. 47.

³⁴⁹ a.g.e., s. 48

zıyordu: “Eğer birisi gerçekleri söylemiyorsa, diğerlerinin güvenini nasıl kazanır?” diye konuştu Mao. Kim kime güvenir?”³⁵⁰ Dünün ağzından ateşler çıkan radikal ideologu şimdi Konfüçyüs bilgeliğinin kisvesine bürünmüştü. Bitiriş cümlesi, eğer her zaman olduğu gibi alaycı bir ikinci anlam taşımıyorsa, yeni koşulların kabulünü yansıtır görünmekteydi: “Delik bir şemsiyeyle dünyayı dolaşan yalnız bir keşiş olduğunu söyledi.”³⁵¹

Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi’nin yaratıcısının yalnız bir öğretmen olarak asıl bilgece görevine dönüşünü ifade ettiği son satırda, Mao’nun alışılmış alaycılığından fazlası vardı. Birkaç Çinli yorumcunun sonraları fark ettikleri üzere, Snow’un İngilizce metnindeki alıntı, bildik Çince bir beytin ilk dizesiydi.³⁵² Beyit tamamlandığında, alaycı olmaktan ziyade kaygı vericidir. Beytin söz edilmeyen ya da en azından İngilizceye çevrilmeyen ikinci dizesi şöyledir: “*Wu fa wu tian.*” Yazıldığı şekliyle Çince karakterlerin anlamı “saçsız, göksüz” demektir; yani keşiş keldir ve bir şemsiye taşıdığı için üzerindeki gökyüzünü görememektedir. Ama Çince söyleniş şekliyle bu dize, bir kelime oyunu barındırmaktadır. Biraz farklı telaffuz edildiğinde dize yeni bir anlam kazanır: “kanunsuz, tanrısız” ya da sözcüklere daha az bağlı kalırsak, “in-

³⁵⁰ a.g.e.

³⁵¹ a.g.e.

³⁵² bkz. Zhengyuan Fu, “*Autocratic Tradition and Chinese Politics*” (New York: Cambridge University Press, 1993), s. 188; Li, *The Private Life of Chairman Mao*, s. 120. Mao’nun doktoru, Çin edebiyatı altyapısı olmayan çevirmenin buradaki gizli anlamı kaçırdığını ve dizeyi bire bir çevirdiğini tahmin etmektedir. Bir başka ihtimal de, çevirmenin buradaki vurguyu gayet iyi anlamış olmasına rağmen Mao’nun belli belirsiz imada bulunduğu bir cinası çevirmeyi tehlikeli bir saygısızlık olarak düşünmüş olmasıdır. Mao’nun karısı Jiang Qing, 1980 yılındaki yargılanmasının kapanışında aynı dizeyi bağırarak söylemiştir. Ross Terrill, *Madame Mao: The White-Boned Demon* (Stanford: Stanford University Press, 1999), s. 344.

sani ve kutsal olan bütün yasalara karşı gelerek;” “tanrıdan korkmadan, kanunlara uymadan;” “gözünü kırpmadan yasaları ayaklar altına alarak.”³⁵³

Bir başka deyişle Mao'nun kapanışı yaptığı sözler, başlangıçta görüldüğünden daha uzak erimli ve çok daha zekiceydi. Mao kendini klasik seyyah bir bilge, ama aynı zamanda başına buyruk hareket eden biri olarak tarif ediyordu. Mao İngilizce konuşan röportajcısı ile eğleniyor muydu? Bir ihtimal, Snow'un Batılı bir kulak için neredeyse imkânsız derecede belirsiz olan kelime oyununu anlayacağını düşünmüş olabilir miydi? (Mao bazen Batılı zekâsını olduğundan fazla önemsemiştir, tıpkı Batı'nın bazen onunkini abarttığı gibi.) Şartlar göz önüne alındığında, Mao'nun kelime oyununun kendi ülkesindeki kitleye, özellikle şimdiye kadar nefret edilen ABD ile uzlaşmaya karşı olabilecek ve bu muhalefetleri ABD'nin Çin açılımından kısa bir süre sonra Lin Biao Krizi'ne yol açacak liderlere yönelik olması kuvvetle muhtemeldir. Mao dünyayı bir kez daha altüst edeceğini etkili bir şekilde ilan etmektiydi. Bu hedefini gerçekleştirirken ne “insani ve kutsal yasalara” ne de kendi ideolojisinin yasalarına bağlı olacaktı. Şüphelenleri yoldan çekilmeleri için uyarmaktaydı.

Mao'nun röportajının metni Washington'da görmezden gelinmiş olsa da Pekin'de üst kademelerde dolaşmış olduğu muhakkaktı. Snow'dan röportajın yayını geciktirmesi istenmişti; böylelikle Çin resmî bir girişim geliştirebilirdi. Mao, Amerikan yönetimine en üst kademeden doğrudan seslenerek üçüncü taraflarca yürütülen iletişime son vermeye karar vermişti. 8 Aralık 1970'te Beyaz Saray'daki ofisine Zhou Enlai'den bir mesaj ulaştı. Pakistanlı büyükelçi önceki yüzyıldan kalma bir diplomatik uygulamayı yeniden canlandırarak el yazısıyla yazılıp İslamabad'dan yolla-

³⁵³ *Oxford İngilizce-Çince/Çince-İngilizce Sözlük*, 2. baskı. (Hong Kong: Oxford University Press, 1999), s. 474. Dil analizleri için araştırma asistanım Schuyler Schouten'e teşekkür borçluyum.

nan mesajı bana iletmişti. Pekin'in mektubu, araçlar yoluyla ulaştırılan mesajları resmî olarak doğrulamaktaydı. Mektup, Başkan Nixon'un birkaç hafta önce Beyaz Saray'da bulunan Pakistan Cumhurbaşkanı Ağa Muhammed Yahya Han'a söylediği, Amerika'nın Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmelerde "Çin'e karşı bir ortak egemenlik" içinde yer almayacağı ve Çin ile üst seviyede temaslar için her iki taraf için uygun bir yere bir temsilci göndermeye hazırlandıkları şeklindeki yorumuna işaret etmekteydi.³⁵⁴

Zhou Enlai daha öncekilerin aksine, bu mesaja cevap vermemekteydi, çünkü bu mesaj, "bir başkandan diğer bir başkana bir başkan aracılığı ile gönderilen ilk mesajdı."³⁵⁵ Zhou, cevabının Mao ve o zamanlar Mao'nun halefi olarak kabul edilen Lin Biao tarafından onaylandığının altını çizerek, "son on beş yıldır Birleşik Devletler kuvvetlerinin işgalinde olan Tayvan adlı Çin topraklarının *tahliyesini* [metinde geçtiği hâliyle] tartışmak üzere" özel bir temsilciyi Pekin'e davet etmekteydi.³⁵⁶

Akıllıca düşünülmüş bir belgeydi. Zhou Enlai tam olarak neyi tartışmayı öneriyordu? Tayvan'ın Çin'e geri verilmesini mi yoksa adadaki Amerikan askerî birliklerini mi? Karşılıklı yardımlaşma antlaşmasına ilişkin bir ima yoktu. Bahsedilen her ne ise, Tayvan konusunda yirmi yıldan bu yana Pekin'den gelen en ılımlı ifadeydi. Çoğu Vietnam için destek kuvvet olarak Tayvan'da konuşlandırılmış Amerikan birliklerini mi içermekteydi sadece? Yoksa daha geniş kapsamlı bir talep mi söz konusuydu? Her hâlükârda yerilen "tekelci kapitalistlerin"³⁵⁷ temsilcisinin Pekin'e davet edilmiş olması, Tayvan meselesinin tartışılma isteğinden daha derin bir zorunluluğu yansıtıyor olmalıydı; Çin'in güvenliğini içeriyor olmalıydı.

³⁵⁴ "Editorial Note," *FRUS* 17, s. 239-40.

³⁵⁵ "Tab B.," *FRUS* 17, s. 250.

³⁵⁶ *a.g.e.*

³⁵⁷ Snow, "A Conversation with Mao Tse-Tung (Mao Zedong ile Röportaj)," s. 47.

Beyaz Saray cevap vermeyi doğrudan temaslara saklama yolunu tercih etti. Verdiğimiz karşılıklı bir temsilci ilkesini kabul ettiğimizi, ama temsilcinin görevinin “Çin Halk Cumhuriyeti ile ABD arasında yatan geniş kapsamlı sorunların tartışılması” şeklinde tanımlandığını bildirdik, bir başka deyişle ABD temsilcisi Tayvan gündemiyle sınırlandırılmayı kabul etmeyecekti.³⁵⁸

Pakistan kanalının etkin bir şekilde çalışmama olasılığını hesaba katan Zhou Enlai hiçbir şeyi şansa bırakmayarak, benzer bir mesajı Romanya aracılığı ile de yollamıştı; bu mesaj, hiçbir zaman açıklanmayan nedenlerden dolayı, Pakistan'ın mesajından bir ay sonra ocak ayında bize ulaştı. Aynı şekilde bu mesajın da “Başkan Mao ve Lin Biao tarafından gözden geçirilmiş” olduğu belirtiliyordu.³⁵⁹ Bu mesaj, Tayvan meselesini Çin ile ABD arasında kaplanmamış bir sorun olarak tanımlarken, tamamen yeni bir unsur ekliyordu: Başkan Nixon komünist ülkelerin başkentleri Belgrad ve Bükreş'i ziyaret etmiş olduğundan, Pekin'de de memnuniyetle ağırlanacaktı. Geçmişteki on beş yıllık askerî çatışmaların ışığı altında, Çin ile ABD arasındaki sorunlarla ilgili olarak *sadece* Tayvan konusundan söz edilmiş olması önemliydi; başka bir deyişle Vietnam konusunun uzlaşma için engel oluşturmayaacağı açıktı.

Temsilci gönderilmesi ilkesini kabul edip başkanın davet edilmesini görmezden gelerek Romanya kanalı aracılığı ile cevap verdik. Temaslann bu ilk aşamalarında başkanlık düzeyinde bir ziyareti kabul etmek, çok riskli olması bir yana, fazlasıyla samimi olurdu. Herhangi bir karışıklığı önlemek için Pakistan aracılığı ile göndermiş olduğumuz mesajla aynı doğrultuda bir mesajla ABD'nin, Tayvan konusu da dâhil olmak üzere, her iki tarafı ilgilendiren bütün meseleleri tartışmaya hazırlandığını ifade etmek için uygun gündem konusundaki tanımımızı Romanya aracılığı ile ilettik.

³⁵⁸ “Tab A.,” *FRUS* 17, 249.

³⁵⁹ “Başkan'ın Ulusal Güvenlik İşleri yardımcısından (Kissinger) Başkan Nixon'a rapor, Washington, 12 Ocak 1971,” *FRUS* 17, s. 254.

Zhou Enlai ekim ayında Yahya ile, Romanya başbakan yardımcısı ile de kasımda görüşmüştü. Mao, Snow'u eylülde ağırlamıştı. Bütün bu mesajların birbiri ardına birkaç hafta içinde ortaya çıkmış olması, diplomasinin taktiğin ötesine geçtiği ve önemli bir sonuç için planlandığı gerçeğini göstermekteydi.

Ama bizi şaşırtacak şekilde ve huzurumuzu oldukça kaçıracak üç ay boyunca bir cevap gelmemişti. Bunun nedeni büyük olasılıkla güneydeki Kuzey Vietnamlılar için başlıca ikmal yolu olan ve Güney Laos'tan geçen Ho Çi Min Yolu üzerindeki ABD hava kuvvetlerinin desteklediği Güney Vietnam saldırısıydı. Ayrıca Mao'nun Vietnam Savaşı karşıtı gösteriler üzerine kurulu bir Amerikan devrimi ihtimali konusunda da sonradan aklına gelen düşünceleri olmuş olabileceği anlaşılmaktadır.³⁶⁰ Belki Pekin taktiksel değerlendirmelere karşı dayanıklılığını gösteren ve Çinlilerin bu konuda çok hevesli görünmelerini önleyen bir yolda ilerlemeyi tercih etmekteydi. Daha büyük bir olasılık ise, Mao'nun içeride kendi seçmenlerini ikna etmek için zamana ihtiyacı olduğuydu.

Nisan başına kadar Çin'den bir daha haber almadık. Oluşturduğumuz kanalların hiçbirini seçmemişti, ama kendine ait bir yöntemi tercih etmişti: ABD hükümetinin eylemlerine daha az bağımlı olan ve Amerika ile daha iyi ilişkiler kurmak için açılımı Çin halkının isteklerine sığdıran bir yöntemdi bu.

Bu, halkbilimine *pinpon diplomasisi* olarak giren dönemin arka planıdır. Çin pinpon takımı Japonya'daki bir turnuvaya katılmıştı; Kültür Devrimi'nin başlangıcından beri ilk kez bir Çin spor takımı yurt dışında yarışıyordu. Geçmiş yıllarda Çin ve Amerikan takımları arasında, Çin yönetiminde ciddi tartışmalara yol açan yakınlaşmalar ortaya çıkmıştı. Çin Dışişleri Bakanlığı başlangıçta ya turnuvadan tamamen uzak durmayı ya da en azından Amerikan takımından uzak durulmasını tavsiye etmişti. Zhou konuyu yeniden değerlendirilmesi için Mao'ya götürmüş,

³⁶⁰ Yang ve Xia, "Vacillating Between Revolution and Détente," s. 401-402.

Mao iki gün bu konuyu değerlendirmişti. Bir gece, uykusuzluk hastalığının dönemsel nöbetlerinin birinin ardından, Mao uyku haplarının bulanıklığı içinde “masanın üzerinde yığılıp kalmıştı.” Birdenbire hemşiresine seslenip “Amerikan takımını Çin’e davet etmek için” Dışişleri Bakanlığı’na telefon etmesini söylemişti. Hemşire, “Sözleriniz uyku hapi aldıktan sonra da geçerli olur mu?” diye sorduğunu hatırlıyordu. Mao cevap vermişti: “Evet, geçerli olacak, her söylediğim geçerli olacak. Çabuk davranın, yoksa çok geç olacak!”³⁶¹

Ellerinde Mao’nun emri olan Çinli oyuncular bu fırsatı Amerikan takımını Çin’e davet etmek için kullandılar. 14 Nisan 1971’de şaşkınlık içindeki genç Amerikalılar kendilerini Büyük Salon’da Zhou Enlai’nin huzurunda bulmuşlardı ki bu, Pekin’de bulunan yabancı elçilerin büyük çoğunluğunun başardığından çok daha fazla bir şeydi.

“Amerikan ve Çin halklarının ilişkisinde yeni bir sayfa açtınız,” dedi Çinli başbakan. “Dostluğumuzun başlangıcını halklarımızın büyük çoğunluğunun destekleyeceğinden eminim.” Üst düzeyde bir diplomasinin içine çekildikleri gerçeği ile afallamış olan sporcular cevap vermediler; bunun üzerine Zhou Enlai sözlerini şu cümleyle bitirerek alkışlara neden olmuştu: “Siz de böyle düşünmüyor musunuz?”³⁶²

Çin diplomasisinde alışılmış olduğu üzere, Mao ve Zhou birçok kademede çalışıyorlardı. Bir kademede pinpon diplomasisi Amerika’nın ocak ayındaki mesajına karşılık oluşturmaktaydı. Bu

³⁶¹ a.g.e., s. 405, Lin Ke, Xu Tao ve Wu Xujun, *Lishi de zhenshi - Mao Zedong shenbian gongzuo renyuan de zhengyan* [The True Life of Mao Zedong-Eyewitness Accounts by Mao’s Staff] (Hong Kong, 1995), 308; bkz. Yafeng Xia, “China’s Elite Politics and Sino-American Rapprochement, Ocak 1969-Şubat 1972,” *Journal of Cold War Studies* 8, sayı 4 (Sonbahar 2006): 13-17.

³⁶² bkz. Kissinger, “Beyaz Saray Yılları (White House Years)”, s. 710.

durum Çin'in şimdiye dek son derece gizli diplomatik kanallarla sınırlanmış rotasını açığa çıkardığını ortaya koymaktaydı. Bu bağlamda bu yeni bir güvenceydi. Ama aynı zamanda Çin'in izlediği yol gizli görüşmeleri engelleyeceği için bir uyarıydı da. Pekin o zaman Hanoi'nin Vietnam'la ilgili amaçlarını dayatırken yaptığı gibi, kamuya açık, yani bugün "halklar düzeyinde diplomasi" olarak adlandırılan bir kampanya başlatabilir ve Amerikan toplumunda "barış için son şansın kaybedilmesi" temelinde giderek büyüyen protesto hareketinin ilgisini çekebilirdi.

Çok geçmeden Zhou diplomatik kanalın seçmiş oldukları gibi kaldığını gösterdi. 29 Nisan'da Pakistanlı elçi Pekin'den 21 Nisan tarihli el yazısıyla kaleme alınmış yeni bir mesaj getirdi. Mektup uzun sessizliği "zamanın koşulları"³⁶³ şeklinde açıklarken, bunun yurt içindeki koşullarla mı, yoksa uluslararası koşullarla mı ilgili olduğuna dair bir açıklama getirmiyor, ancak özel bir elçiyi kabul etme konusundaki isteklerini yeniden vurguluyordu. Zhou'nun aklında Pekin elçisi için belirli bir isim vardı: Dışişleri Bakanı William Rogers'ın adını vermişti ya da "hatta ABD başkannının bizzat kendisi" diyordu.³⁶⁴ İlişkilerin düzeltilmesinin tek koşulu olarak Zhou, Amerikan silahlı kuvvetlerinin Tayvan'dan ve Tayvan Boğazı'ndan çekilmelerinden söz etmekte, Tayvan'ın Çin'e iadesi konusunu es geçmekteydi.

Bu noktada yürütülen diplomasinin gizliliği neredeyse girişi mi raydan çıkaracak ve Pekin'le temaslar konusunda daha öncekiler gibi bir dönem yaşanmasına neden olacaktı. Nixon, Pekin'le iletişimin Beyaz Saray'la sınırlandırılmasına karar vermişti. Zhou Enlai'den aralık ve ocak aylarında gelen iki mesajdan başka hiçbir hükümet organına söz edilmemişti. Bu nedenle 28 Nisan'daki bir kamu açıklamasında dışişleri bakanlığı sözcüsü Tayvan'la ilgi-

³⁶³ "Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Zhou Enlai'den Başkan Nixon'a mesaj, Pekin, 21 Nisan 1971," *FRUS* 17, 301.

³⁶⁴ *a.g.e.*

li egemenlik sorununu, Amerika'nın "gelecekteki uluslararası kararlar için kapanmamış bir sorunu" olarak gördüğünü açıkladı. Ve ertesi gün Londra'daki diplomatik bir toplantıya katılan dışişleri bakanı televizyondaki konuşmasında Snow'un röportajını yorumlayarak Nixon'un davet edilmesini "oldukça gelişigüzel yapılmış" ve "gayriciddi" bir davet olması dolayısıyla geri çeviriyordu." Çin dış politikasını "yayılmacı" ve daha ziyade "paranoyak" olarak tanımlamaktaydı. Müzakerelerde ilerleme sağlanması ve Nixon'un Çin'e yapacağı olası bir ziyaret, ancak Çin'in uluslararası topluma katılmaya karar vermesi ve "uluslararası hukuk kurallarına rıza göstermesi ile mümkün olabilirdi."³⁶⁵

Bu, süren diyalogun yeniden başlaması süreciyle ilgili Çin'in stratejik önceliklerinin bir ölçüsüydü. Tayvan konusuna kapanmamış bir sorun olarak göndermede bulunulması Çin hükümet sözcüsü tarafından bir "düzmece" ve "Çin halkının içişlerine küstahça bir müdahale" olarak ifade edildi. Ama bu hakarete, tenis takımının davetinin Çin ve Amerikan halkları arasındaki dostlukta yeni bir gelişme olduğunun onaylanması eşlik etmekteydi.

10 Mayıs'ta Zhou'nun Nixon'u davetini kabul ettik, ama geniş bir gündem konusundaki ısrarımızı tekrarladık. Konuşmamızın anlamı şuydu: "Böyle bir toplantıda her iki taraf da kendisini özel olarak ilgilendiren konuları ileri sürmekte özgür olmalıdır."³⁶⁶ Zirve toplantısına hazırlanmak için Başkan Nixon, Zhou ile yapılacak ilk görüşmede ulusal güvenlik konusunda yardımcı olarak benim kendisini temsil etmemi önerdi. Özel bir randevu tarihi belirledik. Bu tarihi seçmemizin siyasi bir nedeni yoktu. Ilkbaharda ve yaz başları boyunca kabine ve Beyaz Saray bir dizi seyahat planlamıştı ve üst düzeyde bir uçak bulmak, ancak o zaman mümkün olacaktı.

³⁶⁵ bkz. Kissinger, *Beyaz Saray Yılları (White House Years)*, s. 720.

³⁶⁶ "ABD hükümetinden Çin Halk Cumhuriyeti hükümetine mesaj, Washington, 10 Mayıs 1971," *FRUS* 17, 318.

2 Haziran'da Çin'den cevap aldık. Zhou, Nixon'un Çin'in davetini kabul etmesinin Mao tarafından "büyük bir memnuniyetle" karşılandığını³⁶⁷ ve önerilen tarihte ön görüşmeler için beni Pekin'de ağırlayacağını bildirmekteydi. Bu haberleşmelerden Lin Biao'nun adının çıkarıldığı gerçeğini fazla önemsememiştik.

Çin-Amerikan diplomasisi bir yıl içinde, uzlaşmaz bir çatışmadan başkanın özel temsilcisinin bizzat başkan adına Pekin'i ziyaret etmeye hazırlandığı bir noktaya gelmişti. Bunlar, yirmi yılda söylenenleri bir yana bırakıp Soğuk Savaş döneminin uluslararası düzeninin yeniden tanımlanmasını gerektiren temel stratejik amaç olan jeopolitik diyalog konusuna odaklanmakla gerçekleşmişti. Nixon profesyonel tavsiyeleri takip ettiği takdirde, Çin'in davetini geleneksel gündeme dönüş ve davetin daha üst düzeyde görüşmelerin koşulu olarak algılanmasını hızlandırmak için kullanmış olacaktı. Bu durum sadece bir reddetme olarak görülmekle kalmayıp tüm Çin-ABD ilişkileri sürecinin büyük bir olasılıkla her iki ülkenin kendi iç baskıları ve uluslararası baskılar altında boğulmasına neden olacaktı. Oluşmakta olan Çin-Amerikan uzlaşmasına Nixon'un katkısı, bunun sadece arzu edilir bir şey olduğunu anlamış olması değil, aynı zamanda Çinlilerin düşünce yapısını da ilgilendiren kavramsal bir dayanak ekleyebilmiş olmasıydı. Nixon için Çin'e açılım, kapsamlı bir planın parçasıydı; karşılıklı kızgınlıkların yazılı olduğu bir alışveriş listesi değil.

Çinli liderler de aynı doğrultuda bir yaklaşım içindeydiler. Mevcut uluslararası sisteme dönüş yönündeki çağrılar onlar için bir anlam ifade etmiyordu; çünkü biçimlenmesinde katkılarının olmadığı bir sistemi kendileriyle ilişkili görmüyorlardı. Kendi güvenliklerini egemen devletlerden oluşan bir toplulu-

³⁶⁷ "Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Zhou Enlai'den Başkan Nixon'a mesaj, Pekin, 29 Mayıs 29, 1971," *FRUS* 17, 332.

ğün yasal düzenlemelerine bağlamayı hiç düşünmemişlerdi. Amerikalılar bugüne kadar Çin'e açılımı dengeli bir dostluğun başlangıcı olarak görmüşlerdi. Ama Çinli liderler *shi* kavramlarına, yani olayları sürekli değişim içinde kavrama sanatına göre yetiştirilmişlerdi.

Zhou, Çin ve Amerikan halkları arasındaki dostluğun yeniden oluşturulması konusunda yazdığı yazıda, halklar arasındaki ilişkinin son durumunu değil, yeni bir uluslararası denge geliştirilmesi için gerekli olan bir tavrı anlatıyordu. Çince yazılmış yazılarda geçerli uluslararası düzenin Amerikan kelime dağarcığının kutsal kelimelerine nadiren rastlanır. Bu yazıda amaçlanan, daha ziyade, Çin'in "bir arada varoluş" kavramı ile eşit konum üstünlüğü için mücadele etmeye hazır olacağı; böylelikle bir tür "mücadeleci bir arada varoluş" sayesinde güvenlik ve ilerlemeyi bulabileceği bir dünyaydı. ABD, komünist Çin'e gönderdiği ilk diplomatik heyetiyle bu dünyanın içine girmişti.

KISIM 9

İlişkilerin Yeniden Başlaması: Mao ve Zhou ile İlk Görüşmeler

NIXON YÖNETİMİNİN EN ÇARPICI OLAYI neredeyse tamamen gizli olarak yürütölmüştür. Nixon, Pekin'e gidecek heyetin başarılı olması için, bunun gizlilik içinde yapılması gerektiğine karar vermişti. Açıktan yapılan bir misyon hem ABD hükûmeti içinde kapsamlı bir yetkilendirme çalışması gerektirirdi hem de dünyanın her yerinden hâlâ Çin hükûmetinin bir parçası olarak tanınan Tayvan dâhil, gelebilecek ısrarcı müzakere taleplerini tetiklerdi. Neticede, bizim Pekin'le ilgili beklentilerimize ipotek konulmuş olurdu. Şeffaflık hayati önem taşıyan bir amaçtır, ama daha barışçı bir uluslararası düzen kurmak için ele geçen tarihî fırsatların da aynı derecede zorunlulukları vardır.

Böylece ekibim başkan adına bilgi toplamak amacıyla yapılacak bir yolculuk olarak ilan edilen rotayı izleyerek Saygon, Bangkok, Yeni Delhi ve Rawalpindi üzerinden Pekin'e doğru yola çıktı. Ekibimde Pekin için gönderilen bir çekirdek kadronun yanı sıra; ben, yardımcılarım Winston Lord, John Holdridge ve Dick Smyser ile Gizli Servis ajanları Jack Ready ve Gary McLeod olmak

üzere Amerikalı yetkililerden oluşan geniş bir topluluk vardı. Basının bizi izlemeyi bırakması için tasarlanmış bir plan çerçevesinde her şehirde birbirinden sıkıcı, heyecansız konaklamalardan geçmemiz gerekmekteydi. Pakistan'da Himalayalar'ın eteklerindeki dağ istasyonu Rawalpindi'de görünüşte dinlenmek için (hasta olduğumu uydurmuştum) 48 saat ortalıktan kaybolduk. Gerçek menzilimizi Washington'da yalnızca başkan ve en yakın yardımcım, sonradan general olan Albay Alexander Haig biliyordu.

Amerikan heyeti 9 Temmuz 1971'de Pekin'e ulaştığında, Çin iletişimindeki inceliği fark etmiştik, ama Pekin'in müzakereleri yürütme şekliyle değil, daha ziyade Çinlilerin ziyaretçileri karşılama tarzıyla ilgili bir incelikti bu. Komünist diplomasi konusundaki Amerikan deneyimi Sovyet liderlerle, özellikle diplomasiyi bürokratik iradeye dönüştürme eğilimi olan Andrey Gromiko ile olan temaslar üzerine kuruluydu; Gromiko müzakerelerde son derece kusursuz, ama içerik konusunda amansız biriydi, bazen kendini zor tuttuğu barizdi.

Gizli ziyaretin karşılama aşamasında ya da ardından gelen diyaloglar boyunca Çinlilerde gerginlikten eser yoktu. Hazırlık niteliğindeki manevralar boyunca, mesajları arasındaki dengesiz duraksamalar karşısında bazen şaşkına döndüğümüz olmuştu ki bunların Kültür Devrimi ile ilgili bir şey olduğunu düşünüyorduk. Şimdi ise ufukta, Amerikan başkanının özel heyetini karşılamak Çin Halk Cumhuriyeti tarihinde ilk kez gerçekleşen bir olay değil de son derece sıradan bir işmiş gibi davranan ev sahiplerimizin dingin güvenlerini bozacak hiçbir şey görünmüyordu.

Diğer komünist devletlerle olan temaslarımızda görmeye alışık olduğumuz diplomasinin aşırı detaycı biçiminden farklı, geleceksel Çin diplomasisine daha yakın bir üslupla karşı karşıyaydık. Çinli devlet adamları misafirperverliği, törenleri ve özenle kurulmuş kişisel ilişkileri devlet işlerinde araç olarak kullanma konusunda tarihten gelen bir beceriye sahiptiler. Bu, Çin'in gele-

neksel güvenlik sorununa çok uyumlu bir diplomasiydi; yerleşik ve tarıma dayalı bir uygarlığın bir araya gelmeleri hâlinde askeri üstünlük sağlamaları muhtemel halklarla kuşatılmış vaziyette korunması. Çin iyi dengelenmiş bir ödül ve cezalandırma sistemini geliştirme sanatında ustalaşmış olmasının yanı sıra, görkemli kültürel performansı sayesinde ayakta kalmış ve çoğu zaman da baskın gelmiştir. Bu bağlamda konukseverlik stratejinin bir parçası hâline gelmiştir.

Bizim örneğimizde gösterilen özen heyetimiz Pekin'e ulaştığı zaman değil, daha Islamabad'dan gelişt, seyir hâlindeyken başlamıştı. Bizi şaşırtacak şekilde, İngilizce konuşan bir grup Çinli diplomat bize yolculuğumuzda eşlik etmek ve bilinmeyen bir istikamete doğru beş saatlik uçuşumuzda oluşabilecek gerilimi hafifletmek için Pakistan'a gönderilmişti. Mao tarzı giysilere, düşman üniforması gözüyle bakacak şekilde yetiştirilmiş güvenlik görevlilerimizi dehşete düşürerek önümüz sıra uçağa binmişlerdi. Ekiptekiler, yolculuk sırasında önceden edindikleri bilgileri teyit etme, başbakanlarına sunmak üzere bazı araştırmalar yapma ve ziyaretçilerinin kişisel karakteristik özellikleri hakkında bilgi toplama fırsatı bulmuşlardı.

Ekip, daha iki yıl önce dört mareşalin raporu sonrasında, ABD ile açılım fikri ilk kez tartışılmaya başlandığında, Zhou tarafından seçilmişti. Ekibin içinde Dışişleri Bakanlığı'nın üç üyesi yer almaktaydı. Görevlilerden biri, daha sonra Nixon'un ziyaretinin protokol ekibinde de yer almış olan Tang Longbin; diğeri eski bir büyükelçi ve Çinlilerin ifadesiyle "Batı Avrupa, Amerika ve Okyanusya ilişkilerinde" uzman olup, daha sonra da mükemmel bir dilbilimci olduğu anlaşılan Zhang Wenjin'di. Heyetin daha genç olan iki üyesi Mao'yu temsil etmekte ve doğrudan ona rapor vermekteydi. Bunlardan birisi Mao'nun yeğeninin kızı olan Wang Hairong, diğeri olağanüstü yetenekli Brooklyn doğumlu tercüman Nancy Tang'di. Nancy Tang'in ailesi devrime katılmak için

Çin'e iltica etmişti; Nancy de bir tür siyasi danışman gibi hareket etmekteydi. Bütün bunları sonradan öğrendik; tıpkı onlarla ilk iletişim kurduğumuzda, mareşaller gibi tepki verdiklerini sonradan öğrendiğimiz gibi. Bu işin devrimci sadakatlerini sınamaktan ziyade, Mao'nun direktifini temsil eden bir görev olduğu konusunda Zhou'nun şahsi güvencesini istemişlerdi.

Halk Kurtuluş Ordusu'nun yeni Çin-ABD diplomasisini desteklemesinin bir simgesi olarak Mao tarafından Çin'in stratejik seçeneklerini analiz etmek üzere desteklenen dört mareşalden biri olan Askerî Komisyon Başkan Yardımcısı Mareşal Ye Jianying öğlende Pekin'e indiğimizde, bizi havaalanında karşıladı. Mareşal beni, perdeleri kapalı Çin yapımı uzun bir limuzinle şehrin batı kesiminde duvarlarla çevrili bir parkın içinde yer alan Diaoyutai Devlet Konukevi'ne götürdü. Tesis eskiden imparatorluğun balık avlama gölü olarak hizmet vermekteydi. Ye, dört saat sonra Başbakan Zhou bizi karşılamak ve görüşmelerin ilk turuna başlamak üzere konukevine gelene dek heyetin dinlenmesi tavsiyesinde bulundu.

Zhou'nun bizi ziyaret için gelmesi dikkat çekici bir nezaket gösterisiydi. Normal diplomatik prosedür, özellikle iki heyetin başkanları arasındaki kademe farkı bu kadar büyükken, ziyaretçi heyetin ev sahibi ülkenin bir kamu binasında kabul edilmesi şeklindedir (Zhou'nun başbakan olmasına karşılık benim ulusal güvenlik danışmanı olarak protokoldeki rütbem üç kademe aşağıdaydı).

Çok geçmeden Çinli ev sahiplerimizin işleri, neredeyse imkânsız derecede ağırdan alan bir program belirlediğini fark ettik, âdeta yirmi yılı aşan bir tecrit döneminden kurtulduktan sonra, esaslı bir anlaşma yapmak için acele etmediklerini gösterir gibiydiler. Biz Pekin'de topu topu 48 saat kalmayı planlamıştık. Kalışımızı uzatamazdık, çünkü Paris'teki Vietnam görüşmeleri için bekleniyorduk; ayrıca bizi Pekin'e getiren Pakistan cumhurbaşkanlığı uçağının programını da kontrol edemiyorduk.

Programımızı gördüğümüzde, Zhou'nun gelişini beklediğimiz molaya ek olarak dört saatlik bir Yasak Şehir turunun planlanmış olduğunu fark ettik. Böylece elimizdeki kırk sekiz saatin sekiz saati gitmişti. Zhou'nun Kuzey Kore Politbüro üyelerinin ertelenmesi mümkün olmayan ve belki de gizli seyahatimizi örtmek için ertelenmeyen ziyareti nedeniyle ertesi akşam meşgul olacağı ortaya çıkmıştı. İki gece için on altı saatlik dinlenme süresi verilince, savaşın eşiğinde ve yirmi yıldır kayda değer diplomatik teması olmayan iki ülkenin ilk diyalogu için yirmi dört saatten az bir zaman kalıyor demektir.

Gerçekte sadece iki resmî görüşme oturumu yapıldı: Pekin'e vardığım gün yapılan yedi saatlik bir toplantı (öğleden sonra 16:30 ile 23:20 arasında) ve ertesi gün öğlenden akşam 18:30'a kadar süren altı saatlik bir toplantı. İlk toplantı Devlet Konukevi'nde yapıldı; Çin protokolü düşüncesine göre ABD burada ev sahibi konumundaydı. İkincisi, Çin hükümetinin bizi ağırladığı Büyük Salon'da yapıldı.

Çin'in görünüşteki kayıtsızlığının bir tür psikolojik baskı olduğu tartışılabilirdi. Eminim ki hiçbir gelişme kaydetmeden ayrılmış olsaydık, bu benim görevimi hiçbir kabine üyesiyle paylaşmamış olan Nixon için büyük bir sıkıntı olurdu. Ama Çin diplomasisinin iki yılıyla ilgili tahminler doğruysa, Mao'yu davet eli uzatmaya iten zorunluluklar Pekin'e bir Amerikan heyetinin gönderilmesinin reddiyle kontrolden çıkabilirdi.

Karşılıklı meydan okumanın her iki tarafa da bir yararı yoktu; Pekin'de oluşumuzun nedeni buydu. Nixon Amerikan görüşünü Vietnam'ın ötesine taşımak için sabırsızlanmaktaydı. Mao'nun kararı Sovyetler Birliği'ni Çin'e karşı askerî bir harekâta girişmeden önce, tereddüt etmeye zorlayacak bir hamlede bulunmaktı. Her iki taraf da başarısızlığı kaldıramazdı. İki taraf da aldığı risklerin farkındaydı.

Her iki taraf da ortak yönleri az rastlanır ölçüde olan analizlerle zamanın çoğunu birbirlerinin uluslararası düzen anlayışını keş-

fetme gayretine ayırmaya karar vermişti. Ziyaretin nihai amacı iki ülkenin eski düşmanca politikalarının düzeltilip düzeltilmeyeceğini belirlemek üzere bir süreç başlatmak olduğundan, uygulamalı diplomasinin temel biçimi bir anlamda işlerliği olan bir diplomatik diyalogdan ziyade, iki profesörün uluslararası ilişkiler konusundaki söyleşilerine benzer kavramsal bir tartışmaydı.

Başbakan geldiği zaman kendisiyle el sıkışmamız, en azından Nixon'un Çin'e açık açık gelebileceği güne kadar, 1954 yılında Cenevre Konferansı'nda Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in, Çinlilerin sık sık ifade ettikleri protestolarına rağmen, acısı hâlâ geçmemiş bir hakaret olarak Zhou ile tokalaşmayı reddettiği günden bu yana yapılan sembolik bir jestti. Sonra konukevindeki bir toplantı odasına çekildik ve yeşil çuha örtülü bir masanın etrafında karşı karşıya geçtik. Amerikan heyetinin; devrim, savaş, ayaklanmalar ve diplomatik manevralarla geçen yaklaşık elli yıl boyunca Mao'nun yanında çalışmış olan benzersiz bir kişiyle ilk kişisel deneyimiydi bu.

Zhou Enlai

Altmış küsur yıllık siyaset hayatımda Zhou Enlai'den daha zorlu bir kişilikle karşılaşmadım. Kısa boylu, zarif, ışıltılı gözlerini çevreleyen anlamlı yüzüyle olağanüstü bir zekânın hâkim olduğu, muhatabının psikolojisinin soyut yönlerini sezme yetisine sahip biriydi. Onunla tanıştığımda yaklaşık yirmi iki yıldır başbakan ve Mao'nun kırk yıllık yardımcısıydı. Mao'nun coşkulu hayallerini somut programlara dönüştürerek Mao ile onun uçsuz bucaksız gündeminin ana malzemesi olan halk arasında en önemli arabulucu rolüyle kendini yeri doldurulamaz biri hâline getirmişti. Aynı zamanda en azından Mao'nun coşkusunun buna fırsat verdiği durumlarda, Mao'nun düşüncelerinin aşırılıklarını yumuşatarak pek çok Çinlinin minnetini kazanmıştı.

Liderler arasındaki fark onların kişiliklerine yansımaktaydı. Mao her türlü kalabalığa karşı üstünlük sağlardı; Zhou kalabalık-

la bir olurdu. Mao'nun ihtirası muhalefeti alt etmeye çalışırdı; Zhou'nun zekâsı muhalefeti ikna etmenin ya da taktikle yenmenin yolunu arardı. Mao alaycı ve küçümseyiciydi; Zhou anlayışlıydı. Mao kendisinin bir filozof olduğunu düşünürdü; Zhou kendi rolünü bir yönetici ya da arabulucu olarak görürdü. Mao tarihi hızlandırmaya hevesliydi; Zhou tarihin cereyanlarından yararlanmakla tatmin olurdu. Sık sık tekrarladığı atasözü şuydu: “Dümeni, dalgalarla gitmelidir.” İkisi bir aradayken sadece resmî anlamda değil, aynı zamanda Zhou'nun sıra dışı hürmetkâr tutumu bağlamında da hiyerarşik düzen apaçık ortadaydı.

İlerleyen zamanlarda Zhou, Mao'nun bazı uygulamalarına karşı direneceği yerde, onları yumuşatmış olmakla eleştirilmiştir. Amerikan heyeti Zhou ile tanıştığında Çin, geniş görüşlü, Batı ile faydacı bir işbirliğinin savunucusu yabancı eğitim almış biri olarak Zhou'nun açık bir hedef olduğu Kültür Devrimi'ni henüz atlatmıştı. Zhou, Kültür Devrimi'ne olanak tanıyan biri miydi, yoksa devrimi frenleyen biri mi? Kuşkusuz Zhou'nun siyasi anlamda ayakta kalma yöntemi, yönetici yeteneklerini belki de kişisel olarak hoş bulmadığı politikaların yürütülmesi için ödünç vermiş olmasını gerektiriyordu; 1960'larda döneminin liderlerinin çoğunun kaderi olan tasfiyelerden (en sonunda kendisine karşı saldırıların giderek arttığı ve görevden alındığı 1973'ün sonlarına dek) kurtulmuş olmasının nedeni belki de budur.

Prese danışmanlık eden kimse herhangi bir politika karşısında yöneticiye itirazını dile getirmek zorunda kaldığında, zaman zaman dışlanma olasılığına karşılık olayları değiştirme olanağının faydalarını dengeleme ikilemi ile karşı karşıya kalır. Prens baskın tutumunu, onun politikalarına katılmanın ahlaki yükümlülüğüne karşı yumuşatma yetisinin ölçüsü nedir? Olay anında sabit görünen mutlakların nüans unsurları nasıl ölçülür? İlimli bir tutumun zaman içinde biriken tesiriyle hayatının önemini (ve muhtemelen de yok oluşunu) içinde barındıran tek bir hareket arasındaki denge nedir?

Deng Xiaoping, kendisinin ve ailesinin çok eziyet çektiği Kültür Devrimi'nde Zhou'nun rolüyle ilgili değerlendirmesinde bu ikilemleri can alıcı yerinden yakalamıştır: "Zhou başbakan olmasaydı Kültür Devrimi çok daha kötü olurdu. Ve başbakan olmasaydı Kültür Devrimi bu kadar uzun sürmezdi."³⁶⁸ Deng, en azından halkın önünde bu meseleleri Zhou'nun lehine açıklamaktaydı. Deng, sürgünden döndükten sonra, 1980 yılında İtalyan gazeteci Oriana Fallaci'ye verdiği röportajda şu açıklamaları yapmıştı:

Başbakan Zhou hayatı boyunca şikâyet etmeden çok sıkı çalışmış biriydi. Ömrü boyunca günde 12 saat, bazen 16 saat ya da daha fazla çalıştı. Tanışıklığımız oldukça eskidir; 1920'lerde Fransa'da bir iş-eğitim programındaydık. Onu her zaman ağabeyim gibi gördüm. Hemen hemen aynı zamanda devrimci yolu seçtik. Yoldaşları ve tüm halk tarafından çok saygı duyulan biriydi. Kültür Devrimi sırasında biz yıkılırken, o şans eseri kurtuldu. O zamanlar son derece güç bir mevkideydi ve yapmayı ve söylemeyi hiç arzu etmediği şeyleri yapmıştı. Ama halk onu affetti, çünkü yapmamış ve söylememiş olsaydı, kurtulma imkânı olmazdı ve kayıpların azalmasındaki hayati rolünü oynayamazdı. Çok sayıda insanı korumayı başarmıştı.³⁶⁹

Bu konuda farklı görüşler de dile getirilmiştir; Zhou'nun siyasi olarak hayatta kalma zorunlulukları konusunda Deng'in nihai değerlendirmesini analistlerin hepsi paylaşmamaktadır.³⁷⁰

³⁶⁸ Gao Wenqian, "Zhou Enlai: The Last Perfect Revolutionary", Peter Randall Lawrence R. Sullivan çevirisi (New York: PublicAffairs, 2007), sayfa 162.

³⁶⁹ "Selected Works of Deng Xiaoping" (1975-1982), 2. cilt (Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi denetiminde Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in eserlerini derleme ve tercüme dairesi çevirisiyle; Beijing: Foreign Languages Press, 1984) adlı eserde "Answers to the Italian Journalist Oriana Fallaci: April 21 and 23, 1980," bölümü, sayfa 326-327.

³⁷⁰ Gao Wenqian'ın "Zhou Enlai: The Last Perfect Revolutionary" adlı çalışması Zhou'nun ayrıntılı ve pek çok yerde hayranlık uyandırıcı bir portresini sunar. Çalışma, Zhou'nun Mao'nun iç ayaklanmalarında yer alması konusunda Deng'inkinden farklı bir yaklaşımı benimser. Kültür Devrimi hak-

Benim kendisiyle olan şahsi ilişkilerimde, Zhou'nun zeki ve duyarlı tarzı, eskiden düşman olan iki büyük ülke arasında ortaya çıkmakta olan ilişkinin karşılaştığı pek çok zorluğu aşmaya yardımcı olmuştur. Çin-ABD uzlaşması Soğuk Savaş döneminin taktikle ilgili bir boyutu olarak başlamış; sonradan yeni küresel düzenin evrimleşmesinde merkez konumuna gelmiştir. İkimizin de diğerinin temel görüşlerini değiştirmek gibi bir hayali yoktu. Bu hayalimizin olmaması da tam olarak diyalogumuzu yürüten unsurdur. Neticede ikimizin de görev süresi bittikten sonra bile ayakta kalan ortak amaçlar ortaya koyabildik ve bu siyasetçiler için olabilecek en büyük ödüllerdendi. Bütün bunlar, Zhou ve ben uzlaşma çalışmalarına başlamanın gerçekten mümkün olup olmadığını anlamak için yeşil çuha serili masanın başında oturduğumuzda hâlen uzak bir gelecekti. Zhou, konuk olduğum için beni açılış konuşmasını yapmaya davet etti. İki ülkeyi ayıran meselelere çok fazla girmemeye, daha ziyade Çin-Amerika ilişkilerine felsefi bir bakış açısından yaklaşmaya karar vermiştim. Açılış konuşmasında kullandığım ifadeler arasında “Muhteşem ve bizim için gizemlerle dolu bu ülkeye pek çok ziyaretçi gelmiştir...” gibi gösterişli cümleler yer almaktaydı. Zhou bu noktada araya girdi: “Ülkemizi gizemli bulmayacaksınız. Bizimle daha yakın olduğunuzda, size eskisi kadar gizemli gelmeyecektir.”³⁷¹

kinda Hu Angang tarafından yakın zamanda yapılan bir çalışma olan “*Ma o Zedong yu wenge* [Mao Zedong and the Cultural Revolution]” (Hong Kong: Da Feng Chubanshe, 2008), Zhou'nun bu dönemdeki rolüyle ilgili olarak daha sert bir yargıyı savunur. İngilizce bir tartışma için bkz. Yafeng Xia (moderatör) *H-Diplo Roundtable Review* 11, sayı 43 (6 Ekim 2010), <http://www.h-net.org/~diplo/roundtables/PDF/Roundtable-XI-43.pdf>.

³⁷¹ “Görüşme Tutanakları: Pekin, 9 Temmuz 1971, 4:35-11:20 p.m.,” ; Steven E. Phillips, *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1969-1976*, 17. cilt, *China 1969-1972* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2006), s. 363.

Birbirinin gizemlerini ortaya çıkarmak görevimizi belirlemenin iyi bir yoluydu. Ama Zhou daha ileri gitmişti. Yirmi yıl içinde bir Amerikan elçisine ilişkin ilk yorumunda, dostlukları yeniden canlandırmanın doğmakta olan ilişkinin başlıca amaçlarından biri olduğunu ifade ediyordu ki bu, Amerikan pinpon takımı ile bir araya geldiği zaman zaten işaret etmiş olduğu bir noktaydı.

Üç ay sonraki ikinci ziyaretimde Zhou, sanki dostluğumuz çoktan beri yerleşmiş bir olguymuş gibi heyetimi karşılamıştı:

Sadece ikinci görüşmemiz olmasına rağmen size söylemek istediğim şeyi söylüyorum. Siz ve Mr. [Winston] Lord buna aşinasınız, ama [sekreterim] Miss [Diane] Matthews ve yeni dostumuz [askeri asistanım Jon How'u kastederek] değil. Muhtemelen Çin Komünist Partisi'nin üç kafası ve altı kolu olduğunu sanıyordunuz. Ama bakın şu işe, ben de sizin gibiyim. Ikna etmeye ve dürüstçe konuşmaya çalışabileceğiniz biriyim.³⁷²

1973 Şubat'ında Mao da aynı konuyu vurgulamaktaydı: ABD ve Çin bir zamanlar "iki düşmandı" demişti beni çalışma odasında karşılarken, "ama artık aramızdaki ilişkiyi 'dostluk' olarak adlandırabiliriz."³⁷³

Ne var ki bu, dostluk kavramının mantıklı ve duygulara yer vermeyen biçimde algılanışydı. Çinli komünist liderler barbarların yönetilmesi konusundaki geleneksel bazı yaklaşımlarını muhafaza etmekteydiler. Bu yaklaşım içinde, diğer tarafın "eski bir dost" olarak "Çinliler kulübüne" kabul edilmiş olmasıyla birlikte

³⁷² "Görüşme Tutanakları: Pekin, 21 Ekim 1971, 10:30 a.m.-1:45 p.m.," *FRUS* 17, s. 504. Bu görüşmelerin orijinal Amerikan kayıtlarında "Zhou"nun adı o zamanlar geçerli olan Wade-Giles çevri yazımına göre "Chou" olarak geçmektedir.

³⁷³ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 17-18 Şubat 1973, 11:30 p.m.-1:20 a.m.," David P. Nickles, *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1969-1976*, cilt 18, *China 1973-1976* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2007), s. 124.

gururu okşanmaktaydı; bu durum anlaşmazlığı daha karmaşık, karşılıklı meydan okumayı daha acı verici hâle getirir. Orta Krallık diplomasisini yürüten Çinli diplomatlar, muhataplarını Çinlilerin üstünlüğünü ileri sürmeye rıza göstermeleri için manevralar yaparlar; öyle ki sonunda bu rıza gösterme durumu muhataba, kendilerine özel bahşedilmiş bir lütuf gibi görünür.

Aynı zamanda kişisel ilişkilere yapılan vurgular taktiksel olmaktan daha öteydi. Çin diplomasisinin bin yıllık deneyimden öğrenmiş olduğu şey, uluslararası meselelerde görünürdeki her çözümün buna bağlı bir dizi yeni soruna götüren bir giriş bileti olduğudur. Bu nedenle Çinli diplomatlar ilişkilerin devamlılığının, belki de resmî belgelerden daha önemli, ciddi bir iş olduğunu düşünürler. Karşılaştıracak olursak, Amerikan diplomasisi, meseleleri kendi eksenleri içinde ele alınacak birbirinden bağımsız birimlere ayırma eğilimindedir. Bu anlayış içinde Amerikalı diplomatlar iyi kişisel ilişkilere de değer verirler. Aradaki fark, Çinli liderler “dostluk” kavramını kişisel niteliklerden ziyade, uzun vadeli kültürel, ulusal ya da tarihsel bağlarla ilişkilendirirken, Amerikalılar muhataplarının kişisel niteliklerine önem verirler. Çinlilerin dostluk iddiaları, ilişkinin uzun ömürlü olması için kimi manevi değerleri geliştirmenin yollarını arar; Amerikalılar ise süregiden faaliyetleri kolaylaştırmak için sosyal temaslara ağırlık vermeyi tercih ederler. Ayrıca Çinli liderler dostlarının yanında durmalarının bedelini, örneğin Nixon’un istifasından kısa bir süre sonra, hemen hemen herkesçe dışlandığında, Mao’nun kendisine yaptığı davet sonucu bir yere kadar ödeyeceklerdir. Aynı jest Japonya eski Başbakanı Kakuei Tanaka’nın bir skandal nedeniyle emekliye ayrıldığında, 1974 yılında yapılmıştır.

Çinlilerin manevi değerlere yaptığı vurguya iyi bir örnek, Ekim 1971’de Zhou ile yaptığım bir görüşme sırasında gerçekleşmiştir. Başkanın ziyaretiyle ilgili öncü grubumuzun tekliflerini sunmuş ve üzerinde konuşulması gereken çok fazla sorun oldu-

ğu için teknik sorunların yolumuzu tıkamasına izin verilmeyeceğine dair güvenceler vermiştim. Zhou, benim işleyişle ilgili düşüncemi kültürel bir paradigmaya dönüştürerek karşılık vermişti: “Doğru. Karşılıklı güven ve karşılıklı saygı. Bu iki nokta.” Ben işlevselliği vurguluyordum; Zhou içeriğin altını çiziyordu.

Zamanı, Batılılarınkinden farklı kategoriler içinde görme yeteneği ve hatta zorunluluğu, Çinli liderler tarafından düzenli olarak başvurulmuş kültürel bir özellikti. Çinli bir liderin, dünyadaki herhangi bir liderden farklı olarak başarmış olduğu her ne varsa, toplumunun toplam deneyiminin küçük bir parçasını temsil eden bir zaman çerçevesinde gerçekleşmiştir. Çinlilerin geçmişinin boyutu ve kalıcılığı, Çinli liderlerin neredeyse sınırsız bir tarih kisvesini muhataplarında belirli bir utanç duygusu yaratmak için kullanmalarına izin vermektedir. Yabancı muhatabın, kendisinin doğanın akışının karşısında durduğu ve eylemlerinin Çin tarihinin geniş kapsamı içinde dipnot biçiminde verilmiş bir sapma olarak yazılmaya mahkûm olduğu duygusunu yaşaması sağlanır.

Pekin’e ulaştığımda yaptığımız ilk görüşmede Zhou bir tür hoş geldin hediyesi olarak Amerika’nın Çin’den daha uzun bir geçmişe sahip olduğunu anlatmak için büyük çaba sarf etmişti. Ne var ki takip eden cümlede geleneksel bakış açısına geri dönmekteydi:

Bizler Pasifik Okyanusu’nun iki tarafında iki ülkeyiz; sizin ülkenizin tarihi 200 yıllık, bizim ülkemizin tarihi Yeni Çin’in kuruluşundan başlayarak sadece 22 yıllık; biz sizden daha genciz. Kadim kültürümüzü sorarsanız, her ülke buna sahiptir; ABD ve Meksika’daki yerliler, Güney Amerika’daki İnka İmparatorluğu ki bu Çin’den bile daha eskidir, ama ne yazık ki yazıtlarınız korunamayıp kaybolmuştur. Çin’in uzun tarihine gelince, burada durum iyi; atalardan kalan eserlere dayanan 4.000 yıllık bir mirası barındıran bir yazı dilimiz var. Bu, ulusumuzun bir arada durması ve gelişmesi açısından yararlıdır.³⁷⁴

³⁷⁴ “Görüşme Tutanakları: Pekin, 9 Temmuz 1971, 4:35-11:20.,” *FRUS* 17, s. 367.

Zhou, Konfüçyüsçülük sayesinde gelişen, ayrıcalıklı bir ahlaki özelliğin şimdi komünizmle birleştiğini ileri sürerek uluslararası ilişkiler konusuna yeni bir yaklaşım belirleme gayreti içindeydi:

Başkan Mao birçok defa kesinlikle bir süper güç olmayacağımızı söylemiştir. Bizim mücadelesini verdiğimiz şey, küçük ya da büyük bütün ülkelerin eşit olmasıdır. Bu sadece iki ülkenin eşitlik sorunu değildir. Elbette ki ülkelerimizin eşitlik temelinde görüş alışverişinde bulunmak için müzakereler yapması, farklılıklarımızı masaya yatırmanın yanında, ortak noktalarımızı bulmaya çalışması da iyi bir şeydir. Oldukça uzun bir dönemde uluslararası arenada gerçek anlamda bir rahatlama sağlamak için, taraflar birbirleriyle eşitlik temelinde görüşmelidir. Bu kolayca başarılacak bir şey değildir.³⁷⁵

Machiavelliye göre, güvence gereksinimi içinde olup da bunu dile getirmekten çekinen bir ülkenin sonradan belirli örneklerle uygulanabilecek genel bir öneri için çaba harcamaya istekli olması kendi yararına olur. Zhou'nun, ne kadar güçlü olursa olsun, Çin'in uluslararası ilişkilerde geleneksel güç kavramından sakınan benzersiz yaklaşımını sürdüreceği konusunda ısrar etmesinin bir nedeni de buydu:

Biz kendimizi bir güç olarak kabul etmiyoruz. Diğerleriyle karşılaştırılınca ekonomimizi geliştiriyor olsak da oldukça gerideyiz. Tabii ki başkanınızın da ifade ettiği gibi, gelecek beş on yıl içinde Çin hızla gelişecektir. Elimizden gelen her yolu deneyecek, hedefimizi yüksek tutacak ve sosyalist yapımızı daha iyi, daha hızlı, daha ekonomik bir yolla geliştirecek olsak da bunun o kadar çabuk olacağını düşünmüyoruz.

Cevabımızın ikinci kısmına gelince; ekonomimiz geliştiği zaman da biz kendimizi yine süper güç olarak düşünmeyecek ve süper güçlerin saflarına katılmayacağız.³⁷⁶

³⁷⁵ a.g.e., s. 390.

³⁷⁶ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 10 Temmuz 1971, 12:10-6:00," FRUS 17, s. 400.

Kuşkusuz Çin'in uluslar arasında eşitlik arayışında olduğunu ifade eden önerme, Çin'in Orta Krallık olarak tanımlandığı imparatorluk tarihinden ayrılışını işaret etmekteydi. Bu aynı zamanda, Çin'in ek kuvvet kullanmayı gerektirecek potansiyel bir tehlike olmadığı yönünde ABD'ye güvence vermesinin bir yoluydu. Çinlilerin uluslararası tavrının güç iddialarını aşan normlar üzerine kurulu olduğu ilkesi Konfüçyüs'e kadar uzanmaktaydı. Yeni bir ilişkinin temeli olarak bu normların kargaşa döneminin baskıları ile uyumluluğu sınanmış olacaktı.

Gizli ziyaretin altında yatan neden, ilk toplantıyı yürürlüğe koymak için yeterli güveni oluşturmaktı. Üst düzeyde diplomatik görüşmeler, neredeyse değişmez biçimde, öncelikle günlük sorunların temizlenmesiyle başlar. Gizli ziyaretin alışılmamış tarafı, yirmi yıldır bir temasımız olmaması nedeniyle iki sorun dışında temizlenecek günlük sorun olmamasıydı. Bu iki sorun da kısa vadede çözümlenemeyecek olan Tayvan ve Vietnam sorunlarıydı. Sorun, bunların nasıl kenara bırakılacağıydı.

Bu sorunların ikisi de aykırılık yaratan durumlardı. 1971 yılında -hatıralarda pek yer edinmemiştir- ABD Pekin'i Çin'in başkenti olarak tanıımıyordu. Çin ve Amerika'nın birbirlerinin başkentlerinde diplomatları bulunmuyordu ve birbirleriyle doğrudan iletişime geçebilmelerinin yolu yoktu. Amerika'nın Çin büyükelçisi Taipei şehrine atanmıştı; Çin'in ABD büyükelçisi de Tayvan'ı temsil etmekteydi. Pekin'e ne bir Amerikalı diplomat ne de resmi yetkili atanmıştı (İrtibat bürosu adı verilen yapılanmalar ancak on sekiz ay sonra kurulmuştur).

İkinci aykırılık Vietnam Savaşı'ydı. Benim görevimin bir parçası, Amerika'nın Çin sınırında Çin'in bir müttefikine karşı yer aldığı bir savaş için Çin'in mutabakatını sağlamaktı. Zhou da, ben de biliyorduk ki benim Pekin'de bulunuşum Hanoi için büyük bir darbeydi; bu durum Hanoi'nin tecrit edildiğine ilişkin imaları ar-

tırmaktaydı, oysa ne ben ne de Zhou bu konuyu bu bağlamda hiçbir zaman tartışmamıştık.³⁷⁷

Şimdiye dek diplomatik faaliyetleri engelleyen iki ön koşulla tanımlanan Tayvan sorunu iki ülkenin de iç meseleleri arasına iyiden iyiye yerleşmişti. Pekin'in görüşüne göre, Amerika'nın "tek Çin prensibini" kabul etmesi her türlü ilerlemenin ön koşuluydu. Amerikalıların koşulu, konu ABD tarafından tartışılmadan önce Çin'in barışçı bir çözüm için çalışmasıydı.

Gündem hakkındaki ilk görüşmede Zhou kördüğümü kesti. Toplantıdan önceki görüşmelerde iki tarafın da istediği konuyu öne sürmekte serbest olması ilkesini zaten kabul etmişti, ama Tayvan sorununun öncelikli olarak tartışılması ve muhtemelen çözüme kavuşturulması yaklaşımını henüz terk etmemişti. İlk görüşmede benim önereceğim herhangi bir tartışma sıralamasına açık olduğunun işaretini vermişti; başka bir deyişle Tayvan konusu ilk olarak çözüme kavuşturulması bir yana, artık üzerinde tartışılmayı bile gerektirmiyordu. Ayrıca geriye dönük bağlantı kurmayı da kabul ediyordu; bunun anlamı Tayvan'la ilgili meselelerin çözümünün diğer meselelerin, örneğin Çinhindi sorununun çözümüne bağlı olmasıydı:

KISSINGER: Nasıl devam etmeyi önerdiğini başbakana sormak isterim. İki yoldan birini seçebiliriz; ya her birimiz bizi meşgul eden sorunları belirtir, cevaplandırmayı sonraya bırakırız ya da sorunları teker teker ele alırız. Hangisini tercih edersiniz?

³⁷⁷ 1971 Temmuz'undaki ziyaretimden kısa süre sonra Zhou Kuzey Vietnamlıları Çin'in yeni diplomatik tutumu hakkında bilgilendirmek üzere Hanoi'ye gitti. Raporların çoğuna bakıldığına bu görüşmelerin sorunsuzca ilerlemediği anlaşılmaktadır, bkz. Chen Jian, "China, Vietnam and Sino-American Rapprochement," Odd Arne Westad ve Sophie Quinn-Judge, *The Third Indochina War: Conflict Between China, Vietnam and Cambodia, 1972-1979* (London: Routledge, 2006), s. 53-54; ve Qiang Zhai, *China and the Vietnam Wars, 1950-1975* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000), s. 196-197.

ZHOU: Sizin düşünceniz nedir?

KISSINGER: Kesin bir fikrim yok. Olası bir yol, Başbakan Zhou Tayvan'la ilgili görüşlerini belirtmiş olduğundan bizim de Çinhindi ile ilgili görüşlerimizi belirtmemizdir. Sonra ben ona Tayvan konusunda söylediklerine tepkimi söylerim, o da bana Çinhindi konusunda söylediklerime tepkisini söyler. Veya iki konuyu ayrı ayrı ele alabiliriz.

ZHOU: Şöyle ya da böyle, karar sizin. İstedığınız her şeyi söyleyebilirsiniz. Önce Tayvan ya da Çinhindi sorunuyla ilgili konuşabilirsiniz ya da ikisini birbiriyle bağlantılı görüyorsanız, ikisinden de söz edebilirsiniz.

KISSINGER: Bir dereceye kadar bağlantılı olduklarına inanıyorum.³⁷⁸

Tayvan'dan askerî birlikleri geri çekmemiz durumunda, Çinhindi savaşının çözüme kavuşturulması koşulunu öne sürdük.

Zhou'nun ilk günkü açılış konuşması boyunca tekrarladığı Tayvan konusundaki sabit yaklaşımını çoktan biliyorduk; bunları 136 Varşova toplantısı boyunca dinlemiştik. ABD, "Çin Halk Cumhuriyeti'ni Çin'in yegâne meşru hükûmeti olarak tanımalı ve hiçbir istisna yapmamalı," ayrıca Tayvan'ın "Çin'in devredilemez bir parçası" olduğunu kabul etmeliydi.³⁷⁹ "Meselenin doğal mantığı" ABD'nin "belirli bir zaman içinde Tayvan ve Tayvan Boğazı'ndan tüm askerî birliklerini geri çekip, bütün askerî tesislerini boşaltmak zorunda olduğunu" söylemekteydi.³⁸⁰ Bu gelişmeler sürerken, nihayetinde Pekin'in meşruiyetini tanımadığı ABD-Çin Cumhuriyeti savunma antlaşması "ortadan kalkmalıydı."³⁸¹

Çin'e yapılan gizli ziyaret döneminde, Pekin ve Taipei arasında, bir Çin devletinin her zamanki tutumu açısından bir fark yok-

³⁷⁸ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 9 Temmuz 1971, 4:35-11:20," *FRUS* 17, s. 367-368.

³⁷⁹ *a.g.e.*, s. 367.

³⁸⁰ *a.g.e.*

³⁸¹ *a.g.e.*, s. 369.

tu. İki Çin tarafı da tek bir Çin ilkesine katılıyordu; Tayvanlı yetkililer bağımsızlık kışkırtmalarını yasaklamışlardı. Bu nedenle ABD için sorun, tek Çin prensibini kabul etmek kadar Pekin'in birleşik Çin'in başkenti olarak tanınması konusunu Amerika'nın kendi iç gereksinimleri ile uyumlu bir zaman çerçevesi içinde ele almaktı. Gizli ziyaret ABD'nin tek Çin kavramını adım adım kabul ettiği hassas süreci başlatmış, Çin ise uygulamalarının zamanlaması konusunda son derece esnek davranmıştır. Her iki partiden birbiri ardına gelen Amerikan başkanları dengeleyici bir tavır başarı ile takip etmişlerdir. Tayvan'da ekonomi ve demokrasiyi geliştiren koşulları yaratırken, diğer yanda Pekin'le giderek derinleşen ilişkiler içinde olmuşlardır. Daha sonra gelen Çinli liderler tek Çin fikrinde güçlü biçimde ısrar etmeyi sürdürürlerken, bunu bir restleşme hâline dönüştürmemişlerdir.

Zhou, hemen bir taahhütte bulunmayı, aynı zamanda aceleci davranmayı önleme maksadıyla benim Tayvan konusunda izlediğim yolun aynısını Vietnam konusunda izliyordu. Benim sunumumu dinlemiş ve zekice sorular yöneltmişti; ama tehdit etmek şöyle dursun, manevi baskı yapmayı bile bırakmıştı. Vietnam'a verdiği desteğin ideolojik ya da stratejik değil, tarihî bir kaynağı olduğunu söylüyordu. "Onlara olan borcumuz atalarımızdan kaynaklanmaktadır. Eski sistemi yıkmış olduğumuz için özgür kalmalarından bu yana, onlara karşı herhangi bir sorumluluğumuz yok. Buna rağmen onlara karşı hâlâ derin ve eksiksiz bir yakınlık hissediyoruz."³⁸² Yakınlık hissetmek, elbette ki siyasi ya da askerî destek sağlamakla aynı şey değildi; bu Çin'in bize karşı diplomatik baskı uygulamayacağını ya da askerî boyutta harekete geçmeyeceğini iletmenin incelikli bir yoluydu.

İkinci gün Büyük Salon'daki öğle yemeğinde Zhou birdenbire Kültür Devrimi konusunu ortaya attı. Bizim bu süreci hiç kuş-

³⁸² "Görüşme tutanakları: Şanghay, 28 Şubat 1972, 8:30-9:30 .," *FRUS* 17, s. 823.

kusuz dışarıdan gözlemlediğimizi, ama konuklarının Çin'i her ne kadar dolaylı da olsa Çinlilerle Amerikalıların bir araya gelebildikleri bu noktaya getiren yolu anlamalarını istediğini söyledi.

Zhou, Mao'nun Çin Komünist Partisi'ni arındırmak ve bürokratik yapıyı kırmak istediğini açıkladı. Bu amaçla, parti ve hükûmetin dışında bir kurum olarak Kızıl Muhafızlar'ı kurmuştu. Kızıl Muhafızlar'ın görevi, sistemi doğru ideolojiye ve ideolojik saflığa geri döndürmektir. Zamanla, bazı Kızıl Muhafız birimlerinin birbiriyle bağdaşmayan ve giderek özerkleşen politikaları takip etmeleri sonucu bu karar, bir kargaşaya dönüşmüştü. Zhou'nun anlattıklarına göre, çeşitli kuruluşların ve hatta bölgelerin kendilerini giderek yayılan bu kargaşadan korumak için kendi Kızıl Muhafız birimlerini oluşturdukları bir noktaya gelinmişti. Parçalara bölünmüş bu Kızıl Muhafız birimlerinin birbiriyle savaşan görüntüsü komünist düşüncenin evrensel gerçekliği ve Çin'in bütünlüğüne olan inançla yetişmiş biri için gerçekten şok ediciydi. Bu noktada Başkan Mao, Halk Kurtuluş Ordusu'ndan, bütün ülkede bürokrasinin hakkından gelinmesi ve bürokratik görüşlerin temizlenmesi konusundaki ilerlemelerden sonra, düzeni yeniden sağlamasını istemişti.

Bu açıklamaları yapması yönünde büyük olasılıkla Mao tarafından talimat almış olan Zhou, sunumunu yaparken hassas bir konumdaydı. Bir taraftan kendisini Kültür Devrimi'nden ayırmak için açıkça çaba harcarken, diğer yandan görüşme raporunu okuyacak olan Mao'ya sadık kalmaya çalışıyordu. O zaman kendi kendime, Zhou'nun iletmek istediği ana fikrin bazı geçerli koşullarını ifade ederek Mao'dan ayrılışının ölçüsünü işaret ettiğini düşünmüştüm. Kültür Devrimi sırasında büyük bir kaos vardı. Bir noktada, Kızıl Muhafızlar Zhou'yu kendi makamı içinde hapsederek iş göremez hâle getirmişlerdi. Öte yandan Zhou, devrime yeni bir enerji zerk edilmesi gerektiğini gören Mao kadar ileri görüşlü değildi.³⁸³

³⁸³ Bu öğle yemeği sohbetinin kısmi bir kaydı için, bkz.: *FRUS* 17, s. 416.

Yirmi yıl içinde ABD'den gelen ilk Amerikan heyetinin ilk ziyaretinde neden böyle açıklama yapılır? Çünkü hedefimiz, muhataplarımızın dostluk olarak adlandırdığı normale dönme sürecinin ötesinde, daha doğru bir ifadeyle stratejik işbirliği olarak tanımlanabilecek bir hedefti. Bunun için Çin'i maruz kaldığı karmaşayı yenmiş ve bu nedenle güvenilir bir ülke olarak tanımlamak önemliydi. Kültür Devrimi'ni idare etmiş olmakla Zhou, bütünlüğünü koruyan bir ülke olarak herhangi bir yabancı düşmanın karşısında durabileceğini ve bu nedenle Sovyet tehdidine karşı potansiyel bir ortak olduğunu ima etmekteydi. Zhou konuyu bir sonraki resmî oturumda açık etmişti. Toplantı, her bir bölümünün bir Çin eyaletinin adını taşıdığı Büyük Millî Salonu'nun Fujian Salonu'nda yapılıyordu. Fujian, Tayvan ve açık deniz adalarını da kapsayan, hem Pekin'in hem de Taipei'in idari bölgelerinin bulunduğu bir eyaletti.³⁸⁴ Zhou simgelerin üzerinde durmadı, Amerikalılar da görmezden geldiler.

Zhou, bütün olası düşmanların kendisine karşı birleşmesi durumunda bile, Çin'in meydan okuyabileceğinin altını çizerek sözlerine başlamıştı:

Felsefeden söz etmeyi seviyorsunuz. En kötüsü Çin'in bir kez daha bölünmesi olur. SSCB'nin Sarı Nehir'in kuzeyindeki tüm bölgeleri işgal etmesi, sizin Yangtze Nehiri'nin güneyindeki tüm bölgeleri işgal etmeniz ve bu iki nehir arasında kalan doğu bölgesinin Japonya'ya terk edilmesiyle yeniden bütün olabilirsiniz. (...)

Böylesine büyük bir manevranın ortaya çıkması hâlinde Çin Komünist Partisi ve Başkan Mao neye hazırlıklı olmalıdır? Nihai zafere ulaşana kadar uzun soluklu bir mücadeleye girişerek uzatmalı bir halklar savaşına direnmeye hazırlıklı olmalıyız. Bu zaman alacaktır ve tabii ki insanların hayatlarını feda etmemiz gerekecek-

³⁸⁴ O yıllardan beri Fujian, Quemoy ve Matsu'yu da içine alacak şekilde boğazın iki yakası arasındaki ticaret ve turizm bağlantılarının merkezi hâline gelmiştir.

tir, ama bu, üzerinde uzun uzun düşünüp taşınmamız gereken bir konudur.³⁸⁵

Yakın zaman Çin tarihinin kayıtlarına göre Zhou, “gökyüzünün altındaki her yer büyük bir kaosun içinde olmasına karşın, durumun mükemmel olduğunu” söyleyerek “böbürlenmesi” yönünde Mao tarafından özel olarak tembihlenmişti.³⁸⁶ Mao, Sovyet saldırısı konusunda endişeliydi, ama yardım ister gibi görünmek bir yana, endişesini belli etmek bile istemiyordu. Gökyüzünün altındaki karmaşa betimlemesindeki asıl amaç, Amerika’nın yaklaşımını, hem olası en büyük tehdidi hem de Çin’in buna direnme konusundaki yürekliliğini kabaca tasvir etmek için bu konuda açıkça talepte bulunarak endişesini belli etmeksizin anlamaktı. Hiçbir Amerikan istihbarat değerlendirmesi böylesine dehşet verici bir olasılığı düşünmemiş; hiçbir Amerikalı siyaset yapıcı böylesine küresel bir meydan okumayı hesaba katmamıştı. Yine de hikâyenin kapsamı Sovyet saldırısı gibi başlıca baskın bir endişeyi açıkça belirtmemekteydi ve böylelikle Çin bir ricacı olarak görünmeyi önlemiş oluyordu.

Zhou’nun sunumu, görünüşteki açıklığının tersine stratejik işbirliği konusunda bir tartışma için zekice hazırlanmış bir yaklaşım sunuyordu. Atlantik bölgesinde büyüyen bir tehdidin altında dost ülkelerle müttefiktik. Onlar sözlü taahhütleri yasal yükümlülüklerle dönüştürerek güvence ararlardı. Çinli liderler bunun tersi bir yolu seçmişlerdi. Çin’in bir nükleer savaş tehdidi karşısında bile, tek başına kalmaya nasıl hazır olduğu ve büyük kuvvetlerin oluşturduğu koalisyona karşı kendi başına uzatmalı bir gerilla savaşını nasıl yürüttüğü sonraki on yıl boyunca simgesel

³⁸⁵ “Görüşme Tutanakları, Pekin, 10 Temmuz 1971, 12:10-6:00,” *FRUS* 17, s. 403-404.

³⁸⁶ Chen Jian, *Mao’s China and the Cold War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001), s. 267.

bir Çin öyküsü hâline gelmişti. Bunun altında yatan amaç, özgüveni bir silaha ve aynı doğrultudaki görüşler üzerine kurulan bir karşılıklı bir yardımlaşma yöntemine dönüştürmekti. Çin ve ABD arasındaki karşılıklı yükümlülükler yasal belgelere dökülmeyecekti, ama ortak tehdit konusunda aynı anlayışı paylaşmaktaydılar. Her ne kadar Çin dış yardım konusunda bir talepte bulunmamış olsa da, aynı anlayışın paylaşılması durumunda, yardımlaşma konusu kendiliğinden ortaya çıkacaktı; diğer tarafın Çinlilerin görüşünü paylaşmaması veya da paylaşmayı sona erdirmesi durumunda, yardımlaşmadan vazgeçilecekti.

Kaçınılamaz geri dönüşümüzün yaklaşık on sekiz saat öncesinde, ikinci günkü oturumun hemen sonunda ve Zhou'nun Kuzey Koreli ileri gelenlerin ziyaretiyle meşgul olduğu akşam, Zhou Başkan Nixon'un ziyareti konusunu gündeme getirdi. Bu konuyla ilgili olarak Zhou da, ben de imalı atıflarda bulunmuş, ama ikimiz de çok açık olmaktan kaçınmıştık, çünkü ikimiz de bir ret cevabıyla karşılaşmak ya da rica eden durumuna düşmek istemiyorduk. Zhou en sonunda konuya bir protokol meselesi gibi yaklaşarak şık bir çözüm benimsemişti:

ZHOU: Ziyaretin açıklanması konusunda düşünceniz nedir?

KISSINGER: Hangi ziyaretin?

ZHOU: Açıklama sadece sizin ziyaretinizi mi içerecek, yoksa Başkan Nixon'un ziyaretini de mi?

KISSINGER: Benim ziyaretimi duyurup Başkan Mao'nun Başkan Nixon'a da davette bulunduğunu, davetin prensip olarak ya da önümüzdeki bahar gibi, belirli bir tarihte gerçekleşmek üzere kabul edildiğini söyleyebiliriz. Sizin isteğiniz nedir? Ikisini birlikte yapmamızın yararları olacağını düşünüyorum.

ZHOU: O zaman bir duyuru taslağı hazırlamak üzere adamlarınızdan bazılarını görevlendirmemiz iki taraf için de uygun olur mu?

KISSINGER: Üzerinde konuştuğumuz içerikte bir taslak hazırlamalıyız.

ZHOU: Her iki ziyaret için de.

KISSINGER: Bu iyi olur.

ZHOU: Bunu deneyeceğiz. (...) Saat altıdan ona kadar sürecek bir randevum var. Ofisim size açıktır. Ya da görüşmeler için konutunuza gidebilirsiniz. Akşam yemeğinizi yiyip dinlenir ve bir film izleyebilirsiniz.

KISSINGER: Saat 10:00'da buluşuruz.

ZHOU: Evet, sizin konutunuza geleceğim. Geceye kadar yoğun bir şekilde çalışırız.³⁸⁷

Kimin kimi davet ettiğinin söyleneceği konusundaki anlaşmazlık yüzünden bildiri o gece tamamlanamadı. İki taraf da diğerinin daha istekli görünmesini istiyordu. Anlaşmazlığı çözdük. Taslağı başkanın onaylaması gerekiyordu ve Mao uyumaya gitmişti. En sonunda Mao, "Başkan Nixon'un Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret etme konusundaki arzusundan haberdar olununca" bir "davetin yapıldığı" ve Nixon'un daveti "memnuniyetle" kabul ettiği şeklindeki bir formülü onayladı.

11 Temmuz Pazar günü, yola çıkışımızdan hemen önce, Başkan Nixon'un ziyaret bildirisinin taslağını tamamlamıştık. "Duyurumuz dünyayı sarsacak," dedi Zhou ve heyetimiz dünyanın sarsılmasından önceki saatler içinde heyecanını gizleyerek dönüş yolculuğuna çıktı. Nixon'u San Clemente'deki konutu olan "Batı Beyaz Sarayı"nda bilgilendirdim. Daha sonra, 15 Temmuz'da gizli ziyaret ve davet, Los Angeles ve Pekin'den aynı anda açıklandı.

Nixon Çin'de: Mao ile Tanışma

Gizli ziyaretten yedi ay sonra, 21 Şubat 1972'de soğuk bir kış gününde Başkan Nixon, Pekin'e ulaştı. Bunu, jeopolitik bir fırsat olarak görüp cesurca benimseyen müzmin antikomünist başkan için bu, bir zafer anıydı. O zamana kadar göstermiş olduğumuz sebatın ve başlattığı yeni dönemin bir simgesi olarak Çin askeri

³⁸⁷ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 10 Temmuz 1971, 12:10-6:00.," FRUS 17, s. 430-431.

bandosu *The Star-Spangled Banner* parçasını çalarken, tertemiz Mao ceketiyle rüzgârlı pistte bekleyen Zhou Enlai ile tanışmak üzere uçaktan tek başına inmek istemişti. Dulles'in hakaretini telafi eden sembolik tokalaşma, usulüne uygun olarak gerçekleşmişti. Ama tarihî bir olay için ortalık garip biçimde sessizdi. Nixon'un konvoyu Pekin'e girerken caddeler seyircilerden temizlenmişti. Ve Nixon'un gelişi akşam haberlerinde son haber olarak yer almıştı.³⁸⁸

Açılımın kendisi her ne kadar devrim niteliğinde olmuş olsa da son bildiri konusunda, özellikle Tayvan'la ilgili kilit paragrafta, henüz tam mutabakat sağlanmamıştı. Bir kutlama havası için henüz erkendi ve belki de bu Çinlilerin görüşmelerdeki prova edilmiş ağırbaşlı duruşlarını zayıflatacaktı. Ayrıca Çinli liderler, Çin'in Nixon'a Amerikan halkını yeniden canlandırma fırsatı verdiği için, Vietnamlı müttefiklerinin öfkeli olduğunun farkındaydılar. Düşmanlarının, müttefiklerinin başkentine gelmesi nedeniyle yapılacak bir sokak gösterisi, her zaman belli belirsiz olan Çin-Vietnam ilişkilerinin fazlasıyla gerginleşmesine yol açardı.

Ev sahiplerimiz gösteri eksikliğini gelişimizden sonra, birkaç saat içinde Nixon'u Mao ile görüşmeye davet ederek telafi etmişlerdi. "Davet etmek" ifadesi, Mao ile görüşmelerin nasıl gerçekleştiğini anlatmak için tam olarak uygun bir ifade değildi. Randevular asla planlanmış olmazdı; görüşmeler sanki doğal olaylarmış gibi kendiliğinden gelişirdi. Bir zamanlar kitleleri huzura kabul eden imparatorların tavırlarının birer taklidi gibiydiler. Mao'nun Nixon'u davet edeceğinin ilk belirtisi gelişimizden kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştı; Zhou'nun kabul salonunda benimle görüşmesi gerektiğine dair bir mesaj aldım. Bana, "Başkan Mao'nun Başkan Nixon'u görmek istediği" bilgisini verdi. Nixon'un çağrılmış olduğu izlenimini önlemek için akşam yemeğindeki etkinlik-

³⁸⁸ Margaret MacMillan, *Nixon and Mao: The Week That Changed the World* (New York: Random House, 2007), s. 22.

lerle ilgili düzenlemeler hakkında bazı konuları öne sürdüm. Alışılmadık biçimde sabırsız görünen Zhou karşılık verdi: “Başkan onu davet ettiği için, çok kısa zamanda görmek ister.” Mao, Nixon’u ziyaretinin hemen başlangıcında ağırlamakla daha görüşmeler başlamamışken ülkesinde ve uluslararası kitlelerin nazarında güvenilir desteğini göstermek istiyordu. Zhou’nun eşliğinde, Çin yapımı arabalar içinde Mao’nun konutuna doğru yola çıktık. Amerikalı güvenlik görevlilerine izin verilmemişti; basın da ancak sonradan haberdar edilecekti.

Mao’nun konutuna komünist devrimden önce, eski şehrin duvarlarının bulunduğu, doğu-batı ekseninde açılmış bir kapıdan geçilerek gidiliyordu. İmparatorluk Şehri’nin içine doğru uzanan yol bir gölle kucaklaşmakta, diğer tarafta da üst düzey yetkililer için bir dizi konut bulunmaktaydı. Binaların hepsi Çin-Sovyet dostluğu döneminde yapılmıştı ve Devlet Konukevi’ne benzer şekilde dönemin Stalin tarzını yansıtmaktaydı.

Mao’nun konutu farklı görünmemekle birlikte, diğerlerinden biraz ayrı duruyordu. Görünürde ne bir muhafız ne de iktidarın belirtisi sayılabilecek herhangi bir teferruat vardı. Bir pinpon masası küçük kabul salonun neredeyse tamamını kaplamaktaydı. Bu fazla önemli değildi, çünkü doğrudan Mao’nun çalışma odasına alındık. Oldukça dağınık görünen, üç duvarını kitaplar ve el yazmalarıyla dolu kitaplıkların kapladığı mütevazı büyüklükte bir odaydı. Kitaplar masaları kaplamış, yerlere yığılmıştı. Bir köşede basit ve sade bir yatak duruyordu. Dünyanın en kalabalık nüfuslu ulusunun en kudretli yöneticisi, yetkisi ve gücünü daha da ihtişamlı kılacak geleneksel simgelere ihtiyacı olmayan bir filozof kral olarak algılanmak istiyordu.

Mao, gerektiğinde kendisine yardımcı olmak üzere yanında bulunan bir bakıcı ile birlikte, yarım daire şeklinde dizilmiş koltukların ortasındaki bir koltuktan doğruldu. Önceki haftalarda elden ayaktan düşüren bir dizi akciğer ve kalp rahatsızlı-

ğı geçirdiğini, bu nedenle hareket etmekte güçlük çektiğini sonradan öğrendik. Mao, elverişsiz durumunun üstesinden gelmede olağanüstü bir irade ve kararlılık sergilemekteydi. Nixon'un ellerini her iki elinin içine alarak onu en cömert gülümsemesiyle karşıladı. Bu fotoğraf bütün Çin gazetelerinde yayımlandı. Çinliler Mao'nun fotoğraflarını bir politikanın yönünü ve gidişatını aktarmak için kullanma konusunda becerikliydiler. Mao kaşlarını çatmışsa, fırtına yaklaşıyor demektir. Ziyaretçisine parmağını sallarken fotoğrafı çekildiyse, öğretmeni rahatsız eden bazı kuşklar olduğu anlaşılırdı.

Görüşme bize Mao'nun şakacı sohbet tarzı ile tanışma imkânı sağlamıştı. Siyasi liderlerin çoğu düşüncelerini madde başlıkları ile sunar. Mao kendi düşüncelerini Sokrates tarzı bir üslupla ifade ediyordu. Bir soru ya da bir gözlemle başlıyor ve bununla ilgili yorum bekliyordu. Sonra yeni bir gözlemle devam ediyordu. Bütün bu kinayeli göndermeler, gözlemler ve sorgulamalar ağının arasından nadiren geçerli bir sonuç çıksa da bir yön belirleniyordu.

Mao en başından itibaren Nixon'la felsefi ya da stratejik bir diyalog yürütmeyi reddetmişti. Nixon, Şanghay'dan Pekin'e gelirken (uçacağımız yurt dışında bulunan Çinli müzakereciyi almak üzere Şanghay'da durmuştu) başkanlık heyetine refakat etmesi için gönderilen Dışişleri Bakan Yardımcısı Qiao Guanhua'ya, Mao ile felsefe tartışması yapmayı sabırsızlıkla beklediğini söylemişti. Mao bunu yapmayacaktı. Mevcut tek felsefe doktorunun ben olduğumu ileri sürerek şunları eklemişti: "Bugün onun ana konuşmacı olmasını istemeye ne dersiniz?" Mao alışkanlıkmışçasına, konukları arasındaki "aykırılıklar" üzerine oynamaktaydı: Bu kinayeli kaytarma, başkanlar genellikle güvelik danışmanları tarafından gölgede bırakılmayı hoş karşılamadıklarından, başkanla ulusal güvenlik danışmanı arasında olası bir tatsızlık yaratma amacına hizmet edebilirdi.

Mao, Nixon'un sıraladığı birkaç ülkenin sebep olabileceği tehlikeleri tartışmak için yaptığı imayı değerlendirmeye de istekli değildi. Nixon temel sorunları aşağıdaki gibi belirlemişti:

Bu odanın içinde kalması şartıyla kendimize şunu sormak zorundayız, örneğin Sovyetler'in sizinle olan sınırında neden Batı Avrupa ile olan sınırında olduğundan daha fazla askerî kuvveti var? Kendimize Japonya'nın geleceğinin ne olacağını sormalıyız. Bu konuda fikir ayrılıklarımızın olduğunu biliyorum, Japonya konusunda tarafsız mı olmak, tamamen savunmasız olmak mı daha iyidir, yoksa Japonya ile ABD'nin bir süre için ilişki içinde olması mı daha iyidir? (...) Sorun Çin Halk Cumhuriyeti'nin hangi tehlikeyle karşı karşıya olduğudur: Amerikan saldırısı tehlikesi mi, yoksa Sovyet saldırısı mı?³⁸⁹

Mao oltaya gelmemişti. "Bütün bu can sıkıcı sorunlarla fazla uğraşmak istemiyorum," deyip bu konuların başbakanla tartışılmasını tavsiye etti.

O zaman Mao, görünüşteki bu dolambaçlı diyalogla neyi iletmek istemişti? Belki de en önemli mesajlar, gerçekleşmemiş olan şeylerdi. Birincisi, on yıllardır süren karşılıklı ithamlardan sonra Tayvan konusu gündeme getirilmemişti. Görüşmelerin tamamının özeti aşağıdaki konulara ayrılmıştı:

MAO: Ortak eski dostumuz Başkomutan Çan Kay Şek bunu onaylamaz. Bize komünist haydutlar diyor. Geçenlerde bir konuşması yayınlandı. Görmediniz mi?

NIXON: Çan Kay Şek, Sayın Başkan'a haydut diyor. Sayın Başkan, Çan Kay Şek'e ne diyor?

ZHOU: Genel konuşmalarda onlara Çan Kay Şek'in hizbi deriz. Gazetelerde zaman zaman haydut deriz; karşılığında bize de haydut denir. Anlayacağınız, birbirimize hakaret ederiz.

³⁸⁹ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 21 Şubat 1972, 2:50-3:55," *FRUS* 17, s. 681.

MAO: Gerçekte bizim onunla olan dostluğumuzun geçmişi, sizin onunla dostluğunuzun geçmişinden çok eskidir.³⁹⁰

Ne bir tehdit ne talepler ne de geçmişteki çözümsüzlüklere yönelik bir atıf vardı. Bir savaş, iki askerî boyutta meydan okuma ve elçilik düzeyinde yüz otuz altı çözümsüz görüşmeden sonra, Tayvan meselesi aciliyetini yitirmişti. Zhou'nun gizli yapılan ilk toplantıda önermiş olduğu gibi, en azından bir süreliğine bir kenara bırakılmıştı.

İkincisi Mao, Nixon'un sıcak karşılanan bir ziyaretçi olduğunu iletmek istiyordu. Fotoğraf, bu görevi üstlenmekteydi. Üçüncüsü Mao, Çin'den ABD'ye yönelik her türlü tehdidi ortadan kaldırma gayreti içindeydi:

Günümüzde ABD'den ya da Çin'den bir saldırı olasılığı oldukça düşüktür, yani bunun önemli bir mesele olmadığını söylemek mümkündür, çünkü iki ülke arasında bir savaş durumu söz konusu değildir. Siz askerî birliklerinizden bir kısmını kendi topraklarınıza geri çekmeyi istiyorsunuz; bizimkiler de topraklarından dışarı çıkmayacaklar.³⁹¹

Çin askerî birliklerinin ülkelerinde kalacağını ifade eden şifreli cümle, Vietnam'ın da, Kore gibi yoğun bir Çin müdahalesi ile sona erme endişesini ortadan kaldırmaktaydı.

Dördüncüsü Mao, Amerika'ya açılım yolunu izlerken güçlüklerle karşılaştığını, ama bunların üstesinden geldiğini iletmek istiyordu. 1971 Eylülü'nde, söylentilere göre başarısız bir darbe girişiminin ardından başkenti terk ederek Moğolistan'daki bir askerî uçak kazasında ölen Lin Biao için alaycı bir mezar taşı yazısı sunuyordu:

Ülkemizde sizinle temaslarımıza karşı olan gerici bir grup vardı. Bunun sonucu bir uçağa binip ülkeyi terk etmeleri oldu. (...) Sovyet-

³⁹⁰ a.g.e., s. 678-79.

³⁹¹ a.g.e., s. 681.

ler'e gelince, en sonunda kazıp cesetleri çıkardılar, ama bu konuda bir şey söylemediler.³⁹²

Beşincisi Mao, hızlandırılmış çift taraflı işbirliği taraftarıydı ve konuyla ilgili teknik görüşmeler için bastırıyordu:

Bizim tarafımız bu konularla uğraşırken bürokratik davranır. Örneğin kişisel düzeyde bazı kişilerin değiş tokuş edilmesini istediniz, bunun gibi konular; bir de ticaret konusu var. Ama karar vermekten ziyade, büyük meselelere geçmeden önce küçük meseleleri çözmekte ısrar ettik ve tıkanıp kaldık. Ben kendi adıma tavrımda ısrarlıydım. Sonradan sizin haklı olduğunuzu gördüm ve masa tenisi oynadık.³⁹³

Altıncısı Mao hem kişisel olarak hem de daha güvenilir olmaları nedeniyle sağ kanat hükûmetleri ile çalışmayı tercih ettiği için Nixon'a karşı iyi niyetini vurgulamaktaydı. Büyük İleri Atılım ve Sağcı Karşıtı Kampanya'nın müsebbibi Mao, "oyunu Nixon'dan yana kullandığını" ve "sağ kanattaki bu insanlar iktidara geldiklerinde oldukça sevindiğini" (en azından Batı'da) söyleyerek insanı hayrete düşürüyordu:

NIXON: Başkan oyunu benden yana kullandığını söylüyorsa, o zaman oyunu iki musibetten daha az zararlı olanı için kullanmış demektir.

MAO: Sağcılar severim. İnsanlar sizin sağcı olduğunuzu söylüyorlar; Cumhuriyetçi Parti'nin de, Başbakan Heath'in de.³⁹⁴

NIXON: Ve General De Gaulle³⁹⁵ da öyle.

³⁹² a.g.e., s. 680.

³⁹³ a.g.e., s. 681-682.

³⁹⁴ Edward (Ted) Heath, 1970-1974 arasında İngiltere Başbakanı. Heath daha sonra 1974 ve 1975'te Pekin'i ziyaret edecek ve Mao ile tanışacaktır.

³⁹⁵ Charles de Gaulle, Fransız direniş lideri ve 1959-1969 arasında Fransa Cumhurbaşkanı. Paris, Çin Halk Cumhuriyeti'ni 1964 yılında tanımıştır.

MAO: De Gaulle ayrı bir mesele. Ayrıca Batı Almanya'daki Hristiyan Demokrat Parti'nin de sağcı olduğu söyleniyor. Sağdaki bu insanlar iktidara geldiklerinde oldukça mutlu oluyorum.³⁹⁶

Bununla birlikte Washington'da demokratlar iktidara gelseler de Çin'in onlarla da temas kuracağı uyarısını yapmaktaydı.

Nixon'un ziyaretinin başlangıcında henüz belirli görüşmelerin ayrıntıları bile belli olmamışken, Mao bu ziyaretin işaret ettiği şeyi üstlendiğini belirtmeye hazırdı. Diğer bütün konular temelde bir çerçeveye oturtulmuştu, ama Tayvan sorunu konusunda bir formül bulunup bulunamayacağı belli değildi. Fakat Nixon ile Zhou arasında planlanmış olan diyalogun on beşinci saatinde işbirliği konusundaki kapsamlı bir gündemi Mao desteklemeye hazırdı. Temel doğrultu oluşturulduktan sonra, Mao sabırlı olunmasını tavsiye ediyor ve üzerinde anlaşılmış bir bildiri hazırlamada başarısız olmamızı önlüyordu. Mao geçici terslikleri başarısızlık olarak görmek yerine, bunların gayretin yenilenmesini kamçılayan şeyler olduğunu ileri sürüyordu. Gerçekleşmesi çok yakın olan stratejik tasarı diğer bütün kaygıların üzerindeydi, hatta Tayvan konusundaki çözümsüzlüğün bile. Mao her iki tarafa da müzakerelerin belirli bir kısmı üzerinde çok fazla direkerek işi tehlikeye sokmamasını tavsiye etmişti:

Güzel güzel konuşmak tamam, aynı şekilde bir anlaşmaya varamamak da tamamdır; çünkü eğer çözümsüzlük içinde kalırsak bunun ne yararı olur? Neden bir sonuca ulaşabilmek zorundayız? İnsanlar diyecekler ki... eğer birinci seferde başarısız olursak, o zaman insanlar birinci seferde neden başaramadığımızı konuşacaklar. Bunun tek nedeni yanlış yol seçmiş olmamız olacaktır. İkinci seferde başarısak ne diyecekler?³⁹⁷

³⁹⁶ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 21 Şubat 1972, 2:50-3:55.," *FRUS* 17, sayfa 679-680.

³⁹⁷ a.g.e., s. 684.

Bir başka deyişle başlamak üzere olan görüşmeler öngörülemez bazı nedenlerden dolayı kilitlenecek olsa bile Çin, Amerika ile gelecekte arzu edilen stratejik işbirliği sonucuna ulaşmak için sonuna kadar direnecekti.

Görüşme sona ererken, sürekli devrimin elçisi Mao, şimdiye dek kapitalist emperyalist olarak karalanmış olan bir toplumun başkanına, iki ülke arasındaki ilişkilerin artık ideolojiyle bir ilgisi olmadığını vurgulamaktaydı:

MAO: [Dr. Kissinger'i işaret ederek] "Saati ve günü yaşayın." Sanıyorum, genel konuşursak, benim gibi insanların konuşmaları kulağa iddialı laflar gibi gelir. [Zhou güler.] Yani "bütün dünya birleşmeli; emperyalizmi, revizyonizmi ve tüm gericiileri alt ederek sosyalizmi kurmalıdır," gibi şeyler.³⁹⁸

Mao, on yıllar boyu ciddiye alınarak Çin'in her tarafında, kamuya açık her alanda çiziktirilmiş olan bu sloganın içermiş olduğu anlama gürültülü biçimde güldü. Konuşmayı karakteristik olarak alaycı ve güven tazeleyici bir yorumla tamamladı:

Ama belki de siz birey olarak bu alt edilecekler arasında olmamalısınız. Onun [Dr. Kissinger] kişisel olarak alt edilecek kişiler arasında olmadığı söyleniyor. Ve siz hepiniz alt edilecek olursanız, geriye hiç dostumuz kalmaz.³⁹⁹

Bu şekilde emniyete alınan uzun vadeli kişisel güven ve ilişkilerinin ideolojik olmayan temelini konuyla ilgili en yüksek otorite tarafından onaylanmasıyla iki taraf beş günlük diyalog ve aralara serpiştirilmiş turistük gezilerin olduğu ziyafet sürecini başlatmış olurdu.

Nixon-Zhou Diyalogu

Önemli konular üç kategoriye ayrılmıştı; birincisi tarafların uzun vadeli amaçları ve adını özellikle belirtmeden Sovyetler Bir-

³⁹⁸ a.g.e., s. 683.

³⁹⁹ a.g.e.

liği'ni ima ederek hegemonyacı kuvvetlere karşı işbirliği idi. Bu görüşmeler Zhou ve Nixon tarafından, içinde benim de bulunduğum sınırlı bir kadroyla yürütülecekti. Bunun için her öğleden sonra en az üç saat toplandık.

İkincisi iki tarafın dışışleri bakanlarının başkanlık edeceği ekonomik işbirliği, bilimsel ve kültürel alışveriş konularının tartışılması için bir forum düzenlenmesiydi. Son olarak final bildirisinin hazırlanması için Dışışleri Bakan Yardımcısı Qiao Guanhu ile benim başkanlığında çalışacak olan bir hazırlık komitesi vardı. Hazırlık komitesinin toplantıları akşam yemeğinden sonra gece geç saatlerde yapılıyordu.

Nixon aynı zamanda bir devletin de başkanıydı tabii, ama Zhou ile arasındaki görüşmeler, hiçbir güncel sorunla uğraşmalarını nedeniyle hükümet başkanları arasında yapılan diğer görüşmelerden farklıydı. Güncel meselelerin görüşülmesi bildiri hazırlık grubuna ve dışışleri bakanlarının görüşmelerine bırakılmıştı. Nixon, mevkidaşına Amerikan politikasının kavramsal bir yol haritasını sunmaya odaklanmıştı. İki tarafın başlangıç konuları göz önüne alındığında, Çinli muhataplarımızın Amerika'nın amaçları konusunda inanılır ve güvenilir bir rehberi dinlemeyecek olmaları önemliydi.

Nixon, bu rol için son derece donanımlıydı. Bir görüşmeci olarak yüz yüze görüşmelere karşı isteksizliği ve aslında bunlardan kaçınması belirsizlik ve anlam bulanıklığının ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Ama mükemmel rapor sunan biriydi. Tanıdığım on Amerikan başkanı arasında, uzun vadeli uluslararası eğilimler konusunda kavrayış açısından en benzersiz olanıydı. Zhou ile yaptığı toplantıların on beş saatini, onun önüne ABD-Çin ilişkilerinin görüntüsünü ve bunların dünya olaylarına etkisini koymak için kullanmıştı.

Çin'e gitmek üzere yola çıktığım sırada Nixon, Amerika'nın Taipei büyükelçisine kendi bakış açısının ana hatlarını bildirmek-

teydi; büyükelçinin kendi yöneticilerine, önümüzdeki yıllarda Amerika'nın Çin politikasının ağırlığını Taipei'den Pekin'e kaydıracağını açıklamak gibi can sıkıcı bir görevi vardı:

Diger Çin'le, anakarayla daha normal bir ilişkiye doğru adım adım ilerlemeye devam edileceği gerçeğini aklımızda bulundurmaliyiz ve Taipei de buna hazırlıklı olmalıdır. Çünkü menfaatlerimiz bunu gerektirmektedir. Onları sevdiğimiz için değil, onlar orada oldukları için. (...) Ve dünyanın durumu böylesine keskin biçimde değiştiği için.⁴⁰⁰

Nixon, Çin'in içinde bulunduğu sıkıntı ve kargaşaya rağmen Çin halkının üstün dirayeti sayesinde eninde sonunda dünya güçleri arasında ilk sıralara yükseleceğini öngörmüştü:

Şimdi biraz durup birisinin elverişli bir yönetim sistemiyle anakarayı kontrol altına almasıyla ne olabileceğini düşünebilirsiniz. Aman Tanrım. (...) dünya üzerinde bunun karşısında durabilecek hiçbir güç olamaz, yani 800 milyon Çinliyi elverişli bir sistemle çalıştıracaksınız... ve dünyanın lideri olacaklar.⁴⁰¹

Nixon şimdi Pekin'de havasını bulmuştu. Her ne kadar bir yönetim biçimi olarak komünizm hakkında uzun yıllara dayanan olumsuz görüşleri olsa da Çin'e gelişinin nedeni Çinli liderleri Amerika'nın demokrasi ilkelerine ya da serbest girişimciliğe döndürmek değildi. Nixon'un Soğuk Savaş dönemi boyunca peşinde olduğu şey, nükleer silahlarla dolu bir dünyada istikrarlı bir uluslararası düzenin kurulmasıydı. Bu nedenle Zhou ile ilk görüşmesinde, eskiden başarılarını Amerikan siyasetinin başarısızlığının bir işareti olarak yerdiği devrimcilerin samimiyetini övmüştü: "İlkelerinize derinden inandığınızı biliyoruz; biz de kendi ilkelerimize derinden inanırız. Sizin bizim ilkelerimizden ödün verme-

⁴⁰⁰ "Başkan Nixon ve ABD Çin Büyükelçisi (McConaughy) görüşmesi: Washington, 30 Haziran 1971, 12:18-12:35," *FRUS* 17, s. 349.

⁴⁰¹ *a.g.e.*, s. 351-352.

mizi istemeyeceğiniz gibi, biz de sizin kendi ilkelerinizden ödün vermenizi istemeyiz.”⁴⁰²

Nixon sahip olduğu ilkelerin, ülkesinin pek çok vatandaşı gibi önceleri kendisini Çin’in hedeflerinin tersi yönde politikaları savunmaya götürdüğünü açıkladı. Ama dünya değişmişti ve Amerika’nın çıkarları Washington’un bu değişikliklere uyum sağlamasını gerektirnekteydi:

(...) Benim görüşlerim, Eisenhower yönetiminde bulunmam sebebiyle o zamanlar Mr. Dulles’in görüşlerine benzemektedir. Ama dünya o zamandan beri değişti; bu yüzden ABD ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin de değişmesi gerekiyor. Başbakanın Dr. Kissinger’la bir görüşmesinde söylediği gibi, dümenci dalgalarla gitmelidir, yoksa azgın sulara boğulacaktır.⁴⁰³

Nixon, dış politikayı çıkarların uzlaşması üzerine dayandırmayı önermekteydi. Ulusal çıkarın açıkça kavranmasını ve istikrar içinde ya da en azından bir felaketten sakınarak müşterek çıkarların göz önünde bulundurulmasını sağlamakla Çin-ABD ilişkileri içine öngörülebilirlik kavramını sokmaktaydı:

(...) Burada konuşurken ben de, başbakan da biliyoruz ki yerleşik bir ilişki sadece dostluk temeline dayandırılmaz. (...) Birer dost olarak güzel bir dille konuşup anlaşabiliriz, ama bu dilde üzerinde anlaştığımız konular ulusal çıkarlara hizmet etmedikçe, bunun pek fazla anlamı olmayacaktır.⁴⁰⁴

Böylesi bir yaklaşıma göre, samimi bir işbirliğinin ön koşulu açık sözlülüktü. Nixon’un Zhou’ya dediği gibi, “Tam anlamıyla bir dürüstlük geliştirmemiz ve diğer tarafın, üzerinde anlaştığı-

⁴⁰² “Görüşme tutanakları: Pekin, 21 Şubat 1972, 5:58-6:55,” *FRUS* 17, s. 688.

⁴⁰³ *a.g.e.*, s. 689.

⁴⁰⁴ “Görüşme Tutanakları: Pekin, 22 Şubat 1972, 2:10-6:00 p.m.,” *FRUS* 17, s. 700.

mız ulusal çıkarlar dışında hiçbir şey yapmayacağını bilmemiz önemlidir.”⁴⁰⁵ Nixon’u eleştirenler bu ve benzeri ifadeleri bencilliğin bir çeşidi olarak kınamışlardır. Bununla birlikte Çinli liderler bu ifadeleri Amerikan güvenilirliğinin güvencesi olarak algılamışlardır; çünkü ifadeler kesin, güvenilir ve karşılıklıydı.

Bu temelde Nixon, Amerikan kuvvetlerinin Vietnam’dan çekilmesinden sonra bile, Amerika’nın Asya’daki kalıcı rolü için bir gerekçe öne sürmekteydi. Bunun alışılmadık olan yanı, *müşterek* çıkar olarak sunulmasıydı. On yıllar boyu Çin propagandası Amerika’nın bölgedeki varlığını bir tür sömürgeci baskı olarak kınamış ve “halkları” buna karşı ayaklanmaya davet etmişti. Ama Nixon, Pekin’de jeopolitik zorunlulukların ideolojiye ağır bastığı konusunda ısrarlıydı ve neticede Pekin’deki varlığı bunun kanıtıydı. Çin’in kuzey sınırlarında bir milyon Sovyet askerî birliği varken, Pekin artık dış politikasını “Amerikan emperyalizmini” devirmek gibi sloganlara dayandıramazdı. Yolculuktan önce Nixon bana Amerika’nın temel dünya rolünü önemle belirtmişti:

Amerika’nın dünyadaki rolü hakkında özür diler konumda olamayız. Geçmişte de, şimdi de ve gelecekte de olamayız. Amerika’nın yapacakları konusunda fazla açık sözlü olamayız. Pekâlâ, başka bir deyişle bağımıza taş basacağız, değerlerimiz için zorluklara katlanacağız ve geri çekileceğiz; onu yapacağız, bunu yapacağız. Çünkü şunu söylememiz gerektiğine inanıyorum, “Amerika kimi tehdit eder? Bizim yerimize bunu kimin yapmasını tercih ederdiniz?”⁴⁰⁶

Çin ve ABD yirmi yıllık aradan sonra ilk kez görüşmeye başladığında iki tarafın değerleri birbirine karşıt olmasa da birbirinden farklıydı. Tüm zorluklarına rağmen ulusal çıkarlarla ilgili

⁴⁰⁵ “Görüşme Tutanakları: Pekin, 24 Şubat 1972, 5:15-8:05 p.m.,” *FRUS* 17, s. 770.

⁴⁰⁶ “Görüşme Tutanakları: Washington, 14 Şubat 1972, 4:09-6:19 p.m.,” *FRUS* 17, s. 666.

mutabakat sağlanması yumuşamanın en anlamlı unsuruydu. İdeoloji, uçsuz bucaksız bir alanda güç sınamalarına meylederek iki tarafı çatışmaya sürüklerdi.

Pragmatizm yeterli bir araç mıydı? Çıkar çatışmalarını kolaylıkla ortadan kaldırdığı kadar onları keskinleştirebilir de. İki taraf da kendi amaçlarının diğerinden daha üstün olduğunu düşünecektir. Yurt içindeki durumunun dayanıklılığına bağlı olarak faydacı bakış açısına göre zorunlu sayılan ayrıcalıklar, içerdeki muhalifler tarafından zayıflığın göstergesi olarak kullanılabilir. Çin’le ilk görüşmelerde mesele, çıkarların birbiriyle uyumlu bir tanımının yapılıp yapılamayacağı ya da nasıl yapılacağı konusuydu. Nixon-Zhou görüşmeleri mutabakata varılması için bir altyapı sundu ve bu durumu kolaylaştıran köprü de Şanghay Bildirisi ve Tayvan’ın geleceğiyle ilgili çokça tartışılan bölümüydü.

Şanghay Bildirisi

Normalde, bildirilerin kısa bir raf ömrü olur. Bir gidişattan ziyade, içinde bulunulan atmosferi tanımlarlar. Bu durum Nixon’un Pekin ziyaretinde oluşturulan bildiri için geçerli değildi.

Liderler, bildirilerin tamamen kendi zihinlerinden ve mevki-daşları ile yaptıkları görüşmelerden ortaya çıktığı izlenimini yaratmaktan hoşlanırlar. Liderlerin bir bildiriye virgülüne kadar üzerinde anlaşılarak yazdıklarına dair yaygın görüşün cesaretini kırmamak gerektiğini çok iyi bilirler. Nixon ve Zhou, liderleri bir zirvenin kısa süreleri içinde tasarı hazırlama oturumlarına zorlamanın tehlikelerini biliyorlardı. Güçlü iradeye sahip insanlar zaman kısıtlaması ve ortam baskısının olduğu durumlarda genellikle çözümsüzlükleri aşmayı başaramazlar. Sonuç olarak diplomatların önemli toplantılara büyük ölçüde tamamlanmış tasarılarla katıldığı sık görülür.

Bu amaçla 1971 Ekim’inde, ikinci bir ziyaret için Nixon tarafından Pekin’e gönderildim. İlk gizli ziyarete Polo I adını vermiş

olmamızla birlikte, hayal gücümüz tükenmişti ve takip eden görüşmelerde bu seyahatin kod adının Polo II olmasına karar verilmişti. Polo II'nin başlıca amacı, dört ay sonraki ziyaretinde Nixon'un ve Çin yönetiminin destekleyeceği bir bildiri üzerinde mutabakata varılmasıydı.

Çin'in idari yapısının bir kargaşa içinde olduğu bir dönemde Pekin'e ulaştık. Birkaç hafta önce Mao'nun halefi olarak belirlenmiş olan Lin Biao, gerçek boyutları resmî olarak hiçbir zaman açıklanmayan bir komplo kurmakla suçlanmıştı. Farklı açıklamalar yapıldı. O zamanki hâkim görüş, Mao'nun sözlerini içeren "Küçük Kırmızı Kitap"ın derleyicisi olan Lin Biao'nun Amerika'ya yaklaşmaktansa, Kültür Devrimi'nin ilkelerine geri dönmenin Çin'in güvenliği açısından daha iyi olacağına karar verdiği yönündeydi. Ayrıca bu noktada, Lin'in Mao'ya karşı tavrının Zhou ve Deng'in pragmatik duruşlarına daha yakın bir noktada olduğu ve görünüşteki ideolojik bağnazlığının savunmaya yönelik bir taktik olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁷

Yardımcılarım ve ben 20 Ekim'de Pekin'e vardığımızda, krizin işaretleri her tarafta görülmektedir. Havaalanından geliş yolunda, "Kahrolsun Amerikan Emperyalist Kapitalizmi ve Onu Yöneten Köpekleri" yazılı bildik sloganları taşıyan afişlere rastladık. Afişlerin bir kısmı İngilizce yazılmıştı. Devlet Konukevi'ndeki odalarımıza benzer konulu bildiriler bırakılmıştı. Yardımcı personelinden bu bildirileri toplayıp Çinli protokol görevlisine götürmesini ve bildirilerin önceki bir konuk tarafından bırakıldığını söylemesini istedim.

Ertesi gün Büyük Salon'da Zhou ile yapılacak olan toplantıya giderken, bana eşlik eden dışişleri bakanı vekili olası sıkıntılı bir durumu fark etmişti. Can sıkıcı bir afişle değiştirilen bir postere dikkatimi çekmişti: "Afrika-Asya Pinpon Turnuvası'na hoş geldiniz." Diğer bütün afişler üzerleri boyanarak kapatılmıştı. Zhou laf

⁴⁰⁷ bkz. Gao Wenqian, *Zhou Enlai*, s. 151-53, s. 194-200.

arasında söyler gibi, Çin'in eylemlerini gözlememiz gerektiğini söylemişti, “kuru sıkıları” ya da boş laflarını değil. Bütün bunlar, birkaç ay sonra Mao'nun Nixon'a söyleyeceklerinin habercisiydi.

Bildiri üzerine tartışmalar yeteri kadar alışıldık biçimde başlamıştı. Benle ekibimin hazırladığı ve Nixon'un onayladığı bir taslağı masaya koydum. Tasarıda iki taraf da barışa olan bağlılıklarını ve öne çıkan konularda işbirliğine kararlı olduğunu yineliyordu. Tayvan'la ilgili bölüm boş bırakılmıştı. Zhou, taslağı tartışmaların temeli olarak kabul etti ve kendi düzenleme ve alternatiflerini ertesi sabah sunmaya söz verdi. Bunların hepsi alışılmış bildiri hazırlığı süreciydi.

Ertesi gün olanlar ise değildi. Mao, Zhou'ya, “zırva bir bildiri” olarak tanımladığı şeyi hazırlamayı kesmesini söyleyerek müdahalede bulundu. Komünist ilkelerine ilişkin nasihat içeren konuşmalarını “kuru sıkı” olarak adlandırıyordu, ama komünist kadrolar için bir tür rehber olduklarından onları terk etmeye hazır değildi. Zhou'ya Çinlilerin durumunun yanı sıra, komünist ilkelerini de yeniden şekillendiren bir bildiri hazırlaması için talimat vermişti. Amerikalılar kendi görüşlerini istedikleri gibi ifade edebilirlerdi. Mao yaşamını, barışın sadece mücadele sayesinde ortaya çıkabileceği fikri üzerine kurmuştu, kendi kendini bitirmesi üzerine değil. Çin, Amerika ile farklılıklarını açıkça dile getirmekten korkmazdı. Zhou'nun (ve benim) tasarısı o kadar adiydi ki Sovyetler onu imzalayabilirdi, ama ne uygulanabilirliği ne de bir anlamı vardı.⁴⁰⁸

Zhou'nun sunumu Mao'nun talimatları doğrultusunda hazırlanmıştı. Çinlilerin duruşunu uzlaşmaz bir dille ifade eden bir bildiri taslağı ileri sürüldü. Bizim duruşumuzu ifade etmek için boş sayfalar bırakılmıştı ve bunun oldukça güçlü bir biçimde ta-

⁴⁰⁸ bkz. Kuisong Yang ve Yafeng Xia, “Vacillating Between Revolution and Détente: Mao's Changing Psyche and Policy Toward the United States, 1969-1976,” *Diplomatic History* 34, sayı 2 (Nisan 2010): s. 407.

mamen tersi yönde olması beklenmekteydi. Ortak tavırlar için de bir final bölümü vardı.

İlk olarak afallamıştım. Ama düşününce bu alışılmadık tarz her iki tarafın da sorunlarını çözecekmiş gibi göründü. İki taraf da temel görüşlerini bir kez daha teyit ederek yurt içindeki kitlelerle endişeli müttefiklerin güvenini tazeleyebilecekti. Aradaki anlaşmazlıklar yirmi yıldır bilinmekteydi. Karşıtlıklar, varılan anlaşmaların altını çizerek ve olumlu sonuçlar çok daha güvenilir olacaktı. Diplomatik temsil ya da yeteri kadar güvenli iletişim imkânlarının yokluğunda Washington'la iletişim kurmak söz konusu olmadığından, Nixon'un düşüncesini uygulama konusunda kendimden yeterince emindim.

Bu minvalde Çin topraklarında hazırlanan ve basını tarafından yayımlanan bildiri Amerika'ya, "bireysel özgürlük ve dünyanın tüm halkları için sosyal gelişim" yükümlülüğünü tekrarlama; müttefikleri olan Güney Kore ve Japonya ile yakın bağlarını açıklama ve her ülkenin yabancı müdahaleden bağımsız olarak gelişme izni ve yeni bir dünya düzeni görüşünü açık seçik ifade etme imkanı vermişti.⁴⁰⁹ Çinlilerin bildiri taslağı da elbette ki karşı görüşleri eşit ölçüde ifade etmekteydi. Bu görüşler Çin halkı için bir sürpriz olamazdı; medyada bunları her gün görüp işitmekteydiler. Ama her iki bakış açısını da içeren bir belgeye imza atmakla iki taraf da ideolojik bağlamda bir ateşkesi ve görüşlerimizin birleştiği yeri etkili bir biçimde vurgulamaktaydı.

Bu yakınlaşmalar arasında diğerlerinden çok daha fazla önemli olan bir tanesi hegemonya maddesiydi:

... Tarafların hiçbirisi Asya-Pasifik bölgesinde hegemonya kurma arayışında olmamalı ve başka bir ülke veya bir grup ülkenin bu tür bir hegemonya kurmasına da karşı olmalıdır.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ "Joint Statement Following Discussions with Leaders of the People's Republic of China: Shanghai, February 27, 1972," *FRUS* 17, s. 812-816.

⁴¹⁰ *a.g.e.*, s. 814.

İttifaklar çok daha az şey üzerine kurulmuştur. Bütün o kılı kırk yaran sözcük seçimine karşın, hayret verici bir sonuçtu bu. Daha altı ay öncesinin düşmanları, Sovyet sahasının daha fazla yayılmasına karşı ortak muhalefetlerini ilan ediyorlardı. Bir sonraki adım kaçınılmaz biçimde Sovyetler'in ihtiraslarına karşı duracak bir stratejiyi tartışmak olacağından bu, gerçek bir diplomatik devrimdi.

Stratejinin sürekliliği, Tayvan konusunda ilerleme kaydedilip kaydedilemeyeceğine bağlıydı. Tayvan konusunun tartışıldığı Nixon seyahatine kadar taraflar, yedi ay önceki gizli ziyaretten başlayarak konuyu çoktan araştırmışlardı.

Görüşmeler artık bir diplomatın verecek bir kararı olduğu noktaya gelmişti. Taktiklerden biri ve aslında geleneksel yaklaşım taraflardan birinin aşırı uçtaki tutumunu ana hatlarıyla belirleyip daha uzlaşılabilir bir tutuma doğru aşama aşama geri çekmekti. Bu tür bir taktiği yurt içindeki kendi itibarını korumaya istekli görüşmeciler pek sever. Ne var ki aşırı bir dizi taleple başlayan bu taktik bir yandan “kuvvetli” görünse de diğer yandan açılış hamlesinin terk edilmesiyle başlayan ve giderek artan bir zayıflamaya doğru ilerler. Karşı taraf bir sonraki değişikliğin ne getireceğini görmek için, her aşamada saplanıp kalmaya ve görüşme sürecini dayanıklılığın sınanması hâline getirmeye eğilimlidir.

Süreci asıl meselenin üzerine çıkarmaktansa, en tercih edilebilir yol, bir tarafın en “uygulanabilir” olarak karar verdiği sonuca yakın açılış tekliflerinde bulunmak ve bir tarafın soyut “uygulanabilir” tanımını iki tarafın çıkarlarına uygun hâle getirmektir. Bu, her iki tarafın da ödün verme sınırının dar olduğu Tayvan konusunda özellikle güç bir işti. Bu nedenle en başından itibaren Tayvan konusunda yapıcı bir değişim için zorunlu olduğunu düşündüğümüz görüşleri ileri sürmüştük. Nixon, benim temmuz ve ekim toplantılarındaki konuşmalardan damıtılan bu görüşleri 22 Şubat'ta beş ilke olarak geliştirmişti. Bu ilkeler kapsamlı olduğu kadar, Ameri-

ka'nın vereceği ödünlerin de sınırydılar. Gelecek, bu ilkeler çerçevesinde seyredecekti. Bu ilkeler tek Çin politikasının bir kez daha kabul edilmesi; ABD'nin Tayvan'ın iç bağımsızlık hareketlerini desteklemeyeceği; ABD'nin Japonya'nın Tayvan'a yönelik herhangi bir eylemini cesaretlendirmeyeceği ki tarihe bakıldığında bu mesele Çin için özel bir endişe kaynağıdır; Pekin ve Taipei arasında her türlü barışçıl çözümün desteklenmesi; ilişkilerin normalleşmesinin sürdürülmesi taahhüdünü içermektedir.⁴¹¹ 24 Şubat'ta Nixon, ABD bu ilkeleri izlediği takdirde Tayvan meselesinin içeride nasıl gelişebileceğini açıkladı. Niyetinin, başkanlığının ikinci döneminde normalleşme sürecini tamamlamak ve bu zaman zarfında Amerikan birliklerini Tayvan'dan geri çekmek olduğunu tekrarladı, ama resmî bir taahhütte bulunacak durumda olmadığı uyarısını da yaptı. Zhou, iki tarafın da içinde bulunduğu "güçlükler" olduğunu ve "zaman kısıtlaması" olmadığını söyleyerek karşılık verdi.

Böylece belirsiz bir dengenin içinde yer alan ilkeler ve pragmatizm ile Qiao Guanhua ve ben Şanghay Bildirisi'nin geriye kalan son bölümünü hazırladık. Ana metin sadece bir paragraftı, ama hazırlaması neredeyse bir gece sürmüştü:

ABD tarafının açıklamasıdır: Birleşik Devletler, Tayvan Boğazı'nın iki tarafındaki tüm Çinlilerin bulunduğu yerde kalmaya devam etmelerini, ama bir tek Çin'in olduğunu ve Tayvan'ın Çin'in bir parçası olduğunu kabul etmektedir. Birleşik Devletler hükümeti bu duruma karşı çıkmayacaktır. Tayvan sorununu Çinlilerin kendi arasında barışçı bir yolla çözmelerinin kendi menfaati olduğunu tekrarlarlarken, bu görüş çerçevesinde tüm Amerikan askerî birlik ve tesislerinin Tayvan'dan çekilmesi konusundaki nihai amacı bir kez daha onaylamaktadır. Aynı zamanda gerginliğin azalmış olması nedeniyle Birleşik Devletler Tayvan'daki kuvvetlerini ve askerî tesislerini aşamalı olarak azaltacaktır.⁴¹²

⁴¹¹ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 22 Şubat 1972, 2:10-6:00," *FRUS* 17, s. 697.

⁴¹² "Joint Statement Following Discussions with Leaders of the People's Republic of China: Shanghai, Şubat 27, 1972," *FRUS* 17, s. 815.

Bu paragraf iç savaşıla geçen on yılları ve husumeti Pekin, Taipei ve Washington'un hep birlikte onaylayabileceği olumlu genel bir prensibin içine almaktaydı. ABD, Çin'i ayıran çizginin iki tarafındaki Çinlilerin de görüşlerini kabul eden tek bir Çin politikası uygulamıştır. Bu formülasyonun esnekliği ABD'ye o zamandan bu yana geçen yıllar içinde kendi durumunu "kabullenmekten" "desteklemeye" taşıma imkânı sağlamıştır. Tayvan'a da hem ekonomik alanda hem de yurt içinde gelişme şansı verilmiştir. Çin, Tayvan'la anakara arasında siyasi bir bağ kurmaya yönelik "temel uğraşının" kabul görmesini sağlamıştır. ABD, barışçıl bir çözümle kendi çıkarını yeniden onaylamıştır.

Zaman zaman ortaya çıkan gerginliklere rağmen Şanghay Bildirisi amacına hizmet etmiştir. İmzalanışından bu yana geçen kırk yıl içinde ne Çin ne de ABD ilişkilerinin ivmesinin kesintiye uğramasına neden olacak bir meseleye izin vermişlerdir. Bu süreç hassas ve zaman zaman gerilimli olmuştur. ABD barışçıl bir oluşumun önemine ilişkin kendi görüşünü, Çin ise nihai birleşmenin kaçınılmazlığına ilişkin görüşünü sürekli tekrarlamıştır. İki taraf da itidal içinde hareket etmiş, diğer tarafı bir irade ya da güç sınamasına zorlamaktan kaçınmaya çalışmıştır. Çin temel ilkelere başvurmuş, ama uygulamasının zamanlaması konusunda esnek davranmıştır. ABD, olaydan olaya hareket ederek pragmatik davranmış, bazen yurt içindeki Amerikan baskılarından fazlaca etkilenmiştir. Genel olarak Pekin ve Washington, Çin-Amerikan ilişkilerinin ağır basan önemine öncelik tanımışlardır.

Bununla birlikte geçici bir görüş birliği antlaşması ile kalıcı koşullar birbirine karıştırılmamalıdır. Hiçbir Çinli lider nihai birleşme konusundaki ısrarını hiçbir zaman terk etmemiştir ve böyle bir şey olması da beklenemez. İleride görevde olabilecek hiçbir Amerikan lideri, bu sürecin barışçıl olması gerektiği konusundaki ulusal inancından vazgeçmeyecek ya da konuyla ilgili ulusal görüşünü değiştirmeyecektir. Her iki tarafın, kendilerinin

birbirlerinin dayanıklılığını ve görüşlerinin doğasını sınamak zorunda olduklarını hissedecekleri bir noktaya doğru sürüklenmelerini önlemek için siyasete gereksinim olacaktır.

Sonuç

Okur, burada sözü edilen türden konukseverlik ve protokolün o zamandan bu yana geçen on yıllar içinde büyük ölçüde değiştiğini aklında bulundurmalıdır. Ne gariptir ki eski komünist liderler tarafından gösterilen konukseverlik, günümüzün daha az coşkulu ve az ayrıntılı uygulamalarından ziyade, imparatorluk geleneğine daha yakındı. Büyük ölçüde değişmeyen şey kılı kırk yaran titiz hazırlıklar, tartışmaların karmaşıklığı, uzun erimli plan yapma kapasitesi ve manevi meselelerin zekice algılanmasıdır.

Nixon'un Çin ziyareti, uluslararası konularda çığır açan değişikliklere neden olan ender resmî ziyaretlerden biridir. Çin'in küresel diplomasi oyununa yeniden girişi ve ABD'nin artan stratejik seçenekleri uluslararası sisteme yeni bir canlılık ve esneklik kazandırmıştır. Nixon'un ziyaretini diğer Batılı demokrasiler ve Japon liderlerinin benzer ziyaretleri izlemiştir. Şanghay Bildirisi'ndeki hegemonya karşıtı maddenin benimsenmesi, ittifaklarda fiili bir değişimin belirtisiydi. Başlangıçta sadece Asya ile ilgili olmasına rağmen, proje bir yıl sonra dünyanın geri kalanını da içine almıştı. Çin ile ABD arasındaki müzakereler, resmî müttefikler arasında bile, nadir rastlanır bir yoğunluğa erişmişti.

Birkaç hafta büyük bir coşku durumu hâkim olmuştu. Birçok Amerikalı Çin'i aslında ait olduğu milletler topluluğuna geri döndüren girişimi sevinçle karşılamakta haklı, ancak gelinen noktayı uluslararası siyasetin kalıcı bir hâli olarak görmekte haklı değildi. Gerek doğuştan kuşkucu olan Nixon, gerekse ben, önceki bölümlerde anlatılan Çin politikalarının yine buna benzer bir inançla yürütüldüğünü ya da şimdi böylesine coşkuyla bizi selamlayan liderlerin daha kısa zaman önce bizimkinden tamamen farklı yöntemler

konusunda aynı derecede ısrarlı ve coşkulu olduklarını unutmamıştık. Aynı şekilde ne Mao'nun ne de ondan sonrakilerin hayat boyu sahip oldukları inançları terk etmeleri beklenebilirdi.

Gelecekteki Çin politikasının yönelimi ideoloji ve ulusal çıkarların bir bileşimi olmalıydı. Çin açılışının sağladığı şey, çıkarların uyuştugu yerde işbirliğini artırmak ve aradaki anlaşmazlıkları hafifletmek için fırsattı. Uzlaşma arayışları zamanında, Sovyet tehdidi tarafları harekete geçiren güç olmuştu, ama asıl zor olan görev, yeni kuşak liderlerin aynı zorunluluklarla harekete geçecekleri ve on yıllar sürecektir işbirliğine olan inançlarının oluşturulmasının gerekliliğiydi. Bununla beraber benzer türde bir değişimi Amerikan tarafında da geliştirmek gerekecekti. Çin-Amerikan uzlaşmasının ödülü ebedi bir dostluk hâli ya da değerlerin uyuşması değil, sürekli bakım gerektiren ve belki de zamanla daha büyük bir değerler uyumu yaratacak olan küresel dengenin yeniden sağlanması olacaktır.

Bu süreçte, her iki taraf da kendi çıkarlarının muhafızı olacaktı ve her biri Moskova ile ilişkilerinde diğerini kaldıraç dayanağı olarak kullanmanın yolunu arayacaktı. Mao, gerilimlerden hiç yorulmadığı için dünya durağan kalmayacaktı; çelişki ve dengesizlik doğanın yasasıydı ne de olsa. Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi bu görüşü yansıtarak Nixon'un ziyaretini "Çin'in anlaşmazlıklardan yararlanarak düşmanları bölme ve kendini yükseltmesine" örnek olarak tanımlayan bir doküman yayınlamıştı.⁴¹³

İki tarafın çıkarları her zaman birbiriyle gerçekten uyumlu olacak mıydı? Çelişen duyguların karmaşasını önlemek için, çıkarları geçerli ideolojilerden yeteri kadar ayrı tutabilecekler miydi? Nixon'un Çin ziyareti bu güçlüklerle mücadelelerin kapısını açmıştı ve onlar hâlâ bizimle birlikteler.

⁴¹³ Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi, "Çin-Amerikan ortak bildirisi-ne bakış, 7 Mart 1972," Yang-Xia, "Vacillating Between Revolution and Détente," sayfa 395.

KISIM 10

Yarı İttifak: Mao ile Görüşmeler

ÇİN'E YAPILAN GİZLİ ZİYARET Çin-Amerikan ilişkilerini yeniden tesis etmiştir. Nixon'un ziyareti bir stratejik işbirliği dönemini başlatmıştır. Ancak bu işbirliğinin ilkeleri belirlenirken, çerçevesi henüz oluşturulmayı beklemekteydi. Şanghay Bildirisi'nin üslubu bir çeşit ittifakı ima etmekteydi. Çin'in özgüven olgusu şekille içerik arasında bağlantı kurmayı güçleştiriyordu.

Tarihte uluslararası ilişkiler olduğu müddetçe ittifaklar olmuştur. Bu ittifaklar her bir müttefikin gücünü bir araya getirmek; müşterek yardımlaşma yükümlülüğü sağlamak; taktikle ilgili değerlendirmelerin ötesinde bir caydırıcılık unsuru temin etmek gibi çeşitli nedenlerle oluşturulmuştur. Çin-Amerikan ilişkilerinin kendine has yaklaşımı, tarafların eylemlerini herhangi bir resmî yükümlülük olmaksızın düzenlemek istemesidir.

Bu durum uluslararası ilişkileri kavrama konusunda Çin'in doğasında var olan bir olgudur. Mao, Çin'in "ayağa kalktığını" beyan etmiş olduğundan, Birleşik Devletler'e elini uzatacak, ama Çin'in yüzleşmesi muhtemel tehditler karşısında gücünün yetersiz kalabileceğini hiçbir zaman itiraf etmeyecekti. Ulusal menfa-

atlerin dışında kalan talepler karşısında herhangi bir zamanda ortaya çıkabilecek somut bir yükümlülüğü de kabul etmeyecekti. Halk Cumhuriyeti'nin çok başlarında, yani Mao'nun liderliğinin ilk dönemlerinde, uluslararası statüsünü kazanması için desteğe gereksinimi olduğu zamanlarda, Çin yalnızca bir ittifak yapmıştı. Bu ittifak Sovyetler Birliği ile yapılmıştı. 1961 yılında Kuzey Kore ile bir Dostluk, İşbirliği ve Müşterek Yardımlaşma Antlaşması imzalamış olup bu anlaşmada belirtilen "dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı ortak savunma" koşulu hâlen yürürlüktedir. Ama bu akdin antlaşmadan ziyade, Çin tarihinden aşına olduğumuz bağlılık ilişkisi tarzında bir yapısı vardır. Burada Pekin, Kuzey Kore için koruma sağlamaktadır; ilişkide karşılıklılık esası Kuzey Kore için söz konusu değildir. Mao, Sovyetler'e tabi olmanın ima edilmesini bile kabul etmediğinden, Sovyetler'le yapılan ittifak başından itibaren büyük ölçüde yıpranmış, etkinliğini yitirmiştir.

Nixon'un Çin ziyaretinden sonra karşılıklı güvencelerin belgeye dökülmesi gibi resmiyet içermeyen bir ortaklık doğdu. Ama bu resmî olmayan anlaşmalara dayanan üstü kapalı bir ittifak da değildi. Bu, 1973 Şubat ve Kasım aylarında Mao ile yapılan görüşmelerle, 1973'te Zhou ile yapılan uzun toplantılarda varılan mutabakat bir tür yarı ittifaktı. Pekin o zamandan itibaren, aynen Nixon'un ziyaretinden önce olduğu gibi, Amerikan gücünün gösterilmesini denetleyip kısıtlamaya çalışmamıştır. Bunun yerine, Çin'in hedefi ABD'yi "kutup ayısının" karşıt gücü olarak desteklemek için açık bir stratejik plan hâline gelmiştir.

Bu paralellik Çinli ve Amerikalı liderlerin, özellikle Sovyetler Birliği ile ilgili olarak müşterek jeopolitik hedefleri paylaşıp paylaşmayacağına bağlıydı. Amerikalı liderler Çinli mevkidaşları tarafından, çoğunlukla alışılmadık biçimde patavatsız bir dille, sanki bu konunun onların bildik kurnazlıklarına ve düzenbazlıklarına terk edilmeyecek kadar önemli olduğundan endişe ederek Sovyet eğilimleri konusunda özel seminerlere davet edilmektey-

diler. ABD de stratejik planı hakkında kapsamlı bilgilendirme toplantıları ile karşılık vermektedir.

Çinliler, yeni ilişkinin ilk yıllarında, zaman zaman Amerikan emperyalizmine karşı, bazıları çok iyi çalışılmış konuşmalar şeklinde ideolojik “toplara” ateşlemeyi sürdüreceklerdi, ama baş başayken ABD’li yetkililerin dış politikada fazla ihtiyatlı olmalarını eleştireceklerdi. Aslında 1970’ler boyunca Pekin, Sovyet tasarılarına karşı güçlü bir mücadele veren Amerika’yı, Amerikan halkı ya da Amerikan kongresinden daha fazla desteklemiştir.

“Yatay Çizgi:” Kuşatma Politikasına Çin Yaklaşımı

Bir yıl boyunca bu planın eksiği Mao’nun onayı olmuştur. Mao, Nixon’la görüşmesinin genel gidişatını önemsemekle birlikte, muhtemelen Şanghay Bildirisi’nin etkisi henüz belirsiz olduğundan, strateji ya da taktik konusunda tartışmayı gösterişli bir biçimde geri çevirmişti.

Mao bu boşluğu benimle yaptığı kapsamlı iki görüşme ile doldurdu: İlki 17 Şubat 1973’te gece geç saatlerde başlayıp 11:30’dan sabah 01:20’ye kadar sürmüştü. İkincisi 12 Kasım 1973’te akşam 5:40 ile 8:25 arasındaydı. Görüşmelerin ortamı içeriklerini açıklar. İlki, en önemli Kuzey Vietnamlı müzakereci Le Duc Tho ile benim Vietnam Savaşı’nı sona erdirmek için Paris Barış Antlaşması’nı paraf etmemin üzerinden bir ay geçmeden gerçekleşmişti. Bu antlaşma, Çin’i Hanoi ile her türlü komünist dayanışma sergileme zorunluluğundan kurtarmaktaydı. İkinci görüşme, 1973’teki Arap-İsrail Savaşı’nda Amerika’nın kararlı rolünü ve özellikle Mısır’da Arapların güveninin Sovyetler Birliği’nden ABD’ye doğru değişmesi sonucunu takiben gerçekleşmişti.

Her iki toplantıda da Mao basın mensuplarının önünde Çin-Amerikan ilişkilerini sıcak bir şekilde desteklemişti. Şubat’ta, bir zamanlar ABD ve Çin’in “iki düşman” olduğuna dikkat çekmiş, ama “şimdi aramızdaki ilişkiye dostluk adını veriyoruz,” diyerek

sözlerine devam etmişti.⁴¹⁴ Mao yeni ilişkiyi dostluk olarak tanımladıktan sonra, ona işlevsel bir tanım vermeye girişmişti. Mesellerle konuşmayı sevdiğinden, üzerinde en az endişe ettiğimiz konuyu, Çin'i ziyaret eden Amerikalı yetkililere karşı olası Çin istihbarat operasyonları konusunu seçmişti. Karşılık talep etmeksizin bir tür ortaklığı duyurmanın dolaylı bir yolu bu:

Ama yanlış kelimeler seçmeyelim ya da aldatmacaya bulaşmayalım. Sizin evraklarınızı çalmayız. Onları kasten bir yerlerde bırakabilir ve bizi denersiniz. Gizlice ya da dinleme cihazıyla dinlemekle de uğraşmayız. Bu tür küçük hilelere hiç gerek yok. Ve bazı büyük manevralara da gerek yok. Sizin muhabiriniz, Mr. Edgar Snow'a söylemiştim. (...) Bizim kendi istihbarat servisimiz de var, o da aynı. İyi çalışmazlar [*Başbakan Zhou güler*], mesela Lin Biao hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı [*Başbakan Zhou güler*]. İşte, sizin gelmek istediğinizi de bilemediler.⁴¹⁵

En az akla yatkın olasılık Çin ve ABD'nin birbiri hakkında istihbarat toplamayı bırakmasıydı. ABD ve Çin'in ilişkilerinde gerçekten yeni bir döneme girmeleri durumunda birbirlerine karşı şeffaf olmaları ve aynı doğrultudaki tahminleri incelikle değerlendirmeleri önemliydi. Ama istihbarat servislerinin eylemlerini kısıtlamak başlangıç için alışılmadık bir yoldu. Mao şeffaflaşma için bir öneri getirmekteydi, ama aynı zamanda oyuna getirilemeyeceğinin de uyarısını yapmaktaydı. Bu mesele, Mao'nun kasım görüşmesinde de dile getirdiği bir konuydu. Sovyetler'e karşı on bin yıllık ideolojik mücadele sürdürme sözünü nasıl değiştirdiğini mizah, küçümseme ve strateji ile harmanladığı bir girizgahla anlattı:

⁴¹⁴ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 17-18 Şubat 1973, 11:30 p.m.-1:20 a.m.," David P. Nickles, *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1969-1976*, cilt 18, *China 1973-1976* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2007), s. 124.

⁴¹⁵ a.g.e., s. 124-25.

MAO: Romanya'dan [Komünist lider Nikolay] Çavuşesku aracılığı ile barış yapmayı denediler; bizi ideolojik alanda mücadeleyle sürdürmemeye ikna etmeye çalıştılar.

KISSINGER: Çavuşesku'nun buraya geldiğini hatırlıyorum.

MAO/ZHOU: Bu uzun zaman önceydi.

ZHOU: Çin'e ilk gelişinde. [İngilizce söyledi.]

MAO: Ve ikincisinde [Sovyet Başbakanı Aleksey] Kosigin kendisi geldi; bu da 1960'daydı. Ona karşı on bin yıllık bir mücadele sürdürdüğümüzü açıkladım [kahkahalar].

TERCÜMAN: Başkan, mücadeleyle geçen on bin yıldan söz ediyordu.

MAO: Ve bu kez Kosigin'e bir ayrıcalık yaptım. Aslında bu mücadelenin on bin yıl süreceğini söylemiş olduğumu belirttim. Ama beni görmeye şahsen gelmiş olmasının şerefine, bunun bin yılını indirecektim [kahkahalar]. Ne kadar cömert olduğumu kabul etmelisiniz. Bir kez bir ayrıcalık yaptım mı, bu bin yıl olur.⁴¹⁶

Temel mesaj aynıydı: Mümkünse işbirliği yapın, taktiksel manevralara girişmeyin, çünkü akla gelebilecek her türlü çatışmanın kurdu olan Mao'yu oyuna getirmek mümkün değildir. Daha derin anlamıyla bu sözler aynı zamanda bir uyarıydı: Barış hâlindeyken önüne engeller çıkarılacak olursa, Çin kararlı ve amansız bir düşmana dönüşebilirdi.

Mao bir yıl önce Nixon'la konuşurken, Tayvan'la ilgili her türlü referanstan kaçınmıştı. Şimdi her tehdit unsurunu ortadan kaldırmak için Tayvan meselesini ABD-Çin ilişkilerinden tamamen ayırıyordu: "ABD'nin bizimle ilişkileri konusu, bizim Tayvan'la ilişkilerimizden ayrı tutulmalıdır." Mao'nun görüşüne göre Birleşik Devletler, Japonya ile yaptığı gibi (resmî olmayan sosyal ve ekonomik ilişkileri sürdürürken) "Tayvan'la olan diplomatik ilişkilerini kesmeliydi," "kendi ülkelerimiz için diplomatik ilişkiler meselesini çözmek, ancak o zaman mümkün olur." Öte yan-

⁴¹⁶ a.g.e., s. 381.

dan Mao, Pekin'in Tayvan'la ilişkileri konusunda uyarıda bulunuyordu: "(...) Bu oldukça karmaşık bir konu. Barışçıl bir dönüşüm olacağını sanmıyorum." Mao sonra Dışişleri Bakanı Ji Pengfei'ye dönerek sordu, "Sen inanıyor musun?" Salondaki diğer Çinlilerle bir süre daha konuştuktan sonra, Mao kararını vermişti; baskının hiçbir türü için zaman yoktu:

MAO: Bunlar bir grup karşı devrimci. Bizimle nasıl işbirliği yapabilirler? Diyorum ki mevcut koşullar içinde Tayvan olmaksızın devam edebiliriz, bırakın onlar yüz yıl sonra gelsinler. Dünyadaki olayları bu kadar hızlandırmayın. Bu kadar aceleye ne gerek var? On, on iki milyonluk nüfusa sahip bir ada sadece.

ZHOU: 16 milyon oldular.

MAO: Sizin bizimle olan ilişkilerinize gelince, yüz yıl beklemek gerektiğini düşünmüyorum.

KISSINGER: Buna inanırım. Çok daha çabuk olması gerektiğini düşünüyorum.

MAO: Ama buna siz karar vereceksiniz. Sizi acele ettirmeyeceğiz. Şimdi gereksinim duyarsanız, biz varız. Eğer şimdi olamayacak gibi hissediyorsanız, o zaman bunu ileri bir tarihe erteleriz.

...

KISSINGER: Bu bir gereksinim duyma meselesi değil; bu olasılıkların uygulanabilirliği meselesi.

MAO: Aynı şey *[kahkahalar]*.⁴¹⁷

Mao'nun kendine özgü çelişkili tarzı içinde eşit öneme sahip başlıca iki düşünce vardı: İlki Pekin, Tayvan meselesinde güç kullanma seçeneğinden feragat etmeyecekti ve gerçekten bir gün güç kullanması bekleniyordu, ama ikinci olarak en azından şimdilik, Mao yüz yıl bekleme niyetinde olduğunu söyleyerek bunu erteliyordu. Şakalaşmalar, şayet Sovyetler'in yayılması önlenirse, iç gerilimin bir sonucu olarak Sovyet sisteminin çökeceğini varsayan George Kennan'ın kuşatma teorisinin saldırgan bir uygulaması

⁴¹⁷ Adı geçen yayın, sayfa 387-88.

yönündeki temel düşüncenin yolunu açmak üzere planlanmıştı.⁴¹⁸ Fakat bir yandan Kennan ilkelerini öncelikle diplomasinin yürütülmesine ve iç politikaya uygularken, Mao doğrudan çatışmayı savunuyordu.

Mao bana, Sovyetler Birliği'nin küresel çapta karşı konulması gereken küresel bir tehdidi temsil ettiğini söylemişti. Diğer uluslar ne yaparlarsa yapsınlar, Çin askerî kuvvetleri bir gerilla savaşı yürütmek üzere ülke içlerine çekilmek zorunda kalsalar bile, bir saldırıya karşı direnecekti. Ama Birleşik Devletler ve benzer görüşteki ülkelerle yapılacak işbirliği, neticesi Sovyetler Birliği'nin uzun vadeli güçsüzlüğü ile belirlenmiş olan mücadelenin zafere ulaşmasını hızlandıırdı. Çin ne yardım isterdi ne de kendi işbirliğini diğerlerinin işbirliğine göre belirlerdi. Ama aynı doğrultudaki stratejilerle, özellikle ABD ile uyum sağlamaya hazırdı. Anlaşmanın ortak görüşleri olmalıydı, resmî yükümlölükleri değil. Mao, Sovyetler'i geniş çaplı olarak kuşatmaya yönelik bir politikanın başarılı olacağını, çünkü Sovyetler'in hırslarının kapasitelerinin üzerine çıktığını savunuyordu:

MAO: O kadar çok düşmanla uğraşmak zorundalar ki! Pasifik'le baş etmek zorundalar. Japonya ile uğraşmak zorundalar. Çin'le uğraşmak zorundalar. Birçok ülkenin yer aldığı Güney Asya ile uğraşmak

⁴¹⁸ George Kennan'ın Moskova'dan gönderdiği 1946 tarihli "Uzun Telgraf" ve 1947'de *Foreign Affairs* dergisinde isimsiz yayınlanan makalesi "The Sources of Soviet Conduct (Sovyet Yönetiminin Kaynakları)," Sovyetler Birliği'nin ideoloji yoluyla ABD ve Batı'ya yönelik amansız bir düşmanlık içine girdiğini ve Sovyet güdümlü komünizmin esaslı bir direnişle karşılaşmadığı her yere yayılacağını ileri sürmektedir. Kennan, "ustaca ve özenle uygulanacak, sürekli değişen bir dizi coğrafi ve siyasi hedefle" Sovyet baskısının sınırlandırılabilmesini ileri sürmüş olsa da, onun kuşatma teorisi öncelikle askerî bir öğreti değildi; diplomatik baskı unsurunun kullanımı ile komünist olmayan dünyadaki iç siyasetin gücü ve sosyal reformlara, Sovyet yayılmacılığı karşısında bir engel olarak büyük önem veriyordu.

zorundalar. Ve burada sadece bir milyon askerî birlikleri var ki saldırı yapmak bir yana, kendilerini savunmaya bile yeterli değil ve hâlâ hücum kuvvetleri eksik. Ama siz başlangıçta onlara izin vermedikçe saldıramazlar ve siz onlara önce Orta Doğu ve Avrupa'yı verirseniz, böylelikle birliklerini doğuya doğru yerleştirirler. Bu da bir milyon askerî birliği aşacaktır.

KISSINGER: Böyle bir şey olmayacak. Avrupa, Japonya ve ABD birlik olurlarsa ki Orta Doğu'da da son defasında başkanla konuştuğumuz şeyi yapıyoruz, Çin'e yönelik bir saldırı tehlikesinin çok azalacağı konusunda başkanla aynı görüşeyim.

MAO: Bizim onların askerî birliklerinden bir kısmını baskı altında tutmamız da Avrupa ve Orta Doğu'da sizin yararınızdır. Örneğin Dış Moğolistan'da konuşlandırılmış olan birlikleri var ve bunun gerçekleşmesi Kruşçev dönemine gidecek kadar eski değil. O zamanlar Dış Moğolistan'da askerî birlikleri yoktu, çünkü Zhenbao Adası olayı Kruşçev'den sonra ortaya çıkmıştır. Bu olay Brejnev zamanında oldu.

KISSINGER: 1969 yılıydı. Batı Avrupa, Çin ve Birleşik Devletler'in bu dönemde koordineli bir yol izlemeleri bu nedenle önemlidir.

MAO: Evet.⁴¹⁹

Mao'nun teşvik etmekte olduğu işbirliği Asya sorunları ile sınırlı değildi. Mao, ironiden hiçbir eser olmaksızın, Orta Doğu'da Sovyetler'e karşı Birleşik Devletler'in askerî müdahalesini, Çin propagandasının geleneksel olarak bağıra bağıra karşı olduğu "emperyalist saldırının" ta kendisini teşvik etmekteydi. 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'ndan kısa bir süre sonra ve Saddam Hüseyin'in Moskova ziyaretinin ardından Irak, Mao'nun dikkatini çekmiş ve kendi küresel stratejisinin bir parçası olarak sunulmuştur:

MAO: Ve şimdi ortada can alıcı bir mesele var; bu Irak, yani Bağdat sorunudur. Bu bölgede bazı çalışmalar yapmanın sizin için mümkün olup olmadığını bilmiyoruz. Bize gelince, bizim pek fazla imkânımız yok.

⁴¹⁹ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 12 Kasım 1973, 5:40-8:25 p.m.," FRUS 18, s. 385.

ZHOU: Bunu yapmak oldukça güç. Onlarla temas kurmak mümkün, ama yönelimlerini değiştirmek zaman alır. Onlar tarafından mağdur edildikten sonra, yönelimlerini değiştirmeleri muhtemeldir.⁴²⁰

Zhou, Irak'ın yönelimini değiştirmek zorunda kaldığından Sovyetler Birliği'ne güvenmesinin kendisine pahalıya mal olacağını gösterecek, Mısır'da olduğu gibi eş güdümlü bir siyaset uygulamanın gerekli olduğunu ileri sürüyordu (Bu, tıpkı Çin'in olduğu gibi, müttefiklerinin Moskova'nın baskıcı davranışlarından nasıl bıktıklarına dair iğneleyici bir yorum olabilirdi). Bu bağlamda Mao, Orta Doğu'daki çeşitli devletlerin neredeyse hepsinin güçlü ve zayıf yanlarını gözden geçirmişti. Sovyet yayılmacılığının önünde engel olarak Türkiye, İran ve Pakistan'ın önemini vurgulamaktaydı. Irak'ın yanı sıra, Güney Yemen hakkında da endişeliydi.⁴²¹ Hint Okyanusu'ndaki gücünü artırması için Birleşik Devletler'i sıkıştırıyordu. Amerikan muhafazakârlarının onaylayacağı tipik bir Soğuk Savaş dönemi savaşçısıydı.

Japonya, Mao'nun eş güdümlü stratejisinin başlıca bileşeniydi. 1971 yılındaki gizli toplantıda, Çinli liderlerin ABD-Japonya arasında gizli bir anlaşma olduğuna ilişkin hâlen ciddi kuşkuları vardı. Zhou, Japonya'dan sakınmamız konusunda bizi uyarmıştı; mevcut dostluğun, Japonya'nın ekonomisini düzelterip bize meydan okuyacak duruma gelmesiyle bozulacağını söyledi. 1971 Ekim'inde Japonya'nın "kanatlarının palazlandığını ve havalanmaya hazırlandığını" söylemişti.⁴²² Ben ve ziyareti sırasında Nixon, Japonya'nın ABD ile bir ittifak dâhil, uluslararası bir düzenin

⁴²⁰ a.g.e., s. 389.

⁴²¹ Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti; o zamanlar Moskova'ya yakın ayrı bir devlettir.

⁴²² "Başkan'ın Ulusal Güvenlik Danışmanından (Kissinger) Başkan Nixon'a rapor: Washington, Kasım 1971," Steven E. Phillips, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1969-1976, cilt 17, *China 1969-1972* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2006), s. 548.

parçası olmaktan tecrit edilmesi durumunda daha çok sorun yaratacağını söyleyerek karşılık vermiştik. Kasım 1973'teki görüşmelerimiz sırasında, Mao bu bakış açısını kabul etmişti. Artık Japonya'ya *daha* fazla önem vermem ve Japon liderlerle dostluğu ilerletmem için beni sıkıştırıyordu:

MAO: Biraz Japonya'dan söz edelim. Bu kez Japonya'da birkaç gün daha fazla kalacaksınız.

KISSINGER: Sayın başkan Japonya konusunda bana hep çıktınız. Sayın başkanı çok ciddiye alıyorum ve bu defa iki buçuk gün kalacağım. Ve kendisi haklıdır. Japonya'nın kendini tecrit edilmiş ve yalnız hissetmemesi çok önemlidir ve ona çok fazla manevra şansı vermemelidir.

MAO: Onları Sovyet tarafına yanaşmak zorunda bırakmamalıyız.⁴²³

Çin ve ABD arasında kapsamlı bir eş güdüm nasıl sağlanacaktı? Mao iki tarafın da kendi ulusal çıkarlarına dayanan net bir kavram geliştirmesini ve kendi zorunluluklarından yola çıkarak işbirliği yapmasını önerdi:

MAO: Başkanınızın burada otururken söylediği gibi, biz de aynı şeyi söylüyoruz; yani iki taraf da kendi yöntemlerine sahiptir ve kendi gereksinimleri doğrultusunda hareket edeceklerdir. Bu düşünce iki ülkenin el ele verip hareket etmesiyle sonuçlanmıştır.

KISSINGER: Evet, ikimiz de aynı tehlikeyle karşı karşıyayız. Zaman zaman farklı yöntemler kullansak da amaçlarımız aynıdır.

MAO: Bu iyi olur. Amaçlarımız aynı olduğu müddetçe ne biz size zarar veririz ne de siz bize. Ve bir soysuza karşı birlikte çalışabiliriz. *[Kahkahalar]* Aslına bakarsak, bazen sizin bizi, bazen de bizim sizi eleştirmek isteyeceğimiz zamanlar olur. Başkanınızın dediği gibi, bu ideolojik etkidir. Siz, komünistlerin işini bitirin, dersiniz. Biz, emperyalistlerin işini bitirin, deriz. Bazen böyle şeyler söyleriz.⁴²⁴

⁴²³ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 12 Kasım 1973, 5:40-8:25 p.m.," *FRUS* 18, s. 391.

⁴²⁴ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 17-18 Şubat 1973, 11:30 p.m.-1:20 a.m.," *FRUS* 18, s. 125.

Başka bir ifadeyle iki taraf da Sovyet tehlikesine karşı işbirliğine köstek olmadığı müddetçe, yurt içindeki gereksinimlerini karşılayan her türlü sloganla kendini donatabilirdi. İdeoloji, dış politikadan ayrılmalı, iç yönetimle sınırlandırılmalıydı. Tabii ki bu ideolojik ateşkes, sadece amaçlar müşterek kaldığı müddetçe geçerli olacaktı.

Politikanın uygulanışında Mao pragmatik davranabilmişti; politikayı algılayışında her zaman ağır basan bazı ilkeler için mücadele etmişti. Mao yarın asır boyunca ideolojik bir hareketin liderliğini birdenbire katıksız pragmatizme dönmek için yapmamıştı. Kennan'ın kuşatma teorisi öncelikli olarak Avrupa ve Atlantik ilişkilerine uygulanmıştı; Mao'nunki geniş çaplıydı. Mao'nun görüşünde, Sovyet yayılcılığı tehdidi altındaki ülkeler - ABD-Japonya-Pakistan-İran... Türkiye ve Avrupa- "yatay bir çizgi oluşturmalıydılar."⁴²⁵ (Bir önceki diyalogda Irak'ın ortaya çıkış nedeni buydu.) Mao, Şubat 1973'te, bu gruplaşmanın Sovyetler Birliği'ne karşı mücadeleyi nasıl yöneteceğini açıklayarak bana düşüncesini anlattı. Daha sonra ön cephede yer alan ülkelerin oluşturduğu "büyük topraklar" açısından konuyu bir de Japon dışişleri bakanı ile değerlendirdi.⁴²⁶

Tahllillerin özü konusunda hemfikirdik. Ama Çin ve Amerikan dâhilî sistemlerinin arasındaki üstü örtülmeye çalışılan farklılıklar uygulama konusuna gelince, yeniden ortaya çıkmıştı. Böy-

⁴²⁵ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 12 Kasım 1973, 5:40-8:25 p.m.," *FRUS* 18, s. 131. Bazı raporlarda Mao'nun yatay çizgi içindeki ülkeler listesinde Çin de vardır. Bu kelime çevrilmemiştir ve görüşmenin Amerikan nüshalarında yer almamaktadır. Listede Çin'in de bulunması, en azından Çin'in doğu ve batısında yer alan ülkelerin varlığıyla ima edilmektedir.

⁴²⁶ Kuisong Yang ve Yafeng Xia, "Vacillating Between Revolution and Détente: Mao's Changing Psyche and Policy Toward the United States, 1969-1976," *Diplomatic History* 34, sayı 2 (April 2010): s. 408.

lesine farklı iki siyasi sistem aynı politikayı nasıl yürütebilirdi? Mao'ya göre, kavrama ve uygulama benzer şeylerdi. ABD'ye göre sorun başkanın otoritesinin Watergate skandalı ile karşı karşıya olduğu bir dönemde, halkımız ve müttefiklerimiz arasında destekleyici mutabakat oluşturmakta yatmaktaydı.

Sovyetler Birliği'ne karşı yatay bir çizgi çizilmesi stratejisi, Çin'in uluslararası duruma ilişkin tarafsız bir analizini yansıtmaktaydı. Stratejinin kendi haklı gerekçesi onun gerekliliği olmalıydı. Fakat bu strateji büyük ölçüde ulusal çıkarlara dayalı bir politikanın doğasında yer alan belirsizlikleri ortaya çıkarmıştı. Stratejinin uygulanması tüm tarafların her konuda benzer hesaplamaları sürdürüp sürdürememesine bağlıydı. Sovyetler Birliği'ne karşı Birleşik Devletler, Çin, Japonya ve Avrupa'nın koalisyonu başarılı olmak zorundaydı. Ya bazı ortaklar, özellikle resmî yükümlülüklerin olmaması durumunda, farklı hesaplar yaparlarsa ne olurdu? Ya bazı ortaklar, Çin'in endişelendiği üzere, ABD veya Japonya ya da Avrupa için bir denge sağlamanın en iyi yolunun Sovyetler Birliği ile çatışmak değil, onunla uzlaşmak olduğuna karar verecek olursa, ne olurdu? Üçlü ilişkinin taraflarından biri, üçgeni istikrarlı hâle getirmektense, üçgenin doğasını değiştirmekte yarar görürse, ne olurdu? Kısacası diğer ülkeler Çin'in "tarafsız kalarak kendine güven" ilkesini benimseyecek olursa ne olurdu? Bu nedenle Çin ile ABD arasındaki en büyük işbirlik anı, liderleri, bu yarı ittifakın bazı unsurlarının, ittifakı kendi çıkarları için kullanma yönünde tarafları nasıl ayartabileceği üzerine tartışmalara yöneltmiştir. Çin'in "kendine yetme" kavramının çelişkili sonuçları Çinli liderlerin, ortaklarının kendilerini tehlikeye atmaya kendileri kadar istekli olduğuna inanmalarını güçleştiriyordu.

Çelişkiler konusunda uzman olan Mao, kendi yatay çizgi kavramını uygulamada kaçınılmaz bir dizi çelişki ile karşılaşmıştır. Bunlardan biri, bu kavramın Çinlilerin kendine yetme düşüncesi ile uzlaşmasının güçlüğüydü. İşbirliği, bağımsız bazı analizlerin

birleşmesine bağlıydı. Bunların hepsinin Çin'inkiyle örtüşmesi durumunda sorun yoktu. Fakat taraflar arasında anlaşmazlıklar olması durumunda, Çin'in kuşkuları eşi görülmemiş bir hâl alır ve üstesinden gelinemeyecek biçimde büyürdü.

Yatay çizgi kavramı Batılıların müşterek güvenlik kavramının daha geniş bir türünü ifade etmekteydi. Öte yandan uygulamada müşterek güvenlik kavramı, en kapsamlı jeopolitik plana sahip ülkenin görüşlerine dayandırılmaktan ziyade, en küçük ortak payda tarafından yürütülebilir olmasıdır. Bu muhakkak ki Amerika'nın ittifaklarında yürütmeye çalıştığı türden bir deneyim olagelmıştır.

Amerika açılımı ABD-Sovyetler ilişkisinde onun hesapladığı etkileri yapmadığı için, her türlü kapsamlı güvenlik sisteminin doğasında var olan bu güçlükler Mao için fazlaydı. Mao'nun Birleşik Devletler'e yönelimi, ABD-Sovyet ayrılıklarının eninde sonunda iki süper gücün önemli anlaşmalar yapmasını önleyeceğine olan inancına dayanmaktaydı. Bu bir bakıma, Nixon'un ziyaretinin ardından "karşıtlıklardan yararlanıp düşmanları teker teker alt etmek" şeklindeki bir sloganla ilan edilen 1930'lar ve 1940'lardaki komünist "birleşik cephe" stratejilerinin bir uygulamasıydı. Mao, Amerika'nın Çin açılımının Sovyet kuşkularını katlayacağını ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki gerilimi artıracığını varsaymıştı. Bunlardan ilki gerçekleşmiş, ikincisi gerçekleşmemiştir. Çin açılımından sonra Moskova, Washington'un sempatisini kazanmak için yarışmaya başlamıştı. İki süper güç arasındaki temaslar katlanarak arttı. ABD, Çin'i uluslararası düzenin önemli bir bileşeni olarak gördüğünün ve tehdit edildiği takdirde onu destekleyeceğinin açıkça sinyallerini verirken, Amerika'nın yaşlı devrimcinin stratejik sezgilerine karşı yürüttüğü ayrı ve daha stratejik bir seçeneğinin olması mutlak bir gerçektir.

Mao'nun irdelemeye başlayınca gördüğü üzere, yatay çizgi kavramının sorunu güç hesapları bütün yürütmeyi belirlediği

takdirde, Çin'in askerî alanda görece zayıflığının onu, en azından bir süre için, Amerika'nın desteğine bağımlı kılacak olmasıydı.

İşbirliği diyalogunun her aşamasında, Mao ve Çinli liderlerin Çin'in manevra özgürlüğünü ve onurunu korumaya yönelik bir plan üzerinde ısrar etmesinin nedeni budur. Korunmaya gereksinimleri olmadığını ve Çin'in öngörülebilir bütün krizlerle gerekirse tek başına başa çıkabileceğini belirtiyorlardı. Müşterek güvenlik söylemini kullanmakla birlikte, içeriğine yönelik şart koşma hakkını saklı tutuyorlardı.

1973 yılında Mao yapılan bütün görüşmelerde Çin'in, nükleer savaş baskısı da dâhil olmak üzere, her türlü baskıya karşı dayanıklı olduğunu belirten görüşünü açıklamıştır. Şubat ayındaki görüşmede, bir nükleer savaşın otuz yaş üzerindeki tüm Çinlileri öldürmesi durumunda, bunun Çin'in dil bağlamında birleşmesine yardımcı olarak Çin için uzun vadede yarar sağlayabileceğini söylüyordu: "(...) Sovyetler Birliği bombalarını atıp 30 yaşın üzerindeki Çinlileri öldürürse, bu sorunu [Çin'in birçok diyalekte sahip olmasının yarattığı karmaşa sorununu] bizim için çözebilir. Çünkü benim gibi yaşlılar [Mandarin] Çincesi öğrenemezler."⁴²⁷

Mao, saldırganı düşman bir nüfusla kuşatılacak şekilde kapa- na kısırmak için Çin'in derinliklerine nasıl çekileceğini ayrıntılarıyla anlattığında, şunu sordum: "Peki, ya asker göndermeyip bomba kullanırlarsa?" Mao cevap verdi, "Ne yapmamız gerekir? Belki siz bu sorunu araştırmak için bir komite kurabilirsiniz. Biz onların bizi yenmelerine izin veririz ve bütün kaynaklarını kaybederler."⁴²⁸ Çinliler eyleme geçerlerken, Amerikalıların araştırma yapmaya eğilimli oldukları iması, Mao'nun kendi yatay çizgi teorisini savunurken bile yarı ittifakın başarısız olması hâlinde Çin'in tek başına kalmaya nasıl hazırlıklı olacağı konusundaki

⁴²⁷ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 17-18 Şubat 1973, 11:30 p.m.-1:20 a.m.," *FRUS* 18, s. 134.

⁴²⁸ *a.g.e.*, s. 136.

önemli ayrıntıları neden kaçınılmaz biçimde hesaba kattığını açıklar. Mao ve Zhou, ve sonraları da Deng, Çin'in on yıllardır ayakta kalmak için "tüneller kazdığını" ve kendilerini sadece "tüfek ve akdarı" ile donattıklarını vurgulamışlardır. Bir biçimde, bu süslü sözler Çin'in hassaslığını gizlemek için söylenmiş gibiydi; ama aynı şekilde küresel bir savaşın varoluşsal kâbusuna nasıl göğüs gerileceğinin önemli bir analizini de yansıtmaktaydı.

Çin'in bir nükleer savaşı atlabileceğine ilişkin Mao'nun bazen nükleer silahların bile öldüremeyeceği kadar çok Çinli olduğu gibi, neşeli bir mizahla tekrarladığı görüşleri, nükleer savaş endişesini harekete geçirdiği için, bazı Batılı gözlemciler tarafından Batı'nın kararlılığını zayıflatan bir tür dengesizliğin işaretleri olarak algılanmıştır.

Ne var ki Mao'nun gerçekten endişe ettiği şey, ABD ve Batı dünyasının güvenlik kavramını dayandığı ilkelerin olası sonuçlarıyla yüz yüze gelmekti. Baskın teori olan Karşılıklı Yıkım Bilinci caydırıcılığı, toplam yıkımda belirli bir yüzdeyi tutturma kapasitesine bağlıydı. Hasının da benzer bir kapasitesi olduğu var sayılırdı. Kapsamlı bir intihar tehdidinin bir blöfe dönüşmesi nasıl önlenebilirdi? Mao, ABD'nin Karşılıklı Yıkım Bilinci'ne bel bağlamasını, diğer silahlı kuvvetlerine duyduğu güven eksikliği olarak yorumluyordu. Bu, Mao'nun 1975 yılında Soğuk Savaş'taki nükleer açmazımızın kalbine dokunduğu bir görüşmenin konusuydu: "Nükleer silahlara inanıyor, onlara güveniyorsunuz. Kendi ordunuza güveniniz yok."⁴²⁹

Peki, ya Çin misilleme yapacak imkânlardan yoksun olarak bir süre için nükleer tehdide maruz kalırsa, ne olacaktı? Mao'nun cevabı, bunun tarihsel başarılarla ve muazzam dayanma gücüne dayalı bir öykü yaratacağıydı. Başka hiçbir toplum yüz milyonlarca kayıp verip, şehirlerinin çoğunun yerle bir edilmesinin ardın-

⁴²⁹ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 21 Ekim 1975, 6:25-8:05 p.m.," *FRUS* 18, s. 794.

dan ayakta kalarak güvenilir bir güvenlik politikasına ulaşabileceğini hayal bile edemezdi. Bu bile Batılıların ve Çinlilerin güvenlik algılamaları arasındaki farkı tek başına ortaya koymaya yeter. Çin tarihi, başka bir yerde tasavvur dahi edilemez olan tahribatların üstesinden gelme ve görünüşte kendisini fetheden tarafa kültürünü ya da büyüklüğünü empoze ederek üstün gelme gücüne tanıklık etmişti. Kendi halkına ve kültürüne beslediği bu inanç, Mao'nun insanların gündelik işleri ile ilgili olarak onlara karşı hissettiği güvensizliğin diğer yüzüydü. Yani mesele sadece çok büyük bir Çinli nüfusunun olması değildi; aynı zamanda kültürlerine sıkı sıkıya sarılmış olmaları ve ilişkilerindeki bağlılıktı.

Ama daha uyumlu ve halklarına daha duyarlı Batılı liderler onlara böylece açıkça sunmaya hazır değillerdi ve bunu stratejik ilkelere aracılığı ile dolaylı olarak yapmışlardı. Onlara göre nükleer savaş sıradan bir uygulama değil, başvurulacak son çare olmalıydı.

Kendine yetme konusunda her zaman takıntılı olan Çinliler Amerikan tarafını her zaman tam olarak anlayamıyorlardı. Avrupa ile bağlarımızı bir güvence ritüeli ile güçlendirmeye alışkın olan bizler, benzer açıklamaların Çinli liderler üzerindeki etkisini her zaman için doğru değerlendiremedik. Nixon'un ziyareti öncesinde Amerikan öncü ekibine liderlik eden Albay Alexander Haig, 1972 Ocak ayında Zhou ile bir araya geldiğinde, Nixon yönetiminin Çin'i kuşatma amaçlı Sovyet çabalarına direneceğini söyleyerek standart NATO ifadesini kullanmıştır. Mao'nun tepkisi dikkat çekiciydi: "Çin'i kuşatmak mı? Beni kurtarımları gerek, bu nasıl olur? (...) Benimle ilgileniyorlar mı? Bu 'ölü fare için göz-yaşı dökmek' gibi bir şey!"⁴³⁰

1973 Kasım'ındaki ziyaretimin sonunda olası bir savaş riskini azaltma konusunda anlaşmanın bir parçası olarak Zhou'ya Washington ile Pekin arasında bir kırmızı hat kurulmasını teklif ettim. Bunu yapmaktaki amacım, silah denetimi görüşmelerinin

⁴³⁰ Yang ve Xia, "Vacillating Between Revolution and Détente," s. 413.

Çinlilerin, Çin'i tecrit etmeye yönelik bir ABD-Sovyet ortak planının bir parçası olduğu şeklindeki kuşkularını dikkate alarak Çin'e bu sürecin içinde yer alması için fırsat vermektir. Mao bunu farklı değerlendirdi. "Birisi bize bir şemsiye ödünç vermek istiyor," dedi. "Bu koruyucu nükleer şemsiyeyi istemiyoruz."⁴³¹

Çin, müşterek güvenlik ilkemiz şöyle dursun, nükleer silahlar konusundaki stratejik görüşümüzü de paylaşmıyordu; bölünmüş bir dış çevre yaratmak için "barbarlara karşı barbarları kullanma" şeklindeki geleneksel kuralı benimsiyordu. Barbarların birleşerek olağanüstü güçlerini Çin'i tamamen fethetmek ya da ayrı ayrı derebeyliklere bölmek için kullanacağı yönündeki düşünce Çin'in tarihî kâbusuydu. Onların bakış açısından bu kâbus hiçbir zaman tam olarak ortadan yok olmamış, Çin'in Sovyetler Birliği ve Hindistan'la düşmanca bir ilişki içine girmesiyle kilitlenmiş ve ABD'ye yönelik kuşkular da eksik olmamıştı.

Sovyetler Birliği'ne yönelik temel yaklaşımda bir farklılık söz konusuydu. Çin, ödün vermez bir meydan okuma tavrını tercih etmekteydi. ABD, uluslararası dengeler için tehditlere karşı direnme konusunda aynı derecede ödünsüzdü. Ama diğer meselelerle ilgili daha ileri ilişkiler için olasılıklara açık olmakta ısrarlıydık. Çin açılımı Moskova'yı altüst etmişti; bu işe kalkışmamızın nedenlerinden biri de buydu. Aslında gizli ziyarete hazırlıkla geçen aylar boyunca, bir taraftan da Nixon ve Brejnev arasında bir zirve toplantısının arayışı içindeydik. Pekin zirvesinin daha önce gerçekleşmesinin nedeni, büyük ölçüde Moskova ziyaretini koşullara bağlayan Sovyet girişimleriydi ki bu taktik Nixon'un Pekin ziyaretinin ilan edilmesinden sonra terk edilmişti. Elbette Çinliler bizim Moskova ve Pekin'le onların birbirlerine olduğundan daha yakın olduğumuzun farkındaydı. Bu durum Çinli liderlerden yumuşama ile ilgili olarak sert yorumlar gelmesine neden olmaktaydı.

⁴³¹ a.g.e., s. 414.

Çin-ABD ilişkilerinin en iyi olduğu dönemlerde bile, Mao ve Zhou ABD'nin stratejik esnekliğini nasıl kullanabileceği konusundaki endişelerini zaman zaman ifade edecekti. ABD'nin niyeti "Çin'in omuzlarında durarak Sovyetler Birliği'ne yaklaşmak mıydı?"⁴³² Amerika'nın "antihegemonyacı" vaatleri bir oyun muydu? Çin bir kez tedbiri elden bırakınca, Washington ve Moskova Çin'i yok etmek için gizlice anlaşıyorlar mıydı? Batı Çin'i oyuna mı getiriyordu, yoksa Batı kendisini mi oyuna getiriyordu? Her hâlükârda "Sovyet saldırılarını" Çin'in doğusuna doğru itmek elverişli bir sonuç olabilirdi. Bu, Şubat 1973'te Zhou'nun gündeme getirdiği konuydu:

ZHOU: Belki de Batı Avrupalılar Sovyetler Birliği'nin saldırılarını başka bir yöne çekmek istiyorlardı; mesela doğuya.

KISSINGER: Sovyetler Birliği'nin doğuya ya da batıya saldırması ABD için eşit derecede tehlikelidir. Sovyetler Birliği doğuya saldırırsa, ABD avantaj kazanmaz. Aslında eğer Sovyetler Birliği saldıracak olursa, batıya saldırması bizim için daha elverişlidir, çünkü orada direniş için daha fazla halk desteğimiz var.

ZHOU: Evet, bu nedenle Batı Avrupa'nın Sovyetler Birliği'ni doğuya itme niyetinin de aldatıcı bir görüntü olduğuna inanıyoruz.⁴³³

Fikirlerini her zaman nihai bir sonuca taşıyan Mao, bazen ABD'ye, kendisinin de deneyebileceği, diyalektik bir strateji atfetmiştir. Amerika'nın, yerel savaşlara bulaşmak büyük güce sahip olan tarafı zayıflatır şeklindeki Vietnam'dan alınan dersi uygulayarak komünizm sorununu bir defada ve tamamen çözmeyi düşünmüş olabileceğini ileri sürmüştür. Bu yorumla yatay çizgi teorisi ya da Batı'nın müşterek güvenlik kavramı Çin için bir kapana dönüştürebilirdi:

⁴³² "Görüşme Tutanakları, Pekin, 15 Şubat 1973, 5:57-9:30 p.m.," *FRUS* 18, s. 38.

⁴³³ *a.g.e.*, s. 32.

MAO: Vietnam'da batağa saplandığınız için birçok güçlüklerle karşılaştınız; onlar Çin'de batağa saplanmış olsalardı, kendilerini iyi mi hissederlerdi sanıyorsunuz?

KISSINGER: Sovyetler Birliği mi?

NANCY TANG: Sovyetler Birliği.

MAO: Ve sonra onların Çin'de bataklığa altı ay ya da bir yıl ya da iki, üç, dört yıl saplanmalarına izin verebilirsiniz. Sonra parmağınızı Sovyetler'in sırtına dokundurursunuz ve sloganınız "Barış İçin" olur; yani barış adına sosyalist emperyalizmi alaşağı etmeniz gerekir. Sonra belki işlerinde, "Çin'e karşı neye ihtiyacınız varsa, size yardım edeceğiz," diyerek onlara yardım etmeye başlarsınız.

KISSINGER: Sayın başkan, birbirimizin gerekçelerini anlamamız gerçekten çok önemli. Biz hiçbir zaman Çin'e karşı bir saldırının içinde bilerek yer almayız.

MAO: [*Araya girerek*] Hayır, öyle değil. Bunu yapmaktaki amacınız Sovyetler Birliği'ni dize getirmek olacaktır.⁴³⁴

Mao haklıydı. Bu, Birleşik Devletler için teorik olarak uygulanabilir bir stratejiydi. Tek eksiği bunu tasarlayacak bir lider ya da destekleyecek bir halktı. Teorik uygulaması ABD'de mümkün değildi ve arzu edilen bir şey de değildi, çünkü Amerikan dış politikası hiçbir zaman sadece güç politikalarına göre şekillendirilemezdi. Nixon yönetimi Çin'in güvenliğine atfettiği önem konusunda ciddiydi. Uygulamada Birleşik Devletler ve Çin bilgi alışverişinde çok şey paylaşıyorlardı ve birçok alanda işbirliği içindeydiler. Öte yandan Washington, ne kadar önemli olursa olsun, başka bir ülkeye karşı kendi güvenliğini sağlamak adına taktikleri belirleme hakkından feragat edemezdi.

Watergate Darbesi

Watergate krizi, Amerikan ve Çin stratejik görüşlerinin uyumu yakalama çabalarının bir noktasında, Amerika'yı jeopo-

⁴³⁴ "Görüşme Tutanakları, Pekin, 17-18 Şubat 1973, 11:30 p.m.-1:20 a.m.," FRUS 18, s. 137.

litik sorunlarla ilgilenme konusunda güçsüz bırakarak ilişkilerin gelişme sürecini tehlikeye sokmuştu. Çin’le ilişkilerin başlangıcını yapmış olan Amerika başkanının yıkımı Pekin için akıl almaz bir şeydi. 8 Ağustos 1974’te Nixon’un istifası ve başkan yardımcısı Gerald Ford’un başkanlık görevini üstlenmesi, ardından gelen Kasım 1974 kongre seçimlerinde etkin bir dış politika için kongrenin desteğinin azalmasına yol açmıştı. Askerî bütçe tartışmalı bir hâl almıştı. Önemli müttefiklerden birine (Türkiye) ambargo konulmuş ve iki komite tarafından istihbarat bilgilerinin gizlenmesi ile ilgili olarak istihbarat teşkilatı hakkında bir soruşturma başlatılmıştı. Bu komitelerin birincisi, senatodaki *Church Committee*, yani istihbarat faaliyetleri açısından hükümet operasyonlarını incelemek için kongre tarafından seçilmiş olan komite ve ikincisi de meclisteki *Pike Committee*, yani meclis tarafından seçilen istihbarat komitesiydi. Amerika’nın gelişen dünyada Sovyet maceralarının önüne geçme gücü Savaş Yetkileri Yasası’nın kabul edilmesiyle kısıtlanmıştı. Kongrenin düşmanca tavırlarıyla karşı karşıya kalan seçilmemiş bir başkanla birlikte ABD, yurt içinde bir felç durumuna doğru gitmekteydi; bu da Sovyetler’e bazı Çinli liderleri planımızın başından beri bu olduğuna inandırmak için akıllarını çelme fırsatı veriyordu. 1975’in ilk günlerinde alınan bir kongre kararının Kamboçya’da bir koalisyon Hükümeti kurulması yönündeki ABD-Çin girişimini durdurması, Pekin’de Sovyetler’in kuşatması karşısında Çin’in güçsüzlüğü olarak yorumlanmıştı.⁴³⁵

Bu atmosfer içinde, Çinlilerin görüşüne göre, yumuşama politikası Mao’nun deyişiyle bir kör dövüşüne dönmek üzereydi. Çinli liderler Amerikalıları ve diğer Batılı liderlerin çoğunu görüşlerinden taviz vermenin ya da ılımlı bir politika izlemenin tehlikeleri konusunda uyarmaktaydılar. Helsinki Güvenlik ve İşbir-

⁴³⁵ bkz. Kısım 13 ve Henry Kissinger, *Years of Upheaval (Karışıklık Yılları)* (Boston: Little, Brown, 1982), s. 16-18; 339-367.

liği Konferansı istikrar ve barış yanılsamasını yarattığı gerekçesiyle Çinlilerin eleştirilerinin başlıca hedefi olmuştu.⁴³⁶

Amerika ile bir yarı ittifak ilişkisine girmenin temelini, Çinlilerin küresel güvenliğin sağlanması için Birleşik Devletler'in desteğinin sağlanmasının zorunlu olduğu yönündeki kanaati oluşturmaktaydı. Pekin, Washington'u Sovyet yayılmacılığı karşısında siper olarak gördüğü için, bu ilişkiye girmişti. Şimdi Mao ve Zhou, Washington'un güçsüzlüğü gibi görünen şeyin gerçekte Sovyetler'le Çinlileri birbirine düşürüp her ikisini de yok etmek için savaştırmaya çalışmak gibi çok daha derin bir oyun olduğundan kuşkulananmaya başlamışlardı. Öte yandan Çinliler, Birleşik Devletler'i giderek artan bir şekilde, ihanetten de daha kötü bir şeyle, acizlikle suçlamaktaydılar. 1973'ün sonunda, Çin'in bizimkilere paralel iç sancılarının başladığı günlerde olaylar bu noktadaydı.

⁴³⁶ Çinlilerin analizleri her zamankilerden daha az isabetliydi; çünkü 1975 yılında imzalanan Helsinki Antlaşmaları hâlen Sovyetlerin Doğu Avrupa üzerindeki denetimini zayıflatan en önemli unsur olarak kabul edilmektedir.

KISIM 11

Mao Devrinin Sonu

MAO, ÇİN'İN DIPLOMATİK DEVRİMİNİN her aşamasında, Çin merkezci pragmatizm ile devrimci coşku arasında bölünmüştü. Gerekli seçimleri yapmış, asla gönülden isteyerek olmasa da soğukkanlılıkla tercihini pragmatizmden yana kullanmıştı. Mao ile ilk kez 1972 yılında karşılaştığımızda, sağlığı bozulmuştu bile ve tescilli bir ateist için biraz ironik biçimde, “Tanrı’dan davet aldığını” söylemişti. Ülkeyi giderek daha fazla kişisel cazibesini kullanarak ve muhalif grupları yönlendirerek yönetmeye başlamış, Komünist Parti de dâhil olmak üzere ülkedeki kurumların çoğunu ya ortadan kaldırmış ya da radikalleştirmişti. Artık döneminin sonuna yaklaştığı için Mao’nun iktidardaki kontrolü ve yönlendirme kapasitesi azalmaya başlamıştı. Lin Biao ile ilgili kriz, Mao’dan sonraki dönem için belirlenmiş halefi ortadan kaldırmıştı. Artık Mao’nun kabul edilmiş bir varisi olmadığı gibi, Mao sonrası Çin için de herhangi bir tasarı yoktu.

Halef Krizi

Mao, yeni bir halef seçmek yerine, kendi kararsızlığını kurumsallaştırmaya kalkışmıştı. Çin’in kaderine ilişkin görüşünün

her iki cephesinden yetkililer tarafından desteklenen karmaşık bir dizi siyasi rekabetler yumağını Çin'e miras bırakmıştı. Kendine özgü çetrefilliliği ile her iki tarafı da teşvik ederken ve herhangisi birinin kendi otoritesine yaklaşacak kadar baskın olmasını önlemek için ayrıca hizipler içindeki "aykırılıkları" da Zhou ile Deng arasındaki ayrılıklar gibi körükleyerek daha sonra bunları karşı karşıya getirmişti. Bir tarafta Zhou ve arkasındaki Deng'in önderliğindeki tecrübeli yöneticilerden oluşan bir kamp, diğer tarafta Jiang Qing ve onun Şanghay merkezli radikallerden oluşan hizbi etrafında toplanan ideolojik arınma taraftarları bulunmaktaydı ki daha sonraları Mao bunlara alaycı bir yakıştırmayla "Dörtler Çetesi" adını vermişti. Dörtler Çetesi, Mao Zedong'un felsefesinin harfiyen uygulanmasında ısrarlıydı. Bu iki hizbin arasında, kısa kariyeri bir sonraki kısımda anlatılacak olan ve Mao'nun hemen ardından gelen halefi Hua Guofeng duruyordu. Kendisine düşen ve gerçekleştirilmesi mümkün olmayan görev, Mao'nun yücelttiği "ayrılıkları" denetleme göreviydi.

Başlıca iki hizip arasında kültür, siyaset, ekonomi, politika ve iktidarın ek getirileri, yani kısacası bir ülkenin nasıl yönetileceği ile ilgili sayısız ihtilaf söz konusuydu. Ama başlıca konu, on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarında Çin'in zihnini meşgul etmiş olan en önemli felsefi sorunlarla ilgiliydi: Çin'in dış dünya ile ilişkisinin nasıl tanımlanacağı ve eğer öğrenmek mümkünse, yabancılardan ne öğrenileceği konuları ile ilgiliydi.

Dörtler Çetesi kendi içine dönme taraftarıydı. Çin kültür ve siyasetini "revizyonist," burjuva, gelenekçi, kapitalist ve potansiyel parti karşıtı farz edilen her şey dâhil, kuşkulu etkilerden arındırmak, Çin'in devrimci mücadele ve radikal eşitçilik ahlakını yeniden canlandırmak, sosyal yaşamı özünde Mao Zedong'a bir tür dinsel tapınma çevresinde yeniden yönlendirmek istiyorlardı. Eski bir oyuncu olan Mao'nun karısı Jiang Qing, geleneksel Pekin operasının radikalleşmesiyle reformu ve devrimci balenin gelişi-

miyle ilgilenmekteydi ki 1972 yılında Amerikan temsilciler heyetinin genel olarak şaşkınlığına neden olan ve Başkan Nixon için gerçekleştirilen *Red Detachment of Women* (Kızıl Kadınlar Müfrezesi) bale gösterisi de buna dâhildi.

Lin'in itibarını yitirmesinden sonra, Jiang Qing ve Dörtler Çetesi ayakta kalmaya devam etmişti. Bunların etkisi altındaki ideologlar basın, üniversiteler ve kültürel alanların büyük bir kısmına egemendiler ve bu etkilerini Zhou ile Deng'i karalamak; Çin'in gûya "revizyonizme" doğru gidişini kötölemek için kullanmaktaydılar. Ne var ki Kültür Devrimi sırasındaki tutumları kendilerine birçok güçlü düşman kazandırmıştı ve haleflik için rekabet etme şansları bulunmuyordu. Askerî kurumlarla ya da Uzun Yürüyüş muharıpleriyle de işbirliklerinin olmayışı önemli mevkilere aday olmalarını olanaksız kılıyordu, çünkü onlar bütün Çin tarihinde sadece bir avuç kadının ulaştığı mevki için çabalayan bir oyuncu ve tiyatro yönetmeni Jiang Qing; bir gazeteci ve siyasi teorisyen Zhang Chunqiao; solcu bir edebiyat eleştirmeni Yao Wenyan ve fabrika yönetimine karşı gerçekleştirdiği ajitasyondan sonra tanınan, kendi başına hiçbir siyasi güce sahip olmayan eski bir güvenlik görevlisi Wang Hongwen'di.⁴³⁷

⁴³⁷ Roderick MacFarquhar'ın *The Politics of China: The Eras of Mao and Deng*, 2 bs. (Cambridge: Cambridge University Press, 1997) adlı çalışmasında "The Succession to Mao and the End of Maoism, 1969-1982," bölümü, s. 278-281, 299-301. Mao, Çin'in "katıksız" yeni kuşağı arasından bir halef bulma arayışında, önceleri sadece eyalet düzeyinde solcu bir örgütçü olarak ön plana çıkan otuz yedi yaşındaki Wang Hongwen'i Komünist Parti hiyerarşisinde üçüncü sıraya yükseltmiştir. Bu göz kamaştırıcı yükseliş pek çok gözlemciyi şaşkına çevirmişti. Jiang Qing ile yakın işbirliği içinde olan Wang hiçbir zaman önceki resmî pozisyonu ile orantılı bir bağımsız siyasi kimlik ya da otoriteye ulaşmamıştır. 1976 Ekim'inde Dörtler Çetesi'nin geri kalanıyla birlikte tutuklanmıştır.

Dörtler Çetesi, Zhou Enlai ve daha sonraları Deng Xiaoping ile birlikte anılan görece pragmatist kampın karşı tarafında yer almaktaydı. Zhou, on yıllarca Mao'ya sadık hizmetleriyle kendini adanmış bir komünist olsa da düzeni ve ılımlılığı temsil etmekteydi. Hem kendisini eleştirenler hem de kendisine hayran olanlara göre Zhou, kentli, iyi eğitilmiş, kişisel alışkanlıklarında ve Çin komünizmi çerçevesinde siyasi tercihlerinde ölçülü olmasıyla Çin'in soylu memur mandarin geleneğinin bir sembolüydü.

Deng'in, Zhou'ya kıyasla daha pervasız ve incelikten yoksun bir kişisel tarzı vardı; konuşmaları bir tükürük hokkasına gürültülü bir şekilde tükürmesiyle zaman zaman uygunsuz bir biçimde ikide bir kesilirdi. Yine de Zhou'nun devrimci ilkelerin düzen ve refah arayışı ile dengelendiği bir Çin görüşünü paylaşırdı. Bu iki adamdan hiçbirisi Batı tarzı demokrasi ilkelerine inanmamaktaydı. İkisi de Mao'nun ilk kargaşa dalgalarının eleştiride bulunmayan katılımcısı olmuştu. Fakat Mao ve Dörtler Çetesi'nin aksine, Zhou ve Deng, Çin'in geleceğini sürekli devrime ipotek etme konusunda tereddütlüydü.

Muhafızları tarafından Çin'i yabancılara "satmakla" suçlanan on dokuz ve yirminci yüzyılın reformcuları bir yandan Çin'in özünü korurken, diğer yandan Çin'in gücünü desteklemek için Batı'nın teknolojisi ve ekonomik yeniliklerinden yararlanmaya çalışmışlardı.⁴³⁸ Zhou, Çin-ABD uzlaşması ve Kültür Devrimi'nin ardından, Çin'in iç işlerinin daha normal bir yapıya dönüştürülmesi girişimleriyle özdeşleşmişti ki bunların her ikisi de Dörtler Çetesi'nin devrimci ilkelere ihanet olarak değerlendirip karşı çıktığı şeylerdi. Deng ve onunla aynı fikirde olan Hu Yaobang ve

⁴³⁸ Bu karşılaştırma David Shambaugh'un "Introduction: Assessing Deng Xiaoping's Legacy," Lucian W. Pye'in "An Introductory Profile: Deng Xiaoping and China's Political Culture" ve David Shambaugh'ın *Deng Xiaoping: Portrait of a Chinese Statesman* (Oxford: Clarendon Press, 2006) adlı çalışmalarında etraflıca irdelenmiştir, s. 1-2, 14.

Zhao Ziyang gibi görevliler, Dörtler Çetesi'nin kapitalist sistemin restorasyonu diyerek saldırdıkları ekonomik pragmatizmle birlikte anılıyorlardı.

Mao'nun sağlığı giderek bozulurken, Çin yönetimi, Çin-ABD ilişkilerini derinden etkileyen bir iktidar mücadelesi ve Çin'in kaderi ile ilgili bir tartışmanın içinde hapsolmuştu. Çinli radikaller göreceli olarak güçlendiklerinde, ABD-Çin ilişkileri soğumuştur; Amerika'nın hareket özgürlüğü kendi ülkesindeki karışıklıklarla kısıtlandığında, bu durum Çin'in dış politikasını, iç çatışmalarla bölünmüş ve Çin'in güvenliğine yardımcı olmaktan uzak bir ülkeye bağlayarak ideolojisinin saflığını boş yere riske attığı yönündeki radikallerin savlarını güçlendirmekteydi. Mao bir taraftan sürekli devrimin mirasını korumaya devam ederken, diğer taraftan Çin'in güvenliği açısından önemli olduğunu varsaymaya devam ettiği ABD ile stratejik uzlaşma girişimini savunarak ikilemini sonuna kadar sürdürmüştü. Gençlik dönemlerinde iç çatışmaları bertaraf edebilen Mao, yaşlanmaya başladığında kendi yarattığı karmaşanın içinde giderek daha fazla bölünüyordu. Kırk yıl Mao'ya sadık kalmış olan Zhou, bu kararsızlıkların kurbanı hâline gelmişti.

Zhou Enlai'nin Düşüşü

Otokrasilerde ikinci adamın siyasi anlamda hayatta kalması, otokrasinin doğası gereği zordur. Lidere, bir rakibin araya girmesine izin vermeyecek kadar yakın, ama kendini tehdit altında hissettirmeyecek kadar mesafeli durmayı gerektirir. Mao'nun ikinci adamlarından hiçbiri bu ustalık gerektiren işi tam olarak becerememişlerdi: 1959'dan 1967'ye kadar Cumhurbaşkanı sıfatıyla ikinci adam olarak hizmet vermiş ve Kültür Devrimi sırasında hapse atılmış olan Liu Shaoqi ile Lin Biao siyasi arenadan silinmiş ve bu süreç sonunda hayatlarını kaybetmişlerdir.

Zhou, görüşmelerimizdeki başlıca muhatabımızdı. 1973 Kasım'ındaki ziyarette onun alışılmış olandan bir parça daha çekin-

gen ve Mao'ya karşı daha fazla hürmetkâr olduğunu fark etmiştik. Ama bu, Mao ile üç saate yakın süren bir görüşme ile telafi edilmişti ki bu görüşme dış politika stratejisinin şimdiye dek yaptığımız en yoğun değerlendirmesiydi. Görüşme Mao'nun giriş salonuna kadar bana eşlik etmesi ve başkanla benim "dostça bir havada geniş kapsamlı bir görüşme" yaptığımızı bildiren resmî bir açıklama ile sona erdi.

Mao'nun gözle görülür onayıyla tüm görüşmeler çabucak ve istenilen şekilde sonuçlanmıştı. Nihai bildiri, hegemonya karşıtlığı yönündeki 1972 tarihli Şanghay Bildirisi'ndeki müşterek görüşü "Asya-Pasifik" bölgesinden daha geniş çaplı bir düzleme genişletmekteydi. Bildiri, iki ülke arasındaki "yetkililer düzeyindeki" değerlendirmelerin daha da derinleştirilmesi gerekliliğini bir kez daha tekrarlıyordu. Fikir alışverişleri ve ticaret artırılabilecek, irtibat bürolarının faaliyet alanı genişletilecekti. Zhou, üzerinde mutabakata varılan yoğunlaştırılmış diyalogun yapısı hakkında bilgilendirmek üzere Washington'daki Çin İrtibat Bürosu'nun şefini geri çağıracağını söyledi.

Günümüz Çin tarihçileri Dörtler Çetesi'nin Zhou'ya yönelik eleştirilerinin o dönemde kriz noktasına ulaştığına dikkat çekerler. Medyadan izlediğimiz kadarıyla Konfüçyüsçülük karşıtı bir kampanyanın yürütüldüğünün farkındaydık, ama bunun dış politika ya da Çin'in idari meseleleri ile doğrudan bağlantılı olduğunu düşünmemiştik. Zhou, Amerikalılarla görüşmelerinde şaşmaz bir kendine güvenme sergilemeye devam ediyordu. Sadece bir olayda sükûneti kendisini terk etmişti. 1973 Kasım'ında Büyük Salon'daki bir akşam yemeğinde geçen genel bir söyleşide benim görüşüme göre, Çin'in sosyal birlik ve bireysel tutum bağlamında evrensel ve genel geçer yegane gerçekliğe olan inancıyla temelde Konfüçyüsçü kalmaya devam ettiğine dair gözlemimi söylemiştim. Komünizmin katkısı, bu gerçekliğin içeriği olarak Marksizmi oluşturmak olmuştu.

Her ne kadar isabetli olsa da Mao'nun politikalarını engelledikleri bahanesiyle Konfüçyüsçülere saldırılarını dikkate almamış olan bu düşüncemi açıklamama neden olan şeyin ne olduğunu hatırlayamıyorum. Zhou patlayıvermişti; soğukkanlılığını kaybettiğini ilk kez görüyordum. Konfüçyüsçülük bir sınıf baskısı öğretisiyken, komünizmin bir özgürleşme felsefesini temsil ettiğini söyledi. Onda alışık olmadığımız bir ısrarla bu savını sürdürdü; kuşkusuz bu ısrarında sözlerinin Jiang Qing'e yakın olan tercüman Nancy Tang ve sürekli Zhou'nun etrafında dolaşan Mao'nun yeğeni Wang Hairong tarafından kayda geçirilmesini istemesinin payı vardı.

Kısa bir süre sonra Zhou'nun kansere yakalanmış olduğunu ve gündelik yönetim işlerinden çekilmekte olduğunu öğrendik. Bunu büyük bir karışıklık dönemi izledi. Çin ziyareti coşkulu bir hava içinde sona ermişti. Mao ile yapılan görüşme öncekiler arasında en anlamlı görüşme olmakla kalmıyordu; uzunluğu, bana giriş salonuna kadar eşlik etmesi gibi nezaket gösterileri, samimi bildiri gibi görüşmenin sembolik özellikleri onun önemini vurgulamak üzere tasarlanmıştı. Ayrılacağım zaman Zhou, bu diyalogun gizli ziyaretten bu yana gerçekleşen en önemli görüşme olduğuna inandığını söyledi:

ZHOU: Size ve Sayın Başkan'a başarılar dileriz.

KISSINGER: Teşekkürler, ayrıca her zamanki gibi iyi ağırlamanız için de teşekkür ederiz.

ZHOU: Siz buna layıksınız. Ve 1971'de olduğu gibi, rota belirlendiğine göre bu yolda azimle devam edeceğiz.

KISSINGER: Biz de öyle.

ZHOU: Başkanla görüşmenizi tanımlarken, ileri görüşlülük ifadesini kullanmış olmamızın nedeni budur.⁴³⁹

⁴³⁹ “Görüşme Tutanakları: Pekin, 14 Kasım 1973, 7:35-8:25 a.m.,” David P. Nickles, *Foreign Relations of the United States (FRUS), 1969-1976*, cilt 18, *China 1973-1976* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2007), s. 430.

Bildiride öngörölmüş olan diyalog hiç başlamadı. Finansal konularla ilgili tamamlanmaya yakın görüşmeler durgunlaştı. İrtibat bürosunun başkanı Pekin'e döndü, ama dört ay boyunca geri gelmedi. Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Çin'den sorumlu yetkilisi ikili ilişkilerin "felce uğradığını" bildiriyordu.⁴⁴⁰ Bir ay içinde, Zhou'nun kaderindeki değişiklik boyutu belli olmasa da gözle görölür hâle gelmişti.

Bu değişiklikler, yukarıda sözü edilen olayların üzerinden henüz bir ay geçmemişken, 1973 Aralık ayında Mao'nun Zhou'yu, Mao'nun yakın çevresindeki Nancy Tang ve Wang Hairong tarafından fazlasıyla "yumuşak" olarak tanımlanan dış politikasını Politbüro'nun karşısında özeleştiri yaparak savunmaya zorlamasıyla ortaya çıkmıştı. O zamanlar muhtemelen Zhou'nun yerine alternatif olarak sürgünden geri getirilen Deng bu oturumlarda egemen olan suçlamaları şöyle özetlemişti: "Siz başkandan sadece bir adım mesafe uzaktasınız. (...) Başkanlık, diğerlerinin görüş alanı içinde, ama ulaşamayacakları bir yerdedir. Oysa sizin için hem görüş alanınız içinde hem de ulaşabileceğiniz mesafededir. Umarım bunu hep aklınızda tutarsınız."⁴⁴¹ Zhou esas itibariyle yetkilerini aşmakla suçlanmaktaydı.

Oturum sona erdiğinde, Politbüro toplantısı Zhou'yu açıkça kusurlu bulmuştu:

Genel anlamda Zhou, [ABD ile] işbirliği yaparken "gericiliği" önleme ilkesini unutmuştur. Bunun nedeni temelde başkanın talimatlarını unutmuş olmasıdır. Düşmanın gücünü gereğinden fazla büyötmüş, halkın gücünün değerini düşürmüştür. Ayrıca diplomatik çiz-

⁴⁴⁰ "Ulusal Güvenlik Konseyi personeli Richard H. Solomon'dan Dışışleri Bakanı Henry Kissinger'a rapor, Washington, 25 Ocak 1974," *FRUS* 18, s. 455.

⁴⁴¹ Gao Wenqian, *Zhou Enlai: The Last Perfect Revolutionary*, Peter Rand ve Lawrence R. Sullivan çevirisi (New York: Public Affairs, 2007), s. 246.

giyi devrimle destekleyerek birleştirme ilkesini kavramada da başarısız olmuştur.⁴⁴²

1974'ün başlarında Zhou, görünüşte hastalığı dolayısıyla siyaset arenasından yok olmuştur. Ama hastalık, onun karşı karşıya bırakıldığı kayıtsızlığı açıklamak için yeterli değildir. Hiçbir Çinli yetkili bir daha ondan söz etmemiştir. 1974'ün başlarında Deng'le ilk görüşmemde Deng, sürekli Mao'dan bahsetmiş, benim Zhou hakkında yaptığım atıfları görmezden gelmişti. Bundan sonra Zhou'yu sadece bir kez daha 1974 Aralık ayında ailemden birkaç kişiyi beraberimde Pekin'e getirdiğim resmî bir ziyaret sırasında gördüm. Ailem görüşmeye davet edilmişti. Zhou, hastane dedikleri, ama daha çok devlet konukevine benzer bir yerdeydi ve doktorlarının her türlü yorucu işi yasakladığını söyleyerek her türlü siyasi ya da diplomatik meseleden kaçınıyordu. Görüşme yirmi dakikadan biraz fazla sürmüştü. Zhou ile yapılan Çin-Amerikan ilişkileri diyalogunun sonuna gelindiğini simgelemek üzere özenle sahnelenmiş bir görüşmeydi bu.

Mao'ya mutlak sadakat şeklinde tanımlayabilecek bir kariyerin bu şekilde sonlanması çok dokunaklıydı. Zhou, kriz dönemleri boyunca yaşlanmakta olan başkanın yanında durmuştu; bu onu, kendi doğasının daha insani ve pragmatik güdülleri ile Mao'nun devrimci liderliğini takdir arasında bir denge kurmaya zorlamıştı. Zhou hayatta kalmayı başarmıştı, çünkü vazgeçilmezdi ve son derece sadıktı, hatta muhaliflerinin iddialarına göre aşırı sadıktı. Şimdi fırtına dinip de güven veren kıyıları görününce, yetkileri elinden alınmıştı. Deng'in on yıl önce yaptığı gibi, Mao'nun

⁴⁴² Kuisong Yang ve Yafeng Xia, "Vacillating Between Revolution and Détente: Mao's Changing Psyche and Policy Toward the United States, 1969-1976," *Diplomatic History* 34, sayı 2 (April 2010): s. 414. Bu kavuşturmanın sonuçları yayımlanmamıştır. Yapılan alıntıda, kıdemli bir Çinli diplomat olan Wang Youping'in yayımlanmamış anılarından yararlanılmıştır.

politikalarından hiç ayrılmamıştı. Amerikalıların onunla yaptığı hiçbir görüşmede ve hiçbir olayda Mao'nun söylediklerinden saptığına dair bir şey fark edilmemişti ki anlaşıldığı kadarıyla Mao toplantıları her akşam notları okuyarak takip ediyordu. Hakikaten Zhou Amerikan heyetine “soğuk da olsa” kusursuz bir nezaketle yaklaşıyordu; bu Çin'in güç durumdaki güvenlik sorununun gerektirdiği, Amerika ile ortaklığa gidişin ön koşuluydu. Ben onun tutumunu, bana ya da diğer Amerikalılara karşı kişisel bir ayrıcalık değil, Çinlilerin zorunluluklarını gerçekleştirmenin bir yolu olarak yorumluyordum.

Mao, Amerika ile ilişkileri taktiksel bir süreç olarak değerlendirirken, Zhou'nun bunu kalıcı bir durum olarak görmeye başladığı akla yatkın bir olasılıktır. Zhou, Kültür Devrimi'nin enkazından çıkan Çin'in tecride son vermeden ve uluslararası düzenin bir parçası olmadan dünyada başarılı olamayacağına karar vermiş olabilir. Ama bu benim Zhou'nun tavırlarından edindiğim kendi kanaatimdir, Zhou'nun kendi sözleri değil. Bizim görüşmelerimiz hiçbir zaman kişisel yorum düzeyine erişmemiştir. Zhou'nun halleflerinden bazıları ondan “dostunuz Zhou” diye söz ederlerdi. Bu ifadenin kelime itibariyle içerdiği anlam, altında alaycı bir tını olsa dahi benim için bir onurdur.

Siyasi olarak engellenmiş, zayıflatılmış ve ölümcül derecede hasta olan Zhou 1975 Ocak ayında halka açık bir gösteri için son kez ortaya çıkmıştı. Bu, Çin Ulusal Halk Kongresi'nin bir toplantısıydı ve Kültür Devrimi'nin başlangıcından bu yana yapılan ilk toplantıydı. Zhou teknik açıdan hâlâ başbakandı. Toplantıyı Kültür Devrimi ve Konfüçyüsçü karşıtı kampanyayı öven, özenle kelleme alınmış bir bildiriyle açtı. Bu olayların ikisi de onu neredeyse enkaza çevirmişti, ama şimdi bunları “muazzam,” “önemli,” “geniş kapsamlı” sözleriyle göklere çıkarıyordu. Kırk yıl hizmet etmiş olduğu başkana sadakatini gösteren, halka açık son demeci-ydi bu. Fakat konuşmasının ortasındayken Zhou, sanki progra-

mın normal seyriymişçesine tamamen farklı bir yönelim sergilemişti. Kültür Devrimi'nin öncesinden kalmış, uzun zamandır dokunulmamış olan bir tasarıya, Çin'in "kapsamlı bir modernleşmeye" ulaşması için mücadele etmesinin gerektiği dört temel sektör konusuna geri dönmüştü: Tarım, endüstri, ulusal savunma ile bilim ve teknoloji. Zhou, temelde Kültür Devrimi'nin hedeflerinin yadsınması olan bu çağrıları "Başkan Mao'nun talimatları doğrultusunda" ilan etmiş olduğuna dikkat çekmekteydi.⁴⁴³

Zhou, Çin'in "Dörtlü Modernizasyonu" yüzyıl bitmeden gerçekleştirmesini hararetle tavsiye etmekteydi. Zhou'yu dinleyenler, onun bu hedefin gerçekleştiğini görece kadar yaşamayacağının farkındaydı. Ve Zhou'nun konuşmasının ilk yarısının ifade ettiği gibi, böylesi bir modernleşmeye daha fazla ideolojik mücadelenin ardından ulaşılabilirdi. Ama Zhou'nun dinleyicileri onun, biraz öngörü, biraz meydan okuma ile karışık yirminci yüzyılın sonunda, Çin'in "ulusal ekonomisinin dünyanın ileri seviyelerine ulaşacağına" ilişkin görüşünü hatırlamalıydılar.⁴⁴⁴ Gelecek yıllarda aralarından bir kısmı, ciddi siyasi ve kişisel tehlikeler söz konusu olduğunda bile, onun bu çağrısını önemseyecek, teknolojik gelişme ve ekonominin liberalleşmesinin gerekçelerini savunacaktı.

Mao ile Son Görüşmeler:

Kırlangıçlar ve Fırtınanın Yaklaşması

1974'ün başlarında, Zhou'nun ortadan kayboluşundan sonra, muhababımız Deng Xiaoping oldu. Sürgünden yeni dönmüş olmasına rağmen, Çinli liderlere doğuştan bahşedilmiş görünen özgüven sayesinde ilişkiler kurmuş ve çok geçmeden yetkili başbakan yardımcısı olarak anılmaya başlamıştı.

⁴⁴³ Zhou Enlai, "Hükümetin Çalışmaları ile ilgili Rapor: 13 Ocak 1975," *Pekin Review* dergisi, sayı 4 (24 Ocak, 1975), s. 21-23.

⁴⁴⁴ a.g.e., s. 23.

O zamanlar yatay çizgi kavramı geleneksel ittifak kavramlarına fazlasıyla bağlı olduğundan Çin'in hareket özgürlüğünü kısıtladığı için, sadece bir yıl sonra terk edilmişti. Onun yerine Mao, 1974 yılındaki BM Genel Kurulu'nun özel bir oturumunda ilan edilmesi için Deng'i görevlendirdiği "Üç Dünya" görüşünü ortaya atmıştı. Yeni yaklaşım, yatay çizgi stratejisini üç dünya görüşü ile değiştirmektedir: ABD ve Sovyetler Birliği birinci dünyaya aittir. Japonya gibi ülkelerle Avrupa ikinci dünyanın parçasıydılar. Çin'in de dâhil olduğu bütün az gelişmiş ülkeler üçüncü dünyayı meydana getiriyorlardı.⁴⁴⁵

Bu görüşe göre, dünya ilişkileri iki nükleer süper gücün çatışmasının gölgesinde yürütülmektedir. Deng, BM'deki konuşmasında şunları ileri sürmüştü:

İki süper güc dünya hegemonyası için çekiştiklerinden, aralarındaki aykırılıklar uzlaşmaz bir hâl almıştır; biri diğerini ya alt edecek ya da alt edilecektir. Onların uzlaşmaları ya da gizlice anlaşmaları ancak kısmi, geçici ve göreceli olabilirken, ihtilafları herkesi kapsayan, kalıcı ve mutlak olur. (...) Belirli anlaşmalar yapabilirler, ama onların anlaşmaları sadece dış görünüş ve aldatmacadan ibarettir.⁴⁴⁶

Gelişmekte olan dünya, bu çatışmayı kendi amaçları için kullanmalıydı: İki süper güc "Üçüncü Dünya ülkeleri ve tüm dünya halkları arasında direnci harekete geçirerek kendi anti-tezlerini" yaratmışlardı.⁴⁴⁷ Gerçek güc ABD ya da Sovyetler Birliği'nde değildi; aksine "gerçek güc, Üçüncü Dünya'nın ve tüm ülkelerin birleşip savaşmayı ve kazanmayı göze alan halklarındaydı."⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ "Çin Halk Cumhuriyeti Delegasyonu Başkanı Teng Hsiao-Ping'in konuşması, BM Genel Kurulu Özel Oturumu: 10 Nisan 1974" (Peking: Foreign Languages Press, 1974).

⁴⁴⁶ a.g.e., s. 5.

⁴⁴⁷ a.g.e., s. 6.

⁴⁴⁸ a.g.e., s. 8.

Üç Dünya teorisi, en azından Çin'in hareket özgürlüğünü ideolojik bakış açısı olarak yenilemiştir. Geçici çıkarlar için iki süper güç arasında ayrım yapmaya olanak tanımıştır. Çin'in gelişmekte olan dünyadaki rolünün etkin ve bağımsız bir rol olması için araç sağlamış ve Çin'e taktik yönünden esneklik getirmiştir. Bununla birlikte Mao'nun 1973'te iki uzun görüşmede anlattığı Çin'in zorlu stratejik görevini çözememiştir. Sovyetler Birliği hem Asya hem de Avrupa'da bir tehditti, yani Çin, şayet ekonomik gelişimini hızlandırmak istiyorsa, dünyanın bir parçası olmalıydı ve her iki ülkenin iç gelişmeleri için hükûmetleri aksi yönde hareket etmeye zorlasa bile, Çin ve ABD arasındaki yarı ittifak sürdürülmeliydi.

Radikal unsurların Mao üzerindeki etkisi Zhou'yu uzaklaştırmasına neden olacak düzeye ulaşmış mıydı? Yoksa Mao, tıpkı Zhou'dan öncekilere de yaptığı gibi, iki numaralı yardımcısını devirmek için radikalleri mi kullanmıştı? Cevap ne olursa olsun, bir nirengi noktası bulmak zorundaydı. Radikallerle aynı görüşleri paylaşıyordu, ama Amerika'nın güvenlik ağını terk etmeyecek kadar önemli bir strateji uzmanıydı; aksine Amerika etkin bir ortak olarak görüldüğü müddetçe, bu ağı güçlendirmek istiyordu.

Başkan Ford'la Sovyet Başbakanı Brejnev arasında 1974 Kasım'ında Vladivostok'ta zirve yapılmasına yönelik hantal bir Amerikan anlaşması Çin-ABD ilişkilerini güçleştirmişti. Karar tamamen gerçekçi nedenlerle alınmıştı. Ford, bir başkan olarak Sovyet mevkidaşı ile görüşmek istemişti. Yeni başkanla ilişki kurmaya istekli görünen bazı Avrupalı liderlerle görüşmeden, Ford'un programı çok kalabalık olacağından, Avrupa'ya gitmemesine karar verilmişti. Japonya ve Kore'ye başkanlık düzeyinde ziyaretler daha Nixon'un başkanlığında planlanmıştı; yirmi dört saatlik bir Vladivostok yan seyahati başkanlık gezisinin zamanlamasını fazla etkilemezdi. Bu süreçte, Vladivostok'un bir yüzyıl önce Çin'de sürekli yerden yere vurulan "haksız antlaşmalardan" biriyle Ruslar tarafından ele geçirildiğini ve şehrin bundan sadece birkaç yıl ön-

ce, Çin politikamızı yeniden gözden geçirmemize neden olan Çin-Sovyet silahlı çatışmalarının yaşandığı Rusya'nın uzak doğu kesiminde olduğunu gözden kaçırmıştık. Teknik kolaylıkların sağduyuyu ezip geçmesine izin verilmişti.

Vladivostok görüşmesinin ardından, 1974 Aralık ayında Pekin'e gittiğimde, Çinlilerin Washington'a öfkesi gün gibi ortadaydı. Bu, Mao'nun beni kabul etmediği tek ziyaret olmuştu.

Bu yanlış adım bir yana, Çin ve Amerikan iç politikalarındaki dalgalanmalar ne olursa olsun, ABD Nixon yönetimi tarafından başlatılan stratejiye bağlı kalmıştı. Sovyetler'in Çin'e saldırması durumunda, hizmet ettiğim başkanların her ikisi de (Richard Nixon ve Gerald Ford) Çin'i kuvvetle destekleyecek ve Sovyetler'in bu macerasını alt etmek için elinden geleni yapacaktı. Ayrıca uluslararası dengeyi korumaya da kararlıydık. Ama Amerika'nın ulusal çıkarlarının ve kapsamlı barışın en iyi biçimde komünist devlerin her ikisiyle de diyalogun sürdürülmesiyle sağlanabileceğine hükmetmiştik. Onlara, onların birbirlerine olduklarından daha yakın olarak azami düzeyde diplomatik esnekliği sağlayabilirdik. Mao'nun "gölge boksu- kör dövüşü" olarak tanımladığı şey, hem Nixon hem de Ford'un Vietnam Savaşı, Watergate ve seçilmemiş bir başkanın göreve gelmesinin ardından dış politikada görüş birliği sağlanması için gerekli olduğuna inandığı şeydi.

Bu uluslararası ve dâhilî ortam koşulları içinde Mao ile son iki görüşmem 1975 yılının Ekim ve Aralık aylarında gerçekleşti. Başkan Ford'un ilk Çin ziyareti buna vesile olmuştu. İlk görüşme, iki lider arasındaki zirveye hazırlık maksatlıydı; ikincisi liderlerin gerçek görüşmesiydi. Ölmekte olan başkanın son görüşlerinin özetine ek olarak Mao'nun muazzam iradesini de göstermişlerdi. Nixon'la görüştüğünde de pek iyi değildi; şimdi ise umutsuzca hastaydı. Koltuktan kalkmak için iki hemşirenin yardımına gereksinim duyuyordu. Güçlkle konuşabiliyordu. Çince perdeli bir konuşma dili olduğundan, hastalıktan bitap düşen Mao enka-

za dönmüş bedeninden çıkan hırıltıları önce tercümanına yazdırıyordu. Tercüman yazdıklarını kendisine gösterdikten sonra Mao çeviriden önce başıyla onay veriyor ya da vermiyordu. Hastalığına rağmen her iki görüşmeyi de olağanüstü bir zihin berraklığı içinde götürmüştü.

Daha dikkate değer olan, ölümün bu kadar kıyısındanayken yapılan bu konuşmaların Mao'nun içindeki karışıklığı gösterme biçimiydi. İğneleyici ve etkileyici, alaycı ve işbirliğine yatkın bu konuşmalar, karmaşık bir strateji anlayışıyla sarmalanarak son bir kez devrimci inancı damıtmaktaydı. Mao 21 Ekim 1975'teki sohbete bir önceki gün benim Deng'e ifade ettiğim, Çin ve ABD'nin birbirinden hiçbir şey istemediğine dair sıradan bir söz üzerine meydan okumakla başladı: "Eğer iki tarafın da birbirinden istediği bir şey yoksa, Pekin'e neden geliyorsunuz? Eğer iki tarafın da birbirinden isteyeceği bir şey yoksa, neden Pekin'e gelmek istediniz; biz sizi ve başkanınızı neden ağırlamak istedik?"⁴⁴⁹ Başka bir deyişle iyi niyetin soyut ifadelerinin sürekli devrimin lideri için bir anlamı yoktu. O hâlâ ortak strateji arayışındaydı ve bir strateji uzmanı olarak Çin'in tarihî hedeflerinin geçici olarak feda edilmesi pahasına, bazı önceliklerin gerekliliğini kabul etmekteydi. Bu nedenle bir önceki görüşmenin konusu olan bir güvenceyi kendiliğinden teklif etmişti: "Küçük mesele Tayvan, büyük mesele dünyadır."⁴⁵⁰ Âdeti olduğu üzere, Mao gerekli olan şeyi kendine özgü alaycı, sabırlı ve üstü kapalı bir tehdit içeren tavrıyla, zaman zaman kaçamak, öyle olmadığı zamanlarda kavranamayacak kadar derin sözlerle en uç noktaya getirmekteydi. Mao sadece, Nixon'la ve onun ardından benimle yaptığı görüşmelerde sinyalini vermiş olduğu gibi, sabırlı olmaya devam etmekle kalmayacaktı; Tayvan konusundaki

⁴⁴⁹ "Görüşne Tutanakları: Pekin, 21 Ekim 1975, 6:25-8:05 p.m.," *FRUS* 18, s. 788-89.

⁴⁵⁰ *a.g.e.*, s. 788.

anlaşmazlığın, küresel dengenin korunması stratejisiyle birbirine karışmasını istemiyordu. Bu nedenle iki yıl önce inanılmaz bir açıklama olarak görülebilecek bir şey söylüyordu; Çin şimdilik Tayvan'ı istemiyordu:

MAO: Onun [Tayvan]sizin ellerinizde olması daha iyi. Eğer şimdi bana geri verecek olsanız, onu istemezdim, çünkü istenir bir şey değil. Çok fazla sayıda karşı devrimci var orada. Bir yüz yıl sonra isteyeceğiz [elleriyle işaret ederek] ve onun için savaşaacağız.

KISSINGER: Yüz yıl değildir.

MAO: [Elleriyle işaret edip hesaplayarak] Söylemesi güç. Beş yıl, on, yirmi, yüz yıl. Söylemesi güç. [Tavanı işaret ederek] Ve Tanrı'yı görmek için cennete gittiğimde, ona Tayvan'ın şimdilik ABD'nin sorumluluğunda kalmasının daha iyi olacağını söyleyeceğim.

KISSINGER: Bunu Sayın Başkan'dan işittiğine çok şaşıracaktır.

MAO: Hayır, çünkü Tanrı sizi kutsar, bizi değil. Tanrı bizi sevmez, [ellerini sallar] çünkü ben militan bir savaşçıyım, hem de bir komünistim. Bu yüzden beni sevmez. [Üç Amerikalıyı işaret ederek]⁴⁵¹ Seni, seni ve seni sever.⁴⁵²

Bununla birlikte uluslararası güvenlik konusunun doğru uygulanması kaçınılmazdı. Mao, Amerika'nın önceliklerinde Çin'in dünyanın beş güç odağı arasında son sıraya düştüğünü ileri sürüyordu; Sovyetler Birliği en başta yer alırken, onu Avrupa ve Japonya takip etmekteydi: "Yaptığınız şeyin bizim omuzlarımız üzerinden Moskova'ya sıçramak olduğunu ve bu omuzların artık işe yaramaz olduğunu anlıyoruz. Görüyorsunuz, beşinci sıradayız. Serçe parmağız."⁴⁵³ Mao bunlara ek olarak güç anlamında Çin'den üstün oldukları hâlde, Avrupalı ülkelerin Sovyetler Birli-

⁴⁵¹ George H. W. Bush (ABD'nin Pekin irtibat bürosu şefi); Winston Lord (Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Kadrosu Başkanı) ve ben.

⁴⁵² "Görüşme Tutanakları: Pekin, 21 Ekim 1975, 6:25-8:05 p.m.," *FRUS* 18, s. 789-790.

⁴⁵³ *a.g.e.*, s. 789.

ği korkusuyla boğulduklarını iddia ederek bu durumu kinayeli bir dille özetliyordu:

MAO: Dünya huzurlu değil ve bir fırtına, yağmur ve rüzgâr yaklaşıyor. Yağmur ve rüzgâr yaklaşırken, kırlangıçlar meşgul olurlar.

TANG: [Başkan] Bana “kırlangıç”ın İngilizce nasıl söylendiğini ve “serçe”nin ne olduğunu sordu. Ben de farklı bir tür kuş olduğunu söyledim.

KISSINGER: Evet, ama umarım ki bizim fırtına üzerindeki etkimiz, kırlangıçların yağmur ve rüzgâr üzerindeki etkisinden biraz daha fazla olur.

MAO: Yağmur ve rüzgârın gelişini geciktirmek mümkündür, ama engellemek zordur.⁴⁵⁴

Fırtınanın yaklaştığı konusunda aynı fikirde olduğumu ama bunu atlatmak için en iyi koşulları sağlayacak önlemlerin alındığını söylediğimde, özenle seçilmiş ve taş gibi ağır bir sözcükle karşılık verdi: “Dunkirk.”⁴⁵⁵

Mao, Amerika’nın Sovyetler’in Avrupa’daki kara kuvvetlerine direnecek kadar güçlü olmadığını ve kamu görüşünün nükleer silahların kullanılmasını engelleyeceğinin üzerinde duruyordu. Amerika’nın Avrupa’nın savunmasında muhakkak nükleer silahlar kullanacağı yönündeki görüşüne itiraz ediyordu: “İki olasılık var. Biri sizin olasılığınız, diğeri *The New York Times*’ın olasılığı”⁴⁵⁶ *New York Times* muhabiri Drew Middleton’un Amerika’nın Avrupa üzerinden Sovyetler Birliği ile yapacağı savaşta galip geleceği konusunda kuşkularını içeren *Can America Win the Next War?* (Amerika Sıradaki Savaşı Kazanabilir mi?) kitabını kastediyordu. Her hâlûkârda bunun bir önemi olmayacağını, çünkü Çin’in hiçbir durumda diğer ülkelerin kararlarına bel bağlamayacağını ifade etti:

⁴⁵⁴ a.g.e., s. 793.

⁴⁵⁵ a.g.e. 1940 yılında İngiltere Fransa Savaşı’ndan sonra seferi kuvvetlerini geri çekmiştir.

⁴⁵⁶ a.g.e., s. 794.

Dunkirk stratejisini benimsiyorsunuz, yani onların Pekin, Tientsin, Vuhan ve Şanghay'ı işgal etmelerine izin vereceğiz ve buna benzer taktiklerle zafere ulaşp düşmanı yeneceğiz. Her iki dünya savaşı da bu şekilde yürütölmüş ve zafer kazanılmıştır.⁴⁵⁷

Mao bir yandan da kendi uluslararası görüşünün taşlarını *wei qi* tahtası üzerine yerleştirmekteydi. Avrupa "çok dağınık, çok gevşekti,"⁴⁵⁸ Japonya hegemonya oluşturmak hevesindeydi; Almanya'nın birleşmesi arzu edilen bir şeydi, ama buna ancak Sovyetler Birliği'nin zayıflamasıyla ulaşılabilirdi ve "bir savaş olmaksızın Sovyetler Birliği zayıflatılamazdı."⁴⁵⁹ ABD'ye gelince, "Watergate meselesinin o şekilde yürütölmesi gerekmezdi,"⁴⁶⁰ başka bir deyişle güçlü bir başkan iç çekişmelere kurban edilmemeliydi. Mao, Savunma Bakanı James Schlesinger'i, belki Başkan Ford'un ziyaretinin maiyeti ile birlikte Sincan ve Mançurya gibi Sovyetler Birliği'ne yakın bölgeleri gezebileceğı bir Çin ziyaretine davet etmişti. Muhtemelen bu, Amerika'nın Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmeyi göze almaya istekli olduğunu göstermek içindi. Bu hamle ayrıca, Schlesinger'in mevcut yumuşama politikasına karşı olduğu rapor edilmiş olduğundan, Çin'i Amerika'nın iç tartışmalarının içine sokacak çok ustalıklı olmayan bir girişimdi.

Zorluğun bir kısmı da bakış açısı sorunu ydu. Mao çok uzun yaşamayacağını farkındaydı ve görüşünün kendisinden sonra da sürmesini güvenceye almanın telaşındaydı. Yaşlılığın getirdiğı melankoliyle sınırların farkında, ama onlarla karşı karşıya gelmeye tam anlamıyla hazır olmayarak, kendisi için şansların giderek azaldığını hissederek konuşuyordu.

MAO: 82 yaşındayım. [Kissinger'ı işaret ederek] Ya siz kaç yaşındasınız? 50 olabilir.

⁴⁵⁷ a.g.e.

⁴⁵⁸ a.g.e., s. 791.

⁴⁵⁹ a.g.e., s. 792.

⁴⁶⁰ a.g.e.

KISSINGER: 51.

MAO: [*Başbakan Yardımcısı Deng'i işaret ederek*] O 71 yaşında. [*Ellerini sallayarak*] Biz hepimiz, ben, o [Deng], Zhou Enlai ve Ye Jianying öldükten sonra, siz hâlâ hayatta olacaksınız. Anladınız mı? Biz yaşlılar yapmayacağız. Bunu biz başarmayacağız.⁴⁶¹

Sonra ekledi, “Biliyorsunuz ben ziyaretçiler için bir vitrin gösterisiyim.”⁴⁶² Ama fiziksel açıdan ne denli yıpranmış olsa da güçsüz başkan asla pasif bir durumda kalamıyordu. Görüşmeye ara verildiğinde, aniden devrimci kimliğinin değişmezliğini teyit ederek muhalefetini ortaya koyuyordu:

MAO: Siz benim mizacımlı tanıımıyorsunuz. İnsanların bana sövüp saymalarından hoşlanırım [*Sesini yükseltip eliyle koltuğuna vurarak*]. Mesela Başkan Mao'nun yaşlı bir bürokrat olduğunu söylemeniz gerekir; o zaman gaza basar ve sizinle görüşürüm. Böyle bir durumda sizi görmek için sabırsızlanırım. Bana küfredemezseniz sizi görmek istemem, huzur içinde gidip uyurum.

KISSINGER: Bunu yapmak bizim için zor, özellikle size bürokrat demek.

MAO: Bunu kabul ederim [*Eliyle koltuğuna vurarak*]. Sadece bütün yabancılar masalara vurup bana sövüp saydıklarında neşelenirim.

Mao tehdit unsurunu, Kore Savaşı'nda Çinlilerin müdahalesi konusuyla bana sataşarak daha da tırmandırıyordu:

MAO: BM, Çin'in Kore'ye karşı saldırı başlattığını ilan eden ABD'nin desteklediği bir kararı komisyondan geçirmişti.

KISSINGER: Bu 25 yıl önceydi.

MAO: Evet. Yani sizinle doğrudan ilgili değil. Truman'ın zamanındaydı.

KISSINGER: Evet. Çok uzun zaman önceydi ve artık bizim algılamamız değişti.

MAO: [*Kafasının tepesine dokunarak*] Ama karar hâlâ iptal edilmedi. Ben hâlâ o “saldırgan” kisvesini taşıyorum. Aynı zamanda, bunun

⁴⁶¹ a.g.e., s. 790.

⁴⁶² a.g.e., s. 791.

başka hiçbir onurun boy ölçüşemeyeceği kadar büyük onur olduğunu düşünüyorum. İyi, çok iyi.

KISSINGER: Peki öyleyse BM kararını değiştirmemeli miyiz?

MAO: Hayır, bunu yapmayın. Bunu asla talep etmedik. . . . Bunu asla inkâr etmedik. Çin [Tayvan] ve Kore'ye saldırmaya gerçekten niyetliydik. Bu demeci herkese açıklamama yardımcı olur musunuz; belki sizin bilgilendirme toplantılarınızdan birinde? . . .

KISSINGER: Bunu açıklamanızı sağlayacağımı sanıyorum. Ben tarihsel açıdan doğru açıklamayı bulamayabilirim belki.⁴⁶³

Mao en azından üç konunun üzerinde duruyordu: Birincisi Çin, Amerika'ya karşı Kore Savaşı'nda ve Rusya'ya karşı 1960'lar-da olduğu gibi tek başına kalmaya hazırdı. İkincisi her ne kadar süper güçlere çekici gelmeyecek olsa da bu çatışmalardan gelişen sürekli devrim ilkelerini yeniden onaylamaktaydı. Son olarak şimdiki yolunda kösteklenecek olursa, bu ilkelere geri dönmeye hazırdı. Mao için Amerika açılımı ideolojinin sonu demek değildi. Mao'nun bitmek bilmeyen yorumları derin bir duygu karmaşasını yansıtmaktaydı. Hiç kimse Çin'in jeopolitik zorunluluklarını ölmekte olan başkandan daha iyi anlayamazdı. Tarihin bu noktasında, bu zorunluluklar Çin'in geleneksel "kendine yetme" kavramı ile çatışmaktaydılar. Mao'nun yumuşama politikasına yönelik eleştirisi ne olursa olsun, ABD Sovyetler'le karşı karşıya gelme yükünü ve komünist olmayan dünyanın askeri harcamalarının çoğunu üstlenmişti. Bunlar Çin'in güvenliğinin ek ödemeleliydi. Çin'le ilişkileri yeniden kurmanın dördüncü yılındaydık. Mao'nun strateji konusundaki genel görüşünde onunla aynı fikirdeydik. Bu stratejinin uygulamasının Çin'e havale edilmesi mümkün değildi ve Mao bunu biliyordu. Ama Mao'nun karşı çıktığı şey tam olarak bu esneklik payıydı.

Aynı zamanda dünyanın devam eden bağları anlamasını ve doğru sonuçları çıkarmasını sağlamak için, Mao'nun "Dr. Kissin-

⁴⁶³ a.g.e.

ger'la dostça bir havada konuştuklarını" duyuran Çince bir açıklama yapılmıştı. Beraberindeki resimle birlikte bu olumlu bildiriye zekice boyut kazandırılmıştı: Fotoğrafta Mao karım ve benim yanımda gülümseyerek dururken, sanki ABD'nin iyi niyetli bir derse ihtiyacı varmış gibi bir anlam yaratarak parmağını sallıyordu.

Mao'nun vecize niteliğindeki sözlerini doğru değerlendirmek, hatta bazen anlamak bile her zaman güç olmuştur. Başkan Ford'a verdiğim sözlü bir raporda Mao'nun tavrını "oldukça hayranlık uyandırıcı" olarak tanımlamış ve ona bunun Uzun Yürüyüş'ün önderiyle aynı kişi olduğunu hatırlatmıştım.⁴⁶⁴ Mao'nun sözleri üzerine tepkim yumuşama politikasıyla ilgili değil, gelişmekte olan krizin başlangıcında üçlü ilişkinin taraflarından hangisinin bu girdabın içine girmekten kurtulacağı ile ilgiliydi. Başkan Ford'a şöyle demiştim:

Sizi temin ederim, eğer Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelecek olursak bize ve Sovyetler Birliği'ne saldıracak ve Üçüncü Dünya ülkelerini yanlarına çekeceklerdir. Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler içinde olmak Çin'le ilişkilerimiz açısından en iyisidir. Bizim zayıflığımız bir sorundur; SALT ve yumuşama politikası nedeniyle başımızın dertte olduğunu düşünüyorlar. Bu onların eline koz veriyor.⁴⁶⁵

O zamanlar Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Kadrosu Şefi olup gizli ziyaretin ve daha sonra da Çin politikamızın planlanmasındaki başlıca yardımcım olan Winston Lord, benim başkana aktardığım Mao'nun belirsiz sözlerine zekice bir yorum getirmişti:

Mao'nun temel mesajı ve başlıca konuları açıktır. Açıkça Kissinger'in ziyaretinin stratejik çerçevesini oluşturmak üzere, aslında geçmişteki birkaç yıl içindeki ilişkilerimizin gelişimi için şekillendirilmişlerdir. Ama burada net olmayan, şifreli bazı bölümler vardır.

⁴⁶⁴ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 25 Ekim 1975, 9:30 a.m.," *FRUS* 18, s. 832.

⁴⁶⁵ a.g.e.

Genel eğilim, başkanın söylediklerini deşerek kendi hâlinde veciz sözlerin ardında incelikler, daha derin anlamlar aramaktır. Çoğu durumda, daha önemli anlam ortadadır. Ama diğerlerinde, özellikle önemli olan bir şey ya yoktur ya da yaşlı bir adamın bir süre için amaçsızca sayıklamış olduğu şeyler olabilir. (...) Belirsiz konuşmalara bir örnek verirsek: “Şu andaki anlaşılır şekilde konuşmamı engelleyen aciz durumumu iyileştirmek için bana yardımcı olabilecek bir yol biliyor musunuz?” Bir olasılık bunun kendi sağlığı ile ilgili sıradan, kısa bir konuşma olduğu olabilir. Ciddi ciddi tıbbi yardım istiyor olabileceği oldukça kuşkuludur. Peki, başkan sesinin Çin’de (ya da dünyada) işitilmiyor olduğunu, etkisinin sınırlandırıldığını ve durumunu güçlendirmesi için politikalarımızla kendisine yardımcı olmamızı istiyor olabilir mi? Daha geniş anlamıyla “anlaşılır şekilde konuşması” için ona yardımcı olmamızı mı istiyor?⁴⁶⁶

O zamanlar Lord’un yorumlarının büyük olasılıkla zorlama olduğunu düşünmüştüm. Çin’in iç manevraları hakkında daha fazla şey öğrenmeye başladığımdan beri artık Mao’nun daha önemli bir şey söylemiş olduğuna karar verdim.

Her hâlükârda Ford’un ziyaretine hazırlık niteliğindeki ekim ziyareti Çin’in iç gerilimini yansıtan çok soğuk bir atmosferde geçmişti. Durum öylesine ümitsiz görünüyordu ki Pekin’in dışındaki iki durağı programdan çıkarıp onların yerine Filipinler ve Endonezya’ya iki kısa ziyaret koyarak başkanlık ziyaretini beş günden üç güne indirmiştik.

Çin’den geri döndüğüm gün Schlesinger, Savunma Bakanlığı görevinden alınmış, yerine Donald Rumsfeld getirilmişti. Ben olay gerçekleştikten sonra haberdar edilmişim ve gerçekten olmamış olmasını tercih ederdim; bunun Washington’da dış politikayla ilgili olarak hâlen sürdürdüğümüz diplomatik sürece zarar verecek tartışmalarla birlikte ihtilafa neden olacağından emin-

⁴⁶⁶ “Siyaset Planlama Kadrosu Şefi (Lord) tarafından hazırlanan belge, tarihsiz, Washington,” *FRUS* 18, s. 831.

dim. Aslında Schlesinger'in görevden alınmasının Mao'nun onu Çin'e davet etmiş olmasıyla bir ilgisi yoktu. Ford'un yaptığı, yaklaşmakta olan siyasi kampanya ile ilgili olarak gelecek zor günlerle hazırlanmak için bir girişimdi ve iğneleyici sözleri olan Schlesinger onu her zaman huzursuz etmişti. Ama hiç kuşkusuz bazı Çinli yöneticiler Schlesinger'in görevden alınmasını kendilerine karşı ters bir cevabın kanıtı olarak değerlendirmişlerdi.

Birkaç hafta sonra, aralık ayının ilk haftasında Başkan Ford Çin'e ilk ziyaretini gerçekleştirdi. Ford'un ziyareti sırasında Çinliler arasındaki bölünme ortadaydı. Mao'nun karısı, Kültür Devrimi'nin mimarlarından Jiang Qing, sadece bir kez, bir spor etkinliğinin karşılama töreni sırasında beş dakika kadar görüldü. Hâlâ güçlü olan Jiang, bu kısa süre içinde uzak ve soğuk bir nezaketi muhafaza etmişti.

Mao, Çin yönetimi içindeki bölünmeyi aşıkâr edecek biçimde Ford'la iki saate yakın bir görüşmeyi tercih etmişti. Mao'nun sağlık durumu, beş hafta önceki görüşmemize kıyasla kötüleşmişti. Bununla birlikte Amerika ile ilişkilerin canlandırılması gerektiğine inanmaktaydı ve bu görüşünü esprili bir başlangıçla dile getirmişti:

MAO: Dışişleri Bakanınız benim iç işlerime müdahale ediyor.

FORD: Bana anlatın.

MAO: Gidip Tanrı'yla buluşmama izin vermiyor. Tanrı'nın bana vermiş olduğu emre itaat etmememi bile söylüyor. Tanrı bana bir davetiye yolladı ama o [Kissinger] gitme diyor.

KISSINGER: O da giderse, diğer tarafta çok güçlü bir kombinasyon olur.

MAO: O bir ateist [Kissinger]. Tanrı'ya karşı. Benim Tanrı'yla ilişkilerimi de bozuyor. O çok acımasız biridir ve onun emirlerine itaat etmekten başka seçeneğim yok.⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ "Görüşme Tutanakları: Pekin, 2 Aralık 1975, 4:10-6:00 p.m.," FRUS 18, s. 858.

Mao, gelecek iki yıl içinde, yani 1976 başkanlık seçimleri ve sonrasında ABD-Çin ilişkilerinde “önemli şeyler” olmasını beklemediğini söyleyerek sözlerini sürdürdü. “Belki ondan sonra durum bir parça daha iyi bir hâl alır.”⁴⁶⁸ Daha çok birlik içinde bir Amerika’nın ortaya çıkabileceğini mi, yoksa o zamana dek Çin’in iç çatışmalarının üstesinden gelineceğini mi kastediyordu? Sözleri, sallantıdaki ilişkilerin Ford’un başkanlığı süresince devam edeceğini ima etmekteydi.

ABD-Çin ilişkilerindeki bu aranın daha ciddi bir açıklaması Çin’in iç durumuyla ilgiliydi. Mao, Ford’un Washington’daki Çin irtibat bürosu şefinin (Huang Zhen) çalışmalarını takdirle karşıladığını ve öyle kalacağını umduğunu belirten sözlerini şu şekilde değerlendirdiyordu:

Kendisini [Büyükelçi Huang]⁴⁶⁹ eleştiren bazı gençler var. Bu ikisinin [Wang ve Tang]⁴⁷⁰ Lord Qiao⁴⁷¹ için de bazı eleştirileri var. Ve bu insanlar hafife alınacak kişiler değiller. Aksi hâlde zarar görürsünüz, yani bu iç savaş demektir. Dışarıda bir sürü büyük harf afişleri var. Onlara bakmak için Tsinghua ve Pekin Üniversitesi’ne gidebilirsiniz belki.⁴⁷²

Eğer Mao’nun tercümanları Nancy Tang ve Mao’nun karısına yakın olan Wang Hairong, dışişleri bakanı ve Washington elçisine karşıydılarsa, durum endişe verici bir noktaya gelmiş ve içerideki bölünme en üst seviyeye ulaşmış demektir. Mao’nun dışişleri bakanından, bakanın bir Konfüçyüsçü olduğunu ima ederek “Lord Qiao” şeklinde söz etmesi, içerideki çatlağın bir başka teh-

⁴⁶⁸ *a.g.e.*, s. 859.

⁴⁶⁹ Yan’an’da iç savaş sırasında Mao’nun yoldaşlarından biri; eski bir general, şimdi Washington’da elçi.

⁴⁷⁰ Wang Hairong ve Nancy Tang.

⁴⁷¹ Qiao Guanhua, Dışişleri Bakanı.

⁴⁷² “Görüşme Tutanakları: Pekin, 2 Aralık 1975, 4:10-6:00 p.m.,” *FRUS* 18, s. 859.

likeli işaretliydi. Eğer üniversitelerde Kültür Devrimi sırasında ideolojik kampanyaların yürütüldüğü büyük harflerle yazılan bildiriler, yani büyük harf afişleri varsa, Kültür Devrimi'nin bazı tartışmaları yeniden ortaya çıkmaya başlamış demektir. Bu durumda Mao'nun olası bir iç savaşa atıfta bulunması gelişigüzel söylenmiş bir sözden fazlasını ima ediyor olabilir.

Zekâsı Orta Batılıların sadelik ve dürüstlüğü adına gizlenmiş olan Ford, bölünmenin işaretlerini görmezden gelmeyi seçmişti. Aksine, Çin-ABD ilişkilerinde Zhou döneminin koşulları geçerliymiş gibi davranıyordu ve dünya üzerindeki sorunların ayrı ayrı tartışılmasına girişmişti. Temel konusu Amerika'nın Sovyet hegemonyasını önlemek için almakta olduğu tedbirlerdi ve başta Afrika'da olmak üzere Çin'in özel işbirliğini talep ediyordu. Üç yıl önceki görüşmelerinde Mao, Nixon'un benzer girişimini geri çevirmişti. Ford'un görünüşteki dürüstlüğünden dolayı, Mao'nun güvenini kazandığından mı, yoksa Mao başından beri stratejik bir diyalog planladığından mı, bu kez işbirliğini kabul ediyordu; özellikle Sovyetler'in Afrika'da ilerlemesi konusunda kendine özgü iğneleyici yorumlarını da ekleyerek ayrıntılara hâkim olmayı sürdürdüğünü da kanıtlıyordu.

Görüşmenin en sonunda ABD-Çin ilişkilerinin daha iyi bir genel görüntü sunması için, Mao'nun garip bir yardım talebi olmuştur:

MAO: (...) Bazı gazete haberleri aramızdaki ilişkilerin çok kötüleştiğini yazıyor. Belki onların birazcık hikâyesinin içine girmelerine izin verip onları bilgilendirebilirsiniz.

KISSINGER: Her iki taraf da öyle yapmış. Bazı şeyleri Pekin'den duyuyorlar.

MAO: Ama bizden değil. Bilgilendirmeyi o yabancılar yapıyorlar.⁴⁷³

Basının inanacağı bilgilendirmeleri yapabilecek pozisyonundaki

⁴⁷³ a.g.e., s. 867.

yabancıların kimler olduğunu araştırarak zamanımız yoktu. Bu, Mao'nun hizipler üzerinde kendi iradesini empoze edecek güce hâlâ sahip olduğunu varsayarak, geleneksel olarak olumlu bir bildiri yayınlatmakla çözülebilecek bir sorundu.

Mao böyle yapmadı ve peşinden uygulamaya ilişkin bir sonuç gelmedi. Bize sunulan ve muhtemelen Dışişleri Bakanı Qiao Guanhua'nın nezaret etmiş olduğu bildiri taslağını yardımcı olmaktan uzak bulduk ve kabul etmedik. Açıkçası, Çin'de ciddi bir güç mücadelesi gerçekleşmekteydi. Deng, Sovyetler'e ilişkin taktiklerimizi eleştirse de Zhou ve Mao'nun kurmuş olduğu Çin-Amerika ilişkilerini sürdürmeye istekliydi. Güç yapısında yer alan bazı grupların bu çalışmayı engellemeye çalıştıkları da aynı derecede açıktı. Deng, Politbüro Daimi Komitesi üyesi olmanın kendisine sağladığı imkânlarla, Ford'un ziyaretinin yararlarını ve Çin-ABD dostluğunun önemini teyit eden bir demeç yayınlarak güç durumu aşmıştı.

Görüşmeleri takip eden aylarda, Çinliler arasındaki bölünme artık açıkça ortadaydı. Başbakanlık unvanı verilmeksizin Zhou'nun yerine getirilen Deng, muhtemelen on yıl önce kendisini sürgün eden güçler tarafından, bir kez daha saldırılara maruz kalmıştı. Zhou sahneden çekilmişti. Dışişleri Bakanı Qiao Guanhua'nın yönetimi görüş ayrılıklarına neden olan bir hâl almıştı. İşbirliğine giden yolda Zhou'nun kazandırmış olduğu yumuşak tarzın yerini, alaycı bir direniş almıştı.

Çatışma çıkması potansiyeli kontrol altına alınmıştı, çünkü Deng, ABD ile yakın ilişkilerin önemini göstermek için fırsat kollamaktaydı. Örneğin 1975 Ekim ayındaki Çin ziyaretimin karşılama yemeğinde Qiao, Amerikan televizyonlarının karşısında ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasını kınayan öfkeli bir konuşma yapmıştı ve bu durum, o zamana dek gelen Amerikan heyetlerine gösterilen hassas tavrın tamamen değişmesiyle birlikte diplomatik protokolün ihlal edilmesi idi. Benim sert bir

şekilde karşılık vermem üzerine televizyonların ışıkları kapatılmış, böylece benim sözlerim yayınlanamamıştı.

Ertesi gün Deng, Amerikan heyetini Çinli liderlerin yaşadığı Pekin yakınlarındaki Western Hills'te pikniğe davet etti; bu piknik orijinal programda yer almıyordu ve Deng pikniği Çin'e açılımın başlangıcından beri bütün toplantıları karakterize eden bir özenle yönetti.

Zhou'nun 8 Ocak 1976'da ölmesiyle olaylar doruk noktasına ulaştı. Nisanda, Qingming Festivali'ne (Tomb-Sweeping Day/ Mezar Temizleme Günü) yakın bir zamanda yüz milyonlarca Çinli Zhou'nun anısına saygılarını göstermek için Tiananmen Meydanı'ndaki Halk Kahramanları Anıtı'nı ziyaret ederek çelenkler ve şiirler bıraktılar. Yazılanlar Zhou'ya duyulan derin hayranlığı ve onun temsil ettiği düzen ve ılımlılık ilkelerine duyulan özlemi ortaya çıkarmıştı. Bazı şiirler, yine sevilen tarihî kıyas tekniği kullanılarak üstü örtülü biçimde Mao ve Jiang Qing'e eleştiriler içermekteydi.⁴⁷⁴ Yazılanların gece boyunca görevliler tarafından temizlenmesi polisle yas tutanlar arasında 1976 Tiananmen Olayları adıyla bilinen bir çatışmaya neden olmuştur. Dörtler Çetesi, Deng'in reformcu eğilimlerinin devrim karşıtı gösterilere neden olduğuna Mao'yu ikna etmişlerdi. Ertesi gün Dörtler Çetesi karşı gösteriler düzenledi. Zhou'nun yasından iki gün sonra Mao, Deng'i partideki bütün görevlerinden ihraç etti. Başbakanlık görevi Hunan eyaletinden az tanınan bir parti eyalet sekreteri olan Hua Guofeng'e verildi.

Çin'in ABD ile ilişkileri giderek mesafeli bir hâl almıştı. George H. W. Bush CIA Başkanı olunca, Pekin İrtibat Bürosu'nun başına eski Savunma Bakanı Tom Gates getirildi. Hua Guofeng dört ay boyunca Gates'i kabul etmedi; kabul ettiğindeyse yerleşik res-

⁴⁷⁴ Şiirlerde geçen Çin Şi Huang ve Tang Hanedanı imparatoriçesi Wu Zetian'a karşı eleştiriler içeren bazı metinlerde aslında Mao ve Jiang Qing kastedilmektedir.

mî üslubun içinde kaldı. Bir ay sonra, yönetimdeki en güçlü adam olarak kabul edilen ve Dörtler Çetesi'nin önemli bir mensubu olan Başbakan Yardımcısı Zhang Chunqiao, Senato Azınlık Lideri Hugh Scott'ın ziyaretini, Tayvan konusunda Mao'nun bize söylemiş olduklarıyla tamamen ters düşen, son derece aksi bir tutum sergilemek için fırsat olarak kullandı:

Tayvan konusunda çok netiz. Tayvan sorunu ortaya çıktığından beri, ABD'nin boynunda bir ilmek olmuştur. Bunu çıkarıp atmaları Amerikan halkının yararınadır. Eğer yapmazsanız Halk Kurtuluş Ordusu bu ilmeği kesecektir. Bu, hem Çin hem de Amerikan halkı için iyi olacaktır ve biz bu konuda cömert davranıyoruz; sorunu kendi süngülerimizle çözmek için ABD'ye yardımcı olmaya hazırız. Belki kulağa hoş gelmiyor, ama bu işin yolu budur.⁴⁷⁵

Dörtler Çetesi, Çin'i Kültür Devrimi'ni ve Mao'nun Kruşçev'e karşı benimsediği kışkırtıcı tarzı andıran bir yöne doğru itmekteydi.

9 Eylül 1976'da Mao sadece kendisiyle meşgul olduğundan, saptırılmış muazzam görüşünün başarılarını ve sezgilerini, görkemini ve acımasızlığını haleflerine miras bırakarak hastalığına yenik düştü. Ardında hiçbir zaman yapmaya niyetlenmediği reformlar için çalılıkları temizleyerek ortadan kaldırılan eski rejimin kalıntılarıyla birlikte, yüzyıllardır hiç olmadığı kadar birleşik bir Çin bırakmıştı. Birçok Çinliye göre, eğer ülke bir bütün olarak kalır ve yirmi birinci yüzyılın süper gücü olarak ortaya çıkarsa, Mao, Çin tarihinde şahsen büyük saygı duyduğu imparator Çin Şi Huang gibi müphem, ama saygı duyulan bir role sahip olabilir. Başka bir deyişle yoğun ulusal çalışmalar için halkını zorunlu olarak çalıştırıp Çin'i yeni bir döneme sürükleyen ve aşırılıkları daha sonraları bazılarınca zorunlu bir kötülük olarak kabul

⁴⁷⁵ bkz. Henry Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon & Schuster, 1999), s. 897.

edilen, hanedan kuran bir diktatör. Diğerlerine göreyse, Mao'nun halkına uyguladığı muazzam eziyetler onun başarılarını gölgede bırakacaktır.

İki siyasi akım Mao'nun yönetiminin çalkantılarında, birbirleriyle yarışıp duruyordu. Dehşet içindeki bir dünyaya örnek olarak kendi benzersiz ilkelerini sunmakta ısrar edip Çin'i ahla-ki ve siyasi bir güç olarak gören devrimci bir güç vardı. Eğilimleri serinkanlılıkla ele alan ve bunları kendi yararına değerlendiren jeopolitik bir Çin vardı. Tarihinde ilk kez biriyle güç birliği yapmaya çalışan, ama aynı zamanda tüm dünyaya cüretkâr biçimde meydan okuyan bir Çin vardı. Mao, enkaz hâlinde bir ülkeyi devralmış ve onu birbiriyle rekabet hâlindeki iç hizipler, düşman süper güçler, kararsız Üçüncü Dünya ülkeleri ve kuşkulu komşular arasında ustalıkla yönetmişti. Çin'in iç içe geçmiş eş merkezli çemberlerin her birinde yer almasını, ama hiçbirine tabi olmamasını sağlamıştı. Çin, savaşlar ve gerilimler atlatmış, etkisi büyürken kararsızlıklar geçirmiş ve en sonunda yönetiminin komünist yapısıyla komünist dünyanın çöküşünden sonra ayakta kalmayı başaran, gelişmekte olan bir süper güç hâline gelmişti. Mao bunu, Çin halkının azim ve tahammül gücüne güvenip halkın zaman zaman kendini çileden çıkaran sabrını büyük eserinin temel taşı olarak kullanıp dehşet verici bir bedel karşılığında başarmıştı.

Mao, hayatının sonuna yaklaşırken, sadece stratejiyi değil, taktikleri de belirlemekte ısrar ederek Amerikan tasarımı dünya düzenine meydan okumanın kıyısına yaklaşmıştı. Halefleri Çinlilerin güçleri konusundaki görüşlerini paylaşıyorlardı, ama Çin'in benzersiz potansiyeline sadece irade gücü ve ideolojik sorumlulukla ulaşabileceğini düşünmüyorlardı. Özgüveni amaçlıyorlar, ama bu konuda telkinin yeterli olmadığını biliyorlardı ve bu nedenle enerjilerini iç reformlara adanmışlardı. Bu yeni reform dalgası, Çin'i Zhou tarafından yönetilen ve

köklü tarihinde ilk kez Çin'i küresel ekonomik ve siyasi akımlarla ilişkilendiren bir girişim niteliğindeki dış politikaya geri götürecekti. Bu politika on yıl içinde iki kez tasfiye edilip üç kez iç sürgünden dönen bir lider tarafından somutlaştırılacaktı: Deng Xiaoping.

KISIM 12

Yıkılmaz Deng

YALNIZCA MAO ZEDONG'UN Çin'i'ni tanıyanlar, Deng Xiaoping tarafından gerçekleştirilen dönüşümleri tam anlamıyla değerlendirebilirler. Çin'in hareketli kentleri, inşaat patlaması, trafik sıkışıklıkları, büyüme oranının komünizm dışı açmazı, zaman zaman enflasyon tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, diğer zamanlarda küresel ekonomik durgunluğa karşı bir güvence olarak Batılı demokrasilerin bel bağladığı bir unsur olması gibi değişiklikler, tarımsal komünler, durgun bir ekonomi ve hepsi bir örnek ceket içinde Mao'nun sözlerinden derlenen "Küçük Kırmızı Kitap"tan alınan ideolojik coşkuyu icra eden halkın oluşturduğu Mao'nun tekdüze Çin'inde hayal bile edilemeyecek şeylerdi.

Mao geleneksel Çin'i yıkmış, enkazını nihai modernleşmenin yapı taşları olarak geriye bırakmıştı. Deng, modernleşmeyi Çinli bireylerin inisiyatif ve esnekliği üzerine kurmaya cesaret edebilmiştir. Komünleri ortadan kaldırmış ve "Çin özelliklerine dayalı sosyalizm" adını verdiği yöntemi uygulamak için eyaletler düzeyinde özerkliği geliştirmiştir. Dünyanın ikinci en büyük ekonomisi ve en büyük döviz rezervi hacminin yanı sıra, Empire State Bi-

nası'ndan daha yüksek gökdelenlerle dolu birçok şehriyle günümüzün Çin'i, Deng'in öngörüsü, azmi ve sağduyusunun kanıtıdır.

Deng'in İktidara İlk Dönüşü

Deng'in iktidara giden yolu kesintili ve kestirilemeyen bir yoldu. 1974 yılında Deng Xiaoping, Amerika'nın başlıca muhabatı olduğunda onun hakkında çok az şey biliyorduk. 1966 yılında "kapitalizm yanlısı" olmakla suçlanıp tutuklanana dek Komünist Parti'nin güçlü bir yapısı olan Merkez Komitesi'nin genel sekreteriydi. Deng'in, 1973 yılında, Mao'nun kişisel müdahalesi ve Politbüro'daki radikallerin muhalefetine karşın, Merkez Komite'de düzenlemeler yaptığını öğrendik. Pekin'e dönüşünden kısa bir süre sonra Jiang Qing, Deng'i açıkça kötölemiş olmasına rağmen, Deng'in Mao için önemli biri olduğu belliydi. Mao, Deng'in Kültür Devrimi sırasında küçük düşürülmüş olmasından dolayı alışılmadık biçimde özür diledi. Aynı haberler bize ayrıca Deng'in, Avustralyalı bilim insanlarından oluşan bir heyete yaptığı konuşmada, kendi alametifarıkası hâline gelmiş olan konulara dikkat çektiğini söylüyordu. Çin'in Avustralya gibi gelişmiş ülkelerle bilimsel görüş alışverişi yapmak ve bir şeyler öğrenmek gereksiniminde olan yoksul bir ülke olduğunu söylemişti ve bu, Çinli liderlerin şimdiye dek asla yapmadığı türden bir itiraftı. Deng, Avustralyalı ziyaretçilere seyahatleri sırasında Çin'in sadece başarılarına değil, bir de geri kalmış tarafına bakmalarını tavsiye etmişti ki bu da bir Çinli lider için benzeri görülmemiş bir yorumdu.

Deng, 1974 Nisan'ında teknik olarak dışişleri bakanının başkanlık ettiği Çin delegasyonu ile birlikte ekonomik gelişmeden sorumlu BM Genel Kurulu'nun olağanüstü toplantısına katılmak üzere New York'a geldi. Çin heyetini akşam yemeğine davet ettiğim zaman, heyetin en üst düzeydeki yetkilisinin kim olduğu ortaya çıkmıştı; daha da önemlisi bizim istihbarat raporlarının aksi-

ne, Zhou'nun yükünü hafifletmek için yapılması şöyle dursun, Deng aslında Zhou'nun yerine hem de bir şekilde ondan kurtulmak için atanmıştı. Zhou'ya ilişkin çeşitli imalar görmezden gelinmişti; başbakanın görüşlerine ilişkin hatırlatmalar, Mao'nun benimle yaptığı sohbetlere benzer sözlerle geçirilmişti.

Kısa bir süre sonra, Deng dış politikadan sorumlu başbakan yardımcısı yapıldı ve çok geçmeden de dış politika üzerinde denetleyici bir rol üstlenerek uygulayıcı başbakan yardımcısı olarak ortaya çıktı. Her ne kadar Zhou büyük ölçüde sembolik hâle gelen başbakanlık unvanını hâlen korusa da bu durum Deng'in onun yerine gayriresmî olarak geldiğini gösteriyordu.

1966 yılında Mao'nun Kültür Devrimi'ni başlatmasının hemen ardından Deng, parti ve hükümetteki bütün görevlerinden azledilmişti. Sonraki yedi yılı, önce bir askerî üstte, sonra Jiangxi eyaletinde sebze yetiştirip bir traktör onarım tesisinde yarım gün ağır işçi olarak çalışarak geçirdi. Ailesi ideolojik yönden uygun-suz varsayılarak Kızıl Muhafızlar tarafından korunmadı. Oğlu Deng Pufang, Kızıl Muhafızlar'ın işkencelerine maruz kaldı ve Pekin Üniversitesi'nde bir binanın tepesinden aşağı itildi. Omurgası kırılmasına rağmen hastaneye kabul edilmedi. Uğradığı işkenceler yüzünden belden aşağısı felçli biri olarak kaldı.⁴⁷⁶

Çinlilerin birçok sıra dışı özelliğinin arasında, kendilerine ne ıstırap ve haksızlık yaşatmış olursa olsun, toplumlarına karşı yükümlülüklerini sürdürmeleri yer alır. Kültür Devrimi'nin tanıdığım kurbanlarından hiçbiri bu konuda gönüllü olarak bana yakınmamış ya da sorulan sorulara asgari düzeyden daha fazla cevap vermemiştir. Kültür Devrimi, zaman zaman alaycı bir şekilde katlanılmak zorunda olan bir tür doğal bir felaket gibi görülmekte, ama kişinin ondan sonraki hayatını belirleyici bir şey olarak değerlendirilmemektedir.

⁴⁷⁶ Richard Evans, *Deng Xiaoping and the Making of Modern China* (New York: Viking, 1993), s. 186-87.

Kendi adına Mao da aynı yaklaşımı yansıtmış gibi görünmektedir. Onun tarafından ya da onun emirleriyle uygulanan eziyetler, kurbanla ilgili nihai karar için zorunlu değildi, ama muhtemelen geçici bir süre için, toplumun arındırılması için zorunluydu. Mao'nun sürgüne gönderilen bu insanları bir tür stratejik olarak tahsis ettiği hizmete hazır kişiler şeklinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. 1969 yılındaki uluslararası krizde, Çin'in nasıl tavır alacağı konusunda tavsiyelerine ihtiyaç duyduğu zaman, dört mareşali sürgünden geri çağırmıştır. Deng de bu şekilde yüksek bir göreve geri dönmüştür. Mao, Zhou'yu indirmeye karar verdiğinde, Deng ülkeyi yönetmeye en uygun, belki de tek açıdan stratejik yedekte olan tek kişiydi.

Mao'nun felsefi söylevleri ve dolaylı imaları ile Zhou'nun zarif profesyonelliğine alışkın biri olarak Deng'in haşin ve dolaysız tarzına, ara sıra söylediği kinayeli sözlerle, pratik olana değer verip felsefi olanı küçük görmesine zaman zaman kendimi alıştırtma gereği duydum. Ufak tefek ve yay gibi gergin yapısıyla bir odaya âdeta görünmeyen bir güç tarafından itililiymiş gibi, göreve hazır olarak girerdi. Deng, hoşbeş için nadiren zaman harcar, görüşlerini Mao'nun yaptığı gibi kıssalarla süsleyip yumuşatma ihtiyacı hissetmezdi. İnsanı, ne Zhou gibi merakla sarmalar ne de Mao'nun bana davrandığı gibi, seçkin bir filozof dostuymuşum gibi davranırdı. Deng için her ikimiz de kendi ulusunun işini yapan ve olayları kişisel olarak algılamaksızın, zorluklara karşı mücadele edecek kadar yetişkin kişilerdik. Zhou, İngilizceyi tercümeyle gerek kalmaksızın anlayabilir ve zaman zaman konuşurdu. Deng bana kendisini "kaba bir köylü" olarak tanımlamış ve itiraf etmişti: "Diller zordur. Fransa'daki öğrenciliğim de Fransızca'yı asla öğrenemedim."

Zaman geçtikçe, sıra dışı değişiklikler karşısında düşünceleriyle duygularını dengelemeyi başaran ve zaman içinde ülkesini yenileyecek olan melankolik bakışlı bu yürekli küçük adama

karşı çok büyük bir saygı duymaya başladım. 1974'ten sonra Deng, Mao hâlen görevde olduğu için birtakım kişisel riskler alarak Çin'i, Kültür Devrimi'nin enkazından yirmi birinci yüz-yılın ekonomisinin süper gücü hâline getiren modernleşme sürecini başlattı.

Deng 1974'teki ilk sürgün dönüşünde tarihsel sonuçlara neden olacak bir kişilik izlenimi vermiyordu. Mao gibi yüksek felsefeden sözler etmiyor, Çin halkının eşsiz kaderi hakkında coşkulu iddialarda bulunmuyordu. Demeçleri tekdüze ve çoğunlukla uygulamaya yönelik ayrıntılarla ilgiliydi. Deng orduda disiplinin öneminden ve Metalurji Endüstrisi Bakanlığı'nın yenilenmesinden söz ediyordu.⁴⁷⁷ Günlük yükleme yapılan tren vagonlarının sayısının artırılması, kondüktörlerin görev başında içki içmelerinin yasaklanması ve öğle yemeği tatillerinin düzene konması konularını da konuşuyordu.⁴⁷⁸ Bunlar etkileyici olmayan teknik konuşmalardı.

Kültür Devrimi'nin hemen sonrasında ve Mao ile Dörtler Çetesi'nin ortalıkta dolaşan varlıkları göz önüne alındığında, gündelik pragmatizm kendi içinde büyük bir cesaretti. Mao ve Dörtler Çetesi, on yıl boyunca sosyal örgütlenmenin aracı olarak anarşiyi, ulusal arınmanın aracı olarak sonsuz "çatışmayı,"

⁴⁷⁷ bkz. "The Army Needs to Be Consolidated (Ordunun Güçlendirilmesi Gereklidir): 25 Ocak 1975," *Selected Works of Deng Xiaoping: 1975-1982*, cilt 2, çeviri: The Bureau for the Compilation and Translation of Works of Marx, Engels, Lenin and Stalin Under the Central Committee of the Communist Party of China (Pekin: Foreign Languages Press, 1984), s. 11-13; "Some Problems Outstanding in the Iron and Steel Industry (Demir ve Çelik Endüstrilerinde mevcut bazı sorunlar): 29 Mayıs 1975," *a.g.e.*, s. 18-22.

⁴⁷⁸ "The Whole Party Should Take the Overall Interest into Account and Push the Economy Forward (Tüm Parti genel çıkarları hesaba katarak ekonomiyi ileri götürmelidir): 5 Mart 1975," yukarıda adı geçen yayın, sayfa 14-17.

ekonomik ve akademik çalışmalarda amatörlüğü savunmuştu. Kültür Devrimi, güvenilirliğin, doğruluğun simgesi olarak ideolojik coşkunun takip edilmesini yüceltmış olduğundan, Deng'in düzene, profesyonelliğe ve verimliliğe dönüş için yaptığı çağrı yürekli bir önermeydi. Çin, Deng'in kariyerini ve ailesini nerdeyse ortadan kaldıran genç militanların taşkınlıklarıyla geçen bir on yıla göğüs germiştir. Deng'in pragmatik ve gerçekçi tarzı Çin'i tarihi *sadeleştirme* rüyasından kapsamlı emellerin uygulanabilir aşamalarla gerçekleştirildiği bir tarihi içeren bir dünyaya çağırmaktaydı.

26 Eylül 1975'te Deng, "Öncelik Bilimsel Araştırmalara Verilmelidir" başlığı altında, kendi alametifarikası hâline gelecek olan birkaç konuyu dile getirdi: Çin'in ekonomik gelişiminde bilim ve teknolojinin vurgulanması gerekliliği; Çin iş gücünün yeniden profesyonelleştirilmesi; siyasi tasfiyelerle tam olarak felce uğramış olan niteliklerden biri olan bireysel beceri ve girişimin teşvik edilmesi, Kültür Devrimi sırasında üniversitelerin kapatılması ve ideolojik temelleri yetersiz kişilerin yükseltilmesi konuları.

Hepsinden önemlisi, Deng on dokuzuncu yüzyıldan beri sürmekte olan Çin'in yabancılardan ne öğrenebileceği konusundaki tartışmalara bir defada ve kesin olarak son vermek istiyordu. Çin'in siyasi doğruluktan ziyade, profesyonel yeterlilik üzerinde durması (hatta "eksantrik" bireysel profesyonel girişimlerin teşvik edilmesi) ve seçtikleri alanda başarılı olan bireylerin ödüllendirilmesi gerektiğinde ısrar ediyordu. Bu, on yıllar boyunca, bireylerin eğitim, iş ve özel hayatlarının her dakikasını hükümet yetkilileri ile çalışma birimlerinin belirlediği bir toplum için radikal bir vurguydu. Mao meseleleri ideolojik kıssalar ekseninde ele alırken, Deng profesyonel yeterliliği, ideolojik meşguliyetlerden daha fazla önemsemektedir:

Günümüzde bilimsel personelin bir kısmı hizi tartışmalarıyla meşgul olup araştırmalarıyla ilgilenmemektedir. Küçük bir kısmı, âdeta

suç işler gibi kendi başına araştırmalarıyla ilgilenmektedir. (...) Otoritesi dünyaca kabul edilen bin yetenekli insana sahip olmak Çin'in yararına olurdu. (...) Çin Halk Cumhuriyeti yararına çalıştıkları sürece bu insanlar, hizipçilikle uğraşarak diğerlerinin çalışmasını da engelleyenlerden çok daha değerlidir.⁴⁷⁹

Deng, Çin'in geleneksel önceliklerini "birlik, bütünlük ve istikrarın sağlanması gerekliliği" olarak tanımlıyordu.⁴⁸⁰ Hâlen etkin olan Mao'nun üstün gücüyle bir olmasa da Dörtler Çetesi'nin etkisi hâlâ devam ediyor olsa da Deng mevcut karmaşanın hakkindan gelmenin ve "işleri düzene sokmanın" gereğinden açık açık söz etmekteydi:

Her alanda işleri düzene sokmak gerekmektedir. Tarım ve endüstriye bir düzen getirilmeli, edebiyat ve sanat politikalarında ayarlamalar yapılmalıdır. Ayarlama, gerçekte işleri düzene koyma anlamına gelmektedir. İşleri düzene koyarak kırsal kesimlerdeki, fabrikadaki, bilim ve teknolojinin yanı sıra, tüm alanlardaki sorunları çözmek istiyoruz. Siyasi Büro toplantılarında bunu çeşitli alanlarda yapmanın gereğini tartıştım ve durumu Yoldaş Mao'ya aktardığımda buna onay verdi.⁴⁸¹

Mao "onay" verdiğinde aslında neyi onaylamış olduğu tam olarak belli olmamıştır. Eğer Deng, Zhou'ya karşılık daha ideolojik bir alternatif olarak getirildiyse, sonuç bunun tersi olmuştur. Deng'in düzen ve istikrarı tanımlama şekli Dörtler Çetesi'nin yoğun itirazlarının sürüp gitmesine neden olmuştur.

479 "Priority Should Be Given to Scientific Research (Öncelik Bilimsel Araştırmalara Verilmelidir): 26 Eylül 1975," <http://web.peopledaily.com.cn/english/dengxp/vol2/text/b1080.html>.

480 "The Army Needs to Be Consolidated (Ordunun Güçlendirilmesi Gereklidir): 25 Ocak 1975," *Selected Works of Deng Xiaoping*, s. 13.

481 "Things Must Be Put in Order in All Fields (her alandaki meseleler düzene konmalıdır): 27 Eylül ve 4 Ekim 1975," *a.g.e.*, s. 47.

Liderlerin Ölümü - Hua Guofeng

Deng reform programını tam olarak başlatamadan, Çin'in siyasi yapısı bir kargaşaya düşmüş ve Deng ikinci kez tasfiye edilmişti.

8 Ocak 1976'da Zhou Enlai kanserle uzun mücadelesinde yenik düştü. Zhou'nun ölümü Çin Halk Cumhuriyeti tarihinde benzeri görülmemiş büyük bir kederin dışa vurulmasına neden oldu. Deng, Zhou'nun 15 Ocak'taki cenaze törenini onun insani yönlerini övmek için kullandı:

O samimi ve dürüst biriydi; bütünün çıkarlarını göz önünde bulundurur, parti disiplinini yerine getirirdi; kendini "eleştirme" konusunda katı, kadroları bir araya getirmekle partiyi birlik ve istikrar içinde tutma konusunda başarılıydı. Kitlelerle geniş ve yakın ilişkiler içindeydi; halkına ve tüm yoldaşlarına karşı içinde sınırsız bir sevgi vardı. (...) Onun tavırlarını örnek alıp, sadeliği ve çok çalışmayı ilke edinip yaşayarak onun bu ılımlı ve ölçülü, gösterişsiz ve yanına yaklaşılabılır tutumlarından bir şeyler öğrenmeliyiz.⁴⁸²

Bütün bu niteliklerin neredeyse hepsi, özellikle birliğe bağlılık ve disiplin Zhou'nun (unvanını korumasına karşın) yetkileri alındıktan sonra yapılan 1973 Aralık ayındaki Politbüro toplantısında eleştirilmişti. Bu nedenle Deng'in methiyesi ciddi boyutta cesaret gerektiren bir eylemdi. Zhou'nun anısına düzenlenen gösteriden sonra, Deng bir kez daha tüm görevlerinden alındı. Önce Pekin, daha sonra güney Çin'deki askerî üslerde bulunan Halk Kurtuluş Ordusu'nun Deng'i koruması nedeniyle tutuklanmadı.

Beş ay sonra Mao öldü. Ölümü, Tangshan şehrindeki çok büyük bir depremden kısa bir süre önceydi ve bazı Çinlilere göre bu olay depremin habercisiydi.

Lin Biao'nun yıkılışı ve Zhou ile Mao'nun arka arkaya ölümleri ile parti ve ülkenin geleceği belirsizleşmişti. Mao'nun ardın-

⁴⁸² Deng Xiaoping, "Memorial Speech," *China Quarterly* dergisi 65 (Mart 1976): s. 423.

dan onun otoritesi ile kıyaslanabilecek bir otoriteye sahip hiç kimse yoktu.

Mao, Dörtler Çetesi'nin hırslarına güvenmediği ve muhtemelen onları uygun bulmadığı için Hua Guofeng'in yükselişini sağlamıştı. Hua önemsiz biri olarak kalmıştı; Mao'nun halefi olmak dışında herhangi bir şey yapacak kadar uzun süre görevde kalmamıştı. Zhou ölünce Mao, Hua'yı önce başbakan olarak atadı ve ardından kısa bir süre sonra Mao öldüğünde Hua, başkan ve merkezî askerî komisyonu başkanı sıfatlarıyla onun görevlerini devraldı, ama otoritesini değil. Hua, Çin yönetiminin kademelerinde yükselirken, Mao'nun sahip olduğu kişilik kültürünü benimsemişti, ama onun sahip olduğu kişisel cazibeye sahip değildi. Kendi ekonomik programına, Mao'nun 1950'lerdeki dehşet verici endüstriyel ve tarımsal politikasını hatırlatan talihsiz bir isim verdi: "Dışa Doğru Büyük Atılım."

Hua'nın Mao sonrası Çin siyasi teorisine yapmış olduğu başlıca katkı 1977 Şubat'ında yapmış olduğu "Two Whatever's," yani "İki Her Neyse" diye bilinen resmî açıklamasıdır: "Başkan Mao'nun politik kararları her neyse kararlılıkla koruyacak ve Başkan Mao'nun talimatları her neyse sapmadan izleyeceğiz."⁴⁸³

Hua ile sadece iki kez karşılaştım. İlk karşılaşmamız Pekin'de 1979 Nisan'ında, ikincisi de 1979 Ekim'inde Hua'nın Fransa'ya yaptığı resmî ziyarette oldu. Her iki olay da Hua'nın performansı ile maruz kaldığı kayıtsızlık arasındaki ve sonunda içinde kaybolacağı uçurumu ortaya çıkarmıştı. Aynı şey, Jimmy Carter yönetiminin Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski ile

⁴⁸³ "The 'Two Whatever's' Do Not Accord with Marxism: 24 Mayıs 1977," *Selected Works of Deng Xiaoping*, cilt 2, 51, note 1 ; ayrıca bkz. Roderick MacFarquhar, "The Succession to Mao and the End of Maoism, 1969-1982," ; Roderick MacFarquhar, *The Politics of China: The Eras of Mao and Deng*, 2. baskı (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 312-313.

görüşmesinin kayıtları için de söylenebilir. Hua, her görüşmesini, üst düzey Çinli yetkililerin yabancılarla görüşmelerinde şaşmaz biçimde sahip olduğu özgüvenle yürütmüştür. Zhou kadar nazik, Mao gibi iğneleyici bir alaycılığa sahip olmasa da bilgili ve kendine güvenliydi. Hua'nın tıpkı ortaya çıkışı gibi aniden ortadan kaybolacağını tahmin etmek için hiçbir neden yoktu.

Hua'nın eksikliği, siyasi seçmen grubunun olmamasıydı. İktidara getirilmesinin nedeni birbiriyle çekişen başlıca hiziplerden olan Dörtler Çetesi ya da Zhou/Deng ılımlılar grubu gibi hareketlerin hiçbirine dâhil olmamasıydı. Ama Mao gidince Hua, Maoculuğun ilkeleri, kolektivizm ve sınıf mücadelesi ile Deng'in görüşü, ekonomi ve teknolojinin modernleştirilmesi düşüncesini birleştirme girişimi gibi büyük bir tutarsızlığın içine düştü. Dörtler Çetesi yandaşları yeteri kadar radikal olmadığı için; Deng ve destekçileriye yeteri kadar pragmatik olmadığı için, Hua'ya karşıydı. Deng tarafından köşeye sıkıştırılmasıyla birlikte, hâlen liderlik görevlerini elinde bulundurduğu ulusun kaderiyle giderek daha ilgisiz hâle geldi.

Ama Hua zirveden düşmesinden önce önemli sonuçları olan bir iş gerçekleştirmişti. Mao'nun ölümünden bir ay sonra, Dörtler Çetesi'nin tutuklanması için ılımlılarla ve Kültür Devrimi'nin üst düzeyli kurbanlarıyla işbirliği yapmıştı.

Deng'in Yükselişi; “Reform ve Açılım”

Bu son derece değişken ortamda Deng, 1977 yılında ikinci kez sürgünden dönmüş ve Çin'in modernleşmesiyle ilgili görüşünü dile getirmeye başlamıştı.

Deng, bürokratik açıdan avantajlı olmayan bir pozisyonda işe başlamıştı. Hua, Mao ve Zhou'dan devraldığı bütün önemli pozisyonları elinde bulunduruyordu: Komünist parti başkanı, başbakan ve merkezî askerî komite başkanıydı. Mao'nun açık desteğinden faydalanmaktaydı. Mao, Hua'ya şöyle demişti: “Sen görevdey-

ken, benim içim rahat.”⁴⁸⁴ Deng siyasi ve askerî yapıdaki tüm görevlerine geri dönmüştü, ama resmî hiyerarşiye göre Hua’nın astı konumundaydı.

Hua ve Deng’in dış politika konusundaki görüşleri göreceli olarak aynı doğrultuydu, ancak Çin’in geleceği konusundaki görüşleri tamamen farklıydı. 1979 Nisan’ında Pekin’e yaptığım bir ziyarette iki liderle ayrı ayrı görüştüm. Her ikisi de ekonomik yenilikler konusunda görüşünü ortaya koydu. Çinli liderlerle deneyimimde ilk kez felsefi yönden ve uygulamayla ilgili anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. Hua, geleneksel Sovyet yöntemlerinin desteğinde, üretimi teşvik eden bir ekonomik programı tasvir ederken, beş yıllık plan çerçevesinde ağır sanayi, komünlere dayalı tarımsal üretimde gelişmeler, makineleşmenin artırılması ve suni gübre kullanılması konularını vurgulamaktaydı.

Deng bu geleneksel görüşlerin hepsini reddediyordu. İnsanların ürettikleri şeyde payları olması gerektiğini söylüyordu. Tüketim mallarının ağır sanayiye göre önceliği olmalı, Çinli çiftçilerin yaratıcılığı özgürleştirilmeli, Komünist Parti daha az müdahaleci olmalı ve yönetim yetkileri yerel yönetim merkezlerine verilmeliydi. Söyleşi, birkaç yuvarlak masadan oluşan resmî yemek boyunca devam etti. Deng’in yanına oturtulmuştum. Esasında bir yemek sohbeti olan görüşmede merkezîyetçilik ile yerel yönetim arasındaki denge sorununu ortaya attım. Deng, çok büyük bir nüfusa ve önemli bölgesel farklılıklara sahip uçsuz bucaksız bir ülkede yerel yönetimin önemine dikkat çekti. Ama başlıca sorunun bu olmadığını söyledi. Çin’e modern teknoloji tanıtılmalı, on binlerce Çinli öğrenci yurt dışına eğitime gönderilmeli derken, “Batılı eğitimden korkumuz yok,” diye vurgulamayı da ihmal etmedi. Buna ilave olarak Kültür Devrimi’nin acıları kesin olarak dindirilmeliydi. Deng sesini yükseltmezken, etrafımızdaki yuvarlak

⁴⁸⁴ MacFarquhar, *The Politics of China* adlı kitabında “The Succession to Mao and the End of Maoism, 1969-1982,” bölümü, s. 312.

masalar sessizliğe bürünmüştü. Artık diğerleri koltuklarının kenarına ilişmişler, geleceklerinin görüntüsünün ana hatlarını belirleyen yaşlı adamın konuşmasını dinlemiyormuş gibi bile yapmıyorlardı. “Tam da bu defa bunu başarmak zorundayız, şimdiye dek çok fazla hata yaptık zaten,” diyerek sözlerini tamamlamıştı. Çok geçmeden Hua liderlik sahnesinden çekilmişti. Ardından gelen on yılda, Deng 1979 yılındaki o resmî yemekte sözünü ettiği şeyleri uygulamaya koydu.

Deng başarılı olmuştu, çünkü on yıllardır parti içinde ve özellikle Halk Kurtuluş Ordusu içinde bağlantılar oluşturmuş ve Hua’dan çok daha fazla siyasi ustalıkla hareket etmişti. Yıllardır parti içi mücadelelerin kurdu olarak ideolojik savların siyasi amaçlara nasıl hizmet eder hâle geleceğini öğrenmişti. Deng’in bu dönemdeki konuşmaları ideolojik esneklik ve siyasi belirsizliğin başyapıtlarıdır. Temel taktığı, Mao’nun ölümünden önce geliştirilen, nadir önerilerden biri olan “olgulardan gerçeği aramak” ve “teori ile pratiği birleştirmek” ve bu kavramlarını “temel Mao Zedong öğretisi” düzeyine yükseltmekti.

İktidar için mücadele veren her Çinli gibi, Deng de düşüncelerini, zaman zaman ustalıkla kapsam dışına çıksa da Mao’nun sözlerinden cömertçe alıntılar yaparak sunma konusunda çok özenliydi. Mao, 1960’ların ortalarından beri pratiğe ilişkin iç ilkelere konusunda özellikle bir vurgu yapmamıştı. Ayrıca genel olarak ideolojinin pratik deneyim karşısında üstün olduğunu ve baskın gelebileceğini savunuyordu. Deng, Maocu düşüncenin birbirinden farklı parçalarını sıralayarak sürekli devrimi terk etmişti. Deng’in ifadesinde Mao bir pragmatist olarak ortaya çıkmaktaydı:

Yoldaşlar, bir düşünün: Olgulardan gerçeği aramak, gerçeklikten yol almak ve teoriyi pratikle birleştirerek Mao Zedong öğretisinin temel ilkelerini biçimlendirmek doğru değil midir? Bu temel ilkelere modası geçmiş midir? Modası geçecek midir? Olgulardan gerçeği aramaya, gerçeklikten yürümeye ve teori ile pratiği birleştirmeye

karşı olursak, Marksist-Leninist ideoloji ve Mao Zedong öğretisine nasıl sadık kalabiliriz? Bu bizi nereye götürür?⁴⁸⁵

Deng, Maocu gelenekçiliği alt etme temelinde Hua'nın "Two Whatevers / İki Her Neyse" ifadesini, Mao'nun hatasız olduğunu ima ettiği, oysa Büyük Yönetici'nin kendisinin bile böyle bir iddiası olmadığı gerekçesiyle eleştirdi. Mao'nun yanılabilir olduğu hayattayken nadiren ileri sürülmesine rağmen Deng, Mao'nun Stalin'i yargımlarken kullandığı formüle başvurarak %70 doğru, %30 hatalı ve Mao'nun "70-30" oranını hak etmiş olabileceğini ileri sürmüştür. Bu uygulama daha sonra partinin resmî politikası hâline gelmiş olup bugüne kadar devam etmiştir. Deng aynı zamanda Mao tarafından atanmış olan varis Hua Guofeng'i Mao'nun mirasını harfi harfine uygulamaktaki ısrarı ile saptırdığı gerekçesiyle suçlamayı sürdürmüştür:

(...) "Two Whatevers / İki Her Neyse" beyanı kabul edilemez. Eğer bu ilkeler doğru olmuş olsaydı, ne benim haklarımın iade edilmesi- nin ne de 1976'da Tiananmen Meydanı'ndaki kitle eylemlerinin makul olduğunu söyleyen beyanların bir açıklaması olabilirdi. Yoldaş Mao'nun belirli bir konu hakkında söylemiş olduğu bir sözü başka bir konuya aynen uygulayamayız. (...) Yoldaş Mao Zedong bizzat kendisi defalarca söylemiştir. (...) bir kişinin işi %70 başarılı ve %30 hatalıysa, sonuç iyi demektir ve bu kişi gelecek kuşakların ölümünden sonra kendisini "70-30" oranıyla değerlendirmesinden memnun olmalıdır.⁴⁸⁶

Kısacası değiştirilemeyecek doğru yoktu. Çin reformu geniş bir kapsama dayandırılacaktı.

⁴⁸⁵ "Speech at the All-Army Conference on Political Work/Siyasi Çalışmalar Üzerine Ordu Konferansı Konuşması: 2 Haziran 1978," *Selected Works of Deng Xiaoping*, cilt 2, s. 132.

⁴⁸⁶ "Two Whatevers Do Not Accord with Marxism (Olmazsa olmaz iki şey Marksizmle Bağdaşmaz): 24 Mayıs 1977," *a.g.e.*, s. 51.

Deng bu temel konuları giderek artan bir baskıyla dile getirmekteydi. 1977 Mayıs'ındaki bir konuşmasında, Çin'in on dokuzuncu yüzyılda Japonya'nın gerçekleştirdiği büyük yenilik hareketi olan Meiji Restorasyonu'ndan "daha iyisini" yapacağını söyleyerek meydan okudu. Piyasa ekonomisini teşvik etmek için komünist ideolojiye başvuran Deng, Çinlilerin "proleterler olarak," "yeni ortaya çıkmakta olan Japon burjuvazisinin" yürüttüğü programı aşabilecek kudrette olduğunu ileri sürmekteydi. Halkını üstün ve görkemli bir gelecek hayaliyle cezbeden Mao'dan farklı olarak Deng onları geri kalmışlıklarını yenmek için çok büyük bir sorumluluğu yüklenmeye davet ediyordu:

Modernleşmeyi sağlamanın anahtarı bilim ve teknolojinin gelişmesidir. Eğitime özel olarak önem vermedikçe bilim ve teknolojinin gelişmesi mümkün değildir. Boş konuşmalar modernleşme programımızı hiçbir yere götürmez; bilgi ve eğitilmiş personele sahip olmak zorundayız. (...) Şu anda öyle görünüyor ki Çin bilim, teknoloji ve eğitim alanında gelişmiş ülkelerin 20 yıl gerisindedir.⁴⁸⁷

Deng gücünü pekiştirirken, bu ilkeler Çin'in bir dünya gücü olma yolundaki çabalarının işlevsel ilkeleri hâlini almıştı. Mao, Çin'in uluslararası ticaretini artırma ya da ekonomisini uluslararası düzeyde rekabet edebilir hâle getirme konularına fazla önem vermemişti. Mao öldüğünde Amerika'nın Çin'le toplam ticaret hacmi 336 milyon dolar civarındaydı ki bu da Honduras'la ticaretinden biraz daha az, Çin nüfusunun yaklaşık % 1,6 nüfusuna sahip Tayvan'la ticaretinin onda biri kadardı.⁴⁸⁸

Günümüz ekonomisindeki süper güç Çin, Deng Xiaoping'in mirasıdır. Amaçlarını gerçekleştirmek için sadece özel program-

⁴⁸⁷ "Respect Knowledge, Respect Trained Personnel (Bilgiye Saygı, Eğitilmiş Personele Saygı): 24 Mayıs" *a.g.e.*, s. 53.

⁴⁸⁸ Stanley Karnow, "Our Next Move on China," *New York Times* (14 Ağustos 1977); Jonathan Spence, *The Search for Modern China* (New York: W. W. Norton, 1999), s. 632.

lar tasarlamakla kalmamıştır. Daha ziyade bir liderin en önemli görevi olan, toplumunu bir yerden alıp daha önce hiç ulaşamadığı bir yere taşıma görevini yerine getirmiştir. Toplumlar ortalama performans değerleri ile iş görürler. Aşına oldukları şeyleri uygulayarak kendilerini ayakta tutarlar. Fakat yararları büyük ölçüde halkın hayal gücünde yatan bir yolu üstlenecek, gerekli cesaret ve vizyona sahip liderlerle ilerlerler.

Deng'in siyasi iddiası, komünist yönetimin ilk otuz yılında Çin'in ülkeyi birlik ve uluslararası saygınlığa doğru sevk eden egemen bir lider tarafından yönetildiği, ama aynı zamanda yurt içi ve sosyal hedeflerin uygulanması olanaksız şeyler olduğu yönündeydi. Mao ülkeyi, Tayvan ve Moğolistan hariç birleştirmiş, tarihsel sınırlarına geri döndürmüştü.

Öte yandan halktan karakteristik tarihsel özelliklerine ters düşen bir çaba göstermesini talep etmişti. Çin, toplumunun sürdürebileceği bir tempoyla kültürel bir model geliştirerek büyük olmayı başarmıştı. Mao'nun sürekli devrimi Çin'in kendine has geniş tahammülünün bile sınırlarını zorlamıştı. Uluslararası toplumda ciddiye alınmasıyla birlikte, ulusal kimliğini yeniden kazanması gurur verici bir şey olmasına rağmen, Çin ideolojisini yüceltme dışında nasıl gelişebileceğini keşfedememişti.

Mao ülkeyi, büyük hayranlık ve korku uyandıran geleneksel görkemli bir imparator edasıyla yönetmişti. Yerle gök arasında bağlantıyı sağlayan imparatorluk efsanesinin cisim bulmuş hâliydi ve bir bakıma dünyevi olandansa kutsal olana daha yakındı. Deng, ülkeyi bir diğer Çin geleneği ruhuyla yönetmişti: Her yerde, her zaman hazır ve her şeye gücü yeten kişi olmakla birlikte, yöneticinin görünmezliğini temel almıştı.

Kuşkusuz bütün Batılı kültürler dâhil birçok kültür, yönetilenle yönetenin otoritesinin arasında bir şekilde gözle görülür bir bağ olmasını destekler. Atina, Roma ve Batı'nın çoğulcu devletlerinin çoğunda yönetimde hitabet sanatına değer verilmesinin ne-

deni budur. Çinlilerde genel olarak hitabet sanatı geleneği olmadığı için, Mao bir tür istisnaydı. Çinli liderler genellikle otoritelerini, etkileyici konuşma becerileri ya da kitlelerle fiziksel temas üzerine kurmamışlardır. Mandarin geleneğinde yetkililer esas olarak gözden uzakta çalışırlar, yaptıkları işlerdeki performansları ölçüsünde tanınırlardı. Deng üstün bir makama sahip olmamıştı; saygı ifadesi içeren bütün unvanları reddetmişti; televizyonda neredeyse hiçbir zaman görünmemiş, siyaseti neredeyse tamamen sahne arkasından yürütmüştü. Ülkeyi bir imparator gibi değil, bir mandarin gibi yönetmişti.⁴⁸⁹

Mao, kendi hayal ettiklerinin halkı üzerindeki acı etkilerini sürdürmek için, Çin halkının tahammül gücüne bel bağlayarak ülkeyi yönetmişti. Deng ise bizzat Çin halkının geleceğe ilişkin hayallerini gerçekleştirmeleri için, onların yaratıcılıklarını özgürleştirerek yönetti. Mao, katıksız irade ve ideolojik saflığa sahip Çinli “kitlelerin” her türlü engeli aşacağına ilişkin mistik inançla ekonomik gelişme için çabalamıştı. Deng, Çin’in yoksulluğu ve gelişmiş dünya ile Çin arasındaki yaşam standardına ilişkin derin uçurum konusunda açık sözlüydü. “Yoksulluk sosyalizm değildir,” hükmüne vararak Çin’in eksikliklerine çözüm getirmek için, yabancı teknoloji, deneyim ve sermayeye gereksinimi olduğunu açıklamıştı.

Deng, 1978 Aralık ayında, Çin Komünist Partisi On Birinci Merkez Komitesi’nin Üçüncü Genel Kurulu’nda dönüşünün zirvesine ulaşmıştı. Genel kurulda Deng’in bundan sonraki politikalarının niteliğini belirleyen bir slogan ilan edildi: “Reform ve Açılım.” Merkez Komite, Maocu geleneklere bir ara vererek Zhou Enlai’nin “Dört Modernizasyonu”nu hatırlatan “sosyalist modernizasyon” politikalarını onayladı. Tarımda özel girişime

⁴⁸⁹ bkz. Lucian W. Pye, “An Introductory Profile: Deng Xiaoping and China’s Political Culture,” David Shambaugh, *Deng Xiaoping: Portrait of a Chinese Statesman* (Oxford: Clarendon Press, 2006).

yeniden izin verildi. Zhou'nun yasını tutanlar hakkında varılmış olan "karşı devrimci" hükmü tersine çevrildi ve Kore Savaşı'nı komuta etmiş ve daha sonra İleri Büyük Atılım uygulamasını eleştirdiği için Mao tarafından tasfiye edilmiş tecrübeli komutan Peng Dehuai'ye ölümünden sonra saygınlığı iade edildi. Toplantının kapanış konuşmasında Deng, Çinlilere "zihinleri özgürleştirme, aklını kullanma, olgulardan gerçeği arama ve geleceğe bakarak birlik olmaya" davet eden açık bir çağrı yaptı. Mao'nun hayatın sorunlarına ilişkin tüm soruların cevaplarını belirlediği bir on yıldan sonra, Deng ideolojik kısıtlamaları gevşetmenin ve "insanların kendi kendilerine düşünmelerinin" gerekliliğini vurguluyordu.⁴⁹⁰

Dörtler Çetesi ve Mao'nun bazı yanlarını ortaya koymak için Lin Biao'yu metafor olarak kullanan Deng "entelektüel tabuları" ve "bürokratizmi" kınamıştı. İdeolojik doğruluğun yerini yetenek almalıydı; çok kişi asgari direniş yolunu seçmiş ve egemen olan durağanlıkla karşılaşmıştı:

Aslında gerçeği sınamak için deneyimin biricik ölçüt olup olmadığı konusundaki mevcut tartışma aynı zamanda insanların zihinlerinin özgürleşmeye gereksinimi olup olmadığı hakkındaki tartışmadır. (...) Her şey kuralına göre yapılır, düşünce kalıplaşmış ve basiretsiz bir hâl alırsa, inanç görüntüden ibaret olur; bu durumda bir parti ya da ulusun gelişmesi olanaksızdır. Hayatı söner ve parti ya da ulus yok olur.⁴⁹¹

Bağımsız, yaratıcı düşünce geleceğin başlıca rehberiydi:

Aklını kullanan ve meseleleri enine boyuna düşünen ne kadar fazla parti üyesi ve halktan insan olursa, hedeflerimize o kadar çok yak-

⁴⁹⁰ "Emancipate the Mind, Seek Truth from Facts and Unite As One in Looking into the Future: 13 Aralık 1978," *Selected Works of Deng Xiaoping*, 2. cilt, s. 152.

⁴⁹¹ a.g.e., s. 154.

laşınız. Devrim yapmak ve sosyalizmi kurmak için düşünmeye, yeni yollar keşfetmeye ve yeni fikirler üretmeye cesareti olan çok sayıda öncüye ihtiyacımız var. Aksi hâlde ne ülkemizi yoksulluktan ve geri kalmaktan kurtarabilir ne de gelişmiş ülkelerin seviyesine yetişebiliriz.⁴⁹²

Maocu geleneğe ara verilmesiyle birlikte reformcuların ikilemi ortaya çıkmıştı. Devrimcinin ikilemi şudur ki devrimlerin çoğu, gücün kötüye kullanılması olarak farz edilen duruma muhalefetle meydana gelir. Ama mevcut yükümlülükler ortadan kaldırıldıkça yükümlülük anlayışını yeniden yaratmak için daha fazla güç kullanılması gerekir. Dolayısıyla devrimin sık rastlanan sonucu merkezî güçte bir artış olmasıdır; devrim ne kadar kapsamlı olursa, o kadar doğrudur.

Reformun ikilemi bunun tersidir. Seçimlerin kapsamı genişletildikçe bölümlere ayırmak zorlaşır. Deng üretkenlik arayışında “insanların meseleleri kendi kendilerine düşünmelerinin” önemini vurgulamış ve zihinlerin “tamamen” özgürleştirilmesini savunmuştu. Peki, ama bu zihinler bir kez özgürleştiklerinde siyasi çoğulculuk talep ederlerse ne olacaktı? Deng’in görüşü “düşünmeye, yeni yollar keşfetmeye ve yeni fikirler üretmeye cesareti olan çok sayıda öncü” çağrısı yapıyordu, ama bu öncülerin kendilerini bayındır bir Çin inşa etmek için uygulamaya ilişkin yollar aramakla sınırlayıp siyasi hedefler aramaktan uzak duracaklarını varsayıyordu. Deng, düşüncenin özgürleşmesiyle siyasi değişmezlik koşulunun bağdaşacağını nasıl tasavvur etmişti? Bu Çin’in daha iyi bir seçeneği olmadığı değerlendirmesine dayanan, hesaba katılmış olan bir risk miydi? Yoksa Çin geleneğini izleyerek Çin halkını, özellikle daha varlıklı ve görece özgür duruma getirerek siyasi değişmezliğe karşı herhangi bir meydan okuma olasılığını mı reddediyordu? Deng’in ekonomik liberalleşme ve ulusal

⁴⁹² a.g.e.

canlanma görüşü Batı'da çoğulcu demokrasi olarak kabul edilecek olguya giden önemli bir eylemi içermemekteydi. Deng iktidarın ilave nimetlerinden faydalanmak istediği için değil (Mao ve Jiang Qing'in sahip olduğu konfordan feragat etmişti), ama bunun alternatifinin anarşi olduğuna inandığından tek parti yönetimini korumak istiyordu.

Çok geçmeden Deng bu sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştı. 1970'lerde bireyleri Kültür Devrimi sırasındaki eziyetler konusundaki şikâyetlerini söylemeleri için teşvik etmişti. Ama yeni ortaya çıkan bu açıklık uygulaması emeklemekte olan çoğulculuğa dönüşünce 1979 yılında özgürlüğün doğasını ve sınırlarını nasıl yorumladığını ayrıntılı olarak tartışmak zorunda kalmıştı:

Yakın dönemde küçük bir grup bazı yerlerde bazı olayları kışkırtmışlardır. Belirli kötü unsurlar partinin ve hükümetin ileri gelenlerinin yol göstericiliğini, tavsiyelerini ve açıklamalarını kabul etmek yerine, hâlihazırda karşılanması mümkün olmayan ya da tamamıyla mantıksız talepler öne sürmüşlerdir. Bazı kitleleri devlet dairelerini işgal etmek, oturma ve açlık grevi eylemleri düzenlemek, trafiği engellemek suretiyle parti ve hükümet kurumlarına saldırmak için kışkırtmış ya da kandırmışlar ve böylece üretimi, çalışma ve kamu düzenini ciddi biçimde bozmuşlardır.⁴⁹³

Bu olayların istisnai ya da nadiren yaşanan olaylar olmadığı Deng'in sunduğu bir listeyle gösterilmektedir. Deng, Çin İnsan Hakları Grubu'nun ABD başkanından Çin'deki insan hakları konusuna ilgi göstermesini isteyecek kadar ileri gittiğini söylemiştir: "Çin'in iç işlerine müdahale için böylesine açık bir davete izin verebilir miyiz?"⁴⁹⁴ Listede, Deng'e göre kapitalizmi savunan Şanghay Demokrasi Forumu da yer almaktaydı. Yine Deng'e göre

⁴⁹³ "Uphold the Four Cardinal Principles: 30 Mart 1979," *Selected Works of Deng Xiaoping*, 2. cilt, s. 181.

⁴⁹⁴ Yukarıda adı geçen yayın, sayfa 181.

bu gruplardan bazılarının Tayvan'daki milliyetçi otoritelerle gizli ilişkileri vardı; bazıları da yurt dışında siyasi sığınma peşindeydi.

Bu siyasi meydan okumanın hayret verici bir itirafıydı. Deng bu durumla nasıl başa çıkılacağından ziyade, durumun kapsamı konusunda daha açıktı:

(...) Bu bireylere karşı mücadele çabucak oluşturulacak basit bir konu değildir. Halkla (çoğu masum genç insanlar) onları oyuna getiren karşı devrimciler ve kötü unsurlar arasında kesin bir ayırım yapmak, yasalar çerçevesinde ve yasalara uygun olarak kimlerle uğraşacağımızı belirlemek zorundayız. (...)

Çin halkının bugün ne tür bir demokrasiye gereksinimi vardır? Bu sadece sosyalist demokrasi, halk demokrasisi olabilir; burjuva demokrasisi ya da bireyci demokrasi değil.⁴⁹⁵

Politikaların otoriter biçimde sürdürülmesinde ısrarcı olsa da Deng, kişisel olarak bir kült olmaktan feragat etmiş, Hua Guo-feng'in tasfiye edilmesini kabul etmemiş ve bunun yerine ilgisizlik içinde kendi kendine yok olmasına izin vermiştir; ayrıca kendisi için sistemli bir halef olma hakkı planlamaya başlamıştır. Deng gücünü pekiştirdikten sonra parti hiyerarşisindeki üst düzey resmî makamların çoğunu geri çevirmiştir.⁴⁹⁶ 1982 yılında Pekin'de kendisiyle görüştüğümde bana şöyle demiştir:

DENG: . . . Miadımı doldurmaya yaklaşma aşamasındayım.

KISSINGER: Parti Kongresi'nin belgelerinden böyle anlaşılmıyor.

DENG: Artık Danışma Komisyonu'ndayım.

KISSINGER: Bunu özgüvenin bir işareti olarak algılarım.

. . .

DENG: Liderimizin yaşlanması bizi buna zorlamıştır; bu konuda tarihte deneyimlerimiz ve aldığımız dersler var. (...)

⁴⁹⁵ Yukarıda adı geçen yayın, sayfa 182-183.

⁴⁹⁶ 1983 yılına dek Deng Başbakan Yardımcısı ve Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İstişare Kongresi Başkanı'ydı. 1981'den 1989'a kadar Merkezî Askerî Komisyonu ve Danışma Komisyonu başkanlıklarını yürüttü.

KISSINGER: Sizin için hangi unvanı kullanacağımı bilmiyorum.

DENG: Çeşitli kisvelerim var. Politbüro Daimi Komitesi'nin bir üyesi, Danışma Komitesi başkanı ve Siyasi İstişare Konferansı'nın başkanıyım. Bunları başkalarına verebilirim. Çok fazla unvanım var... Çok fazla. Mümkün olduğunca az şey yapmak istiyorum. Arkadaşlarım da daha az rutin işlerle uğraşmamı umuyorlar. Tek amacım, daha uzun yaşayabilmek.

Deng kendini belirli bir alanda bir deha olarak sunmak yerine, kendi deneyimini önemsizleştirerek Mao tarafından yerleştirilmiş olan gelenekten ayrılmaktaydı. Yeniliklerin yapılması konusunda aslarına güveniyor, yapılanları destekliyordu. Yabancı yatırımlarla ilgili 1984 yılındaki bir konferansta kendine özgü açık sözlülüğü ile şu açıklamayı yapmıştı: “Ekonomi alanında meslekten olmayan biriyim. Konuyla ilgili birkaç görüş belirttim, ama bunların hepsi siyasi bakış açıсандı. Örneğin Çin ekonomisi politikasının dış dünyaya açılmasını önerdim, ama bunun nasıl uygulanacağını ayrıntıları ve incelikleri konusunda gerçekten çok az şey biliyorum.”⁴⁹⁷

Deng, yurt içi ile ilgili görüşünü ayrıntılı biçimde genişlettikçe, Çin'in dünyaya dönük yüzü hâline gelmişti. 1980'e gelindiğinde tam bir egemenliğe sahipti. Komünist Parti Merkez Komitesi'nin 1980'deki beşinci toplantısında Hua Guofeng'in destekçileri ya rütbe tenziline uğradılar ya da görevlerinden azledildiler; Deng'in ortakları Hu Yaobang ve Zhao Ziyang, Politbüro Daimi Komitesi'ne atandılar. Deng'in büyük çaplı değişiklikleri, sonunda 1989 Tiananmen Meydanı Krizi'ne yol açan önemli sosyal ve siyasi gerginlikler olmaksızın başarıya ulaşamadı. Fakat on dokuzuncu yüzyılın reform yanlılarının Çin'in kendini güçlendirmesi konusunda engellenen vaatlerinden bir yüzyıl sonra Deng, Çin'i bir reform yoluna bodoslama sokarak Mao'nun mirasını ehlileştirip yeniden biçimlendirdi.

⁴⁹⁷ Evans, *Deng Xiaoping and the Making of Modern China*, s. 256.

KISIM 13

“Touching the Tiger’s Buttocks”/

“Kaplanın Kıçına (Arkasına) Dokunmak”

Üçüncü Vietnam Savaşı

1979 yılında hâlen Çin başbakanı olan Hua Guofeng, Çin’in Vietnam’ı işgal ettiği ve altı hafta sonra Sovyetler’in rolünü küçümseyen iğneleyici sözlerle geri çekildiği Üçüncü Vietnam Savaşı’nın sonuçlarının değerlendirmesini yapmıştı: “Eyleme geçmeye cesaret edemediler. Böylece her şeye rağmen biz yine de kaplanın arkasına” dokunabildik.⁴⁹⁸

Çin, Vietnam birliklerinin 1975 yılında Kamboçya’ya egemen olan Kızıl Kmerlerle bir dizi sınır çatışmasına karşılık olarak ve bir Çinhindi Federasyonu oluşturmaya ilişkin nihai amaç doğrultusunda Kamboçya’yı işgal etmeleri üzerine “bir ders vermek” için Vietnam’ı işgal etmişti. Böyle davranarak Çin, bir aydan kısa bir zaman önce Hanoi ile Moskova arasında imzalanmış olan karşılıklı savunma antlaşmasını da hiçe saymış oluyordu. Henüz

⁴⁹⁸ “Touch the tiger’s buttocks” Mao’nun meşhur ettiği bir Çin deyiimi olup cesaret isteyen ya da tehlikeli bir iş yapmak anlamına gelir. 1979 Nisan’ında Pekin’de Hua Guogeng’le yaptığım görüşme bu sözlerin söylenmesi için fırsat yaratmıştı.

Kültür Devrimi'nin neden olduğu hasarları tam olarak onaramamış olan Çin silahlı kuvvetleri için bu savaş çok pahalıya mal olmuştu.⁴⁹⁹ Ama işgal temel bir amaca hizmet etmişti: Sovyetler Birliği'nin karşılık vermekte başarısız olması stratejik menzilin sınırlarını ortaya koymuştu. Bu açıdan bakıldığında bu olay, her ne kadar o zaman tam olarak idrak edilmese de Soğuk Savaş'ın dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Üçüncü Vietnam Savaşı aynı zamanda Çin-Amerikan stratejik işbirliğinin de en önemli kısmını teşkil etmiştir.

Vietnam: Büyük Güçlerin Muamması

Çin, ABD'yi İkinci Vietnam Savaşı'na sürükleyen etkenlere benzer nedenlerle kendini Üçüncü Vietnam Savaşı'nın içinde bulmuştu. Neredeyse çılgınca bir Vietnam milliyetçiliği diğer toplumların oran anlayışını yitirmesine ve hem Vietnamlıların motivasyonunu hem de kendi olasılıklarını yanlış kavramalarına neden olmuştu. İlk olarak adlandırılan ve Vietnam'ın Fransa ile yapmış olduğu sömürge karşıtı savaşın ardından şimdi tarihçiler tarafından İkinci Vietnam Savaşı ismiyle anılan olayda, Amerika'nın akıbeti kesinlikle buydu. Amerikalıların kabullenmekte zorlandıkları şey, gelişmekte olan orta ölçekli bir ulusun sadece dar bir kesimini ilgilendiren kendi sınırlı amaçları için böylesine ateşli bir kararlılık içinde olabilmesiydi. Bu nedenle Vietnamlıların eylemlerini daha büyük bir planın işaretleri olarak yorumlamışlardı. Hanoi'nin saldırganlığı en azından Asya'ya

⁴⁹⁹ Kültür Devrimi sırasında Savunma Bakanı Lin Biao bütün rütbe ve nişanları feshetmiş, Çinli birliklerin Mao'nun özlü sözlerinden derlenen "Küçük Kırmızı Kitap" vasıtasıyla yoğun bir ideolojik eğitime tâbi tutulmasını emretmişti. Halk Kurtuluş Ordusu'ndan olağan askeri görevinin dışında sosyal ve ideolojik bir rol oynaması istenmişti. Bu konuyla ilgili bkz. Edward O'Dowd, *Chinese Military Strategy in the Third Indochina War* (New York: Routledge, 2007).

egemen olmak için Çin-Sovyet tasarısı bir komplonun öncüsü olarak değerlendirilmişti ve Washington, Hanoi'nin ilk saldırısı engellendiği takdirde, diplomatik yoldan bir anlaşma sağlanabileceğine inanmaktaydı.

Bu değerlendirme her iki sebepten de yanlıştı. Hanoi başka bir ülkenin temsilcisi değildi. Kendi bağımsızlığı için ve nihayetinde, tarihte Pekin'in Doğu Asya'da oynadığı egemen rolü Güneydoğu Asya'da Hanoi oynuyordu ve bu uğurda bir Çinhindi Federasyonu kurabilmek için savaşıyordu. Çin ile yüzyıllar süren çatışmalardan geriye kalan bu kararlı insanlar için kendi bağımsızlık düşünceleri ile dışarıdan herhangi birinin istikrar anlayışının uzlaşması tasavvur edilemez bir şeydi. İkinci Vietnam Savaşı'nın dokunaklı yanı, Amerika'nın uzlaşma arzusu ile Kuzey Vietnamlıların zafer kazanma ısrarı arasındaki karşılıklı etkileşimdir.

Bu bağlamda Amerika'nın Vietnam Savaşı'ndaki en önemli hatası, ABD yönetiminin diplomatik bir sonuç için etkin bir biçimde çalışıp çalışmadığı konusunda Amerikan halkını ikiye bölen tartışma değildir. Asıl hata daha ziyade, Amerika'nın iki ana siyasi partisinin art arda gelen yöneticileri tarafından ısrarla, hatta umutsuzca peşine düşülen sözümona diplomatik sonucun Hanoi'nin toptan alt edilmesine eşdeğer bir baskı gerektirdiği ve Moskova ile Pekin'in yönlendirici değil, kolaylaştırıcı bir rol oynadığı gerçeğini görememesi olmuştur.

Daha sınırlı olsa da Pekin de benzer bir yanılgıya düşmüştür. Amerika Vietnam'daki kuvvetlerini takviye etmeye başladığında, Pekin bu durumu *wei qi* koşullarıyla yorumlamış; Çin'i Kore'den Tayvan Boğazı'na ve şimdi de Çinhindi'ne kadar kuşatan Amerikan üslerinin bir başka örneği olarak yorumlamıştır. Çin, kısmen ideolojik gerekçelerle, kısmen de Amerikan üslerini Çin sınırlarının mümkün olduğunca uzağına itme maksadıyla Kuzey Vietnamlıların gerilla savaşını desteklemiştir. 1968 Nisan'ında Zhou Enlai Kuzey Vietnam Başbakanı Pham Van Dong'a Çin'in

stratejik açıdan kuşatılmasını önlemek için, Kuzey Vietnam'ı desteklediklerini söylemiştir. Bunun üzerine Pham Van Dong -büyük olasılıkla Çin'in kuşatılmasını önlemek Vietnamlıların amaçlarından biri olmadığından, Vietnamlıların amacının ulusal nitelikli olmasından dolayı- kaçamak bir karşılık vermiştir:

ZHOU: Uzun bir süredir ABD, Çin'i yarım bir çembere almıştı. Şimdi Sovyetler de çembere alıyor. Vietnam (bir kısmı) hariç, çember tamamlanıyor.

PHAM: Amerikalı emperyalistleri tüm Vietnam topraklarından çıkarmaya kararlıyız.

ZHOU: Sizi desteklememizin nedeni bu.

PHAM: Zafer kazanmamızın Asya'da olumlu bir etkisi olacaktır. Zaferimizin öngörülemez sonuçları olacaktır.

ZHOU: Böyle düşünmeniz gerekir.⁵⁰⁰

Çin, Pham Van Dong'un özenle uzak durduğu stratejiyi izleyerek Kuzey Vietnam'ın altyapı ve lojistiğine destek sağlamak için, 100.000'in üzerinde savaş tecrübesi olmayan olmayan askerî personel göndermiştir. ABD, bir Çin-Sovyet planının öncüsü olduğu düşüncesiyle Kuzey Vietnam'a karşı koyuyordu. Çin ise Amerika'nın Asya'da egemen olmayı istediğini düşündüğünden, onun bu arzusunu köreltmek için Hanoi'yi destekliyordu. Ama her iki taraf da yanıliyordu. Hanoi sadece kendi ulusal amaçları için savaşmaktaydı. Ve 1975 yılındaki ikinci savaşıdan zaferle çıkan komünistlerin liderliğindeki birleşik bir Vietnam, Çin için ABD'den daha büyük bir stratejik tehdit hâline gelecekti.

⁵⁰⁰ Odd Arne Westad, Chen Jian, Stein Tønnesson, Nguyen Vu Tung ve James G. Hershberg çalışması "77 Conversations Between Chinese and Foreign Leaders on the Wars in Indochina, 1964-1977," Soğuk Savaş Uluslararası Tarih Projesi Çalışma Kağıtları, sayı 22 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International History Project, Mayıs 1998), s. 127-28.

Vietnamlılar kuzey komşularını paranoyaya varan bir kuşku ile gözlüyorlardı. Vietnam, Çin egemenliğinin sürdüğü uzun dönemlerde Çin yazı sistemi ile Çin siyasi ve kültürel yapısını özümsemişti. Kanıtı, eski başkent Hue'nun imparatorluk sarayıyla mozolelerinde görkemli bir biçimde görülmektedir. Ne var ki Vietnam bu "Çinli" kurumları ayrı bir devlet kurmak ve bağımsızlığını desteklemek için kullanmıştır. İçinde bulunduğu coğrafya, tarihinin aynı döneminde Japonya'nın yaptığı gibi, kendini tecrit etmesine izin vermemiştir. Vietnam, MÖ ikinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadar az ya da çok doğrudan Çin'in yönetiminde olmuş, ancak 907 yılında Tang Hanedanı'nın çöküşüyle tam bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.

Vietnamlıların ulusal kimliği, birbirine aykırı bir biçimde iki gücün mirasını yansıtmaktaydı: Bir tarafta Çin kültürünün özüm-senmesi; diğer tarafta Çin'in siyasi ve askerî egemenliğine karşı direnme. Çin'e karşı direniş Vietnamlıların bağımsızlığında tutkulu bir gurur ve güçlü bir askerî gelenek yaratılmasına yardımcı olmuştur. Çin kültürünün özüm-senmesi, Vietnam'ın komşuları karşısında bölgesel bir Orta Krallık kompleksine benzer, Çin tarzı Konfüçyüsçü bir seçkin kesime sahip olmasını sağlamıştır. Yirminci yüzyıldaki Çinhindi savaşları boyunca Hanoi, Laos ve Kamboçya'nın tarafsız topraklarından kendi hakkıymışçasına yararlanarak siyasi ve kültürel yetki anlayışını sergilemiş, savaş sonrasında her iki ülkedeki komünist hareketlerle "özel ilişkiler" kurarak Vietnamlıların egemenliğini artırmıştır.

Vietnam, benzeri görülmemiş psikolojik ve jeopolitik bir meydan okumayla Çin'le karşı karşıya gelmişti. Hanoi'nin yöneticileri Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı*'na aşinaydılar ve *Savaş Sanatı* ilkelerini Fransa ve Amerika'ya karşı etkili biçimde kullanmışlardı. İlk İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerinin iadesinin peşinde olan Fransızlarla, ikincisi 1963-1975 arasında ABD ile yapılan uzun Vietnam savaşlarının bitişinden önce, hem Pekin hem

de Hanoi bir sonraki çekişmenin Çinhindi ve Güneydoğu Asya'da egemenlik için, ikisi arasında olacağını idrak etmeye başlamıştı.

Amerika-Vietnam Savaşı sırasında Çin politikasına rehberlik eden stratejik tahlillerdeki yaklaşımın göreceli eksikliğine kültürel yakınlık bir açıklama olabilir. Ne gariptir ki Pekin'in uzun vadedeli stratejik çıkarları Washington'un kilerle muhtemelen aynı doğrultuydaydı: Dört Çinhindi devletinin Kuzey ve Güney Vietnam, Kamboçya ve Laos olmak üzere birbirini dengelediği bir sonuç. Bu, Mao'nun, 1965 yılında savaşın olası sonuçlarını Edgar Snow'a özetlerken, Güney Vietnam'ı mümkün ve kabul edilebilir gören bir sonucun ana hatlarını çizmiş olmasını açıklayabilir.⁵⁰¹

1971 yılında gizli Pekin ziyaretim sırasında Zhou, Çin'in Çinhindi'deki hedeflerinin stratejik ya da ideolojik hedefler olmadığını açıklamıştı. Zhou'ya göre Çin'in buradaki politikası eski hanedanlıklardan kaynaklanan bir meseleydi. Muhtemelen Çinli liderler Amerika'nın yenilgiye uğratılamayacağını ve bölünmüş bir Vietnam'ın kuzeyinin, tıpkı Kore Savaşı'ndan sonra Kuzey Kore rneğinde olduğu gibi, Çin desteğine bağımlı olacağını varsaymış olmalıydılar.

Savaş ilerledikçe, Çin'in, gönülsüzce de olsa Hanoi'nin zafe-rine kendini hazırladığını gösteren birçok işaret söz konusuydu. İstihbaratılar, Çinlilerin Kuzey Laos'ta, ABD ile sürmekte olan çatışmalarla bir ilgisi olmayan, ancak Hanoi'yi ve hatta Laos üzerinden olası bir çatışmayı dengelemeye yönelik savaş sonrası stratejisi için yararlı olabilecek bir yol inşa ettiklerini bildiriyorlardı. 1973'te Vietnam Savaşı'nı bitiren Paris Antlaşması'nın ardından Zhou ve ben, Kamboçya ile ilgili olarak Kamboçya'nın Pekin'de yaşayan sürgündeki eski yöneticisi Norodom Sihanouk, mevcut Phnom Penh yönetimi ve Kızıl Kıneler arasında koalisyonu dayalı savaş sonrası bir antlaşmayı müzakere ediyor-

⁵⁰¹ bkz. Kısım 8, "Uzlaşmaya Giden Yol".

duk. Görüşmelerin başlıca amacı, Hanoi'nin Çinhindi'ni ele geçirmesini önleyecek bir engel yaratmaktır. Antlaşma, Birleşik Devletler Kongresi'nin Amerika'nın bölgede daha fazla askerî rol oynamasına izin vermemesi üzerine bir sonuca ulaşmadan, daha başlamadan sona ermişti.⁵⁰²

1973 Şubat'ında, iki hafta önce parafe edilen Paris Antlaşması'nın uygulamaya konulmasını görüşmek üzere yapmış olduğum Hanoi ziyareti, Hanoi'nin o zamanki müttefikine karşı duyduğu gizli düşmanlığı görmeme neden olmuştu. Hanoi'deki ulusal müze ziyaretinde Le Duc beni, özellikle Vietnam'ın resmî olarak hâlâ müttefiki olan Çin'e karşı yürüttüğü tarihî mücadelelere ayrılmış bölümleri göstermeye götürmüştü.

Saygon'un 1975'te düşüşüyle birlikte, doğasında olan tarihî düşmanlıklar açığa çıkmış ve ideoloji karşısında jeopolitiğin zafetine yol açmıştı. Bu durum Vietnam Savaşı'nın anlamını yanlış değerlendiren tarafın sadece ABD olmadığını kanıtlamıştı. ABD'nin ilk müdahalesinde Çin bunu bir anlamda emperyalizmin son denemesi olarak görmüştü, yani Hanoi ile kader birliğini seçmişti. Amerikan müdahalesini Çin'i kuşatmaya yönelik bir başka aşama olarak yorumlamıştı; tıpkı on yıl önce Amerika'nın Kore'deki müdahalesini yorumladığı gibi.

Bir ironi olarak jeopolitik bakış açısından bakıldığında, Pekin ve Washington'un uzun vadeli çıkarlarının aynı doğrultuda olması gerekirdi. Her ikisi de Çinhindi'nin dört devlet arasında bölünmüş olduğu mevcut durumu tercih ediyor olmalıydı. Washington, Çinhindi üzerinde Hanoi'nin egemenliğine Wilson'un küresel düzen fikri olan mevcut devletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı ve kapsamlı bir komünist komplosu endişesi ile karşıydı. Güney sınırında bir Güneydoğu Asya bloğunun ortaya çıkışını önlemek istediğinden, Pekin'in de amaçları genel olarak aynıydı, ama konuya jeopolitik yönden bakmaktaydı.

⁵⁰² bkz. Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston:Little, Brown, 1982), s. 368.

Pekin, komünist ideolojinin Vietnam'ın Çin egemenliğine karşı bin yıllık geçmişi olan muhalefetini gölgede bırakacağına bir süre için inanmış görünmekteydi. Yoksa ABD'nin tam olarak yenilgiye uğratılabilesinin mümkün olduğunu düşünmemiştir. Saygon'un düşüşünün sonrasında Pekin kendi politikasının olası sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalmış ve onlardan önce geri çekilmişti. Çinhindi'nin akıbeti Çin'in kuşatılmaya ilişkin kalıcı endişesiyle birleşmişti. Sovyetler Birliği ile bağlantılı bir Çinhindi bloğunu önlemek, Deng yönetimindeki Çin dış politikasının ve ABD ile daha fazla işbirliğine yönelik bağlantının başlıca uğraşısı hâline gelmişti. Hanoi, Pekin, Moskova ve Washington dörtlü bir *wei qi* oynuyorlardı. Kamboçya ve Vietnam'daki olaylar kimin kuşatılıp etkisizleştirileceğini gösterecekti: Pekin mi, Hanoi mi?

Pekin'in düşman bir kuvvet tarafından kuşatılma kâbusu gerçek olacak gibi görünmekteydi. Tek başına Vietnam bile yeteri kadar ürkütücüydü. Ama bir de Çinhindi Federasyonu amacını gerçekleştirecek olursa, Tayland ve diğer Güneydoğu Asya devletleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturabilecek, nüfusu 100 milyona ulaşan bir blok ortaya çıkacaktı. Bu bağlamda Hanoi karşısında bir denge sağlamak için, Kamboçya'nın bağımsızlığa kavuşması Çin'in başlıca amacı hâline gelmişti. Daha 1975 Ağustos'un-da, Saygon'un düşüşünden üç ay sonra Deng Xiaoping ziyaretçisi Kızıl Kmer lideri Khieu Samphan'a şöyle demişti: "(...) Bir süper güç [ABD] kuvvetlerini Çinhindi'nden geri çekmek zorunda bırakılınca diğer süper güç [Sovyetler Birliği] Güneydoğu Asya'da (...) uğursuzca ilerleme fırsatını yakaladı."⁵⁰³ Deng şöyle devam etmişti: "(...) Çin ve Kamboçya, her ikisi de emperyalizm ve hegemonyalarla savaşma göreviyle karşı karşıyadır. (...) Halklarımızın eskiden olduğundan daha yakın olacağına ve ortak mücadelemizde yeni zaferlere doğru birlikte yürüyeceğimize kesinlikle ina-

⁵⁰³ Robert S. Ross, *The Indochina Tangle: China's Vietnam Policy, 1975-1979* (New York: Columbia University Press, 1988), s. 74.

nıyoruz.”⁵⁰⁴ Laos Başbakanı Kaysone Phomvihane'nin 1976 Mart'ındaki bir Pekin ziyareti sırasında, zamanın Çin Başbakanı Hua Guofeng, Sovyetler Birliği konusunda şu sözlerle uyarıda bulunmaktaydı: “Bir yandan pençelerini her yana uzatırken diğer yandan ‘ilişkilerde yumuşama’ çığırkanlığı yapan bir süper güç, silahlı yayılmacılığını ve savaş hazırlıklarını artırmakta; daha fazla ülkeyi etki sahası içine alıp hegemonyacı derebeyi rolünü oynamaya çalışmaktadır.”⁵⁰⁵

Amerikan “emperyalizmi” tehdidine karşı komünist dayanışma gösterme zorunluluğundan kurtulan hasımlar, Saygon'un 1975 Nisan'ında düşmesinin hemen ardından, birbirlerine karşı açık bir mücadelenin içine girmişti. Çinhindi'nin düşmesinden sonraki altı ay içinde 150.000 Vietnamlı Kamboçya'yı terk etmek zorunda kaldı. Aşağı yukarı aynı sayıda Çin asıllı Vietnamlı Vietnam'dan kaçmak zorunda bırakıldı. Çin, 1976 Şubat ayında Vietnam'a yardım programını sona erdirdi ve bir yıl sonra mevcut programlara dayalı tüm sevkıyatları kesti. Hanoi, bunlarla eş zamanlı olarak Sovyetler Birliği'ne yanaşmıştı. 1978 Haziran'ında Vietnam Politbürosu'nun bir toplantısında Çin, Vietnam'ın “baş düşmanı” ilan edildi. Vietnam aynı ay Sovyet güdümündeki ticaret birliği Comecon'a katıldı. Kasım 1978'de Sovyetler Birliği ve Vietnam, askerî koşulların yer aldığı Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı imzaladılar. 1978 Aralık ayında Vietnamlı askerî birlikler Kızıl Kmerleri devirip Vietnam yanlısı bir hükümet kurarak Kamboçya'yı işgal ettiler.

Çatışmalar arasında ideoloji gözden kaybolmuştu. Komünist güç odakları ideoloji yerine, ulusal çıkarlar üzerine kurulu bir güçler dengesi yarışı yürütmekteydi.

Pekin'den bakıldığında, Çin sınırları boyunca stratejik bir kâbus gelişmekteydi. Kuzeyde Sovyet kuvvetlerinin yığınak yapma-

⁵⁰⁴ a.g.e.

⁵⁰⁵ a.g.e., s. 98.

sı kesintiye uğramaksızın sürüyordu ve sınır boyunda Moskova hâlen elliye yakın tümen bulunduruyordu. Çin'in batısında, Afganistan'da Marksist bir darbe gerçekleşmişti ve açık biçimde gidererek Sovyet etkisine girmektedir.⁵⁰⁶ Pekin, 16 Ocak 1979 yılında şahın ülkeden kaçışıyla sonuçlanan İran Devrimi'nde de Moskova'nın parmağı olduğuna inanmaktaydı. Moskova, Çin'i baskı altında tutmaktan başka mantıklı bir açıklaması olmayan bir amaçla bir Asya kolektif güvenlik sistemi oluşturma çabalarını sürdürmekteydi. Moskova bu arada Washington'la SALT II antlaşmasının görüşmelerini yapmaktaydı. Pekin'in anlayışına göre, bu tür anlaşmalar "Sovyetler Birliği'nin kötü etkilerini doğuya," yani Çin'e doğru kaydırmaya yönelik hizmet etmekteydi. Görünüşe göre Çin fevkalade savunmasız bir konumdaydı. Artık Vietnam da Sovyet kampına katılmıştı. Pham Van Dong'un 1968 yılında Zhou'ya sözünü ettiği "öngörülemez sonuçlar" Sovyetler'in Çin'i kuşatması olarak ortaya çıkıyordu. Bir diğer güçlük, tüm bunların Deng'in ikinci sürgün dönüşünde iktidardaki gücünü pekiştirmeye çalıştığı ve 1980 yılına kadar devam edecek olan süreçte ortaya çıkmasıydı.

Çinli ve Batılı diplomatik stratejiler arasındaki en önemli farklardan biri, algılanan hassasiyete verilen tepkidir. Amerikalı ve Batılı diplomatlar provokasyonu önlemek için dikkatli hareket etmeleri gerektiği kararına varmışlardır; Çinlilerinse meydan okumayı abartıyor olması daha muhtemel. Batılı diplomatlar güçler dengesinin arzu edilmeyen bir hâle gelmesi durumunda, diplomatik bir çözümün koşullarını yaratmaya eğilimlidirler; "yanlış" yolda olan taraf üzerinde, bir taraftan onu yalnız başına bırakıp bir yandan da güç kullanmaktan caydırmak için diplomatik

⁵⁰⁶ Nisan 1978'de Afganistan Cumhurbaşkanı bir suikastla öldürüldü ve hükümet değişti; 5 Aralık 1978'de yeni hükümet ile Sovyetler Birliği Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği anlaşması imzalandılar; 19 Şubat 1979'da ABD'nin Afganistan Büyükelçisi öldürüldü.

yaptırımlar uyguladılar. Kamboçya'nın Vietnam tarafından işgalinden sonra, Amerika'nın Deng'e yapmış olduğu tavsiye bu yöneydi. Çinli stratejistler daha büyük olasılıkla düşmanlarının maddi üstünlüğüne karşı cesaret ve psikolojik baskıyı artırırlar. Erken harekete geçme biçiminde caydırıcılığa inanırlar. Çinli siyaset planlamacıları, düşmanlarının kabul edilemez bir avantaj kazandığına ve stratejik durumun aleyhlerine döndüğüne inandıklarında, düşmanın güvenini sarsarak Çin'in maddi olmasa da psikolojik açıdan daha iyi eli oynamasını sağlamanın yollarını ararlar.

Her cephede bir tehditle karşı karşıya kalan Deng, diplomatik ve stratejik hücumla geçmeye karar verdi. Pekin'in kontrolünü henüz tam olarak ele geçirememiş olsa da ülke dışında çeşitli kademelerde cesaretle harekete geçti. Çinlilerin Sovyetler Birliği karşısındaki tavrını, önleme politikasından açık bir stratejik düşmanlık politikasına dönüştürerek, aslında bir anlamda geriye dönüş yapmış oldu. Çin artık kendini Sovyetler Birliği'nin nasıl dizginleneceği konusunda ABD'ye tavsiyelerde bulunmakla sınırlanmayacaktı; özellikle Asya'da Sovyet ve Vietnam karşıtı bir koalisyonun oluşturulmasında aktif rol oynayacaktı. Kozunu Hanoi ile olası bir hesaplaşma için kullanacaktı.

Deng'in Dış Politikası: Amerika ile Diyalog ve İlişkilerin Normalleştirilmesi

Deng, 1977 yılında ikinci sürgününden dönüşünde, Mao'nun iç politikasını yürürlükten kaldırmış, ama dış politikasını büyük ölçüde uygulamada bırakmıştı. Bunun nedeni her ikisinin de aynı güçlü ulusal duyguları paylaşması ve Çin'in ulusal çıkarları konusunda benzer görüşlere sahip olmasıydı. Bunda ayrıca iç politikaya kıyasla, dış politikanın Mao'nun devrimci görüşlerine daha kapalı olması etkin olmuştur.

Bununla birlikte Mao ile Deng'in yaklaşımları arasında önemli bir fark vardı. Mao, Amerika'nın Sovyet politikasının

stratejik amaçlarını sorgulamıştı. Deng, stratejik çıkarların benzer olduğunu varsayarak aynı doğrultuda bir uygulama gerçekleştirmeye odaklanmıştı. Mao, Sovyetler Birliği'ni, dünyanın geri kalanı için ne kadar tehlikeliyse, Çin için de o kadar tehlikeli olabilecek bir güç olarak algılamıştı. Deng ise Sovyetler Birliği'nin Çin için bilhassa tehlikeli olduğunu kavramış ve özellikle Çin'in güney sınırında yaklaşmakta olan tehdidin kuzeydeki tehditle birleşme durumunda ortaya çıkması olası potansiyel tehlikeyi fark etmişti. Bu nedenle diyalog kurmak daha eyleme yönelik bir nitelik kazanmıştı. Mao asabi bir öğretmen gibi, Deng ise talepkâr bir eş gibi davranmıştı.

Deng mevcut tehlike karşısında, Mao'nun son yılında Amerika ilişkileri hakkındaki kararsızlıklarını sona erdirdi. Artık Çin'de dünya devrimi adına fırsatlarla ilgili özleme yer yoktu. Deng dönüşünden sonraki tüm konuşmalarında, Sovyetler'in Avrupa, Çin ve Japonya'ya yönelik politikasındaki saldırganlığa direnme konusunda küresel bir plan geliştirilmesi gerektiğini öne sürmüştü.

Çin ile ABD arasındaki istişareler her ne kadar yakın bir hâl almış olsa da Amerika hâlâ resmî olarak Tayvan'ı Çin'in meşru yönetimi ve Taipei'yi Çin'in başkenti olarak tanıdığı için anormallik devam etmekteydi. Çin'in kuzey ve güney sınırlarındaki hasımları Pekin'in resmî olarak tanınmayışını yanlış yorumlayıp bir fırsat olarak değerlendirebilirlerdi.

Jimmy Carter görevi devraldığında, Çin-Amerikan ilişkilerinin normale dönmesi gündemin en önemli maddesi hâline gelmişti. Yeni Dışişleri Bakanı Cyrus Vance'in Ağustos 1977'de yaptığı ilk Pekin ziyareti pek de iyi sonuçlanmamıştı. Cyrus Vance anılarında şöyle diyordu:

Panama meselesi [Panama Kanalı Antlaşması'nın onaylanması kastediliyor] halledilene kadar, Çinliler bizim geniş kapsamlı teklifimizi kabul etmedikçe ki bunun olacağını düşünmüyordum, Çin'le iliş-

kilerin normalleştirilmesi gibi siyasi olarak tartışmalı bir konuyu ele almanın mantıksızca olduğuna inanarak Washington'dan ayrıldım. Politik nedenlerle Tayvan konusunda Çinlilere azami duruşumuzu ifade etmek niyetindeydim. (...) Buna bağlı olarak Çinlilerin teklifimizi kabul edeceklerini ummuyordum, ama kabul edilmese bile, teklifi yapmanın mantıklı olacağını hissediyordum.⁵⁰⁷

Amerikalıların Tayvan teklifi Ford yönetimi döneminde gündeme gelmiş ve reddedilmiş olan bir dizi görüşü içermekteydi ki bunların arasında Amerika'nın Tayvan'daki diplomatik varlığının sınırlı olarak sürdürülmesi de yer almaktaydı. Teklifler, bunun geriye doğru adım olduğunu söyleyen Deng tarafından tekrar reddedildi. Bir yıl sonra Başkan Carter Çin ilişkilerine yüksek öncelik tanımaya karar verdiğinde, Amerika'nın iç çekişmeleri sona ermişti. Afrika ve Orta Doğu'daki Sovyet baskıları, yeni başkanı Çin'le ilişkilerin derhâl normalleştirilmesi gerektiğine ikna etmişti. Carter, 17 Mayıs 1978'de Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'yi aşağıdaki talimatlarla Pekin'e gönderdi:

Bazı ortak görüşlerimiz olsa da Sovyetler Birliği'ni esas olarak ABD ile rekabet hâlinde bir ilişki içinde gördüğümü vurgulamalısınız. (...)

Bunu kısa ve öz biçimde ifade etmek gerekirse, benim endişem, Sovyetler'in askerî gücünün artışı ve büyük güçlerin hırslarından beslenen siyasi sığ görüşlülüğün bir araya gelmesinin Sovyetler Birliği'ni, hem bölgedeki, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde olabilecek çalkantıdan yararlanmaya hem de siyasi çıkar ve nihayetinde, belki de siyasi üstünlük sağlamak için, dostlarımızı tehdit etmeye yöneltecek olmasıdır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Cyrus Vance, *Hard Choices: Critical Years in America's Foreign Policy* (New York: Simon & Schuster, 1983), s. 79.

⁵⁰⁸ Zbigniew Brzezinski, *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1985), Ek 1, s. 2.

Brzezinski ayrıca 1972 yılında Nixon tarafından Zhou'ya ifade edilen beş ilkeyi yeniden onaylama konusunda yetkilendirilmişti.⁵⁰⁹ Çin ile stratejik işbirliğinin uzun zamandır savunucusu olan Brzezinski, aldığı talimatları coşku ve beceriyle yerine getirdi. İlişkilerin normale dönüştürülmesi amacıyla 1978 Mayıs'ında Pekin'e gittiğinde anlayışlı muhataplarla karşılaştı. Deng "gerçek, esaslı, uygulanabilir çalışma" olarak adlandırdığı araçlarla Sovyetler Birliği'nin dünyanın her yerindeki ilerlemesine karşı çıkmak üzere, Washington'u daha sıkı bir koalisyonun içine sokmak için normalleşme sürecini uygulamaya istekliydi.

Çinli liderler etraflarını kuşatan stratejik tehlikelerin farkındaydı, ama tahlillerini ulusal kaygıdan ziyade, daha geniş küresel koşulların çerçevesinden sunmaktaydılar. "Gökyüzünün altındaki kargaşa," "yatay çizgi," "Üç Dünya;" bunların hepsi ulusal olmaktan çok uluslararası ilişkilerin genel teorilerini temsil etmekteydi.

Dışişleri Bakanı Huang Hua'nın uluslararası durum hakkındaki tahlilleri dikkate değer bir özgüveni sergilemekteydi. Huang, her şeyden önce çok zor durumdaki Çin'in bir ricacısı olarak görünmek bir yana, kapsamlı bir dış politikanın nasıl yürütüleceğini öğreten Konfüçyüsçü bir öğretmen edasındaydı. Konuşmasını, iki süper güç arasındaki "karşıtlıklara," Sovyetler Birliği ile müzakerelerin anlamsızlığına ve bir dünya savaşının kaçınılmazlığına ilişkin genel bir değerlendirmeye açmıştı:

(...) Sovyetler Birliği savaşın en tehlikeli kaynağıdır. Ekselansları, Sovyetler Birliği'nin birçok güçlkle karşı karşıya olduğuna değinmiştiniz. Bu doğrudur. Dünya hegemonyası için mücadele etmek,

⁵⁰⁹ Beş ilke şunlardı: tek Çin politikasının onaylanması; Tayvan'ın bağımsızlık eylemlerine Amerika'nın destek vermeyeceğini taahhüt etmesi; Japonya'nın Tayvan'da konuşlanması varsayımına karşı Amerikan caydırıcılığı; Pekin'le Taipei arasında her türlü barışçıl çözümün desteklenmesi; sürekli normalleşmenin taahhüt edilmesi, *bkz.* Kısım 9.

Sovyetler sosyalist emperyalizminin değişmez hedefidir. Zaman zaman yenilgiye uğrasa da bu hırsından asla vazgeçmeyecektir.⁵¹⁰

Huang, Amerikan strateji araştırmacılarını da özellikle geleneksel strateji düşüncesiyle nükleer silahları bağdaştırmaya çalışanları tedirgin eden endişeleri öne sürmüştü. Nükleer silahlara bel bağlamak caydırıcı tehditlerle onları uygulama niyeti arasında bir uçurum açacaktı: “Batı’nın nükleer saldırısından çekindiği için Sovyetler Birliği’nin konvansiyonel silahlar kullanmaya cesaret edemeyeceği iddiası, sadece bir hayaldir. Bu düşünce üzerine stratejik bir tavır oluşturmak, sadece tehlikeli olmakla kalmaz, aynı zamanda güvenilmezdir de.”⁵¹¹

ABD, Orta Doğu’daki “Avrupa’nın kanadı?” ve “gelecekteki savaşın kaynağı” olarak tanımlanan Sovyet ilerlemesini kontrol etmekte başarısız olmuştu. Orta Doğu konusunda, bölgedeki devletleri kapsamlı bir Filistin yerleşimi olasılığını araştırmak için bir konferansa davet ederek Sovyetler Birliği ile ortak bir bildiri yayınlamış ve “böylelikle Sovyetler’in Orta Doğu’nun içine sızması için kapıyı iyice açmıştı.” Washington, “gözü pek eylemi Sovyetler Birliği için istenmeyen bir durum yaratmış olan” Mısır Başkanı Enver Sedat’ı tek başına bırakmış ve Sovyetler Birliği’nin “Arap ülkeleri arasında ciddi bölünmeler yaratma şansını ele geçirmesine” izin vermişti.⁵¹²

Huang durumu eski bir Çin atasözüne başvurarak özetlemiştir: “Moskova’ya taviz vererek yatıştırmak, bir kaplana onu güç-

⁵¹⁰ “Dr. Brzezinski’nin Dışişleri Bakanı Huang Hua ile Görüşmesinin Özeti: Pekin, 21 Mayıs 1978,” JCPL, Vertical File-China, madde. 232, s. 3.

⁵¹¹ *a.g.e.*, s. 6-7.

⁵¹² *a.g.e.* Sedat 1970 yılından, suikasta kurban gittiği 1981 yılına kadar Mısır Cumhurbaşkanı olarak hizmet etmiştir. Sözü edilen “gözü pek eylem” Sedat’ın 1972 yılında, yirmi binin üzerinde Sovyet askeri danışmanını Mısır’dan çıkarması, 1973 Ekim Savaşı’nı başlatması ve ardından İsrail’le barış sürecine girmesidir.

lendirecek kanatlar vermeye benzer.” Ama Sovyetler Birliği “sadece dışarıya karşı güçlü, içeride zayıf olduğundan” eşgüdümlü bir baskı etkili olurdu.⁵¹³

Bütün bunlar, Çinhindi sorununun içeriğini desteklemek içindi. Huang, “bölgesel hegemonya” konusuna değinmişti. Elbette ki Amerika bu yoldan on yıl önce geçmişti. Vietnam; Kamboçya ve Laos’ta egemen olup bir Çinhindi Federasyonu oluşturmayı amaçlamaktaydı ve “bunun ardında Sovyetler Birliği vardı.” Hanoi, “her devlet dairesi ve devletin her kademesinde danışmanlar bulundurup” askerî birliklerini konuşlandırarak Laos’ta zaten egemen bir pozisyona sahipti. Fakat Kamboçya’da Vietnamlıların bölgesel hırslarına karşı çıkan bir direnişle karşılaşmıştı. Vietnam-Kamboçya gerginliği, sadece “sınırlardaki münferit çatışmaları” değil, “uzun bir zaman sürebilecek” büyük bir çatışmayı temsil ediyordu. Hanoi, Çinhindi’ne egemen olmaktan vazgeçmedikçe “bu sorun kısa vadede çözülemezdi.”⁵¹⁴

Aynı gün daha sonra Deng, Huang Hua’nın eleştirilerini sürdürmüştü. Ödünler ve anlaşmaların Sovyetler’i asla dizginlemediğini söyleyerek Brzezinski’yi uyardı. On beş yıllık silah denetimi antlaşmaları Sovyetler’in ABD ile stratejik eşitliği sağlamasına izin vermişti. Sovyetler Birliği ile ticaret, “ABD’nin Sovyetler Birliği’nin güçsüzlüğünü aşmasına yardım etmesi” anlamına gelmekteydi. Deng, Üçüncü Dünya’da Sovyet maceracılığına karşı Amerika’nın cevaplarının alaycı bir değerlendirmesini yapıyor ve Washington’u Moskova’nın “gönlünü ettiği” için kınıyordu:

Sözcüleriniz Sovyetler’in eylemlerini sürekli haklı çıkarıp af dilemektedir. Zaman zaman Zaire ya da Angola örneklerinde Sovyetler Birliği ve Küba’nın müdahalesini kanıtlayan bir işaret olmadığı söyleniyor. Sizin böyle söylemenizin bir yararı yok. Samimi olmak gerekirse, ne zaman Sovyetler Birliği ile bir anlaşma yapacak olsanız,

⁵¹³ a.g.e., s. 4.

⁵¹⁴ a.g.e., s. 10-11.

bu ABD tarafının Sovyet tarafından özür dilemek için verdiği bir ödünün ürünü olmuştur.⁵¹⁵

Bu sıra dışı bir performanstı. Sovyetler Birliği'nin birincil hedefi olan ülke kavramsal bir yükümlülük olarak ortak eylem önerisinde bulunmaktaydı; talep etmek şöyle dursun, uluslar arasında bir pazarlık bile değildi bu. Çin, kendi tahlillerinin gösterdiğine göre, çok önemli bir ulusal tehlikeyle karşı karşıya olmasına rağmen, Amerika'nın Avrupalı müttefiklerinin sık sık yaptığı gibi, Amerika'nın talimatlarının pasif bir uygulayıcısı olarak kalmayıp bir strateji öğreticisi gibi davranmaktaydı.

Çin tahlillerinde, üzerinde mutabakat sağlanan amacın uygulanmasına yönelik araçların dışında, uluslararası hukuk, çok taraflı çözümler, halkın mutabakatı gibi çoğu Amerikan tartışmasının unsurları yer almamaktaydı. Buradaki amaç Deng'in Brzezinski'ye belirttiği gibi, "kutup ayısının üstesinden gelmekti."⁵¹⁶

Fakat Amerikalılar için, Amerikan toplumunun temel değerlerinde sözümona gerçekçi bir yaklaşım açısından bazı sınırlar söz konusuydu. Ayrıca Kamboçya'yı yöneten kanlı Kızıl Kınelerler böylesi bir sınırı temsil etmekteydi. Hiçbir Amerikan başkanı, Kızıl Kıneleri *wei qi* stratejisinin bir diğer unsuru gibi kabul edemezdi. Phnom Penh halkının ormanlara sürülmesi, sivillerin belirli kesiminin topluca öldürülmesi gibi soykırıma varan davranışları kolayca görmezden gelinecek şeyler değildi. Buna rağmen zaman zaman zorunluluğun ilkelerin önüne geçtiğini görecektik.

Hâlen başbakan olan Hua Guofeng, ertesi günkü toplantıda daha da ısrarlıydı:

(...) Dostlarımızın birçoğuna başlıca savaş tehlikesinin Sovyetler Birliği'nden geldiğini söyledik. Peki, onlarla nasıl başa çıkmalıyız?

⁵¹⁵ "Görüşme Tutanakları, Başbakan Yardımcısı Teng Hsiao P'ing ile Görüşme: Pekin, 21 Mayıs 1978," JCPL, Vertical File-China, madde. 232-e, s. 16.

⁵¹⁶ a.g.e., s 5-6.

Yapılacak şeylerin ilki hazırlık yapmaktır. (...) Eğer hazırlıklı olursak ve savaş patlak verirse, kendimizi elverişsiz bir durumda bulmayız. Yapılması gereken ikinci iş, Sovyet saldırganlığının stratejik yayılmasını bozmaya çalışmaktır. Çünkü Sovyetler Birliği, dünya hegemonyasını ele geçirmek için, önce dünya üzerindeki hava ve deniz üslerini ele geçirmek zorundadır ki böylelikle stratejik mevzilenme sağlayabilsin. Onun kapsamlı mevzilenme planlarını bozmak zorundayız.⁵¹⁷

Atlantik İttifakı'nın hiçbir üyesi ne buna benzer, kapsamlı ve bilhassa önleyici ortak eylem çağrısında bulunmuş ne de kendi değerlendirmeleri çerçevesinde tek başına eyleme geçmeye hazır olduğunu ima etmişti.

Çinli liderler işlevsel olarak kesinlikle Atlantik İttifakı'ndan çok daha fazla risk alarak ve pek çok bakımdan çok daha yakın ilişkilerin olduğu bir işbirliği teklif etmekteydiler. Önceki kısımlarda tanımlanmış olan hücumla yönelik caydırıcılık stratejisini uygulamanın peşindeydiler. Teklifin en önemli özelliği, Deng'in resmî bir yapı ya da uzun vadeli taahhüt önermemiş olmasıydı. Ortak bir değerlendirme ortak bir eylemin enerjisini destekleyecek, ancak tarafların görüşleri birbirinden ayrılmaya başlayacak olursa, mevcut ittifak bozulacaktı. Çin olağanüstü bir tehlike içindeyken bile, özgüvenini korumakta ısrarlıydı. Çin'in belirli Amerikan politikalarını sert bir biçimde eleştirmesine rağmen, ortak eylem konusunda böylesine ısrarlı olması, ABD ile işbirliğinin güvenliğin sağlanması açısından bir zorunluluk olarak algılandığını ortaya koymaktaydı.

İlişkilerin normalleştirilmesi kapsamlı bir ortak politikaya yönelik ilk adım olarak ortaya çıkmıştı. Haziran 1971'de gizli ziyaretten beri ilişkilerin normalleşmesi için Çin'in koşulları hep açık olmuş ve hep aynı kalmıştı: Amerikan güçlerinin Tayvan'dan

⁵¹⁷ "Dr. Brzezinski'nin Başkan Hua Kuo-feng ile Görüşmesinin Özeti: Pekin, 22 Mayıs 1978," JCPL, Vertical File-China, madde 233c, s. 4-5.

geri çekilmesi; Tayvan'la savunma antlaşmasına son verilmesi ve Çin'le diplomatik ilişkilerin, sadece Pekin hükümeti ile oluşturulması. Bu koşullar Şanghay Bildirisi'nde Çinlilerin tutumunun bir parçası olmuştur. İki ABD Başkanı, yani Richard Nixon ve Gerald Ford bu koşulları kabul etmişti. Nixon, bu koşulları ikinci dönem başkanlığında gerçekleştireceğinin sinyalini vermişti. Hem Nixon hem de Ford, Tayvan'a yönelik bazı güvenlik yardımlarının sürmesinin yanı sıra, Amerika'nın barışçıl bir çözümden yana olduğunu vurgulamıştı. Watergate darbesi yüzünden bu sözlerini yerine getirmeleri mümkün olmamıştı.

Başkan Carter göreve başladığı ilk dönemde, Tayvan meselesiyle ilgili olarak 1972 Şubat'ında Nixon'un Zhou'ya vermiş olduğu tüm taahhütleri yeniden onaylamıştı. 1978'de her iki tarafın mevcut ilkelerini sürdürebilmesi için ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik özel bir formül ortaya koymuştu: Nixon ve Ford tarafından kabul edilen ilkeler yeniden onaylanmış; barışçıl bir değişim için ülkenin sorumluluğunu vurgulayan bir Amerikan bildirisi yayınlanmış ve Çinliler bazı Amerikan silahlarının Tayvan'a satılmasına rıza göstermişti. Carter, bu düşünceleri Çin Büyükelçisi Chai Zemin'le bir görüşmesinde daha ileri götürmüş, Tayvan'ın plan ve eylemleri üzerinde ABD'nin bir etkisi yokmuş gibi davranarak Amerika'nın Tayvan'a silah satmaması hâlinde Tayvan'ın nükleer silahlar geliştirmeye başvurmak zorunda kalacağını öne sürmüştü.⁵¹⁸

Sonunda Carter'ın Deng'i Washington'a davet ederek bir vade belirlemesiyle ilişkilerde normalleşme gerçekleşmişti. Deng, komününün tam olarak ne olduğu pek de belli olmayan Tayvan'a silah satışını kabul etmiş ve Washington'un Tayvan sorunuyla ilgili olarak barışçıl bir nihai çözümden yana olduğunu açıklayan

⁵¹⁸ "Görüşme Tutanakları, Çin Büyükelçisi Ch'ai Tse-min ile Başkanın görüşmesinin özeti: Washington, 19 Eylül 1978," JCPL, Vertical File-China, madde 250b, s. 3.

Amerikan beyanatına karşı çıkmamıştı. Deng'in, "Tayvan'ın özgürlüğü Çin'in hiçbir yabancı ülkenin müdahale hakkına sahip olamayacağı bir iç meselesidir," sözleriyle Brzezinski'ye altını çizerek belirttiği gibi, Pekin'in bu konudaki tavrı aynı kalmıştı.⁵¹⁹

İlişkilerin normalleşmesi Amerikan Elçiliği'nin Taipei'den Pekin'e taşınması ve Washington'daki Taipei temsilcisinin yerini Pekin'den bir diplomatın alması anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine ABD Kongresi, Nisan 1979'da Amerika için bağlayıcı bir yasa olarak geleceğe ilişkin Amerikan endişelerini yansıtan Tayvan İlişkileri Yasası'nı kabul etti. Yasa elbette ki Çin için bağlayıcı olmamıştı.

Amerika ve Çin'in zaruretleri arasındaki bu denge, anlam belirsizliğinin bazen diplomasinin nasıl can damarı olabildiğini göstermektedir. Normalleşmelerin çoğu bir dizi belirsizlikle birlikte kırk yıldır sürmektedir. Ama bunu ilelebet böyle sürdürmek mümkün değildir. Süreci ileri götürmek için her iki tarafta da bilgili devlet adamlarına gereksinim vardır.

Deng'in Seyahatleri

Deng tavsiyede bulunmayı bırakıp uygulamaya yöneldiğinde, Çin'in hareketsizce durup Amerika'nın karar vermesini bekleyecek durumda olmadığını görmüştü. Mümkün olan her yerde, özellikle de Güneydoğu Asya'da savunmakta olduğu siyasi çerçeveyi oluşturmalıydı.

Mao, bir imparator gibi, yabancı liderleri kendi makamına çağırırken Deng, Güneydoğu Asya, ABD ve Japonya'yı turlayıp çarpıcı, açık sözlü ve zaman zaman korkutucu yeni tarzdaki diplomasisini uygulayarak tam tersi bir yaklaşımı benimsemişti. Deng, 1978 ve 1979'da, Çin'in yurt dışındaki imajını devrimci bir savaş-

⁵¹⁹ "Görüşme Tutanakları, Başbakan Yardımcısı Teng Hsiao P'ing ile Görüşme: Pekin, 21 Mayıs 1978," JCPL, Vertical File-China, madde 232-e, s. 6.

çıdan Sovyet ve Vietnam'ın jeopolitik planlarının kurbanı olan bir dost bir ülkeye doğru değiştiren bir dizi seyahat yapmıştı. Çin, Vietnam Savaşı boyunca diğer tarafta yer almıştı. Geçmişte Tayland ve Malezya'da denizaşırı yaşayan Çinliler ile azınlık halkları arasında devrimi teşvik etmişti.⁵²⁰ Şimdi tüm bunlar yaklaşmakta olan tehlikeyle baş etme karşısında ikinci planda kalmaktaydı.

Deng, 1979 Şubat'ında *Time* dergisine verdiği bir röportajda Çin'in stratejik planını daha geniş bir kitleye tanıtıyordu: "Kutup ayısını dizginleyebilmeyi gerçekten istiyorsak, bize göre bunun için yapılacak tek gerçekçi şey birlik olmaktır. Sadece ABD'nin gücüne bağlı olursak bu yeterli olmaz. Sadece Avrupa'nın gücüne bağlı olmak da yeterli olmaz. Biz önemsiz, yoksul bir ülkemiz, ama eğer birleşecek olursak, her yükü taşıyabiliriz."⁵²¹

Deng, gezileri sırasında Çin'in göreceli geri kalmışlığını ve gelişmiş endüstriye sahip ülkelerden teknoloji ve uzmanlık edinme arzusunda olduklarını vurguluyordu. Ama ülkenin geri kalmışlığının Sovyet ve Vietnam yayılcılığına karşı, gerekirse tek başına ve güç kullanarak direnme kararlılığını değiştirmedığını savunmaktaydı.

Deng'in denizaşırı seyahatleri ve Çin'in yoksulluğunu tekrar tekrar dile getirmesi, Çin devlet adamlığı geleneğinde önemli bir

⁵²⁰ Son yıllarda bazı Çinli liderler ve siyasi analizciler, mevcut uluslararası sistem çerçevesinde önemli bir güç statüsü elde etme arzusundaki Çin dış politikasını tanımlamak için "barışçı yükseliş" ifadesini ortaya atmışlardır. Araştırmacı Barry Buzan bu kavramla ilgili Çinli ve Batılı araştırmaların sentezlendiği bir makalesinde Çin'in "barışçı yükselişinin" Deng'in Çin iç gelişmesi ve dış politikasını devrimci olmayan dünyaya göre düzenlediği ve Batı ile ortak çıkarların arayışına girdiği 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başlarında başladığını ileri sürer. Deng'in yurt dışı seyahatleri bu yeniden düzenlemenin önemli birer kanıtıdır, bkz. Barry Buzan, "China in International Society: Is 'Peaceful Rise' Possible?" *The Chinese Journal of International Politics* 3 (2010): s. 12-13.

⁵²¹ "Teng Hsiao P'ing ile Röportaj," *Time* (5 Şubat 5, 1979), <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,946204,00.html>.

değişiklikti. Şimdiye dek çok az Çinli yönetici yurt dışına çıkmıştı. Elbette ki geleneksel bakış açısında gökyüzünün altındaki her şeyin yöneticisi olduklarından teknik olarak gidilecek bir “yurt dışı” da yoktu. Deng’in Çin’in geri kalmışlığını ve diğerlerinden bir şeyler öğrenme gereksinimini açıkça vurgulamaya istekli olması, Çinli imparatorların ve memur sınıfının yabancılara karşı mesafeli duruşlarına taban tabana zıttı. Hiçbir Çinli yönetici yabancılara yabancı ürünlerine gereksinimleri olduğunu asla söylememişti. Qing Hanedanı yabancı buluşlarını sınırlı dozlarda kabul etmiş, örneğin Cizvit astronom ve matematikçilerini içtenlikle karşılamıştı, ama yabancı ticaretin Çin için bir zorunluluk değil, Çinlilerin iyi niyeti olduğunda her zaman ısrarcı olmuştu. Mao da yoksullaşma ve tecrit edilme pahasına, ülkenin kendi kaynaklarına güvenmesi konusunu vurgulamıştı.

Deng seyahatlerine Japonya’dan başladı. Gerekçesi, Çin ile Japonya arasındaki diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesinin görüldüğü antlaşmanın onaylanmasıydı. Deng’in stratejik planı, Japonya’nın Sovyetler Birliği ile Vietnam’ın tecrit edilmesine yardımcı olabilmesi için, sadece bir normalleştirme değil, aynı zamanda bir uzlaşmayı da gerektirmekteydi.

Bu amaçla Deng, Japonya’nın yarım yüzyıldır Çin’e yaşattığı acıları unutmaya hazırды. Deng coşkulu bir tavırla, “Kalbim mutlulukla dolu,” diyerek Japon mevkidaşını kucaklamıştı ki bu hareketin gerek Japon, gerekse Çin toplumunda çok az örneğine rastlanabilirdi. Deng, Çin’in ekonomik geri kalmışlığını gizlemeye teşebbüs etmiyordu: “Çirkin bir yüze sahipsen, yakışıklıymış gibi davranmanın bir yararı yoktur.” Bir ziyaretçi defterini imzalaması istendiğinde, Japonya’nın başarılarına ilişkin eşi görülmemiş iltifatlarla bulunmuştu: “Muhteşem, çalışkan, cesur ve zeki Japon halkından ders alıyor ve ona saygı duyuyoruz.”⁵²²

⁵²² “China and Japan Hug and Make Up,” *Time* (6 Kasım 1978), <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,948275-1,00.html>.

Deng 1978 Kasım'ında Malezya, Singapur ve Tayland'a gide-
rek Güneydoğu Asya'yı ziyaret etti. Vietnam'ı "Doğu'nun Küba'sı"
olarak adlandırıp yeni imzalanan Sovyetler Birliği-Vietnam Ant-
laşması'ndan dünya barışı için bir tehdit olarak söz etti.⁵²³ 8 Ka-
sım 1978'de Tayland'da "Asya, Pasifik ve tüm dünya barışının"
Sovyet-Vietnam antlaşması ile tehdit edildiğini vurguladı: "Bu
antlaşma yalnızca Çin'e yönelik değildir. (...) Dünya çapında çok
önemli bir Sovyet tertibidir. Antlaşmanın anlamının Çin'i kuşat-
mak olduğuna inanabilirsiniz. Dost ülkelere, Çin'in kuşatılmak-
tan korkmadığını söylemiştim. Bu durum Asya ve Pasifik için çok
önemli bir anlam taşımaktadır. Asya, Pasifik ve tüm dünyanın gü-
venliği tehdit altındadır."⁵²⁴

Deng, Singapur ziyaretinde sıra dışı başbakan Lee Kuan
Yew'de benzer bir ruh hâli ile karşılaşmış ve Çin'in olası geleceği-
ni -Deng'in daha sonraları hayranlıkla tarif edeceği "sıkı bir yöne-
tim" ve "iyi bir kamu düzeni" altında yönetilen Çinli çoğunluğa
sahip bir toplum görür gibi olmuştu.⁵²⁵ O zamanlar Çin hâlâ yok-
sul bir ülkeydi ve "kamu düzeni" Kültür Devrimi'nin etkisinden
ancak kurtulmuştu. Lee Kuan Yew hatırlanmaya değer bir konu-
şmayı aktarmıştır:

Beni Çin'i tekrar ziyarete davet etti. Çin, Kültür Devrimi'nin şoku-
nu atlattığında gideceğimi söyledim. Bunun uzun zaman alacağını
söyledi. Başarılı olmak ve Singapur'dan daha iyisini yapmak için bir
sorunları olmaması gerektiğini, bizler Fujian ve Guangdong'dan ge-
len cahil, topraksız köylülerin torunlarıyken, onların ülkede kalan

⁵²³ Henry Kamm, "Teng Begins Southeast Asian Tour to Counter Rising Soviet Influence," *New York Times* (6 Kasım 1978), A1.

⁵²⁴ Henry Kamm, "Teng Tells the Thais Moscow-Hanoi Treaty Perils World's Peace," *New York Times* (9 Kasım 1978), A9.

⁵²⁵ *Selected Works of Deng Xiaoping*, 3. cilt (Beijing: Foreign Languages Press, 1994), s. 366.

âlimler, yüksek memurlar ve edebiyatçıların soyundan geldiklerini söyledim. Sessiz kaldı.⁵²⁶

Lee, Deng'in pragmatizmini ve deneyimlerden ders çıkarmasını takdir etmişti. Ayrıca Lee, Çin'in bürokratik ve diplomatik süzgecinden geçmemiş olabilecek Güneydoğu Asya'nın bazı kaygılarını yansıtırma fırsatını kullanmıştı:

Çin, "Rus ayısını" tecrit etmek için Güneydoğu Asya ülkelerini birleştirmeyi istiyordu; gerçek şuydu ki komşularımız bizimle birleşmek ve "Çin ejderhasını" tecrit etmek istiyorlardı. Güneydoğu Asya'da, Çin Komünist Partisi ve Çin hükümeti tarafından teşvik edilip desteklenen; Tayland, Malezya, Filipinler ve daha küçük boyutta Endonezya için tehdit oluşturan "denizaşırı Çinliler" gibi, Sovyetler Birliği tarafından desteklenen komünist ayaklanmalara önderlik eden "denizaşırı Ruslar" yoktu. Ayrıca Çin, kan bağlarından dolayı denizaşırı Çinlilerle özel bir ilişkiyi açıkça sürdürmekte ve vatandaşı oldukları bu ülkelerin hükümetlerinin ileri gelenleri üzerinden doğrudan onların vatanseverliklerine seslenmekteydi. (...) Bu sorunu nasıl çözeceğimizi tartışmayı önerdim.⁵²⁷

Olaylar Lee'yi haklı çıkardı. Singapur haricinde, Güneydoğu Asya ülkeleri Sovyetler Birliği ya da Vietnam'la karşı karşıya gelme konusunda büyük bir ihtiyatla hareket ettiler. Bununla birlikte Deng temel amacına ulaşmıştı: Açıkça yaptığı beyanlar duruma çözüm bulma yönünde olası bir Çin çabasına ilişkin bir uyarı sağlamıştı. Bu çabalar da Deng'in planının temel taşı olan ABD tarafından da fark edilmeye mahkûmdu. Bu stratejik plan, Amerika ile daha kesin biçimde tanımlanan bir ilişkiyi gerektirmekteydi.

⁵²⁶ Lee Kuan Yew, "From Third World to First: The Singapore Story-1965-2000" (New York: HarperCollins, 2000), s. 597.

⁵²⁷ a.g.e., s. 598-599.

Deng'in Amerika Ziyareti ve İttifakın Yeni Tanımı

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesini kutlamak ve öncelikle Sovyetler Birliği'ne karşı uygulanan Şanghay Bildirisi'nin üzerinde ayrıntılı biçimde çalışılarak resmen ortak bir strateji başlatmak üzere, Deng'in ABD'yi ziyaret edeceği duyurulmuştu.

Bu duyuru aynı zamanda Çin diplomasisinin özel bir becerisini göstermekteydi: Kamuoyu üzerinde, oynamaları teklif edilmiş olsa da gerçekte rolü kabul etmemiş olan ülkelerin desteğinin sağlandığı izlenimini yaratmak. Bu düzen yirmi yıl önce açık deniz adaları krizinde başlamıştı. Mao, 1958'de Kruşçev'in gerilimli Pekin ziyaretinden üç hafta sonra, Quemoy ve Matsu adaları bombardımanını başlatarak Moskova'nın Pekin'in eylemlerini peşinen onayladığı izlenimini yaratmıştı ki durum böyle değildi. Eisenhower, Kruşçev'i krizi körüklemekle suçlayacak kadar ileri gitmişti.

Deng de aynı taktiği izleyerek kamuoyunca iyi bilinen ABD ziyaretiyle Vietnam'la savaşta üstünlük sağlamıştı. Her iki durumda da Çin, eli kulağında askerî girişimi için yardım talebinde bulunmamıştı. Kruşçev'in 1958 operasyonundan haberdar olmadığı ve nükleer savaş tehlikesiyle karşı karşıya bırakıldığı için çok kızdığı açıktır; Washington, Deng'in Amerika'ya gelişinden sonraki 1979 işgalinden haberdardı, ama açık bir destek vermemesinin yanı sıra diplomatik koordinasyon ve istihbarat paylaşımı konusunda ABD'nin rolünü de sınırlamıştı. Her iki olayda da Pekin, eylemlerinin bir süper güç tarafından onaylandığı izlenimini yaratmayı, böylelikle diğer süper gücün müdahale riskini azaltmayı başarmıştı. Bu kurnazca ve cesur stratejiyle 1958 yılında Sovyetler Birliği, Çinlilerin açık deniz adalarına saldırısını önlemekte etkisiz kalmıştı. Vietnam'a gelince, iş Deng'in Amerika ziyareti sırasında neyin üzerinde mutabık kalındığını tahmin etmeye kalmıştı ki Sovyetler'in tavrına bakılırsa, en kötüsünün tahmin edildiği anlaşılmaktadır.

Bu anlamda Deng'in Amerika ziyareti, Sovyetler'i sindirmek niyetiyle yapılan bir tür gölge oyunuydu. Deng'in bir hafta süren ABD turu kısmen diplomatik görüşme, kısmen iş gezisi, kısmen taşrada siyasi kampanya ve kısmen de Üçüncü Vietnam Savaşı için psikolojik savaş hâliydi. Seyahat Washington, Atlanta, Houston ve Seattle duraklarını içeriyordu ve Mao döneminde tasavvur edilemeyecek sahnelerle tanıklık etmekteydi. 29 Ocak'ta Beyaz Saray'daki bir akşam yemeğinde "Kızıl Çin" in lideri Coca-Cola, PepsiCo ve General Motors'un ileri gelenleri ile birlikteydi. Kennedy Center'daki bir galada, ufak tefek Başbakan Yardımcısı Harlem Globetrotters basketbol takımının oyuncularıyla el sıkışıyordu.⁵²⁸ Deng bir rodeo gösterisinde tribünlere oynuyor; Simonton, Teksas'ta kovboy şapkası takarak posta arabası sürüp barbekü yapıyordu.

Ziyareti boyunca Çin'in dış teknoloji alma ve ekonomisini geliştirme gereksinimini vurgulamıştı. Kendi talebi üzerine, aralarında Hapeville Georgia'daki Ford montaj fabrikası; Houston'da Hughes Tool Company ve Seattle'ın dışındaki Boeing fabrikasının yer aldığı üretim ve teknoloji tesislerini gezmişti. Houston'a geldiğinde, "petrol endüstrisi ve diğer alanlarda Amerikalıların ileri deneyiminden bir şeyler öğrenme" konusundaki arzusunu açıkça dile getirmişti.⁵²⁹ Deng, "Amerikan yaşamı hakkında her şeyi öğrenmek" ve "kendilerine yararlı olacak her şeyi özümsemek" konusunda isteğini belirterek Çin-Amerikan ilişkileri için umut vadeden görüşünü sunmaktaydı.⁵³⁰ Houston'daki Johnson Uzay Merkezi'nde bir uzay mekiği uçuş simülâtörünün başından ayırlamamıştı. Bu sahneyi yakalayan bir gazete haberi şöyle diyordu:

⁵²⁸ Fox Butterfield, "Differences Fade as Rivals Mingle to Honor Teng," *New York Times* (30 Ocak 1979), A1.

⁵²⁹ Joseph Lelyveld, "'Astronaut' Teng Gets New View of World in Houston," *New York Times* (3 Şubat 1979), A1.

⁵³⁰ Fox Butterfield, "Teng Again Says Chinese May Move Against Vietnam," *New York Times* (1 Şubat 1979), A16.

ABD seyahatini Çin'in gelişmiş teknolojiye duyduğu istekliliği göstermek için kullanan Deng Xiaoping, 30.48 km yüksekliğindeki en son teknolojiye sahip bir Amerikan uzay gemisinden dünyaya ayak basmanın nasıl bir şey olduğunu görmek için, bugün bir uçuş simülatörünün uçuş kabinine çıkmıştır.

Çin Başbakan Yardımcısı [Deng] yaşadığı deneyimden öyle etkilenmiş görünüyordu ki simülatörden ayrılmak istemiyor gibiydi.⁵³¹

Bu tutum Qing imparatorunun Macartney'in hediye ve ticaret tekliflerine kayıtsız kalmasından ya da Mao'nun ekonomik olarak kendi kendine yetme ısrarından dünyalar kadar uzaktı. 29 Ocak'ta Başkan Carter'la görüşmesinde Deng, Zhou'nun halkın karşısına son çıkışında ortaya attığı ve tarım, endüstri, ulusal savunma ile bilim ve teknoloji alanında modernleşme sözü verdiği *Dörtlü Modernizasyon* politikasını açıkladı. Bütün bunlar Deng'in seyahatinin her şeyden önemli olan amacını desteklemeye yönelikti: ABD ile Çin arasında fiili olarak bir ittifak geliştirmek. Deng şöyle özetliyordu:

Sayın başkan, stratejimizin bir taslağını sormuştunuz. Bizim Dörtlü Modernizasyon politikamızı gerçekleştirmek için barışçıl bir ortamda, uzun bir döneme ihtiyacımız vardır. Ama şu anda bile, Sovyetler Birliği'nin bir savaş başlatacağına inanmaktayız. Fakat uygun ve hakkını vererek hareket edersek, bunu geciktirmemiz olasıdır. Çin, olası bir savaşı yirmi iki yıl boyunca ertelemeyi ummaktadır.⁵³²

⁵³¹ Joseph Lelyveld, "'Astronaut' Teng Gets New View of World in Houston," A1.

⁵³² Yirmi iki yıl, iki dünya savaşı arasındaki süreyi temsil etmekteydi. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından yirmi iki yıldan fazla zaman geçtiğinden Çinli liderler olayları harekete geçiren tarihsel ritim dolayısıyla tedirgindiler. Mao da on yıl önce Avustralyalı komünist lider E.F. Hill'e aynı konudan söz etmişti, bkz. Kısım 8 ve Chen Jian - David L. Wilson çalışması "All Under the Heaven Is Great Chaos: Beijing, the Sino-Soviet Border Clashes, and the Turn Toward Sino-American Rapprochement, 1968-69," *Soguk Savaş Uluslararası Tarih Proje-*

Bu şartlar altında resmî bir ittifak kurulmasını tavsiye etmemekteyiz. Ancak her iki taraf da kendi bakış açısı temelinde davranmalı ve gerekli önlemleri alarak eylemlerimizi eşgüdümlü hâle getirmeliyiz. Bu, ulaşılabilir bir hedeftir. Eğer çabalarımız yarar sağlamazsa, durum çok daha abes hâle gelecektir.⁵³³

Resmî bir ittifak oluşturmaksızın, müttefik gibi davranmak, gerçekçiliği fazlasıyla zorlamaktı. Eğer bütün liderler işini bilir strateji uzmanları olup strateji hakkında derinlemesine ve sistemli biçimde düşünselerdi, hepsi aynı sonuca varırdı. İttifaklar gereksiz olurdu; tahlillerinin mantığı paralel doğrultuyu gösterirdi.

Ama tarihsel ve coğrafi farklılıklar bir yana, özellikle baskı altındayken, benzer konumlardaki liderlerin bile benzer sonuçlara ulaşması bir zorunluluk değildir. Tahliller yorumlamaya bağlıdır; hükümler durumu yaratan unsurlara, daha çok da önemine göre değişir. Ülkeler bu nedenle ittifaklar kurarlar ve bunlar ortak çıkarları konu ile ilgisi olmayan koşullar ya da iç baskılardan mümkün olduğunca ayıran resmî birer araç olurlar. Ulusal çıkarları hesap ederek ilave bir yükümlülük yaratırlar. Ayrıca bir krizde başvurulabilecek ortak savunmayı ayarlamak için yasal bir yükümlülük sağlarlar. Son olarak ittifaklar, ciddiyetle izlendikleri ölçüde potansiyel düşman tarafından yanlış hesap yapılması riskini azaltır, böylelikle dış politikanın yürütülmesine öngörülebilirlik unsurunu katarlar.

Deng ve Çinli liderlerin çoğu, ABD-Çin ilişkisinde ve genel olarak dış politikanın yürütülmesinde resmî bir ittifakı gereksiz olarak görmüştü. Açıkça yazılmamış anlaşmalara bel bağlamaya hazırdılar. Ama aynı zamanda Deng'in son cümlesinde üstü örtü-

si Bülteni 11 (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Winter 1998), s. 161.

⁵³³ "Görüşme Tutanakları, Başkan'ın ÇHC Başbakan Yardımcısı Deng Xiaoping ile ilk görüşmesinin özeti: Washington, 29 Ocak 1979," JCPL, Vertical File-China, madde. 268, s. 8-9.

lû bir uyarı da vardı. Eğer aynı doğrultuda çıkarları tanımlamak ya da bunları uygulamak mümkün olmazsa, ilişki “abes” hâle gelecek, yani bozulacaktı ve muhtemelen Çin ülkenin süper güçler arasında dümen tutabilmek için hâlâ Çin’in resmî politikası olan, Mao’nun Üç Dünya kavramına geri dönecekti.

Deng’in görüşüne göre, aynı doğrultudaki çıkarlar siyasi ve askerî işbirliği ile Sovyetler Birliği’ni Asya’da dizginlemek üzere NATO’nun Avrupa’daki amaçları ile aynı doğrultuda, resmî olmayan, kapsamlı bir düzenlemeyi içermeliydi. Basit bir yapıya sahip olup büyük oranda iki taraflı Çin-ABD siyasi ilişkilerine bağlı olmalıydı. Ayrıca farklı bir jeopolitik doktrine dayandırılmalıydı. NATO, mevcut Sovyet saldırganlığına karşı, her şeyden önce üyelerinin birliğini sağlamaya çalışmaktaydı. Askerî anlamda önceden harekete geçmenin her türlüşünden açıkça sakınmaktaydı. Diplomatik alanda çatışmadan kaçınan NATO’nun stratejik ilkesi tamamen savunmaya yönelik olmuştu.

Deng’in önerdiği şey, esas olarak önce harekete geçme politikasıydı; bu Çin’in hücumu dayalı, caydırıcılık ilkesinin bir yönüydü. Sovyetler Birliği’ne etki sahasının tamamında ve özellikle yakın zamanda varlığını gözle görülür biçimde genişletmiş olduğu Güneydoğu Asya ile Afrika gibi bölgelerde, baskı uygulanmalıydı. Çin gerekirse, özellikle Güneydoğu Asya’da Sovyetler Birliği’nin planlarını kösteklemek için askerî hareket başlatmaya hazırdı.

Deng, Sovyetler Birliği’nin anlaşmalara asla bağlı kalmayacağı konusunda uyarıyordu; ona göre Rusya, sadece kendisiyle aynı ölçüde kuvvetle karşılık verilmesinden anlardı. Romalı devlet adamı Marcus Porcius Cato bütün konuşmalarını aynı açık sözleriyle bitirmesiyle nam salmıştı: “*Carthago delenda est*” (“Kartaca yok edilmelidir,”). Deng’in de kendine has uyarısı şu şekildeydi: Sovyetler Birliği’ne karşı direnilmelidir. Tüm konuşmaları Moskova’nın “nerede bir açıklık bulursa, oraya sız-

cağı” yönündeki değişmez doğasına ilişkin uyarılar içermek-
teydi⁵³⁴ ve Başkan Carter’a şunları söylemişti: “(...) Sovyetler
Birliği nereye parmaklarını sokacak olursa, onları oradan buda-
mak zorundayız.”⁵³⁵

Deng’in stratejik durumla ilgili tahlilleri Beyaz Saray’a bir ih-
tarı da barındırmaktaydı: Çin, Vietnam’ın Kamboçya’yı işgal et-
mekle yetinmeyeceğine inandığından, Vietnam’la savaşıma niye-
tindeydi. “(...) Sözümona Çinhindi Federasyonu üç devletten
fazlasını içermektedir,” uyarısını yapmaktaydı Deng. “Bu fikri Ho
Chi Minh beslemiştir. Üç devlet bu planın sadece ilk aşamasıdır.
Sonra Tayland da bunlara katılacak.”⁵³⁶ Deng, Çin’in bir yüküm-
lülüğü olduğunu söylüyordu. Gelişmeleri bekleyemezdi; sonra
çok geç olabilirdi.

Deng, Carter’a “en kötü olasılığa” hazır olduğunu söylemişti
ki görünüşe göre bu, Moskova-Hanoi Antlaşması’nın gerektirdiği
gibi yoğun bir Sovyet müdahalesiydi. Gerçekten de raporlar Pe-
kin’in kuzey sınır bölgelerinden 300.000’e yakın sivil tahliye et-
tiğini ve Çin-Sovyet sınırındaki kuvvetlerini en üst seviyede
alarm durumuna geçirdiğini göstermekteydi.⁵³⁷ Ama Deng, Car-
ter’a Pekin’in kısa ve sınırlı bir savaşın Moskova’ya “büyük bir
karşılık” vermesi için zaman tanımayacağını düşündüğünü ve kış
koşullarının Çin’in kuzeyine geniş ölçekli bir Sovyet saldırısı dü-
zenlenmesini güçleştireceğini söylemişti. Deng, Çin’in “korkma-

⁵³⁴ “Görüşme Tutanakları, Başbakan Yardımcısı Teng Hsiao P’ing ile gö-
rüşme: Pekin, 21 Mayıs 1978,” JCPL, Vertical File-China, madde 232-
e, s. 14.

⁵³⁵ “Görüşme Tutanakları, Başkan’ın ÇHC Başbakan Yardımcısı Deng Xi-
aoping ile görüşmesinin özeti: Washington, 29 Ocak 1979, 3:35-4:59
p.m.,” JCPL, Vertical File-China, madde 270, s. 10-11.

⁵³⁶ “Görüşme Tutanakları, Carter-Deng, Konu: Vietnam: Washington, 29
Ocak 1979, 5:00 p.m.-5:40 p.m.,” JCPL, Brzezinski Koleksiyonu, Chi-
na [PRC] 12/19/78-10/3/79, madde 007, s. 2.

⁵³⁷ Ross, “*The Indochina Tangle*”, s. 229.

dığını,” ama Washington’un “moral desteğine” ihtiyacı olduğunu belirtiyordu.⁵³⁸

Savaştan bir ay sonra Hua Guofeng uyguladıkları özenli stratejik tahlili bana şöyle açıklamıştı:

Sovyetler’in karşılık vermesi olasılığını da hesaba katmıştık. İlk olasılık bize karşı yapılacak büyük bir saldırıydı. Bunun düşük bir ihtimal olduğuna karar vermiştik. Sınırlarda bir milyon askerî birlik vardı, ama bu Çin’e büyük bir saldırı için yeterli değildi. Eğer Avrupa’daki bazı birliklerini çekmeye kalksalar, bu da zaman alacaktı ve ayrıca Avrupa konusunda tedirgin olacaktı. Çin’le savaşmanın çok önemli bir konu olduğunu ve kısa süre içinde karar verilecek bir mesele olmadığını bilirler.

Deng, Carter’ı hem ilkesel bağlamda hem de kamuoyu önünde güç bir durumla karşı karşıya bırakmıştı. Prensipte Carter, özellikle sınır ötesi askerî hareketleri içeren önleyici saldırı stratejilerini onaylamıyordu. Öte yandan, tam olarak paylaşmasa da Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski’nin Vietnam’ın Kamboçya’yı işgali ile ilgili ve Deng’in görüşleri ile aynı doğrultuda olan yorumlarını ciddiye almaktaydı. Carter bu ikilemi, ilkelelerini hatırlatıp uygulanmasını koşullara bırakarak çözmüştü. Belli belirsiz yumuşak bir itiraz, üstü örtülü bir onaylamaya dönmüştü. Pekin’in Vietnam’a saldırmasıyla olumlu imajının zarar görebileceğine dikkat çekti. Şimdi barış yanlısı olarak kabul edilen Çin saldırganlıkla suçlanabilirdi:

Bu ciddi bir mesele. Sadece kuzeyden gelecek askerî bir tehditle değil, aynı zamanda uluslararası tutumunuzda bir değişiklikle karşı karşıyasınız. Çin bugün saldırganlığın karşısında, barışçı bir ülke olarak görülmektedir. ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) ül-

⁵³⁸ “Görüşme Tutanakları, Carter-Deng, Washington, 29 Ocak 1979, 5:00 p.m.-5:40 p.m.,” JCPL, Brzezinski Koleksiyonu, Çin [PRC] 12/19/78-10/3/79, madde 007, s. 2.

kelerinin yanı sıra, BM de Sovyetler Birliği, Vietnam ve Küba'yı kınamakta. Tasarlanan ceza gerektirici eylemi bilmeme gerek yok, ama bu şiddetin tırmanmasına ve dünyanın Vietnam'a karşı tavrının değişerek ondan yana tavır almasına neden olabilir.

Şiddeti teşvik etmek bizim için mümkün değildir. Size istihbarat verebiliriz. Sovyet birliklerinin sınırlarınıza yönelik yakın zamanda bir hareketini görmedik.

Size verecek başka cevabım yok. Vietnam'ın kınanmasına biz de katılıyoruz, ama Vietnam'ın işgal edilmesi istikrarı bozucu ciddi bir eylem olacaktır.⁵³⁹

Şiddeti onaylamayı reddedip Sovyet birliklerinin hareketi hakkında istihbarat vermeyi önermek belirsizliğe yeni bir boyut kazandırmaktır. Bu durum, Carter'ın Deng'in temelde yatan Sovyet tehdidine ilişkin görüşünü paylaşmadığı anlamına gelebilir. Ya da Çin'in olası bir Sovyet tepkisine ilişkin endişelerini azaltıp işgal için bir yüreklendirme olarak yorumlanabilir.

Ertesi gün Carter ile Deng baş başa buluştular ve Carter, Deng'e Amerika'nın durumunu özetleyen ve şimdiye kadar açıklanmamış olan bir not verdi. Brzezinski'ye göre, "Başkan Deng'e ılımlı bir ton ve temkinli bir içerikle kendi eliyle kaleme aldığı, itidalli davranmanın önemini vurgulayan ve uluslararası düzeyde doğabilecek olumsuz sonuçları özetleyen bir mektup vermişti. Açık askerî saldırıdan ibaret olan bir eylemde destekleyici olarak resmen Çin'e iştirak etmemiz mümkün olmadığından, bunun en doğru yaklaşım olduğunu hissetmiştim."⁵⁴⁰ Gayriresmî olarak anlaşma farklı bir konuydu.

Sadece bir tercümanın yer aldığı özel görüşmenin aktarıldığı bir tutanağa göre Deng, stratejik tahlillerin Carter'ın başvurduğu kamuoyu görüşünden daha önemli olduğunda ısrarcıydı. Her şeyden önce Çin'in her şeye katlanacak bir ülke olduğu düşünül-

⁵³⁹ a.g.e., s. 5.

⁵⁴⁰ Brzezinski, *Power and Principle*, s. 410.

memeliydi: “Çin hâlâ Vietnam’a bir ders vermek zorundadır. Sovyetler Birliği Küba’yı, Vietnam’ı kullanabilir ve ardından Afganistan, Sovyetler Birliği’nin vekili hâline gelecektir. Çin Halk Cumhuriyeti bu meseleye bir güç konumu açısından yaklaşmaktadır. Harekat çok sınırlı olacaktır. Şayet Vietnam, Çin Halk Cumhuriyeti’nin yumuşak olduğunu düşündüyse, durum daha da vahim olacaktır.”⁵⁴¹

Deng, 4 Şubat 1979’da ABD’den ayrıldı. Dönüş yolculuğunda son *wei qi* taşını tahtaya yerleştirmeyi tamamlamıştı. Yaklaşmakta olan askerî harekat ve Sovyetler Birliği’nin iyice tecrit edilmesi için Japonya’nın desteğini sağlama konusunda kendini sağlama almak üzere altı ay içinde ikinci kez Tokyo’da mola verdi. Başbakan Masayoshi Ohira’ya, Kamboçya’yı işgalinden dolayı Vietnam’ın “cezalandırılması” gerektiğine ilişkin Çin görüşünü tekrarladı ve uzun vadeli uluslararası barış ve istikrarın sürdürülmesi için Çin halkının uluslararası bağlamda görevlerini hakkıyla yerine getireceğine ve hiçbir özveriden kaçınmayacağına dair söz verdi.⁵⁴²

Deng; Burma, Nepal, Tayland, Malezya ve Singapur ile iki kez Japonya ve ABD’yi ziyaret ettikten sonra, Çin’i dünya düzeni içine sokma ve Hanoi’yi yalnızlaştırma amacını başarıyla tamamlamıştı. Son yıllarında ise, geleneksel Çinli liderlerin uzaklığını ve ulaşılmazlığını benimseyerek bir daha Çin’den hiç ayrılmamıştı.

Üçüncü Vietnam Savaşı

Çin 17 Şubat’ta güneyde Guangxi ve Yunnan eyaletlerinden Vietnam’ın kuzeyine doğru çok yönlü bir istila başlattı. Çin kuv-

⁵⁴¹ “President Reporting on His Conversations with Deng: 30 Ocak 1979,” JCPL, Brzezinski Koleksiyonu, China [PRC] 12/19/78-10/3/79, madde. 009, s. 1.

⁵⁴² Henry Scott-Stokes, “Teng Criticizes the U.S. for a Lack of Firmness in Iran,” *New York Times* (8 Şubat 1979), A12.

vetlerinin büyüklüğü operasyona verilen önemi yansıtmaktaydı; bir tahmine göre 200.000'in üzerinde, bir başka tahmine göre 400.000 kadar Halk Kurtuluş Ordusu askerî operasyonda yer almaktaydı.⁵⁴³ Bir tarihçi, "kara kuvvetleri, milis kuvvetleri ile hava ve deniz kuvvetleri birimlerinin yer aldığı işgal kuvvetlerinin, 1950 Kasım'ında Çin'in Kore Savaşı'na girişinde etkili olan taarruzla aynı ölçekte" olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁴ Çin'in resmî yayın organları operasyonu "Vietnam'a Karşı Kendini Savunma Amaçlı Karşı Saldırı" ya da "Çin-Vietnam Sınırında Kendini Savunmaya Amaçlı Karşı Saldırı" olarak adlandırmaktaydılar. Harekat Vietnam'ın bir sonraki hamlesini önlemek için peşinen yapılmış bir işgal olarak Çin usulü caydırıcılığı temsil etmekteydi.

Çin ordusunun hedefinde, uzun zaman Çin'in ekonomik ve askerî desteğinden yararlanmış, yakın zamana dek müttefikleri olmuş dost bir komünist ülke vardı. Amaç, Çin'in bakış açısından Asya'daki stratejik dengenin korunmasıydı. Dahası Çin, beş yıl önce Çinhindi'den çıkarılmasına yardımcı olduğu "emperyalist güç" ABD'nin istihbarat konusunda iş birliğini, moral desteğini ve diplomatik onayını sağlamış olarak bir hareket başlatmıştı.

Çin'in açıklanmış olan savaş hedefi "Vietnamlıların çılgınca arzularını dizginlemek ve onlara uygun olan sınırlı bir ders vermektir."⁵⁴⁵ Buradaki "uygun" ifadesi, Vietnamlıların geleceğe yönelik tercihlerini ve hesaplarını sarsmaya yetecek kadar zarar vermek; "sınırlı" ifadesi, operasyonun dışarıdan bir müdahale ya da

⁵⁴³ Düşük olan sayı Bruce Elleman'ın çalışması *Modern Chinese Warfare, 1795-1989* (New York: Routledge, 2001), s. 285'de yer alır. Daha yüksek olan sayı Edward O'Dowd'ın *Chinese Military Strategy in the Third Indochina War* adlı çalışmasındaki tahminidir, s. 45-55.

⁵⁴⁴ O'Dowd, *Chinese Military Strategy in the Third Indochina War*, s. 45.

⁵⁴⁵ 30 Ocak 1979'da Deng Xiaoping'in Jimmy Carter'a söyledikleri; Brzezinski'nin *Power and Principle*, adlı kitabından alıntılanmıştır, s. 409-410.

operasyonu kontrolden çıkaracak etmenler olmadan biteceği anlamını taşıyordu. Bu hareket aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne karşı doğrudan bir meydan okumaydı.

Deng'in Sovyetler Birliği'nin saldırmayacağı yönündeki tahmini doğrulanmıştı. Çin'in işgali başlatmasının ertesi gününde Sovyet hükûmeti isteksizce bir bildiri yayınlarak Çin'in "suç" niteliğindeki bu saldırısını kınarken, "kahraman Vietnam halkının bu defa da kendi kendini savunmaya muktedir" olduğunu vurgulamıştı.⁵⁴⁶ Sovyetler'in askerî alanda karşılığı Güney Çin Denizi'ne bir deniz görev gücü göndermek; Hanoi'ye havayoluyla sınırlı miktarda silah sevkıyatını üstlenmek ve Çin-Sovyet sınırındaki hava devriyelerini artırmakla sınırlı kaldı. Hava sevkıyatı, coğrafi nedenlerin yanı sıra, ülke içindeki tereddütler nedeniyle de sınırlı kalmıştı. Sonuç olarak Sovyetler Birliği, 1979 yılında yeni müttefiki Vietnam'a, yirmi yıl önceki Tayvan Boğazı krizinde o zaman müttefiki olan Çin'e verdiği kadar destek vermişti. Sovyetler Birliği her iki durumda da daha geniş çaplı bir savaşa girme tehlikesini göze almayacaktı.

Savaşın kısa süre sonra Hua Guofeng, Sovyet liderleri küçümseyen etkili bir cümleyle sonucu özetlemişti: "Bizi tehdit etmek için sınır yakınında manevralar yaptılar, Güney Çin Denizi'ne gemiler yolladılar. Ama harekete geçmeye cesaret edemediler. Böylece her şeye rağmen, biz yine de kaplanın arkasına/kıçına dokunabildik."

Deng, Amerika'nın dikkatli olunması yönündeki tavsiyesini alaycı bir üslupla geri çevirmişti. 1979 Şubat'ının sonlarında Hazine Bakanı Michael Blumenthal, Pekin ziyareti sırasında Çinli birliklerin Vietnam'dan "mümkün olduğunca çabuk" geri çekilmesi çağrısında bulunmuş ve Pekin'in "yersiz tehlikeleri

⁵⁴⁶ "Moskova'nın açıklama metni," *New York Times* (19 Şubat 1979); Craig R. Whitney, "Security Pact Cited: Moscow Says It Will Honor Terms of Treaty-No Direct Threat Made," *New York Times* (19 Şubat 1979), A1.

göze aldığını” belirtmişti.⁵⁴⁷ Deng buna karşı çıkmıştı. Blumenthal’le görüşmesinden hemen önce, Amerikalı gazetecilere konuşurken, “Doğu’nun Küba’sına saldırmaktan korkan ‘bazı kişilerle’” dalga geçerek dolambaçlı sözleri nasıl küçümsediğini göstermişti.⁵⁴⁸

Hindistan-Çin Savaşında olduğu gibi, sınırlı bir “cezalandırıcı” hücumdan sonra, Çin hemen geri çekilmişti. Her şey yirmi dokuz gün sürmüştü. Halk Kurtuluş Ordusu’nun sınır boyunca üç Vietnam eyaletinin başkentini ele geçirmesinden ve söylentilere göre yerle bir etmesinden kısa bir süre sonra Pekin, Çin kuvvetlerinin tartışmalı birkaç bölge dışında Vietnam’dan geri çekileceğini duyurdu. Pekin, Hanoi hükümetini devirmek ya da Kamboçya’ya girmek için herhangi bir girişimde bulunmadı.

Çinli birliklerin geri çekilmesinden bir ay sonra Deng, Pekin’e bir ziyaretim sırasında bana Çin stratejisini açıkladı:

DENG: ABD’den geri döndükten sonra hemen savaşa girdik. Ama önceden sizin görüşünüzü sorduk. Konuyu Başkan Carter’la görüştüm; o da o zaman çok resmî biçimde cevapladı. Bana yazılı bir metin okudu. Ona dedim ki Çin bu meseleyi bağımsız olarak ele alacaktır ve eğer ortada bir risk varsa, Çin riski tek başına göğüsleyecektir. Geriye dönüp baktığımızda, Vietnam’a yönelik cezalandırıcı hareketımızda daha ileri gitmiş olsaydık, durum daha da iyi olurdu.

KISSINGER: Olabilir.

DENG: Çünkü kuvvetlerimiz Hanoi’ye gitmeye yeterliydi. Ama o kadar ileri gitmemiz mantıklı olmayabilirdi.

KISSINGER: Evet, bu muhtemelen hesaplananların sınırını aştırdı.

DENG: Evet, haklısınız. Ama Vietnam’ın 30 kilometre daha içine girebilirdik. İstihkam için gerekli bütün savunma bölgelerini ele geçirmiştik. Hanoi’ye kadar hiçbir savunma hattı kalmamıştı.

⁵⁴⁷ Edward Cowan, “Blumenthal Delivers Warning,” *New York Times* (28 Şubat 1979), A1.

⁵⁴⁸ a.g.e.

Tarihçiler arasında yaygın olan bir düşünce, savaşın Çin'e pahalıya mal olan bir başarısızlık olduğudur.⁵⁴⁹ Kültür Devrimi sırasında Halk Kurtuluş Ordusu'nun politikleştirilmesinin etkileri savaş sırasında açıkça görülür hâle gelmişti: Modası geçmiş teçhizat, lojistik sorunlar, personel sıkıntısı ve esnek olmayan taktikler nedeniyle kösteklenen Çin kuvvetleri büyük bir maliyetle ve çok yavaş ilerlemişlerdi. Bazı tahlilcilerin tahminlerine göre, Halk Kurtuluş Ordusu Üçüncü Vietnam Savaşı'nın bir aylık harekatinde, yıllar süren İkinci Vietnam Savaşı'nda Birleşik Devletler'inki kadar kayıp vermiştir.⁵⁵⁰

Ne var ki bu yaygın kanı Çin stratejisinin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Uygulanışındaki eksiklikler ne olursa olsun, bu hareket uzun soluklu ciddi bir stratejik analizi yansıtmaktadır. Çinli yöneticiler Amerikalı mevkidaşlarına yaptıkları açıklamalarda, Çinhindi'deki Sovyet destekli Vietnam gücünün takviye edilmesini, Sovyetler Birliği'nin dünya çapındaki "stratejik mevzilenmesinin" can alıcı adımı olarak tanımlamışlardır. Sovyetler Birliği, askerî birliklerini Doğu Avrupa ve Çin'in kuzeyinde yoğunlaştırmıştı zaten. Çinli liderler Moskova'nın artık Çinhindi, Afrika ve Orta Doğu'da "üsler oluşturmaya başladığı" uyarısını yapıyorlardı.⁵⁵¹ Eğer bu bölgelerdeki durumunu sağlamlaştıracak olursa, hayati enerji kaynaklarını denetimi altına alacak ve önemli deniz yollarını, bilhassa Büyük Okyanus ile Hint Okyanusu'nu bağlayan Malakka Boğazı'nı kapatabilecekti. Bu du-

⁵⁴⁹ Bu yaygın kaniya karşı çıkan ve savaşın Sovyet karşıtı boyutuna vurgu yapan az sayıda araştırmacıdan biri Bruce Elleman'dır. *Modern Chinese Warfare* s. 284-97.

⁵⁵⁰ Halk Kurtuluş Ordusu'nun kayıpları ile ilgili değişik tahminler için bkz. O'Dowd *Chinese Military Strategy in the Third Indochina War*, s. 45.

⁵⁵¹ "Görüşme Tutanakları, Başkan Carter'ın ÇHC Başbakan :Yardımcısı Deng Xiaopingile ilk Görüşmesinin Özeti: Washington, 29 Ocak 1979," JCPL, Vertical File-China, madde 268, s. 8.

rum, Moskova'ya gelecekteki herhangi bir çatışmada stratejik üstünlük sağlayacaktı. Daha geniş anlamıyla savaş, Pekin'in Sun Tzu'nun stratejik durumun eğilimi ve "potansiyel enerji" anlamına gelen *shi* kavramını esas alarak yapmış olduğu tahlilden kaynaklanmaktaydı. Deng, Sovyet stratejisinin kabul edilemez hareketi olarak gördüğü şeyi önlemeyi ve mümkünse geri döndürmeyi amaçlıyordu.

Çin bu amacına kısmen askerî cesareti, kısmen de ABD'yi benzeri görülmemiş biçimde yakın bir işbirliğinin içine çekerek ulaşmıştı. Çinli liderler, Üçüncü Vietnam Savaşı'nı titiz tahlilleri, cesur uygulamaları ve başarılı diplomasieleri sayesinde yürütmüşlerdi. Bütün bu niteliklerine rağmen, ABD'nin işbirliği olmasaydı başarılı olamazlardı.

Üçüncü Vietnam Savaşı, Çin ile ABD arasındaki en yakın işbirliği olması dolayısıyla Soğuk Savaş'ta yeni bir dönem başlatmıştır. Amerikan heyetlerinin Çin'e yaptıkları iki ziyaret, olağandışı derecede ortak bir eylemi gerçekleştirmiştir. Başkan Yardımcısı Walter "Fritz" Mondale, Deng'in ardından, özellikle Çinhindi ile ilgili olarak bir diplomasi belirlemek üzere 1979 Ağustos'unda Çin'i ziyaret etmişti. Çinhindi konusu, stratejik ve moral görüşlerin büyük çatışma içinde olduğu karmaşık bir sorundu. ABD ve Çin, Hanoi'nin denetiminde bir Çinhindi Federasyonu'nun doğuşunu önlemenin her ülkenin ulusal çıkarlarına uygun olacağı konusunda anlaşmaktaydı. Ama Çinhindi'nin tartışmalı tek parçası, milyonlarca vatandaşını öldürmüş olan alçak Pol Pot yönetimindeki Kamboçya'ydı. Kızıl Kmerler, Kamboçya'nın Vietnam karşıındaki direnişinin en örgütlü unsurunu teşkil ediyorlardı.

Carter ve Mondale, hükümet içinde insan haklarına bağlılıklarıyla isim yapmışlardı; gerçekten de kendi seçim kampanyalarında insan hakları meselesine yeterince özen göstermediği için Ford'a yüklenmişlerdi.

Deng, Vietnamcı işgalcilere karşı Kamboçyalı gerillaların direnişine yardım meselesini ilk olarak Carter'la Vietnam işgali hakkındaki özel görüşmede gündeme getirmişti. resmî kayıtlara göre görüşmede şunlar konuşulmuştu: “Başkan, Taylandlıların bunu kabul edip etmeyeceklerini ve Kamboçyalılara iletip iletmeyeceklerini sordu. Deng olumlu karşılık verdi ve aklında hafif silahlar olduğunu söyledi. Taylandlılar, haberleşmeyi daha güvenli hâle getirmek için Tayland-Kamboçya sınırına üst düzey görevlilerini göndermektedirler.”⁵⁵² Tayland üzerinden Kamboçya'ya yardım gönderilmesi konusunda Washington ile Pekin arasındaki fiili işbirliğinin, Kızıl Kmerlerden geriye kalanlara dolaylı olarak yardımcı olmak gibi pratik bir etkisi vardı. Amerikalı yetkililer Pekin'le konuşmalarında ABD'nin “Pol Pot'u destekleyemeyeceğini” ısrarla belirtmişler ve artık Pol Pot'un Kızıl Kmerler üzerinde tam denetimi bulunmadığına dair Çinlilerin güvencesini almışlardı. Vicdanların bu şekilde rahatlatılması, Washington'un “Kamboçya direnişine” sağladığı malzeme ve diplomatik desteğin Kızıl Kmerlerin yararına olacağından, hükümetin haberdar olması gerektiği gerçeğini değiştirmez. Ronald Reagan yönetimindeki Carter takipçileri de aynı stratejiyi sürdürdüler. Hiç kuşkusuz Amerikalı liderler, Kamboçya direnişinin başarılı olması durumunda, sonuçta kendilerinin ya da kendilerinden sonra gelenlerin Kızıl Kmerler unsuruna karşı geleceklerini ummaktaydılar.

Amerikalıların idealleri jeopolitik gerçeklikle karşı karşıya kalmıştı. Bu tutumu biçimlendiren şey değerlere önem vermezlik değildi, ikiyüzlülük hiç değildi: Carter yönetimi stratejik zorunluluklar ile ahlaki inançlar arasında bir seçim yapmak zorundaydı. Ahlaki görüşlerinin tam anlamıyla uygulanabilmesi

⁵⁵² “Başkan Carter, Deng ile Görüşmesini Anlatıyor, Tutanaklar: 30 Ocak 1979,” JCPL, Brzezinski Collection, China [PRC] 12/19/ 78-10/3/79, madde 009, s. 2.

için, öncelikle jeopolitik mücadelenin kazanılması gerektiğine karar verdiler. Devlet adamlığının ikilemi ile karşı karşıya kalmışlardı. Liderler, tarihin kendilerine sunduğu tercihler ne kadar bariz olurlarsa olsun, seçemezler.

Savunma Bakanı Harold Brown'un ziyareti yalnızca birkaç yıl önce tasavvur bile edilemez olan Çin-Amerikan işbirliğine doğru önemli bir adım olmuştu. Deng onu sıcak bir şekilde karşılamıştı: "Sizin bizzat gelişiniz dahi başlı başına önem arz etmektedir," demişti Brown'a, "çünkü siz savunma bakanısınız."⁵⁵³ Ford tarafından engellenen Savunma Bakanı Schlesinger'in ziyaret davetini ima eden bu sözlerini, Ford yönetiminin az sayıda kıdemli üyesi anlamıştı.

Başlıca gündem maddesi, Çin ile ABD'nin askerî ilişkilerini tanımlamaktı. Carter yönetimi, Çin'in askerî ve teknolojik kapasitesinin artırılmasının Amerika'nın ulusal çıkarları ve küresel dengenin sağlanması açısından önemli olduğuna karar vermişti. Bakan Brown, Washington'un "Sovyetler Birliği ile Çin'e farklı baktığını" açıklamış ve Sovyetler Birliği'ne temin etmeyeceği bazı askerî teknolojileri Çin'e göndermek istediğini belirtmişti.⁵⁵⁴ Ayrıca Çin'e silah olmasa da keşif ekipman ve araçları gibi, bazı "askerî ekipman" satmak istiyorlardı. Bundan başka ABD, Çin'e silah satmak isteyen NATO üyelerinin kararlarına da müdahale etmeyecekti. Başkan Carter, Brzezinski'ye verdiği talimatlarında şunları belirtmişti:

(...) ABD, müttefiklerimizin Çin ile teknolojik duyarlılığa sahip alanlarda ticaret yapmayı benimsemelerine karşı çıkmamaktadır.

⁵⁵³ "Başbakan Yardımcısı Deng Xiaoping Görüşmesinin Tutanakları: Pekin, 8 Ocak 1980," JCPL, NSA Brzez. Matl. Far East, Box No. 69, Brown (Harold) Trip Memcons, 1/80, File, 16.

⁵⁵⁴ "Başbakan Yardımcısı Premier Deng Xiaoping Görüşmesinin Tutanakları: Pekin, 8 Ocak 1980," JCPL, NSA Brzez. Matl. Far East, Box No. 69, Brown (Harold) Trip Memcons, 1/80, File, 15.

Güçlü ve güvenli bir Çin'de bizim çıkarlarımız söz konusudur; bu çıkarları tanımakta ve onlara itibar etmekteyiz.⁵⁵⁵

Sonuçta Çin, bir on yıl daha Kızıl Kmerleri kurtarabilecek ya da Hanoi'yi birliklerini Kamboçya'dan geri çekmeye zorlayabilecek durumda değildi; belki bunu bildiği için Pekin savaşla ilgili amaçlarını sınırlı tutmuştu. Öte yandan Pekin, Vietnam konusuna çok fazla ağırlık vermişti. Savaştan önce, savaş sırasında ve savaştan sonra Güneydoğu Asya'daki Çin diplomasisi büyük bir kararlılık ve beceriyle Hanoi'yi yalnızlaştırmak için çalışmıştı. Çin, sınır boyunca güçlü askerî varlığını sürdürmüş, tartışmalı toprakların bir kısmını elinde tutmuş ve Hanoi'ye "ikinci bir ders" verme tehdidinde ısrarlı olmayı sürdürmüştü. Vietnam, bir başka olası Çin saldırısına karşı savunma için hatırı sayılır ölçüde kuvvetleri yıllarca kuzey sınırında tutmak zorunda kalmıştı.⁵⁵⁶ Deng, 1979 Ağustos'unda Mondale'e bu konuda şunları söylemişti:

Bu büyüklükte bir devletin bir milyondan fazla daimi kuvveti korumasını sağlayacak gerekli iş gücünü nereden bulacaksınız? Bir milyonluk daimi bir kuvvetin çok fazla lojistik desteğe gereksinimi vardır. Şimdi Sovyetler Birliği'ne muhtaçlar. Bazı tahminlere göre Sovyetler Birliği'nden günde 2, bazı tahminlere göre ise günde 2,5 milyon dolar geliyor. (...) Bu durum sorunları artıracak ve bu yük Sovyetler Birliği'ne giderek daha ağır gelecektir. Her şey daha zorlaşacak. Vietnamlılar, Sovyetler Birliği'nden olan her taleplerinin karşılanamayacağını zamanla fark edeceklerdir. Bu koşullar altında, belki de yeni bir durum ortaya çıkacaktır.⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ "Başkan Carter'ın Çin'deki Görevi için Zbigniew Brzezinski'ye verdiği talimatlar, 17 Mayıs 1978," Brzezinski, *Power and Principle*, Ek I, s. 4.

⁵⁵⁶ Bir tahmine göre Vietnam 1986 yılından başlayarak ülkenin kuzey kesimine 700.000 savaşçı birlik yerleştirmiştir. Karl D. Jackson, "Indochina, 1982-1985: Peace Yields to War," Solomon - Kosaka, *The Soviet Far East Military Buildup*; Elleman, *Modern Chinese Warfare*, s. 206.

⁵⁵⁷ "Görüşme Tutanakları, Başkan Yardımcısı Mondale ile ÇHC Başbakan: Yardımcısı Deng Xiaoping'in görüşmesinin özeti: Pekin, 28

Gerçekte bu durum on yılı aşkın bir süre sonra, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve beraberinde Kamboçya'daki Vietnam mevzilenmesine sağlanan finansal desteğin kısıtlanmasıyla ortaya çıkmıştı. Demokratik toplumların katlanmasının çok daha zor olduğu bir dönemin sonunda Çin, Güneydoğu Asya'daki stratejik amaçlarının hatırı sayılır bir kısmını gerçekleştirmişti. Deng, Sovyetler'in Güneydoğu Asya ve Malakka Boğazı'nda egemenlik sağlamasını engelleme amacını karşılayacak gerekli manevra sahasını kazanmıştı.

Carter yönetimi, Sovyetler Birliği'ne karşı bir yandan stratejik silahların sınırlandırılması konusunda görüşmeleri sürdürüp diğer yandan Asya politikasını Moskova'nın başlıca stratejik hasım olarak tanınması üzerine kurarken, bıçak sırtında bir iş gerçekleştirmişti.

Çatışmanın asıl kaybedeni, hırsları dünya çapında alarına neden olan Sovyetler Birliği olmuştu. Kendisinin bir müttefiki tarafından, Moskova'ya karşı olabilecek bir kuşatma için işbirliğini açıkça kışkırtan, en sözünü sakınmaz ve stratejik açıdan en açık hasını tarafından saldırıya uğramıştı Sovyetler Birliği. Bütün bunlar Sovyet-Vietnam ittifakının kararlaştırılmasını takip eden bir ay içinde olmuştu. Geriye dönüp baktığımızda, Moskova'nın Üçüncü Vietnam Savaşı'ndaki görece pasifliği, Sovyetler Birliği'nin zayıflamasının ilk belirtileri olarak görülebilir. Sovyetler'in bir yıl sonra Afganistan'a müdahale kararını harekete geçiren etmenin, bir bakıma Vietnam'ı Çin saldırılarına karşı destekleme konusundaki yetersizliğini telafi etmek için bir girişim olup olmadığı tartışılabilir. Her iki olayda da Sovyetler Birliği'nin hatası, küresel güçlerin kendisine karşı dönmüş olan ilişkisinin boyutunun farkına varmamış olmasıydı. Bu nedenle Üçüncü Vietnam Savaşı, Çin devlet adamlarının, hasımlarıyla karşılaştırılabilecek askerî yapıya sahip

Ağustos 1979, 9:30 a.m.- 12:00" JCPL, Vertical File- China, madde. 279, s. 9.

olmaksızın, uzun vadeli, geniş çaplı stratejik amaçlarını gerçekleştirme başarısını göstermesine bir başka örnek olarak değerlendirilebilir. Gerçi Kızıl Kmerlerden geri kalanlara soluklanacak bir alan sağlamak, ancak manevi bir zafer olarak sayılabilecek olsa da Çin, her ikisinin ordusunun da kendisinden daha iyi eğitilmiş ve donanımlı olan Sovyetler Birliği ve Vietnam ile kıyaslandığında, daha geniş jeopolitik hedeflere ulaşmıştır.

Çin'in Kore Savaşı'na müdahale kararında açıkça görüldüğü gibi, bariz bir biçimde üstün olan kuvvetler karşısında soğukkanlı ve temkinli olmak, Çinlilerin stratejik düşüncesinde derin yer etmiştir. Çinlilerin her iki kararı da Pekin'in içten içe büyüyen ve Çin sahası çevresinde değişik noktalarda düşman kuvvetlerinin üslerinin birleşmesi ile oluşan bir tehlike olarak algıladığı şeye yönelikti. Her iki olayda da Pekin, düşman güçlerin planlarını tamamlamalarına izin verildiği takdirde, etrafının kuşatılacağına ve böylelikle kalıcı olarak savunmasız bir durumda kalacağına inanmaktaydı. Düşmanları, istedikleri zaman bir savaş başlatacak durumda olacaklar; Tokyo'da karşılaştıklarında, Hus Guofeng'in Carter'a dediği gibi, bu avantajın kendilerine “tereddüt etmeksizin” hareket etme imkânını sağladığını bileceklerdi.⁵⁵⁸ İlk olayda Amerika'nın Kuzey Kore'yi püskürtmesi, ikincisinde ise Vietnam'ın Kamboçya'yı işgali nedeniyle görünürde, Zhou'nun Kore Savaşı'nı tarifiyle bölgesel olan bir mesele “dünyadaki çatışmaların odağı” hâline gelmişti.⁵⁵⁹

İki müdahale de Çin'i güvenlik anlayışını tehdit eden, kendinden daha büyük bir güçle karşı karşıya bırakmıştı, ne var ki zaman ve mekân seçimi Pekin'in tercihi olmuştu. Başbakan Yar-

⁵⁵⁸ “Başkan Carter ile Başbakan Hua Guofeng Görüşmesinin Tutanakları: Tokyo, 10 Temmuz 1980,” JCPL, NSA Brzez. Matl. Subj. File, Box No. 38, “Memcons: President, 7/80.”

⁵⁵⁹ Chen Jian, *China's Road to the Korean War* (New York: Columbia University Press, 1994), s. 149.

dımcısı Geng Biao daha sonra Brzezinski'ye şunları söylemişti: "Sovyetler Birliği'nin Vietnam'ı desteklemesi onun kapsamlı stratejisinin bir parçasıdır. Sadece Tayland'a değil, aynı zamanda Malezya, Singapur, Endonezya ve Malakka Boğazı'na yöneliktir. Eğer başarılılarsa, bu ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) için ölümcül bir darbe olur ve Japonya ile ABD için tüm ikmal ve haberleşme hatlarını kısıtlar. Bu konuda bir şeyler yapmak zorundayız. Sovyetler Birliği ile başa çıkabilecek güce sahip değiliz belki, ama Vietnam'la başa çıkabiliriz."⁵⁶⁰

Bunlar hoş işler değildi: Çin, askerî birliklerini bedeli son derece yüksek olan çatışmaların içine sokmuş ve Batı dünyasında kabul edilmez ölçüde ağır kayıplar vermişti. Görünüşe bakılırsa, Çin Halk Kurtuluş Ordusu görevini birçok yetersizlikle yerine getirmiş ve bu da Çin'in kayıplarını büyük ölçüde artırmıştır. Ama her iki müdahale de kayda değer stratejik amaçları gerçekleştirmiştir. Pekin, Soğuk Savaş'ın iki önemli anında saldırgan caydırıcılık ilkesini başarıyla uygulamıştır. Vietnam'da Sovyetler'in Hanoi'ye vermiş olduğu savunma taahhüdünün sınırlarını ve daha önemlisi Sovyetler Birliği'nin genel olarak stratejik menzilini ortaya çıkarmıştır. Çin, güneyindeki Sovyet varlığından gözünün korkmadığını kanıtlamak için, Sovyetler Birliği ile savaşı göze almaya hazırdı.

Singapur Başbakanı Lee Kuan Yew savaşın kesin sonucunu şöyle özetlemiştir: "Batı basını Çinlilerin cezalandırma eyleminin bir başarısızlık olduğunu yazıyor. Ben bunun Doğu Asya'nın tarihini değiştirdiğine inanıyorum."⁵⁶¹

⁵⁶⁰ "Görüşme Tutanakları, Dr. Brzezinski ve ÇHC Başbakan Yardımcısı Geng Biao görüşmesinin özeti: Washington, 29 Mayıs 1980," JCPL, NSA Brzez. Matl. Far East, Box No. 70, "Geng Biao Visit, 5/23-31/80," Folder, 5.

⁵⁶¹ Lee, *From Third World to First*, s. 603.

KISIM 14

Reagan ve Olağan Durumun Gelişi

AMERİKAN DIŞ POLİTİKASININ sürekliliğinin önündeki engellerden biri dönemsel hükümet değişikliklerinin kapsamlı yapıydı. Zaman sınırlamasının bir sonucu olarak başkan yardımcılığı vekilliğine kadar başkanlıkla ilgili her makam, yani beş bin kadar kilit pozisyon, en az sekiz yılda bir değiştirilir. Halefler uzun bir seçim sürecinden geçmek zorundadırlar. Uygulamada yeni gelen yönetimin aşağı yukarı ilk dokuz ayı içinde bir boşluk olur; bu boşluk döneminde yeni yönetim yavaş yavaş kendi otoritesini uygulamaya başlarken, ya geçici önlemlerle ya da bir önceki dönemden kalma personelin tavsiyeleriyle hareket etmek zorunda kalır. Bu kaçınılmaz öğrenme dönemi, yeni yönetimin, devralınan bütün sorunların kendilerinden öncekilerin hatası olduğunu, işin doğasında olmadığını ileri sürerek göreve yükselişini meşrulaştırma arzusu dolayısıyla oldukça zordur; sorunların belirli bir zaman içinde çözülebilir şeyler olduğunu varsayarlar. Önceki politikanın sürdürülmesi ikincil bir değerlendirmedir. Yeni gelen başkanlar henüz bir seçim kampanyası kazanmış olduklarından, objektif koşulların izin verdiği esneklik alanını fazla abartabilir ya da kendi

güçlerine fazlasıyla güvenebilirler. Amerikan politikasına bel bağlayan ülkeler için, demokratik değişimin bu sürekli tekrarlanan psikodraması birden fazla seçeneğe yatırım yaparak hata payını en aza indirmek için sürekli bir davettir.

Bu eğilimler Çin’le ilişkiler açısından özel bir sorun yaratmaktaydı. Bu sayfalarda görüleceği gibi, Birleşik Devletler ile Çin Halk Cumhuriyeti yakınlaşmasının ilk yılları tarafların birbirini tanıma dönemini içermektedir. Ama sonraki yıllar iki ülkenin uluslararası konumları ile ilgili olarak birbirine paralel görüşler geliştirme becerilerine önemli ölçüde bağlıydı.

Yönetimin sürekli bir gelgit içinde olması soyut konularda uyum sağlamayı da zorlaştırır. Gerek Çin, gerek Birleşik Devletler 1970’li yıllarda çok önemli yönetim değişikliklerine tanıklık etmişlerdi. Çin’deki dönüşümlerden daha önceki bölümlerde söz edildi. Birleşik Devletler’deyse, Çin’le ilişkileri başlatan başkan on sekiz ay sonra istifa etmiş, ama başlıca dış politika yürürlükte kalmıştı.

Carter hükümeti, Çin yönetimi için siyasi partiler arasındaki ilk değişimi temsil etmekteydi. Carter’ın demeçlerinin, insan hakları konusunda yeni bir açıklık ve önemi benimseyerek Amerikan dış politikasını değiştireceğini vadeden bir adayın sözlerine benzediğini gözlemlemişlerdi. Çin konusundan çok az söz etmişti. Carter’ın kurulmuş olan ilişkinin “antihegemonyacı” boyutunu sürdürüp sürdürmeyeceği konusunda Pekin’de endişeler vardı.

Oysa sonunda Carter ve üst düzey danışmanları; Nixon’un Pekin ziyareti sırasında şahsen onaylamış olduğu Tayvan konusu da dâhil olmak üzere mevcut ilişkinin temel ilkelerini yeniden onaylamışlardı. Aynı dönemde Deng’in gelişi ve Dörtler Çetesi’nin çöküşü, Çin-ABD diyaloguna pragmatik bir boyut getirmişti.

Bir başka hükümet değişikliği, yeni bir Cumhuriyetçi başkan ezici bir üstünlükle göreve geldiğinde, ABD ile Çin arasındaki en yoğun stratejik diyalog henüz gerçekleştirilmişti. Çin’e göre yeni başkan, durumu sıkıntıya sokan bir olasılıktı. Ronald Reagan,

Çin'in titiz araştırmacıları için bile, analiz edilmesi güç biriydi. Mevcut kategorilerden hiçbirine uymuyordu. Eski bir sinema oyuncusu ve Sinema Oyuncuları Derneği başkanı olup kendine siyasi bir şöhrat sağlamak isteyen Reagan, gerek içe dönük ve zeki Nixon'dan, gerekse sakın bir Orta Batılı olan Ford'dan son derece farklı bir Amerikan muhafazakârlığını temsil etmekteydi. Bir kriz döneminde Amerika'nın olasılıkları konusunda cüretkârca iyimser olan Reagan, komünizme karşı nesilleri içine alan bir tehdit değil de belirli bir zaman dilimi içinde kökü kurutulacak olan bir kötülük müşçesine saldırıya geçmişti. Ancak komünizm konusundaki eleştirilerini neredeyse tamamen Sovyetler Birliği ve onun uydu devletleri üzerine yoğunlaştırmaktaydı. Reagan, 1976 yılında Gerald Ford'un Cumhuriyetçi başkan adaylığında, onun Sovyetler Birliği'ne karşı yumuşama politikasından dolayı, karşı saldırıya geçerek bir mücadele başlatmıştı, ama genel olarak Çin'le uzlaşma politikasını eleştirmekten sakınmıştı. Reagan'ın 1980 seçim kampanyasında yenilenmiş bir enerjiyle sürdürdüğü Sovyetler'in niyetlerine yönelik eleştirileri, Deng'in ilk sürgünden döndüğünden beri üst düzey Amerikan yetkililerine iletlediği uyarılarla büyük benzerlikler taşımaktaydı. Ne var ki bu eleştiriler Reagan örneğinde, Tayvan'daki yürürlükteki düzene yönelik güçlü, kişisel bir bağlılıkla ele alınmaktaydı.

1971 Ekim'inde Nixon, o zamanlar Kaliforniya valisi olan Reagan'ı, Washington'la Pekin arasındaki ilişkilerin gelişmesinin, Tayvan'ın güvenliği konusunda temel Amerikan görüşünü değiştirmediğini göstermek üzere, özel görevli olarak Tayvan'ı ziyaret etmeye teşvik etmişti. Reagan, adanın yöneticilerine yönelik sıcak kişisel duygular ve Amerika ile Tayvan halkları arasında ilişki kurulmasına dair yoğun bir kararlılıkla adadan ayrılmıştı. Ardından Reagan, Pekin'le olan mevcut uzlaşmaya karşı çıkmayı bir sonuca varmaksızın terk ederken, Carter yönetiminin Taipei ile diplomatik ilişkileri kesmesini ve Tayvan'daki Amerikan Elçili-

ği'nin bir resmiyeti olmayan "Amerikan Enstitüsü" statüsüne indirilmesini şiddetle eleştirmişti. Carter'a karşı yürüttüğü 1980 başkanlık seçimi kampanyasında Reagan, yönetiminde artık "Daha fazla Vietnam, daha fazla Tayvan ve daha fazla ihanet olmayacağına" dair söz vermişti.

Taipei'deki elçilik teknik olarak Amerika'nın Çin Büyükelçiliği'yd; Carter yönetimi döneminde en yüksek seviyeye çıkan elçiliğin Pekin'e taşınmasına ilişkin Amerikan kararı, Tayvan'daki milliyetçilerin "anakarayı tekrar ele geçirecek" durumda olmadıklarının gecikmeli olarak onaylanmasıydı. Reagan'ın üstü kapalı eleştirisi, ABD'nin Tayvan Boğazı'nın iki yanını ayrı ayrı bağımsız devletler olarak tanıyan iki Çin çözümünün bir parçası olarak Taipei'de tam teşekküllü bir elçiliğin sürdürülmesi gerektiği yönündeydi. Öte yandan bu, Nixon, Ford ve Carter hükümetleri ile yapılan müzakerelerde Pekin'in üzerinde düşünmeyi sürekli olarak ve inatla reddettiği bir sonuçtu.

Böylelikle Ronald Reagan Amerika'nın mevcut kararsızlığını iyice belirginleştirmişti. Hem Pekin'le oluşturulan ilişki konusunda güçlü bir taahhüt hem de Tayvan için güçlü bir duygusal desteğin sürdürülmesi söz konusuydu.

Reagan'ın savunduğu konulardan biri, tam olarak ne anlama geldiğini hiçbir zaman açıklamadığı Tayvan'la "resmî ilişkiler" konusuydu. 1980 seçim kampanyası sırasında Reagan, olmayacak bir işe girişmeye karar verdi. ABD'nin Pekin'de elçilik görevi gören irtibat bürosunun başkanlığını başarılı bir şekilde yürütmüş olan başkan yardımcısı adayı George H. W. Bush'u Pekin'e yolladı. Bush, Deng'e, Reagan'ın Tayvan'la resmî onaylı diplomatik bir ilişkiyi kastetmediğini; öte yandan Reagan'ın iki Çin çözümüne yakınlaşmaya da sıcak bakmadığını söyledi.⁵⁶² Deng'in buz gibi cevabı ki Bush, Pekin'de bulunduğu sırada,

⁵⁶² George H. W. Bush ve Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York: Alfred A. Knopf, 1998), s. 93-94.

Reagan'ın Tayvan'la resmî ilişkileri bir kez daha savunmuş olmasının bunda payı olduğu muhakkaktır, 1980 Eylül'ünde Reagan'ın daha ayrıntılı, ama benzer bir mesajın Çin büyükelçisi Chai Zemin'e iletilmesi için benden aracılık etmemi istemesine neden olmuştu. Bu çok zor bir işti.

Chai ile Washington'daki görüşmede, Reagan'ın seçim kampanyasındaki konuşmalarının aksine, ABD-Çin stratejik işbirliğinin, Nixon, Ford ve Carter hükümetleri dönemlerinde oluşturulan, Şanghay Bildirisi'nde ve diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesini ilan eden 1979 bildirisinde ana hatlarıyla belirtilen genel ilkelerini sürdürme niyetinde olduğunu belirttim. Reagan benden özellikle iki Çin politikası ya da "bir Çin, bir Tayvan" politikasını izlemeyeceğini iletmemi istemişti. Büyükelçi ve hükümetinin Vali Reagan'ın kariyerini incelediklerinden emin olduğumu, böylelikle Reagan'ın Tayvan'da birçok yakın dostu olduğunu fark etmiş olmaları gerektiğini sözlerime ekledim. Meseleyi insani ilişkiler bağlamına çekmeye çalışarak Reagan'ın kişisel ilişkilerini terk edemeyeceğini, şayet bunu yaparsa Çinli liderlerin saygısını yitireceğini ileri sürdüm. Öte yandan Reagan ABD başkanı olarak, Sovyet "hegemonyasını" önlemek amacıyla Çinli ve Amerikalıların ortak çabaları üzerine kurulmuş olan ABD-ÇHC ilişkilerinin mevcut çerçevesine bağlı kalacaktı. Başka bir deyişle ABD başkanı olarak Reagan, hem dostlarına hem de Amerika'nın taahhütlerine sadık kalacaktı.

Çin büyükelçisinin bu sözleri tam bir heyecanla karşıladığı söylenemez. Reagan'ın kasımdaki zaferini yansıtan kamuoyu yoklamalarının bilincinde olarak kendi görüşünü belirtme riskine girmemişti.

Tayvan'a Silah Satışları ve Üçüncü Tayvan Bildirisi

Reagan yönetiminin ilk aşaması, Reagan'ın görünürde birbiriyle bağdaşmayan iki tutumu arasındaki uçurumu kapatma ko-

nusunda kendi ikna ediciliğine duyduğu inanç belirleyici olmuştur. Bu durum uygulamada her iki tutumun da eş zamanlı olarak yürütüldüğü anlamına gelmektedir. İlişkilerin normalleşmesi, Tayvan konusunda nihai bir çözüm bulunmasından daha mühim bir konu olduğu için acil bir meseleydi. Carter, Amerika'nın Tayvan'a silah desteğinde bulunmayı sürdürme niyetinde olduğunu belirtmişti. En azından görünürde bir Amerikan desteği sağlamış olarak Vietnam ile karşı karşıya gelebilmek için normalleşme sürecinin tamamlanması konusunda istekli olan Deng, silah desteği konusunda Carter'ın tek taraflı beyanını görmezden gelerek normalleşme sürecine devam etmişti. Bu arada 1979 yılında ABD Kongresi, Amerika'nın Taipei'de resmî diplomatik varlığının azaltılmasına Tayvan'la ilişkiler Yasası'nı geçirerek karşılık verdi. Bu yasal düzenleme ABD ile Tayvan arasında ekonomik, kültürel ve güvenlik konularında sürekli ve güçlü bağların çerçevesini belirlemekte ve ABD'nin "Tayvan'ın kendini savunma kapasitesini sürdürmesi için gerekli miktardaki savunma malzemeleri ve hizmetlerini sağlayacağını" belirtmekteydi.⁵⁶³ Reagan yönetimi görev gelir gelmez, Çinli liderler Tayvan'a silah satışı konusunu ilişkilerin normalleşmesi sürecinin tamamlanmamış bir yönüymüş gibi yeniden gündeme getirdiler. Reagan, Tayvan'a silah satışlarının sürmesi yönündeki isteğini saklamıyordu. Dışişleri Bakanı Alexander Haig farklı görüşteydi. Haig, 1971 yılında gizli Çin ziyaretini planlayan Beyaz Saray ekibinde benim yardımcımdı. Nixon'un Zhou ile önemli bir görüşmesi sürerken, Haig ziyareti geliştiren teknik ekibe başkanlık ediyordu. Soğuk Savaş'ın başlangıç dönemini yaşamış bir kuşağın üyesi olan Haig, Çin'in Sovyet karşıtı kampa katılmasının stratejik dengeyi ne denli değiştirmiş olduğunun fazlasıyla farkındaydı. Çin'in Amerika'nın fiili bir müttefiki olarak potansiyel rolünü, en yüksek öncelikte korunması

⁵⁶³ Tayvan İlişkileri Yasası, Kamu Hukuku 96-8, § 3.1.

gereken bir yenilik olarak değerlendirmekteydi. Sonuç olarak Haig, Pekin’le uzlaşma sağlayarak ABD’nin hem Çin hem de Tayvan’a silah sağlamasının yollarını aramaktaydı.

Plan iki tarafta da tökezlemişti. Reagan, Çin’e resmî silah satışını kabul etmeyecek; Pekin askerî teçhizatlarla ilkelerin değiş tokuşu anlamına gelen bir anlaşmayı düşünmeyecekti. Olaylar çığrından çıkmak üzereydi. Haig, gerek Amerikan hükûmeti içinde, gerek Pekin’deki mevkidaşlarıyla sürdürdüğü zorlu müzakereler sonucunda, gelecek için bir yol haritası belirlerken, her iki tarafın da nihai çözümünü ertelemesine olanak tanıyan bir uzlaşma sağlamayı başardı. Deng’in böylesine belirsiz ve kısmi bir çözümü kabullenmiş olması, Amerika ile yakın ilişkileri sürdürmeye verdiği önemi ve Haig’e duyduğu güvenin göstergesiydi.

1982’de imzalanan ve 17 Ağustos Üçüncü Bildirisi adı verilen anlaşma ABD-Çin ilişkilerinin temel mimarisinin parçası hâline gelmiş, takip eden üst düzey diyalogların ve ortak bildirilerin kutsal dilinin bir parçası olarak düzenli olarak anılmıştır. Üçüncü Bildiri’nin, Nixon’un ziyaretinin sonucu olan Şanghay Bildirisi ile Carter döneminin ilişkilerinin normalleşmesini öngören ortak bildirisiyle aynı statüye ulaşmış olması gariptir. Çünkü bildiri oldukça belirsiz olması nedeniyle gelecek için zor bir yol haritasıdır.

İki taraf da önceden olduğu gibi, temel ilkelerini tekrarlıyordu: Çin, Tayvan’ın Çin’in iç meselesi olduğu ve yabancıların bu konuda meşru bir rolü olamayacağı yönündeki görüşünü tekrarlarlarken; Amerika barışçıl bir çözüm konusundaki endişesini yeniden dile getirip “barışçıl bir çözüm için mücadele eden Çin politikasını takdir ettiğini” söyleyecek kadar ileri gidiyordu. Barışçıl bir çözümün mümkün olmadığı kanıtlandığı takdirde güç kullanma hakkının saklı olduğu yönündeki bu formül sürekli olarak ve inatla yinelenen Çin iddialarını geçiştirmekteydi. Uygulamaya ilişkin en önemli paragraf Tayvan’a silah satışları ile ilgiliydi:

Amerika Birleşik Devletleri, Tayvan'a uzun vadeli bir silah satma politikası uygulamayacağını, Tayvan'a satılacak silahların nitelik ve nicelik bakımından Amerika ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını izleyen birkaç yıldaki seviyeyi geçmeyeceğini, Tayvan'a satacağı silahların sayısını giderek azaltacağını ve bu sorunu bir süre sonra nihai çözüme bağlayacağını taahhüt eder. Bu taahhüdüyle ABD, Çin'in meselenin çözümlenmesine ilişkin istikrarlı tutumunu kabul etmektedir.⁵⁶⁴

Bu ifadelerden hiçbirisi açıklıkla tanımlanmıyordu. Silahların sayısının “giderek” azaltılmasının ne anlama geldiği belirsizdi; diğer taraftan kıstas olarak belirlenen Carter dönemindeki silah satışlarının ulaştığı “seviye” açıkça belirtilmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri'nin uzun vadeli silah satışından feragat ettiği belirtilirken, “uzun vade” tanımından ne anlaşılabileceğine dair hiçbir ipucu bulunmamaktaydı. Çin, nihai bir çözüm konusundaki ısrarını bir kez daha ifade ederken, ne bir müddet belirliyor ne de bir tehditte bulunuyordu. İki tarafın da yurt içindeki mecburiyetleri sınırları belirlemekteydi: Çin, kendi toprakları olarak kabul ettiği bir yerde yabancı bir silah sağlayıcı ilkesini kabul etmeyecekti. ABD Kongresi'nden büyük bir oy farkıyla geçen Tayvan'la İlişkiler Yasası ile vurgulanan Amerikan politikası, Tayvan'a satılan silahlarda herhangi bir kısıtlamaya izin vermiyordu. Bu sayfalarda tartışılan olaylardan yaklaşık otuz sene sonra bile sürdürülebilen devlet ilişkileri her iki tarafın devlet idarelerine birer övgüdür.

Üçüncü Bildiri'nin hemen sonrasında görüldü ki bildirinin anlamı ABD Başkanı için de açık değildi. *National Review* dergisinin yayıncısına şöyle demişti: “Tayvan konusundaki görüşleri-

⁵⁶⁴ Alan D. Romberg'in *Rein In at the Brink of the Precipice: American Policy Toward Taiwan and U.S.-PRC Relations* (Washington, D.C.: Henry L. Stimson Center, 2003) adlı çalışması s. 243'te yer aldığı şekliyle ABD ve ÇHC hükümetleri tarafından yayınlanan Ortak Bildiri (17 Ağustos 1982).

min bir nebze olsun değişmediğini arkadaşlarınıza söyleyebilirsiniz. Kızıl Çin'in saldırıları ya da işgaline karşı kendilerini savunmak için gerek duydukları her türlü silahı ABD'den alacaklardır.”⁵⁶⁵ Reagan'ın bu konudaki inancı o kadar güçlüydü ki artık Tayvan'ı desteklemediği yönündeki haberlere itiraz ederek o zamanlar CBS *Akşam Haberleri* sunucusu olan Dan Rather'ı arayıp şöyle demişti: “Benim tarafımdan bir geri adım yoktur. (...) Tayvan'ı silahlandırmaya devam edeceğiz.”⁵⁶⁶

Beyaz Saray, başkanın görüşlerini gerçekleştirmek üzere Çin'le henüz imzalanmış olan söz konusu bildirinin uygulanmasını kısıtlamak için Tayvan'la Altı Güvence adı verilen gizli müzakerelere başlamıştı. Bu güvenceler, ABD'nin Tayvan'a silah satışının durdurulmasıyla ilgili bir tarih belirlemediğini, bu satışlarla ilgili Pekin'le görüş alışverişinde bulunma ve Tayvan'la ilişkiler Yasası'nda yeniden düzenlemeye gitme yükümlülüğünün olmadığını, Tayvan'ın siyasi konumuna ilişkin tavrını değiştirmedeğini ve ne Tayvan'a Pekin'le müzakerede bulunması için baskı yapacağını ne de aracılık edeceğini bir kez daha onaylamaktaydı.⁵⁶⁷ Bu güvenceler bildirinin uygulanmasını, ÇHC ile Tayvan arasındaki anlaşmazlıkların barışçıl yolla çözülmesine bağlayan bir bildirgenin Ulusal Güvenlik Konseyi'nin dosyalarına konmasıyla pekiştirilmişti. Üstelik yönetim, Üçüncü Bildiri'de yer alan Tayvan'a “silah satışlarının” “azaltılması” kavramını serbestçe yorumlayarak daha da ileri gitmişti. Teknik açıdan “silah satışı” olmayan teknoloji aktarımı yoluyla ve yine çeşitli silah programlarının “seviyesinin” özgün yorumuyla Washington, Tayvan'a kapsamlı bir askerî destek programı sun-

⁵⁶⁵ Nancy Bernkopf Tucker, *Strait Talk: United States-Taiwan Relations and the Crisis with China* (Cambridge: Harvard University Press, 2009), s. 151.

⁵⁶⁶ a.g.e.

⁵⁶⁷ a.g.e., s. 148-150.

maktaydı ki bu programın süresi ve içeriğinin Pekin tarafından önceden tahmin edilmediği ortadadır.

Elbette ki Tayvan'la İlişkiler Yasası ABD başkanını bağlar; Amerikan yasalarının Tayvan'a silah satışları ile bağlantılı olarak bir yükümlülük yaratabileceği ya da Amerika'nın diplomatik tanımını veya Tayvan meselesinin barışçıl yollarla çözüm şartına bağlı olacağı gibi önermeleri kabul etmeyen Çinli liderler tarafından hiçbir zaman onaylanmamıştır. Bir duruma uysallıkla karşılık vermeyi, belirsiz bir gelecek için anlaşılmakla bir tutmak tehlikeli olurdu. Pekin'in 2010 baharında silah satışlarına yönelik harezetli tepkisinin gösterdiği gibi, birkaç yıl için kabul görmüş olan bir eylem modeli uzun vadeli riskleri ortadan kaldırmamıştır.

Bu nedenle Reagan yönetiminin ilk dönemdeki Çin ve Tayvan politikaları neredeyse içinden çıkılmaz ve kişiliklerin rekabeti, birbiriyle çatışan siyasi hedefler, Pekin ve Taipei'ye verilen ilişkili güvenceler, orantısız manevi ve stratejik zorunluluklardan ibaret ayrılıkların irdelenmesi niteliğindedir.

Araştırmacılara ya da geleneksel siyaset tahlilcilerine göre, Reagan yönetiminin ÇHC ve Tayvan'a ilk yaklaşımı tutarlı bir politikanın tüm temel yasalarını ihlal etmiştir. Bununla birlikte Reagan'ın tartışmalı ve geleneklere uymayan diğer birçok politikası gibi, bu da sonraki yıllarda gayet başarılı olmuştur.

Reagan'ın başkanlığının en dikkat çekici yanı, kendi değişmez görüşlerini onaylarken bile, tartışmalı konuları yumuşatmadaki becerisidir. Kabul etmediği şey ne olursa olsun, Reagan bunları asla kişisel çekişmeye ve güçlü ideolojik inançlarını sözlerle ifade etmenin dışında bir tür haçlı seferine dönüştürmemiştir. Bu nedenle Reagan ve Dışişleri Bakanı George Schultz'un nükleer silahların sınırlandırılması konusunda Sovyet mevkidaşları Mikhail Gorbaçov ve Eduard Şevardnadze ile yaptıkları dikkate değer bir dizi müzakerenin de ileride göstereceği gibi Reagan, uygulanabilirlik, hatta iyi niyet temelinde ideolojik uçurumları aşabilecek bir durumdaydı.

Çin'e gelince, Çinli liderler Reagan'ın kendi görüşlerinin izin verdiği ölçüde ve Amerika'nın siyasi koşullarının sınırları içinde gidebileceği en son sınıra kadar gittiğini anlamışlardı. Böylece Reagan, daha resmî bir düzenleme içinde ya da farklı bir başkan tarafından ortaya konduğu takdirde reddedilebilecek, hatta öfkeyle karşılanacak tavırlar aldığı anda bile, iyi niyetinden dolayı saygınlık kazanmıştır.

Sonuçta görünürdeki aykırılıklar iki zaman çizelgesi oluşturmuştu: Derhâl yapılacak olan işler ve gelecekte bir zamana bırakılabilecek olan işler. Görünüşe göre Deng, bildirinin genel bir gidişat oluşturduğunu anlamış olmalıydı. Ancak Reagan yönetiminin başlangıcında, bildirinin uygulanmasını engelleyen koşullar değiştiğinde ilerleme kaydedilebilirdi.

1982 yılında Shultz'un Dışişleri Bakanlığı'nı devralmasından sonra, bazı elverişsiz koşullar ve yaralanmış egolara rağmen ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ve Tayvan 1980'lerin başlarından temel çıkarları tam olarak karşılanmış olarak çıkmışlardı. Pekin, bildiri konusunda Washington'un esnek yorumu karşısında hayal kırıklığına uğramıştı, ama genel olarak dünya meselelerinde bağımsız bir rol oynayabilme açısından ekonomik ve askerî gücünü toparladığı, Amerika ile işbirliğini sürdüreceği yeni bir on yıla girmişti. Washington, Tayvan Boğazı'nın her iki tarafıyla dostça ilişkilerini sürdürecekti; istihbarat paylaşımı ve Afgan direnişinin desteklenmesi gibi Sovyet karşıtı ortak konularda Çin'le işbirliği içinde olacaktı. Tayvan, Pekin'le müzakerelerinde pazarlık edebilecek bir pozisyon sağlamıştı. Ortalık yatıştıktan sonra, Nixon'dan bu yana komünist karşıtlığını ve Tayvan yanlılığını sesli olarak en çok ifade eden Amerikan Başkanı, başka büyük bir kriz olmaksızın Çin Halk Cumhuriyeti ile "normal" bir ilişkiyi idare edebilecek duruma gelmişti.

Çin ve Süper Güçler: Yeni Dengeler

1980'lerin gerçek meselesi, Washington ve Çin'in birbiriyle ilişkisinden ziyade, bunların Moskova ile olan birbirinden bağım-

sız ilişkilerindeydi. Bu, stratejik durumda önemli değişikliklere neden olmuştur.

Çin'in politikalarını değerlendirirken bir olasılık genellikle hesaba katılmamaktadır: Çinli siyaset planlamacılarının bir dizi anlaşılabilir olguyu bilerek görmezden gelmiş olması olasılığı. Öyle ki Çin'in Üçüncü Bildiri'nin Tayvan maddesinin muğlak diline ve esnek yorumuna rıza göstermiş olması, ancak ve ancak ABD ile işbirliğinin diğer ulusal amaçlarını karşıladığını düşünmüş olmasıyla açıklanabilir.

Ronald Reagan göreve geldiğinde, 1970'lerin sonlarında Sovyetler Birliği'nin başlatmış olduğu stratejik hücum henüz normal seyrinde değildi. Amerika'nın Çinhindi'deki durumunun sarılmasından sonraki yıllarda, Sovyetler Birliği ve onun temsilcileri Angola, Etiyopya, Afganistan ve Çinhindi gibi geliştirmekte olan dünya ülkelerinde benzeri görülmemiş bir maceralar serisine girişmişti. Ama Çin-ABD uzlaşması, daha fazla ilerlemelerinin önünde ciddi bir engel teşkil etmekteydi. Mao'nun kafasında tasarlarmış olduğu yatay çizgi ile Deng ve yardımcılarının görüşleri, her iki siyasi partinin Amerikalı yetkililerinin hünerli işbirliği ile biçimlenmişti.

Sovyetler Birliği, 1980'lerin ortalarında hemen hemen tüm sınırlarında örgütlü bir savunmayla, hatta çoğu yerde aktif direnişle karşı karşıya kalmıştı. Birleşik Devletler, Batı Avrupa ve Doğu Asya'da hemen hemen tüm endüstrileşmiş ülkeler arasında, Sovyetler Birliği'ne karşı çok da sıkı olmayan bir koalisyon şekillenmişti. Sovyetler Birliği'nin gelişmiş dünyadaki müttefikleri olarak, sadece askeri birliklerini konuşlandırdığı Doğu Avrupa ülkeleri kalmıştı. Bu arada geliştirmekte olan ülkeler Sovyet ve Küba silahlarının altında halk "özgürlüğünün" yararları konusunda kuşkuluydular. Sovyetler'in Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki yayılmacı çabaları maliyetli açmazlara ya da saygınlığını yitirip başarısızlıklara dönüşmüştü. Sovyetler Birliği Afganistan'da, Ameri-

ka'nın Vietnam'da karşılaştığı sorunların çoğunu yaşamıştı ki Afganistan örneğinde sorunlar ABD, Çin, Körfez ülkeleri ve Pakistan'ın silahlı direnişe verdikleri destekle takviye edilmekteydi. Vietnam'daysa, Moskova'nın Hanoi'nin egemenliğinde Çinhindi'ni bir Sovyet uydusu hâline getirme girişimi, Amerikan işbirliğinin olanak sağladığı Çin'den gelen güçlü tepkiyle karşılaşmıştı. Deng'in Carter'a dediği gibi, Washington ve Pekin, Sovyetler'in "parmaklarını kesiyordu." Bu sırada Amerika'nın stratejik yapılanması, özellikle Reagan'ın desteklediği Stratejik Savunma Girişimi durgun ve kapasitesini aşmış olan Sovyet ekonomisi karşısında teknolojik bir meydan okuma hâlindeydi.⁵⁶⁸

Çin-ABD işbirliğinin bu üst seviyesinde, Reagan'ın Beyaz Sarayı ve üst düzey Çinli yöneticiler Sovyetler'in acizliği konusunda aşağı yukarı mutabık; ama bu yeni durumun sonuçlarına yönelik uygulanacak politikalar konusunda birbirinden önemli ölçüde farklı değerlendirmeler içindeydiler. Reagan ve üst düzey yetkilileri Sovyetler'deki kargaşayı saldırgan bir tavır almak için bir fırsat olarak görmekteydi. Önemli bir askerî yapıyı yeni bir ideolojik kararlılıkla birleştirerek Sovyetler Birliği'ni hem finansal hem de jeopolitik alanda sıkıştırmanın ve Soğuk Savaş'ta bir an önce zafer kazanmanın arayışındaydılar.

Çinli liderler Sovyetler Birliği'nin zayıflığı konusunda aynı görüşü paylaşıyorlar da bundan tam tersi bir ders çıkarmaktaydılar: Bu durumu küresel dengenin yeniden düzenlenmesi için bir davet olarak görmekteydiler. 1969'dan başlayarak Çin'in istikrarsız jeopolitik durumunu düzeltmek üzere Çinli liderler yönlerini Washington'a doğru çevirmişlerdi; Amerikan değerlerinin ve Reagan'ın nihai amaç olarak ilan ettiği Batılı demokrasinin zaferi onları ilgilendirmiyordu. Pekin, Vietnam'da "kaplanın arkasına/kıçına dokunmuş bir ülke" olarak daha üst düzeydeki Sovyet

⁵⁶⁸ John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History* (New York: Penguin, 2005), s. 213-214.

tehdidine karşı koyabileceğine inanmaktaydı. Artık Çin'in daha geniş bir manevra özgürlüğüne yaklaşması gerekirdi.

Bu nedenle açılımın coşkusu 1980'lerde rayına oturmuş, yakın geçmişe egemen olan Soğuk Savaş kaygılarını ortadan kaldırmıştı. Çin-Amerikan ilişkileri, büyük güçlerin az ya da çok düzenli olarak birbiriyle yaşadığı iniş çıkışa benzer bir tür karşılıklı etkileşimin içine girmişti. Sovyet gücünün azalmaya başlaması önemli bir rol oynamaktaydı, ama gerek Amerikan, gerekse Çin tarafının baş oyuncularını Soğuk Savaş koşullarına o kadar alışmışlardı ki bunu kabul etmeleri zaman almıştı. Çin'in Vietnam'ı işgaline Sovyetler'in vermiş olduğu zayıf karşılık, önce aşamalı, sonra giderek hızlanan Sovyet çöküşünün başlangıcının işaretiydi. Moskova'daki üç görev değişimi -1982'de Leonid Brejnev'den Yuri Andropov'a, 1984'te Andropov'dan Konstantin Çernenko'ya ve 1985'te Çernenko'dan Mikhail Gorbaçov'a- Sovyetler Birliği'nin en azından iç krizlerle fazlasıyla meşgul olacağını işaretiydi. Carter döneminde başlayıp Reagan döneminde hızlanan Amerika'nın yeniden silahlanma girişimi güçler dengesini aşamalı olarak değiştirmiş ve Sovyetler'in kendi çevresine müdahale kapasitesini sınırlandırmıştı.

Geri çekilmelerin bir kısmı George H. W. Bush yönetimine dek gerçekleşmese de Sovyetler'in 1970'lerdeki kazanımlarının çoğu kaybedilmişti. Vietnam'ın Kamboçya işgali 1990'da sona ermiş, 1993'te seçimler yapılmıştı ve sığınmacılar ülkelerine geri dönmeğe hazırlanıyorlardı; Angola'daki Küba birlikleri 1991'de geri çekildiler; Etiyopya'daki komünist destekli hükümet 1991'de yıkıldı; 1990'da Nikaragua'da Sandinistler özgür seçimler yapılmasını kabul ettiler ki bu, yönetimdeki hiçbir komünist partinin daha önce göze alamadığı bir riskti; belki de bunların içinde en önemlisi Sovyet ordularının 1989'da Afganistan'dan geri çekilmesidir.

Sovyetlerin geri çekilmesi Çin diplomasisine manevra için yeni bir esneklik sağlamıştı. Askeri kuşatmadan daha az söz eden

Çinli liderler, Moskova ile yeni bir diplomasi fırsatı arayışı başlatılar. Sovyetler'le ilişkilerin geliştirilmesi için üç koşul öne sürmeyi sürdürdüler: Kamboçya'nın tahliye edilmesi; Çin'in kuzey sınırı boyunca, Sibirya ve Moğolistan'da Sovyet askerî birliklerinin konuşlandırılmasına son verilmesi ve Afganistan'ın tahliye edilmesi. Bu talepler, büyük ölçüde Sovyetler'in ileri mevzilerini savunmasız bırakan ve geri çekilme kararını kaçınılmaz hâle getiren güç dengesindeki değişiklikler sayesinde, süreç içinde karşılanmıştır. Çinliler iki tarafın üçlü diplomasi içinde rol alabileceğini kanıtlarken, Birleşik Devletler Çin'in Moskova'ya doğru ilerlemeye hazır olmadığına dair güvence almıştı. Bu güvencelerin her hâlükârda çift yönlü bir amacı vardı: Sovyet yayılmacılığını önlemek için oluşturulan stratejiye bağlılığı onaylıyorlardı, ama aynı zamanda Çin'in artan seçeneklerini Amerika'nın önüne getirmeye hizmet ediyorlardı.

Çin çok geçmeden yeni seçeneklerini kapsamlı olarak araştırmaya başlamıştı. 1987 Eylül'ünde, Deng'le yapmış olduğum bir görüşmede, o zaman beşinci yılında iyice şiddetlenmiş olan İran-Irak savaşının analizi konusunda yeni bir çerçeveye başvurmak-taydı. ABD, en azından Tahran'daki devrimci rejim karşısında yenilmesini önlemek için Irak'ı desteklemekteydi. Deng, Çin'in İran'a yönelik daha "esnek bir pozisyon" almak için "hareket sahasına" ihtiyacı olduğunu, böylece savaşı sonlandırmak adına yürütülen diplomaside çok daha önemli bir rol oynayabileceğini ileri sürmekteydi. Sovyetler'le mücadelesinde Mao'nun yatay çizgi kavramını uygulamıştı. Şimdi Üç Dünya yaklaşımına geri dönüyordu; bu yaklaşımda Çin süper güçlerin rekabetinden uzak, bağımsız bir dış politikaya bağlı kalarak her üç çemberde, yani süper güçler, gelişmiş ülkeler çemberi ve Üçüncü Dünya'da kendi tercihlerini uyguluyordu.

Deng'in himaye ettiği Parti Sekreteri Hu Yaobang, Komünist Parti'nin 1982 Eylül'ündeki On ikinci Ulusal Kongresi'nde geçerli

Çin dış politikasını ana hatlarıyla açıklamıştı. Politikanın temel hükmü Mao'nun bir özdeyişiydi: "Çin ayağa kalktı;" "Çin kendini hiçbir zaman büyük bir güce ya da güçler grubuna bağımlı kılmamış, hiçbir büyük gücün baskısına boyun eğmemiştir."⁵⁶⁹ Hu, Amerikan ve Sovyet dış politikalarına ilişkin Çin'in değerlendirmesini özetleyen kısa, ama ayrıntılı bir açıklama ve her bir gücün iyi niyetini gösterebileceği eylem için talepler listesiyle sözlerine başlamıştı. Tayvan meselesinin çözüme kavuşturulamamış olması Çin ile ABD arasındaki "ilişkinin üzerinde asılı bir bulut" anlamına gelmekteydi. İlişkilerin "adamakıllı gelişmesi," ancak ABD'nin, Çin'in kesinlikle kendi iç meselesi olan bu konuda müdahaleci olmaktan vazgeçmesiyle mümkün olabilirdi. Bu arada Hu, gururlu bir biçimde yorumda bulunmuştu: "Sovyet liderlerin Çin'le ilişkileri geliştirme arzusunu bir kereden fazla ifade ettiklerinin farkındayız. Ama sözlerden ziyade, eylemler önemlidir."⁵⁷⁰

Çin, kendi hesabına, süper güçlerden ayrı, bir ölçüye kadar da onların karşısında durarak Üçüncü Dünya içindeki konumunu pekiştiriyordu: "Bugün uluslar arasındaki barışçıl ve bir arada varoluşu tehlikeye atan başlıca güçler emperyalizm, hegemonyacılık ve sömürgeciliktir. (...) Dünya halklarına düşen en önemli görev hegemonyacılığa karşı çıkmak ve dünya barışını korumaktır."⁵⁷¹

Aslında Çin, kendini süper güçler rekabetinin üzerinde tutarak "tarafsız" güçlerin en büyüğü olması dolayısıyla farklı bir saygınlık iddiasındaydı:

Süper güçler arasındaki silahlanma yarışının kesinlikle karşısında olduk; nükleer silah kullanımının yasaklanmasından ve tamamen

⁵⁶⁹ Hu Yaobang, "Create a New Situation in All Fields of Socialist Modernization-Report to the 12th National Congress of the Communist Party of China: 1 Eylül 1982," *Beijing Review* 37 (13 Eylül 1982): s. 29.

⁵⁷⁰ a.g.e., s. 30-31.

⁵⁷¹ a.g.e.

imha edilmesinden yana; süper güçlerin nükleer ve konvansiyonel silah depolarını kapatma konusunda öncülük etmelerini talep ettik. (...)

Çin emperyalizm, hegemonyacılık ve sömürgecilğe karşı diğer üçüncü dünya ülkeleriyle birlikte yürüttüğü kararlı mücadelesini uluslararası kutsal bir görev saymaktadır.⁵⁷²

Bir Komünist Parti Kongresi'nde sunulan ve süper güçlerin hırslarını etkisiz hâle getirmek için kararlılıkla bir araya gelmiş özgüven, manevi uzaklık ve kendini üstün görme hâinden ibaret geleneksel Çin dış politikasıydı bu.

Başkan Reagan'a gönderilen 1984 tarihli Dışişleri Bakanlığı bildirgesi Çin'in kendini nasıl konumlandığını şöyle açıklamaktadır:

(...) hem Sovyet yayılcılığına karşı Amerika'nın askerî oluşumunu desteklemekte hem de küresel gerginliğin başlıca nedeni olarak süper güçler rekabetine saldırmaktadır. Sonuç olarak Çin, ABD ile aynı doğrultuda stratejik çıkarları izleyebilecek durumda olmasının yanı sıra, yükselmekte olduğunu düşündüğü Üçüncü Dünya ülkeleri bloğuyla da ilişkilerini güçlendirmektedir.⁵⁷³

1985 yılında bir CIA raporu, Çin'in Çin-Sovyet ayrılığından bu yana görülmemiş sıklıkta bir dizi üst düzey toplantı ve Komünist Partiler arasında protokol düzeyinde görüşmelerle Sovyetler Birliği ile yakın bağlar oluşturarak "üçgen içinde manevra yaptığını" belirtiyordu. Analizler, Çinli liderlerin Sovyet mevkidaşlarına yeniden "yoldaş" diye hitap etmeye başladıklarına ve Sovyetler Birliği'ni, revizyonist yerine, "sosyalist" bir ülke olarak tanımladıklarına dikkat çekiyorlardı. Üst düzeydeki Çinli ve Sovyet yet-

⁵⁷² a.g.e.

⁵⁷³ Charles Hill, "Shifts in China's Foreign Policy: The US and USSR" (April 21, 1984), Ronald Reagan Presidential Library (buradan sonra RRPL olarak anılacak), 90946 (Asian Affairs Directorate, NSC).

kililer silah denetimi konusunda önemli görüşmeler yapıyorlardı ki bunun önceki yirmi yıl boyunca düşünülmesi bile imkânsızdı; Çin Başbakan Yardımcısı Yao Yilin'in bir hafta süren 1985 Moskova ziyareti sırasında taraflar bir dönüm noktası sayılan iki taraflı ticaret ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalamışlardı.⁵⁷⁴

Birbirinin içine geçen çemberler düşüncesi Mao'nun aşağı yukarı hayatının sonuna doğru önerdiği bir görüştü. Ama uygulamaya ilişkin sonuçlar sınırlıydı. Üçüncü Dünya kendini iki süper güçten farklılıklarıyla tanımlamaktaydı. Açıkça bir tarafa doğru kayacak olursa, bu süper güçlerden birini kendi safına kabul etme biçiminde bile olsa, statüsünü kaybederdi. Görünüşe göre Çin bir süper güç olma yolunda ilerlemekteydi ve reformlara henüz başlamışken, daha şimdiden bir süper güçmüş gibi davranmaktaydı. Kısacası Üçüncü Dünya'nın önemli ölçüde etkili olması, ancak süper güçlerden birinin katılımıyla olabilirdi ki o zaman da doğal olarak Üçüncü Dünya olmaktan çıkardı. Sovyetler Birliği bir nükleer süper güç olduğu ve onunla ilişkiler istikrarsız olduğu müddetçe Çin'in ABD'den uzaklaşmak için bir nedeni olamazdı (Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortada sadece iki çember kalmıştı ve mesele Çin'in bir rakip olarak Sovyetler'den boşalan yeri doldurup doldurmayacağı ya da ABD ile işbirliğini seçip seçmeyeceği meselesiydi). Kısacası 1980'lerin Çin-Amerikan ilişkisi Soğuk Savaş koşullarından uluslararası küresel düzene doğru bir dönüşüm içindeydi ki bu da Çin-ABD ortaklığı için yeni sorunlar yaratmaktaydı. Bütün bunlar Sovyetler Birliği'nin başlıca güvenlik tehdidi olarak kalacağını var saymaktaydı.

Çin açılımının mimarı Richard Nixon da dünyayı aynı şekilde algılamaktaydı. Nixon 1982 yılının sonlarında Çin'e yaptığı özel bir ziyaretin ardından Başkan Reagan'a yazdığı notta şöyle diyordu:

⁵⁷⁴ CIA İstihbarat Bürosu, "China-USSR: Maneuvering in the Triangle" (Aralık 20, 1985), RRPL, 007-R.

Çinlileri Üçüncü Dünya'da daha büyük bir rol oynamaya teşvik etmenin bizim çok daha fazla yararımıza olacağına inanıyorum. Onlar ne kadar çok başarılı olurlarsa, Sovyetler Birliği o kadar az başarılı olacaktır. (...)

1972 yılında bizi bir araya getiren şey öncelikli olarak Sovyet saldırganlığı tehdidi karşısındaki ortak endişemiz olmuştur. Bugün bu tehlike 1972'de olduğundan çok daha büyümüşken gelecek on yılda bizi birbirimize yakınlaştıracak en önemli birleştirici faktör ekonomik bağlılığımız olabilir.⁵⁷⁵

Nixon, gelecek on yılda ABD ve Batılı müttefikleri ile Japonya'nın Çin'in ekonomik gelişmesini hızlandırmak için hep birlikte çalışması gerektiğini söyleyerek sözlerini sürdürmekteydi. Üçüncü Dünya'yı Sovyet karşıtı koalisyonu dâhil etmek üzere, temelde Çin'in etkisini kullanmaya dayanan tamamen farklı bir uluslararası düzen görüşünü savunuyordu. Ama Nixon bile öngörüsünde bir kuşak içinde Sovyetler Birliği'nin dağıldığı, dünya ekonomisinin çoğunluğunun esenliğinin Çin'in ekonomik performansına bağlı olduğu bir dünyayı hayal etmemiştir ya da Çin'in bu yükselişinin uluslararası ilişkileri yeniden iki uçlu yapıp yapmayacağı sorusunun sorulduğu bir dünyayı.

Reagan'ın gözü pek dışişleri bakanı ve deneyimli bir ekonomist olan George Shultz, Çin-ABD ilişkisini Sovyet-Amerikan çatışmasının ötesinde bir yere konumlandıran eşmerkezli çemberler kavramından farklı bir Amerikan yaklaşımını ortaya atmıştı. Sovyet tehdidiyle baş etme konusunda Çin'e duyulan mecburiyetin gereğinden fazla vurgulanmasının Çin'e aşırı derecede bir pazarlık üstünlüğü sağladığını ileri sürüyordu.⁵⁷⁶ Çin'le ilişkiler sıkı bir karşılıklılık ilkesi temelinde yürütülmeliydi. Bu tür bir dip-

⁵⁷⁵ “Eski Başkan Nixon tarafından Başkan Reagan’a sunulan bildiri”(25 Eylül 1982), RRPL, William Clark Files, 002.

⁵⁷⁶ George P. Shultz, *Turnoil and Triumph: My Years as Secretary of State* (New York: Charles Scribner's Sons, 1993), s. 382.

lomasi içinde Çin kendi rolünü kendi ulusal çıkarları için oynayacaktı. Çinlilerin iyi niyeti ortak çıkarlara dayanan ortak projelerden kaynaklanmalıydı. Çin'in politikasının amacı bu ortak çıkarları ayrıntılarıyla hazırlamak olmalıydı. Bununla eş zamanlı olarak ABD, dost demokrasi ve şimdi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı büyümenin ardından küresel ekonominin önemli bir oyuncusu olan ve birkaç yıl önce Mao'nun Amerikalı yetkilileri "daha fazla zaman harcamaları" için sıkıştırdığı Japonya ile ittifakını yeniden canlandırmanın yollarını arayacaktı. (Araya giren ekonomik sıkıntılarla geçen yıllar 1980'lerde Japonya'nın ekonomik kapasitesinin Çin'inkinden fersah fersah üstün olduğunu ortaya koymakla kalmamış, bazı uzmanların ABD'nin ekonomisini geçmenin kıyısında olduğu yönünde tahminlerde bulunmasına da yol açmıştır.) Bu ilişki, Reagan ve Japonya Başbakanı Yashuri Nakasone arasında gelişen kişisel dostluk ya da medyada bilinen adıyla "Ron ve Yasu şov" sayesinde yeni bir dayanak kazanmıştı.

Gerek ABD, gerekse Çin kendilerini ortak bir tehlike karşısında stratejik ortak olarak gördükleri önceki ittifaklarından yavaş yavaş uzaklaşmaktaydılar. Artık Sovyet tehlikesi azalmaya başladığından, Çin ve ABD kendi menfaatlerinin gerektirdiği belirli konularda çıkar ortaklığı içine girmişlerdi.

Reagan dönemi boyunca başka yeni bir gerginlik olmamış ve Tayvan konusu gibi geçmişten devralınan bazı meseleler fazla önemsenmeden ele alınmıştır. Reagan, 1984 yılındaki resmî bir Çin ziyareti sırasında, ABD ile Çin arasındaki işbirliği ilişkisini tanımlamak için zaman zaman klasik Çin edebiyatının dizelerinden ve kadim kehanet kitabı *I Ching* ya da *Book of Changes*'ten (*Değişimler Kitabı*)'den alıntılar yaparak karakteristik enerjisiyle bir performans sergilemiştir. Seleflerinin hepsinden daha fazla Mandarin Çinlisi olmaya kalkışan Reagan, Çin-ABD ilişkisini tanımlamak için "*tong li he zuo*" ("sıkı bağlan, birlikte çalış") ve "*hu jing hu hui*" ("karşılıklı saygı, karşılıklı menfaat")

gibi Çin atasözlerine başvurmuştur.⁵⁷⁷ Bununla birlikte Nakasone ile yaptığıнын aksine, hiçbir Çinli mevkidaşıyla kapalı görüşmelerinin kaydını oluşturmamış ve ziyaretinde çözülmesi gereken önemli meseleler yer almadan, kendini sadece dünyanın durumunu değerlendirmekle sınırlamıştır. Reagan, Çin sınırlarında askerî yığınak yaptığı ve komşularını tehdit ettiği için adını vermediği malum “büyük gücü” eleştirdiğinde, Çin yayınında konuşmanın bu kısmı çıkarılmıştır.

Reagan yılları sona erdiğinde, Asya yıllardır olduğunun en huzurlu dönemini yaşıyordu. Çin, Japonya, Kore, Çinhindi ve Güneydoğu’da yaşanan yarım yüzyıllık savaş ve devrim dönemi, 1648 yılında Otuz Yıl Savaşları’nın bitimini takiben Avrupa’da ortaya çıkan egemen devletler modelini izleyerek Asyalı ülkelerden oluşan, temelde Vestfalya tarzında bir sisteme dönüşmüştü. Güçsüzleşip yalnızlaşan, Kuzey Kore’nin dönem dönem tekrarlanan kışkırtmaları ile Sovyetler’in Afganistan’ı işgaline karşı süren direniş dışında, Asya artık kabul edilmiş sınırlara sahip, birbirinin siyasi içişlerine ve ideolojik ittifaklarına karışınama konusunda neredeyse evrensel sayılabilecek sözsüz ilkeyi benimsemiş, bağımsız hükümetlere sahip, müstakil devletlerin yer aldığı bir dünyaydı. Sırasıyla Çinli, Kuzey Koreli ve Kuzey Vietnamlı savunucuları tarafından şevkle yürütülen “Komünist devrimi ihraç etme” projesi sona ermişti. Kısmen tarafların yorgun düşmeleri, kısmen de Amerikalıların (ve ardından Çinlilerin) egemenlik peşindeki çeşitli adayları geri döndürme çabalarıyla çeşitli güç odakları arasında bir denge sağlanmıştı. Bu bağlamda Asya tarzı bir ekonomik reform ve refah dönemi kök salmıştı ki bu da böl-

⁵⁷⁷ Ronald Reagan, “Remarks at Fudan University in Shanghai, 30 Nisan, 1984,” *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1986), cilt 1, s. 603-6088, “Remarks to Chinese Community Leaders in Beijing, 27 Nisan, 1984,” *Public Papers of the Presidents of the United States*, cilt 1, s. 579-584.

geyi yirmi birinci yüzyılda dünyanın en üretken ve zengin kıtası olarak tarihî rolüne geri döndürebilir.

Deng'in Reform Programı

Deng'in "Reform ve Açılım" olarak adlandırdığı şey sadece ekonomik değil, aynı zamanda manevi bir girişimdi. Öncelikle, ekonomik çöküşün kıyısındaki bir toplumun istikrara kavuşturulmasını, sonra ne komünizmde ne de Çin tarihinde bir örneği görülmüş yöntemleri kullanarak ilerleme için iç direnç arayışını içermektedir.

Deng'in devralmış olduğu ekonomik durum umutsuz denecek hâldeydi. Çin'in kolektifleştirilmiş tarımsal yapısı büyük nüfusun gereksinimlerini güçlkle karşılamaktaydı. Kişi başına düşen yiyecek tüketimi Mao'nun ilk dönemleriyle aşağı yukarı aynı seviyede idi. Bir dergide, Çinli bir liderin 100 milyon Çin köylüsünün - 1980 yılında toplam Amerikan nüfusunun yarısına yakını- yeterli beslenemediğini itiraf ettiği bildirilmişti.⁵⁷⁸ Kültür Devrimi sırasında okul sisteminin kaldırılması vahim sonuçlar doğurmuştu. 1982 yılında Çin'in iş gücünün %34'ü sadece ilköğretim düzeyinde eğitime sahipken, %28'i "cahil ya da yarı cahil" olarak kabul edilmekteydi; iş gücünün sadece %0.87'si yüksek eğitimliydi.⁵⁷⁹ Deng hızlı bir ekonomik büyüme dönemi istemekteydi, ama eğitimsiz, tecrit edilmiş ve hâlen büyük ölçüde yoksul bir nüfusu dünya ekonomisinde rekabetçi ve üretken bir rol üstlenip dünya ekonomisinin zaman zaman ortaya çıkan zorluklarına karşı koyabilecek bir hâle dönüştürmek gibi güç bir işle karşı karşıya kalmıştı.

Reform girişiminde kullanılan geleneksel yöntemler bu güçlüğü pekiştirmekteydi. Deng'in Çin'i dış dünyaya açarak modernleş-

⁵⁷⁸ Donald Zagoria, "China's Quiet Revolution," *Foreign Affairs* 62, sayı 4 (Nisan1984): s. 881.

⁵⁷⁹ Jonathan Spence, *The Search for Modern China* (New York: W.W. Norton, 1999), s. 654-655.

tirme konusundaki ısrarı, ilk kez on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve engellenen reform yanlılarının çabaları ile aynı türdendi. O zamanki engel, Çin'in özel kimliği olarak tanımlanmış olan Çin'in yaşam tarzını terk etme konusundaki isteksizlikti. Şimdiki engelse, bir yandan Mao döneminden beri toplumu bir arada tutan felsefi ilkeler sürdürülürken, diğer yandan tüm komünist toplumlarda geçerli olan uygulamaların nasıl kaldırılacağı konusuydu.

1980'lerin başlarında tüm komünist toplumların çalışma şekli hâlâ merkezî planlama şeklindeydi. Hataları ortadaydı, ama çare bulmak da zordu. Uygulamanın ileri aşamalarında komünizmin tüm güdülerini durağanlığı ödüllendirip girişimciliğin cesaretini kırdığı için kendine zarar vericidir. Merkezden planlanan bir ekonomide mal ve hizmetler bürokratik kararlar neticesinde pay edilir. Yönetim kararıyla belirlenen fiyatlar bir süre sonra maliyet ile ilişkilerini kaybederler. Fiyatlandırma sistemi halkın kaynaklarını gasp etmenin ve siyasi öncelikler yaratmanın aracı hâline gelir. Zorla oluşturulan otoritenin gücü zayıflarken, fiyatlar sübvansiyona dönüşür ve Komünist Parti için halk desteğinin kazanıldığı bir yönetime dönüştürülür.

Komünizmde reformlar yaparak ekonominin yasalarını değiştirmenin mümkün olmadığı kanıtlanmıştı. Birisi bedel ödemek zorundaydı. Merkezî planlamanın ve sübvansiyonlu fiyatlandırma yönteminin kusuru, düşük geçim şartları, yeni buluşlar yapamayı ve aşırı istihdam, yani durgunluk ve kişi başına düşen gelirin azalışı demekti.

Ayrıca merkezî planlama, kalite veya yeni buluşların önemi açısından da fazla teşvik edici değildi. Bir yönetici tarafından üretilen her şey, ilgili bakanlıkça satın alındığından, kalite dikkate alınmamaktaydı. Ve yeni buluşlar bütün planlama yapısının dengisini bozacağı endişesiyle teşvik edilmiyordu.

Tercihleri dengeleyecek pazarların yokluğunda planlamacılar öyle ya da böyle gelişigüzel yargıları dayatmak zorunda kalıyor-

lardı. Sonuç olarak talep olan mallar üretilmiyor, üretilen mallar talep edilmiyordu.

Hepsinden önemlisi, merkezî planlamaya bağlı devlet, sınıfsız bir toplum yaratmak yerine, sınıf katmanlarının yüceltilmesiyle sonuçlanmaktaydı. Malların satılmak yerine dağıtıldığı, gerçek kazancın belirli makamdakilere yan gelir sağladığı ve özel mağaza, hastane, kadrolar için eğitim olanaklarının ancak parti kadrosunun emrinde olduğu bir toplum ortaya çıkmıştı. Yetkililerin elinde bulunan takdir yetkisi, kaçınılmaz biçimde yozlaşmaya yol açmaktaydı. İş, eğitim ve ek kazançların çoğu kişisel ilişkilere bağlıydı. Sınıfsız bir toplum getireceğini ilan eden komünizmin ayrıcalıklı bir feodal sınıf beslemesi tarihin ironilerinden biridir. Modern bir ekonomiyi merkezî planlama ile yürütmenin mümkün olmadığı kanıtlanmıştır, ama hiçbir komünist devlet merkezî planlama olmaksızın sürdürülememiştir.

Deng'in Reform ve Açılım projesi bu yerleşik durağanlığı alt etmek üzere tasarlanmıştı. O ve beraberindekiler pazar ekonomisini, merkezî olmayan karar mekanizmasını ve dış dünyaya açılımı benimsemişlerdi ki bunların hepsi eşi görülmemiş değişikliklerdi. Devrimlerini, doğal ekonomik yaşamı ve girişimcilik ruhu uzun zamandır savaşlar, ideolojik dogmalar ve özel mülkiyet konusunda katı yasaklamalarla kısıtlanan Çin halkının yeteneklerini özgür bırakma üzerine kurmuşlardı.

Deng'in reformları gerçekleştirme konusunda başlıca iki yardımcısı vardı: Hu Yaobang ve Zhao Ziyang. Ne var ki bu ikisi ekonomik reform ilkelerini siyasi alana da taşımaya kalkışınca yolları ayrıldı.

Uzun Yürüyüş'ün en genç katılımcılarından biri olan Hu Yaobang, Deng'in himaye ettiği biri olarak ortaya çıkmış, sonra Kültür Devrimi sırasında Deng'le birlikte düşüş yaşamıştı; Deng iktidara geri döndüğünde Hu'yu Komünist Parti'nin en yüksek kademelerine, nihayetinde genel sekreterliğe kadar yükseltmişti. Hu,

görev süresince siyasi ve ekonomik meselelere nispeten liberal bir tavırla yaklaşmıştı. Açık sözlü yapısıyla partisinin ve toplumun kabul edebileceği sınırları sürekli zorlamıştı. Hu, sürekli olarak Batılı giyim tarzı ile ortada görünen ve Çinlilerin yemek çubuklarını terk edip çatal bıçak kullanmalarını önererek tartışmalara neden olan ilk Komünist Parti lideriydi.⁵⁸⁰

1980 yılında başbakan, 1987 Ocak ayında da Komünist Parti genel sekreteri olarak atanan Zhao Ziyang, Siçuan'da parti sekreteriyken, tarımın kolektif denetimden çıkarılmasına öncülük etmiştir. Yaşam standartlarında önemli bir artış yaratmadaki başarısı kırsal kesimdeki Çinlilerin takdirini kazanmış, bunun sonucunda soyadıyla (Çince "aramak" sözüyle eşsesli bir sözcük) ilgili bir kelime oyununun yaygınlaşmasına neden olmuştur: "If you want to eat grain, *Zhao* (look for) Ziyang [(Tahıl yemek istiyorsan, *Zhao* (ara) Ziyang]." Hu Yaobang gibi o da siyasi olarak gelenekçi değildi. Tiananmen krizinin doruk noktasında Deng tarafından parti genel sekreterliğinden alınmıştır.

Deng ve arkadaşlarını harekete geçiren şey, her şeyden önce Kültür Devrimi'ni reddetmeye ilişkin ortak görüşleriydi. Çin'de yöneticilik yapan tüm liderler aşağılanmaya, birçoğu da fiziksel şiddete maruz kalmışlardı. Kültür Devrimi sırasında yaşanan deneyimler Çinli liderlerin konuşmalarına nüfuz etmişti. 1982 Eylül'ünde Çin'e yaptığım özel bir ziyarette Deng ile aramızda hüzünlü bir konuşma geçmişti:

KISSINGER: 1974 Nisan ayında BM Genel Kurulu'nun Altıncı Olağanüstü toplantısına geldiğinizde ve sonra Mao ile birlikteyken sizinle karşılaşmıştım; o zaman tek kelime konuşmamıştınız.

⁵⁸⁰ Nicholas Kristof, "Çin'in eski parti başkanı Hu Yaobang 73 yaşında öldü," *New York Times* (16 Nisan 1989), <http://www.nytimes.com/1989/04/16/obituaries/hu-yaobang-ex-party-chief-in-chinadies-at-73.html?pagewanted=1>.

DENG: 1974 Kasım'ında Pekin'de biz en çok konuşan iki kişiydik, çünkü Zhou hastaydı ve ben danıştaydan sorumluydum; 1975 yılında ise parti ve hükümet işlerinde görevliydim. Sadece bir yıl için görevden alındım. Geri dönüp tarihin o dönemine baktığımızda çok ilginç bir dönem olduğunu görürüz. Bunlar bize ışık tutan aksiliklerdi. (...) 1979'dan 1981'e kadar olan deneyimlerimiz politikalarımızın doğruluğunu kanıtlamıştır. Üç buçuk yıldır burada yoktunuz. Bir değişiklik görüyor musunuz?

KISSINGER: Son kez buraya geldiğimde, belki de benim bilgi eksikliğimden dolayı Danışma Komisyonu Başkanı'nın [Deng] yüksek mevkilerde pek çok muhalifi olduğu duygusuna kapılmıştım. . .

DENG: (...) Yabancılar Çin'de siyasi istikrar olup olmadığını merak ederler sık sık. Çin'de siyasi istikrar olup olmadığına karar vermek için 800 milyon Çinlinin yaşadığı yerlerde istikrar olup olmadığına bakmak gerekir. Bugün köylülerin en mutlu olduğu zamandır. Kentlerde de bazı değişiklikler oldu, ama kırsaldaki kadar değil. (...) İnsanların sosyalist ekonominin kurumlarına ve parti ile hükümete daha fazla güvenleri var. Bunun anlamı çok yönlü. Kültür Devrimi'nden önce parti ve hükümetin saygınlığı yüksekti, ama bu saygınlık Kültür Devrimi tarafından yok edilmiştir.

1987 yılında yeniden Çin'e gittiğimde, Zhao Ziyang o yıl ekim ayında parti kongresine sunulacak olan bir program hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulundu. Çin'in kapitalizmle sosyalizmi bağdaştırmak üzere uzun ve zorlu bir yolda olduğunu vurguladı:

En önemli sorulardan biri sosyalizm ile piyasa güçleri arasındaki ilişkinin nasıl rasyonelleştirileceğidir. Rapor, sosyalizm planlamasının piyasa güçlerini dışlamasını değil, içermesi gerektiğini belirtmektedir. Keynes'ten bu yana tüm ülkeler, kapitalistler de buna dâhil, ekonomik faaliyetlerde hükümetin bir dereceye kadar müdahalesini âdet edinmişlerdir. ABD ve Güney Kore buna örnektir. hükümetler ya planlama yoluyla ya da piyasa yoluyla düzenleme yapmaktadırlar; Çin her iki yöntemi de kullanacaktır. İşletmeler piyasa güçlerini tam olarak kullanacak, devlet de makroekonomik politikalarla

ekonomiye yol gösterecektir. Burada planlamaya da gerek olacaktır, ama planlama yoluyla yapılacak ileri düzenlemeler sadece araç olacak ve sosyalizmin doğası olarak görülmeyecektir.

Deng bu hedefleri izleyerek aşamalı olarak ilerleyecekti. Yönetim bir dereceye kadar uygulanabilir olma esasına dayalı bir yol çizerek Çinlilerin sözleriyle “taşları yoklayarak nehri geçmeliydi.” Mao’nun sürekli devrimi ütopyacı dönüşüm görüşleri ile birlikte bir kenara atılmıştı. Çin yönetimi ideolojinin reformlarını engellemesine izin vermeyecekti; bunun yerine “sosyalizmi Çinlilerin ayırt edici özellikleriyle” yeniden tanımlayacaktı ki bu özellikler Çin’in en büyük zenginliği idi.

Çin, süreci çabuklaştırmak için, işletmelere daha geniş serbestliklerin tanındığı ve girişimcilere özel koşulların sağlandığı kıyılardaki Özel Ekonomik Bölgeler aracılığı ile yabancı sermayeyi hoş karşılamıştır. Çin’in on dokuzuncu yüzyılda kıyılarındaki “yabancı yatırımcılarla” yaşadığı olumsuz deneyimler ve bu deneyimlerin Çin’in milliyetçi öyküsündeki önemli rolü düşünülünce, bu son derece cesaret isteyen bir hareketti. Aynı zamanda uluslararası bir ekonomik düzene katılarak Çin’in kendi kendine yetmesini öngören yüzlerce yıllık görüşünü terk etme konusunda da benzeri görülmemiş ölçüde bir arzuyu göstermekteydi. ÇHC’nin 1980 yılında IMF ve Dünya Bankası’na katılmasıyla yabancı krediler ülkeye akmaya başlamıştı.

Bunu merkezizetçiliğin sistemli biçimde terk edilmesi izledi. Gerçekte ailelerin çiftçilik yapması olan “sorumluluk merkezleri” teşvik edilerek tarımsal komünler terk edildi. Diğer işletmelere gelince, mülkiyet ve yönetim arasında ayrıntılı bir ayırım yapıldı. Mülkiyet devletin elinde kalmaya devam edecek, yönetim büyük ölçüde işletmecilere bırakılacaktı. İşletmeciler için azımsanmayacak derecede serbestlikle birlikte, otoriteler ile işletmeciler arasında varılacak anlaşmalar her bir işletmenin işlevini tanımlayacaktı.

Bu değişimlerin sonuçları görölmeye değerdi. İlk ekonomik reformların kamuya açıklandığı 1978 ile 1984 arasında, Çinli köylülerin kazançları ikiye katlanmıştı. Bireysel ekonomik teşviklerle güçlenen özel sektör, neredeyse tamamen hükümetin iradesiyle düzenlenen bir ekonomide brüt sınai üretimin %50'ye yakını oluşturur hâle gelmişti. Çin'in gayrisafi yurt içi hasılası 1980'ler boyunca yıllık %9'un üzerinde bir ortalamaya yükseldi ki bu, bu kitap yazılırken şimdiye dek benzeri görülmemiş ve neredeyse hiç kesintisiz bir büyüme dönemidir.⁵⁸¹

Bu ölçekte bir çaba, her şeyden önce reformları sürdürmekle görevli olan yetkililerin niteliklerine bağlıydı. 1982 yılında Deng'le yapmış olduğumuz bir görüşmenin konusu buydu. Personelin gençleştirilmesinin arzu edilen yönde gidip gitmediği konusundaki soruma Deng şöyle cevap vermişti:

DENG: Evet. Sanırım yolunda gittiğini söyleyebilirim. Ama henüz bitmedi. Devam etmeliyiz. Tarımsal sorun henüz çözülmedi. Sabırlı olmalıyız. İki yıl önce Başbakan Zhao Ziyang ve Hu Yaobang'ı en önemli işlerin başına getirdik. Parti Komitesi üyelerinin yaş ortalamasının 60 yaşın altında ve üyelerin birçoğunun yaşının kırk civarında olduğunu siz de fark etmişsinizdir belki.

KISSINGER: Bunu fark ettim.

DENG: Bu yeterli değil. Eski yoldaşların geri dönmesi için düzenlemeler yapmamız gerek. Danışma Komisyonu'nu bu şekilde oluşturacağız. Danışma Komisyonu Bakanlığı'na kendimi aday gösterdim. Bu, aşamalı olarak resmî görevlerimden sıyrılmak ve kendimi danışman durumuna yerleştirmek istediğim anlamına geliyor.

KISSINGER: Başkandan daha yaşlı olup da Danışma Komisyonu'na katılmayan kişiler olduğunu görüyorum.

DENG: Bunun nedeni partimizin çok yaşlı olmasıdır. Ayrıca ilk safhalarda birkaç yaşlı kişiyi bulundurmamız da zorunludur. Ama bu sorun aşamalı olarak çözülecek.

⁵⁸¹ Christopher Marsh, *Unparalleled Reforms* (New York: Lexington, 2005), s. 41.

KISSINGER: Kültür Devrimi'nin yarattığı sorunun, eskiden alışılmış olduğu gibi, iyi eğitim almamış birçok kişinin kadrolara katılmış olması olduğunu işittim. Bu bir sorun mu ve bununla başa çıkabilir misiniz?

DENG: Evet. Sorumlu kadrolar arasına seçtiğimiz kişiler için kriterlerimiz şunlardır: Devrimci olmalı; daha genç olmalı; daha iyi eğitilmiş, profesyonel açıdan yetkin olmalı. Dedğim gibi, 12. Parti Kongresi yeni politikaların sürekliliğini göstermekle kalmamış, aynı zamanda sürekliliği garantiye almış ve personel düzenlemeleri de sürekliliği sağlamıştır.

Beş yıl sonra, Deng hâlâ partiyi nasıl gençleştireceği konusuyla meşguldü. Eylül 1987'de, ekimde yapılacak parti kongresi için planladıkları hakkında bana kısa bir açıklama yapmıştı. 83 yaşında, eksilmemiş bir dinçlikle ve dinlenmiş bir hâlde yaklaşan kongreye, "Reform ve Dış Dünyaya Açılma Konferansı" adını vereceğini söylemişti. Zhao Ziyang, Hu Yaobang'ın yerini alıp Komünist Parti genel sekreteri yapılarak önemli bir mevkiye getirilecekti ve yeni bir başbakan seçimine gereksinim vardı. Deng, Hu Yaobang'ın, muhtemelen 1986'daki öğrenci gösterilerinin bu kadar ileri gitmesine izin verdiği için "bazı hatalar yaptığını" söylemişti, ama Politbüro'da kalmaya devam edecekti. Bu vaziyet, geçmiş dönemdeki uygulamalardan farklı bir yaklaşımdı. Eskiden yüksek mevkilerdeki görevlerinden azledilen yetkililer tüm siyaset sürecinden uzaklaştırılırdı. Daimi Komite'nin hiçbir üyesi ikili bir pozisyonu sürdürmeyecek, üst düzey yetkililerin yeni kuşağa dönüştürülmesi hızlandırılacaktı. Diğer "kıdemliler" emekliye ayrılacaktı.

Deng, artık ekonomik reformlardan siyasi yapısal reformlara döndüğünü açıklıyordu. Bu, ekonomik reformlardan daha zorlu olacaktı, çünkü "milyonlarca insanın çıkarını ilgilendirmekteydi." Komünist Parti ile hükümetin çalışmaları arasındaki bölünme değişecekti. Profesyonel yöneticiler parti sekreterliklerini devraldığında, parti üyelerinin çoğunun iş değiştirmesi gerekecekti.

Fakat politika oluşturmakla yönetmek arasındaki çizgi neredeydi? Deng bu soruyu, ideolojik meselelerin Parti'nin, uygulamaya ilişkin politikaların yöneticilerin konusu olduğunu söyleyerek cevaplıyordu. Bir örnek isteyince, Sovyetler Birliği'ne yönelik bir ittifak değişikliğinin açıkça ideolojik bir mesele olduğunu belirtmişti. Onunla yapmış olduğum çok sayıda görüşmeden edinmiş olduğum izlenim, bunun alışılmış bir konu olmadığı yönündeydi. Daha derinlemesine düşününce, eskiden akla gelmesi söz konusu olmayan böylesi bir düşünceyi öne sürmekle Deng'in Çin'in diplomatik manevra konusunda daha büyük bir özgürlük kazanma amacında olup olmadığını merak etmiştim.

Deng'in siyasi alanda önerdiği şeyin komünist deneyimde bir emsali yoktu. Onun varsayımına göre, Komünist Parti ulusal ekonomi ve siyasal yapı üzerinde hepsini kapsayan bir rol oynamayı sürdürecekti. Ancak Çinlilerin günlük yaşamının ayrıntılarını denetleme pozisyonunu aşamalı olarak terk edecekti. Çinlilerin bireysel girişimlerinin ölçeği genişletilecekti. Bu kapsamlı reformlar, diye devam ediyordu Deng, "sistemli bir şekilde" yürütülecekti. Çin artık istikrarlı bir ülkeydi ve "gelişecekse böyle kalmak zorundaydı." Bu ülkenin yönetimi ve halkı "Kültür Devrimi'nin karmaşasını hatırlıyordu" ve tekrarlanmasına asla izin vermeyecekti. Çin'in reformlarının "bir örneği yoktu," bu kaçınılmaz biçimde "bazı hataların yapılabileceği" anlamına gelmekteydi. Deng, halkın büyük bir çoğunluğunun reformları desteklediğini, ama başarılarını sağlama almak için "cesaret" ve "sağduyuya" ihtiyaç duyduğunu söylüyordu.

Oysa sonunda bunların soyut meseleler olmadığı anlaşılmıştı: Deng çok geçmeden "sistematik" reform programının doğasında olan gerginliklerle yüzleşmek zorunda kalmıştı. Dünyanın büyük kısmı, Çin'in dalga dalga yükselen ekonomik büyüme oranını, yurt dışına gönderilen on binlerce öğrenciyi ve ülke içinde yaşam standardındaki değişimleri hayretle izlerken, yeni akımların ülkeyi çalkaladığına dair ciddi işaretler ortaya çıkmıştı.

Reform sürecinin ilk aşaması planlama sorunlarını piyasa sorunları ile birleştirme eğilimindeydi. Fiyatları gerçek maliyeti yansıtacak hâle getirme girişimi, en azından kısa vadede kaçınılmaz biçimde fiyat artışına yol açmıştı. Fiyat reformu, fiyatlar daha yükselmeden mal stoklayarak kazanç sağlamanın artmasına neden olarak korkunç bir istifçilik döngüsü ve yüksek enflasyona neden olmuştu.

1987 Eylül'ündeki bir toplantıda Zhao Ziyang, gayrisafi yurtiçi üretimin %50'si ile ilgili olarak piyasa güçlerine güvenmeyi gerektiren bir değişimin ana hatlarını belirlemişti. Bunun için teknik ekonomik konuların ötesinde, komuta sisteminin önemli ölçüde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Avrupa devletlerinde olduğu gibi, ekonominin para arzının manipülasyonu ve durgunluğu önlemek için müdahale yoluyla dolaylı olarak denetlenmesi daha fazla vurgulanmaktaydı. Çin'deki merkezî kurumların çoğu kaldırılmalı ve diğerlerinin işlevleri yeniden tanımlanmalıydı. Bu süreci çabuklaştırmak üzere parti üyeliğinin gözden geçirilmesi ve bürokrasinin basitleştirilmesi istenmişti. Bu iş, otuz milyon bireyi kapsadığından ve faaliyetlerinde değişiklik yapılması gereken kişilerce yürütüldüğünden, gözden geçirme işlemi birçok engelle karşılaşmıştı.

Ekonomik reformun göreceli başarısı, daha sonra ortaya çıkacak huzursuzlukların nüvesinde seçmen grupları yaratmıştı. Sonuç olarak hükümet işleri reformlar karşısında tehdit altında olan siyasi kadroların bağlılıklarının azalması ile karşı karşıya kalacaktı.

Çifte fiyat sistemi uygulamak, akraba kayırma ve yozlaşma için yeni yollar açmıştı. Piyasa ekonomisine geçiş, en azından geçici bir dönem için gerçekten de yozlaşma fırsatlarını artırmıştı. Küçülmekte olan, fakat hâlâ çok büyük olan kamu sektörü ve büyümekte olan piyasa ekonomisinin oluşturduğu iki ekonomik sektörün bir arada varoluşu iki tür fiyat yaratmaktaydı. Bu nedenle ilkesiz bürokratlarla girişimciler malları kişisel kazanç sağlama

amacıyla iki sektör arasında rastgele değıştirebilecek pozisyona sahipti. Hiç kuşkusuz Çin'deki özel sektörün kârının bir kısmı, yaygın yolsuzluk ve adam kayırmanın sonucudur.

Adam kayırmacılık, Çin gibi aile odaklı bir kültürde özel bir sorundur. Kargaşa dönemlerinde Çinliler ailelerine dönmüşlerdir. Bütün Çinli toplumlarda ister kıta Çini, ister Tayvan, Singapur ya da Hong Kong olsun, aile üyelerine en üst düzeyde güven duyulur.

Piyasa, kendi huzursuzluğunu kendisi yaratmıştır. Piyasa ekonomisi, zamanla genel refahı yükseltir, ama rekabetin özü birileri kazanırken, başka birilerinin kaybetmesi üzerinedir. Piyasa ekonomisinin ilk aşamalarında kazançların oransız olması muhtemeldir. Kaybedenler, kendi hatalarından ziyade, “sistemi” suçlamaya eğilimlidirler. Çoğu zaman da haklıdır.

Halk zemininde ekonomik reformlar Çinlilerin hayat standartları ve kişisel özgürlükler bağlamındaki beklentilerini yükseltmiş, aynı zamanda çoğu Çinlinin daha açık ve daha katılımcı bir siyasi sistemin çözüm olabileceğine inanmasına yol açan gerginliklerle adaletsizliklere neden olmuştur. Yönetimde de Çin'in siyasi ve ideolojik gidişatı konusunda, giderek daha fazla görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un reformları örneği, çatışmanın dozunu artırmıştır. Çin yönetimindeki bazı kişilere göre, *glasnost* ve *perestroika*, Kruşçev'in “Stalin'in kılıcını” ıskartaya çıkarması gibi tehlikeli sapkınlıklardı. Öğrenciler ve parti yetkilileri dâhil, Çin'in daha genç kuşağına göre, Gorbaçov'un reformları Çin'in kendi yolu için model olabilirdi.

Deng, Hu ve Zhao tarafından denetlenen ekonomik reformlar Çinlilerin gündelik yaşamının yüzünü değıştirmişti. Öte yandan gelir eşitsizlikleri, renkli ve hatta kışkırtıcı giysiler ve “lüks ürünlerin” kutsanışı gibi, Mao döneminde kökü kurutulan kavramların yeniden ortaya çıkışı, gelenekçi komünist kadroları harekete geçirerek, Çin Halk Cumhuriyeti'nin “barışçıl evrimleşme” ile kapitalizm tuzağına çekildiğinden yakınmasına yol açmıştı.

Çinli yetkililerle aydınlar bu çekişmeyi, “kapitalist özgürleşmeye” karşı sıkça gündeme getirilen bir mücadele olarak sıklıkla Marksist düşünceler açısından dile getirirlerken, tartışma en sonunda 19. yüzyıldan beri Çin’i ikiye bölmüş olan sorunlara geri dönmüştü. Çin, yüzünü dışarıya dönerek kaderini mi belirliyordu, yoksa ahlaki niteliklerinden ödün mü veriyordu? Eğer öğreneneceği bir şey varsa, Batı’nın sosyal ve siyasi kurumlarından ne öğrenmeyi hedeflemeliydi?

Tartışmalar, 1988 yılında görünürde ezoterik bir televizyon dizisinin etrafında belirginleşmişti. Çin Merkez Televizyonu’nda yayınlanan altı bölümlük *River Elegy* (Ağıt Nehri) adlı belgesel Çin kültürünün tecrit edilmişliğini ve durgunluğunu anlatmak için suları bulanık ve ağır akışlı Sarı Nehri (Yellow River) metafor olarak kullanmıştı. Geleneksel Konfüçyüsçü kültürle ilgili yakınmaları daha yakın zamanlardaki siyasi gelişmelere ilişkin üstü kapalı eleştirilerle harmanlayan film, Çin’in yüzünü “mavi okyanusa,” yani dış dünya ve Batı kültürüne dönerek kendini yenilemesi gerektiğini anlatmaktaydı. Dizi, Çin yönetiminin en üst düzeyindeki tartışmalar dâhil olmak üzere, ulusal bir tartışmayı da hareketlendirmişti. Gelenekçi komünistler, filmin “karşı devrimci” olduğuna karar vermişler ve her ne kadar bir kez yayınlanmış olsa da yasaklanmasını sağlamışlardır.⁵⁸² Çin’in kaderi ve Batı ile ilişkileri konusundaki kuşaklar süren tartışma yeniden hareketlenmişti.

⁵⁸² Richard Baum, *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping* (Princeton: Princeton University Press, 1994), s. 231-32.

KISIM 15

Tiananmen

1989 YILININ BAŞLARINDA Doğu Avrupa'da ortaya çıkan Sovyet bloğundaki çatlaklar, kasımda Berlin Duvarı'nın yıkılmasına ve en nihayetinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açmıştı. Fakat Çin istikrarını koruyor gibi görünüyordu; dünya ile olan ilişkileri, 1949 yılındaki komünist zaferden ve Halk Cumhuriyeti'nin ilanından bu yana en iyi dönemindeydi. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkilerde büyük gelişmeler kaydedilmişti. Sovyetler'in Afganistan'ı işgalini önlemek için iki ülke işbirliği içindeydi; ABD Çin'e önemli miktarda silah satıyordu; ticaret gelişmekteydi; kabine üyelerinden gemilere kadar her alanda alış-veriş gelişmekteydi.

Hâlâ Sovyetler Birliği'ne başkanlık etmekte olan Mikhail Gorbaçov, mayıs ayında Pekin'i ziyaret etmeyi planlamaktaydı. Moskova, Çin-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesi için, Sovyet kuvvetlerinin Afganistan'dan; Çin sınırındaki Sovyet kuvvetlerinin ve Vietnam'ın Kamboçya'dan çekilmesi gibi, Pekin tarafının öne sürmüş olduğu koşulları önemli ölçüde karşılamıştı. Pekin için düzenli olarak uluslararası konferanslar planlanmaktaydı.

Umulmadık biçimde gelişen bir facia için zemin hazırlayan Çin'in, üç yıl önce katıldığı çok uluslu bir kalkınma örgütü olan Asya Kalkınma Bankası yönetim kurulunun Nisan toplantısı da bunların arasındaydı.

Her şey, 1981 yılında, Deng Hu'nun Komünist Parti'nin en yüksek makamı olan genel sekreterliğe yükselmesini sağlayan Hu Yaobang'ın ölümüyle başladı. 1986'da muhafazakâr muhalifler Hu'yu öğrenci eylemleri karşısında kararsız kalmakla suçlayınca, Deng'in himayesindeki bir başka isim olan Zhao Ziyang genel sekreterliğe getirilirken Hu, Politbüro'nun bir üyesi olarak kalmaya devam etmişti. Politbüro'nun 8 Nisan 1989'daki toplantısında yetmiş üç yaşındaki Hu bir kalp krizi geçirdi. Neye uğradıklarını şaşırان meslektaşları onu hayata döndürüp hastaneye yetiştirdiler. Hastanede tekrar bir kalp krizi daha geçirdi ve 15 Nisan'da öldü.

1976 yılındaki Zhou Enlai'nin ölümü gibi, Hu'nun ölümü de siyaset yüklü bir yas tutma için ortam sağlamıştır. Ne var ki aradan geçen yıllar içinde yapılmasına izin verilen konuşmalardaki kısıtlamalar azalmıştır. 1976'da Zhou'nun yasını tutanlar Mao ve Jiang Qing'e yönelik eleştirilerini eski hanedanlık yönetimine yaptıkları göndermelerle gizlerken, Hu için konuşmalar yapan göstericiler hedeflerindeki kişilerin adlarını vermekteydiler. 1919 yılında Versay Antlaşması'nın adaletsizliğini ve Çin hükümetinin acizliğini protesto etmek amacıyla milliyetçi Çinlilerin gerçekleştirmiş olduğu bir mücadele olan Dört Mayıs Hareketi'nin yaklaşmakta olan yıldönümü nedeniyle de ortam zaten gergindi.⁵⁸³

⁵⁸³ Jonathan Spence, 1989 yılının siyasi anlamı olan birkaç yıldönümünün çakışmasını temsil ettiğine dikkat çeker: bunlar, Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümü, 4 Mayıs Hareketi'nin yedinci yıldönümü, ÇHC'nin kuruluşunun kırkinci yıldönümü ve ABD ile yeniden oluşturulan resmî diplomatik ilişkilerin onuncu yılıydı. Spence, *The Search for Modern China* (New York: W.W. Norton, 1999), s. 696.

Hu'nun hayranları, Tiananmen Meydanı'ndaki Halk Kahramanları Anıtı'na çelenkler ve çoğu eski genel sekreterin kendini siyasi özgürleşmeye adanmışlığını ve reform yanlısı ruhunu öven hüzünlü şiirler bıraktılar. Pekin ve diğer şehirlerdeki öğrenciler yozlaşma, enflasyon, sansür, üniversitelerin koşulları ve partinin "yaşlılarının" perde gerisinden yönetme konusundaki ısrarları ile ilgili şikâyetlerini dile getirmek için bir fırsat yakalamışlardı. Pekin'de çeşitli öğrenci grupları, istekleri hükümet tarafından yerine getirilene dek gösterilerine devam edeceklerini beyan edip yedi talep öne sürdüler. Her talep bütün gruplar tarafından desteklenmemekteydi; birbirinden farklı kırınglıkların benzeri görülmemiş biçimde birleşmesi bir ayaklanmaya doğru tırmanıyordu. Bir gösteri olarak başlayan eylem, yönetimin otoritesine meydan okuyarak Tiananmen Meydanı'nı işgale dönüşmüştü.

Olaylar, ayın başında ne gözlemcilerin ne de katılımcıların hayal edemeyeceği bir düzeye doğru tırmanışa geçmişti. Hükümet karşıtı gösteriler haziranda 341 şehre yayılmıştı.⁵⁸⁴ Göstericiler trenleri ve okulları ele geçirdiler, başkentteki anayolları kapatıldılar. Üniversite öğrencileri Tiananmen Meydanı'nda yerel ve uluslararası gözlemcilerin geniş ölçüde dikkatini çeken ve öğrenci olmayan grupların da katılımını sağlayan açlık grevi başlattılar. Çinli liderler Gorbaçov'u karşılama törenini Tiananmen Meydanı'ndan başka yere almak zorunda kaldılar. Küçük düşürücü bir şekilde Pekin Havaalanı'nda halkın katılımı olmaksızın sessiz bir tören düzenlendi. Bazı haberler, Halk Kurtuluş Ordusu askerlerinin başkentte mevzilenme ve gösterileri bastırma emirlerine karşı çıktığını, hükümet görevlilerinin göstericilerle birlikte sokaklarda yürüdüğünü bildirmekteydi. Siyasi meydan okuma, Çin'in uzak batısındaki Tibetlilerle Müslüman Uygur azınlığın kendi

⁵⁸⁴ Andrew J. Nathan, "Karton Kapaklı Baskıya Önsöz: The Tiananmen Papers-An Editor's Reflections," Zhang Liang, Andrew Nathan ve Perry Link, *The Tiananmen Papers* (New York: Public Affairs, 2001), viii.

kültürel meseleleri üzerine başlattığı tahrikler sonucundaki gelişmelerle daha da belirgin bir hâl aldı.⁵⁸⁵ İslami duyarlılıklara saldırıldığıının iddia edildiği bir kitabın yakın zamanda yayımlanmış olması Uygur olayında etkili olmuştur.

Gelişmeler, senaryosunu artık bilmedikleri bir oyunun karakterleri hâline gelen başrol oyuncularının kontrolünden çıkarken, ayaklanmalar kendi ivmeleri içinde gelişmekteydi. Deng'e göre ayaklanmalar, Çin'in tarihî korkusu olan kaosu ve Kültür Devrimi'nin anılarını harekete geçirmişti. Araştırmacı Andrew J. Nathan içinden çıkılmaz bu güç durumu anlaşılır biçimde şöyle özetlemiştir:

Öğrenciler, tehlikeli bir rejim olduğunu bildikleri şeye karşı ölümcül bir mücadele başlatmamışlardı. Rejim de öğrencilere karşı güç kullanmaktan hoşlanmamıştı. İki taraf da birçok hedefi ve aynı ortak dili paylaşmaktaydı. İletişim eksikliği ve yanlış değerlendirmeler sonunda, iki taraf da diğerini uzlaşma seçeneklerinin giderek azaldığı bir duruma doğru itmişti. Birçok kez çözüm çok yakın gibi görünse de son anda kaybolmuştu. Faciaya doğru gidiş başlangıçta yavaş gibi görünmekle birlikte, sonradan taraflar arasındaki ayrılıkların derinleşmesiyle tırmanış göstermişti. Sonucunu bildiğimiz için bu hikâyeyi gerçek bir trajediden aldığımız bir dehşet duygusuyla okuyoruz.⁵⁸⁶

Burası, Tiananmen Meydanı trajedisine yol açan olayları araştırmanın yeri değil; iki taraf da krizdeki katılımının birbirinden farklı, genellikle birbiriyle çelişen kaynaklarına bağlı olarak farklı algılamalara sahipti. Üniversite öğrencilerinin huzursuzluğu belirli bazı sıkıntıların düzeltilmesi talebi olarak başlamıştı. Fakat tamamen barışçıl bir taleple bile olsa, ülkenin başkentinin ana

⁵⁸⁵ Richard Baum, *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping* (Princeton: Princeton University Press, 1994), s. 254.

⁵⁸⁶ Nathan, "Introduction to *The Tiananmen Papers*," "The Documents and Their Significance," lv.

meydanının işgal edilmesi aynı zamanda hükûmeti aciz gösteren, zayıflatıcı ve dezavantajlı bir duruma sokarak aceleci eylemlere yöneltmeye sürükleyen bir taktiktir.

Ne var ki sonuç konusunda bir tartışma yaşanmamıştır. Birkaç haftalık bir tereddütten ve güç kullanılması konusunda yönetim kademeleri arasındaki görüş farklılıklarından sonra, yönetim 4 Haziran'da kararlı biçimde sert önlemler aldı. Komünist Parti Genel Sekreteri Zhao Ziyang görevden alındı. Haftalar süren iç çekişmelerden sonra Deng ve Politbüro üyelerinin çoğunluğunun kararı ile Halk Kurtuluş Ordusu'na Tiananamen Meydanı'nı temizleme emri verildi. Bunu protestoların çok sert biçimde bastırılması izledi ve her şey televizyonlarda yayınlanıp dünyanın dört bir yanından Gorbaçov ile Çinli liderlerin çok önemli görüşmesini kaydetmek için gelmiş olan medya tarafından dünyaya duyuruldu.

Amerika'nın Açmazları

Uluslararası tepki şiddetliydi. Çin Halk Cumhuriyeti, Batı tarzı bir demokrasi gibi işlediğini hiçbir zaman iddia etmemiştir ve aslında bu yöndeki imaları sürekli olarak reddetmiştir. Şimdi dünya basınında, insan hakları taleplerini keyfi uygulamalarıyla bastıran otoriter bir devlet olarak ortaya çıkmaktaydı. O güne dek yenilikçi biri olarak yüceltilen Deng, artık bir tiran olmakla eleştiriliyordu.

Bu atmosfer içinde, iki ülke arasında oluşturulmuş olan düzenli görüşmeler de dâhil olmak üzere, bütün Çin-ABD ilişkileri geniş bir siyasi çevrenin saldırılarına maruz kalmaktaydı. ABD'nin gelenekçi muhafazakârları, Komünist Parti yönetimindeki Çin'in hiçbir zaman güvenilir bir ortak olmayacağına dair inançlarında kendilerini haklı çıkmış görüyorlardı. Tüm siyasi çevrelerden insan hakları savunucuları çileden çıkmıştı. Liberaler, Tiananmen olayları sonrasının Amerika'ya demokrasiyi yay-

ma misyonunu tamamlamayı yüklediğini ileri sürmekteydiler. Her ne kadar amaçlar farklı olsa da hepsinin eleştirisi, dâhilî kurumlarını değiştirmesi ve insan hakları uygulamalarını teşvik etmesi için Pekin'e yaptırım uygulanması gerektiği yönündeydi.

Başkanlık görevini üstleneli beş aydan az bir süre olan Başkan George H. W. Bush, yaptırımların uzun vadedeki sonuçları konusunda huzursuzdu. Hem Bush hem de Ulusal Güvenlik Danışmanı General Brent Scowcroft, Nixon yönetiminde hizmet vermişlerdi. Deng'le o zaman görevli olduklarında tanışmışlardı; Dörtler Çetesi'nin entrikalarına karşı ve bireylerin menfaati için Amerika ile olan ilişkiyi nasıl savunduğunu hatırlıyorlardı. Onun ekonomik reformlarına hayranlık duymuşlardı.

Başkan Bush, on yıl önceki gergin dönem boyunca Pekin'deki Amerikan İrtibat Bürosu şefi olarak hizmet vermişti. Uzun Yürüyüş'e katılmış, Yan'an mağaralarında hayatta kalmayı başarmıştı, 1960'larda hem ABD hem de Sovyetler Birliği'ne aynı anda meydan okumuş olan bu liderlerin dış baskılara ya da tecrit edilme tehditlerine boyun eğmeyeceklerini anlayacak kadar deneyim sahibiydi. Peki, amaç neydi? Çin hükümetini devirmek mi? Yapısını değiştirmek mi; alternatifi ne olacaktı? Müdahale süreci bir kez başlarsa nasıl sona erecekti? Ve neye mal olacaktı?

Amerika'nın sürdürdüğü diplomasinin demokrasiyi teşvik etmedeki rolü, Tiananmen olayından önce oldukça tartışılmaktaydı. Basit bir ifadeyle bu tartışma idealistlerle gerçekçileri -dâhilî sistemlerin dış politikayı etkilediği ve bu nedenle diplomasi gündemine dâhil edilmesi gerektiğinde ısrar eden idealistlerle, böyle-sine bir gündemin herhangi bir ülkenin kapasitesinin ötesinde olduğunu ileri sürerek bu nedenle diplomasinin öncelikle dış politikalara odaklanması gerektiğini iddia eden gerçekçileri- karşı karşıya getirmekteydi. Etik ilkelerin mutlakları, ulusal çıkarları dengelemek suretiyle dış politika oluşturma olasılıklarıyla karşılaştırılmıştı. Mevcut görüş ayrılıkları fazla belirgin değildi. İdea-

listler, kendi değerlerini uygulamanın yollarını ararken, belirli koşullara sahip bir dünyayı göz önünde bulundurmak zorundaydılar. Gerçekçiler, değerlerin gerçekliğin önemli bir bileşeni olduğunu biliyorlardı. Karar aşamasında, aradaki görüş ayrılıkları nadiren belirgin olup genellikle küçük farklar şeklindeydi.

Çin konusuna gelince mesele, Amerika'nın demokrasinin değerlerinin geçerli olmasını tercih edip etmemesi değildi. Amerikan kamuoyu, tartışmanın bütün tarafları gibi büyük bir çoğunlukla Amerika'nın izlediği Çin politikasını onaylamaktaydı. Mesele, arzu ettikleri sonucu gerçekleştirmek için somut koşullarda ne kadar zaman sonra ne bedel ödemeye hazır olacakları ve kapasitelerinin ne olduğu meselesiydi.

Otoriter rejimlerle mücadele taktikleri konusunda kamusal tartışmalarda başlıca iki hareket tarzı ortaya çıkmaktadır. Bir grup meydan okumayı savunarak neye mal olursa olsun, demokrasi dışı davranışlara ve insan hakları ihlallerine karşı direnmesi yönünde elinden geleni yapması için ABD'ye baskı yapmaktaydı. Bu görüş, en aşırı noktada sorun yaratan rejimlerin değiştirilmesi konusunda bastırmaktaydı; Çin örneğinde ortak çıkarlarla ilgili koşulların sağlanması için, demokrasi yönünde kesin bir hareket yapılması konusunda ısrar etmekteydiler.⁵⁸⁷

Öte yandan karşıt görüş, insan hakları gelişiminin genellikle bir angajman politikası ile daha kolay sağlanabileceğini ileri sürmekteydi. Bir kez güven duygusu oluştuğu takdirde, ortak amaçlar doğrultusunda ya da en azından ortak çıkarlar adına, sivil uygulamalarda değişikliklerin yapılması savunulabilirdi.

Hangi yöntemin uygun olduğu kısmen koşullara bağlıdır. İnsan haklarına yönelik ağır ihlallerin olduğuna ilişkin örnekler

⁵⁸⁷ Koşulluluk ilkesini uygulamak için yapılan girişimlere bir örnek Clinton yönetiminin Çin'in En Çok Kayırılan Ulus ticari statüsünü ülkenin insan hakları sicilindeki değişiklik koşuluna bağlama politikasıdır ki bu konu Kısım 17'de daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

olması durumunda bir ilişkinin sürmesinin yarar getireceğini düşünmek imkânsızdır; Kamboçya'da Kızıl Kınarlar ve Ruanda'daki soykırım buna örnektir. Toplumsal baskı, rejim değişikliğine ya da bir tür görevden feragat etmeye dönüştüğünden, Amerika'nın güvenliğini sağlamak amacıyla ilişkinin devam etmesinin önemli olduğu ülkelere uygulanması zordur. Batılı toplumların aşağılayıcı müdahalelerinin anılarıyla dolu olan Çin için de durum buydu.

Tiananmen krizinin kısa vadedeki sonuçları ne olursa olsun Çin, dünya siyasetinde önemli bir etken olacaktı. Yönetim kendini toparlarsa, Çin ekonomik reform programına devam eder ve giderek güçlenirdi. O zaman Amerika ve bütün dünya bir karar vermek durumunda kalacaktı: Ya yeni ortaya çıkan büyük bir güçle işbirliğine dayalı bir ilişki kurmak için harekete geçecek ya da Çin'i tecrit etmeye çalışıp Amerika'nın değerlerine uyumlu iç politikaları uygulamaya zorlayacaktı. Çin'i tecrit etmek, dış yardım konusundaki tek kaynağı olan Sovyetler Birliği'nin 1959 yılında desteğini çekmesi karşısında boyun eğmemiş bir toplumla uzun vadeli bir çatışmayı başlatırdı. Bush yönetimi hâlâ, göreve gelişinin ilk aylarında Sovyetler Birliği'ni dengelemek için Çin'e gereksinim duyulan Soğuk Savaş dönemi dayanaklarına göre hareket etmekteydi. Ancak Sovyet tehdidi artık azaldığından, Çin ve ABD'yi bir araya getiren Sovyetler Birliği endişesi ortadan kalkacağı için, Çin giderek daha güçlü bir hâle gelen, tek başına hareket eden bir unsur olacaktı.

İster karşı karşıya gelinsin, ister mevcut işbirliği devam etsin, Çin'in dâhilî kurumları üzerindeki Amerikan etkisinin nesnel sınırları vardı. Çin'in büyüklüğüne, kitlesine ve karmaşıklığına sahip bir ülkenin iç gelişmelerine biçim verecek birikime sahip miydik? Merkezî otoritenin çöküşünün on dokuzuncu yüzyılda dış müdahalelerin yol açtığı sivil savaşları yeniden tetiklemesi tehlikesi var mıydı?

Başkan Bush, Tiananmen olaylarından sonra hassas bir durumdaydı. Pekin'deki ABD İrtibat Bürosu'nun eski şefi olarak Çinlilerin, yabancı müdahalesi konusundaki hassasiyetlerini biliyordu. Aynı zamanda Amerikan siyasetindeki uzun kariyerinde Amerika'nın iç politikalarının gerçeklikleri konusunda da basiretliydi. Amerikalıların çoğunun, Demokrat Parti'nin Kaliforniya temsilcilerinden Nancy Pelosi'nin de ifade ettiği gibi, Washington'un "Pekin'deki liderlere öfkesini gösteren açık ve ilkeli bir mesaj yollaması" gerektiğine inandığını biliyordu.⁵⁸⁸ Ancak Bush, ABD'nin Çin ile ilişkisinin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin yönetim sisteminden bağımsız olarak yaşamsal Amerikan çıkarlarına hizmet ettiğini de biliyordu. Soğuk Savaş döneminin en önemli güvenlik meselelerinin bir kısmında, ABD ile yirmi yıla yakın bir zaman işbirliği yapmış olan bir yönetimi karşısına alma konusunda temkinliydi. Daha sonra bu konuda şöyle yazmıştır: "Bu anlaşılır biçimde mağrur, kadim ve içe dönük halk için yabancıların (hâlâ "barbar" ve Çin âdetleri konusunda cahil olarak kabul ettikleri sömürgeciler) eleştirisi bir hakaretti ve onlara karşı alınmış olan önlemler geçmişteki baskılara dönüşmüştü."⁵⁸⁹ Hem sağdan hem de soldan daha sert tedbirler uygulaması yönünde baskılarla karşı karşıya kalan Bush, sözlerini şöyle sürdürmektedir:

İnsan haklarını ya da siyasi reformları görmezden gelemezdik, ama sonsuz bir eleştiri bombardımanı yerine (çoğu Mao'nun ölümünden beri olan) ilerlemeye yönelik adımlarını teşvik etmek için kendi görüşlerimizi basitleştirebilirdik. (...) Benim için sorun, her ne kadar şimdilik ilişkinin "beklemede" kalması gerekse de bir yandan Çin'le ilişkide kalmayı sürdürerek, diğer yandan gördüğü-

⁵⁸⁸ David M. Lampton, *Same Bed, Different Dreams: Managing U.S.-China Relations, 1989-2000* (Berkeley: University of California Press, 2001), s. 305.

⁵⁸⁹ George H. W. Bush ve Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York: Alfred A. Knopf, 1998), s. 89-90.

müz yanlışları nasıl söyleyeceğimiz ve yerinde tepkiyi nasıl vereceğimiz sorusuydu.⁵⁹⁰

Bush, bu gergin ipin üzerinde beceri ve incelikle yürümüştür. Kongre, Pekin'e yönelik cezalandırıcı tedbirleri kabul ettirdiğinde bunların bazılarını yumuşatmıştır. Bu arada, 5 Haziran ve 20 Haziran konusundaki görüşlerini ifade etmek için üst düzeydeki resmî görüşmeleri askıya almış; askerî işbirliği ile polis ve ordu da kullanılan teçhizatın satışını durdurmuş, Dünya Bankası ve diğer uluslararası finansal kuruluşların Çin Halk Cumhuriyeti'ne yeni krediler vermesini onaylamadığını duyurmuştur. Amerika'nın yaptırımları, Avrupa Birliği, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda tarafından atılan benzer adımlar ve dünyanın çeşitli hükümetlerinden gelen kınama ifadeleriyle uyum içindeydi. Kamu baskısını yansıtan Kongre yasal yaptırımları da içerecek biçimde daha sert tedbirlerin alınması ve hâlen ABD'de bulunan Çinli öğrencilerin vizelerini otomatikman uzatacak bir yasa çıkarılması konusunda ısrarlıydı.⁵⁹¹

Geçen on yılın büyük bölümünde fiilen müttefik olarak hareket etmiş olan ABD ve Çin hükümetleri, üst düzey temasların yokluğunun her iki tarafta da yaratmış olduğu karşılıklı suçlamalar ve kırılganlıklarla bağlarını koparmışlardı. Onarılamaz bir hasarı önlemeye kararlı olan Bush, Deng'le olan eski dostluğuna başvurmuştu. 21 Haziran'da bürokrasiyi ve üst düzey görüşmeler konusunda kendi koyduğu yasağı es geçerek Deng'e "bir dost" olarak seslendiği uzun ve şahsi bir mektup kaleme almış-

⁵⁹⁰ *a.g.e.*, s. 97-98.

⁵⁹¹ Kongre ve Beyaz Saray'ın, ABD'de protestolara kaptılmış misafir öğrencilerin Çin'e dönüşte cezaya maruz kalacaklarına dair endişeleri vardı. Bir yandan Başkan, vize uzatma taleplerine ılımlı bakılacağını sinyali verirken, Kongre, başvuru dahi olmadan uzatmaların yapılması için çalışmalara başlamıştı.

⁵⁹² Bush ve Scowcroft, *A World Transformed*, 100.

tır.⁵⁹² Bush, “Çin’in tarihi, kültürü ve geleneklerine duyduğu büyük saygıyı” ustalıkla bir diplomasi diliyle ifade etmiş ve Deng’e Çin’i nasıl yönetmesi gerektiğini dikte eder gibi yorumlanabilecek herhangi bir ifade kullanmaktan sakınmıştır. Bush aynı zamanda, Çin’in en üst düzeydeki liderinin Birleşik Devletler’deki toplumsal öfkeyi Amerikan idealizminin doğal bir uzantısı olarak görmesini beklemiştir:

Sizden, genç ülkemizin temelini oluşturan ilkeleri hatırlamanızı rica ederim. Bu ilkeler konuşma özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, keyfi otoritelerden kurtulma özgürlüğü gibi demokrasi ve özgürlük ilkeleridir. Amerikalıların bakış açısını ve diğer ülkelerdeki olaylara tepki vermesini kaçınılmaz biçimde etkileyen şey, bu ilkelere duyulan saygıdır. Bu, kendini beğenmişlikten ya da diğerlerini bizim inançlarımıza inanmaya zorlama arzusundan kaynaklanan bir tepki değildir; bu, ilkelerimizin kalıcılığına ve evrensel olarak uygulanabilirliğine duyduğumuz inançtan kaynaklanmaktadır.⁵⁹³

Bush, kendi ülkesinin iç siyasetinin etkisinin sınırları içinde hareket ettiğini ileri sürmekteydi:

Geçmişte olup bitenleri tarih kitaplarına bırakacağım, ama tekrar söylüyorum, gösterileri bitiren kargaşa ve kıyımı tüm dünya halklarını gözleriyle gördü. Değişik ülkeler değişik yollarla tepki verdiler. Yukarıda sözünü ettiğim ilkeler doğrultusunda, ABD Başkanı olarak yaptığım uygulamalar kaçınılmazdır.⁵⁹⁴

Bush, Deng’e merhamet göstermesi için çağrıda bulunuyor, bunun Amerikan halkı üzerinde, dolaylı olarak da Bush’a hareket özgürlüğü sağlama konusunda etkili olacağını söylüyordu:

Göstericilerle anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü konusunda Çin’in önceki açıklamalarından geri adım attığı yönünde yapılabilecek bir açıklama, burada çok iyi karşılanacaktır. Gösterilere katılan

⁵⁹³ a.g.e., s. 101.

⁵⁹⁴ a.g.e.

öğrencilere gösterilebilecek her türlü hoşgörü, bütün dünyada takdirle karşılanacaktır.⁵⁹⁵

Bush, bu fikirlerin irdelenmesi için kendisinin bu konular hakkındaki “samimi düşüncelerini açık yüreklilikle anlatmak üzere” ve “mutlak bir gizlilik içinde” üst düzey bir temsilciyi Pekin’e göndermeyi teklif ediyordu. Bush, iki ulusun bakış açısı arasındaki farklılıkları dile getirmekten çekinmemekle birlikte, sözlerini mevcut işbirliğinin devamı için çağrıda bulunarak tamamlıyordu: “Yakın zamanda yaşanan trajik olayların sonuçlarının son on yedi yılda sabırla oluşturulan, son derece önemli ilişkiyi bozmasına izin vermemeliyiz.”⁵⁹⁶

Deng ertesi gün, Pekin’e gelecek Amerikan temsilcisini memnuniyetle karşılayacağını söyleyerek karşılık vermişti. Bu, Bush’un Çin’le olan ilişkiye verdiği önemin ve Deng’e duyduğu güvenin bir ölçüsüydü; böylece Tiananmen Meydanı’nda yaşanan şiddetten üç hafta sonra Bush, Ulusal Güvenlik Danışmanı Brent Scowcroft ile Dışişleri Bakan Yardımcısı Lawrence Eagleburger’i 1 Temmuz’da Pekin’e göndermişti. Bu özel görev, Washington’da sadece bir avuç üst düzey görevli ile ziyaret hakkında şahsen bilgilendirilmek üzere Pekin’den çağırılmış olan Büyükelçi James Lilley’in bildiği, çok sıkı korunan bir sırdı.⁵⁹⁷ Scowcroft ve Eagleburger C-141 tipi numarasız bir askerî uçakla Pekin’e uçtular; varış haberleri o kadar gizli tutulmuştu ki iddiaya göre Çin hava savunma kuvvetleri Cumhurbaşkanı Yang Shangkun’u arayarak bu gizemli uçağı vurup vurmamayı sormuştu.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ a.g.e., s. 102.

⁵⁹⁶ a.g.e.

⁵⁹⁷ Lampton, *Same Bed, Different Dreams*, s. 302.

⁵⁹⁸ Bush ve Scowcroft, *A World Transformed*, s. 105-106. Çin Dışişleri Bakanı Qian Qichen uçağın herhangi bir tehlike altında olmadığını ileri sürerek bu söylentiye karşı çıkmıştır. Qian Qichen, *Ten Episodes in China’s Diplomacy* (New York: HarperCollins, 2005), s. 133.

Uçak yol boyunca yakıt ikmali için durmayı önlemek üzere havada yakıt ikmali yapılabilecek şekilde donatılmıştı ve ekibin Beyaz Saray'la doğrudan temas kurabilmesi için kendi ekipmanını taşıyordu. Görüşme ve yemeklerde hiç bayrak görünmemiş, ziyaretten haberlerde söz edilmemişti.

Scowcroft ve Eagleburger; Deng, Başbakan Li Peng ve Dışişleri Bakanı Qian Qichen ile görüştüler. Deng, Bush'tan övgüyle söz ederek onun dostluğa ilişkin ifadelerine karşılık vermişti, ama ilişkilerin almış olduğu lekeden ABD'yi sorumlu tutuyordu:

Bu, bütün dünyayı sarsan bir olaydır ve Birleşik Devletler'in de bu işe fazlasıyla karışmış olması büyük talihsizliktir. (...) Bu olayların başlangıcından beri, daha iki aydan fazla zaman öncesinden, ABD dış politikasının çeşitli yaklaşımlarının Çin'i köşeye sıkıştırdığını hissediyorduk. Bu bizim bakış açımızdır. (...) çünkü karşı devrimci ayaklanmanın amacı, Çin Halk Cumhuriyeti'ni ve sosyalist sistemimizi devirmektir. Şayet bu amaçlarını gerçekleştirmiş olsalardı, dünya farklı bir yer olurdu. Dürüst olmak gerekirse, bu durum savaşa bile yol açabilirdi.⁵⁹⁹

Bir iç savaşı mı kastetmişti, yoksa canı sıkkın ve öç alma peşinde olan komşularla bir savaşı mı? Ya da ikisini birden mi? “Çin-ABD ilişkileri,” diyordu Deng, “son derece hassas bir durumdadır; hatta tehlikeli bir durumda diyebilirsiniz.” Ceza niteliğindeki Amerikan uygulamalarının “ilişkiyi bozulma noktasına getirdiğini,” ileri sürmekle birlikte, bu ilişkinin hâlâ korunabileceğini ümit ettiğini belirtiyordu.⁶⁰⁰ Sonra bilinen meydan okuma tavrına geri dönerek Çin'in dış baskılardan etkilenmemesinden ve liderlerinin mücadelelerle kazanılmış benzersiz kararlılığından söz ediyordu. “Yaptırımlar umurumuzda değil. Onlardan korkmuyoruz,” diyordu Amerikalı temsilcilere.⁶⁰¹ Amerikalılar “tarihi öğrenmeliydiler:”

⁵⁹⁹ Bush - Scowcroft, “*A World Transformed*”, sayfa 106.

⁶⁰⁰ Adı geçen yayın.

⁶⁰¹ Qian, “*Ten Episodes in China's Diplomacy*”, sayfa 134.

(...) Yirmi iki yılda, yirmi milyondan fazla insanın hayatı pahasına, Komünist Parti'nin liderliğinde Çin halkının yürüttüğü ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile temsil edilen bir savaşı kazandık. (...) Çin Halk Cumhuriyeti için Çin Komünist Partisi'nin temsil ettiği şeyin yerini alabilecek başka herhangi bir güç yoktur. Bu boş bir laf değildir. On yıllar boyunca, tecrübeyle denenmiş ve kanıtlanmış bir şeydir.⁶⁰²

Deng, "(...) Düşümü çözmek onu bağlayana düşer."⁶⁰³ Çin atasözünü kullanarak ilişkileri geliştirme görevinin ABD'ye düştüğünü vurgulamaktaydı. Ayrıca Pekin'in kendi hesabına "isyanın kışkırtıcılarını cezalandırmakta" tereddüt etmeyeceğine de söz vermektedir. "Aksi hâlde, Çin Halk Cumhuriyeti varlığını nasıl sürdürebilirdi?"⁶⁰⁴

Scowcroft, Bush'un Deng'e yazdığı mektupta üzerinde durduğu konuları vurgulayarak cevap vermişti. ABD ile Çin arasındaki sıkı bağlar, iki ülkenin stratejik ve ekonomik çıkarlarını yansıtmaktaydı. Fakat aynı zamanda bu bağlar "farklı kültüre, geçmişe ve anlayışa sahip" iki toplumu birbirine yakınlaştırmaktaydı. Pekin ve Washington, Çin'in televizyonlarda yayınlanan ülke içindeki uygulamalarının Amerikan kamu görüşü üzerinde derin etkiler yaratabildiği bir dünyadaydılar artık.

Scowcroft, ABD'nin tepkisinin, pek kıymet atfedilen değerleri yansıttığını ileri sürmekteydi. Bu değerler, "Amerikalıların inanç ve geleneklerini yansıtmaktaydı." Tıpkı "iki toplum arasındaki farkın" bir parçası olarak, Çinlilerin dış müdahaleler karşısındaki hassasiyetleri gibi. "Amerikan halkının gösteriden anladığı şey, doğru ya da yanlış, Amerikan Devrimi'nden kaynaklanan en değer verdikleri inançlarını yansıtan değerlerin ifade edilmesidir."⁶⁰⁵

⁶⁰² Bush and Scowcroft, "A World Transformed", sayfa 109.

⁶⁰³ Adı geçen yayın, sayfa 107.

⁶⁰⁴ a.g.e.

⁶⁰⁵ a.g.e., s. 107-108.

Scowcroft, Çin'in göstericilere karşı tavrının ülkenin tamamen kendi iç işi olduğunu kabul ediyordu. Bununla birlikte böylesi bir tavrın Amerikan halkında bir tepkiye yol açacağı aşikârdı ki bu tepki "gerçekti ve Amerika başkanının üstesinden gelmesi gereken" bir meseleydi. Bush, ABD ile Çin arasındaki uzun vadeli ilişkinin korunması gerektiğinin önemine inanıyordu. Fakat hükümetinden hoşnutsuzluğunu kesin bir biçimde ifade etmesini talep eden "Amerikan halkının duygularına saygı duymak" zorundaydı. Bu güç durumun aşılabilmesi için iki tarafın da hassasiyet göstermesi şarttı.⁶⁰⁶

Asıl güçlük iki tarafın da haklı olmasından kaynaklanıyordu. Deng kendi rejiminin kuşatma altında olduğunu hissediyordu; Bush ve Scowcroft, Amerika'nın en derin değerlerinin tehdit altında olduğu kanaatindeydiler.

Başbakan Li Peng ve Qian Qichen benzer noktaları vurgulamışlar ve iki taraf somut bir anlaşmaya varamadan ayrılmıştı. Scowcroft, içinde bulundukları güç durumu diplomatların bir çözümsüzlüğü açıklarken çoğu zaman yaptıkları gibi, iletişim hatlarını açık tutmaya yarayan başarılı bir girişim olarak açıklamaktaydı: "Her iki taraf da dürüst ve açıktı. Görüş farklılıklarımızı ortaya döküp birbirimize sunduk, ama aradaki uçurumu kapamadan önce almamız gereken hâlâ çok mesafe var."⁶⁰⁷

Mesele öylece ortada kalamazdı. 1989 sonbaharında, Çin ile ABD arasındaki ilişkiler, temasların yeniden başladığı 1971 yılından bu yana en endişe verici noktadaydı. Hükümet, ilişkilerin bozulmasını istememekle birlikte, bunu önleyecek bir tavır içinde de görünmüyordu. İlişkilerde bir kez bir kopma gerçekleştiğinde, Çin-Sovyetler ihtilafı gibi bir dizi taktiksel anlaşmazlık stratejik bir çatışmaya dönüşerek evrilebilirdi. Bir yandan Amerika diplomatik esnekliğini yitirirken; Çin ekonomik gelişme hızını yavaş-

⁶⁰⁶ a.g.e., s. 107-109.

⁶⁰⁷ a.g.e., s. 110.

latabilir, hatta belki de iç istikrarı üzerinde önemli sonuçlara yol açacak biçimde oldukça uzun bir dönem için reformları terk edebilirdi. Her iki durumda da büyük ölçüde 1980'lerin sonlarında artmış olan birçok alanda, iki yönlü işbirliğini geliştirme ve dünyanın çeşitli yerlerini tehdit eden karışıklıkların üstesinden birlikte gelme fırsatı kaçırılmış olacaktı.

Bu gerginlikler arasında kendi görüşlerimi oluşturmak için, kasım ayında Pekin'e gitmek üzere, Çinli liderlerden gelen daveti kabul ettim. Başkan ve General Scowcroft bu özel ziyaretten haberdardılar. Pekin'e gitmek için ayrılmadan önce Scowcroft, Çin'le ilişkimizin uzun tarihi nedeniyle her yönetim tarafından uygulanan bir prosedür gereği, ilişkilerimizin durumu hakkında beni bilgilendirdi. Scowcroft, Deng'le yapılan görüşmelerle ilgili bilgi verdi. İletmem için özel bir mesaj vermemiştii, ama fırsat olursa, yönetimin görüşlerini destekleyeceğimi umuyordu. Her zaman olduğu gibi, izlenimlerimi Washington'a rapor edecektim.

Tiananmen gösterilerinin sona erme biçimi karşısında çoğu Amerikalı gibi ben de irkilmiştim. Ama çoğu Amerikalıdan farklı olarak Deng'in ülkesini yeniden biçimlendirmek için on beş yıl boyunca üstelenmiş olduğu muazzam görevi gözlemleme fırsatı bulmuştum: Komünistleri merkezîyetçiliğin terk edilmesine ve yenilikleri kabule ikna etmiş; Çin'in geleneksel içe kapalılığını çağdaşlık ve küresel bir dünyaya taşımıştı. Ayrıca Çin-Amerika bağlarını geliştirmek için sürekli çabalarına tanık olmuşum.

Bu ziyaretimde görmüş olduğum Çin, bir önceki ziyaretim sırasında sahip olduğu kendine güveni yitirmiş görünüyordu. Mao döneminde, başta Zhou olmak üzere, bütün Çinli liderler bin yıllık aşkın tarihsel belleğin olgunlaştırdığı bir kendine güvenle hareket ederek ideoloji ve uluslararası konularda değerlendirmelerde bulunurlardı. Deng döneminin ilk yıllarındaki Çin, acılarla dolu Kültür Devrimi'nin anılarının üstesinden kişisel girişime dayalı ekonomik ve siyasi gelişmenin rehberliğinde gelineceğine dair

neredeyse safça bir inanç sergilemekteydi. Ama Deng'in reform programını ilk kez açıkladığı 1978 yılını izleyen on yılda başarıların yanı sıra, bazı olumsuzluklar da yaşanmıştır. Merkezî planlamadan ayrılıp daha özerk bir karar verme mekanizmasına geçiş süreci iki yönden tehlike ile karşı karşıyaydı: Statüko içinde edilmiş menfaatlere sahip, kemikleşmiş bir bürokrasinin direnişi ve sürecin çok uzun olduğunu düşünen sabırsız yenilikçilerin baskıları. Ekonomi alanında merkezîyetçiliğin terk edilmesi siyasi karar mekanizmasında da çoğulculuk taleplerini beraberinde getirmişti. Çin'deki çalkantı bu anlamda yenilikçi komünizmin zorlu açmazlarını yansıtmaktaydı.

Çinli liderler, Tiananmen olayları boyunca siyasi kararlılıklarını korumuşlardır. İç çatışmalardan yaklaşık altı hafta sonra da bu tavır devam etmiştir. 4 Haziran olayları hakkında hiçbir duygusal mazeret işitmedim; bu olaylar, birdenbire ortaya çıkan talihsiz bir kaza gibi değerlendiriliyordu. Dış dünyanın tepkileri ve kendi içlerindeki bölünmeler karşısında sersemlemiş olan Çinli liderler, uluslararası saygınlıklarını yeniden kazanmaya çalışıyorlardı. Çin'in yabancıları köşeye sıkıştırma konusundaki geleneksel becerilerine rağmen, muhataplarını gerçek bir sıkıntı içindeydiler; Amerika'nın herhangi bir maddi çıkarına zarar vermemiş olan ve Çin'in kendi toprakları dışında geçerliliği olmadığını ileri sürdüğü bir olay karşısında, ABD'nin neden gücendiğini anlayamıyorlardı. Amerika'nın insan hakları konusundaki tarihsel yükümlülüğü ile ilgili açıklamaları ya bir tür Batılı "zorbalığı" olarak ya da bizzat kendisi insan hakları sorunlarıyla karşı karşıya olan bir ülkenin asılsız doğruluk gösterisi olarak görülmekteydi.

Görüşmelerimizde, Çinli liderler ABD ile faal bir ilişkiyi yeniden oluşturmaya yönelik temel stratejik hedeflerini izlemişlerdi. Görüşmeler, bir bakıma Zhou ile yapılan ilk görüşmelerin şeklini almıştı. İki toplum işbirliği için bir yol bulacak mıydı? Eğer olur-

sa, bu işbirliği hangi temelde olacaktı? Artık roller değişmişti. Önceki görüşmelerde Çinli liderler komünist ideolojinin ayırt ediciliğini vurgulamaktaydılar. Şimdiyse birbirine uyumlu görüşler için temel arıyorlardı.

Deng, dünya barışının önemli ölçüde Çin'deki düzene bağlı olduğunu öne süren bir ana fikir oluşturmuştu:

Bir gecede her şeyin altüst olması çok kolaydır. Huzur ve düzeni sürdürmek kolay olmayacaktır. Hükümet Tiananmen'de kararlı adımlar atmış olmasaydı, Çin'de iç savaş çıkardı. Ve Çin dünya nüfusunun beşte birine sahip olduğu için, buradaki istikrarsızlık büyük güçleri de içine alan dünya çapında bir istikrarsızlığa neden olurdu.

Tarihin yorumu bir ulusun belleğini yansıtır. Çin'in liderlerinin bu kuşağı için, Çin tarihinin en sarsıcı olayı on dokuzuncu yüzyılda dış dünyayı Çin'i işgal etmeye, yarı sömürgecilik ve sömürgeci rekabete yönlendiren Taiping Ayaklanması gibi, iç savaşlarda çok büyük can kayıplarına neden olan Çin'in merkezî otoritesinin çöküşüydü.

Deng, istikrarlı bir Çin hedefinin yeni bir uluslararası düzene yapısal anlamda katkı sağlayacağını söylüyordu. ABD ile ilişkiler başta geliyordu:

Bu, emekliliğimden sonra diğerlerine açıklamam gereken bir konu.⁶⁰⁸ Cezaevinden salıverildikten sonra ilk yaptığım iş, Çin-ABD ilişkilerinin gelişmesiyle yakından ilgilenmek oldu. Çin-ABD ilişkilerini normale döndürmek için yakın geçmişte olup bitenleri arkada bırakmak benim de arzum. Dostum Başkan Bush'a, Çin-ABD ilişkilerinin geliştiğini onun başkanlık döneminde göreceğimizi söylemeyi umut ediyorum.

⁶⁰⁸ Deng çok kısa süre sonra emekli olmaya niyeti olduğunu açıklamıştı. Gerçekten de, 1992 yılında emekliye ayrılmıştı ama etkili bir arabulucu olarak kabul edilmesi sürmüştür.

Analistler tarafından liberal unsurlar içinde olduğu düşünülen bir parti ideoloğu olan Li Ruihuan'a göre, ilişkilerdeki en büyük engel "Amerikalıların Çin'i, Çin halkının kendini tanıdığından daha iyi tanıdığını düşünmeleri idi." Çin'in asla kabul etmeyeceği şey, ne yapacağının dışarıdan dikte edilmesi idi:

Çin halkı 1840 yılından beri yabancı zorbalığına maruz kalmıştır; o zamanlar Çin yarı feodal bir toplumdur. (...) Mao bütün ömrünü Çin'in, bizlere eşitlik temelinde yaklaşan ülkelerle dost olacağını söylemek için mücadele etmekle geçirmiştir. Mao 1949 yılında, "Çin halkı ayağa kalktı," demiştir. Ayağa kalkmak sözünü Çin halkının diğer uluslarla eşit olacağını kastetmektedir. Başkalarının bize ne yapacağımızı söylemelerinden hoşlanmayız. Ama Amerikalılar başkalarına neyi yapıp neyi yapmayacaklarını söylemekten hoşlanıyorlar. Çin halkı başkalarının emirlerine boyun eğmek istemez.

Dış politikadan sorumlu Başbakan Yardımcısı Qian Qichen'e, Amerika'nın icraatlarını zorlayan iç baskıları ve değerleri açıklamaya çalıştım. Qian bunları dinlemeyecekti. Çin kendi ulusal çıkarlarını belirleme temelinde kendi yolunda hareket edecekti; bunlar yabancılar tarafından dikte edilemezdi:

QIAN: Siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayıp reformları ve dış dünyayla temasları geliştirmeye devam ediyoruz. ABD baskısı altında hareket edemeyiz. Ne olursa olsun, bu yolda ilerlemeye devam edeceğiz.

KISSINGER: Ama benim de söylemek istediğim bu. Bu yolda ilerlerseniz yararlı olabilecek yaklaşımlar ortaya çıkabilir.

QIAN: Çin, ekonomik reformları kendi çıkarları adına başlattı, ABD istediği için değil.

Çin bakış açısına göre uluslararası ilişkiler, ulusal çıkarlar ve ulusal amaçlarla belirlenmekteydi. Eğer ulusal çıkarlara uygunsa, işbirliği mümkün, hatta gerekli olurdu. Çıkarların birbiriyle uyumunun yerine konacak başka bir şey yoktu. Dâhilî yapıların bu süreçle bir bağlantısı yoktu ki bu da Kızıl Kmer'e yönelik tutum

konusunda farklı görüşlerle karşı karşıya kaldığımız bir meseleydi. Deng'e göre, bu ilkeye uyulduğu zamanlarda, ABD-Çin ilişkisi başarılıydı:

Siz ve Başkan Nixon, Çin'le ilişkileri yeniden kurmaya karar verdiğiniz zaman, Çin sadece sosyalizm için değil, aynı zamanda komünizm için de mücadele ediyordu. Dörtler Çetesi, sefaletle götüren bir komünist sistemi tercih ediyordu. O zaman bizim komünizmimizi kabul etmiştiniz. Bu yüzden bugün Çin tarzı sosyalizmi kabul etmemiz için bir neden yok. Devletlerin toplumsal sistemler temelinde ilişkilerini yürüttüğü günler geride kaldı. Artık farklı toplumsal sistemlere sahip ülkeler dostça ilişkiler kurabiliyorlar. Çin ile ABD arasında birçok ortak çıkar bulabiliriz.

Bir Çinli liderin, komünist ideoloji için mücadeleciler rolünden feragat etmesinin, demokratik dünya tarafından olumlu bir gelişme olarak karşılanacağı bir dönem vardı. Şimdi Mao'un mirasçıları ideolojinin çağının geride kaldığını ve ulusal çıkarların belirleyici olduğunu ileri sürerken, seçkin Amerikalılar ulusal çıkarların uyumunu güvenceye almak için demokratik kurumların olması gerektiğinde ısrar etmektedirler. Böylesi bir teklifi tarihsel deneyimle örneklemek güçtü. Birinci Dünya Savaşı başladığında (İngiltere, Fransa ve Almanya dâhil olmak üzere) Avrupa'daki hükümetlerin çoğu esasen demokratik kurumlar tarafından yönetilmekteydi. Buna rağmen Avrupa'nın bir daha kendini asla tam olarak toparlayamadığı bir felaket olan Birinci Dünya Savaşı, tüm seçilmiş parlamentolar tarafından coşkuyla kabul edilmişti.

Ancak ulusal çıkar hesaplarının hiçbirini tartışmasız değildir. Ulusal güç ya da ulusal çıkar, uluslararası ilişkilerin unsurları arasında isabetli biçimde öngörülmesi en zor olanlardan biridir belki de. Savaşların çoğu, güç ilişkileri ile iç baskıların yanlış değerlendirilmesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu dönemde farklı Amerikan yönetimleri, Amerika'nın siyasi idealler konusundaki yükümlülükleri ile barışçı ve verimli bir ABD-Çin

ilişkisi izlenmesi arasında denge sağlanması ikilemine yönelik değişik çözümler ortaya atmışlardır. George H. W. Bush yönetimi, Amerikan tercihlerini anlaşmalar yoluyla genişletmeyi seçerken, Bill Clinton, birinci dönem başkanlığında baskıya başvurmuştur. Her ikisi de dış politikada bir ulusun en yüksek emellerinin tam olarak karşılanamayacağı gerçeği ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Bir toplumun temel yönelimi, nihai hedeflerini tanımlayan değerlerle biçimlenir. Aynı zamanda kapasitesinin sınırlarını kabul etmek devlet adamlığının ölçütlerinden biridir; mümkün olan hakkında bir yargıya varmayı ifade eder. Filozoflar görüşlerinden sorumludurlar. Devlet adamlarıysa düşüncelerini yaşatma becerileri ile yargılanırlar.

Çin büyüklüğünde bir ülkenin iç yapısını dışarıdan değiştirmeye girişimi, pek çok istenmeyen sonuçla karşılaşma ihtimalini de beraberinde getirmiştir. Amerikan toplumu, insan onuruna ilişkin sorumluluğunu asla terk etmemelidir. İnsan hakları ve kişisel özgürlüklerle ilgili Batılı yaklaşımların bin yıl boyunca farklı görüşler çevresinde oluşturulmuş bir topluma doğrudan doğruya uyarlanamayabilir olması bu yükümlülüğün önemini eksiltmez. Diğer taraftan Çinlilerin siyasi kaosla ilgili geleneksel endişesi, sadece Batılı aydınlanmanın “ıslahına” gereksinim duyan, çağı geçmiş, yersiz bir olgu olarak bir kenara bırakılabilir. Çin tarihi, özellikle son iki yüzyılda, siyasi otoritedeki parçalanma ile ortaya çıkan ve bazen artan özgürlükler dolayısıyla oluşan yüksek beklentilerin tetiklediği sayısız toplumsal ve etnik ayaklanma örneğiyle doludur; çoğu kez baskın çıkan en liberal değil, en militan unsurlar olmuştur.

Aynı ilkedен hareketle Amerika ile ilişkide olan ülkelerin, ülkemizin temel değerleri arasında yer alan insan hakları kavramının vazgeçilemez bir değer olduğunu ve Amerikan görüşünün, demokrasinin uygulanışı konusundaki Amerikan anlayışından asla ayrılamayacağını anlamaları gerekmektedir. Bütün bir ilişki-

yi bitirmek pahasına olsa bile, Amerika'nın tepki göstermek zorunda olduğu suistimaller vardır. Bu tür olaylar, Amerikan dış politikasını ulusal çıkar hesaplarının ötesine çekebilir. Hiçbir Amerikan başkanı bunları görmezden gelemez, ama bunları çok dikkatli biçimde tanımlamalı ve beklenmeyen sonuçlar ilkesini aklından çıkarmamalıdır. Hiçbir yabancı lider bunları yadsınamalıdır. Bu suistimallerin nasıl tanımlanıp dengenin nasıl oluşturulacağı, Amerika'nın Çin'le ilişkisinin doğasını ve belki de dünya barışını belirleyecektir.

Her iki tarafın devlet adamları 1989 Kasım'ında bu seçimle karşı karşıya kalmışlardı. Deng, her zamanki pratikliğiyle içişlerine müdahale edilmemesini dış politikanın genel ilkesi hâline getiren yeni bir uluslararası düzen kavramı oluşturulması önerisinde bulunmuştu: "Yeni bir uluslararası siyasi düzen kurmayı düşünmemiz gerektiğine inanıyorum. Yeni bir uluslararası ekonomik düzen oluşturma konusunda fazla yol almadık. Bu nedenle şimdi barışçıl bir arada varoluşun beş ilkesine dayanan yeni bir siyasi düzen için birlikte çalışmalıyız." Bu ilkelerden biri, elbette ki diğer devletlerin içişlerine müdahaleyi menetmektir.⁶⁰⁹

Bütün bu stratejik değerlerin ötesinde çok önemli bir değer belirmektedir. Ulusal çıkar hesapları basit bir matematik formülü değildi. Ulusal saygınlık ve onur da dikkate alınmalıydı. Deng, daha güçlü olan taraf olarak ilk adımı atması gereken ABD ile anlaşmaya varma arzusunu Bush'a iletmem için bana ısrar ediyor-

⁶⁰⁹ Barışçıl bir arada varoluşun beş ilkesi 1954 yılında Hindistan ve Çin tarafından müzakere edilmiştir. Bunlar bir arada varoluş ve farklı ideolojik yönelimlere sahip ülkelerin karşılıklı olarak birbirlerinin iç işlerine müdahale etmemesi ile ilgiliydi.

⁶¹⁰ Deng, Richard Nixon'un 1989'da Pekin'e yaptığı gayri resmî ziyaret sırasında da aynı konuyu dile getirmiştir: "Lütfen Başkan Bush'a geçmişi geride bırakmasını, ABD'nin bir girişimde bulunması gerektiğini ve bu başlangıcı sadece ABD'nin yapabileceğini söyleyin. ABD

du.⁶¹⁰ İşbirliğinde yeni bir evre arayışı insan hakları meselelerini olduğu gibi ortadan kaldırmaya yeterli değildir. Deng'in yeni bir diyalogu kimin başlatması gerektiği konusundaki sorusu sonunda, yine tek bir bireyin -Fang Lizhi adlı bir muhalifin- kaderi hakkında bir diyalog başlatan Deng tarafından cevaplandırılmıştır.

Fang Lizhi İhtilafı

Kasım 1989'daki ziyaretim sırasında, muhalif Fang Lizhi, Birleşik Devletler ile Çin arasındaki ayrılığın sembolü hâline gelmişti. Batı tarzı parlamenter demokrasinin ve insan haklarının belagatli bir savunucusu olan Fang, resmî hoşgörünün sınırlarını zorlayan uzun bir geçmişe sahipti. 1957 yılında sağcı karşıtı kampanyanın bir parçası olarak Komünist Parti'den ihraç edilmiş ve Kültür Devrimi sırasında "gerici" faaliyetlerinden dolayı bir yıl hapis yatmıştı. Mao'nun ölümünden sonra itibarı iade edilen Fang, artan siyasi özgürleşme lehinde konuşarak başarılı bir akademik kariyer sürdürmüştü. 1986 yılındaki demokrasi yanlısı gösterilerin ardından, Fang yeniden kınama aldıysa da reform çağrılarını yaymaya devam etmişti.

Başkan Bush'un 1989 Şubat'ında Çin'i ziyaret ettiğinde, Pekin'de ev sahipliğini yapacağı resmî akşam yemeği için ABD Elçiliği'nin verdiği yemeğe davet edilmesi tavsiye edilenler listesinde Fang da yer almaktaydı. Büyük olasılıkla Çinlilerin Fang'la ilgili görüşlerinin yoğunluğunun farkında olmadıklarından, Beyaz Saray davetli listesini onaylamıştı. Fang'ın davetli listesine alınması

ilk adımı atabilecek güce sahiptir. . . Çin bunu yapamaz. Çünkü güçlü olan Amerika'dır; güçsüz olan, yaralı olan Çin'dir. Çin'in yalvarmasını isterseniz, bu olamaz. Yüz yıl da geçse Çin halkı [size] yaptırımları kaldırmanız için yalvarmaz. . . . Bu konuda yanlış yapan herhangi bir Çinli lider halkın gözünden düşer, Çin halkı onu affetmez." Lampton'un *Same Bed, Different Dreams* adlı çalışmasından alıntı, s. 29.

Çin ve ABD hükümetleri arasındaki sorunları ve yeni Bush hükümeti içindeki anlaşmazlıkları kızıştırmıştı.⁶¹¹ En sonunda elçilik ve Çin hükümeti, Fang'ın Çinli hükümet yetkililerinden uzakta oturtulması konusunda anlaştılar. Yemek gecesi, Çin güvenlik servisi Fang'ın arabasını durdurup toplantıya ulaşmasını engelledi.

Fang, Tiananmen Meydanı gösterilerinde bizzat yer almamasına rağmen, gösterici öğrenciler onun savunmuş olduğu ilkelere sempaticilerdi; bu nedenle Fang'ın hükümetin misillemesinin hedefi olacağına inanılmaktaydı. 4 Haziran müdahalesinin hemen ardından Fang ve karısı, Amerikan Elçiliği'ne başvurarak sığınma talebinde bulunmuştu. Birkaç gün sonra Çin hükümeti "son kargaşanın öncesi ve sonrasında karşı propaganda ve kışkırtıcılık yaptıkları" gerekçesiyle Fang ve karısı hakkında tutuklama emri çıkardı. Hükümet yayınları ABD'nin "bu şiddete neden olan suçluları geri vermesini" talep etmiş, aksi hâlde Çin-ABD ilişkilerinin bozulacağını ifade etmişlerdi.⁶¹² "Onu içeri almaktan başka şansımız yoktu," diyordu Bush günlüğünde. "Ama Çinlileri gerçekten kızdırmıştık."⁶¹³

Fang'ın elçilikteki varlığı sürekli bir gerginlik kaynağıydı: Çin hükümeti, yurt dışında kışkırtıcılık yapacağı endişesiyle en öne

⁶¹¹ Beyaz Saray'daki bazı kişiler Fang Lizhi'nin bizzat eleştirdiği Çinli otoritelerle başkanlık yemeğine davet edilmesinin gereksizce kışkırtıcı bir şey olduğunu savunmaktaydılar. Pekin'deki Amerikan Elçiliğini kapıdaki anlaşmazlık konusunda önceden uyarıda bulunmadığı için suçlamaktaydılar. Aslında Amerika'nın Pekin büyükelçisi Winston Lord Fang'i potansiyel davetliler listesine alarak onu davette bulunması Çin hükümetini dehşete düşürecek ama buna layık olan bir muhalif olarak işaretlemişti.

⁶¹² "ABD Pekin Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığı (Washington)'na telgraf:., SITREP No. 49, 0500 Local (11 Haziran, 1989)," Jeffrey T. Richardson ve Michael L. Evans'ın çalışması *Tiananmen Square, 1989: The Declassified History*, ABD Ulusal Güvenlik Arşivi Electroni Bilgilendirme sayı 16 (1 Haziran 1999), Belge 26.

⁶¹³ Bush ve Scowcroft, *A World Transformed*, s. 99.

çıkan muhalifinin ülkeyi terk etmesine izin verme konusunda istekli değildi; Washington ise büyük olasılıkla ağır bir cezalandırmayla karşı karşıya olan liberal demokrasi savunucusu bir muhalifi iade etme taraftarı değildi. Büyükelçi James Lilley, Washington'a gönderdiği bir telgrafta Fang'dan şöyle söz etmekteydi: "O, bizim 'burjuva liberalizmle' bağımızı sürekli hatırlatan biri olarak bizimledir ve bizi buradaki rejimle anlaşmazlığa düşürmektedir. O, Çin'le insan hakları konusundaki çatışmamızın yaşayan bir simgesidir."⁶¹⁴

Bush, Deng Xiaoping'e 21 Haziran tarihli mektubunda, "Fang Lizhi konusunu" gündeme getirerek bunun "iki ülke arasında sansasyonel bir sorun" olmasından duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. Bush, Fang'a sığınma sağlanmasına ilişkin Amerika'nın kararını uluslararası hukuka ilişkin kabul gören yorumlarına dayanarak savunmuş ve fiziksel bir tehlike ile karşı karşıya olmadığına dair bazı güvenceler verilmedikçe Fang'ı elçilikten dışarı çıkarmayacaklarını söylemiştir. Bush, diğer hükümetlerin benzer sorunları "sessizce sınır dışı etmek yoluyla çıkışlara izin vererek" çözdüklerine işaret ederek konunun sağduyulu bir biçimde çözümlenmesi olasılığını önermiştir.⁶¹⁵ Ama mesele uzlaşılacak gibi değildi ve Fang ile karısı elçilikte kalmıştı.

Pekin'e doğru yola çıkışından önce General Scowcroft'ın verdiği brifing sırasında olay hakkında bilgilendirilmiştim. Bana konuyu gündeme getirmememi belirtmişti, çünkü yönetim bu konuda söylenebilecek her şeyi söylemişti. Ama mevcut politika çerçevesinde Çinlilerden gelecek girişimlere karşılık verebilir-

⁶¹⁴ ABD Büyükelçiliği Pekin, telgraf, "China and the U.S.-A Protracted Engagement," 11 Temmuz 1989, GZLI; Michael L. Evans çalışması *The U.S. Tiananmen Papers: New Documents Reveal U.S. Perceptions of 1989 Chinese Political Crisis*, Ulusal Güvenlik Arşivi Elektronik Bilgilendirme Kitabı (4 Haziran 2001), Belge 11.

⁶¹⁵ Bush ve Scowcroft, *A World Transformed*, s. 101-102.

dim. Tavsiyesine uydum. Fang Lizhi konusunu gündeme getir-medim, muhataplarım da bu konuyu açmadılar. Deng, veda dave-tinde reform konusuyla ilgili birkaç gelişigüzel yorumdan sonra, birdenbire konuyu gündeme getirmiş ve bir paket teklif sunmuş-tu. İlgili görüşmenin geniş bir özeti Tiananmen olayından altı ay sonra Pekin'deki havayı anlatacaktır:

DENG: Başkan Bush'la Fang Lizhi davası konusunda görüştüm.

KISSINGER: Sizin de bildiğiniz gibi olay ortaya çıkana kadar başka-nın bu davetten haberi yoktu.

DENG: Bunu bana söyledi.

KISSINGER: Fang konusunu açtığınız için size bir düşüncemi ifade etmek isterim. Buradaki konuşmalarımın hiçbirinde bu konuyu gündeme getirmediğim, çünkü biliyorum ki bu son derece hassas bir konudur ve Çinlilerin saygınlığını etkilemektedir. Ama şayet onu elçilik dışına çıkarıp ülkeyi terk etmesine izin verilecek bir yol bu-lunursa Amerika'daki en yakın dostlarınızın rahatlayacağını düşün-mekteyim. Daha fazla kışkırtmaya yol açmadan, Amerikan kamu-oyunu etkileyecek bundan daha iyi bir yol yoktur.

Bu noktada Deng koltuğundan kalkıp özel olarak konuşmak istediğinin bir işareti olarak koltuğuyla benim aramda duran mik-rofonu kapattı.

DENG: Bir öneride bulunabilir misiniz?

KISSINGER: Benim önerim onu Çin'den sınır dışı etmeniz yönün-dedir ve biz de her ne şekilde olursa olsun, onu siyasi anlamda kul-lanmamayı hükümet olarak kabul ederiz. Belki onu, ABD Kongresi ve basınıımızdan uzak olacağı İsveç gibi bir ülkeye gitmesi için teş-vik ederiz. Böylesi bir düzenlemenin Amerikan kamuoyunda derin bir etkisi olacaktır.

Deng daha somut güvenceler istiyordu. Amerikan hüküme-tinin Fang'dan Çin yasaları altında işlediği suçlara ilişkin bir "itiraf yazmasını talep etmesi" mümkün müydü ya da "Fang'ın Çin'den sınır dışı edildikten sonra (...) Çin'e karşı olumsuz şey-

ler söylemeyeceğini ya da bir şey yapmayacağını Washington garanti ediyor muydu?” Deng bu talebini Washington’un “Fang ve hâlen ABD’de bulunan diğer Çinli göstericiler tarafından dile getirilen saçmalıkları önleme sorumluluğunu üstlenmesi” şeklinde genişletmekteydi. Deng bir çıkış yolu arıyordu. Ama önerdiği tedbirler, Amerikan hükümetinin yasal otoritesinin ötesindeydi.

DENG: Suçlarını itiraf ettiği bir belge yazmasından sonra onu sınır dışı etmemize ne dersiniz?

KISSINGER: Bunu yaparsa şaşırırm. Bu sabah elçilikteydim, ama Fang’ı görmedim.

DENG: Ama ABD ısrar ederse yapmak zorunda kalacaktır. Bu mesele aralarında sizin bazı iyi dostlarınızın ve benim de dost olarak gördüğüm kişilerin de olduğu ABD elçiliğindeki kişiler tarafından başlatıldı.⁶¹⁶

Amerikan tarafı Fang’dan bir itirafname yazmasını talep eder, sonrasında onu herhangi bir suçlu gibi sınır dışı ederiz ve istediği yere gidebilir. Bu olmadığı takdirde şu fikre ne dersiniz: ABD Fang’ın sınır dışı edilmesinden sonra Çin aleyhine hiçbir şey söyleyip yapmayacağını sorumluluğunu üstlenir. Çin Halk Cumhuriyeti’ne muhalefet etmek için ABD ya da başka bir ülkeyi kullanmamalıdır.

KISSINGER: İlk teklifinizi yorumlamama izin verin. Diyelim ki ondan bir itirafname imzalamasını istedik ve varsayalım başardık; peki elçilikteyken söylediklerini Çin’den gidince söylemezse, ne olacak? İtirafname yazması için Amerikan hükümetinin kendisini zorladığını söylerse, bu herkes için itiraf etmemesinden daha kötü olacaktır. Serbest bırakılması, Çin’in kendine güveninin bir simgesi olur. Birçok muhalifinizin Amerika’da çizdiği Çin karikatürünü yalanlamak anlamına gelir.

DENG: O zaman ikinci teklifi değerlendirin. Fang’ın Çin’i terk ettikten sonra, Çin Halk Cumhuriyeti aleyhine hiçbir şey yapmayacağını ABD teyit etmelidir. ABD bize böyle bir güvence verebilir mi?

⁶¹⁶ Deng bu sözleriyle Winston Lord’u kastediyordu.

KISSINGER: Pekâlâ, sizinle bir dostunuz olarak konuşuyorum.

DENG: Biliyorum. Sizden bir anlaşmanın yükümlülüğü altına girmenizi istemiyorum.

KISSINGER: Mümkün olan şudur ki Amerikan hükümeti Fang'ın hiçbir şekilde, örneğin Amerika'nın Sesi Radyosu ya da başkanın denetleyebileceği hiçbir yerde kullanılmayacağını kabul eder. Ayrıca bunu kendi başına yapmaması için ona tavsiyede bulunacağımıza dair söz veririm. Kendisinin gerek başkan, gerek herhangi bir resmî makam, gerekse bir hükümet kuruluşu tarafından kabul edilmeyeceği konusunda da mutabık kalabiliriz.

Bunun üzerine Deng, yaklaşmakta olan Gorbaçov'la yapılacak ABD zirve toplantısı hakkında bilgi vermek ve Çin-Amerikan ilişkilerini gözden geçirmek üzere özel bir temsilci göndermeyi öneren Bush'tan henüz aldığı mektuptan söz etti. Deng bu fikri kabul etmişti ve bunu etraflı bir çözüm bulmanın bir yolu olarak Fang'la ilgili tartışmalara bağlamıştı:

Fang meselesinin çözüm sürecinde tüm sorunlar için bir paket çözüm bulunması amacıyla diğer sorunlar da gündeme getirilebilir. Durum bu. Bush'tan ilk adımı atmasını istedim, o da benden ilk adımları atmamı istedi. Sanırım bir çözüm paketi bulabilirsek, adımların atılma sırası sorun olmaz.

“Çözüm paketi” Çin Dışişleri Bakanı Qian Qichen'in anılarında şöyle anlatılmaktadır:

(1) Çin, Fang Lizhi ve karısının Pekin'deki ABD Elçiliği'nden ayrılıp ABD ya da üçüncü bir ülkeye girmesine izin verecektir, (2) ABD, kendi uygun bulduğu yollarla Çin üzerindeki yaptırımların kaldırılacağını açıkça duyurmalıdır, (3) Her iki taraf da bir ya da iki ekonomik işbirliği projesi üzerinde anlaşmaya varmak üzere gayret etmelidir, (4) Amerika Birleşik Devletleri gelecek yıl resmî bir ziyaret için [Zhao Ziyang'ın yerine Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne yeni atanan] Jiang Zemin'i davet etmelidir.⁶¹⁷

⁶¹⁷ Qian, *Ten Episodes in China's Diplomacy*, s. 140.

Fang'ın olası sürgün yöntemleri konusunda biraz daha konuşuktan sonra, Deng konuşmanın bu kısmını sona erdirdi:

DENG: Bush bu öneriden hoşlanıp kabul eder mi?

KISSINGER: Bence hoşuna gidecektir.

Çinlilerin konuya alaka ve esneklik göstermesinin Bush'un hoşuna gideceğini tahmin ediyordum, ama ilişkilerin gelişme hızının Deng'in tasarladığı kadar hızlı olabileceğinden kuşkuluydum.

Çin ile ABD arasındaki yenilenmiş bir anlaşma yapılması her şeyden önemli bir hâle gelmişti, çünkü Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki karışıklıkların büyümesi, mevcut üçlü ilişkinin dayanaklarını ortadan kaldıracak gibi görünmekteydi. Sovyet imparatorluğunun dağılmasıyla Çin ile ABD arasındaki başlangıçtaki uzlaşmanın asıl nedenine ne olacaktı? Deng'le görüşmemin akşamında Pekin'den ayrılırken, konunun aciliyeti vurgulanmıştı ve Birleşik Devletler'deki ilk durağımda, Berlin Duvarı'nın Soğuk Savaş dönemi dış politikasının dayanaklarını yok ederek yıkıldığını öğrenmiştim.

Doğu Avrupa'daki siyasi devrimler teklif paketini yutuvermişti neredeyse. Üç gün sonra Washington'a geri döndüğümde, Beyaz Saray'daki bir yemekte Bush'a ve Dışişleri Bakanı James Baker'a Deng'le yaptığım görüşmeyi aktardım. Oysa asıl konu Çin değildi. Beni ağırlayanlara göre o andaki en büyük öneme sahip konu Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 2-3 Aralık 1989 tarihlerinde Malta'da yapılacak olan Bush-Gorbaçov görüşmesiydi. Her iki konu da taktik ve uzun vadeli stratejiler konusunda acilen karar alınmasını gerektirmekteydi. Hâlen yirmi Sovyet tümeninin konuşlandığı Doğu Almanya'nın çöküşüne doğru mu ilerlemekteydik? Her ne kadar artık komünist olmayan bir Doğu Almanya olsa da şimdi iki Alman devleti mi olacaktı? Eğer iki Almanya'nın birleşmesi amaç hâline gelirse, nasıl bir diplomasi izlenmeliydi? Buna ilave olarak olabilecekler karşısında Amerika'nın tutumu ne olmalıydı?

Sovyetler'in Doğu Avrupa'daki çöküşünü çevreleyen müteakip olaylar arasında, Deng'in çözüm paketi daha az çalkantılı bir dönemde elde edebileceği önceliği alamamıştı.

Deng'le görüşmüş olduğum özel görev, Brent Scowcroft ile Lawrence Eagleburger'ın altı ay içinde ikinci kez Pekin'i ziyaret ettiği aralık ortasına kadar ortaya konmamıştır. Bu seferki ziyaret temmuz ayındaki gibi gizli değildi, ama kongre ve basının muhalefetini önlemek için dikkat çekmemeye çalışılmıştı. Ne var ki Çin tarafının Scowcroft ile Qian Qichen'in kadeh kaldırırken yayınladığı fotoğraf ABD'de bir hayli şaşkınlık yaratmıştı. Scowcroft bunu daha sonra şöyle anlatacaktı:

(...) Dışişleri bakanının verdiği karşılama yemeğinin sonunda, kadeh kaldırma ritüeli başladığında, televizyoncular yeniden ortaya çıktılar. Benim için sıkıntılı bir durumdu. Ya devam edip basının deyişimiyle "Tiananmen Meydanı kasapları" ile birlikte kadeh kaldıracaktım ya da kadeh kaldırmayı reddederek ziyaretin bütün amacını tehlikeye atacaktım. Birinci yolu seçtim ve üzülerek söyleyeyim, en olumsuz anlamda anında şöhret oldum.⁶¹⁸

Bu olay iki tarafın birbiriyle çatışan zorunluluklarını göstermişti. Çin kendi halkına tecrit edilmenin sona erdiğini göstermek istiyordu; Washington ise bir anlaşmaya varılana kadar, ülke içindeki muhalefeti önlemek için dikkatleri çekmemeye çalışıyordu.

Sovyetler Birliği tartışması, alışılmış olanın neredeyse tam tersi yönde de olsa, kaçınılmaz olarak Scowcroft ile Eagleburger'ın ziyaretinin büyük kısmını işgal etmişti: Konu artık SSCB'nin askerî tehdidi değil, giderek güçsüzleşmesiydi. Qian Qichen, Sovyetler Birliği'nin dağılışını önceden tahmin etmişti ve Tiananmen olaylarının zirvesindeyken, mayıs ayındaki ziyaretinde Gorbaçov, ekonomik destek istediğinde, Pekin'in duyduğu şaşkınlığı anlat-

⁶¹⁸ Bush ve Scowcroft, *A World Transformed*, s. 174.

mişti. Scowcroft daha sonra bu olayları Çinlilerin tarafından şöyle anlatacaktı:

Sovyetler ekonomiyi çok iyi kavrayamamışlardı; Gorbaçov da ekonomiden ne talep ettiğinin genel olarak farkında değildi. Qian çökmekte olan ekonomiyle milliyetçilik problemlerinin bir karmaşaya yol açacağını önceden tahmin etmişti. “Gorbaçov’un herhangi bir önlem aldığını görmedim,” diye eklemişti. “Gorbaçov, Çin tarafına tüketici gereksinimlerinin karşılanması için başvurdu,” demişti bize. “(...) Onlara tüketim maddeleri temin edebiliriz, karşılığını ham madde olarak ödeyecekler. Ayrıca kredi de istiyorlar. Bunu ilk gündeme getirdiklerinde çok şaşırdık. Onlara bir miktar para vermeyi kabul ettik.”⁶¹⁹

Çinli liderler “çözüm paket”lerini Scowcroft’a sunmuşlar ve Fang Lizhi’nin serbest bırakılması konusunu Amerikan yaptırımlarının kaldırılmasına bağlamışlardı. Yönetim, Fang konusunun bağımsız olarak çözülmesi gereken ayrı bir insani mesele olarak kabul edilmesinden yanaydı.

Romanya’nın komünist lideri Nikolay Çavuşesku’nun kanlı biçimde devrilmesini de kapsayan Sovyet bloğunda devam eden ayaklanmalar Çin Komünist Partisi’ndeki kuşatma duygusunu desteklemekteydi. Doğu Avrupalı komünist devletlerin dağılması aynı zamanda Washington’da, ABD’nin Pekin yönetiminin kaçınılmaz çöküşünü görene dek beklemesi gerektiğini savunanların elini güçlendirmişti. Bu hava içinde her iki taraf da mevcut pozisyonundan adım atacak durumda değildi. Fang konusundaki müzakereler Amerikan Elçiliği aracılığı ile devam edecek ve iki taraf 1990 Haziran’ına, yani “Fang ve karısının ilk sığınma talebinden bir yıl, Deng’in çözüm paketi teklifini ortaya atmasından sekiz ay sonrasına” dek bir anlaşmaya varamayacaklardı.⁶²⁰

⁶¹⁹ Adı geçen yayın, s. 176-77.

⁶²⁰ En sonunda Fang ve karısı bir Amerikan askeri nakliye uçağı ile İngiltere’ye gitmek üzere Çin’den ayrılacaklardı. Daha sonra Fang’ın Arizona Üniversitesi’nde fizik profesörü olacağı ABD’ye taşındılar.

Bu arada 1974 tarihli Jackson-Vanik Düzenlemesi'ne göre "pazar dışı" ülkeler için gerekli olan, Çin'in En Çok Kayırılan Ulus statüsünün yıllık olarak yeniden onaylanması, Çin'in insan hakları konusundaki sicilinin kongre tarafından kınanması forumuna dönüşmüştü. Tartışmanın temelini oluşturan varsayım, Çin'le yapılacak her türlü anlaşmanın Çin'i onaylamak olduğu ve bunun Amerikan demokratik ideallerine aykırı koşullar altında yapılacağıydı; bu nedenle ticari ayrıcalıklar, Çin'in insan hakları ve siyasi özgürlük konularında Amerikan görüşüne yakınlaşması şartına dayandırılmalıydı. Pekin'e bir tecrit duygusu çökmeye, Washington'da bir zafer havası esmeye başlamıştı. 1990 baharında Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Romanya'daki komünist yönetimler yıkıldığında Deng, parti üyelerine karamsar bir uyarıda bulunuyordu:

Herkes açıkça bilmelidir ki mevcut uluslararası durumda, düşmanın bütün dikkati Çin'in üzerinde olacaktır. Sorun yaratmak, bize güçlük çıkarmak ve baskı yapmak için her fırsatı kullanacaktır. Bu nedenle Çin'in istikrara, istikrara ve daha çok istikrara ihtiyacı vardır. Önümüzdeki üç ila beş yıllık dönem, partimiz ve ülkemiz için son derece güç ve önemli olacaktır. Pes etmez ve bunları atlatırsak, davamız hızla ilerler. Eğer çökersek, Çin'in tarihi onlarca yıl, hatta yüzyıl geriye gider.⁶²¹

12 ve 24 Karakter Bildirileri

Bu hareketli yılın sonunda Deng uzun zamandır planladığı emekliliğini gerçekleştirmeyi seçmişti. 1980'ler boyunca görevlinin ölümü ya da Göklerin İradesi'nin kaybıyla sonlanan merkezi iktidar uygulamasını sona erdirmek için, pek çok adım atmıştı. Yaşlılardan oluşan bir danışmanlık heyeti kurmuş, ömür boyu görev hakkına sahip yöneticileri buraya çekmişti. Ben de dâhil zi-

⁶²¹ Richard Evans, *Deng Xiaoping and the Making of Modern China* (London: Hamish Hamilton, 1993), s. 304 .

yaretçilerine kendinin de bu oluşumun başkanlığına gelerek yakında emekli olmaya niyetli olduğunu söylemekteydi.

Deng 1990'ların başlarından itibaren üst düzeydeki görevlerinden aşamalı olarak çekilmeye başlamıştı ki yakın çağda böyle bir şeyi yapan ilk Çinli liderdi. Tiananmen olayları bu kararı hızlandırmış olabilirdi, böylelikle yeni bir lider belirirken, Deng dönüşümü denetleyebilirdi. Aralık 1989'da Brent Scowcroft, Deng tarafından kabul edilen son yabancı ziyaretçi olmuştur. Deng, aynı zamanda kamusal etkinliklere katılmaya da son vermişti. Öldüğü 1997 yılında inzivaya çekilmiş biriydi.

Deng sahneden çekilirken, ardında gelecek neslin yöneticilerine yol gösterecek kurallar bırakarak halefini desteklemeye karar vermişti. Deng bu talimatları Komünist Parti yetkililerine tebliğ ederken, Çin'in klasik tarihinden bir yöntemi seçmişti. Talimatlar kesin, kısa ve özdü. Klasik Çin şiiri tarzında yazılmış olup iki belgeden oluşmaktaydı: 24 karakterlik bir talimatname ve sadece üst düzey görevlilere yönelik 12 karakterlik bir açıklama. 24 karakterlik talimat şöyleydi:

Dikkatle gözlem yap, durumumuzu güvenceye al; işleri soğukkanlılıkla hallet; gücümüzü gizle ve uygun zamanı bekle; dikkat çekme ve asla liderlik iddiasında olma.⁶²²

12 karakterlik açıklama daha sınırlı bir yönetici çevresine dağıtılmıştı. İçeriği şöyleydi:

Düşman birlikleri duvarların dışındalar. Bizden daha güçlüler. Esas olarak savunmada olmalıyız.⁶²³

⁶²² "Deng Initiates New Policy 'Guiding Principle,'" FBIS-CHI-91-215; ayrıca bkz. ABD Savunma Bakanlığı, "Military Power of the People's Republic of China: A Report to Congress Pursuant to the National Defense Authorization Act Fiscal Year 2000" (2007), 7, <http://www.defense.gov/pubs/pdfs/070523-china-military-powerfinal.pdf>.

⁶²³ "Deng Initiates New Policy 'Guiding Principle,' FBIS-CHI-91-215.

Kime ve neye karşı savunma? Çoklu karakter bildirileri bu konuda suskundu; olasılıkla Deng hitap ettiği kitlenin ülkenin durumunun içeride ve özellikle uluslararası bağlamda kötüye gittiğini sezgisel olarak anlayabileceğini varsaymaktaydı.

Deng'in sözleri bir bakıma olası düşman güçler tarafından kuşatılmış olan tarihî Çin'i hatırlatmaktaydı. Yeniden canlanma dönemlerinde, Çin kendini kuşatanlara hükmederdi. Düşüş dönemlerinde zaman kazanmaya çalışır, sahip olduğu kültür ve siyasi disiplinin hak ettiği büyüklüğü yeniden kazanmasını sağlayacağından emin olurdu. 12 karakter bildirisi Çin'in yöneticilerine tehlikeli zamanların geldiğini söylemekteydi. Dış dünya, bu kendi hâlinde, ama evrensel; azametli, ama zaman zaman kaos dönemleri yaşayan bu eşsiz yapıyı alt etme konusunda her zaman güçlük çekmişti. Şimdi kadim bir halkın yaşını başını almış lideri ülkesinin kendini yenileme girişimi içinde olduğu kadar kuşatılmış da olduğunu hissederek toplumuna son talimatlarını vermektedir.

Deng halkını harekete geçirmek için kolayca yapabileceği gibi, halkının duygularına ya da Çin milliyetçiliğine hitap etmeye kalkışmamıştır. Bunun yerine onun kadim değerlerine başvurmuştur: Sıkıntılı dönemler karşısında sakinlik; yüksek analiz becerisi; ortak bir amacın izlenmesinde disiplin. Deng'in gördüğü en büyük güçlük, 12 karakter bildirisinde tarif edilen sorunların atlatılmasından ziyade, tehlike alt edildikten sonra gelecek için hazırlanmaktı.

24 karakter bildirisi bir zayıflık anı için bir yol gösterici mi, yoksa kalıcı ilke olma amacı mı taşıyordu? O sırada Çin'in reform girişimi iç kargaşaların sonuçlarıyla yabancı ülkelerin baskılarının tehdidi altındaydı. Ama bir sonraki aşamada, reformlar başarıya ulaştığında, Çin'in büyümesinin dünyanın endişelerinin bir başka yönünü tetikleme olasılığı söz konusuydu. Bu nedenle uluslararası camia, Çin'in egemen bir güç olma yolun-

da ilerlemesini engellemenin yollarını arayabilirdi. Bu büyük bunalım sırasında Deng, asıl büyük tehlikenin Çin'in sonunda yeniden canlanması üzerine gelebileceğini kestirmiş olabilir miydi? Böyle düşünülecek olursa, Deng halkını "gücümüzü gizle ve uygun zamanı bekle" ve "asla liderlik iddiasında olma" sözleriyle ısrarla uyarmıştı.

Kargaşanın ve tecridin en az seviyede seyrettiği noktada, Deng pekâlâ hem Çin'in kendini bu geçici bunalım içinde tüketeceğinden hem de Çin'in geleceğinin gelecek kuşağın liderlerinin kendine aşırı güvenmenin tehlikelerini fark etmeleri gereğine bağlı olduğundan endişe duymuş olabilirdi. Bildiri, Çin'in yaklaşmakta olan sancılarını mı işaret etmekteydi, yoksa artık yeteri kadar güçlendiğinde 24 karakter ilkesinin uygulanabileceğine mi? Bu kitabın bu sorulara cevabı, daha çok Çin-Amerikan ilişkisinin geleceğine bağlıdır.

KISIM 16

Ne Tür Bir Reform?

Deng'in Güney Turu

1989 HAZİRAN'INDA, üç yıl önce Deng tarafından parti genel sekreterliğine atanmış olan Zhao Ziyang, Komünist Parti'nin önde gelenleri arasında da ayrılığa neden olarak krizi yönetme konusundaki tutumu nedeniyle tasfiye edildi. Şanghay Parti sekreteri Jiang Zemin, Komünist Parti başkanlığına yükseltildi.

Jiang'ın karşı karşıya olduğu kriz, Halk Cumhuriyeti tarihinin en karmaşık sorunlarından biriydi. Dışarıdan gelen ticari yaptırımlar, içeride ise ülke çapındaki huzursuzlukların arasında sıkışıp kalan Çin bir başına kalmıştı. Komünizm, Kuzey Kore, Küba ve Vietnam haricinde dünyadaki bütün ülkelerde dağılma sürecini yaşamaktaydı. Önde gelen Çinli muhalifler sığınma, dertlerini dinleyecek dostlar ve organize olmak için özgülük elde ettikleri yurt dışına kaçmışlardı. Tibet ve Sincan için için kaynıyordu. Dalay Lama yurt dışında ağırılanmaktaydı; Tiananmen olayları ile aynı yılda uluslararası camianın bütün dikkatinin Tibet'in özerkliği konusuna yoğunlaştığı dönemde, Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştı.

Her toplumsal ve politik kargaşa döneminden sonra, yönetim için en ciddi sorun birleşme duygusunun yeniden nasıl canlandırılacağı konusudur. Ama hangi ilkeler adına? Çin'deki reformlar konusunda krize yönelik iç tepkiler, dışarıdaki yaptırımlardan daha tehdit ediciydi. Politbüro'nun muhafazakâr üyeleri ki Deng, Tiananmen krizi boyunca onların desteğine gereksinim duymuştur, Deng'i kriz karşısında uyguladığı "evrimci siyaset" nedeniyle suçluyorlar ve geleneksel Maocu gerçeklere dönülmesi için Jiang'a baskı yapıyorlardı. Kültür Devrimi'ne son verilmesi gibi, görünürde gayet iyi oluşturulmuş politikaları geri almaya çalışacak kadar ileri gitmişlerdi. Deng Liqun ("Küçük Deng" diye de bilinir) adında bir Politbüro üyesi şöyle konuşmuştu: "Eğer liberalleşmeye, kapitalist reformlara ve açılımlara karşı kararlı bir mücadele başlatmayı başaramazsak, sosyalist amacımız tahrip olunacaktır."⁶²⁴ Deng ve Jiang, bu görüşün tamamen karşındaydılar. Onlara göre Çin'in siyasi yapısı ancak reform programının hızlandırılmasıyla ivme kazanabilirdi. Yaşam standardının yükseltilmesini ve üretimin artırılmasını sosyal istikrarın en temel güvencesi olarak görmekteydiler.

Bu atmosfer içinde Deng, son büyük halk hareketi için çekildiği köşesinden 1992 yılında ortaya çıktı. Ekonomik liberalleşme ve Jiang'ın yenilikçi liderliğine halk desteği sağlamak üzere, Güney Çin'de bir "nabız yoklama turuna" çıkmaya karar verdi. Reform girişimleri duraklamış, hamisi olduğu kişiler parti hiyerarşisi içinde muhafazakârlar karşısında gerilemişken, seksen iki yaşındaki Deng, kızı Deng Nan ve birkaç yakın dostunun da olduğu heyette, aralarında 1980'lerin reform programı dâhilinde oluşturulmuş Özel Ekonomi Bölgeleri'nden ikisi olan Shenzen ve Zhuhai'nin de bulunduğu güney Çin'deki ekonomi merkezlerine doğru bir tur düzenledi. Bu tur, "Çin karakteristiklerini taşıyan

⁶²⁴ Richard Baum, *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping* (Princeton: Princeton University Press, 1994), s. 334.

sosyalizm” yararına reform için bir haçlı seferiydi ve serbest piyasa için bir görev, yabancı yatırımcılar için bir faaliyet alanı, bireysel girişimler için bir çağrı anlamını taşımaktaydı.

O sırada Deng’in resmî bir unvanı ya da görevi yoktu. Buna rağmen Çin’in uzun vadeli ekonomik hedefleri ile entelektüel gelişmesini sağlamak için vatandaşlarını gayretlerini ikiye katlamaya teşvik ederek gezgin bir hatip gibi okullarda, ileri teknoloji tesislerinde ve kendi reformlarının diğer simgelerinde boy gösterdi. O zaman muhafazakâr unsurlar tarafından kontrol edilmekte olan ulusal basın, başlarda bu konuşmaları görmezden geldi. Ama Hong Kong basınındaki açıklamalar eninde sonunda filtreden geçerek anakara Çini’ne geldi.

Deng’in “Güney Turu” zamanla neredeyse efsanevi bir önem kazanacak, konuşmaları bir sonraki yirmi yıl boyunca Çin’in siyasi ve ekonomik uygulamalarının taslağını oluşturmaktı. Bugün bile Çin’deki ilan panoları Deng’in Güney Turu’ndan görüntüler ve sözlerinden alıntılar sergilemektedir ki bunlar arasında Deng’in meşhur sözü “Gelişme mutlak prensiptir,” sözü de yer almaktadır.

Deng reform programını, Çin’in sosyalist mirasına ihanet etmek olduğu suçlamasına karşı savunmaya başlamıştı. Ekonomik reform ve gelişmenin özünde “devrimci” eylemler olduğunu savunmaktaydı. Reformları terk etmenin Çin’i bir “çıkılmaz sokağa” götüreceğini söyleyerek uyarmaktaydı. “Halkın güven ve desteğini kazanmak için” ekonomiyi serbestleştirme programı “yüz yıl” devam etmek zorundaydı. Reform ve dışa açılımın 1989 yılında Çin’e iç savaşı önleme imkânı sağladığında ısrar ediyordu. Kültür Devrimi’ni, bir hatanın ötesinde, bir tür iç savaş olarak tanımlayarak kınadığını tekrarlamaktaydı.⁶²⁵

⁶²⁵ “Excerpts from Talks Given in Wuchang, Shenzhen, Zhuhai and Shanghai: January 18-February 21, 1992,” *Selected Works of Deng Xiaoping*, cilt 3, (Beijing: Foreign Languages Press, 1994), s. 359.

Mao Çini'nin varisi piyasa ilkelerini, risk almayı, özel girişimi ve verimlilikle girişimciliğın önemini savunmaktaydı. Deng'e göre kâr ilkesi Marksizme karşı alternatif bir teoriyi yansıtmaktan ziyade, insan doğasının bir gözlemiydi. Hükümet, girişimcileri başarılarından dolayı cezalandırdığı takdirde, halkın desteğini kaybederdi. Deng'in tavsiyesi, Çin'in daha "cüretkâr" olması, çabalarını ikiye katlaması ve "denemeye cesaret etmesi" yönündeydi: "Ayakları bağı kadınlar gibi hareket etmemeliyiz. Bir şeyin yapılması gerektiğinden emin olduktan sonra denemeye cesaret etmeli ve yeni bir yol açmalıyız. (...) Kim başarıdan yüzde yüz emin olduğunu ve risk almadığını iddia etmeye cesaret edebilir?"⁶²⁶

Deng, reformlarının Çin'i "kapitalist yola" sürüklediği eleştirilerini kabul etmemektedir. Maocu telkinle geçen onlarca yılı reddederek bilinen özdeyişini hatırlatmakta, önemli olanın öğretisi değil, varılan sonuç olduğunu söylemektedir. Çin, yabancı yatırımdan da korkmamalıdır:

Şu aşamada, Çin'deki yabancı kaynaklı şirketlerin mevcut yasa ve uygulamalar çerçevesinde para kazanmasına izin verilmektedir. Ama hükümet bu şirketlerden vergi almakta, işçiler maaş almakta, biz de teknoloji ve yönetimle ilgili bilgileri öğrenmekteyiz. Ayrıca onlardan yeni pazarlar açma konusunda bize yardımcı olacak daha çok bilgi de edinebiliriz.⁶²⁷

Deng en sonunda Komünist Parti içindeki "sol" kanada, yani bir anlamda tarımsal komünlerin oluşturulması sırasında Mao'nun "infazcısı" olduğu dönemlerdeki kendi geçmişine saldırdı: "Hâlen sağ ve sol eğilimlerden etkilenmekteyiz. Fakat bunlardan en derin köklere sahip olanı "sol" dur. (...) Parti tarihinde, bu eği-

⁶²⁶ a.g.e., s. 360.

⁶²⁷ a.g.e., s. 361.

limler vahim sonuçlara yol açmıştır. Bazı güzel şeyler bir gecede yok edilmiştir.”⁶²⁸

Deng, ulusal onurlarına seslenerek yurttaşlarını kıskırtıp Çin'i komşu ülkelerin büyüme düzeyini yakalamaya teşvik etmekteydi. Deng'in 1992'de övdüğü, kırsal kesimdeki tüketicilere götürülmesi gerekli olan “dört büyük eşya” (bir bisiklet, bir dikiş makinesi, bir radyo ve bir kol saati) düşünülürse, Güney Turu'ndan bu yana geçen yirmi yıldan kısa sürede Çin'in ne kadar ileri gitmiş olduğu görülebilir. Çin ekonomisinin “her birkaç yılda bir yeni bir aşamaya ulaşabileceğini” açıklıyor ve Çinlilerin “akıllarını özgürleştirip özgürce hareket etmeye” cesaret etmesiyle Çin'in başarılı olacağını söylüyordu.⁶²⁹

Bilim ve teknoloji kilit unsurlardı. Deng, 1970'lerdeki yenilikçi konuşmalarını tekrarlayarak “aydınların, çalışan sınıfın parçası olduğu” görüşünde ısrar etmekteydi; bir başka deyişle onlar da Komünist Parti üyeliğine seçilebilirlerdi. Tiananmen destekçileri ile ilgili bir öneriyle sürgündeki aydınların Çin'e geri dönmeleri konusunda bastırdı. Eğer özel bilgi ve beceriye sahipler, önceki eylemlerine bakılmaksızın içtenlikle karşılanacaklardı: “Bilmelidirler ki eğer katkıda bulunmak istiyorlarsa, yurda dönmeleleri kendileri için çok daha iyi olacaktır. Uyumlu çabaların Çin'in bilimsel, teknolojik ve eğitim çalışmalarının sürecini hızlandıracığını umarım. (...) Hepimiz ülkemizi sevmeli ve gelişmesine yardımcı olmalıyız.”⁶³⁰

Çoğu zaman acımasızlıkla kuruluşuna yardımcı olduğu ekonomik sistemi, şimdi parçalarına ayıran seksenlik devrimcinin görüşlerindeki muazzam değişikliklerdi bunlar. Deng, iç savaş sırasında Yan'an'da Mao'nun yanında hizmet verirken, elli yıl sonra kendi dayatmış olduğu devrimin ıslah edilmesi için ülkeyi do-

⁶²⁸ a.g.e., s. 362-363.

⁶²⁹ a.g.e., s. 364-365.

⁶³⁰ a.g.e., sayfa 366.

laşacağına ilişkin hiçbir emare göstermemişti. Kültür Devrimi'yle ters düşene kadar, Mao'nun kararlılığıyla tanınan başlıca yardımcılarında biri olmuştu.

Yıllar içinde aşamalı bir değişim gerçekleşmişti. Deng iyi yönetimin kriterlerini refah ve sıradan insanın gelişimi çerçevesinde yeniden tanımlamaktaydı. Hızlı gelişmeye bu bağlılık, daha önceleri yerilen kapitalist dünyada geçerli yöntemleri kabullenmeyi gerektirse de aynı zamanda azımsanmayacak ölçüde bir milliyetçiliği de içermektedir. Daha sonraları Deng'in çocuklarından biri, Amerikalı bilim insanı ve ABD-Çin ilişkileri konusunda Ulusal Komite Başkanı David Lampton'a şunları söylemişti:

1970'lerin ortasında babam, Çin'in çevresindeki küçük ejderha ekonomileri (Singapur, Hong Kong, Tayvan ve Güney Kore'den oluşan Asya Kaplanları, Asya'nın Dört Küçük Ejderhası isimleriyle de bilinirler) inceliyordu. Yıllık yüzde 8 ila yüzde 10 oranında büyüyorlardı ve bu ekonomiler Çin karşısında ciddi bir teknolojik üstünlüğe sahiptiler. Onları geçip bölgede ve nihayetinde dünyada hak ettiğimiz yeri almış olsaydık, Çin onlardan daha çabuk büyürdü.⁶³¹

Bu görüş doğrultusunda Deng, Amerika'nın birçok ekonomik ve sosyal prensibini kendi reform programının bir parçası olarak savunmaktaydı. Ama sosyalist demokrasi olarak adlandırdığı şey çoğulcu demokrasiden çok farklı bir şeydi. Batılı politik ilkelerin Çin'de kaosa neden olacağına ve gelişmeyi köstekteyeceğine inanmaktaydı.

Bununla birlikte otoriter bir rejimin gerekliliğini benimsemiş olsa da kendi görevini iktidarı bir başka kuşağa devretmek olarak görmekteydi; öyle ki eğer gelişme planı başarılı olursa, bu kuşak kendi siyasi anlayışını geliştirmek zorunda kalacaktı. Deng reform programının başarısının demokratik bir gelişme için teşvik-

⁶³¹ David M. Lampton, *Same Bed, Different Dreams: Managing U.S.-China Relations, 1989-2000* (Berkeley: University of California Press, 2001), xi.

leri ortadan kaldıracağını umuyordu. Ama gerçekleştirmek üzere olduğu değişikliklerin eninde sonunda şimdilik boyutları öngöremeyen siyasi sonuçlara götüreceğini kavramış olmalıydı. Bunlar haleflerinin şimdi karşı karşıya olduğu sorunlardı.

Deng 1992 yılında yakın gelecek için görece makul hedefler belirlemişti:

Çin tarzı sosyalizm yolunda ilerlemeye kararlıyız. Kapitalizm birkaç yüzyıldır gelişmeye devam etmekte. Biz sosyalizmi kaç yıldır kuruyoruz? Ayrıca yirmi yılı da boşa harcadık. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan yüz yıl sonra Çin'i bir derecede gelişmiş bir ülke hâline getirebilirsek, bu olağanüstü bir başarı olacaktır.⁶³²

Bu 2049 yılında olacaktı. Gerçekte Çin çok daha iyisini bir kuşakta yaptı.

Mao'nun ölümünün ardından on yıldan fazla zaman sonra sürekli devrim görüşü yeniden ortaya çıkmaktaydı. Ama bu ideolojik coşkuya değil, kişisel girişime dayalı; kendi kendine yeten değil, dış dünyaya bağlı bir ekonomi politikasını ön gören farklı bir sürekli devrimdi. Ve bu devrim Mao'nun yapmaya çalıştığı gibi, her ne kadar onun düşündüğünün tam tersi yönde de olsa, Çin'i temelinden değiştirecekti. Güney Turu'nun sonunda Deng'in kendi görüşlerine sahip yeni nesil liderlerin ortaya çıkmasına dair dileğini açıklamasının nedeni budur. Komünist Parti'nin mevcut liderlerinin çok yaşlı olduğunu söylüyordu. Artık hepsi altmışını geçmiş olduğundan karar vermekten çok sohbet etmeye uygundu. Onun yaşındaki insanların kenara çekilmesi gerekiyordu ki bu, onun gibi eylemci biri için acı veren bir itiraftı.

Emekliye ayrılmakta ısrar etmemin nedeni yaşlılığımda hata yapmak istemeyişimdir. Yaşlı insanların büyük güçleri olduğu kadar büyük zayıflıkları da vardır. Örneğin, inatçılığa eğilimlidirler ve bunun farkına varmaları gerekir. Yaşlandıkları ölçüde daha ılımlı

⁶³² *Selected Works of Deng Xiaoping*, cilt 3, s. 370.

olmaları ve ileri yaşlarında hata yapmamak için dikkatli olmaları gerekir. Genç yoldaşlar seçerek onları yükseltmeli ve yetişmelerine yardımcı olmalıyız. (...) Onlar olgunluğa eriştiğinde rahatça dinleniriz.⁶³³

Deng'in sözlerinin içerdiği gerçekçilikte ileri yaştan kaynaklanan bir melankoliyle, savunduğu ve planladıklarının verdiği meyveleri göremeyecek olmanın bilinci vardı. O kadar çok kargaşa görmüş, zaman zaman da kargaşaya sebep olmuştu ki bırakacağı mirasın bir istikrar dönemi olmasını istiyordu.

Güney Turu, Deng'in son kamu hizmetidir. Onun ilkelerinin gerçekleştirilmesi Jiang Zemin ve yardımcılarının sorumluluğu oldu. Daha sonra Deng tam anlamıyla inzivaya çekildi. 1997 yılında öldü ve ondan sonra Jiang durumunu iyice pekiştirdi. Sıra dışı başbakan Zhu Rongji'nin yardımıyla Deng'in Güney Turu mirasını o kadar başarılı bir biçimde uyguladı ki görev süresinin dolduğu 2002 yılında bunun doğru yol olup olmadığına dair herhangi bir tartışma olmadığı gibi, gelişen dinamik bir Çin'in dünya düzeni ve küresel ekonomi üzerindeki etkisi de tartışılır olmuştu.

⁶³³ a.g.e., s. 369.

KISIM 17

Yeni Bir Uzlaşmaya Doğru Giden Hız Treni Jiang Zemin Dönemi

TIANANMEN OLAYLARININ ertesinde, Çin-ABD ilişkisi kendini başa dönmüş bir hâlde bulmuştu. 1971-72 yıllarında ABD Çin'le uzlaşmanın yollarını arıyordu; o zamanlar Kültür Devrimi son aşamasındayken, Çin'le ilişkilerin barışçıl bir uluslararası düzen kurmanın merkezinde olduğuna ve Çin'in radikal rejimi konusundaki Amerikan tereddütlerinin üzerinde olduğuna kanaat getirmişti. Şimdi ABD, Çin'e bazı yaptırımlar dayatmaktaydı ve Çinli muhalif Fang Lizhi, Pekin'deki ABD elçiliğine sığınmıştı. Ayrıca dünya üzerindeki demokratik kurumlar tarafından memnuniyetle karşılanan Çin'in dâhilî yapısıyla ilgili reformlar Amerika'nın başlıca siyasi hedefi hâline gelmişti.

Jiang Zemin'le Şanghay'ın belediye başkanı olarak hizmet verdiği zaman tanıştım. Onun, ülkesini bir felaketten çıkararak Çin'in yükselişini belirleyen şaşkınlık verici bir enerji patlamasına ve yaratıcılığa götürecek bir lider olacağını ummamıştım. Başlangıçta kuşkulu olsa da insanlık tarihindeki en büyük kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla artışını başarmış, Hong Kong'un barışçıl bir şekilde geri dönüşünü sağlamış, Çin'in ABD ve diğer

lkelerle ilişkilerini yeniden kurmuş ve Çin'i bir küresel ekonomik güç olma yoluna sokmuştur.

Jiang'ın yükselişinden kısa bir süre sonra, 1989 Kasım'ında Deng bana yeni genel sekreterle ilgili takdirlerini vurgulama çabası içindeydi:

DENG: Genel Sekreter Jiang Zemin'le tanıştınız; gelecekte de karşılaşma fırsatınız olacak. Kendine ait fikirleri ve üstün nitelikleri olan bir adamdır kendisi.

KISSINGER: Kendisinden çok etkilendim.

DENG: Gerçek bir aydın.

Dışarıdaki gözlemcilerden çok azı Jiang'ın başaracağını düşünüyordu. şanghay parti sekreteriyken şehrindeki eylemleri ölçülü bir biçimde yönetmesiyle beğeni kazanmıştı: Etkili bir liberal gazeteyi daha krizin başlarındayken kapatmış, ama sıkıyönetim uygulamayı kabul etmemişti; böylelikle şanghay'daki gösteriler kan dökülmeden yatıştırılmıştı. Ama parti genel sekreteri olarak genellikle geçici bir figür ve belki görece liberal unsurlar (rneğin parti ideoloğu Li Ruihuan) ile muhafazakâr grup (rneğin Başbakan Li Peng) ortası bir aday olduğu düşünmekteydi. Kendine ait bir seçmen grubundan yoksundu ve kendinden öncekilerin aksine etkileyici bir yönetici havasına sahip değildi. Devrimci ya da askerî sicile sahip olmayan ilk Çinli komünist liderdi. Onun liderliği, kendinden sonrakiler gibi, bürokratik ve ekonomik performansından kaynaklanmaktaydı; mutlak değildi ve Politbüro içinde bir mutabakatı gerektirmekteydi. Örneğin genel sekreterliğe getirildikten sekiz yıl sonrasına, yani 1997 yılına kadar dış politikada kendi egemenliğini oluşturmamıştı.⁶³⁴

⁶³⁴ bkz. David M. Lampton, *Same Bed, Different Dreams: Managing U.S.-China Relations, 1989-2000* (Berkeley: University of California Press, 2001), s. 293, 308.

Önceki Çinli liderler kendilerine Marksist materyalizm ile Çin'in Konfüçyüsçü geleneğinin kalıntılarından oluşan bir karışım ile ruhban sınıfına yakışır, mesafeli bir hava verirlerdi. Jiang, farklı bir model çiziyordu. Filozof-kral Mao, yüksek memuriyetteki Zhou ya da ulusal çıkarların mücadelelerle yoğrulmuş koruyucusu Deng'den farklı olarak Jiang, cana yakın bir aile üyesi gibi davranmaktaydı. Samimi ve teklifsizdi. Mao, muhataplarına psikolojik sezgilerinin yeterliliğiyle ilgili bir sınava giren öğrenciler gibi davranıp tanrısal bir eda ile konuşurdu. Zhou, görüşmelerini doğal bir nezaket ve Konfüçyüsçü bilgeliliğin üstün zekâsıyla yürütürdü. Deng, konu dışı sözlerin zaman kaybı olduğunu düşünür, görüşmelerde konu dışına çıkmazdı.

Jiang, filozofça bir üstünlük iddiasında değildi. Gülümser, güler, fıkralar anlatır ve muhataplarıyla bir bağ kurmak için onlara dokunurdu. Yabancı diller konusundaki yeteneği ve Batı müziği bilgisiyle gurur duyardı. Yabancı ziyaretçileriyle görüşürken, konuşmasında bir konuyu vurgulamak için sürekli olarak İngilizce, Rusça, hatta Rumence deyimleri bir araya getirirdi; hatta Çinlilerin zengin klasik atasözlerinden birdenbire, "Tango iki kişiyle yapılır," gibi Amerikan gündelik konuşmasına ait ifadelere geçiş yapardı. Durum uygunsa, resmî olmayan toplantılarda -arada bir de resmî olanlarda- rahatsızlık verici bir konuyu değiştirmek için ya da samimiyetini göstermek için, birdenbire şarkı söylemeye başlayarak toplantıyı kesebilirdi.

Çinli liderlerin yabancı ziyaretçilerle görüşmeleri danışmanlar ve genellikle hiç konuşmayan, çok ender olarak başkanlarına bazı notlar ileten, not alan kişilerden oluşan bir grup eşliğinde gerçekleşir. Jiang ise tam tersine beraberindekileri bir Yunan korosuna çevirmeye eğilimliydi; ortaya bir fikir atar, sözü tamamlamayı danışmanlarından birine bırakırdı; bunu öylesine doğallıkla yapardı ki insan kendini Jiang'ın başkanlığındaki bir ekiple konuşur gibi hissedirdi. Çok bilgili ve iyi eğitim almış biri olan Jiang,

muhatabını kendisini sarmalamış gibi görünen iyi niyet havasının içine çekmeye çalışırdı; en azından yabancılara karşı böyle davranırdı. Muhataplarının, hatta yardımcılarının görüşlerine kendi görüşleri kadar önem verdiği bir diyalog oluştururdu. Bu bakımdan Jiang, karşılaştığım Çinli liderler arasında Orta Krallık kişiliğine en az sahip olanıydı.

Jiang'ın Çin'in ulusal liderlerinin arasında üst kademelere yükselmesiyle ABD Dışişleri Bakanlığı'nın kendi içinde yayınladığı bir raporda ondan "(...) nazik, enerjik, zaman zaman abartılı davranışlarıyla göze çarpan," biri olarak söz edilip "1987 yılında Şanghay Ulusal Bayramı kutlamalarında şeref locasında patlayan flaşlar ve sigara dumanı arasında ayağa kalkarak *Enternasyonal Marşı*'nın canlı bir versiyonunda senfoni orkestrasını yönettiği" bir olay da örnek olarak verilmişti.⁶³⁵ Nixon'un 1989 yılında Pekin'e yaptığı şahsi ziyaret sırasında, beklenmedik bir anda ayağa kalkıp Gettysburg Hitabesini (Gettysburg Address) İngilizce olarak ezberden okumuştı.

Bu tür bir teklifsizliğe gerek Çin, gerekse Sovyet komünist liderler arasında pek rastlanmaz. Çok sayıda yabancı Jiang'ı küçümsemiş, onun samimi tarzını ciddiyet eksikliği olarak değerlendirmişti. Oysa gerçek tam tersidir. Jiang'ın cana yakınlığı, çizeceği çizgiyi çok daha kesin biçimde tanımlamak üzere tasarlanmıştı. Ülkesinin hayati çıkarları ile ilgili bir konu olduğuna inandığında, aynı ataları gibi kararlı biri olabilirdi.

Jiang, Çin'in Orta Krallık tarzı bir uzaklık ya da egemenlik-tense, uluslararası bir sistemin içinde olması gerektiğini anlayacak kadar geniş görüşlüydü. Bunu Zhou da gayet iyi anlamıştı,

⁶³⁵ Dışişleri Bakanlığı İstihbarat ve Araştırma Dairesi, "China: Aftermath of the Crisis" (27 Temmuz 1989), 17; Jeffrey T. Richardson ve Michael L. Evans'ın "Tiananmen Square, 1989: The Declassified History" adlı çalışmaları. Ulusal Güvenlik Arşivi, Elektronik Bilgilendirme Kitabı-sayı 16 (1 Haziran 1999), Belge 36.

tıpkı Deng gibi. Ama Zhou, Mao'nun bunaltıcı varlığı nedeniyle bunu sadece kısım kısım uygulayabilmişti; Tiananmen olayları da Deng'in başladığı işi yarıda bırakmasına neden olmuştu. Jiang'ın nezaketi ve hoş tavırları hem Çin'in kendi yaralarını iyileştirip hem de uluslararası camiadaki imajını yumuşatmaya yardımcı olacak, Çin'i yeni bir uluslararası düzene sokma ve uluslararası güveni yeniden sağlama yolunda ciddi ve hesaplı bir girişimdi. Jiang, gösterişli tavırlarıyla eleştirenleri yumuşatırken, uluslararası tecridi kırmaya ve kendi sistemini Sovyetler'in kaderini paylaşmaktan alıkoymaya çalışan bir yönetimin etkin yüzünü temsil etmekteydi.

Jiang, tanıdığım en yetenekli dışişleri bakanlarından biri olan Qian Qichen ve ekonomik politika üretme alanında ender rastlanır bir zekâ ve kararlılığa sahip, sonradan başbakan olan başbakan yardımcısı Zhu Rongji sayesinde, uluslararası hedeflerini gerçekleştirme konusunda çok şanslıydı. Her iki adam da Çin'in geçerli siyasi kurumlarının ülkenin çıkarlarına en iyi şekilde hizmet ettiği görüşünün yılmaz savunucusuydu. Aynı zamanda ikisi de Çin'de devam eden gelişmenin uluslararası kurumlar ve dünya ekonomisiyle ve çoğu zaman Çin'deki politik uygulamalar konusunda yüksek sesli eleştiriler yapmaktan kaçınmayan Batı dünyası ile bağları derinleştirmeyi gerektirdiğine inanmaktaydı. Meydan okurcasına bir iyimserlikle Jiang'ın yolunu izleyen Qian ve Zhu, genellikle kuşkucu ve eleştirel yaklaşımlarla karşılanan geniş kapsamlı dış ziyaretler, uluslararası konferanslar, söyleşiler, diplomatik ve ekonomik diyalogları büyük bir kararlılık ve güler yüzlü tavır içinde sürdürmüşlerdi. Çin'in gerçeklerine karşı saygısız olduğu düşünülen bir Batı dünyası ile ilişki kurma projesi Çinli gözlemcilerin tamamının hoşuna giden bir şey değildi; benzer biçimde Batı'nın siyasi beklentilerini karşılamakta yetersiz olan bir Çin'le sıkı bağlar kurma çabaları Batılı gözlemcilerin tamamı tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Devlet adamlığı, mut-

lak olan şeylerin değil, belirsizliklerin idare edilişiyle değerlendirilmeyi gerektirir. Jiang, Qian, Zhu ve üst düzey yardımcıları ülkelerini tecrit edilmişlikten çıkarmayı ve kuşkucu Batı dünyası ile Çin arasında hassas bağlar oluşturmayı başarmışlardı.

1989 Kasım'ında, göreve gelişinden kısa bir zaman sonra, Jiang beni bir görüşme için davet etmişti; bu görüşmede olayları yeniden geleneksel diplomasi objektifinden değerlendirdiyordu. Çin'in kendi ülkesi içindeki bir gözdağına gösterdiği tepkinin neden ABD ile ilişkilerinin bozulmasına yol açtığını anlayamıyordu. "Çin ile ABD arasında Tayvan sorunu dışında önemli bir sorun yok," diyerek ısrar etmekteydi. "Sınır anlaşmazlıklarımız yok; Tayvan konusuyla ilgili olarak Şanghay Bildirisi ile iyi bir formül oluşturuldu." Çin'in, kendi ülkesindeki ilkelerin ülke dışında da geçerli olması gibi bir talebinin olmadığını vurgulamaktaydı: "Devrim ihraç etmiyoruz. Ama her ülkenin toplumsal sistemi bizzat kendisi tarafından seçilmelidir. Çin'deki sosyalist sistem bizim kendi tarihsel konumumuzdan gelmektedir."

Her ne olursa olsun, Çin ekonomik reformlarını sürdürecekti: "Çin'e göre bu kapı her zaman açıktır. ABD'den gelecek her olumlu yaklaşıma aynı şekilde karşılık vermeye hazırız. Pek çok ortak çıkarımız var." Ama reform gönüllü olmalıydı, dışarıdan dikte edilemezdi:

Çin tarihi göstermiştir ki baskı ne denli büyük olursa, direnç de o kadar büyük olur. Ben bir doğa bilimleri öğrencisi olduğumdan her şeyi doğa bilimleri yasalarına göre yorumlamaya çalışırım. Çin'de 1,1 milyar insan var. Büyük bir ülke ve oldukça fazla devinirliğe sahip. Onu ileri itmek kolay değildir. Eski bir dost olarak sizinle samimi konuşuyorum.

Jiang, Tiananmen Meydanı krizi ile ilgili düşüncelerini paylaşmaktaydı. Çin yönetiminin "olaya zihinsel olarak hazırlıklı olmadığını" ve Politbüro'nun işin başlangıcında bölünmüş olduğunu söylüyordu. Onun yorumuyla olayların az sayıda kahramanı

vardı; bunlar ne öğrenci liderleri ne de Jiang'ın tanımıyla acınacak biçimde etkisiz ve beklenmeyen bir meydan okuma karşısında bölünmüş olan Komünist Parti'ydi.

Yaklaşık bir yıl sonra, 1990 Ekim'inde Jiang'ı tekrar gördüğümde, ABD ile ilişkiler hâlâ gergindi. Fang Lizhi'nin salıverilmesini sağlamak için bizim yaptırımları hafifletmemizi şart koşan çözüm paketinin uygulaması ağır ilerliyordu. Soruna bakıldığında, hayal kırıklıkları olması bir bakıma sürpriz değildi. Amerikalı insan hakları savunucuları evrensel kabul ettikleri değerlerde ısrarlıydılar. Çinli yöneticiler Çin'in çıkarlarıyla ilgili kendi anlayışlarına dayalı bazı düzenlemeler yapmaktaydılar. Amerikalı eylemciler, özellikle bazı sivil toplum kuruluşları alınan kısmi önlemlerle amaçladıkları şeylerin yerine getirilmesini kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Onlara göre, Pekin'in vermiş olduğu ödünler, onların amaçlarının pazarlık konusu olduğu ve bu nedenle evrensel olmadığı anlamına geliyordu. Eylemciler siyasi değil, etik hedefleri vurguluyorlardı; Çinli liderlerse, sürmekte olan siyasi süreç ve hepsinden önemlisi, gerilimi sonlandırıp "normal" ilişkilere dönmeye odaklanmıştı. Normale dönüş, eylemcilerin tam olarak karşı çıktıkları ya da şarta bağlı olmasını istedikleri şeydi.

Son zamanlarda tartışmalarda geleneksel diplomasiyi "iş bitirici" (traditional/transactional) olarak niteleyip reddeden aşağılayıcı bir tanım yer almaya başlamıştı. Bu yaklaşıma göre, demokratik olmayan devletlerle uzun vadeli yapıcı ilişkileri sürdürmek tanımı gereği mümkün değildi. Bu görüşün savunucuları, gerçek ve sürekli barışın demokratik devletlerden oluşan bir birliği gerektirdiği öncülünden yola çıkmaktaydı. Ford ve yirmi yıl sonraki Clinton yönetimlerinin Jackson-Vanik yasa değişikliğinin uygulanması ile ilgili Kongre'de uzlaşma sağlayamamasının nedeni buydu; kaldı ki Sovyetler Birliği ve Çin ödün vermeye hazır görünmektaydı. Eylemciler atılan kısmi adımları reddetmekte ve kararlılıkla nihai hedeflerine ulaşacaklarını ileri sürmektaydılar.

Jiang bu konuyu 1990 yılındaki görüşmemizde gündeme getirdi. Çin, ABD ile ilişkileri geliştirme arzusuyla hareket ederek yakın zamanda “bir dizi önlem almıştı.”

Bu önlemlerden bazıları, Pekin ve Tibet’te sıkıyönetimin kaldırılması gibi, tamamen Çin’in iç meseleleri olan konulardır. İki nedenden dolayı bu konular üzerinde çalışmaktayız. Birincisi bu konular Çin’in iç istikrarının kanıtıdır. İkincisi bu tedbirleri ABD-Çin ilişkileri için daha iyi koşullar sağlayabilme adına kullandığımızı saklamıyoruz.

Jiang’a göre attıkları bu adımlar karşılığını bulmamıştı. Pekin, Deng’in önerdiği çözüm paketinde kendi üzerine düşeni yapmıştı, ama Amerikan kongresinin yeni talepleriyle karşılaşmıştı.

Demokratik değerler ve insan hakları Amerikan inancının temelini oluşturur. Ancak her değerde olduğu gibi, bu değerlerin de mutlak bir karakteri vardır ve bu durum genel olarak dış politikanın yürütmek zorunda olduğu nüans unsuru için bir sorundur. İlişkinin tüm alanlarında gelişme sağlanmasının başlıca koşulu, yönetim konusunda Amerikan ilkelerinin benimsenmesi olursa, çözümsüzlük kaçınılmazdır. Bu noktada her iki taraf da kendi yönetim ilkelerinin buyruklarıyla ulusal güvenlik taleplerini dengelemekle yükümlüdür. Pekin’de ilkelerin sert biçimde reddiyle karşı karşıya kalan Clinton yönetimi, bu kısımda daha sonra göreceğimiz gibi, tutumunda değişiklik yapmayı seçmişti. O zaman sorun ABD ile muhatapları arasındaki önceliklerin düzenlenmesine dönüşmüştür, bir başka deyişle geleneksel diplomasi “iş bitirici” diplomasiye dönüşmüştü, hatta bir anlamda kartlarını açık oynamaya...

Bu, yapılması gereken ve geçirilemeyecek bir seçimdir. Amerikan değerlerinin yaygınlaştırılması gerektiğine dair olan görüşleri yönünde mücadele veren kişilere saygı duyarım. Fakat dış politika, amaçları olduğu kadar araçları da tanımlamak zorundadır ve eğer bu araçlar uluslararası yapının hoşgörüsünün

ya da ulusal güvenlik için önemli olduğu kabul edilen bir ilişkinin ötesine geçiyorsa, bir seçim yapılması zorunludur. Yapmamız gereken şey seçimin doğasını küçümsemektir. Amerikan tartışmalarından çıkacak en iyi sonuç iki yaklaşımın birleştirilmesidir: “İdealistler” için, bu ilkeleri uygulamak adına zamana ihtiyaç olduğunun ve dolayısıyla zaman zaman şartlara uyum göstermenin gerekli olduğunun kabul edilmesi; “gerçekçiler” için, değerlerin kendi gerçekliklerine sahip olduğunun ve işlevsel politikalar içinde oluşturulması gerektiğinin kabul edilmesi. Bu tür bir yaklaşım, her iki kampta mevcut olan geçişleri görmemizi sağlayacaktır. Bu hedef, genellikle uygulamada anlaşmazlık tutkusuna yenik düşmektedir.

Amerikan iç çekişmeleri 1990’larda Çinli liderlerle yapılan görüşmelerde yeniden ortaya çıkmıştır. Komünizmin ülkelerinde kazandığı zaferden kırk yıl sonra, Çinli liderler bir zamanlar komünist politikanın kutsal ilkelerinden biri olan değerlerin sınırlar ötesine yansıtılmasını reddeden bir uluslararası düzeni savunurlarken, ABD kendi değerlerinin baskı ve teşvik yoluyla evrensel olarak uygulanabilirliğinde ısrar etmekteydi ki bu da bir başka ülkenin iç meselelerine müdahale anlamına geliyordu. Ma-o’nun mirasçısının egemen devletler temelinde oluşturulmuş bir uluslararası sistemin doğası hakkında, onlarca yıl önce yazdığım gibi, bana ders veriyor olduğu gerçeği ilginç bir tesadüftü.

Jiang, 1990 ziyaretimi tam olarak böylesi bir konuşma için kullanmıştı. O ve diğer Çinli liderler Çin ve ABD’nin Avrupa’da 1648 yılından beri geçerli olan geleneksel devlet sistemine benzer yeni bir uluslararası düzen için birlikte çalışması gerektiğinde ısrarlıydılar. Başka bir deyişle ülkelerin iç uygulamaları dış politikanın kapsamı dışında olacaktı. Devletlerarası ilişkiler, ulusal çıkar ilkeleri ile yönetilmeliydi.

Bu sav tam olarak Batı’nın yeni siyasi yaklaşımının başından atmaya çalıştığı şeydi. Yeni yaklaşım, dünyanın insan hakları ko-

nusunda uluslararası kuralların, egemen devletlerin geleneksel imtiyazlarından üstün olduğu bir “egemenlik sonrası” döneme girdiğinde ısrar etmekteydi. Buna karşılık Jiang ve yardımcıları Çin’in melez sosyalizmi ile “halk demokrasisini” kabul eden ve ABD’nin Çin’e büyük bir güç olarak eşit koşullarda davrandığı çok kutuplu bir dünya arayışındaydılar.

Daha sonra, Eylül 1991’deki Pekin ziyaretim sırasında Jiang, geleneksel diplomasi ilkeleri konusuna geri dönmüştü. Ulusal çıkarlar Çin’in işlerini yönetme biçimine tepki vermekten önemliydi:

İki ülkenin çıkarları arasında büyük bir aykırılık yoktur. İlişkilerin yeniden normale dönmemesi için bir neden bulunmamaktadır. Ortada karşılıklı saygı olursa, birbirimizin iç işlerine karışmaktan sakınırsak ve ilişkilerimizi eşitlik ile karşılıklı çıkar ilkesi temelinde yürütebilirsek, o zaman bir ortak çıkar bulabiliriz.

Jiang, Soğuk Savaş dönemindeki rekabetin azalmasıyla birlikte, “günümüz koşullarında devlet ilişkilerinde ideolojik faktörlerin önemli olmadığını” ileri sürmekteydi.

Pekin’in güç yapısının hassas iç düzenlemeleri her zaman bir belirsizlik taşıdığı için, bu durum henüz tam bir netlik kazanmamıştı, ama Jiang 1990 Eylül’ündeki ziyaretimi Deng’in bütün görevlerini devralmış olduğunu iletmek için kullanmıştı:

Deng Xiaoping, ziyaretinizden haberdardır. Benim aracılığımla size hoş geldiniz demekte ve selamlarını iletmektedir. Ayrıca Deng, Başkan Bush’un kendisine yazmış olduğu mektuptan söz etmiş ve bu konuda iki noktaya temas etmiştir. Birincisi genel sekreter olarak benim, sizin aracılığınızla Başkan Bush’a selamlarını iletmemi talep etmiştir. İkincisi geçen yıl emekliye ayrılmasından sonra, bütün bu işlerin yönetimini genel sekreter olarak bana emanet etmiştir. Başkan Bush’un Deng Xiaoping’a yazmış olduğu mektuba karşılık verme niyetinde değilim, size söylediklerimi her ne kadar ben dile getiriyor olsam da bu sözler Deng’in söylemek istediklerini yansıtmaktadır.

Jiang'ın benden iletmemi istediği şey, Çin'in yeteri kadar ödün vermiş olduğu ve artık ilişkileri geliştirme sorumluluğunun Washington'a ait olduğuydu. "Çin tarafından bakacak olursak, iki ülke arasındaki dostluk her zaman değerli olmuştur," diyordu Jiang. Artık Çin ödün verme sırasını savmıştı: "Çin tarafı kendi payına düşeni yaptı. Uğraştık ve elimizden gelenin en iyisini yaptık."

Jiang, Çin'in baskılardan etkilenmeme gücünü ve her türlü yabancı zorbalık karşısındaki korkusuzluğu gibi, Mao ve Deng'in artık geleneksel hâle gelen düşüncelerini tekrarlamaktaydı. Ayrıca Pekin'in de tıpkı Washington gibi, halkının siyasi baskısıyla karşı karşıya olduğunu öne sürmekteydi. "Bu diğer bir nokta, umarız Amerikan tarafı bu gerçeği göz önünde bulundurur. Şayet Çin, Amerikan tarafından benzer karşılıklar görmeden tek taraflı adımlar atacak olursa, bu durum Çin halkının hoşgörüsünü aşar."

Çin ve Dağılan Sovyetler Birliği

Bütün bu tartışmaların altında yatan nedenlerden biri de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıydı. Mikail Gorbaçov, Tiananmen krizinin başlangıcında Pekin'de bulunuyordu, ama Çin'in iç çatışmalarla sarsıldığı sıralarda, Sovyet yönetiminin temeli, tüm dünyanın televizyon ekranlarında ağır çekimde, âdeta gerçek zamanlı olarak çökmekteydi.

Gorbaçov'un içinde bulunduğu açmaz, Pekin'inkinden çok daha fazla sıkıntılıydı. Çin'deki anlaşmazlıkların konusu Komünist Parti'nin nasıl bir yönetim sergilemesi gerektiği idi. Sovyetler'deki tartışmalar, Komünist Parti'nin yönetimde olup olmamasıyla ilgiliydi. Gorbaçov, siyasi reformlara (*glasnost*) ekonominin yeniden yapılandırılmasından (*perestroika*) daha çok öncelik vererek kaçınılmaz biçimde komünist yönetimin meşruluğu konusunda tartışmalara neden olmuştu. Gorbaçov, her tarafa nüfuz etmiş olan durağanlığın farkındaydı, ama yerleşik hâle gelmiş han-tallığını kırabilecek beceri ya da hayal gücünden yoksundu. Sis-

tem içinde yer alan yönetimle ilgili değişik kurumlar zamanla sorunun bir parçası hâline dönüşmüştü. Bir zamanlar devrimin aracı olan Komünist Parti çok ayrıntılı bir komünist sistem içinde yaptığı işi anlamayan, işlevsiz bir denetçi kurum hâline gelmişti. Teorik olarak ulusal doğruluğu sağlama sorumluluğu taşıyan komünist seçkinler, ayrıcalıklı bir yüksek memur sınıfına dönüşmüş, kendi çıkarlarını korumaya odaklanmışlardı.

Glasnost, perestroika ile çatışmaktaydı. Gorbaçov, kendisini biçimlendirmiş olan ve sahip olduğu mevkii borçlu olduğu sistemin çöküşünü hızlandırmıştır. Ama bunu yapmadan önce barışçıl bir arada varoluş kavramını yeniden tanımlamıştı. Önceki liderler bu kavramı onaylamışlar, Mao da bu konu üzerinde Kruşçev ile tartışmıştı. Ama Gorbaçov'un öncülleri barışçıl bir arada varoluş kavramını nihai hesaplaşma ve zafer yolunda geçici bir dönem olarak savunmuşlardı. Gorbaçov 1986 yılındaki 27. Parti Kongresi'nde bu kavramı komünizm ve kapitalizm arasındaki ilişkinin kalıcı bir unsuru olarak tanımlamaktaydı. Rusya'nın Sovyetler öncesi dönemde yer aldığı uluslararası sisteme yeniden giriş için Gorbaçov'un seçtiği yol buydu.

Ziyaretlerimde Çinli liderler, Çin'in Rus modelinden, özellikle Gorbaçov'dan çok farklı olduğunu anlatma çabası içindeydiler. 1990 Eylül'ündeki görüşmemizde Jiang'ın üzerinde durduğu konu şuydu:

Çinli bir Gorbaçov bulma yönündeki çabalar boşunadır. Bu sonuca konuşmalarımıza bakınca da varabilirsiniz. Dostunuz Zhou Enlai barışçıl bir arada varoluş konusundaki beş ilkemizden söz ederdi. Bunlar bugün de geçerlidir. Dünyada tek bir toplumsal sistem olacak diye bir şey yok. Biz kendi sistemimizi başkalarına dayatmak istemiyoruz, aynı zamanda başkalarının da bize kendi sistemlerini dayatmalarını istemiyoruz.

Çinli liderler, tıpkı Gorbaçov gibi, bir arada varoluş ilkesini onaylamaktaydılar. Ama bunu Gorbaçov'un yaptığı gibi, Ba-

tı'nın gönlünü kazanmak için değil, kendilerini Batı'dan ayırmak için kullanmaktaydılar. Gorbaçov'un sözleri Pekin'de ciddiye alınmamıştı. Modernleşme programı, siyasi reformu ekonomik reformun önüne koyduğu için hatalı bulunup kabul edilmemişti. Çinlilerin yaklaşımına göre siyasi reform zamanla gerçekleşebilirdi, ama ekonomik reform ondan önce gelmeliydi. Li Ruihuan, fiyat reformunun Sovyetler Birliği'nde neden başarılı olamadığını şöyle açıklıyordu: Bütün malların arzının yetersiz olması durumunda fiyat reformu enflasyon ve paniğe neden olurdu. 1990 yılında ABD'yi ziyaret eden Zhu Rongji sık sık "Çin'in Gorbaçovu" olarak övülmekteydi; Zhu ise "Çin'in Gorbaçovu değil, Zhu Rongjisi" olduğunu vurgulama çabası içindeydi.⁶³⁶

1992 yılında Çin'i tekrar ziyaret ettiğimde, Qian Qichen, Sovyetler'in dağılmasını "bir patlama sonrası her yerden gelen şok dalgaları" olarak tanımlamıştı. Gerçekten de Sovyetler'in dağılışı yeni jeopolitik koşullar yaratmıştı. Yeni manzarayı değerlendiren Pekin ve Washington artık çıkarlarının anlaşmanın ilk günlerinde olduğu kadar uygun olmadığını görmekteydi. O zamanlar, aralarındaki düşünce ayrılıkları Sovyet hegemonyasına karşı direnme taktiklerinin gerisinde kalıyordu. Artık ortak düşman ortadan kalktığı için, iki yönetimin değer ve dünya görüşleri arasındaki ayrılıkların öne çıkması kaçınılmazdı.

Soğuk Savaş döneminin bitişi Pekin'de rahatlama ile korku karışımı bir hava yaratmıştı. Çinli liderler, Sovyetler'in dağılmasını bir açıdan memnuniyetle karşılamışlardı. Mao ve Deng'in aktif, hatta saldırgan caydırıcılık taktiği başarılı olmuştu. Öte yandan Sovyetler'in çözülmesiyle kendi iç sorunları arasında karşılaştırma yapmaktan kendilerini alamıyorlardı. Onlar da çok etnikli, köklü bir imparatorluğu devralıp modern sosyalist bir dev-

⁶³⁶ Steven Mufson, "China's Economic 'Boss': Zhu Rongji to Take Over as Premier," *Washington Post* (March 5, 1998), A1.

let gibi yönetmeye çalışmışlardı. Çin'deki Han olmayan nüfusun oranı (yaklaşık %10) Sovyet İmparatorluğu'ndaki Rus olmayanların toplam nüfusa oranından (yaklaşık %50) çok daha küçük olsa da farklı geleneklere sahip etnik azınlıklar mevcuttu. Dahası bu azınlıklar Vietnam, Rusya ve Hindistan'a sınırı olan stratejik olarak hassas bölgelerde yaşıyorlardı.

1970'lerde Sovyetler Birliği stratejik bir tehdit olarak görülürken, hiçbir Amerikan başkanı Çin'i karşısına alma riskini göze alamazdı. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılması, Amerikan tarafında demokratik değerlerin kalıcı ve evrensel zaferinin temsili olarak görülmekteydi. İki taraflı görüş geleneksel "tarih" in geçerliliğini yitirdiğini savunmaktaydı: Müttefikler ve hasımlar benzer biçimde hızla hareket ederek çok partili parlamenter demokrasi ve açık pazarlara doğru gidiyorlardı. Bu dalganın yoluna çıkacak her türlü engel bir kenara atılırdı.

Ulus devletin öneminin azaldığı ve bundan böyle uluslararası sistemin ulus ötesi ilkelere dayalı olacağı yeni bir kavram ortaya çıkmaktaydı. Baskı rejimleri şiddete ve uluslararası terörizme eğilimliyken, demokrasilerin doğaları gereği barışçıl olduğu varsayımından hareketle rejim değişikliğini desteklemenin iç meselelere müdahale değil, dış politikanın meşru bir eylemi olduğu düşünülmekteydi.

Çin'in liderleri, Batılı liberal demokrasinin evrensel zafer öngörüsünü reddetmekle birlikte, kendi reform programlarının Amerikan işbirliğini gerektirdiğinin farkındaydılar. Böylelikle 1990 Eylül'ünde benim aracılığım la Başkan Bush'a çağrıda bulundukları "sözlü mesaj" gönderdiler:

Bir yüzyıldan fazla bir zaman Çin halkı, yabancı güçlerin zulüm ve aşağılamalarına maruz kalmıştır. Bu yaranın tekrar açıldığını görmek istemiyoruz. Sayın başkanın Çin'in eski bir dostu olarak Çin halkının hassasiyetlerini anlayacağına inanıyorum. Çin, ABD-Çin arasında kolaylıkla elde edilmemiş olan dostluk ilişkisi ve işbirliği-

ne çok önem vermektedir; ama bağımsızlık, egemenlik ve saygınlığına daha fazla önem vermektedir.

Yeni koşullar karşısında en fazla ihtiyacımız olan şey Çin-ABD ilişkilerinin gecikmeksizin normale dönmesidir. Bu amaca yönelik bir yol bulabileceğinizden eminim. Ve daha iyi bir Çin-ABD ilişkisi yararmaya atacağınız her olumlu adıma, biz de gerekli karşılığı vereceğiz.

Jiang'ın bana sözlü olarak aktardıklarını pekiştirmek üzere Çin Dışişleri Bakanlığı görevlileri Başkan Bush'a iletilmek üzere yazılı bir mesajı tarafıma vermişlerdi. Bir sohbetten daha resmî, resmî bir yazıdan daha az keskin olan mesaj, sözlü konuşma tarzında kaleme alınmış olup imzasızdı. Buna ek olarak havaalanına giderken bana refakat eden dışişleri bakan yardımcısı, Jiang'la görüşmem sırasında gündeme getirdiğim sorularıma karşılık yazılı cevaplar vermişti. Tıpkı mesaj gibi, bu cevaplar da görüşme sırasında bana aktarılmıştı; yazılı olarak bana verilmesinin nedeni şunları vurgulamaktı:

Soru: Deng'in başkanın mektubuna cevap vermemesinin anlamı nedir?

Cevap: Deng geçen yıl emekli oldu. Kendisi bu tür konularda tüm idari yetkilerin Jiang'a verildiğini bildiren sözlü bir mesajı başkana göndermiştir.

Soru: Bu cevap neden yazılı değil de sözlü verildi?

Cevap: Deng mektubu okudu. Ama bu konuları Jiang'a devrettiği için onun cevap vermesini istedi. Dr. Kissinger'ın ABD-Çin ilişkilerindeki olumlu rolü nedeniyle başkana sözlü bir mesaj iletme fırsatını ona vermek istedi.

Soru: Verdiğiniz cevabın içeriğinden Deng haberdar mı?

Cevap: Elbette.

Soru: ABD'nin "benzer tedbirleri" almadaki yetersizliği derken aklınızdan geçen neydi?

Cevap: En büyük sorun ABD'nin Çin'e uyguladığı ve sürmekte olan yaptırımlardır. Başkanın bu yaptırımları kaldırması en iyisi olacaktır. Ayrıca ABD'nin Dünya Bankası kredileri konusunda kesin sözü

var. Bir başka nokta da çözüm paketinin bir parçası olan üst düzey ziyaretlerle ilgili.

...

Soru: Bir başka çözüm paketini değerlendirmeye hazır mısınız?

Cevap: Birinci paket hayata geçirilmediği için bu mantıksız olur.

Başkan George H. W. Bush, dünyanın en büyük nüfusa sahip ulusuna ve kendi kendini yönetme konusunda en uzun tarihine sahip devletine karşı bir müdahale politikası uygulamanın yanlış olacağını kendi deneyimleri ile biliyordu. Bireyler ya da belirli gruplar yararına, belirli koşullarda müdahaleye hazır olarak Çin'in içyapısı üzerinde geniş kapsamlı bir çatışmanın, Amerika'nın ulusal güvenliği açısından hayati önem taşıyan bir ilişkiyi tehlikeye atacağını düşünmekteydi.

Jiang'ın sözlü mesajına karşılık olarak Bush, Çin'e üst düzey ziyaret yasağı konusunda bir istisna yapmış ve Dışişleri Bakanı James Baker'ı görüşmeler için Pekin'i ziyaret etmeye teşvik etmiştir. İlişkiler kısa bir geçiş döneminde sabit kaldı. Ama on sekiz ay sonra Clinton yönetiminin göreve gelmesiyle yeni yönetimin ilk döneminin büyük kısmında bir sürat treni hızına ulaştı.

Clinton Yönetimi ve Çin Politikası

1992 Eylül'ündeki seçim gezisi sırasında Bill Clinton, Çin'in yönetimle ilgili ilkelerine karşı çıkarak Bush yönetimini Tiananmen olayları sonrasında Pekin'i "şımartmakla" suçlamıştır. "Çin demokratik değişim güçlerine karşı ilelebet direnemeyecektir," diyordu Clinton. "Günün birinde eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'nın komünist rejimlerinin gittiği yere gidecektir. ABD bu süreci teşvik etmek için elinden geleni yapmalıdır."⁶³⁷

⁶³⁷ 14 Eylül 1992 tarihli bildiri; A. M. Rosenthal'im "On My Mind: Here We Go Again," adlı makalesinden alıntı, *New York Times* (9 Nisan 1993); bu bildiriyle ilgili farklı Çin ve Batılı yorumlar için bkz. Lamp-ton, *Same Bed, Different Dreams*, s. 32.

Clinton 1993 yılında göreve geldikten sonra, dış politikanın başlıca hedeflerinden olan demokrasilerin “yaygınlaştırılması” ilkesini benimsemiştir. 1993 Eylül ayında BM Genel Kurulu’nda açıkladığı üzere amaç, “dünyadaki piyasa tabanlı demokrasiler topluluğunu genişletme ve güçlendirme” ve “insanlık birbiriyle barış içinde yaşayıp birlikte çalışan huzurlu demokrasilerden oluşan bir dünyaya ulaşana kadar, bu özgür kurumlar çerçevesinde yaşayan uluslardan oluşan çemberi genişletmektir.”⁶³⁸

Yeni yönetimin saldırgan insan hakları tavrı, Çin’i zayıf düşürmek ya da ABD için bir avantaj sağlamaya yönelik bir strateji değildi. Bu tutum Çin’in saygın bir üye olarak içinde yer almasının beklendiği dünya düzeninin genel anlayışını yansıtmaktaydı. Clinton yönetiminin bakış açısından bakıldığında, bu tutum başkan ve danışmanlarının Çin için yararlı olacağına inandıkları uygulamaları destekleyen samimi bir girişimdi.

Ne var ki diğer Batılı demokrasiler tarafından da destek gören bu Amerikan baskıları Pekin’de 19. yüzyıl sömürgecilerinin yaptığı gibi, Çin’in içişlerine müdahale ederek onu güçsüz bırakmayı amaçlayan bir düzen olarak görülmekteydi. Çinli liderler, yeni yönetimin açıklamalarını dünyadaki bütün komünist yönetimleri devirmek için kapitalist bir girişim olarak yorumlamışlardı. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte bir kuşkuya kapılmışlardı; ABD, daha önce Mao’nun öngördüğü şeyi yapıyor olabilir: Komünist devlerden birinin yıkılmasının ardından gözlerini diğerine çevirmiş olabilirlerdi.

Warren Christopher, dışişleri bakanı olarak yaptığı onay toplantılarında, Çin’in dönüştürülmesine ilişkin hedefi daha sınırlı ifadelerle dile getirmiştir: “ABD bu büyük ülkedeki ekonomik ve siyasi özgürlükçü güçleri teşvik ederek Çin’in komünizmden de-

⁶³⁸ “Confronting the Challenges of a Broader World,” Başkan Clinton’ın BM Genel Kurulu’na seslenişi, New York City, 27 Eylül 1993, Dışişleri Bakanlığı Yazışması 4, sayı 39 (27 Eylül 1993).

mokraziye barışçıl bir şekilde dönüşümünü sağlama arayışında olacaktır.”⁶³⁹ Fakat Christopher’ın “barışçıl dönüşüm” sözü, kasıtlı olarak ya da bilmeden, John Foster tarafından komünist devletlerin nihai çöküşü projesi için kullanılmış olan ifadeyi akla getirmekteydi. Bu ifade Pekin’de iyimserlikle karşılanmadığı gibi, Çin’i savaş başvurmaksızın kapitalist demokrasi yoluna sokmak için planlanan bir düzen olarak algılanmıştı.⁶⁴⁰ Ne Clinton’ın ne de Christopher’ın sözleri Birleşik Devletler’de tartışmalı ifadeler olarak algılanmamıştı, ancak Pekin her iki açıklamadan da nefret etmişti.

Clinton yönetimi, meydan okumasının ardından, belki de meydan okumasının önemini tam olarak kavramaksızın, Çin’le birçok konuyla bağlantılı olarak “ilgilenmeye” hazır olduğunu açıklamıştı. Bu konular arasında Çin’in ülke içi reformları ve daha geniş çaplı dünya ekonomisine entegrasyonunun koşulları yer almaktaydı. Anlaşılan o ki Çinli liderlerin ülkelerindeki politik sistemi değiştirmekten söz eden aynı Amerikalı yetkililerle bir diyaloga girme konusunda tereddüt edebilecek olmaları aşılmaz bir engel olarak değerlendirilmiyordu. Bu girişimin kaderi böylesine bir politikanın belirsizlik ve karmaşıklığını ortaya koymaktadır.

Çinli liderler artık ihraç edilebilir, eşsiz devrimci doğruluğu temsil ettiklerine dair bir iddiada bulunmamaktaydılar. Bunun yerine, kendi yönetim sistemlerine ve toprak bütünlüklerine alenen düşman olmayan bir dünya için çalışmak; ekonomilerini

⁶³⁹ Robert Suettinger, *Beyond Tiananmen: The Politics of U.S.-China Relations, 1989-2000* (Washington, D.C.: The Brookings Institution, 2003), s. 161.

⁶⁴⁰ Deng Xiaoping 1989 Kasım’ında Çin’i “Sosyalizme bağlı kalmaya ve kapitalizme doğru barışçıl dönüşümü engellemeye” çağıran bir konuşma yapmıştı. Mao da “barışçıl dönüşüm” konusunda sık sık uyarılarda bulunurdu, bkz. “Mao Zedong and Dulles’s ‘Peaceful Evolution’ Strategy: Revelations from Bo Yibo’s Memoirs,” *Cold War International History Project Bulletin* 6/7” (Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, Winter 1996/1997), s. 228.

geliştirmek ve kendi hâllerinde iç sorunlarını çözmek üzere zaman kazanmak, temelde savunmaya yönelik bir hedef benimsemişlerdi. Bu Mao'dan ziyade, Bismarck'inkine benzer değişken, savunma amaçlı ve tarihsel gelgitlere karşı setler inşa etmeye dayalı bir dış politika tutumuydu. Ama gelgitler yükselirken bile, Çinli liderler bağımsızlık konusunda hararetli bir dirayet göstermekteydiler. Dış baskılara karşı sonuna kadar direneceklerini belirtmek için, hiçbir fırsatı kaçırmayarak endişelerini gizliyorlardı. Jiang 1991 yılında bana ısrarla şunları söylemişti: "(...) Baskılara asla teslim olmayız. Bu çok önemli [*İngilizce konuşarak*]. Bu felsefi bir ilkedir."

Çinli liderlerin hiçbiri Soğuk Savaş döneminin bitişini Amerika'nın en büyük güç olduğu yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul etmemişti. Qian Qichen 1991'deki bir konuşmasında, yeni uluslararası sistemin sonsuza kadar tek kutuplu olarak kalamayacağı ve Çin'in çok kutuplu bir dünya için çalışacağı, Çin'in Amerikan üstünlüğüne karşılık vermek için çabalayacağı anlamına gelen bir uyarıda bulunmuştu. Görüşünü desteklemek için demografik gerçekliklerden yararlanmaktaydı:

Böylesi tek kutuplu bir dünyanın var olmasının olanaksız olduğuna inanıyoruz. Bazıları Körfez Savaşı ve Soğuk Savaş'tan sonra ABD'nin her şeyi yapabileceğine inanmakta. Bunun doğru olduğunu düşünmüyorum. (...) İslam dünyasında bir milyardan fazla insan yaşamakta. Çin'in nüfusu 1,1 milyar. Güney Asya'nın nüfusu 1 milyarın üzerinde. Çin'in nüfusu ABD, Sovyetler Birliği, Avrupa ve Japonya'nın toplamından daha fazla. Yani hâlâ çeşitliliği olan bir dünya var.

Başbakan Li Peng, insan hakları meselesinde muhtemelen en dürüst değerlendirmeyi yapmıştı. İnsan hakları, silah teknolojisi transferi ve ticaret gibi geliştirilmesi gereken üç uygulama alanıyla ilgili yaptığım açıklamalara karşılık olarak 1992 Aralık ayında şunları söylemişti:

Söz ettiğiniz alanlarla ilgili olarak insan hakları meselesini konuşabiliriz. Ama aramızdaki büyük görüş farkları nedeniyle önemli gelişmelerin sağlanabileceğinden şüpheliyim. İnsan hakları kavramı gelenekleri, etik ve felsefi değerleri içerir. Bunlar Çin’de, Batı’da olduğundan farklıdır. Biz Çin halkının daha fazla demokratik hakka sahip olup iç politikalarda daha önemli roller oynaması gerektiğine inanıyoruz. Ama bu Çin halkına uygun bir şekilde yapılmalıdır.

Çin yönetiminin muhafazakâr kanadının bir temsilcisi olan Li Peng’in demokratik haklara ilişkin bir gelişmenin gerekliliğini kabul etmiş olması daha önce benzeri görülmemiş bir şeydi. Öte yandan Çinlilerin esnekliğinin sınırlarını belirlerken, son derece dürüsttü: “Tabii ki insan hakları gibi meselelerde birtakım şeyler yapabiliriz. Bu konuda tartışabilir, ilkelerimizden ödün vermeksizin esnek önlemler alabiliriz. Ama Batı ile tam bir uzlaşmaya varamayız. Bu, toplumumuzu temelinden sarsar.”

Clinton’ın ilk döneminin Çin’le ilgili imzalı bir girişimi olayları karar verme noktasına getirmişti: Bu girişim, Çin’in En Çok Kayırılan Ulus ticari statüsünün Çin’in insan hakları sicilinin iyileştirilmesi koşuluna bağlanması girişimiydi. “En Çok Kayırılan Ulus” ifadesi bir anlamda yanıltıcıdır: Şöyle ki ülkelerin önemli bir çoğunluğu bu statüden yararlanmaktadır; dolayısıyla bu durum bir kollamanın belirtisi olmaktan ziyade, bir ülkenin normal ticari ayrıcalıklardan yararlanmasının onaylanmasıydı.⁶⁴¹ En Çok Kayırılan Ulus kavramının koşulluluğu, tipik Amerikan pragmatik yaklaşımı olan ödül ve ceza kavramını yansıtır. Clinton’ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake’in açıklamış olduğu gibi, Çin yönetimi ülke içi kurumlarını özgürleştirerek çıkar temelli makul bir karara varana kadar ABD, “baskı ve saldırgan ta-

⁶⁴¹ “En Çok Kayırılan Ulus” kavramının adı bu gerçeği yansıtırçasına artık “Kalıcı Normal Ticari İlişkiler” olarak değiştirilmiştir. Yine de “MFN” kısaltması hâlâ kullanılmaktadır.

vırların bedelini artırıcı cezalar getirerek” sonuç almak için, menfaati elinde tutacaktır.⁶⁴²

1993 Mayıs ayında, o zamanlar Güney Asya ve Pasifik ilişkilerinden sorumlu dışişleri bakan yardımcısı, 1970’lerdeyse Çin’e açılım sürecinde vazgeçilmez yardımcım olan Winston Lord, Çin yetkilileri yeni yönetimin düşünceleri hakkında bilgilendirmek üzere Çin’i ziyaret etmişti. Seyahatinin sonunda, Çin’in “En Çok Kayırılan Ulus” statüsünün askıya alınmasını önlemek istemesi karşılığında, insan hakları, nükleer silahların yaygınlaşmasının önlenmesi ve diğer konularda “ciddi gelişmeler” göstermesi gerektiği yönünde Pekin’e uyarıda bulunmuştu.⁶⁴³ Her türlü koşulu kanunsuz bulduğu için geri çeviren bir Çin yönetimi ile daha fazla bağlayıcı koşul talep eden Amerikalı siyasetçiler arasında sıkışıp kalan Lord bir ilerleme kaydedememişti.

Lord’un seyahatinden kısa bir süre sonra yaptığım Pekin ziyaretimde, “En Çok Kayırılan Ulus” kavramını, koşullara bağlayan çıkmazdan kurtarmak için bir yol belirlemeye çalışan bir Çin yönetimi ile karşılaşmıştım. Jiang “dostça bir hatırlatmada” bulunuyordu:

Çin ve ABD, iki büyük ülke olarak, sorunları uzun vadeli bir bakış açısıyla değerlendirilmeli. Çin’in ekonomik gelişimi ve toplumsal istikrarı Çin’in çıkarlarına hizmet etmesinin yanı sıra, Çin’i Asya ve başka yerlerdeki barış ve istikrar açısından da en önemli güç hâline getirmektedir. Sanırım ABD diğer ülkelere bakarken onların özsaygı ve egemenliklerini göz önünde bulundurmalıdır. Bu dostça bir öneridir.

Jiang, Amerika’yı Çin’i potansiyel bir tehdit ya da rakip olarak görmekten vazgeçirmeye, böylelikle Çin’e boyun eğdirmeye çalışan Amerikan uygulamalarını azaltmaya girişmişti yeniden:

Dün bir sempozyumda bu konu hakkında konuştum. Çin’in günün birinde bir süper güç olacağı tahminini yürüten bir *Times* dergisi

⁶⁴² Anthony Lake, “From Containment to Enlargement.”

⁶⁴³ Suettinger, *Beyond Tiananmen*, s. 165.

makalesinden de söz ettim. Çin'in bir başka ülke için asla tehdit oluşturmayacağını defalarca söyledim.

Clinton'ın sert sözleri ve Kongre'de hâkim olan kavgacı havaya karşın Lord, Senato Çoğunluk lideri George Mitchell ve temsilci Nancy Pelosi ile görüşerek En Çok Kayırılan Ulus statüsünü bir yıl uzatan bir anlaşma sağlamıştı. Anlaşma, bağlayıcı bir yasadan ziyade, esnek bir kararname şeklindeydi. Koşulluluk ilkesini Kongre'deki çoğunluğun üzerinde belirttiği diğer alanlarda demokratikleşmeden ziyade, sadece insan haklarıyla sınırlamaktaydı. Ama Çinliler için koşulluluk bir prensip meselesiydi; tıpkı Jackson-Vanik Düzenlemesi'ni reddettiklerinde Sovyetler Birliği için olduğu gibi. Pekin'in itiraz ettiği şey koşulların içeriği değil, bizzat kendisiydi.

28 Mayıs 1993'te Başkan Clinton, Çin'in En Çok Kayırılan Ulus statüsünü bir yıl uzatan kararnameyi imzaladı; geçiş döneminden sonra kararname Çin'in tutumuna bağlı olarak ya yenilenecek ya da iptal edilecekti. Clinton Amerikan yönetiminin Çin politikasının "özü," "Çin'in insan haklarını iyileştirmesi konusunda azimli bir direnç göstermek" olduğunu vurgulamaktaydı.⁶⁴⁴ En Çok Kayırılan Ulus kavramının koşulluluğunu, prensipte Tiananmen olayları konusunda Amerika'nın öfkesinin ve Çin'in yönetim şekli ile ilgili devam eden "derin endişelerin" yansıması olarak açıklamıştı.⁶⁴⁵

Kararnameye eşlik eden konuşma, Çin için 1960'lardan beri herhangi bir yönetimin yapmış olduğundan daha aşağılayıcıydı. Ulusal Güvenlik Danışmanı Lake 1993 Eylül'ünde yaptığı bir konuşmada, Çin'in Amerikan taleplerine uymaması hâlinde "askerî

⁶⁴⁴ William J. Clinton, "Statement on Most-Favored-Nation Trade Status for China" (28 Mayıs 1993), *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1994), book 1, s. 770-771.

⁶⁴⁵ a.g.e., s. 770-772.

güç, siyasi baskı ve işkence” gibi araçlar kullanarak çağdışı bir yönetim biçimine sarılan, bunun yanı sıra “ırkçı, etnik önyargıları olan, dinî baskı uygulayan, yabancı düşmanı” gerici devletler arasında sayılacağını ileri sürmekteydi.⁶⁴⁶

Diğer olaylar da Çin’in kuşkularını artırır biçimde seyretmekteydi. Çin’in GATT’a (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) katılmasıyla ilgili müzakereler tıkanmıştı. Pekin’in 2000 yılı Olimpiyatları için teklifi saldırıya uğradı. Kongre’nin iki meclisinin de çoğunluğu Çin’in teklifine karşı olduğunu dile getirdi; ABD hükümeti tedbirli bir sessizliği sürdürmekteydi.⁶⁴⁷ Çin’in olimpiyatlara ev sahipliği yapma başvurusu kıl payı iptal edildi. İran’a kimyasal silah parçaları taşıdığından kuşku edilen bir Çin gemisine izinsiz yapılan ve tamamen başarısız olan bir Amerikan teftişi ile gerilim iyice alevlendi. Her birinin ayrı bir gerekçesi olan bütün bu olaylar Çin’de tek tek değil, bir bütünü yansıtan parçalarla ilgilenen Sun Tzu stratejisinin kavramlarıyla analiz edilmiştir.

Mart 1994’te Dışişleri Bakanı Warren Christopher’ın Pekin ziyaretiyle olaylar dönüm noktasına ulaştı. Daha sonra Christopher’ın açıkladığı üzere, ziyaretinin amacı haziran ayında bir yıllık uzatma süresi dolacak olan En Çok Kayırılan Ülke statüsü meselesine bir çözüm sağlamak ve “başkanın politikasına göre Çinlilerin insan hakları konusundaki sicilini onarmaları için sınırlı zamanları kaldığının altını çizmekti. Eğer düşük gümrük vergi tarifi ayrıcalığını korumak istiyorlarsa, önemli ilerlemeler kaydetmeli ve bunu da kısa bir sürede yapmalıydılar.”⁶⁴⁸

Çinli yetkililer ziyaretin zamanlamasının uygunsuz olduğunu ileri sürdüler. Christopher’ın Pekin’e varışı, Çin’in parlamentosu

⁶⁴⁶ Lake, “From Containment to Enlargement.”

⁶⁴⁷ Suettinger, *Beyond Tiananmen*, s. 168-71.

⁶⁴⁸ Warren Christopher, *Chances of a Lifetime* (New York: Scribner, 2001), s. 237.

Ulusal Halk Kongresi'nin yıllık açılış gününe denk geliyordu. İnsan hakları konusuyla ilgili Çin hükûmetine gözdağı veren bir Amerikan Dışişleri Bakanı'nın varlığı ya parlamentonun görüşmelerine gölge düşürecek ya da Çinli yetkililer dış baskılardan etkilenmediklerini kanıtlamak için, saldırgan bir tutum takınacaklardı. Christopher'ın sonradan kabullendiği gibi, "bu, Amerika'ya karşı koyma konusunda kararlı olduklarını göstermek için mükemmel bir fırsattı."⁶⁴⁹

Öyle de yaptılar. Sonuç ABD-Çin uzlaşmasının başlangıcından beri gerçekten en düşmanca diplomatik buluşmalardan biri olmuştu. Christopher'a eşlik eden Lord, Christopher'ın Li Peng'le görüşmesini "katıldığım en sert, en şiddetli diplomatik görüşme" diye tanımlıyordu;⁶⁵⁰ üstelik Kuzey Kore ile yapılan bütün görüşmelerde benimle birlikte bulunmuştu. Christopher, anılarında Li Peng'in tepkisini şöyle anlatmaktadır:

Li Peng'in savunduğu şey, ABD'nin kendi ülkesinde ilgilenmesi gereken bol miktarda insan hakları sorunu olduğu göz önüne alınırsa, Çin'in insan hakları politikasının bizim işimiz olmadığıydı. (...) Bu konudaki memnuniyetsizliklerini kesin olarak anlamam için, aynı gün daha sonra Başkan Jiang Zemin ile yapılması planlanan toplantıyı da iptal ettiler.⁶⁵¹

Yirmi yıllık yapıcı Çin politikasının ortaya koyduklarını bozmak gibi görünen bu gerilimler, yönetimdeki ekonomik birimler ile insan hakları konularında baskı yapmakla görevli politik birimlerin arasını açmıştı. Çin'in direnişi ve Çin ile iş yapan Amerikan şirketlerinin baskılarıyla karşı karşıya kalan yönetim, En Çok Kayırılan Ulus statüsünün bitimine haftalar kala süreyi uzatmak üzere haklı gerekçeler bulmaya yetecek müteva-

⁶⁴⁹ a.g.e.

⁶⁵⁰ a.g.e., s. 238.

⁶⁵¹ a.g.e., s. 238-239.

zı ödünler için, Pekin'e ricada bulunan alçaltıcı bir durumda bulmuştu kendisini.

Christopher'ın dönüşünden kısa bir zaman sonra ve yakında yeniden uzatılmak zorunda kalınacak olan En Çok Kayırılan Ulus statüsü ile birlikte, Amerikan yönetimi koşulluluk politikasını sessiz sedasız terk etmişti. 26 Mayıs 1994'te Clinton bu politika-sının işlevselliğini yitirdiğini ve Çin'in En Çok Kayırılan Ulus sta-tüsünün bir yıl daha hiçbir koşula bağlı olmaksızın uzatıldığını açıklamıştı. İnsan haklarının gelişimini, Çin'deki sivil toplum ku-ruluşlarını desteklemek ve en iyi ticaret uygulamalarını teşvik et-mek gibi, başka yollarla sürdüreceğine söz vermişti.

Bir kez daha tekrarlamak gerekir ki Clinton, Çin ile ilişkiler konusunda her iki partiden beş hükümetin sürdürmüş olduğu politikaları desteklemek için, başından sonuna kadar her imkânı kullanmıştır. Ama yeni seçilmiş bir başkan olarak Amerikan hal-kının düşüncelerine, Çinlilerin yaklaşımının dış politikaya yüklediği değerlere olduğundan daha fazla duyarlıydı. Koşulluk ilkesi-ni aslında tam olarak inanmadan, hepsinden öte Çin politikasını Kongre'nin Çin'i En Çok Kayırılan Ulus statüsünden tamamen yoksun bırakmayı amaçlayan hamlesinden korumak için öne sür-müştü. Clinton, üst düzey temasların yeniden oluşturulmasının ve En Çok Kayırılan Ulus statüsünün karşılığında, Çin'in ABD'ye insan hakları konusunda ödünler vermeye "borçlu" olduğuna inanıyordu. Ama Çinliler, başka uluslar tarafından kendilerine uygulanan benzer koşulsuz üst düzey temaslar ve ticari koşulla-rın "hakları" olduğunu düşünüyorlardı. Tek taraflı oluşturulmuş bir tehdidin kaldırılmasını bir ayrıcalık olarak görmüyorlardı ve içişlerine müdahale anlamını taşıyan en ufak bir ima karşısında son derece hassas davranıyorlardı. İnsan hakları Çin-Amerikan diyalogunun başlıca konusu olarak kaldığı müddetçe, çözümsüz-lük kaçınılmazdı. Bu deneyim, günümüzün agresif politika savu-nucuları tarafından dikkatle incelenmelidir.

Clinton birinci döneminin geri kalanında agresif yöntemleri yumuşatmış ve “yapıcı bağlılığı” vurgulamıştır. Lord, yönetimin insan hakları hedeflerini ülkenin jeopolitik zorunlulukları ile dengeleyen kapsamlı bir Asya politikasını tartışmak üzere, Amerika’nın Asya büyükelçilerini Hawaii’de bir araya getirmiştir. Pekin, Çin’in reform programının başarısı ve Dünya Ticaret Örgütü üyeliği için, diyalogu yeniden başlatmayı taahhüt etmiştir.

Clinton, kendinden önce George H. W. Bush’un yaptığı gibi, demokratik değişim ve insan hakları savunucularının bu konulardaki endişelerini paylaşmıştır. Ama bütün selef ve halefleri gibi, Çinli liderlerin inançlarının gücü ve açıkça verilmiş bir gözdağı karşısındaki kararlılıklarını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Çin ve ABD arasındaki ilişkiler hızla iyileşmişti. Jiang’ın beklenen Washington ziyareti 1997 yılında gerçekleşmiş, 1998 yılında da Clinton’ın sekiz günlük Pekin ziyaretiyle karşılık bulmuştu. Her iki başkan da coşkulu bir performans sergilemişlerdi. Bildiriler yayınlandı. Birçok teknik meseleyle ilgilenen istişare kuruluşları oluşturularak yaklaşık on yıldır süren cepheleşmeyi sona erdirmeye havasına girildi.

İlişkide eksik olan şey, Pekin ve Washington’u bir araya getiren Sovyet “hegemonyasına” direniş gibi, ortak bir amacın belirlenmemiş olmasıydı. Amerikalı liderler kendi iç politikalarının üretmiş olduğu insan haklarına ilişkin çeşitli baskılara duyarsız kalamazlardı. Çinli liderlerse, Amerikan politikasını kısmen de olsa Çin’i büyük güç statüsüne ulaştırmaktan alıkoymak için tasarlanmış bir plan olarak görmeyi sürdürüyorlardı. 1995 yılındaki bir görüşmede Li Peng yeniden güçlenen bir Çin’in neler amaçlayabileceği konusunda, yatıştığı farz edilen Amerikan endişeleri ile ilgili güvence konusunu dile getirmişti: “(...) Bazılarının bu hızlı gelişmeden endişe etmeleri gereksizdir. Çin’in orta ölçekli ülke-

ler düzeyine gelmesi otuz yılı bulacaktır. Nüfusumuz çok büyük.” Bunun karşılığında ABD, bir kuşatma politikası uygulamayacağına dair sözünü tekrarlamıştı. Her iki teminatın da ima ettiği şey, iki tarafın da yapınama güvencesi verdiği şeyi yapabileceği güce sahip olduğu, ancak kendilerini dizginledikleri anlamını taşımaktaydı. Yani verilen bu güvenceler bir anlamda bir tehdit içermekteydi.

Üçüncü Tayvan Boğazı Krizi

En Çok Kayırılan Ulus statüsünün bahşedilmesinin etrafındaki gerginlikler aşılma sürecindeyken, Tayvan meselesi yeniden ortaya çıkmıştı. İlişkilerin normalleşmesinin temelindeki üç bildiriye alttan destekleyen sözlü pazarlık çerçevesinde Tayvan hareketli bir ekonomi ve demokratik kurumlar oluşturmuştu. Asya Kalkınma Bankası ile APEC’e (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği) katılmış, Pekin’in rızasıyla Olimpiyat Oyunları’nda yer almıştı. Pekin kendi payına 1980’lerden başlayarak tam bir iç özerklik tanıyan bir birleşme için teklifler ortaya atmıştı. Tayvan kendi konumunu Çin Halk Cumhuriyeti’nin “Özel Yönetime Sahip Bölge”si (Hong Kong ve Makao’nun sahip oldukları statü) olarak kabul ettiği müddetçe Pekin, Tayvan’ın kendi siyasi kurumlarını sürdürmesine, hatta kendisine ait bir orduya sahip olmasına izin verileceğini taahhüt ediyordu.⁶⁵²

Bu tekliflere Taipei’in gösterdiği tepki ihtiyatlıydı. Ama Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki ekonomik dönüşümden yararlanmakta ve ekonomik anlamda giderek bağımsızlaşmaktaydı. 1980’lerin sonlarında iki taraflı ticaret ve yatırımlardaki kısıtlamaların azalmasını takiben çok sayıda Tayvan şirketi üretimlerini anakaraya kaydırmıştı. 1993 yılının sonunda Tayvan, Çin’deki

⁶⁵² bkz. Deng Xiaoping, “An Idea for the Peaceful Reunification of the Chinese Mainland and Taiwan: June 26, 1983,” *Selected Works of Deng Xiaoping*, cilt 3, s. 40-42.

ikinci en büyük denizaşırı yatırım kaynağı olarak Japonya'yı geride bırakmıştı.⁶⁵³

Ekonomik bağımsızlık gelişirken iki tarafın siyasi yolları önemli ölçüde ayrılmaya başlamıştı. Tayvan'ın yaşlı lideri Chiang Ching-kuo 1987 yılında sıkıyönetimi kaldırmıştı. Bunu, Tayvan'ın iç kurumlarına uygulanan büyük bir liberalleştirme izledi: Basın yasakları kaldırıldı; muhalefetin siyasi partilerinin seçimlere katılmasına izin verildi. 1994 yılında yapılan bir anayasa değişikliği Tayvan cumhurbaşkanının genel oylama ile seçilmesi için zemin hazırladı. Etkinliklerini sıkıyönetim dönemi kısıtlamaları ile sınırlandırmış olan siyasi arenadan yükselen yeni sesler, Tayvan ulusal kimliğini ve resmi bağımsızlığı savunmaya başladılar. Liderleri olan Lee Teng-hui, Milliyetçi Parti'de üst seviyelere çıkmak için çalışmış ve 1988'de başkan olmuş enerjik bir tarım ekonomistiydi.

Lee, Pekin'in Tayvanlı bir yetkilide görmekten hoşlanmadığı her şeyin cisimleşmiş hâliydi. Japon kolonisi zamanında Tayvan'da yetişmiş, bir Japon adı almış, Japonya'da eğitim görmüş ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Japon ordusunda hizmet etmişti. Daha sonra ABD'de Cornell Üniversitesi'nde ileri eğitim almıştı. Milliyetçi Parti'nin üyelerinin çoğundan farklı olarak Lee doğuştan Tayvanlı'ydı; kendinden bahsederken, "Tayvanlı kişiliğim ilk, Çinli kişiliğim ikinci sırada," diye söz ederdi ve Tayvan'ın bağımsız kurumları ile tarihsel deneyiminin onurlu ve inatçı bir savunucusuydu.⁶⁵⁴

1996 seçimleri yaklaşırken, Lee ve kabinesi Tayvan'ın "uluslararası yaşam alanı" olarak tanımladıkları şeyi artırmak için

⁶⁵³ John W. Garver, *Face Off: China, the United States, and Taiwan's Democratization* (Seattle: University of Washington Press, 1997), 15; James Carman, "Lee Teng-Hui: A Man of the Country," *Cornell Magazine* (June 1995), erişim linki http://www.news.cornell.edu/campus/Lee/Cornell_Magazine_Profile.html.

⁶⁵⁴ Lampton, *Same Bed, Different Dreams*, s. 101.

adım adım tasarladıkları bir dizi icraata başlamışlardı. Lee ve diğer üst düzey bakanlar Pekin'i ve Washington'daki birçok kişiyi huzursuz ederek Tayvanlı yetkililerin büyük heyetler hâlinde dünya başkentlerine gayriresmî ziyaretler düzenledikleri, zaman zaman uluslararası organizasyonların toplantılarına katıldıkları "tatil diplomasisi" adını verdikleri bir süreç başlattılar.

Clinton yönetimi bu gelişmelerden uzak durmaya çalışmaktaydı. 1993 Kasım'ında Seattle'da Pasifik'in her iki tarafındaki ulusların hazır bulunduğu bir APEC zirvesi dolayısıyla, Jiang'la bir görüşme ve basın toplantısı düzenleyen Clinton şöyle demişti:

Görüşmemizde ABD'nin, Çin politikamızın temel ilkesi olan birleşik üç bildiriye desteklediğini tekrarladım. (...)

ABD'nin Çin'e uyguladığı politika ABD için doğru politikadır. Bu politika Tayvan'la ilişkiler Yasası'nı takip etmemize engel olmadığı gibi, Tayvan'la sıkı ekonomik ilişkiler kurmamıza da engel değildir. Sizin de bildiğiniz gibi toplantıda Tayvan'ın bir temsilcisi var. Şu anda bulunduğumuz noktadan memnunum. Ama bunun Çin'le olan ilişkimizde önemli bir sorun teşkil edeceğini sanmıyorum.⁶⁵⁵

Clinton'ın konuya yaklaşımı açısından Tayvanlı liderlerin kendilerini dizginlemeleri gerekiyordu. Ama Lee, Tayvan'ın ulusal kimliği ilkesini kabul ettirmeye kararlıydı. 1994 yılında Orta Amerika'ya giderken uçağına yakıt almak için Hawaii'ye iniş izni istemişti ve bu, bir Tayvan cumhurbaşkanının Amerikan toprağına ilk ayak basışıydı. Lee'nin bir sonraki hedefi, 1958 yılında iktisat doktorasını aldığı Cornell Üniversitesi'nin 1995 toplantısıydı. Meclisin yeni seçilen başkanı Newt Gingrich'in güçlü ısrarları sonucunda Kongre, Senato'da, bir muhalif oya karşılık oy çokluğu ile Lee'nin ziyaretini destekleme yönünde karar almıştı. War-

⁶⁵⁵ William J. Clinton, "Remarks and an Exchange with Reporters Following Discussions with President Jiang Zemin of China in Seattle: 19 Kasım 1993," *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1994), s. 2022-2025.

ren Christopher, nisan ayında Lee'nin ziyaretinin "Amerikan politikasıyla bağdaşmayacağını" onaylayarak bu konuda Çin Dışişleri Bakanı'na güvence vermişti. Ama yönetim bu kadar güçlü bir baskı karşısında tavır değiştirmiş ve talebi şahsi ve gayriresmî bir ziyaret olarak kabul etmişti.

Lee Cornell'e geldiğinde "gayriresmî" tanımını zorlayan bir konuşma yapmıştı. Cornell'deki hoş anılarına kısaca değindikten sonra, Tayvan halkının resmî olarak tanınma konusundaki özelemlerine ilişkin heyecanlı bir konuşma başlatmıştı. Lee'nin muğlak ifadeleri, "ülke" ve "ulus" kavramlarına sıkça yaptığı göndermeler ve komünizmin yaklaşan sonuna dair ifadeleri Pekin'in hoşgörüsünün çok üzerindeydi.

Pekin, Washington büyükelçisini geri çağırmış, yeni Amerikan büyükelçi adayı James Sesser'in kabulünü ertelemiş ve Amerikan hükûmetiyle yapılacak olan diğer resmî temasları iptal etmişti. Sonra, 1950'lerdeki Tayvan Boğazı Krizi senaryosunu izleyerek Çin'in güneydoğu kıyılarının açıklarında askerî tatbikatlar ve füze denemeleri başlatmıştı. Çin, bir dizi tehditkâr eylem arasında askerî kapasitesini göstermek ve Tayvan'ın liderlerini uyarmak için Tayvan Boğazı'na füze fırlatmıştı. Ama bu fırlatmaların sadece sembolik olduğunun işareti olarak etkisiz füze başlıkları kullanılmıştı.

Taraflardan hiçbiri üç bildiriye karşı çıkmadığı sürece, Tayvan konusundaki sükûnet sürdürülebilirdi. Bildiriler çok fazla sayıda belirsizlik içerdiğinden, herhangi bir tarafın yapıyı değiştirmeye ya da maddelerini yorumlayarak uygulamaya yönelik bir çabası bütün çerçeveyi altüst ederdi. Pekin açıklama için baskı yapmamıştı, ama bir kez meydan okumayla karşılaştığında, Çin'in meseleyi ne kadar ciddiye aldığını göstermek zorunda hissetmişti kendini.

1995 Temmuz'unun başlarında, krizin henüz ivme kazandığı dönemde, Amerika-Çin Topluluğu'ndan daha önce Çin'le çalış-

miş eski üst düzey yetkililerin oluşturduğu tarafsız bir gruptan oluşan bir heyetle birlikte Pekin'de bulunuyordum. 4 Temmuz'da o zamanki Başbakan Yardımcısı Qian Qichen ve Çin'in ABD Büyükelçisi Li Daoyu ile görüştük. Qian, Çin'in tavrını ortaya koymuştu. Egemenlik devredilemezdi:

Dr. Kissinger zaman zaman yaşanan çekişmelere rağmen, Çin'in Çin-ABD ilişkilerine büyük önem verdiğinin farkında olmalısınız. Çin-ABD ilişkilerinin yeniden normale döndüğünü ve geliştiğini görmeyi umuyoruz. Ama ABD hükümeti şu konuyu iyi anlamalıdır: Tayvan konusunda müsamahamız yoktur. Tayvan'la ilgili ilkeli tavrımızdan asla vazgeçmeyeceğiz.

İlişkiler hem ABD hem de Çin'in üst düzeydeki temaslarını askıya almayı bir silah olarak kullandığı bir noktaya gelmişti; oysa bu durum iki tarafı da krizle baş etmek için en fazla ihtiyaç duydukları mekanizmayı kullanmaktan yoksun bırakarak bir paradoks yaratmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra her iki taraf da ortak bir stratejik hedef izlemek yerine, işbirliğini sembolize eden bir yol bulmak için dostluklarını ilan etmişlerdi.

Pekin'e varışımдан kısa bir süre sonra Çinli liderler, son derece hünerli oldukları zekice bir yöntemle barışçıl bir sonuca ilişkin arzularını aktarmışlardı. Amerikan-Çin Topluluğu'nun planlanan programı başlamadan önce, Tianjin'de daha önce Zhou'nun ziyaret ettiği bir lisedeki toplantıda konuşma yapmaya davet edildim. Dışişleri Bakanlığı'nın bir üst düzey yetkilisinin eşliğinde Zhou'nun heykelinin yanında fotoğrafım çekilmiş ve beni takdim eden yetkili bu fırsatı yakın Çin-Amerikan ilişkilerinin en parlak dönemini anımsatmak için kullanmıştı.

İşlerin kontrolden çıkmayacağına dair bir başka işaret Jiang'dan gelmişti. Her iki tarafta da son derece etkili konuşmalar yoğun bir şekilde sürerken, Jiang'a Mao'nun Çin'in Tayvan için yüz yıl bekleyebileceği yönündeki açıklamasının hâlâ geçerli olup olmadığını sordum. Hayır, diye karşılık verdi Jiang. Ne anlamda

hayır dedigini sorduğumda, şöyle cevaplamıştı: “Bu söz yirmi üç yıl önce verildi. Geriye yetmiş yedi yıl kaldı.”

Bununla birlikte Tiananmen krizinin sonuçlarına karşın gerilimi azaltmaya yönelik karşılıklı istekler artmaktaydı. 1989 yılından beri ne bakanlık düzeyinde ziyaretler ne de üst düzeyde görüşmeler yapıliyordu; altı yıldır gerçekleşen yegâne üst düzey görüşme ya uluslararası toplantılar ya da BM toplantıları sırasında yapılan görüşmelerdi. Bu konu çelişkili bir biçimde Tayvan Boğazı'ndaki askerî manevralar sonrasında liderler arasında nasıl bir görüşmenin ayarlanabileceğine yönelik, kısmen prosedüre ilişkin bir soruna dönüşerek çözüme ulaşmıştır.

Tiananmen olayından beri Çinli liderler sürekli olarak Washington'a başkanlık düzeyinde bir ziyaret için davet arayışındaydılar. Gerek Bush, gerekse Clinton bu ihtimalden kaçınmıştı. Bunun acısı unutulmamıştı. Çinliler de Tayvan cumhurbaşkanının Amerika'yı yeniden ziyaretinin engelleneceğine dair güvence verilene dek üst düzeydeki temasları reddediyorlardı.

Olaylar yirmi beş yıl önceki gizli ziyaretin sonundaki kimin kimi davet edeceği meselesi üzerindeki tartışmalara geri dönmüştü; o zaman sorun iki tarafın da birbirini davet ettiği gibi anlaşılabilir Mao'nun önerdiği formülle çözülmüştü.

Benzer bir çözümle Dışişleri Bakanı Christopher ile Çin Dışişleri Bakanı, Brunei'deki bir ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) toplantısında buluşarak ilk adımı kimin attığı sorununu ortadan kaldırmışlardır. Dışişleri Bakanı Christopher, Amerika'nın amaçlarını tanımlayan başkanlık düzeyinde sınıflandırılmış bir mektupla birlikte Tayvanlı üst düzey yetkililerin Amerika ziyaretlerine ilişkin güvence verip Jiang'ı, Amerikan başkanı ile toplantı yapmak üzere davet etmiştir.

Jiang ile Clinton arasındaki zirve ekim ayında gerçekleşmişse de Çin'in onurunu tam olarak dikkate alan bir şekilde olmamıştı. Görüşme ne bir resmî ziyaretti ne de Washington'da yapılmıştı;

BM'nin on beşinci yıl kutlamaları kapsamında New York'ta düzenlenmişti. Clinton, BM toplantısına katılan önemli liderlerin çoğuyla yaptığı benzer toplantıların bir parçası olarak Lincoln Center'da Jiang'la görüşmüştü. Çin'in Tayvan Boğazı'nda yaptığı askerî tatbikatların ertesinde Çin cumhurbaşkanının Washington'a yapacağı bir ziyaret çok kötü tepkiyle karşılanırdı.

Üstü örtülü teklifler, karşılıklı geri adım atmalar arasında bir sonuca varmayan kararsızlıklar içindeki bu atmosferin harareti, 2 Aralık 1995 tarihinde yapılacak olan Tayvan genel seçimleri ile yeniden yükselmişti. Pekin, Fujian kıyılarının açıklarında hava, deniz ve kara kuvvetlerinin düşman topraklarına karadan ve denizden bir çıkartma provası yaptıkları ortak manevralarla yeni bir askerî tatbikat başlatmıştı. Buna, aynı derecede saldırgan bir psikolojik savaş kampanyası eşlik etmekteydi. Aralık seçimlerinin bir gün öncesinde Çin Halk Kurtuluş Ordusu Mart 1996'da, Tayvan cumhurbaşkanlığı seçiminin hemen öncesinde yeni bir tatbikat başlatacağını duyurdu.⁶⁵⁶

Seçim yaklaşırken Tayvan'ı hedef alan füze denemeleri adanın kuzeydoğu ve güneybatısındaki önemli liman şehirlerini ucu ucuna iskalamıştı. ABD, 1971 yılındaki açılımdan sonra Çin'e yönelik en ciddi gövde gösterisiyle karşılık vermiş ve *Nimitz* adlı uçak gemisiyle birlikte iki muharebe grubunu "kötü havayı" önleme amacıyla Tayvan Boğazı'na göndermişti. Bununla birlikte Washington, bu durumun Amerika'nın tek bir Çin politikasını değiştirmedigine dair Pekin'e güvence verip Tayvan'ı kışkırtıcı eylemlerde bulunmaması konusunda uyarmaktaydı.

Uçuruma doğru yaklaşılırken gerek Washington, gerek Pekin, uğrunda savaşılabilecek hedefleri olmadığını ya da Madeleine

⁶⁵⁶ Garver, *Face Off*, 92-97; Robert Suettinger, "U.S. 'Management' of Three Taiwan Strait 'Crises,'" Michael D. Swaine ve Zhang Tuosheng, *Managing Sino-American Crises: Case Studies and Analysis* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2006), s. 278.

Albright'ın da ifade ettiği gibi, Çin'in "göz ardı edilemeyecek kadar büyük, kabul edilemeyecek kadar baskıcı, etkilemesi güç ve aşırı derecede gururlu olmasıyla başlı başına bir kategori"⁶⁵⁷ olduğu gerçeğini değiştirecek koşulların olmadığını kabullenerek geri çekilmişlerdi. Amerika'ysa bir şeyi kabul etmeye zorlanamayacak kadar güçlü ve Çin ile yapıcı ilişkiler oluşturma konusunda son derece kararlıydı. Süper güce sahip bir Amerika, dinamik bir Çin, küreselleşen bir dünya ve dünya meselelerinin ağırlık merkezinin Atlas Okyanusu'ndan giderek Pasifik'e doğru kayması, barışçıl ve işbirlikçi bir ilişkiyi zorunlu kılmaktaydı. Kriz sonrasında Çin ile ABD arasındaki ilişkiler önemli ölçüde gelişmişti.

İlişkiler eski düzeyinde ilerlemeye başladığında, bu kez bir başka kriz, bir yaz günü sonundaki gök gürlemesi gibi, beklenmedik bir anda ilişkiyi sarsmıştı. Çin-ABD ilişkilerinin en yüksek düzeyde olduğu Kosova Savaşı sırasında Missouri çıkışlı bir Amerikan B-2 bombardıman uçağı, 1999 Mayıs'ında Belgrad'daki Çin büyükelçilik binasını yerle bir etmişti. Çin'de protesto gösterileri bir ateş fırtınası gibiydi. Bu kez öğrenciler ve hükümet, olayın Çin'in egemenliğine karşı bir başka Amerikan saldırısı gösterisi olduğu görüşünde birleşmiş görünüyordu. Jiang olaydan "kasıtlı bir provokasyon" diye söz etmekteydi. Üzeri örtülü bir kaygıyı açığa çıkararak meydan okurcasına meseleyi ayrıntılarıyla ortaya koymaktaydı: "Büyük Çin Halk Cumhuriyeti zorbalığa asla boyun eğmeyecektir; büyük Çin ulusu asla aşağılanamaz ve büyük Çin halkı asla ele geçirilemez."⁶⁵⁸

Dışişleri Bakanı Madeleine Albright durumdan haberdar olur olmaz, gece yarısı olmasına rağmen, Washington'daki Çin büyükelçisine ABD hükümetinin olaydan duyduğu üzüntüyü belirtmek

⁶⁵⁷ Madeleine Albright, *Madam Secretary* (New York: Hyperion, 2003), sayfa 546.

⁶⁵⁸ Robert Lawrence Kuhn, *The Man Who Changed China: The Life and Legacy of Jiang Zemin* (New York: Crown Publishers, 2004), s. 2.

üzere genelkurmay başkan yardımcısından kendisine eşlik etmesini istemiştir.⁶⁵⁹ Ne var ki Jiang, kamuoyunda hâkim olan hava nedeniyle kendisini öfkesini ifade etmek zorunda hissediyordu, ama daha sonra bu ifadeyi (Amerikan başkanlarının insan hakları meselesinde yaptıkları gibi) halkını dizginlemekte kullanmıştır.

Çinlilerin öfkesi Amerika tarafında Çin’le karşı karşıya gelmesi gerektiği yönündeki savlarla benzerlik taşımaktaydı. Her iki bakış açısı da ciddi görüşleri yansıtmakta ve dış politikanın doğası gereği iki tarafın da birbiriyle gerginliğe sürüklendiği bir ilişki içindeki karşılıklı meydan okuma potansiyelini göstermekteydi. İki tarafın hükümeti de işbirliğinin zorunlu olduğu düşüncesine bağlı kalmayı sürdürmüş, ama ülkelerinin birbirlerine çatması konusunda tam bir kontrol sağlayamamışlardır. Bu durum Çin-Amerikan ilişkilerinde çözümlenmemiş bir karşılıklı meydan okuma hâli olmayı sürdürmektedir.

Çin’in Yeniden Canlanması ve Jiang’ın Görüşleri

Yukarıda anlatılan dönemsel krizlerin arasında, 1990’lar Çin ekonomisinin hayret verici büyümesi ile birlikte ülkenin dünya üzerindeki giderek büyüyen rolünün dönüşümüne tanıklık etmiştir. 1980’li yıllarda Çin’in “Reform ve Açılım” projesi kısmen bir görüş olarak kalmıştı: Etkileri fark edilmekle birlikte, derinliği ve uzun ömürlü olup olmayacağı tartışma konusuydu. Bu yönelim Çin’de bile tartışmalıydı; Tiananmen olaylarının sonrasında ülkedeki bazı akademisyen ve siyasi aydınlar ülkenin kendi içine dönmesini ve -Deng’in güney turu boyunca kesinlikle karşı çıktığı bir eğilim olmasına rağmen- Batı ile ekonomik bağlarını azaltmasını savunmaktaydılar. Jiang görevi devraldığında, büyük ölçüde yeniden yapılanması meydana gelmemiş olan devlete ait Sovyet modeli şirketler, ekonominin hâlen %50’sini oluşturmak-

⁶⁵⁹ Albright, *Madam Secretary*, s. 531.

taydı.⁶⁶⁰ Çin'in dünya ekonomik sistemiyle bağlantısı deneme aşamasında ve kısmiydi. Yabancı şirketler Çin'de yatırım yapma konusunda hâlâ şüpheli davranmaktaydılar; Çin firmaları ise yurt dışına açılmayı ender olarak göze alıyorlardı.

On yılın sonunda, gerçekleşmesi imkânsız olarak görülen ihtimal gerçeğe dönüşmüştü. Çin, 90'lı yıllar boyunca, çoğu zaman çift haneli sayılar olmak kaydıyla yıllık %7'nin altına düşmeyen bir hızla büyürken, kişi başına düşen gayrisafi yurt içi üretimde de tarihteki en kesintisiz ve güçlü artışı sürdürmüştür.⁶⁶¹ 1990'ların sonlarında ortalama gelir, 1978 yılının yaklaşık üç katına; kentlerdeki gelir düzeyi ise daha da fazla artarak 1978 seviyesinin neredeyse beş katına ulaşmıştı.⁶⁶²

Bu değişiklikler olurken, Çin'in komşularıyla ticareti gelişmekte ve Çin bölgede giderek merkezî bir ekonomik rol üstlenmekteydi. 1990'ların başlarında, enflasyonun tehlikeli biçimde tırmandığı dönemi, uyguladığı sermaye denetimi ve mali tasarruf tedbirleri ile yumuşatmıştır ki, bu program sonradan 1997-1998 yıllarında Asya'nın yaşadığı en kötü finansal krizden Çin'in etkilenmemesini sağlayan tedbirler arasında sayılmıştır. Bir ekonomik kriz döneminde ilk kez ekonomik büyüme ve istikrarın kalesi gibi duran Çin kendini alışkın olmadığı bir rolün içinde bulmuştu: Bir zamanlar yabancıların, genellikle de Batılıların ekonomik reçetelerini uygulamaktayken, şimdi bağımsız olarak kendi çözümlerini ortaya koyan bir ülke olmuş ve krizdeki diğer ekonomilere acil yardım konusunda bir kaynak hâli-

⁶⁶⁰ Christopher Marsh, *Unparalleled Reforms* (New York: Lexington, 2005), s. 72.

⁶⁶¹ Barry Naughton, *The Chinese Economy: Transitions and Growth* (Cambridge: MIT Press, 2007), s. 142-143.

⁶⁶² Michael P. Riccards, *The Presidency and the Middle Kingdom: China, the United States, and Executive Leadership* (New York: Lexington Books, 2000), s. 12.

ne gelmişti. Çin'in yeni statüsü 2001 yılında, 2008 Olimpiyatları'na Pekin'in ev sahipliği yapması için yaptığı başarılı başvuruya ve Çin'i Dünya Ticaret Örgütü üyesi yapan müzakerelerin tamamlanmasıyla pekişmişti.

Bu dönüşümün teşvik edilmesi, Çin'in iç siyasi felsefesinin yeniden düzenlenmesi demektir. Jiang, ilk kez Deng'in belirlemiş olduğu yenilikçi yolda ilerlemeyi sürdürürken, komünizm kavramını sınıf temelli, kapalı bir seçkinler topluluğundan daha geniş bir toplumsal çeşitliliğe açma hedefini üstlenmişti. "Üç Temsil" ilkesi olarak tanınan felsefesini 2002 yılında, Çin'in modern tarihindeki ilk barışçıl iktidar devrinden önce cumhurbaşkanı olarak katıldığı son kongre olan 16. Parti Kongresi'nde ayrıntılarıyla açıklamıştır. Devrim süresince destek kazanmış olan Komünist Parti'nin şimdi girişimciler de dâhil olmak üzere eski ideolojik hasımlarının çıkarlarını neden temsil etmesi gerektiğini anlatmıştı. Jiang, Komünist Parti'nin iç yönetimini demokratikleştirerek partiyi ticaret liderlerine açmıştır.

Bu süreç boyunca Çin ve ABD ekonomik alanda giderek büyüyen sıkı ilişkiler oluşturmuşlardır. 1990'ların başında ABD'nin Çin anakarası ile ticaret hacmi Tayvan'la olan ticaretinin yarısı kadardı. On yılın sonuna gelindiğinde, ABD-Çin toplam ticareti dörde katlanmış, Çin'in ABD'ye ihracatı yedi kat artmıştı.⁶⁶³ Çok uluslu Amerikan şirketleri Çin'i hem üretim yeri hem de başlı başına bir pazar olarak faaliyet stratejilerinin başlıca unsuru niteliğinde görmekteydiler. Buna karşılık Çin artan nakit rezervlerini ABD hazine bonolarına yatırım yapmakta kullanmaktaydı ve 2008 yılında Amerikan dış borçlarının en büyük alacaklısı hâline gelmişti.

Bütün bunlar olurken Çin daha geniş siyasi ve ekonomik akımlarla eşi görülmemiş biçimde bütünleşerek dünya üzerinde yeni bir rol üstlenmeye doğru yol almaktaydı. Macartney ve Çin

⁶⁶³ Lampton, *Same Bed, Different Dreams*, Ek A, s. 379-80.

sarayı arasında geçen yanlış anlamalarla dolu ekonomik ve diplomatik tanınma ile ilgili müzakerelerden iki yüzyıl sonra, hem Çin hem de Batı bunun yol açacağı sorunlara hazır olsalar da, olmasalar da birbiriyle etkileşimde yeni bir aşamaya geldiklerini kabul etmekteydiler. Çin'in o zamanki Başbakan Yardımcısı Zhu Rongji, 1997 yılında gözlemini şu şekilde ifade ediyordu: "Çin, dünyanın geri kalanıyla tarihinin hiçbir döneminde böylesine sürekli alışveriş ve iletişim içinde olmamıştır."⁶⁶⁴

Önceki dönemlerde, örneğin Macartney dönemi, hatta Soğuk Savaş yıllarında bile, "Çin dünyası" ile "Batı dünyası" birbirlerini sınırlı durumlarda etkilerdi. Artık modern teknoloji ve ekonomilerin birbirine bağımlı olması, iyi ya da kötü, ilişkilerin ölçülü bir biçimde yürütülmesini olanaklı kılmaktadır. Sonuç olarak iki taraf karşılıklı uzlaşma için çok daha fazla fırsatla dolu ve birbirlerinin hassasiyetlerine dokunabildikleri çelişkili bir durum içinde birbirleriyle çatışmaktadır. Küresel bir dünya onları bir araya getirmekle birlikte, kriz dönemlerinde gerginliğin çok daha süratle alevlenme riskini de taşımaktadır.

Jiang görev süresinin sonuna yaklaşırken bu tehlikenin farkında olduğunu, Çinli liderlerin mesafeli, düşüncesini kendine saklayan tavrı içinde değil, daha ziyade kişisel ve neredeyse duygusal bir biçimde ifade etmişti. 2001 yılında Amerika-Çin Topluluğu'nun bazı üyeleriyle bir toplantı yapıliyordu. Jiang on iki yıllık görev süresinin son yılı içindeydi, ama daha şimdiden her yaptığı iş dünya için bir değişiklikmiş de çok yakın zamanda sadece bir seyirci olacakmış gibi bir özlem yaşırmışçasına, bu duyguya kendini kaptırmıştı. Çin'in uluslararası camiada, en azından ülkenin reform programını uygulamak için ihtiyaç duyduğu gelişmiş

⁶⁶⁴ Zhu Rongji, "Speech and Q&A at the Advanced Seminar on China's Economic Development in the Twentyfirst Century" (Eylül 22, 1997); Zhu Rongji, *Answers to Journalists' Questions* (Oxford: Oxford University Press, 2011) (forthcoming), Kısım 5.

demokratik ülkeler arasında büyük ölçüde tecrit edildiği çalkantılı bir dönemde başkanlık etmişti.

Jiang bu zorlukların altından kalkmıştı. Amerika ile siyasi işbirliği yeniden oluşturulmuştu. Reform programı hız kazanmakta ve ülkeyi bir sonraki on yıl içinde küresel bağlamda finansal ve ekonomik bir güç hâline getirecek olan olağanüstü bir büyüme hızı yaratmaktaydı. Çalkantılar ve kuşkularla başlayan bir on yıl muazzam başarılarla dolu bir döneme dönüşmüştü.

Son derece geniş Çin tarihi içinde ne küresel bir dünyanın içinde nasıl yer alınacağı ne de başka bir süper güçle bir araya gelerek ya da çatışarak ittifak yapılacağına bir başka örneği vardı. Sonradan anlaşıldığı üzere, o süper gücün, yani ABD'nin de böyle bir tasarı konusunda, gerçekten böyle bir eğilimi olmuş olsa bile, deneyimi eksikti. İster bilerek, isterse kendiliğinden olsun, yeni bir uluslararası düzenin ortaya çıkması zorunluydu. Bu düzeni gerçekleştirecek olan nitelik ve kriterler her iki ülke için aşılması gereken güçlüklerdi. Ya ortak olarak ya da hasım olarak birbirleri ile etkileşim içinde olacaklardı. Dönemin liderleri ortak olduklarını ilan etmişlerdi, ama hiçbiri ne bu ortaklığı tanımlamayı ne de olası fırtınalara karşı korunakları inşa etmeyi sağlayabilmişlerdi.

Şimdi Jiang yeni bir yüzyıl ve Amerikan liderlerinin farklı bir kuşağı ile karşı karşıyaydı. Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni bir başkanı vardı: Jiang hiç kimsenin öngöremediği biçimde yükselerek göreve gelirken ABD Başkanı da George H.W. Bush'un oğlu olmuştu. Yeni ABD başkanıyla ilişkiler bir başka istenmeyen askeri çatışma ile başlamıştı. 1 Nisan 2001'de Çin karasularının hemen dışında kıyı boyunca uçan bir Amerikan keşif uçağı bir Çin askeri uçağı tarafından takip edilmekteyken, iki uçak Çin'in güney sahilleri açığında Hainan Adası'nın yakınlarında çarpışmıştı. Ne Jiang ne de Bush kazanın ilişkilerini bozmasına izin vermişlerdi. İki gün sonra Jiang, Güney Amerika'ya yapacağı uzun bir

seyahat için ÷lkeden ayrılırken, Merkezî askerî Komite'nin başı olarak bir kriz çıkmayacağını işaretini veriyordu. Bush, keşif uçuşu için değil, Çinli pilotun ölümü için özür dilemişti.

Amerika-Çin Topluluğu üyeleriyle yaptığı toplantı sırasında klasik Çin şiirlerinin arasına İngilizce sözler sıkıştırarak, oldukça dolambaçlı ifadelerle sözü uzatarak ABD-Çin işbirliğine met-hiyeler düzmesine bakılırsa, Jiang'ın kafasında olayların bir yerde tıkanma tehlikesine dair bir önsezi oluşmuştu. Sonu gelmeyen konuşmaları aynı zamanda bir umut ve bir açmazı yansıtmaktaydı: Toplumlarının sahip olduğu korkunç dinamizmin yarattığı fırtınaları önlemek için iki ÷lkenin birlikte çalışacakları bir yol bulmaya dair umut ve bunu yapma şansını kaçırabilecek olmaları endişesi.

Jiang'ın açılış konuşmasının ana teması Çin-Amerikan işbirliğinin önemiydi: "Kendi önemimizi abartmaya çalışmıyorum, ama ABD ile Çin arasındaki iyi ilişki bütün dünya için çok önemlidir. Bunu sağlamak için elimizden geleni yapacağız [*bunu İngilizce söylemişti*]. Bu bütün dünya için önemlidir." Ama söz konusu olan bütün dünya ise liderler bununla başa çıkabilecek kadar nitelikli miydiler? Jiang kendi eğitiminin, Batılı eğitimi de içeren geleneksel Konfüçyüsçü eğitim yörüngesinde başlayıp sonra eski Sovyetler Birliği okullarında devam ettiğine dikkat çekiyordu. Şimdi bütün bu kültürlerle alışverişi olan bir ÷lkenin dönüşümüne öncülük etmekteydi.

Çin ve ABD acil bir konuda, Tayvan'ın geleceği konusunda karşı karşıya kalmışlardı. Jiang artık alışmış olduğumuz bildik konuşmalarını yapmamıştı. Sözleri daha çok diyalogun iç dinamikleri ve bunun nasıl kontrolden çıkabileceği ile; liderlerin niyetleri ne olursa olsun halkları tarafından önlemeyi tercih edecekleri şeyleri yapmaya zorlanabilecekleriyle ilgiliydi: "ABD ile Çin arasındaki en büyük sorun Tayvan meselesidir. Örneğin sık sık 'barışçıl çözüm' ve 'tek ÷lke, iki sistem' diyoruz. Genel ko-

nuşursak, ben kendimi bu iki şeyi söylemekle sınırlıyorum. Ama zaman zaman güç kullanmamayı garanti edemeyeceğimizi de ekliyorum.”

Çin’e açılım sürecinden önce bu meselenin Çinli ve Amerikalı diplomatlar arasındaki 130’un üzerinde toplantı boyunca çözümsüzlük yaşanmasına ya da o zamandan beri süregelen kasıtlı belirsizliklere neden olduğunu Jiang inkâr edemezdi elbette. Ama Çin, kendi egemenliği üzerinde bir sınırlama anlamına gelebileceği için, bu konuda güç kullanmaktan feragat etmeyi reddederken, Jiang’la yapılan görüşmelere gelinceye kadar otuz yıl boyunca güç kullanmaktan sakınmıştı.

Jiang hemen gerçekleşecek bir değişiklik için ısrarlı değildi. Aksine Amerika’nın tutumunda bir anormallik olduğuna dikkat çekiyordu. ABD ne Tayvan’ın bağımsızlığını destekliyor ne de birleşmeyi teşvik ediyordu. Amerika için en uygun çözüm Tayvan’ın “batmaz bir uçak gemisi” hâline gelmesiydi. Böylesi bir durumda Çin hükûmetinin niyeti her ne olursa olsun, Çin halkı çatışmaya doğru kendi ivmesini yaratabilirdi:

(...) Yaklaşık on iki yıldır içinde bulunduğum merkezî hükûmette 1,2 milyar Çinlinin duygularını derinden hissettim. Elbette size yönelik en iyi duyguları taşımaktayız, ama bir kıvılcım alevlenecek olursa, 1,2 milyar insanın duygularını denetlemek güç olacaktır.

Her ne kadar üzülerken ve dolaylı olarak ifade edilmiş olsa da kendimi bu tehdide karşılık vermek zorunda hissetmiştim:

(...) Eğer bu sözler güç kullanmakla ilgiliyse, bu durum Tayvan sorununu ilişkimize zarar vermek için kullanan bütün tarafları güçlendirecektir. ABD ile Çin arasındaki askerî bir çatışmada, bizler bile, duruma ne kadar üzülsük de kendi ülkemizi desteklemekten kaçınmayacağız.

Jiang, söylediklerime Çin’in savaş tehlikesinden korkmadığı şeklindeki artık kanıksanmış olan sözlerle karşılık vermemişti. Ko-

nuya, geleceği Çin-Amerikan işbirliğine bağlı bir dünya çerçevesinden yaklaşmaktaydı. Tayvan meselesinde hiçbir Çinli liderin telaffuz etmediği uzlaşmadan söz ediyordu. Bir teklif ya da tehdit ortaya sürmekten sakınıyordu ve artık sonucu biçimlendirecek bir pozisyonda değildi. Küresel bir yaklaşıma başvurmaktaydı ki bu en çok ihtiyaç duyulan ve her ulusun tarihinin en çok kuvvetlendirdiği şeydi:

Çin ile ABD'nin Tayvan sorununu çözme konusunda ortak bir dil bulup bulamayacakları belli değildir. Tayvan'ın ABD'nin himayesinde olmadığı sürece, ona özgürlük tanımamızın mümkün olabileceğini belirtmiştim. Bu nedenle şimdiki soru bu konuda nasıl uzlaşabileceğimiz ve tatmin edici bir çözümü nasıl bulabileceğimizdir. Bu, ilişkimizin en hassas kısmıdır. Burada bir öneride bulunmuyorum. Biz eski dostuz. Diplomatik bir dil kullanmaya gerek görmüyorum. Son tahlilde, Bush görevdeyken iki ülkenin stratejik ve küresel bakış açısından yaklaşarak ABD-Çin ilişkilerini oluşturabilmesini umarım.

Daha önceden tanıdığım Çinli liderler uzun erimli, ama geçmişten çıkarılan derslerle önemli ölçüde ilgili bir bakış açısına sahipti. Aynı zamanda ağırlıklı olarak uzak bir geleceğe yönelik büyük projeler üstlenmişlerdi. Ama orta vadedeki geleceği nadiren tarif ederek karakterinin içinde bulundukları engin gayretler sonucunda ortaya çıkacağını varsayarlardı. Jiang daha az etkileyici, ama daha derinlikli bir şey istiyordu. Başkanlığının sonunda her iki tarafın da felsefi düşünce çerçevesinin yeniden tanımlanması gerekliliğine değiniyordu. Mao taktiksel manevralar yaparken bile, ideolojik katılıkta ısrarcıydı. Jiang ise her iki tarafın da dürüst bir biçimde işbirliği yapabilmesi için süregelen tavırlarında yapmakla yükümlü oldukları değişiklikleri anlamaları gerektiğini ima ediyordu. İki tarafı da kendi iç öğretilerini, sosyalizm dâhil yeniden değerlendirmeye ve yeniden yoruma açmaya teşvik ediyordu:

Dünya zengin, renkli ve çeşitliliğe sahip bir yer olmalıdır. Örneğin 1978 yılında Çin'de bir reform ve açılım kararı aldık. (...) 1992'deki

14. Ulusal Kongre’de Çin’in gelişim modelinin sosyalist pazar ekonomisi yönünde olması gerektiğini açıkladım. Batı’ya alışkın olanlar için, pazar sözünde garip bir şey yoktur, ama 1992 yılında burada “pazar” kelimesini telaffuz etmek büyük riskti.

Bu nedenle Jiang iki tarafın da ideolojilerini ilişkilerinin gereklerine uyarlamak zorunda olduklarını ileri sürüyordu:

Basitçe söylemek gerekirse, Batı’nın komünist ülkelere karşı geçmişte benimsediği tutumu bir kenara bırakması iyi olacaktır; biz de komünizmi katıksız ve basit hâliyle ele almaktan vazgeçmeliyiz. Deng, 1992 Güney Turu’nda sosyalizmin yerleşmesinin birkaç kuşak zaman alacağını söylemişti. Ben bir mühendisim. Konfüçyüs’ten günümüze kadar 78 kuşak geçtiğini hesapladım. Deng sosyalizmin bu kadar zaman alacağını söylemişti. Şimdi düşünüyorum da, benim için çok iyi koşullar hazırlamıştır. Sizin değerler sisteminize gelince, Batı ve Doğu karşılıklı uzlaşma geliştirmek zorundadır. Belki de ben biraz safça düşünüyorum.

78 kuşak konusuna yapılan gönderme, ABD’nin güçlü bir Çin’in yükselişi karşısında telaşlanmamasını amaçlayan bir güvenceydi. Gelişimini tamamlaması için birkaç kuşak geçmesi gerekecekti. Ama Mao’nun haleflerinden birinin komünistlerin artık ideolojilerinin katıksız hâinden söz etmekten vazgeçmeleri ya da birbirlerinin felsefi yaklaşımları arasında uyum sağlamak için Batı dünyası ile Çin arasında bir diyalogun gerektiğini söylemesiyle Çin’deki siyasi durum kesinlikle değişmişti.

Amerikan tarafındaki sorun, birbirinden farklı bir dizi görüş arasından bir yol bulmaktı. Çin bir ortak mıydı, yoksa bir hasım mı? Gelecek işbirliği mi getirecekti, yoksa çatışma mı? Amerika’nın misyonu Çin’e demokrasi götürmek miydi, yoksa barışçıl bir dünya için Çin’le işbirliği yapmak mıydı? Ya da ikisi de mümkün müydü?

Her iki taraf da o zamandan beri kendi iç çatışmalarını bastırmak ve ilişkilerinin nihai şeklini tanımlamakla yükümlü olmuştu.

KISIM 18

Yeni Binyıl

JIANG ZEMİN'İN BAŞKANLIK DÖNEMİNİN SONU Çin-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Jiang, Çin-Amerikan diyalogunun başlıca konusunun ilişkinin bizzat kendisi olduğu son başkandı. Çin ve Birleşik Devletler'in ortak bir düşmanı yoktu artık, ama henüz müşterek bir dünya düzeni kavramı geliştirememişlerdi. Kitabın son kısmında söz edilen Jiang'ın kendisiyle yapılan uzun görüşmelerdeki dostça görüşleri yeni bir gerçekliğin ifadesiydi: Birleşik Devletler ve Çin birbirlerine gereksinimleri olduğunu kavramışlardı, çünkü her ikisi de üzerinde egemenlik kurulamayacak kadar büyük, dönüştürülemez kadar kendine özgü ve yalnızlaşmamak adına birbirleri için çok gerekiydiler. Bunun ötesinde ulaşılabilir ortak amaçlar olabilir miydi? Ve ne adına?

Yeni binyıl bu yeni ilişkinin sembolik başlangıcıydı. Çin ve Birleşik Devletler'de yeni kuşaktan liderler göreve gelmişlerdi: Çin tarafında Cumhurbaşkanı Hu Jintao ile Başbakan Wen Jiabao'nun başını çektikleri "dördüncü kuşak," Amerika tarafında Başkan George W. Bush ve 2009 yılının başında Barack Obama'nın

yürüttüğü yönetimler. İki taraf da kendinden önceki yılların çalkantısına yönelik çelişkili tutumlar içindeydi.

Hu ve Wen, Çin'in gelişimini yönlendirme işine ve ülkenin dünyadaki rolünü tanımlama konusuna o güne dek görülmemiş bir yaklaşım getirdiler. Komünist dönemde anayasal süreçten geçerek göreve gelen ilk liderler olarak kişisel devrim deneyimi olmayan bu neslin en üst düzey görevlilerini temsil ediyorlardı.

Her iki adamın da ülkelerinin hassasiyeti ve iç sorunları hakkında doğrudan deneyimleri vardı. Hu ve Wen, Kültür Devrimi'nin yarattığı kargaşa yüzünden üniversitelerin kapanmasından önce 1960'larda çekirdek kadro içinde yer alan gençler olarak resmî yüksek öğrenim gören son öğrenciler arasındaydılar. Öğrenimini Pekin'deki Qinghua Üniversitesi'nde, Kızıl Muhafızlar hareketinin merkezinde tamamladıktan sonra, siyasi danışman ve araştırma görevlisi olarak üniversitede kalan Hu, çatışan fraksiyonların yarattığı karmaşayı gözlemlemek imkânına sahip olmuştu ve zaman zaman "fazlasıyla bireyci" olduğu iddiasıyla hedef hâline gelmişti.⁶⁶⁵ Mao, Kızıl Muhafızlar'ın neden olduğu tahribata genç nesli kırsal kesime göndererek son vermeye karar verdiğinde, Hu diğer gençlerle aynı kaderi paylaşmamıştı. Bir hidroelektrik santralde çalışmak üzere, Çin'in ayaklanmaların yaşandığı uca bölgelerinden biri olan Gansu eyaletine yollandı. Pekin Jeoloji Enstitüsü'nden yeni mezun olan Wen de benzer bir atama ile mineralojik projelerde görev almak üzere on yıldan fazla kalacağı Gansu eyaletine gönderildi. Hu ve Wen, kargaşa içindeki ülkelerinin uzak kuzeybatı bölgesinde Komünist Parti hiyerarşisinin iç kademelerinde yavaş yavaş ilerlediler. Hu, Gansu eyaleti Komünist Gençlik Birliği sekreterliğine yükseldi. Wen, eyalet jeoloji bürosunun müdür yardımcılığına geldi. Bu çalkantı ve devrimci coşku döneminde her ikisi de istikrar ve yetkinlikleri ile sivrilmişlerdi.

⁶⁶⁵ Richard Daniel Ewing, "Hu Jintao: The Making of a Chinese General Secretary," *China Quarterly* 173 (Mart 2003): s. 19.

Hu için bir sonraki yükselme, 1982 yılında Pekin'deki Çin Komünist Partisi Okulu'nda o zamanki parti genel sekreteri Hu Yaobang'ın dikkatini çekmesiyle gerçekleşti. Bundan sonra Hu süratle Çin'in güneybatıdaki uzak eyaletlerinden Guizhou'nun Parti Sekreterliği'ne yükseldi. Kırk üç yaşındaki Hu Jintao, Komünist Parti tarihindeki en genç eyalet parti sekreteri olmuştu.⁶⁶⁶ Önemli miktarda azınlığın yaşadığı yoksul bir eyalet olan Guizhou deneyimi Hu'yu 1988'deki görevi olan Tibet özerk bölgesi Parti Sekreterliği'ne hazırlamıştır. Bu arada Wen, Komünist Parti Merkez Komitesi'nde giderek artan sorumluluklar yüklendiği Pekin'e gönderilmişti. Kendisini üç başarılı Çinli liderin -Hu Yaobang, Zhao Ziyang ve daha sonra Jiang Zemin'in- en güvenilir yardımcısı olarak kabul ettirmiştir.

Çin'in 1989'daki çalkantılı döneminde hem Hu hem de Wen, benzer kişisel deneyimler yaşamışlardır. Hu'nun 1988 Aralık ayında geldiği Tibet'te başlayan büyük bir Tibet ayaklanması bölgenin geneline yayılmıştı; Pekin'deyse Genel Sekreter Zhao Ziyang, Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenciler arasında son ümitsiz seferini yaparken, yardımcısı Wen genel sekreterin yanındaydı.

Böylelikle 2002-2003 yıllarında en üst düzeyde liderlik görevlerini üstlenen Hu ve Wen, Çin'in yeniden canlanması konusunda farklı bir bakış açısı edinmişti. Ülkenin zorlu ve değişken sınırlarında yetişip Tiananmen olayları sırasında orta kademe hizmetlerde bulunmuş görevliler olarak Çin'in iç sorunlarının karmaşıklığının bilincindeydiler. Aralıksız büyüme ve Çin'in uluslararası ekonomik düzene girişini kapsayan, uzun dönemde iktidara gelerek, Çin'in inkâr edilmeyecek bir şekilde bir dünya gücü olarak "gelişinin" liderliğini üstlendiler.

Deng, Çin geleneğine yönelik Maocu savaşa bir ara vermiş ve Çinlilerin, tarihi güçleriyle yeniden bağ kurmalarına izin vermiş-

⁶⁶⁶ a.g.e., s. 21-22.

ti. Ama diğer Çinli liderlerin de zaman zaman ima ettikleri gibi, Deng dönemi kaybedilen zamanı toparlamak için bir girişimden ibaretti. Bu dönemde Çin'in yanlış adımları ile ilgili üstü örtülü, neredeyse masum bir mahcubiyet ve özel bir gayret anlayışı söz konusudur. Jiang, sarsılmaz bir güven ve cana yakınlık sergilemekteydi, ama Çin'in iç sorunlardan henüz belini doğrultmaya ve uluslararası itibarını yeniden kazanmaya çalıştığı bir dönemde görevi üstlenmişti.

Deng ve Jiang'ın çabaları, yüzyılın sonunda meyvelerini vermeye başlamıştı. Hu ve Wen artık Batı teknolojisi ve kurumlarının "çırağı" gibi hissetmek zorunda olmayan bir ülkeyi yönetmekteydiler. Yönettikleri Çin, itiraz edebilecek kadar kendine güvenli, hatta reform konusunda Amerika'nın nasihatleri karşısında zaman zaman ince bir alaycılık sergileyebilen bir ülkedydi. Dış politikasını uzun vadedeki potansiyeline ya da nihai stratejik rolüne göre değil, mevcut gücünün koşullarına göre yürütecek durumdaydı.

Hangi amaca ulaşmak için güç? Pekin'in yeni döneme ilişkin başlangıçtaki yaklaşımı büyük ölçüde artımlı ve tutucuydu. Jiang ve Zhu, Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne girişini ve uluslararası ekonomik düzen içinde tam olarak yer almasını görüşmüşlerdi. Hu ve Wen'in yönetimi altındaki Çin, her şeyden önce ilişkilerin normale dönmesini ve istikrarı arzu etmekteydi. resmî ifadeyle hedefleri "uyumlu bir toplum" ve "uyumlu bir dünya" idi. Yurt içi gündemi, aralıksız ekonomik gelişme ile eşi görülmemiş refah ve alışılmadık seviyede eşitsizliklerle tanışan çok geniş bir nüfus içindeki toplumsal uyumun korunması üzerinde odaklanmaktaydı. Ülkenin dış politikası çok çarpıcı hareketlerden sakınırken Çinli siyasetçiler, Çin'in daha gözle görülür bir uluslararası liderlik rolünü üstlenmesi yönünde dışarıdan gelen çağrılara ihtiyatla karşılık vermektedirler. Çin dış politikası, ABD ile ilişkiler de dâhil olmak üzere, öncelikle barışçıl bir uluslararası çevreyi ve eko-

nomik büyümenin sürekliliğini sağlamak için ham maddelere erişimi hedeflemektedir. Ayrıca her ne kadar bir ekonomik süper güç olmaya doğru ilerlese de -Mao'nun Üç Dünya teorisinin mirası olan- gelişme gösteren ülkelere yönelik ilgisini sürdürmeye devam etmektedir.

Mao'nun endişe ettiği gibi, Çinlilerin genleri kendini yeniden ortaya koymuştu. Yirmi birinci yüzyılın yeni sorunları ile karşı karşıyayken ve Leninizmin çöktüğü bir dünyada Hu ve Wen geleneksel bilgiye geri dönüş yapmışlardı. Reform isteklerini Mao'nun sürekli devrimine ilişkin ütopyacı görüşlerin terimleri yerine, “*xi-aokang*” (belli ölçüde varlıklı [orta sınıf]) bir toplum oluşturma amacıyla tanımlamaktaydılar ki bu, belirgin biçimde Konfüçyüsçü bir ifadeydi.⁶⁶⁷ Konfüçyüs'ün öğretisinin Çin okullarında yeniden yürürlüğe konmasına ve Konfüçyüs'ün mirasının popüler kültür içinde kutsal değerler arasında sayılmasına öncülük etmişlerdir. Ayrıca dünyanın değişik kentlerinde resmî “Konfüçyüs Enstitüleri” oluşturup 2008 Pekin Olimpiyatları açılış töreninde geleneksel Konfüçyüsçü öğrencileri canlandırarak Konfüçyüs'ün Çin'in dünya sahnesindeki yumuşak gücünün kaynağı olmasını sağlamışlardır. 2011 Ocak ayında Çin yaptığı son derece önemli sembolik bir hareketle Çin başkentinin ortasına Mao'nun anıt mezarının karşısına Tiananmen Meydanı'na kadim filozofun bir heykelini koyarak itibarının iade edildiği gösterilmiştir.⁶⁶⁸

Yeni Amerikan yönetimi de neslin değişimi konusunda benzer bir değişiklik göstermekteydi. Hem Hu hem de Bush ulusları-

⁶⁶⁷ Günümüzde geniş ölçüde resmî politika terimi olarak kullanılan ‘*Xiaokang*’ sözcüğü mütevazı düzeyde harcanabilir bir gelire sahip belli ölçüde varlıklı bir nüfusu tanımlayan 2.500 yıllık Konfüçyüsçü bir ifade-
dir, bkz. “Confucius and the Party Line,” *The Economist* dergisi (22 Mayıs 2003); “Confucius Makes a Comeback,” *The Economist* dergisi (17 Mayıs 2007).

⁶⁶⁸ “Rectification of Statues,” *The Economist* dergisi (20 Ocak 2011).

nın 1960'lardaki sarsıcı deneyimlerine görgü tanıklığı etmişlerdi: Bu deneyimler Çin için Kültür Devrimi, ABD için Vietnam Savaşı'ydı. Hu, toplumsal uyumun kendi başkanlığının yol göstericisi olduğuna karar vermişti. Bush, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ertesinde, Amerika'nın dünyayı kendi görüşüne göre yeniden şekillendirmeyi başarabilecek güçte olduğuna inanıldığı, Amerikan zafer sarhoşluğunun ortasında göreve gelmişti. Genç Bush, Amerika'nın en yüce değerlerinin bayrağı altında bir dış politika yürütme konusunda tereddüt etmemişti. Coşkulu bir biçimde kişisel ve dinî özgürlüklerden, Çin ziyaretlerinden söz ediyordu.

Bush'un özgürlükler gündemi Batılı olmayan toplumlar için olanaksız derecede süratli değişiklikleri yansıtmaktaydı. Bununla birlikte, Bush kendi diplomasisini uygulamada Amerika'nın misyonerce ve pragmatik yaklaşımları arasındaki tarihî kararsızlıkların üstesinden gelmeyi başarmıştı. Bunu kuramsal bir yapı oluşturarak değil, stratejik önceliklerin hassas dengeleri ile sağlamıştı. Amerika'nın demokratik kurumlar ve insan hakları konularındaki kararlılığı konusunda kuşkuya yer bırakmamıştı. Aynı zamanda, eksikliği hâlinde etik amaçların dünyadan kopuk kalacağı ulusal güvenlik unsurunu da dikkate almıştı. Her ne kadar Amerikan tartışmalarında tek yanlılığı benimsediği iddiasıyla eleştirilse de politikalarını ulusal çıkar hesaplarına dayandıran Çin, Japonya ve Hindistan ile eş zamanlı ilişkilerinde her biriyle ilişkileri geliştirmeyi başarmıştı ki bu, ABD'nin yapıcı Asya politikası için bir model oluşturmuştu. Bush'un başkanlık döneminde ABD-Çin ilişkileri iki büyük ülkenin olağan ilişkisi hâlindeydi. Taraflardan hiçbiri diğer tarafın kendi hedeflerinin hepsini paylaşmasını beklemiyordu. Bazı konularda, örneğin ülke yönetiminde hedefleri benzer değildi. Yine de mevcut ortaklık anlayışını onaylamaya yetecek kadar ortak çıkar bulunmuştu.

2003 yılında Tayvan Cumhurbaşkanı Chen Shui-bian'ın BM'de "Tayvan" adıyla temsil edilmesi için başvurulması konu-

sunda bir referandum yapılmasını önerdiğinde, Washington ve Pekin, Tayvan meselesinde birbirlerine biraz daha yaklaştımlardı. Böylesi bir hareket üç bildirgede yer alan Amerikan taahhütlerinin ihlali anlamına geleceğinden, Bush yönetimi yetkilileri itirazlarını Taipei'e iletmışlerdi. Wen Jiabao'nun Aralık 2003'te Washington'a yaptığı ziyaret sırasında Bush üç bildirgeyi yeniden onaylamış ve Washington'ın "mevcut durumu değıştirmek üzere Çin ya da Tayvan tarafından yapılacak her türlü tek taraflı karara karşı olduğunu" eklemiştii. Tayvan'ın siyasi statüsünü değıştirecek bir referandumun ABD'den destek bulmayacağını söylemişti. Wen, barışçıl birleşmenin arzu edildiğini gösteren, bir hayli dostça bir formülle karşılık vermişti: "Bizim Tayvan sorununun çözümüne ilişkin temel politikamız barışçı bir biçimde yeniden birleşmek ve tek ülke-iki sistem formülüdür. Ulusal birliğı sağlamak ve barışçıl bir birleşmeyi gerçekleştirmek için elimizden geleni en derin samimiyetimizle yapacağız."⁶⁶⁹

Yenilenen iş birliğinin nedenlerinden biri, Amerika'nın başlıca stratejik odağını Doğıu Asya'dan yeniden Orta Doğıu ve Güneybatı Asya'ya yönlendiren 11 Eylül saldırılarıydı. Çin artık uluslararası düzen için bir tehdit değıldi; küresel terörizmin kendi azınlık bölgelerinde, özellikle Sincan'daki etkileriyle meşguldü ve 11 Eylül saldırılarından hemen sonra bir kınama yayınlayıp istihbarat ve diplomasi desteğı teklifinde bulunmuştu. Irak Savaşı'na zemin hazırlandığı dönemde BM'de Amerika Birleşik Devletleri'ne, ABD'nin bazı Avrupalı müttefiklerine kıyasla daha az karşı çıkmıştı.

Bununla birlikte bu dönem belki daha esaslı bir düzeyde terörizmle nasıl baş edileceğı konusunda, Çin ve Amerikan değıerlendirmelerindeki farklı yaklaşımlarla başlamıştı. Çin, Ameri-

⁶⁶⁹ George W. Bush, "Remarks Following Discussions with Premier Wen Jiabao and an Exchange with Reporters: 9 Aralık 2003," *Public Papers of the Presidents of the United States* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2006), s. 1701.

ka'nın İslam dünyasına gücünü yansıtmısına, hepsinden öte Bush yönetiminin demokratik dönüşüm konusundaki muğlak hedeflerine dair açıklamalarına karşı kuşkulu bir izleyici olarak kalmıştır. Pekin, yabancı hükümetlerin güç birlikleri ve anlaşmalarındaki değişiklikleri etik bir hükümde bulunmaksızın benimseme yönünde her zamanki eğilimini sürdürmüştür. Orta Doğu'dan gelen petrole erişim ve (Taliban'ın devrilişinden sonra) Afganistan'daki maden kaynaklarındaki Çin yatırımlarını korumaya ilişkin kaygılarını sürdürmekteydi. Bu çıkarların tam olarak karşılanmasıyla Çin, Amerika'nın Irak ve Afganistan'daki çabalarına karşı çıkmamıştır, hatta bu durumu Amerika'nın Doğu Asya'daki askerî güçlerinin bölünmesi anlamını taşıdığından memnuniyetle karşılamış bile olabilirdi.

Çin ve ABD arasındaki karşılıklı etkileşimin kapsamı, bölgesel meselelerle dünya üzerinde Çin için merkezî bir rolün yeniden oluşturulduğunu göstermekteydi. Çin'in eşit koşullarda bir ortaklık arayışı, artık zayıf bir ülkenin ölçüsüz bir talebi değildi; bu, finansal ve ekonomik kapasitelerle gittikçe desteklenen bir gerçektir. Aynı zamanda yeni güvenlik sorunları ve değişen ekonomik verilerle birlikte, özellikle aralarındaki görece siyasi ve ekonomik etkinin yeni bileşimini harekete geçirmesiyle her iki ülke de kendi ülke içi amaçları, dünyadaki rolleri ve nihayetinde birbirleriyle ilişkileri hakkında kapsamlı tartışmaların içine girmişti.

Bakış Açılarındaki Farklılıklar

Yeni yüzyıl ilerlerken, bazı yönlerden birbirine karşıt olan iki eğilim ortaya çıkmıştır. Çin-Amerika ilişkileri birçok konuda büyük ölçüde iş birliği içinde gelişmekteydi. Aynı zamanda tarih ve jeopolitik konumlanmaya dayalı farklılıklar da görünür olmaya başlamıştı. Ekonomik meseleler ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması buna iyi bir örnekti.

Ekonomik Meseleler: Çin dünya ekonomisinde önemsiz bir etmenken, parasının değişim değeri bir sorun değildi; 1980 ve 1990'larda bile Çin para birimi yuanın (renminbi) Amerikan siyasi tartışmalarında ve medya analizlerinde günlük tartışma konusu hâline geleceği düşünülemezdi. Ama Çin ekonomisinin yükselişi ve büyüyen ABD-Çin ekonomik iş birliği, bir zamanlar üstü örtülü olan ve giderek ısrarlı bir dille ifade edilen Amerikan hayal kırıklığı ve Amerikalıların niyetlerine dair Çinlilerin kuşkularıyla birlikte gündelik bir tartışmaya dönüştürmüştü.

Başlıca farklılık iki tarafın kendi kur politikalarının temelini oluşturan anlayıştan kaynaklanmaktaydı. Amerikan bakış açısına göre yuanın düşük kur değeri, Çinli firmalar yararına kur manipülasyonu yaratmakta, dolayısıyla aynı iş kolunda çalışan Amerikan firmalarına zarar vermekteydi. Düşük değerli yuanın Amerika'nın kâr kaybına katkıda bulunduğu konuşulmaktaydı ki bu durum Amerika'nın yeni başlayan kemer sıkma döneminde ciddi siyasi ve hassas sonuçlar doğuran bir konuydu. Çinlilerin bakış açısına göre, dâhilî üreticilerin lehine kur politikası izlenmesi ekonomik bir politikadan ziyade, Çin'in siyasi istikrar gereksinimini yansıtan bir olguydu. Şöyle ki 2010 Eylül'ünde Amerikalı izleyicilere yaptığı bir konuşmada Wen Jiabo, Çin'in parasının değerini neden etkin biçimde yeniden değerlendirmeyeceğini anlatırken, finansal değil, sosyal argümanlar kullanmıştı: "Kaç Çin firmasının iflasa gittiğini bilmiyorsunuz. Çok büyük kargaşalar çıkar. Sadece Çin başbakanının omuzlarında böyle bir baskı var. Gerçek budur."⁶⁷⁰

ABD, ekonomik meselelere küresel büyümenin gereksinimleri açısından bakar. Çin hem ülkedeki hem de uluslararası çıkarımları göz önünde bulundurur. Amerika, Çin'e daha fazla tüketmesi ve daha az ihracat yapması için baskı yaptığında, ekonomik

⁶⁷⁰ David Barboza, "Chinese Leader Fields Executives' Questions," *New York Times* (22 Eylül 2010).

ilkeleri öne sürer. Ama Çin için küçülen bir ihracat sektörü, belki de siyasi sonuçlarla birlikte işsizlikte önemli bir artış anlamına gelmektedir. Ne gariptir ki uzun vadeli bakıldığında Çin, Amerika'nın önerdiği genel geçer bilgiyi benimsemiş olsa, ihracata daha az bağımlı olacağından, Amerika ile ilişkisinin nedenleri azalabilir ve komşu ülkelerle daha fazla ekonomik ilişkiler kuracağından bir Asya bloğunun gelişimini destekleyebilirdi.

Bu nedenle buradaki mesele ekonomik olmaktan çok siyasi-dir. Söz konusu kötü yönetimden kaynaklanan karşılıklı birbirini suçlamalar yerine, karşılıklı çıkar anlayışı benimsenmelidir. Bu durum son bölümde sözü edilen birlikte gelişim ve Pasifik Topluluğu kavramlarının oluşumunu önemli kılmaktadır.

Nükleer silahların yayılmasını önleme ve Kuzey Kore: Soğuk Savaş dönemi boyunca nükleer silahlar esas olarak ABD ve Sovyetler Birliği'nin elindeydi. Tüm ideolojik ve jeopolitik düşmanlıklarına karşın, savaş tehlikesi konusundaki hesapları temelde birbirine paraleldi ve kendilerini beklenmedik olaylara, izinsiz füze fırlatmalara, sürpriz saldırılara karşı korumak için gerekli teknik araçlara sahiptiler. Ama nükleer silahlar yaygınlaştıkça, bu denge tehlikeye girmişti ve kazara füze fırlatmalara, hatta hırsızlıklara karşı korunma, özellikle süper güçlerin uzmanlığına sahip olmayan ülkeler için imkânsız değilse bile, çok daha zorlaşmıştı.

Silahların yaygınlaşması hızlandıkça, caydırıcılık hesapları da giderek soyut bir hâl alır. Kimin kime hangi hesapla caydırıcılık uyguladığını anlamak hiç olmadığı kadar güçleşir. Nükleer silahlara sahip yeni ülkelerin yerleşik olanlar gibi birbirlerine nükleer düşmanlık başlatma konusunda aynı ölçüde isteksiz oldukları son derece kuşkulu bir şekilde varsayılsa bile, bunlar silahlarını uluslararası düzene yönelik haydut devlet kurmak ya da terörist saldırılarını kollamak üzere kullanabilirler. Sonuç olarak görürde dost ülke Pakistan'ın Kuzey Kore, Libya ve İran'la birlikte "özel" silahlanma ağı, silahları yayan ülke haydut devlet özellik-

leri taşımasa bile, nükleer silahların yaygınlaşmasının uluslararası düzen üzerindeki geniş çaplı sonuçlarını göstermektedir.

Bu silahların yaygınlaşmasının büyük devletler tarafından tarihî ve siyasi kaygılarla sınırlandırılmaması çağımızda soykırımlarda bile görülmemiş ölçüde büyük zarar ve insan kaybının olduğu bir dünyayı işaret etmektedir.

Altmış yıl önce Çin Halk Cumhuriyeti ve ABD'nin ilk kez Kore yüzünden savaş alanında karşı karşıya gelmiş olması nedeniyle Kuzey Kore'de nükleer silahların yaygınlaşmasının Washington ile Pekin arasındaki ikili görüşmelerin gündemine girmesi ironiktir. 1950 yılında henüz yeni kurulmuş olan Çin Halk Cumhuriyeti, Kore sınırında kalıcı bir Amerikan askerî varlığını Çin'in uzun vadedeki güvenliği yönünden tehdit olarak görmekteydi. Altmış yıl sonra, Kuzey Kore'nin askerî bir nükleer program taahhüdü benzer jeopolitik sorunlarının bazılarının yeniden ortaya çıkma tehlikesini taşımaktaydı.

Kuzey Kore'nin nükleer programının ilk on yılı için Çin, bunun ABD ile Kuzey Kore'nin kendi arasında çözmesi gereken bir konu olduğu yönünde bir tavır almıştı. Kuzey Kore öncelikle ABD'yi tehdit olarak gördüğü için, Çin güvenliğinin sağlanmasının ABD'nin yükümlülüğü olduğunu ileri sürmekteydi. Zaman geçtikçe Kuzey Kore'de nükleer silahların yaygınlaşmasının er ya da geç Çin'in güvenliğini etkileyeceği ortaya çıkmıştı. Kuzey Kore bir nükleer güç olarak kabul gördüğü takdirde, Japonya ve Güney Kore'nin, muhtemelen Vietnam ve Endonezya gibi diğer Asya ülkelerinin de eninde sonunda nükleer ülkeler kulübüne katılarak Asya'nın stratejik yapısını değiştirmeleri yüksek bir olasılıktı.

Çinli liderler böylesi bir sonucun karşısındaydılar. Ama Çin, Kuzey Kore'nin yıkıcı biçimde çökmesinden de aynı derecede korkmaktaydı, çünkü bu durum sınırlarında altmış yıl önce önlemek için mücadele ettiği şartların yeniden oluşmasına yol açabilir.

Kore rejiminin iç yapısı sorunun çözümünü güçleştirmektedir. Kore, komünist bir devlet olduğunu ileri sürmesine rağmen, gerçek yetki tek bir ailenin ellindedir. 2011 yılında bunlar yazıldığı sırada, yönetimdeki ailenin reisi iktidarını gerek komünist yönetim konusunda, gerekse uluslararası ilişkilerde bir deneyimi olmayan yirmi yedi yaşındaki oğluna devretme sürecindedir. Öngörülemeyen ya da henüz bilinmeyen unsurlardan kaynaklanan iç karışıklıkların olma olasılığı her zaman mevcuttur. Bundan etkilenecek ülkeler hayati çıkarlarını korumak üzere kendilerini tek taraflı önlemler almak zorunda hissedebilirler. O zamana kadar harekete geçmek için çok geç olabilir ya da iş birliği içinde hareket etmek çok güç olabilir. Böylesi bir sonucun önlenmesinin Çin-Amerikan görüşmelerinin ve ABD, Çin, Rusya, Japonya ve iki Kore'yi kapsayan Altılı Görüşmeler'in önemli bir kısmını oluşturması gerekir.

Stratejik Fırsat Nasıl Tanımlanır?

Giderek büyüyen sorunlar listesiyle başa çıkmanın yollarını arayan Pekin ve Washington, 2000'li yıllarda ilişkilerini tanımlayan kapsamlı bir çerçeve aradılar. Bu çabalar George W. Bush'un ikinci dönem başkanlığında ABD-Çin Üst Düzey Diyalogu ve ABD-Çin Stratejik Ekonomik Diyalogu'nun (şimdi ABD-Çin Stratejik ve Ekonomik Diyalogu adını almıştır) başlatılmasıyla simgeleşmiştir. Bu, daha önceki kısımlarda anlatılmış olan 1970'ler boyunca Washington ile Pekin arasında egemen olan kavramsal sorunlar üzerine samimi görüşme ruhunu yeniden canlandırmak için yapılmış olan bir girişimdi bir bakıma.

Çin'de, dönem için düzenleyici bir ilke bulma arayışı, yirmi birinci yüzyılın ilk yirmi yılının ülke için bir "stratejik fırsat dönemi" olduğuna dair yönetim tarafından kabul edilmiş bir analiz hâlini almıştı. Bu anlayış hem ülkenin ilerlemesini ve stratejik kazanımlarının kabulünü, hem de çelişkili biçimde, ülkenin sür-

mekte olan zayıflıklarına ilişkin bir endişeyi yansıtmaktaydı. Hu Jintao bu teoriyi Komünist Parti Merkez Komitesi Siyasi Dairesi'nin 2003 Kasım ayındaki bir toplantısında dile getirmiş, yurt içi ve uluslararası trendlerin Çin'in gelişimini "çok büyük bir hızla" sürdürür bir konuma getirdiğini ifade etmişti. Hu Jintao'ya göre, bu fırsat bir tehlikeyle bağlantılıydı; kendisinden önce yükselen diğer güçler gibi Çin de "sunulan fırsatı kaybedebilir" ve "tek başına orta yerde kalabilirdi."⁶⁷¹

Aynı değerlendirmeyi 2007 yılındaki bir makalesinde Wen de dile getirmiş, "(...) fırsatlar ender ele geçer ve anlıktırlar" uyarısını yaparak Çin'in "yaptığı büyük yanlışlarla, özellikle on yıllık 'büyük kültür devrimi' felaketiyle" daha önceki fırsat dönemini kaçırdığını hatırlatmıştır. Yeni yüzyılın ilk beşte birlik kısmı Çin'in "sıkıca sarılması ve olabildiğince hayata geçirmesi gereken" bir fırsat dönemi idi. Bu, elverişli zamanı iyi değerlendirmenin Çin'in gelişim hedefleri için "azami önem ve değer" taşımakta olduğunu ileri sürmekteydi Wen.⁶⁷²

Çin stratejik fırsatı değerlendirmek için neler yapmıştır? Çinlilerin bu soruyla ilgili tartışmalarına göre, resmî bir başlangıç yapılmış olması 2003 ile 2006 yılları arasında Çinli akademisyenler ve ülkenin üst düzey yönetimi tarafından yürütülen bir dizi özel konferanslar ve çalışma oturumlarının gerçekleşmesini sağlamıştır. Program, büyük güçlerin tarihteki yükseliş ve düşüşleri ile ilgilidir: Yükseliş vasıtaları, sürekli savaşların nedenleri ve çağdaş

⁶⁷¹ Cui Changf-Xu Mingshan, *Gaoceng Jiangtan [Top-leaders' Rostrums]* (Pekin: Hongqi Chubanshe, 2007), s. 165-82; Masuda Masayuki, "China's Search for a New Foreign Policy Frontier: Concept and Practice of 'Harmonious World,'" s. 62; Masafumi Iida, *China's Shift: Global Strategy of the Rising Power* (Tokyo: NIDS Joint Research Series, 2009).

⁶⁷² Wen Jiabao, "A Number of Issues Regarding the Historic Tasks in the Initial Stage of Socialism and China's Foreign Policy," *Xinhua* (26 Şubat 2007); Masuda, "China's Search for a New Foreign Policy Frontier: Concept and Practice of 'Harmonious World,'" s. 62-63.

büyük bir gücün uluslararası sistemin egemen unsurları ile askeri mücadele yoluna girmeden yükselip yükselemeyeceği sorularına odaklanılmaktaydı. Bu konferanslar, 2006 yılında Çin ulusal televizyonunda yayınlanan *Büyük Güçlerin Yükselişi* adlı on iki bölümlük bir dizide ayrıntılı biçimde gösterilmiş ve yüz milyonlarca izleyici tarafından izlenmiştir. Bilim insanı David Shambaugh'un işaret ettiği gibi, bu büyük güçlerin siyasi tarihinde benzeri olmayan kısa, felsefi bir dönemdir: "Eğer varsa, diğer büyük güçlerden çok azı böylesine farkındalık içinde bir araştırmanın içine girmiştir."⁶⁷³

Çin'in bu tarihsel örneklerden alabileceği ders neydi? Buna cevap olarak ilk ve en kapsamlı girişimlerden biri, Pekin'in "barışçıl yükseliş" ifadesini özenle kullanarak Çin'in hızla büyüyen gücü karşısında yabancıların kaygılarını hafifletme arayışındaydı. Etkili Çin siyaset adamı Zheng Bijian tarafından yazılan, 2005 tarihli bir *Foreign Affairs* makalesi yarı resmî bir siyasi açıklama niteliğindedir. Zheng Çin'in "doğacak büyük güçler için geleneksel yöntemleri aşma stratejisini" güvence olarak sunmaktaydı. Çin "yeni bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzen" arayışındaydı, ama bu "reformların artışı ve uluslararası ilişkilerin demokratikleştirilmesi"yle ulaşılabilecek bir şeydi. Zheng makalesinde şöyle diyordu: "Çin, Almanya'yı Birinci Dünya Savaşı'na ya da Almanya ile Japonya'yı İkinci Dünya Savaşı'na sürükleyen; bu ülkelerin kaynakları talan ettikleri, hegemonya peşinde koştukları yolu izlemeyecektir. Çin, Soğuk Savaş döneminde büyük güçlerin küresel egemenlik için birbiriyle çekiştiği yolu da izlemeyecektir."⁶⁷⁴

Washington'ın verdiği karşılık, uluslararası düzenin "sorumlu bir hissedarı" olarak sistemin yasa ve sınırlarına uyan; artan

⁶⁷³ David Shambaugh, "Coping with a Conflicted China," *The Washington Quarterly* dergisi 34, sayı 1 (Kış 2011): s. 8.

⁶⁷⁴ Zheng Bijian, "China's 'Peaceful Rise' to Great-Power Status," *Foreign Affairs* dergisi 84, sayı 5 (Eylül/Ekim 2005): s. 22.

kapasitesi doğrultusunda ek sorumluluklar yüklenen bir Çin kavramını dile getirmekteydi. 2005 yılında, o zamanlar dışişleri bakan yardımcısı olan Robert Zoellick, ABD-Çin ilişkileri Ulusal Komitesi'nde yaptığı bir konuşmada Zheng'in makalesine karşılık olarak Amerika'nın bu cevabını ortaya atmıştı. Çinli liderler bu imayı Çin'in daha önce "sorumsuz" taraf olarak kabul edildiği yönünde algılamakta tereddüt etmiş olabileceklerdi, ama Zoellick'in konuşması Çinlileri uluslararası sistemin ayrıcalıklı bir üyesi olmaya davet ediyordu.

Hu Jintao, neredeyse bununla eş zamanlı olarak BM Genel Kurulu'nda "Uyumlu Bir Dünyaya Doğru Uzun Ömürlü Barış ve Müşterek Refah" başlıklı bir konuşma yapmıştı ki bu konuşma, Zheng Bijian'in makalesinin aynısıdır. Hu, uluslararası güvenlik ve gelişme için Birleşmiş Milletler sisteminin önemini yeniden onaylamakta ve "Çin'in neyi desteklediğini" vurgulamaktaydı. Tabii olarak uygulamada çok kutuplu bir dünya yönünde Amerikan gücünün azalmasıyla Çin'in dünya meselelerinde demokratikleşmeye yönelmeyi istediğini tekrarlayarak Çin'in kendi hedeflerini BM sistemi çerçevesinde, barışçıl bir yolla izleyeceğinde ısrar etmekteydi:

Çin, her zaman olduğu gibi, BM tüzüğü'nün amaç ve ilkelerine sadık kalacak, uluslararası meselelerde aktif biçimde yer alacak, uluslararası yükümlülüklerini tam olarak yerine getirecek ve adil ve akılcı yeni bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzen oluşturma yolunda diğer ülkelerle iş birliği içinde olacaktır. Çin ulusu barışı sever. Çin'in gelişmesi başkalarına zarar verici ve tehdit edici olmaktan ziyade, yalnızca barışa, istikrara ve dünyanın ortak refahına hizmet eder.⁶⁷⁵

"Barışçıl yükseliş" ve "uyumlu dünya" teorileri Çin'in üstünlüğünü garanti altına aldığı klasik dönem ilkelerini hatırlatmak-

⁶⁷⁵ Hu Jintao, "Build Towards a Harmonious World of Lasting Peace and Common Prosperity," BM toplantısındaki konuşması (New York, 15 Eylül 2005).

taydı: Yavaş yavaş ilerleyen, eğilimlerle uyum içinde ve açık çatışmalardan sakınan, uyumlu bir dünya düzenine ilişkin etik iddialarla olduğu kadar, gerçek fiziksel ve toprak egemenliği ile de organize olmuş bir yapı. Bu teoriler, aynı zamanda büyük güç olmak için Kültür Devrimi'nin toplumsal sarsıntıya neden olduğu dönemde rûştünü ispatlamış olan ve meşruiyetinin bir bakıma Çin halkına belli ölçülerde zenginlik ve konfor sağlayarak önceki yüzyılın kargaşa ve sıkıntılarına bir ara vermeye bağlı olduğunu bilen bir kuşağa çekici gelen bir yolu tanımlamaktaydı. "Barışçıl yükseliş" ifadesi "yükseliş" düşüncesi fazla tehditkâr ve zaferi hatırlatır olduğundan, daha ölçülü bir yaklaşımla terk edilerek resmî açıklamalarda yerini "barışçıl gelişme" ifadesine bırakmıştı.

Sonraki üç yılda tarihsel cereyanların değişmesi sonucunda, tesadüfi olayların dönemsel birleşmesiyle ortaya çıkan ve Büyük Bunalım'dan bu yana görülen en büyük ekonomik kriz, İran ve Afganistan'daki savaşların sürüncemeli belirsizliği ve açmazı, büyüleyici 2008 Pekin Olimpiyat Oyunları ve Çin'in büyük ekonomik büyüme dönemi ile aynı zamana denk gelmişti. Olayların bir araya gelmesi bazı Çinli seçkinlerin ve Çin hükûmetinin üst kademelerinin bir kısmının, 2005 ve 2006 yıllarında dile getirilen değişimin yavaş yavaş gerçekleştirilmesini öngören yaklaşımının temelindeki varsayımları yeniden değerlendirmesine neden olmuştu.

Ekonomik krizin nedenleriyle en kötü etkileri, özellikle ABD ve Avrupa'da yaşanmıştı. Bu, Çin sermayesinin beklenmedik biçimde, Batılı ülke ve şirketlere acilen zerk edilmesine ve Batılı siyaset yapıcılarının Çin'den kur değerini değiştirmesini ve dünya ekonomisini geliştirmek için yurt içi tüketimini artırmasını istemesine yol açmıştır.

Deng'in "reform ve açılım" çağrısından bu yana Çin, Batı'yı ekonomik maharet ve finansal deneyimin bir modeli olarak görmekteydi. Batılı ülkelerin ideolojik ya da siyasi bağlamda ne ek-

siklikleri olursa olsun, kendi ekonomilerini ve dünyanın finansal sistemini eşsiz bir verimlilikle nasıl idare edeceğini bildikleri varsayılırdı. Çin, Batı'nın vesayeti altına girme pahasına bu bilgiyi edinmeyi reddederken, birçok Çinli seçkin açıkça ifade etmese de Batı'nın özen ve sebatla elde etmiş olduğu bir bilgiye sahip olduğunu düşünmekteydi.

Çin'in başarısı ile taban tabana zıt Batı'nın kargaşası, yanlış hesaplarının görüntüsü ve 2007 ile 2008 yıllarında Avrupa ve Amerika finansal piyasalarının çöküşü, Batı ekonomisinin becerisinin gizemli havasını sarsmıştı. Bu durum Çin'de, lafını sakınmaz öğrenciler ve internet kullanıcılarından oluşan genç bir nesle bir kısım siyasî ve askerî yönetici arasında uluslararası sistemin yapısında önemli bir kaymanın oluşmakta olduğuna ilişkin yeni bir düşünce akımını harekete geçirmişti.

Bu dönemin sembolik doruk noktası, ekonomik krizin Batı'yı yıpratmaya başladığı sırada gerçekleşen Pekin Olimpiyatları'dır. Olimpiyat Oyunları, sadece bir spor organizasyonu olarak değil, Çin'in yeniden dirilişinin ifadesi olarak algılanmıştı. Açılış seremonisi sembolikti. Geniş stadyumdaki ışıklar karartılmıştı. Yılın sekizinci ayının sekizinci gününde Çin saatiyle tam olarak saat sekizi sekiz dakika geçe uğurlu rakamlardan faydalanmak adına açılış için o gün seçilmişti;⁶⁷⁶ iki bin davul tek bir sesle karanlığı bölerek âdeta, "Biz geldik. Biz hayatın gerçeğiyiz; artık görmezden gelinmeden, aşağılanmadan uygarlığınızla dünyaya katkıda bulunmaya hazırız," dercesine on dakika boyunca çalmıştı. Bundan sonra tüm dünyadan izleyiciler bir saat boyunca Çin uygarlığından temalardan oluşan bir tablo izlemişti. Çin'in zayıflık ve başarısızlık dönemi ki buna Çin'in "uzun süren on dokuzuncu yüzyılı" denebilir, resmen sona ermişti. Pekin bir kez daha dünyanın merkezi, uygarlığın hayranlık ve beğeni odağıydı.

⁶⁷⁶ Sekiz rakamı Çin numerolojisinde uğurlu kabul edilir. Bazı Çin dialektlerinde "gelişme" kelimesiyle eşşesli bir sözcüktür.

Olimpiyatların ardından Şanghay'da düzenlenen Çin Araştırmaları Dünya Forumu'nun (WFCS) bir toplantısında "barışçıl yükseliş" kavramının yaratıcısı Zheng Bijian, Batılı bir gazeteciye, Çin'in nihayet, Afyon Savaşı'nın ve yabancıların haksız müdahaleleriyle mücadele içinde geçen bir yüzyılın mirasını alt ettiğini, şimdi ulusal yenilenmenin tarihî uygulamasıyla meşgul olduğunu söylemişti. "Deng Xiaoping tarafından başlatılan reformlar," diyordu Zheng, "hızla gelişip milyonlarca insanı yoksulluktan kurtararak Çin'e 'yüzyılın muammasını' çözmeye imkânı vermiştir. Çin, büyük bir güç olarak ortaya çıkarken, 'dünyanın kalkınması yolunda karşılıklı açılımı' hedefleyerek kendi gelişme modeline bel bağlayacak ve diğer ülkelerle ilişkiler 'açık, ayrıcalıksız ve uyumlu' olacaktır."⁶⁷⁷

Uyumun geliştirilmesi stratejik çıkarların gözetilmesine engel değildi. Çinli diplomatların 2009 Temmuz'undaki bir toplantısında Hu Jintao yeni eğilimleri değerlendiren önemli bir konuşma yapmıştı. Yirmi birinci yüzyılın ilk yirmi yılının Çin için hâlâ bir "stratejik fırsat dönemi" olduğunu ileri sürmekteydi; bunun fazla değişmediğini söylüyordu. Ama finansal kriz ve diğer sismik kaymaların ardından *shi*'nin değişim içinde olduğunu belirtmekteydi. "Karmaşık ve yoğun değişimlerin" ışığında şimdi "karşı karşıya oldukları fırsatlar ve sorunlarla ilgili bazı yeni değişiklikler" vardı. Ülkenin önündeki fırsatlar önemli, sorunlar "zorluydu." Eğer Çin olası güçlülere karşı kendini iyi korur ve ilişkilerini özenli bir şekilde yürütebilirse, bu kargaşa dönemini kendisi için avantaja çevirebilirdi:

Yeni bir yüzyıl ve yeni bir döneme girildiğinden beri uluslararası alanda, uluslararası siyasi ve ekonomik duruma her yönden çok cid-

⁶⁷⁷ Nathan Gardels, "Post-Olympic Powershift: The Return of the Middle Kingdom in a Post-American World," *New Perspectives Quarterly* dergisi 25, sayı 4 (Sonbahar 2008): s. 7-8.

di ve geniş ölçüde etki eden stratejik nitelikli ve kapsamlı bir dizi önemli olay gelişmişti. Dünyaya bakıldığında barış ve gelişme, zamanımızın hâlâ en önemli konuları olmayı sürdürmekte, ama kapsamlı bir ulusal güç olmak için rekabet daha da yoğunlaşmaktadır; gelişmekte olan ülkenin uluslararası ilişkilerde eşit ölçüde yer almasına yönelik talepler günden güne artmakta; uluslararası ilişkilerde demokratikleşme çağrıları daha yüksek sesle dile getirilmekte; uluslararası finansal kriz, mevcut dünya ekonomik ve finansal sistemi ile dünya ekonomisi denetiminin önemli ölçüde sarsılmasına neden olmakta; küresel düzeyde çok kutupluluğa ilişkin olasılıklar netleşmekte; uluslararası durum son derece dikkat gerektiren yeni özellik ve eğilimler yaratmaktadır.⁶⁷⁸

Sürekli değişim içinde olan dünya ilişkilerinde Çin'in görevi, serinkanlılıkla tahlil yapmak ve yeni duruma uyum sağlamaktır. Krizin dışında fırsatlar ortaya çıkabilirdi. Ama bu fırsatlar nelerdi?

Ulusal Kader Tartışması: Zafer Yanlısı Görüş

Çin'in Batı tasarımı, modern ve uluslararası sistemle karşılaşması, Çinli seçkinler arasında ulusal kaderlerini ve bunu gerçekleştirmek için kapsamlı bir stratejiyi tartıştıkları bir yönelimi harekete geçirmişti. Aslına bakılırsa Batı'nın Çin'in kapılarını zorla açmasından bu yana dünya, Çinlilerin gücünün, etkisinin ve özlemlerinin doğası üzerine düzensiz bir şekilde süregiden ulusal diyalogun yeni bir aşamasına tanıklık etmekteydi. Çin'in önceki ulusal kader tartışmaları olağanüstü hassasiyet dönemlerinde ortaya çıkmıştı; şimdiki tartışmanın nedeni ise Çin'in içinde bulunduğu tehlikeli durum değil, gücüydü. Çin, belirsiz ve zaman zaman yürek burkan bir yolculuktan sonra kendine özgü değerlerini korurken, modern

⁶⁷⁸ “Di shi yi ci zhuwaishi jie huiyi zhao kai, Hu Jintao, Wen Jiabao jiang-hua” [“Hu Jintao ve Wen Jiabao denizaşırı delegelerin 11. toplantısında konuştular”], ÇHC web sitesi, erişim linki http://www.gov.cn/ldhd/2009-07/20/content_1370171.html.

askerî güçleri başarıyla kullanabilen, dört başı mamur bir Çin olarak reform yanlılarının ve devrimcilerin geçen iki yüz yıl boyunca üzerine titrediği düşe nihayet kavuşmuştu.

Ulusal kader tartışmasının ilk evrelerinde, Çin'in acizliğinden kurtulmak üzere bilgi ve birikim sahibi olmak için dışarıya mı uzanması, yoksa teknolojik açıdan güçlü, ama saf olmayan bir dünyadan uzak kalmak için içe mi dönmesi gerektiği konusu sorgulanmıştır. Günümüzdeki evre, kendini güçlendirmeye yönelik büyük projenin başarısının onaylanması ve Çin'in Batı düzeyine ulaşması üzerine kuruludur. Çin'in çoğu çağdaş uluslararası liberallerinin gözünde de Çin'i fazlasıyla mağdur eden bir dünya ile Çin'in etkileşim içinde bulunacağı koşullar tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Olimpiyatlardan sonraki dönemde, hem resmî hem de yarı resmî bir şekilde ekonomik kriz bütün Batı'ya yayılırken, yeni sesler Çin'in "barışçıl büyüme" tezine meydan okumaya başlamıştı. Bu bakımdan Hu'nun stratejik eğilimler konusundaki tahlili doğrudu, ama Batı, Çin'in uyum içinde yükselmesine asla izin vermeyecek tehlikeli bir güç olarak kalmaktaydı. Bu nedenle Çin'in dünya gücü, hatta süper güç statüsüne ilişkin talepleri ile ilgili kazanımlarını ve iddialarını pekiştirmesi gerekiyordu.

Çok okunan iki Çince kitap bu eğilimi simgelemektedir: *China is Unhappy: The Great Era, the Grand Goal, and Our Internal Anxieties and External Challenges* (Çin Mutsuz: Büyük Dönem, Büyük Hedef, İçerideki Endişelerimiz ve Dışarıdaki Tehditler, 2009) ve *China Dream: Great Power Thinking and Strategic Posture in the Post-American Era* (Çin Rüyası: Büyük Güç Düşüncesi ve Amerika Sonrası Dönemde Stratejik Duruş, 2010). Her iki kitap da son derece milliyetçidir. Her ikisi de Batı'nın önceden düşünülen çok daha zayıf olduğu varsayımından başlar, ama "Bazı Batılılar henüz uyanmamışlardır; Çin-Batı ilişkilerinde bir güç değişiminin gerçekleştiğini henüz tam olarak kavrayama-

mişlardır,”⁶⁷⁹ iddiasını ortaya koyar. Bu görüşe göre, bu andan başlayarak Çin kendinden şüphe etmekten ve pasifliğinden sıyrılmalı, yavaş yavaş ilerlemekten vazgeçmeli ve “büyük amaç” vasıtasıyla tarihî misyon anlayışını yeniden kazanmalıdır.

Her iki kitap da Çin basınında ve Çin web sitelerindeki çeşitli yorumlarda, sorumsuz olmakla ve Çinlilerin büyük çoğunluğunun görüşlerini yansıtmamakla eleştirilmiştir. Ama iki kitap da Çin’de en çok satan kitaplar arasına girmiş ve böylelikle Çin’in geleneksel yapısının en azından bir kısmının görüşlerini yansıttığını ortaya koymuştu. Bu durum Halk Kurtuluş Ordusu kıdemli albayı ve Çin Ulusal Savunma Üniversitesi’nde profesör olan Liu Mingfu’nun yazmış olduğu *Çin Rüyası* örneğinde kısmen doğrudur. Kitapların burada sunulmasının nedeni Çin hükümetinin resmî politikasını yansıtmaları değildir. Cumhurbaşkanı Hu’nun BM’de üstüne basarak söyledikleri ile 2011 Ocak ayındaki Washington ziyareti sırasındaki sözleriyle tamamen zıttır ve aslında kitaplar Çin hükümetinin kendini karşılık vermek zorunda hissettiği belirli uyarımları açıklığa kavuşturdukları için sunulmuştur.

Çin Mutsuz adlı kitapta geçen örnek bir yazı, temel tezi ortaya koymaktadır. Mao’nun alaycı bir ifadeyle Amerika’ya yakıştırdığı “kâğıttan kaplan” ifadesinin aksine, Amerika’nın “yeşile boyanmış kart bir salatalık” olduğunu öne sürmekteydi.⁶⁸⁰ Yazar Song Xiaojun, mevcut koşullarda bile, ABD ve Batı’nın tehlikeli

⁶⁷⁹ Wang Xiaodong, “Gai you xifang zhengshi zhongguo ‘bu gaoxing’ le” [“It is now up to the West to face squarely that China is unhappy”]; Song Xiaojun, Wang Xiaodong, Huang Jisu, Song Qiang ve Liu Yang, *Zhongguo bu gaoxing: da shidai, da mubiao ji women de neiyao waihuan* [China Is Unhappy: The Great Era, the Grand Goal, and Our Internal Anxieties and External Challenges] (Nankin: Jiangsu Renmin Chubanshe, 2009), s. 39.

⁶⁸⁰ Song Xiaojun, “Meiguo bu shi zhilao hu, shi ‘lao huanggua shua lu qi’” [“America is not a paper tiger, it’s an ‘old cucumber painted green’”]; Song, Wang, *Zhongguo bu gaoxing*, s. 85.

ve başlıca düşman güç olmaya devam ettiği önermesinden yola çıkmaktaydı:

Şimdiye dek sayısız olay kanıtlamıştır ki Batı, yüzyıllardır geliştirmiş olduğu çok değerli “süngü zoruyla ticaret yapma” tekniğini kullanmaktan asla vazgeçmeyecektir. “Silahların depoya konulup savaş atlarının otlatmaya çıkarılacağına”⁶⁸¹ mümkün olduğunu, bunun Batılıları silahlarını terk edip sizinle barışçıl yollarla ticaret yapmaya ikna edeceğini mi sanıyorsunuz?⁶⁸²

Song, otuz yıllık hızlı ekonomik gelişim sürecinin ardından Çin'in güçlü bir pozisyonda olduğunu ileri sürmekteydi: “Gençlik ve giderek büyüyen kitleler artık fırsatın yaklaşmakta olduğunu” kavramaktadır.⁶⁸³ “Finansal krizin ardından,” diye yazmaya devam eder, “Rusya, Çin’le ilişkilerini geliştirmeye daha fazla yönelmiştir; Avrupa da aynı yönde hareket etmektedir. Amerikan ihracat denetimleri artık esasında konu dışıdır, çünkü Çin zaten kapsamlı bir sanayileşmiş güç hâline gelmek için ihtiyacı olan teknolojinin çoğunluğuna sahiptir ve çok yakında kendi başına tarımsal, endüstriyel ve postendüstriyel bir ekonomik üs hâline gelecektir. Başka bir deyişle artık başkalarının ürünlerine ya da iyi niyetine bağımlı değildir.”

Yazar, milliyetçi gençliğe ve kitlelere fırsata uzanma çağrısında bulunur ve mevcut seçkinlerle ters düşer: “Kapsamlı derecede endüstrileşmiş bir ülke olmak için en iyi fırsat, bir ülke olarak neye uzanacağını bilmek ve dünyanın adaletsiz ve mantık dışı siyasi ve ekonomik sistemini değiştirmektir, her nasılsa hiçbir seçkin bu konuda kafa yormamıştır!”⁶⁸⁴

Halk Kurtuluş Ordusu kıdemli albayı Liu Mingfu'nun 2010 tarihli *Çin Rüyası* kitabı “büyük amaç”tan söz eder: “Dünyada bir

⁶⁸¹ Klasik bir Çin atasözü.

⁶⁸² Song, “Meiguo bu shi zhilaohu,” s. 86.

⁶⁸³ a.g.e., s. 92.

⁶⁸⁴ a.g.e.

numara olmak için” Çin’i “tarihsel görkeminin çağdaş bir versiyonu” yönünde yeniden inşa etmek. Bunun ABD’yi aradan çıkarmayı gerektirdiğini söyler.⁶⁸⁵

Liu, Çin’in yükselişinin, Asya’da refah döneminin altın çağını başlatacağı, Çin ürünleri ve Çin kültürüyle değerlerinin tüm dünyanın standardını oluşturacağı kehanetinde bulunur. Çin’in yönetimi Amerika’dan daha bilge ve daha ölçülü olacağından, dünya uyum içinde olacaktır, çünkü Çin, hegemonya kurmaktan sakınacak ve dünya ulusları içinde eşitlerin birincisi rolüne sınırlar koyacaktır.⁶⁸⁶ (Liu ayrı bir pasajda geleneksel Çin imparatorlarının rolüne uygun yorumlar yaparak onları küçük ve güçsüz ülkelerin krallarına karşı bir tür iyiliksever “büyük ağabey” rolü oynayan kişiler olarak tasvir eder.)⁶⁸⁷

Liu, Çin’in yeni uluslararası düzeni sağlamak için sadece uyuma ilişkin geleneksel değerlerine güvenemeyeceğini ileri sürerek “barışçıl yükseliş” kavramını reddeder. Büyük güçler, politikalarının etik olmayan ve rekabetçi doğası nedeniyle Çin’in yükselişinin ve barışçıl bir dünyanın, ancak Çin’in “savaşçı bir ruh” geliştirmesi, düşmanlarını caydıracak ya da gerekirse onları alt edecek büyüklükte bir askerî gücü bir araya getirmesi ile teminat altına alınabileceğini söyler. Bu nedenle Çin “ekonomik yükseliş”in yanı sıra “askerî yükseliş”e de gereksinim duymaktadır.⁶⁸⁸ Stratejik üstünlük yarışında savaşmaya ve kazanmaya psikolojik ve askerî açıdan hazırlıklı olmalıdır.

Bu kitapların yayımlanması Güney Çin, Japonya ve Hindistan’la sınır anlaşmazlıklarından kaynaklanan bir dizi kriz ve gerili-

⁶⁸⁵ Liu Mingfu, *Zhongguo meng: hou meiguo shidai de daguo siwei yu zhanlue dingwei* [China Dream: Great Power Thinking and Strategic Posture in the Post-American Era] (Pekin: Zhongguo Youyi Chuban Gongsi, 2010).

⁶⁸⁶ a.g.e., s. 69-73, 103-117.

⁶⁸⁷ a.g.e., s. 124.

⁶⁸⁸ a.g.e., s. 256-262.

min yaşandığı bir döneme rastlamıştır ki bu durum, kitapların basımının kasıtlı bir politika olup olmadığı yönünde spekülasyonlara yol açmıştır. Her hâlükârda bu krizler, Çin'in bölgesel ve dünya rolü üzerine sürmekte olan tartışmalarda yeni bir sahne açmıştır.

Iddiaya göre, Çin'in pasif “seçkinlerinin” eleştirisini de içeren bu kitaplar, şayet seçkinler kitapların basımını yasaklamış olsalardı, basılamaz ve böylesine ses getiren bir konu hâline gelemezlerdi. Bu, bakanlığın bir etkileme politikası mıydı? Yetişkinler gibi Kültür Devrimi'ni yaşamamış genç kuşakların yaklaşımını mı yansıtmaktadır? Yönetim bir tür psikolojik kumar oynayarak bu tartışmaya izin verip dünyanın Çin'deki iç baskıyı anlamasını ve bunu hesaba katmasını mı amaçlamıştır? Yoksa bu sadece Çin'in farklı seslerin çıkmasına izin vererek, milliyetçi seslere genel olarak daha fazla hoşgörüyle yaklaşan, çoğulcu bir ülke hâline geldigine bir örnek midir?⁶⁸⁹

Dai Bingguo: Barışçıl Yükselişin Yeniden Onaylanması

Çinli liderler bu noktada yayımlanmış olan bu görüşlerin yönetimin yaklaşımı ile hiç ilgisi olmadığını göstermek için tartışmaya el atmaya karar verdiler. Aralık 2010'da Çin dış politikasını yöneten en üst düzeydeki resmî görevli ve kabine üyesi Dai Bingguo, kapsamlı bir siyaset raporu ile işe girişti.⁶⁹⁰ Da-

⁶⁸⁹ Bazı analizler, kitaplarda ifade edilen düşüncelerin gerçek ve Çin askerî kurumlarının çoğunluğunda yaygın olduğunu, bir dereceye kadar kâr amacı güttüklerini varsaymaktadırlar: kışkırtıcı kitaplar her ülkede çok satar ve Çin *Mutsuz* ve Çin *Rüyası* gibi milliyetçi özellikler taşıyan kitaplar özel yayınevleri tarafından basılmıştır, bkz. Phillip C. Saunders, “Will China's Dream Turn into America's Nightmare?” *China Brief* 10, sayı 7 (Washington, D.C.: Jamestown Foundation, 1 Nisan 2010): s. 10-11.

⁶⁹⁰ Dai Bingguo, “Persisting with Taking the Path of Peaceful Development/“Barışçıl Gelişme Yolunu Seçmeyi Sürdürme” (Pekin: ÇHC Dışişleri Bakanlığı, 6 Aralık 2010).

i'nin "Barışçıl Gelişme Yolunu Seçmeyi Sürdürme" başlığını taşıyan makalesi, hem Çin'in saldırgan niyetler beslediği endişesini taşıyan yabancı gözlemciler için, hem de ülke içinde -Çin yönetim yapısında yer alan bazı kişiler de dâhil olmak üzere- Çin'in daha dayatmacı bir tavır alması gerektiğini öne sürenler için bir cevap sayılabilir.

Dai, barışçıl gelişmenin ne (Çinli olmayan bazılarının kuşkulandığı gibi) Çin'in "ihtişamının ardına saklanıp fırsat kolladığı" bir dalavere, ne de (bazı Çinlilerin ileri sürdükleri gibi) Çin'in menfaatlerine zarar verecek, saf bir hayal olduğunu savunuyordu. Bu, Çin'in gerçek ve kalıcı politikasıydı çünkü Çin'in çıkarlarına hizmet etmenin yanı sıra uluslararası stratejik durumla da uyumluydu:

Barışçı gelişme yolunu seçme konusunda ısrarcı olmak, öznel bir hayalciliğin ya da kimi hesapların ürünü değildir. Aksine, günümüzün dünyası ile bugünkü Çin'in büyük bir değişim içinde olmasının yanı sıra, Çin'in günümüz dünyası ile ilişkilerinde de büyük değişiklikler yaşandığına ilişkin kanaatimizin sonucudur; bu nedenle en iyisini yapmak ve değişimlere uyum sağlamak kaçınılmazdır.⁶⁹¹

Dai, dünyanın giderek küçüldüğünü ve önemli sorunların daha önce görülmemiş ölçüde küresel etkileşim gerektirdiğini gözlemlemektedir. Bu nedenle, küresel işbirliği yalnızca ulusal siyaset yürütme stratejisi değil, aynı zamanda Çin'in menfaati gereğidir. Dai, içerik olarak savaşçı Çin'in karşılaşacağı engellerle ilgili bir uyarıya benzemekle birlikte, dünya halklarının barış ve işbirliği talebinin onaylanması olarak anlaşılabilir sözlerine, muhtemelen her iki tarafa da hitap ederek, şöyle devam eder:

Bilim ve teknolojideki hızlı ilerlemelerin yanı sıra, ekonomik küreselleşme ve uygulamalı bilimsel ve teknolojik bilginin kapsamlı gelişimi sonucunda dünya giderek "küçülmüş" ve "küresel bir köye"

⁶⁹¹ a.g.e.

benzemiştir. Çıkarların daha önce görülmemiş bir düzeyde kesişmesinin yanı sıra, bütün ülkelerin karşılıklı etkileşimi ve birbirine bağımlı olmasıyla birlikte ortak çıkarlar çok daha kapsamlı bir hâl almış, ülkelerin el ele vermesini gerektiren sorunlar katlanarak çoğalmış, karşılıklı yararlı işbirliği için istekler artmıştır.⁶⁹²

Böylesi bir durumda Çin'in, büyük ölçüde dünyayla bütünleştiğinden, başarılı olabileceğini yazmaktaydı. Geçen otuz yıl içinde yetenek ve kaynaklarını daha geniş bir uluslararası sistemle birleştirerek büyümüştü; bu sadece taktiksel bir plan değil, geçici dönemin gereksinimlerini yerine getiren bir araçtı:

Günümüz Çin'i geniş ve kapsamlı değişimler geçirmektedir. 30 yılı aşan reform ve açılımları takiben, "sınıf mücadelesi" yerine geniş çaplı sosyalist yenilenme amacıyla ekonomik yapılanmayı temel görev edindik. Sosyalist bir piyasa ekonomisi sistemi kurarken, planlı bir ekonomiye bağlı olmaktan vazgeçerek, her alanda reformları teşvik ettik. Dünyadan kopuk ve kendi kendine yetmeyi vurgulayan bir devlet olmaktan dış dünyaya açılmaya ve uluslararası işbirliğini geliştirmeye yöneldik.⁶⁹³

"Dünyayı sarsan" bu değişiklikler, Mao'nun Çin'i tecrit eden "sadece kendi kaynaklarına güven" ilkesinin kalıntılarını terk etmeyi gerektiriyordu. Çin bu durumu doğru olarak analiz etmeyi başaramaz ve Dai'nin ısrarla belirttiği gibi dış dünyayla ilişkilerini tatmin edici biçimde yürütemezse, belki de mevcut stratejik fırsatlar döneminin sunduğu şansı kaybedebilirdi. Dai, Çin'in "büyük bir uluslararası ailenin üyesi" olduğunu vurgular. Çin'in uyumlu ve işbirlikçi politikaları, ahlaki özelemleri yansıtmanın ötesinde, "ülkenin ve diğer ülkelerin çıkarları için en uyumlu politikalar"dır."⁶⁹⁴ Hiçbir zaman doğru-

⁶⁹² a.g.e.

⁶⁹³ a.g.e.

⁶⁹⁴ a.g.e.

dan ifade edilmiş olmasa da bu tahlilin altında yatan şey, Çin'in kayda değer ölçüde askerî ve ekonomik kapasiteye sahip çok sayıda komşusu olduğunun ve Çin'in son birkaç yılda bunların neredeyse hepsiyle olan ilişkilerinin bozulduğunun kabul edilmesidir ki, Çinli liderlerin bu durumu değiştirmek istedikleri apaçık ortadadır.

Her ne kadar “barışçıl yükseliş” şeklindeki cümlelerini daha yumuşak bir ifade olan “barışçıl gelişme” ile değiştirmiş olsalar da, stratejilerini tanımlayan liderlere sahip bir ülkede taktik unsur asla göz ardı edilemez. Dai yazdığı makalede özellikle ileri sürdüğü düşüncelerin büyük ölçüde taktiksel olduğunu düşünen yabancılara kuşkularına hitap eder:

Uluslararası camiada bazıları şöyle diyorlar: Çin'in bir sözü vardır: “Yapabileceklerini gizle, fırsatını kolla ve bir işi başarmak için çabala.” Yani, Çin'in barışçıl ilerleme yolunu seçtiği açıklamasının koşullar elverişli hâle gelene dek uygulanacak gizli bir komplo olduğunu düşünüyorlar.

Ama bunun “yersiz bir kuşku” olduğunu da vurgulamayı ihmal etmez:

Bu açıklama ilk kez, 1980'lerin sonları ile 1990'ların başlarında yoldaş Deng Xiaoping tarafından yapılmıştır. Başlıca anlamı şudur: Çin mütevazı ve temkinli kalmalı, liderliği almaktan, öne çıkmaktan, yayılmaya çalışmaktan ve hegemonya iddiasından uzak durmalıdır; barışçıl gelişme yolunu benimsemenin gereği budur.⁶⁹⁵

Dai, barışçıl ilerlemenin birçok kuşağın görevi olduğunu önemle belirtir. Görevin önemi geçmiş kuşakların çektikleri çilelerle vurgulanır. Çin devrim istememektedir; savaş ya da intikam istememektedir; Çin halkının yoksulluğa veda edip daha iyi bir yaşam sürmesini ve Çin'in “uluslararası toplumun en sorumluluk

⁶⁹⁵ a.g.e.

sahibi, en uygar, yasalara sadık ve en düzenli üyesi” hâline gelmesini istemektedir yalnızca.⁶⁹⁶

Her ne kadar daha büyük hedeflerin olduğu inkâr edilmiş olsa da bölgede bulunan ülkeler ki bunlar önceki Çin imparatorluklarının büyümesi ve küçülmesine tanıklık etmişler, bazıları Çin Halk Cumhuriyeti’nin mevcut siyasi sınırlarının ötesine uzanmışlardır, bu inkârları Çin’in büyüyen gücü ve tarihî siciliyle bağdaştırmakta güçlük çekmektedirler. Modern çağın büyük kısmında ki bu dönem Çin’de iki bin yıl önce başlamıştır, kendini uygarlığın zirvesi olarak görmüş ve yaklaşık iki yüz yıldır dünyadaki eşsiz manevi liderliğinin Batılı ve Japon sömürge güçlerinin açgözlülüğü nedeniyle gasp edildiğini düşünen bir ülke, stratejik hedeflerini “bir dereceye kadar her bakımdan bayındır bir toplum inşa etmekle” sınırlandırmakla yetinecek miydi?⁶⁹⁷

Dai’nin bu soruya cevabı, “öyle olmak zorunda” şeklindedir. Çin “kibirli ve kendini beğenmiş olabilecek bir konumda” değildir, çünkü hâlâ ülke içinde büyük sorunlarla karşı karşıyadır. Gayrisafi yurt içi üretim ne denli büyük olursa olsun, 150 milyonu yoksulluk sınırının altında yaşayan, 1,3 milyarlık bir nüfusa dağıtılmak zorundadır; bu nedenle “karşı karşıya olduğumuz ekonomik ve toplumsal sorunlar dünyanın en büyük ve zorlu meseleleridir; dolayısıya kibirli ve kendini beğenmiş olabilecek bir durumda değiliz” der Dai.⁶⁹⁸

Dai Çin’in Asya’da egemen olma ya da Çin’in tarihî sicili ve mevcut politikalarıyla çelişen dünyanın en üstün gücü “efsane siyle” ABD’yi bölgeden çıkarma arayışında olacağı iddialarını red-

⁶⁹⁶ a.g.e.

⁶⁹⁷ Hu Jintao, “Speech at the Meeting Marking the 30th Anniversary of Reform and Opening Up”/“Reform ve Açılımın 30. yıldönümü toplantısı konuşması” (18 Aralık 2008), erişim http://www.bjreview.com.cn/Key_Document_Translation/2009-04/27/content_194200.htm.

⁶⁹⁸ Dai, “Persisting with Taking the Path of Peaceful Development.”

deder. Çin'in kendi kendine yetme konusundaki alışılmış ısrarının tersine, Deng Xiaoping'in bir çağrısını ekler ve Çin'in asla hegemonya peşinde olmayacağını kanıtlamak için tüm dünyanın Çin'i "denetlemesine" izin verildiğini söyler: "Yoldaş Xiaoping bir defasında şöyle demişti: Eğer Çin günün birinde egemenlik iddiasında bulunacak olursa, dünya halkları bunu ortaya çıkarmalı, karşı çıkmalı, hatta buna karşı savaşmalıdır. Bu konuda uluslararası toplum bizi denetleyebilir."⁶⁹⁹

Dai'nin açıklaması güçlü ve etkilidir. On yıldan uzun bir zaman zarfında bu düşünceli ve sorumluluk sahibi liderle saatler geçirmiş biri olarak onun niyet ve samimiyetini sorgulamam. Yine de Hu, Dai ve arkadaşlarının Çin politikasının bir sonraki aşamasına ilişkin yaklaşımlarındaki samimiyetlerine inanmakla birlikte, bunun Çin'in dünyadaki rolü konusunda son sözü olduğunu ya da hep böyle kalacağını hayal etmek güçtür. 2012 yılında daha genç Çinlilerden oluşan bir kuşak ve parti ile Halk Kurtuluş Ordusu'nun yükselen seçkinleri yönetime gelecekler -barış ve siyasi bakımdan bütünlük içinde bir Çin'de yetişmiş, Kültür Devrimi'ni yaşamamış ve ekonomik başarıları dünyanın geri kalanının çoğunu geride bırakmış, on dokuzuncu yüzyılın başlarından bu yana yetişmiş ilk kuşaktır bu. Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana beşinci nesil olan bu Çinli liderler, kendilerinden önceki kuşakların yaptıkları gibi deneyimlerini ulusal üstünlük düşüncesi ve dünya görüşü içinde biçimlendireceklerdir. Amerikan strateji anlayışının bu kuşakla uğraşması gerekeceği, konuşulan konular arasındadır.

Daha sonra Obama'nın göreve gelmesiyle ilişkiler farklı bir biçim aldı. Her iki başkan da müzakerelere, hatta ortaklığa olan bağlılıklarını açıklamışlardı. Ama medya ve ileri gelenlerinin görüşleri giderek farklı bir yaklaşımı onaylamaktaydı.

Hu Jintao'nun Ocak 2011'deki resmî ziyareti sırasında kapsamlı müzakere yöntemlerinin takviyesi yapılmıştır. Bu yöntem-

⁶⁹⁹ a.g.e.

ler, Kore sorunu gibi ortaya çıkan bazı konularla, döviz kuru ve Güney Çin Denizi'nde seyir özgürlüğünün tanımı konusundaki farklı görüşler gibi sürüncemeli konularda daha fazla ABD-Çin diyaloguna izin vermiştir.

Yapılması gereken iş olarak geriye kalan, kriz yönetimini ortak hedeflerin tanımlanmasına taşımak, stratejik anlaşmazlıkların çözümü yerine, bunlardan sakınmaya çalışmaktır. İşbirliği üzerine kurulu samimi bir ortaklık ve dünya düzeninin gelişmesi mümkün müdür? Çin ve ABD samimi bir stratejik güven geliştirebilirler mi?

SONSÖZ

Tarih Kendini Tekrarlar Mı?

Crowe Muhtırası

BAZILARI ÇİN'DE OLMAK ÜZERE, birtakım yorumcular, 21. yüzyılda ABD ve Çin ilişkilerini neyin bekliyor olabileceğinin işareti olarak 20. yüzyılın Anglo-Germen rekabetini yeniden değerlendirmişlerdir. Muhakkak ki bazı stratejik benzerlikler mevcuttur. En yüzeysel bakışla, Çin tıpkı imparatorluk Almanyası gibi yeniden dirilen karasal bir güçtür; ABD ise İngiltere gibi kıtaya derin siyasi ve ekonomik bağlarla bağlı olup öncelikle bir deniz gücüdür. Çin kendi tarihi boyunca komşularından her zaman daha güçlü olmuştur ama komşuları birlik olmaları hâlinde imparatorluğun güvenliğini tehdit edebilirlerdi ve etmişlerdir de. Bütün bu ülkelerin hesapları, Almanya'nın on dokuzuncu yüzyılda birleşmesi gibi Çin'in yeniden güçlü ve bütün bir devlet olarak ortaya çıkmasından kaçınılmaz biçimde etkilenmiştir.

Stratejik güven, stratejik tehditlerden oluşan bir sistemin yerini alabilir mi? Stratejik güven kavramı, birçoğuna göre çelişkili bir ifadedir. Strateji uzmanları, düşman olarak varsayılan tarafın eğilimlerine sınırlı ölçülerde güvenirler. Niyetler değişkendir. Ve

egemenliğin özü karar verme hakkında saklıdır, bir başka otoriteye bağlı olmakta değil. Bu nedenle tarafların yapabileceklerinden kaynaklanan belirli miktarda bir tehdit, egemen devlet ilişkilerinden ayrı düşünülemez.

Nadiren rastlansa da, ilişkilerin stratejik tehditleri dışarıda bırakacak kadar sıkı geliştiği durumlar vakidir. Kuzey Atlantik'e sınırı olan devletler arasındaki ilişkilerde stratejik çatışmalar söz konusu değildir. Askerî yapılanmalar ülkeleri birbirine karşı yönlendirilmemektedir. Stratejik tehditler Atlantik bölgesinin dışında gelişen, ortak bir işbirliği çerçevesinde halledilecek olgular olarak görülmektedir. Kuzey Atlantik devletleri arasındaki anlaşmazlıklar, uluslararası sorunların farklı değerlendirilmesine ve bunların üstesinden gelme yolları konusundaki ayrılıklardan oluşmaktadır; en keskin anlaşmazlıklar bile, aile içi bir anlaşmazlık karakterini korumaktadırlar. Yumuşak güç ve çok yönlü diplomasi dış politikanın en geçerli araçlarıdır ve bazı Batı Avrupa ülkelerinde askerî hareket devlet politikasının yasal bir unsuru olmaktan neredeyse çıkarılmıştır.

Bunun tersine Asya'da, devletler kendilerini komşularıyla olası bir çatışma içinde varsayarlar. Savaş üzerine plan yapmayı zorunlu görmeseler de, bunu basitçe bir kenara bırakmazlar. Kendilerini savunmak için fazlasıyla güçsüzlerse, ASEAN örneğinde olduğu gibi kendileri için ilave bir koruma sağlayacak bir ittifak sistemine dâhil olmaya çalışırlar. Çoğu durumda yabancı sömürgeciliklerinden yıllar sonra yakın zamanda yeniden kazanılmış olan egemenlik mutlak bir karaktere sahiptir. Vestfalya sisteminin ilkeleri, çıkış yeri olan kıtada olduğundan daha fazla burada geçerlidir. Egemenlik kavramı varılacak en son nokta olarak kabul edilir. Saldırı, örgütlü askerî birliklerin sınırı geçme hareketi olarak tanımlanmaktadır. Devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde içişlerine müdahale edilmemesi temel prensip olarak kabul edilir. Böylesine örgütlü bir devlet sistemi içinde diplomasi, güç dengesinin başlıca unsurlarını korumaya yarar.

Uluslararası bir sistem, diplomasi yoluyla üyelerinin talep ettiği güvence seviyesine ulaşılabilirse, nispeten istikrarlıdır. Diplomasinin işlememesi durumunda ilişkiler giderek askerî strateji üzerinde yoğunlaşır -önce silahlanma yarışı, sonra çatışma çıkma pahasına stratejik üstünlük için manevralar ve en sonunda savaşın kendisiyle son bulur.

Kendi kendine hareket eden uluslararası mekanizmaya klasik bir örnek Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Avrupa diplomasisidir; o dönemde dünyanın büyük bir kısmı sömürge statüsünde olduğundan, Avrupa'nın politikası dünya politikasıydı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Napolyon dönemi 1815'te sona erdiğinden beri, Avrupa'da büyük bir savaş olmamıştı. Avrupalı devletler henüz tam şeklini almamış bir denge içindeydiler; aralarındaki anlaşmazlıklar mevcudiyetlerini etkilememektedir. Hiçbir devlet diğerini uzlaşmaz bir düşman olarak görmüyordu. Bu durum ittifakların değişkenliğini mümkün kılıyordu. Hiçbir devlet diğerlerinin üzerinde hegemonya oluşturacak kadar güçlü kabul edilmiyordu. Bu türden herhangi bir çaba, diğerlerinin ona karşı cephe oluşturmalarına neden olmaktadır.

Almanya'nın 1871'deki birleşmesi yapısal bir değişimi beraberinde getirmişti. O zamana dek Orta Avrupa çeşitli büyüklüklerde otuz dokuz egemen devleti kapsamaktaydı -bugün hayal etmesi güç bir durum. Sadece Prusya ve Avusturya, Avrupa dengesi içinde büyük güçler olarak kabul edilebilirlerdi. Çok sayıda küçük devlet Almanya içinde, günümüz dünyasının BM'si gibi bir işleve sahip bir yapı içinde örgütlenmişlerdi; bu örgütlenmeye Alman Konfederasyonu adı verilmişti. BM gibi Alman Konfederasyonu da inisiyatif kullanmakta güçlük çekiyordu ama tehlike olarak algılanan bir durumla karşı karşıya kalındığında ortak hareket etmek üzere zaman zaman bir araya geliyorlardı. Saldırı için fazlasıyla bölünmüş ama savunma için yeteri kadar güçlü olan Alman Konfederasyonu Avrupa dengesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Ama denge, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sındaki değişiklikleri harekete geçiren şey değildi. Bunu milliyetçilik yapmıştır. Almanya'nın birleşmesi bir yüzyılın özlemlerini yansıtmaktaydı. Aynı zamanda zamanla bir kriz havasına yol açmıştır. Almanya'nın yükselişi, diplomasinin uygulanmasındaki esnekliği zayıflatmış ve sisteme yönelik tehdidi artırmıştır. Bir zamanlar otuz yedi küçük ve görece olarak iki büyük devletin bulunduğu yerde bunların otuz sekizini kapsayan tek bir siyasi birim ortaya çıkmıştı. Eskiden birçok devlet arasında ittifakların sürekli değişmesiyle Avrupa diplomasisi belirli bir esnekliğe ulaşmışken, Almanya'nın birleşmesi olası ittifak kombinasyonlarını azaltmış ve komşularının her birinden güçlü bir devlet yaratılmasına yol açmıştı. Britanya Başbakanı Benjamin Disraeli'nin Almanya'nın birleşmesinin Fransız İhtilali'nden daha önemli bir olay olduğunu söylemesinin nedeni budur.

Almanya, bütün önemli Avrupalı devletlerin kendisine karşı birleşmeleri riskini taşısa da, artık komşularının her birini tek başına alt edebilecek kadar güçlüydü. Şimdi artık yalnızca beş büyük devlet olduğu için ittifak kombinasyonları sınırlıydı. 1892 yılında Fransa ve Eusya'nın yaptığı gibi, Almanya'nın komşuları birbirleriyle koalisyon yapmak için bir girişimde bulunmuşlar, Almanya ise ittifakları bozmak için bir inisiyatif oluşturmuştu.

Sistemin sorunu yapısından kaynaklanmaktaydı. Hiçbir ülke bunu önleyemezdi, yükselen güç Almanya bile. Ama üstü örtülü gerginlikleri alevlendirecek politikaları önleyebilirlerdi. Hiçbir ülke bunu yapmadı. Düşmanca koalisyonları yıkmak için Almanya'nın seçtiği taktikler akıllıca olmadığı gibi, aynı zamanda başarısızdılar. Uluslararası konferansları, katılımcılara kendi isteklerini açıkça kabul ettirmek için kullanmaya çalışmıştı. Almanya'nın teroris, Alman baskısının hedefindeki devletin müttefikleri tarafından terk edildiğini hissedip ittifaktan ayrılacağı ve güvenliği Almanya'nın yörüngesinde arayacağı üzerine kuruluydu. Sonuç, dü-

şünûlenin tersinin olduğunu ortaya koymuştur. Hedeflenen ülkeler (1905'te Fas krizinde Fransa ve Bosna-Hersek, 1908'de Rusya) boyun eğmeyi kabullenmeme kararlılığı içinde yeniden güçlenmişler, Almanya'nın zayıflatmaya çalıştığı ittifak sistemi böylece daha da kuvvetlenmişti. Almanya'nın Boer Savaşı (1899-1902) sırasında Hollandalı göçmen düşmanlarını açıkça desteklemiş olmasına gücenen Britanya da 1904 yılında Fransa-Rusya ittifakına (gayriresmî olarak) katıldı. Buna ek olarak Almanya, Britanya'nın denizlerdeki hâkimiyetine, kıtanın en güçlü kara ordusunu tamamlayan çok büyük bir donanma inşa ederek meydan okuyordu. Avrupa, diplomatik esneklikten yoksun, iki kutuplu bir sisteme doğru kaymaktaydı. Dış politika, toplamı sıfır olan bir oyuna dönüşmüştü.

Tarih kendini tekrar edecek mi? ABD ve Çin'in bir stratejik çatışma içine düşeceklerine, blokların oluşmasıyla birlikte tarafların birbirleriyle yarışacakları ya da en azından diğerinin etkisini sınırlamanın yollarını arayacakları Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'sının yapısına benzer bir durumun Asya'da gelişebileceğine hiç kuşku yoktu. Ama tarihin varsayılan mekanizmasına kendimizi kaptırmadan önce, Birleşik Krallık ve Almanya rekabetinin gerçekte nasıl geliştiğini değerlendirelim.

1907 yılında Britanya Dışişleri Bakanlığı'ndan üst düzey bir görevli, Eyre Crowe, Avrupa'nın siyasi yapısı ve Almanya'nın yükselişi üzerine mükemmel bir tahlili kaleme almıştır. Ortaya attığı ve günümüzde geçerliliğini koruyan temel soru, Birinci Dünya Savaşı'na yol açan krizin nedeni yeni ve büyük bir gücün ortaya çıkmasına karşı yapısal bir tür direnişi harekete geçiren Almanya'nın yükselişi mi, yoksa çok açık ve dolayısıyla önüne geçilebilir olan Alman politikaları mıydı sorusuydu.⁷⁰⁰

⁷⁰⁰ Crowe meseleyi her iki taraftan da tanıyordu. İngiliz diplomat bir baba ile Alman bir annenin çocuğu olarak Leipzig'de doğmuş, ancak on yedi yaşındayken İngiltere'ye gitmiştir. Annesi Alman asıllıydı ve tahtın sadık bir hizmetkârı olan Crowe kıta Avrupası ile kültür ve aile bağla-

Krizin nedeni Almanya'nın kapasitesi miydi yoksa Almanya'nın tutumu mu?

Crowe, 1907 yılının ilk gününde sunduğu raporunda çatışmanın ilişkinin doğasında olduğunu ileri sürmektedir. Meseleyi aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

Bilhassa İngiltere için, Almanların koydukları yüksek standartlara duyulacak empati ve değer verme unsurunu, entelektüel ve ahlaki kardeşlik ortaya koyar. Bu yaklaşım da İngiltere'yi, insanlığın genel olarak ilerlemesinin uğruna bu gücün ve tesirin kuvvetlenmesine katkıda bulunacak her şeye açık olmasına meyilli kılar. Ancak bir şartı vardır: Diğer milletlerin sürecin içinde bulundukları yardımcı konum, tavır, insanların ilerlemesi, katkıda bulunmak üzere çalışacakları yeterli özel alan verilmesi ve özgürlük bakımından bireyselliğine saygı duyulmalı ki, daha üstün bir medeniyet orataya çıkabilsin.⁷⁰¹

Ama Almanya'nın gerçek amacı neydi? Almanya'nın kültürel ve ekonomik nüfuzunu bütün Avrupa ve dünyaya yaymak mıydı? Yoksa Almanya, komşularının ve nihayetinde İngiltere'nin varlığını tehdit ederek "genel anlamıyla bir siyasi hegemonya ve denizlerde üstünlük sağlama" arayışında mıydı?⁷⁰²

Crowe, Almanya'nın asıl amacının ne olduğunun önemi olmadığını ileri sürmekteydi. Almanya'nın izlediği yol her ne olursa olsun "elinden geldiğince güçlü bir donanma inşa etmesi ge-

rına sahipti. Michael L. Dockrill ve Brian J. C. McKercher, *Diplomacy and World Power: Studies in British Foreign Policy, 1890-1951* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 27.

⁷⁰¹ Eyre Crowe, "Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany" (Dışişleri Bakanlığı, 1 Ocak 1907), G.P. Gooch - Harold Temperley, *British Documents on the Origins of the War*, vol. 3: *The Testing of the Entente* (London: H.M. Stationery Office, 1928), s. 406.

⁷⁰² a.g.e., s. 417.

rektiğinin açıkça bilincinde olacaktı.” Ve Almanya bir kez deniz üstünlüğünü sağladığında, bu durumun -Almanya’nın niyetinin ne olduğuna bakılmaksızın- kendi başına İngiltere için somut bir tehdit oluşturacağını ve “Britanya İmparatorluğu’nun varlığıyla bağdaşmayacağını” öne sürmekteydi Crowe.⁷⁰³

Bu koşullar altında resmî güvenceler anlamsız kalmıştır. Alman yönetiminin sözlerinin bir önemi yoktu; sonuç, “dünyanın geri kalanı için kasıtlı olarak yapılan herhangi bir fetih olayı gibi ‘bile bile ve kötü niyetle’ yapılmış bir durum” olacaktı.⁷⁰⁴ ılımlı Alman devlet adamları iyi niyetlerini göstermiş olsalar bile, ılımlı Alman dış politikası “herhangi bir aşamada” bilinçli bir hegemonya planının içine “karışıp kaybolabilirdi.”

Crowe’un tahlilindeki bu yapısal unsurlar işbirliğini, hatta güveni bile olanaksız hâle getirmekteydi. Crowe’un gözlemleri şu şekildedeydi: “Bir ülkenin komşularına karşı bu hırs dolu planları böyle bir kural olmadığından açıkça ilan etmemiş olması ve bu nedenle bu yönde bir beyan olmaması, hatta sınırsız ve evrensel siyasi yardım vaatleri, açıklanmamış bazı niyetlerin varlığının ya da yokluğunun kanıtı değildir.”⁷⁰⁵ Ve riskler bu denli yüksek olduğundan “İngiltere’nin kendini, güvenle tehlikeye atacağı” bir mesele değildir.”⁷⁰⁶ Londra -en azından Almanya büyük ve meydan okuyan bir donanma inşaat ettiği müddetçe- en kötüsünü varsaymak ve bu varsayımlar temelinde hareket etmek zorundaydı.

Bir başka deyişle, daha 1907’de bile diplomasinin faaliyet alanı kalmamıştı; mesele bir kriz hâlinde kimin iddiasından vazgececeği sorunu hâline gelmişti ve uygun koşulların oluşmaması durumunda savaş neredeyse kaçınılmazdı. Bir dünya savaşı noktasına ulaşmak yedi yıl aldı.

⁷⁰³ a.g.e., s. 416.

⁷⁰⁴ a.g.e., s. 417.

⁷⁰⁵ a.g.e., s. 407.

⁷⁰⁶ a.g.e.

Crowe günümüzdeki manzarayı analiz edecek olsa, 1907 yılındaki raporuna benzer bir yargıya varırdı. Benim görüşümden büyük ölçüde farklı olsa da Pasifik'in iki tarafında oldukça yaygın olan görüşe yakın olduğundan bu yorumu kabaca açıklamaya çalışacağım. ABD ve Çin, kıta Avrupası ile kıyaslandığında, kültürel kimliklerin ifadesi bağlamında pek fazla ulus-devlet olmamışlardır. Her ikisi de ekonomik ve siyasi başarıları ile birlikte halklarının önüne geçilemeyen enerjileri ve kendine güvenleriyle tarih boyunca evrensellik görüşünü sürdürmüşlerdir. Gerek Çin gerekse Amerikan hükümetleri ulusal politikaları ile insanlığın genel çıkarları arasında sürekli olarak kusursuz bir kimlik üstlenmişlerdir. Crowe, böylesi iki mevcudiyetin dünya sahnesinde karşılaşması hâlinde önemli bir gerginliğin olası olduğu uyarısında bulunabilirdi.

Crowe düşünce ekolü, Çin'in niyeti ne olursa olsun, başarılı bir Çin "yükselişini" Amerika'nın Pasifik'teki ve dünyadaki durumu ile bağdaşmaz bulacaktır. Yapılacak her türlü işbirliği Çin'e sonraki krizleri oluşturması için gerekli imkânları sağlayacak bir faaliyet alanı olarak değerlendirecektir. Böylelikle, 18. kısımda anlatılan bütün Çin tartışması ve Çin'in "görkemini gizlemeyi" bırakıp bırakmayacağı sorusu, Crowe tarzı bir analizin amaçları doğrultusunda önemsiz kalacaktır. Şöyle ki: Çin bunu günün birinde yapacaktır (analizin varsayımına göre) ve Amerika şimdiden bu olmuş gibi davranmalıdır.

Amerikan tartışması, Crowe'un güç dengesi yaklaşımına bir de ideolojik görev yüklemektedir. Yeni muhafazakârlar (*neo-con*) ve diğer aktivistler demokratik kurumların güven ve inanç ilişkisinin ön koşulu olduğunu ileri sürmektedirler. Bu bakış açısına göre, demokratik olmayan toplumlar doğaları gereği güvenilmez ve güç kullanmaya eğilimlidirler. Bu yüzden ABD (nazik bir ifadeyle) nüfuzunu en üst düzeyde kullanmak ya da eksik olan yerlerde ve özellikle Amerikan güvenliği açısından tehlike arz edebi-

lecek ülkelerde daha fazla çoğulcu kurumların oluşturulması için baskı yapmakla yükümlüdür. Bu düşünce biçiminde, Amerikan dış politikasının demokratik olmayan toplumlarla ilişkisinde nihai amacı rejim değişikliğidir; Çin ile barış içinde olunması bir strateji konusu değil, Çin'deki yönetimin değişmesi meselesidir.

Uluslararası ilişkileri stratejik üstünlük sağlamak için kaçınılmaz bir mücadele olarak yorumlayan analizler de Batılı strateji uzmanlarını sınırlamamışlardır. Çinli “zafer göstericileri” de neredeyse benzer bir mantığı benimsemektedirler. Aralarındaki başlıca fark, Crowe baba mirası olan statükocu bir ülkeyi savunarak Birleşik Krallığı temsil ederken, Çin'in yükselen güç tarafından konuya yaklaşmasıdır. Bu türe bir örnek, 18. kısımda anlatılmış olan Albay Liu Mingfu'nun *Çin Rüyası* adlı kitabıdır. Liu'nun görüşüne göre Çin'in kendini “barışçıl yükseliş” davasına adanmasının hiçbir anlamı yoktur; çatışma ABD-Çin ilişkisinin doğasında vardır. Çin ile ABD arasındaki ilişki bir “maraton yarışı” ve “yüzyılın düellosu” olacaktır.⁷⁰⁷ Dahası, bu rekabetin sonucunda bir taraf kazanırken diğer taraf kaybedecektir; eksiksiz başarının tek alternatifi alçaltıcı bir başarısızlıktır: “Şayet Çin 21. yüzyılda dünyanın 1 numarası olamazsa, zirveyi elde edemezse o zaman bir kenara atılması kaçınılmaz olacaktır.”⁷⁰⁸

Ne Crowe muhtırasının Amerikan versiyonu, ne de üstünlük yanlısı Çinlilerin analizleri kendi hükümetleri tarafından onaylanmışlardır; ancak günümüzde mevcut olan düşüncenin alt metnini oluşturmaktadırlar. Eğer bu görüşlerin varsayımları iki taraf-

⁷⁰⁷ Phillip C. Saunders, “Will China's Dream Turn into America's Nightmare?” *China Brief* 10, sayı 7 (Washington, D.C.: Jamestown Foundation, 1 Nisan, 2010): s. 10.

⁷⁰⁸ Liu Mingfu, *China Dream: Great Power Thinking and Strategic Posture in the Post-American Era*, s. 24; Chris Buckley, *China PLA Officer Urges Challenging U.S. Dominance*, Reuters, Şubat 28, 2010, erişim linki <http://www.reuters.com/article/2010/03/01/us-china-usa-military-exclusiveidUSTRE6200P620100301>.

ça da uygulanmış olsaydı, Çin ve ABD bu sonsözün önceki bölümlerinde söz edilen giderek tırmanan bir gerginliğin içine kolayca düşebilirlerdi. Çin, Amerikan kuvvetlerini sınırlarından olabildiğince uzağa sürmek, Amerikan deniz gücünün faaliyet alanını sınırlandırmak ve Amerika'nın uluslararası diplomasideki ağırlığını azaltmak için çalışacaktı. ABD ise Çin egemenliğine karşı denge unsuru olarak Çin'in komşularını organize etmeyi deneyecekti. Her iki taraf da ideolojik ayrılıklarını vurgulayacaklardı. İki taraf arasındaki caydırıcılık ve önleyicilik kavramları bakışımı olmadığından karşılıklı etkileşim daha da karmaşık hâle gelecekti. ABD daha ziyade baskın bir askerî güce, Çin ise nihai psikolojik darbeye odaklanmıştı. Er ya da geç taraflardan biri ya da diğeri yanlış hesap yapacaktır.

Böylesi bir tavır bir kez kalıplaştığında üstesinden gelmek giderek daha da zorlaşır. Rekabet eden taraflar kendilerini tanımlamalarıyla birer kimlik kazanırlar. Crowe'un tanımını yapmış olduğu ve zafer gösterisi yanlısı Çinliler ile Amerikalı bazı yeni muhafazakârların benimsedikleri şeyin esası, görünüşte kendiliğinden işler (özdevimsel/otomatik) olmasıdır. Model bir kez oluşturulup anlaşmalar biçimlendirildiğinde bunun zorunlu taleplerinden kaçış yoktur.

Crowe muhtırasını okuyanlar karşılıklı düşmanlıkla ilgili verilen örneklerin bunlardan yola çıkılarak varılan sonuçlarla karşılaştırıldığında, ufak tefek bahaneler olduğunu fark edeceklerdir: Güney Afrika'da sömürgecilik rekabeti ile ortaya çıkan olaylar, devlet görevlilerinin idaresi ile ilgili anlaşmazlıklar. Tarafları rekabete sürükleyen şey hâlihazırda yapmış oldukları değildi. Yapabilecek olduklarıydı. Olaylar sembollere dönüşmüş; semboller kendi ivmelerini geliştirmişlerdi. Geriye düzeltilecek bir şey kalmamıştı çünkü birbiriyle çatışan ittifaklar sisteminin düzeltme payı yoktu.

Amerikan politikası önleyebildiği sürece, ABD ile Çin ilişkisinde bu olmamalıdır. Elbette Çin politikası Crowe Muhtırası ku-

rallarıyla oynamakta ısrar ederse ABD direnmek zorunda kalacaktır. Bu talihsiz bir sonuç olacaktır.

Küresel istikrar ve barış için vazgeçilmez olduğunu düşündüğüm işbirliğine dayalı ABD-Çin ilişkisinin karşısındaki gerçekçi engellerin farkında olduğumu göstermek için olası gelişmeleri uzun uzadıya tanımladım. İki ülke arasında çıkacak bir soğuk savaş, ilerlemeyi Pasifik'in iki yakasında da bulunan nesil durduracaktır. Nükleer silahsızlanma, çevre, enerji güvenliği ve iklim değişikliği gibi küresel sorunların küresel bir işbirliğini gerektirdiği bir zamanda, bu durum her bölgenin iç politikalarına anlaşmazlıklar sokacaktır.

Tarihle kıyaslamalar doğaları gereği tam doğruyu yansıtmazlar. En kesin benzerlik bile şimdiki kuşakların atalarının hatalarını tekrarlayacakları anlamına gelmez. Her şey bir yana, tarihteki sonuç herkes için bir felaket olmuştur, hem kazananlar hem de kaybedenler için. Her iki taraf da yaptıkları analizlerin kendilerini gerçekleştiren kehanetlere dönmemesi için dikkatli olmalıdır. Bu kolay bir görev olmayacaktır. Crowe muhtırasının gösterdiği gibi, tek başına verilen güvenceler temelde yatan dinamizmi engellemeyecektir. Stratejik güven ve işbirliği anlayışının gelişmesi üst düzeydeki liderlerin sürekli özenini içeren ciddi bir ortak çalışmayı gerektirmektedir.

Çin ile ABD arasındaki ilişkilerin biri kazanırken diğerinin kaybettiği bir oyun olmasına gerek yoktur ve olmamalıdır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupalı liderler için sorun bir tarafın kazanmasının diğeri için yenilgi ve harekete geçmiş olan kamuoyuna ters düşen ödünler anlamına gelmesiydi. Çin-Amerikan ilişkisindeki durum bu değildir. Uluslararası cephedeki meseleler doğaları gereği küresel sorunlardır. Uzlaşma güç olabilir ama bu meseleler konusunda cepheleşmek başarısızlığı getirir.

Başrol oyuncularının içsel gelişimi de Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki durumla kıyaslanabilir değildir. Çin'in yükselişi

planlandığında, bunun son yılların en olağanüstü hamlesinin ilelebet süreceği ve Amerika'nın görece durgunluğunun kaçınılmaz olduğu varsayılmıştır. Ama hiçbir konu ulusal bütünlüğü muhafaza etmekten Çinli liderlerin kafasını daha fazla meşgul etmemektedir. Sürekli olarak toplumsal uyum hedefinden söz edilmektedir ki bu, kıyı kesimleri gelişmiş toplumlar düzeyindeyken, iç kesimlerinden bir kısmı dünyanın en geri kalmış bölgelerinden olan bir ülkede gerçekleşmesi güç olan bir hedeftir.

Çin ulusal yönetimi halkına tamamlanması gereken bir görevler listesi sunmuştur. Bu görevler arasında Cumhurbaşkanı Hu Jintao'nun deyişiyle “eşi benzeri görülmemiş derecede amansız bir görev” olan ve Hu'nun kariyerinin birçok aşamasında bu savaşımın içinde yer aldığı yozlaşmayla mücadele bulunmaktadır.⁷⁰⁹ Bu listede ayrıca, bir zamanlar Hu'nun üçünde yaşamış olduğu, yoksul iç eyaletleri kaldırmak için tasarlanmış “Batılı gelişim kampanyası” da yer almaktadır. İlan edilen önemli görevler arasında yönetimle köylü arasında yeni bağlar oluşturulması, köy bazında demokratik seçimlerin desteklenmesi ve Çin kentli bir toplum olmaya doğru ilerlerken siyasi uygulamaların şeffaflığının artırılması bulunmaktadır. Dai Bingguo 18. Kısım'da söz edilen 2010 Aralık makalesinde Çin'in ülke içinde karşı karşıya olduğu güçlüklerin kapsamını özetlemektedir:

BM'nin günlük 1 Amerikan doları standardına göre bugün Çin'de hâlâ 150 milyon insan yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Kişi başına düşen 1.200 yuan gelir esas alındığında bile hâlen 40 milyondan fazla insan yoksulluk içinde yaşamaktadır. Hâlihazırda elektriği olmayan 10 milyon kişi bulunmaktadır ve her yıl 24 milyon kişinin işsizlik sorunu çözüm beklemektedir. Çin çok büyük bir nüfusa ve zayıf bir altyapıya sahip bir ülkedir; kentlerle kırsal kesim arasındaki gelişme eşit değildir; endüstriyel yapı

⁷⁰⁹ Richard Daniel Ewing, “Hu Jintao: The Making of a Chinese General Secretary,” *China Quarterly* dergisi, sayı 173 (Mart 2003): s. 29-31.

orantılı değildir ve üretim güçlerinin az gelişmiş durumu temelde değişmemiştir.⁷¹⁰

Çin'in ülke içindeki sorunu liderlerinin ifadesiyle "Çin'in amansız yükselişi" cümlesinin ifade ettiğinden çok daha karmaşıktır.

Deng'in reformlarının hayranlık uyandırıcı olmaları kadar, Çin'in başlangıçtaki göz alıcı büyümesi biraz da o zamanki şanslı koşullara bağlanabilir. Şöyle ki o zamanlar büyük ölçüde vasıfsı, geniş ve genç Çinli nüfus ile Çin yapımı ürünleri nakit para ödeyerek satın alan varlıklı, iyimser ve oldukça güçlü Batılı ekonomiler arasında hayli iyi bir uyum söz konusuydu. Artık Çin'in iş gücünün yaşlanması ve daha fazla deneyim kazanması (ki bu durum bazı üretimlerin Vietnam ve Bangladeş gibi daha düşük ücretli ülkelere kaymasına neden olmaktadır) ve Batı'nın bir tasarruf dönemine girmesi, tabloyu daha da karmaşık bir hâle getirmektedir.

Nüfus faktörü bu durumu pekiştirecektir. Yaşam standartlarının ve ortalama yaşam süresinin yükselmesine ilaveten tek çocuk politikasının gerçek anlamının çarpıtılmasıyla Çin, dünyanın en hızla yaşlanan nüfuslarından biri hâline gelmiştir. Ülkenin toplam çalışan nüfusunun 2015 yılında doruk noktasına çıkması beklenmektedir.⁷¹¹ Bu noktadan sonra giderek artan yaşlı nüfusu destekleyecek, on beş ila altmış dört yaş arası nüfus azalmaya başlayacaktır. Nüfustaki değişiklikler karamsar-
dır: 2030 yılında kırsal kesimde 20-29 yaş arası nüfusun bugünkü seviyenin yarısı kadar olacağı tahmin edilmektedir.⁷¹² 2050'de toplam nüfusun yüzde yirmi beşi, altmış beş yaş ve

⁷¹⁰ Dai Bingguo, "Persisting with Taking the Path of Peaceful Development" (Pekin: ÇHC Dışişleri Bakanlığı, 6 Aralık 2010).

⁷¹¹ Adele Hayutin, "China's Demographic Shifts: The Shape of Things to Come" (Stanford: Stanford Center on Longevity, Ekim 24, 2008), s. 7.

⁷¹² Ethan Devine, "The Japan Syndrome," *Foreign Policy* (30 Eylül 2010), erişim linki http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/09/30/the_japan_syndrome.

üzeri olmak üzere, Çin nüfusunun yarısının elli beş yaş ve üzerinde olması öngörülmektedir.⁷¹³

Böylesine büyük yurt içi sorunlarla karşı karşıya olan bir ülke, kendiliğinden olmadıkça, kendini stratejik çatışmaların ya da dünya egemenliği için bir rekabetin içine kolaylıkla atamaz. Kitale imha silahlarının ve nihai sonuçları bilinmeyen modern askeri teknolojilerin varlığı Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemden temel farklılığı belirlemektedir. Savaş başlatan liderler ellerindeki silahların sonuçlarını kavrayamamışlardı. Günümüzdeki liderlerin kullanabilecekleri silahların tahrip gücü hakkında hata yapma lüksleri yoktur.

ABD ile Çin arasındaki en önemli rekabetin askeri alanda olmasından ziyade, ekonomik ve toplumsal alanda olması daha muhtemeldir. Eğer her iki ülkedeki ekonomik büyüme, mali esenlik, altyapı harcamaları ve eğitimle ilgili altyapıya ilişkin mevcut eğilimler sürerse, özellikle Asya-Pasifik bölgesindeki gelişmede bir boşluk olabilir. Ama bu sadece bir ihtimaldir; ABD bunu önleyecek, hatta kendi çabalarıyla durumu tersine çevirebilecek kapasitededir.

ABD rekabetçilik ve dünyadaki rolünü sürdürme sorumluluğu taşımaktadır. Bunu Çin'le bir rekabetten ziyade, kendi geleneksel görüşleri gereği yapmak zorundadır. Rekabetçilik yaratmak büyük ölçüde bir Amerikan projesidir, bunun çözümünü Çin'den bekleyemeyiz. Kendi ulusal kaderini kendi yorumuna göre gerçekleştirmekte olan Çin, ekonomisini geliştirmeyi sürdürecektir ve Asya ve ötesinde geniş çaplı çıkarların peşinde olacaktır. Bu, Birinci Dünya Savaşı'na yol açan nedenleri belirleyen bir durum değildir. Birçok alanda Çin ve ABD'nin işbirliği yaptıkları kadar birbirleriyle rekabet ettikleri bir gelişme olacağı anlaşılmaktadır.

İnsan hakları sorunu karşılıklı etkileşimin toplam aralığı içinde yerini bulacaktır. ABD insan itibarı ve halkın yönetime

⁷¹³ Hayutin, "China's Demographic Shifts," s. 3.

katılımı gibi temel konulardaki yükümlülüğünü ifade etmediği takdirde kendine karşı dürüst olamaz. Modern teknolojinin doğası göz önüne alındığında bu ilkelerin ulusal sınırlar içinde hapsedilmesi söz konusu değildir. Ama deneyimler göstermiştir ki bu ilkeleri zorla empoze etmeye çalışmak, Çin gibi kendine has tarihi vizyona sahip bir ülkede, büyük olasılıkla kendi işine taş koymaktır. Obama'nın ilk iki yılı dâhil olmak üzere, Amerikan yönetimleri ulusal güvenliğin gereksinimlerine uygun olarak uzun vadeli etik görüşlerin büyük ölçüde dengelenmesi konusunda başarılı olmuşlardır. Temel yaklaşım -bir önceki kısımda söz edilmiştir- geçerliliğini korumuştur; gerekli denge- nin nasıl sağlanacağı konusu, her iki tarafın yeni kuşakları için sorun teşkil etmektedir.

ABD ve Çin'in birbirlerinden gerçekçi olarak ne isteyebilecekleri meselesi ortaya çıkmaktadır. Amerika'nın Çin'i de kapsayacak şekilde Asya'yı organize etmeye ya da ideolojik bir haçlı seferi için demokratik devletlerden bir blok oluşturmaya ilişkin üstü kapalı projesi -bir dereceye kadar Çin'in komşularının birçoğu için vazgeçilmez bir ticaret ortağı olması nedeniyle- başarıya ulaşması zor bir olasılıktır. Aynı nedenlerle, Çin'in Amerika'yı Asya'nın ekonomik ve güvenlik ilişkilerinin dışında bırakmaya yönelik girişimi, tek bir gücün egemen olmasının sonuçlarından endişe eden diğer Asyalı devletlerin neredeyse tamamı tarafından benzer bir direnişle karşılanacaktır.

Çin-Amerikan ilişkisini nitelendiren en uygun ad, ortaklıktan ziyade "birlikte evrimleşmedir." Bu ifade, her iki ülkenin kendi iç koşullarını izleyecekleri, mümkün olan durumlarda işbirliği yapacakları ve ilişkilerini çatışmanın en aza indirgenmesi şeklinde belirleyecekleri anlamını taşır. Taraflardan hiçbiri diğer tarafın amaçlarının tamamını desteklemez ya da çıkarlarının tıpatıp benzerliğini varsaymaz ama her iki taraf da bir-

birini tamamlayan menfaatler geliştirmenin ve tanımlamanın yollarını arar.⁷¹⁴

ABD ve Çin yaptıkları girişimi kendi halklarına ve küresel refaha borçludurlar. Her ikisi de diğeri tarafından üzerinde egemenlik kurulamayacak kadar büyüktür. Bu nedenle içlerinden hiçbirisi savaş ya da Soğuk Savař tarzı bir çatışmanın sonunda elde edilecek zaferin koşullarını belirleyecek durumda değıldir. Crowe Muhtırası zamanında hiçbir zaman resmî olarak ortaya atılmamış olan soruları kendilerine sormalıdırlar: Ne zaman bir çatışma ile karşı karşıya kalacağıız? Tüm taraflar, yanlış bir manevra yüzünden dünyanın birbirine düşmesi sonucunda nereye gidebileceğini değılendirmeksizin, dengenin işlerliğini mekanik bir sürece dönüştüren kifayetsizlik içinde miydiler? Birinci Dünya Savaşı'na yol ačan uluslararası sistemi yöneten liderlerden hangisi sonunda dünyanın ne hâle geleceğini bilse geri adım atmazdı?

Bir Pasifik Topluluğına Doğru Mu?

Birlikte evrimleşme çabasına yönelik bir gayret ilişkilerde üç aşamalı bir çalışmayı gerektirir. Birinci aşama büyük güç merkezlerinin olağan etkileşiminde ortaya çıkan sorunlardır. Otuz yıldan fazla zamandır gelişen müzakere sistemi bu iş için yeterli ölçüde uygundur. Sözelimi ticaret ilişkileri ve anlaşmazlık yaratan meselelerde diplomatik işbirliğı gibi ortak çıkarlar profesyonelce izlenmektedir. Krizler ortaya çıktıında genellikle tartışma yoluyla çözülmektedir.

İkinci aşama, aşına olunan kriz tartışmalarını daha kapsamlı bir çerçeveye taşıyıp gerginliğı yol ačan nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim olmalıdır. Bunun için iyi bir örnek, Ku-

⁷¹⁴ bkz. Joshua Cooper Ramo, "Hu's Visit: Finding a Way Forward on U.S.-China Relations," *Time* dergisi (8 Nisan 2010). Ramo Çin-ABD ilişkilerini açıklamak için biyoloji alanından birlikte evrimleşme kavramını benimser.

zeydoğu Asya konseptinin bir parçası olarak, Kore sorununu ele almak olacaktır. Şayet Kuzey Kore, müzakere eden tarafların beceriksizliği sayesinde nükleer kapasitesini sürdürmeye devam ederse, Kuzeydoğu Asya ve Orta Doğu'da nükleer silahların yaygınlaşması mümkün olacaktır. Yeni bir adım atıp, Kore'nin nükleer silah yayma konusunu, üzerinde anlaşmaya varılmış Kuzeydoğu Asya'da barışçıl düzen kapsamı içinde ele almanın zamanı gelmemiş midir?

Daha temel bir görüş dünyayı karşılıklı etkileşimin üçüncü aşamasına götürecektir; Birinci Dünya Savaşı öncesindeki liderlerin asla ulaşmadıkları bir aşamaya.

Çin ve ABD'nin çatışmaya mahkûm oldukları savı, Pasifik'in iki yanında rekabet hâlindeki bloklar olmaları nedeniyle birbirleriyle ilişki içinde olduklarını varsayar. Ama bu, her iki taraf için de felakete giden yoldur.

Mevcut dünya koşullarındaki gerginliğin bir yönü, Amerika'nın Çin'i denetim altına almanın yollarını aradığına dair Çinlilerin endişelerine dayanmaktadır -benzer şekilde Amerikalılar da Çin'in Amerika'yı Asya'dan çıkarmanın peşinde olduğundan kaygılanmaktadırlar. Bir Pasifik Topluluğu -ABD, Çin ve diğer ülkelerin ait oldukları ve barışçıl gelişimine katkıda bulundukları bir bölge- kavramı bu endişeleri hafifletebilir. Bu, ABD ve Çin'i ortak bir girişimin tarafı yapacaktır. Paylaşılan amaçlar -ve bunların ayrıntılı biçimde hazırlanmaları- stratejik kaygıları bir ölçüde ortadan kaldırır. Japonya, Vietnam, Hindistan ve Avustralya gibi diğer büyük ülkelerin, Çin ve Amerika arasında kutuplaşmış bloklar yerine, müşterek olarak algılanabilecek bir sistem içinde yer almalarını sağlar. Böylesine bir çaba ancak çok dikkatle ele alınması ve hepsinden öte ilgili liderlerin buna inanmaları ile anlamlı olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda dünya düzenini oluşturan kuşağın en önemli başarısı bir Atlantik Topluluğu kavramını yaratmış

olmasıdır. Buna benzer bir kavram ABD ile Çin arasındaki olası gerilimleri değiştirebilir ya da en azından hafifletebilir miydi? Böylesi bir oluşum ABD'nin bir Asya gücü olduğu ve birçok Asyalı gücün bunu istediği gerçeğini yansıtacaktır. Aynı zamanda Çin'in küresel bir rol oynama arzusuna da karşılık verecektir.

Bölgesel düzeyde ortak bir siyasi anlayış Çin'in, ABD'nin kendisine yönelik bir kuşatma politikası yürüttüğüne ilişkin endişesine de büyük ölçüde bir cevap olacaktır. "Kuşatma" sözünden ne anlaşıldığı önemlidir. Çin sınırlarında yerleşik Hindistan, Japonya, Vietnam ve Rusya gibi azımsanmayacak kaynaklara sahip ülkeler, Amerikan politikası tarafından yaratılmamış gerçeklikleri temsil etmektedirler. Çin bütün tarihi boyunca bu ülkelerle yaşamıştır. Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Çin'i kuşatma görüşünü reddettiğinde, temeli Çin karşıtlığı olan, Amerikan güdümlü bir stratejik blok oluşturulmasına yönelik çabayı kastetmişti. Bir Pasifik Topluluğu girişiminde hem Çin hem de ABD birbirleriyle ve diğer katılımcılarla yapıcı ilişkiler içinde olacaklardır; birbirlerine karşıt bloklar olmayacaklardır.

Asya'nın geleceğinin biçimlenmesi önemli ölçüde Çin ve Amerika'nın bunu nasıl tasavvur ettiklerine; bir ölçüde de içlerinden hangisinin diğerinin tarihten gelen bölgesel rolüne uyum sağlayacağına bağlıdır. ABD tarih boyunca kendi ideallerinin evrensel geçerliliğine ilişkin görüşleri açıkça ortaya koymuş ve bunları tüm dünyaya yayma amacıyla hareket etmiştir. Çin, kendi benzersizliği temelinde hareket etmiş; misyonerce bir çabayla değil, kültürel geçişim yoluyla genişlemiştir.

Kendilerini farklı biçimlerde benzersiz gören bu iki toplum için işbirliğine giden yol, doğal olarak zorludur. Anlık hamlelerden ziyade, şartların her daim değişkenlik gösterdiği durumlara dayanabilecek, sabit bir hamle düzeni oluşturmak daha mühim hâle gelmiştir. Pasifik'in iki tarafındaki liderlerin bir müzakere geleneği ve karşılıklı saygı geliştirme yükümlülükleri vardır ki,

böylece onların ardından gelenler için ortaklaşa kurulan bir dünya düzeni aynı doğrultudaki ulusal özlemlerin bir ifadesi hâline gelsin.

Çin ve ABD kırk yıl önce ilişkilerini ilk kez yeniden düzenlediklerinde, zamanın liderlerinin en önemli katkısı, görüşlerini günün mevcut meselelerinin ötesine taşıyabilmiş olmalarıydı. Birbirlerinden uzun süredir tecrit edildikleri için aralarında kısa vadeli gündelik meseleler olmaması nedeniyle bir bakıma şanslıydılar. Bu durum bir kuşak önceki liderlere mevcut baskılar yerine, gelecekle ilgilenmeleri ve Çin-Amerika işbirliği olmaksızın gerçekleşmesi mümkün olmayan ve o zamanlar henüz hayal edilemeyen bir dünyanın temellerini atmaları için olanak sağlamıştır.

Barışın doğasını anlamaya çalışırken, yarım yüzyıldan fazla zaman önce yeni mezun bir öğrenci olduğum zamanlardan bu yana uluslararası düzenlerin yapısını ve işleyişini araştırdım. Bu araştırmalara dayanarak, anlayışlar arasında açıklamış olduğum kültürel, tarihsel ve stratejik farklılıkların her iki tarafın yönetimlerinin son derece iyi niyetli ve son derece uzak görüşlü olsalar bile, aşılması zor güçlükler doğurduğunun farkındayım. Öte yandan, eğer tarih geçmişin otomatik olarak tekrarına mahkûm olseydi, dönüşüm asla olmazdı. Her büyük başarı gerçeklik kazanmadan önce bir hayaldir. Bu bakımdan, başarmak için bir işi üstlenmek gerekir, kaderine terk etmek değil.

Filozof Immanuel Kant “Ebedi Barış” adlı denemesinde dünyaya kalıcı barışın iki yoldan biriyle geleceğini söylemektedir: Ya insanın iç görüşüyle ya da insanlığa başka şans bırakmayan büyük bir çatışma ve felaket sonucunda. Biz böyle bir yol ayrımındayız.

Gizli ziyareti duyuran bildiri üzerinde Başbakan Zhou Enlai ile anlaştığımızda şöyle demişti: “Bu açıklama dünyayı sarsacak.” Kırk yıl sonra ABD ve Çin çabalarını dünyayı sarsmak için değil, onu inşa etmek için birleştirebilseler ne mükemmel bir sonuç olurdu.

İndeks

A

ABD-Çin Stratejik ve Ekonomik Di-yaloğu, 594

ABD-Çin uzlaşması, 562

ABD stratejisi, 191

arabulucular, 79-80, 97-98, 104,
111, 120-121, 304-305

Cenevre-Varşova görüşmeleri,
274, 280-284

ilişkilerin normalleşmesi, 338,
434, 466

Mao ile son görüşmeler, 375

Nixon'un ziyareti, 301, 319, 327,
340-341, 343, 355, 358, 467

pinpon diplomasisi, 292

Snow röportajları, 259, 289

Şanghay Bildirisi, 333, 338-340,
343, 345, 370, 435, 441, 465,
467, 544

Ussuri Nehri çarpışması, 143,
176, 273-274

Üçüncü Bildiri, 467-469, 472

yarı ittifak, 344, 363, 377

yatay çizgi, 345, 354-356, 360,
376, 430, 472, 475

ABD Kongresi, 436, 468, 520

En Çok Kayırılan Ulus statüsü,
526, 560, 562-563, 565

Jackson-Vanik Düzenlemesi, 526,
560

Watergate, 354, 361, 378, 382,
435

Acheson, Dean: 159-163, 166-168,
172, 188

Afganistan, 284, 426, 449, 458,
472-475, 481, 495, 590, 598

Marksist darbe, 426

Sovyet etkisi, 426

Sovyet karşıtı ABD-Çin etkinlik-
leri, 466, 471, 479

Sovyetlerin yayılmacı çabaları,
472

Afrika, 30, 203, 211, 254, 334, 389,
429, 445, 453, 472

Sovyet planları, 187

- Sömürgeci rekabet, 116
- Afyon Savaşı, 59, 73, 76, 82, 87, 91-92, 94, 96, 600
- Ağıt Nehri (*River Elegy*) (TV), 493
- Aksai Chin, 237-238
- Albright, Madeleine, 572-573
- Almanya:118-119, 122, 124, 183, 327, 382, 514, 523, 526, 596, 613, 615-619
- I. Dünya Savaşı öncesi, 617, 623, 626
- birleşmesi, 523, 613, 615-616
- Boksör Ayaklanması, 122, 247
- Brest-Litovsk Antlaşması, 148
- Qingdao'nun işgali, 119
- Altılı Görüşmeler, 594
- Altı Güvence, 469
- Amerika Birleşik Devletleri (ABD):
- ABD hakkında Çin'in kuşkuları, 355, 561
- Açık Kapı politikası, 83, 125
- Altılı Görüşmeler, 594
- Birleşmiş Milletler, 125, 127, 144, 182, 197, 597
- Boksör Ayaklanması, 122, 247
- Çin Milliyetçileri, 159, 528
- Çin'i kimin "kaybettiği" tartışmaları, 137, 154, 159, 254
- Çin'le ilişkiler, 462, 479
- ABD-Çin uzlaşması, 562
- değerlerini yayması, 14
- elçiliğin Pekin'e taşınması, 464
- En Çok Kayırlan Ulus statüsü, 83, 93, 98, 526, 560, 562-563, 565
- insan hakları konusu, 413
- Kore Savaşı, 143, 153-154, 166, 172-173, 176-177, 188, 191-192, 194-195, 198, 203, 205, 243, 261, 383-384, 411, 422, 450, 459
- NSC-48/2 belgesi, 160, 168
- nükleer silahlar, 175, 180, 203-204, 224-225, 330, 359, 381, 435, 592
- Pasifik Topluluğu, 592
- Perry'nin "siyah gemileri", 113
- Soğuk Savaş, *bkz.* Soğuk Savaş; Sovyetler Birliği
- süper güç, 127, 140-141, 153, 190, 194, 227, 311, 355, 376-377, 384, 393, 408, 424-425, 430, 441, 445, 471, 475-478, 559, 577, 587, 592, 602
- Tayvan, *bkz.* Tayvan
- Tiananmen krizi, 485, 502, 532, 549, 570
- üçgen diplomasisi, 159, 477
- Vietnam, *bkz.* Vietnam; Vietnam Savaşı
- Amherst, William Pitt, Lord, 71
- Andropov, Yuri, 474
- "Aptal İhtiyar," 151
- Arap-İsrail Savaşı (1973), 345, 350
- Arnavutluk Halk Cumhuriyeti, 247
- Arrow gemisi, 97
- Arunaçal Pradeş (Güney Tibet), 236
- ASEAN ülkeleri, 447, 460, 570, 614
- Asya Kalkınma Bankası, 496, 565
- Asya finansal krizi (1997-98), 574, 600
- Atlantik Topluluğu, *bkz.* NATO
- Avrupa:

- Avrupa'da komünizmin çöküşü, 130
- Avrupa'nın hedefi ekonomik kazanımlar, 85
- Avrupalı tacirler, 60-61
- I. Dünya Savaşı, 514, 596, 615, 617, 623, 626, 628-629
- I. Dünya Savaşı öncesi, 617, 623, 626
- güç dengesi diplomasisi, 27, 47
- II. Dünya Savaşı, 125, 127, 137, 154, 169, 195, 206, 209, 263, 421, 480, 566, 629
- NATO, 172, 183, 195, 211, 284, 358, 362, 392, 445, 456, 560, 567
- Otuz Yıl Savaşı, 481
- Varşova Paktı, 211, 284
- Vestfalya sistemi, 614
- Avusturya Macaristan ve Boksör Ayaklanması, 122, 247**
- B**
- Bağılantısız Devletler:**
- Mao'nun "Üç Dünya" görüşü, 376-377, 430, 445, 475, 587
- nükleer silahlar, 175, 180, 203-204, 224-225, 330, 359, 381, 435, 592
- Sovyet tehdidi, 209, 317, 341, 448, 473, 502
- Baker, James A., III, 523, 554**
- barbarlar, 41, 44, 60, 62, 73, 75-76, 92-93, 101, 107, 109, 116**
- açgözlülükleri, 93, 120
- barbarlarla çatışmalar, 60, 92, 107
- barbarlarla eşitlik, 60, 92, 107
- barbarlarla ticaret, 60, 92
- beş tuzak, 45, 67, 84
- hürmet göstermeleri, 62
- işgal tehditleri, 204, 317, 425
- rekabet hâlindeki barbarlar, 25, 393
- riayet eder gibi davranma, 75
- Sekiz Devlet İttifakı görev gücü, 122
- teknolojik başarıları, 33
- barışçıl yükseliş kavramı, 596-598, 600, 605, 609, 621**
- Belgrad, Çin elçiliğinin tahrip edilmesi, 572**
- Berlin Duvarı, yıkılışı, 495, 523**
- beş tuzak, 45, 67, 84
- Beş Yıllık Planlar, 405**
- Bilge Cato (Cato the Elder), 445**
- Birinci Dünya Savaşı, 122, 124, 263, 514, 596, 615, 617, 623, 626, 628-629**
- Crowe Muhtırası, 613, 621-623, 628
- sonrası, 263
- yol açan olaylar, 103, 232, 292, 415, 492, 498, 617, 626, 628
- Birleşmiş Milletler:**
- BM'de Çin sandalyesi, 172
- ekonomik gelişme, 396
- Güvenlik Konseyi üyeleri, 114, 200
- Kore Savaşı, 143, 153-154, 166, 172-173, 176-177, 188, 191-192, 194-195, 198, 203, 205, 243, 261, 383-384, 411, 422, 450, 459
- terörizmle savaş, 589

uluslararası güvenlik, 172, 174, 380, 597
 Üç Dünya, 376-377, 430, 445, 475, 587
 yaşam standardı konusunda, 410, 532
 Bismarck, Otto von, 193, 557
 Blumenthal, W. Michael, 451-452
 Boer Savaşı, 617
 Bogue Antlaşması, 81
 Bohlen, Charles "Chip," 254
 Boksör Ayaklanması, 122, 247
 Bosna-Hersek, 617
 "Boş Şehir Taktiği," 136, 140, 194
 Brest-Litovsk Antlaşması, 148
 Brejnev, Leonid, 209, 350, 359, 377, 474
 Brown, Harold, 456
 Bruce, Frederick, 80, 98
 Brzezinski, Zbigniew: 403, 429-430, 432-433, 436, 447-448, 456, 460
 Deng'le görüşmeleri, 523
 Hua Guofeng'le görüşmeleri, 433
 Nixon'un beş ilkesi, 430
 normalleşme, 350-51
 Vietnam'ın Kamboçya'yı işgali, 447, 459
 Budizm, 35
 Bundy, McGeorge, 261
 Burma, 32, 92, 138, 449
 Bush, George H.W.:
 CIA müdürü, 277
 Çin ziyareti, 466, 480
 Deng'in emekliliği, 526-527
 Fang Lizhi ihtilafı, 517, 519-520, 522, 525, 539, 545
 Bush, George W., 583, 594

Büyük Britanya: 79, 233
 Afyon Savaşı, 82, 87
 Arrow gemisi, 97
 I. Dünya Savaşı öncesi, 617, 623, 626
 Boer Savaşı, 617
 Bogue Antlaşması, 81
 Boksör Ayaklanması, 122, 247
 Chuan-pi Konvansiyonu, 79, 81
 Çin limanlarını ablukaya alması, 76-77
 değerli sanat eserlerinin imha edilmesi, 99
 Hong Kong, 72, 79, 82, 93, 101, 119
 Kızıl Muhafızlar tarafından elçiliğinin tahrip edilmesi, 245-246, 248
 Macartney Misyonu, 62-72, 77, 95
 Tianjin Antlaşması, 77, 98, 105
 Tibet, 125, 220
Büyük Güçlerin Yükselişi (Rise of Great Powers, The) (TV), 596
 Büyük Katerina (Çariçe), 211
 Büyük Petro, 211
 Büyük Uyum, 130, 133-134, 147

C

Carter, Jimmy: 403, 428-429, 435, 443, 446-448, 452, 454-456, 458-459, 462-468, 473-474
 Carter yönetimi, 403, 455-456, 458, 463-464
 Chai Zemin, 435-465
 Chen Jian, 169
 Chen Shui-bian, 588

Chen Yi, 247, 267, 269-270
 Chiang Ching-kuo, 566
 Christopher, Warren M., 555-556, 561-563, 568, 570
 Chuan-pi Konvansiyonu, 79, 81
 Churchill, Winston, 155
 Cixi, İmparatoriçe Dowager, 110, 121-122
 Clausewitz, Carl von, 48, 50
 Clinton, Bill, 515, 545-546, 554-556, 558, 560, 563-564, 567, 570-571
 Clinton, Hillary R., 630
 Clinton yönetimi, 546, 554-556, 567
 Tayvan Boğazı Krizi, 565, 568
 Crowe, Eyre, 613, 617-623, 628
 Crowe Muhtırası/Bildirisi, 613, 621-623, 628

Ç

Çan Kay-şek, 124-126, 137, 144, 155, 157, 160, 197, 204, 210, 228, 241, 324
 Çavuşesku, Nikolay, 347, 525
 Çekoslovakya, 215, 274, 526
 Çernenko, Konstantin, 474
 Çin:
 Altılı Görüşmeler, 594
 antlaşma limanları, 82, 98
 askerî yetersizlik, 107, 460
 askerî teori, 48
 aşağılanma yüzyılı, 88, 196
 “barışçıl yükseliş” teorisi, 596-598, 600, 605, 609, 621
 beş yıllık planlar, 405
 Birleşmiş Milletler, 125, 127, 144, 182, 197, 597
 Çin bürokrasisi, 46

Çin-Hindistan Savaşı (1962), 22, 142, 235, 243
 Çin-Vietnam Savaşı (1979), 176
 Dörtlü Modernizasyon, 443
 halef meseleleri, 365, 367, 374, 392-393, 414, 461, 537, 564, 581
 iç savaş, 27, 127, 137, 151, 164-165, 207, 245, 339, 388, 512, 533, 535
 İleri Büyük Atılım, 253, 411
 Japon istilas, 175
 kendini güçlendirme, 89, 107, 12, 415, 602
 kendine yetme, 354, 358, 443, 487, 608, 611
 kıtlık, 235, 243-244, 251
 Komünist Parti, *bkz.* Çin Komünist Partisi
 Konfüçyüsçülük, *bkz.* Konfüçyüsçü bilgiler; Konfüçyüsçü gelenek
 Kore Savaşı, 143, 153-154, 166, 172-173, 176-177, 188, 191-192, 194-195, 198, 203, 205, 243, 261, 383-384, 411, 422, 450, 459
 Kültür Devrimi, *bkz.* Kültür Devrimi
 Çin’in küresel rolü, 340
 Milliyetçiler, *bkz.* Milliyetçi Parti misyonerler, 117, 125-126, 175
 nükleer silahlar, 175, 180, 203-204, 224-225, 330, 359, 381, 435, 592
 Özel Ekonomik Bölgeler, 487
 Pasifik Topluluğu, 592, 628-630

- Reform ve Açılım, 404, 410, 482, 484, 573, 580, 598, 608
- Sağcı Karşısı Kampanya, 233, 251, 326, 517
- sınırları, 93, 138
- Sovyetler Birliği ile Dostluk Antlaşması, 168, 217-218
- stratejik karar oluşturma, 239
- sürekli devrim, 133, 136, 138, 146, 232, 250, 384, 537
- Tayvan, *bkz.* Tayvan
- tecrit, 31, 110, 113, 229, 252, 258, 266, 284, 302, 312, 352, 359, 421, 438, 440, 449, 482, 493, 500, 502, 524, 526, 544, 577, 608, 631
- tek Çin ilkesi, 315
- ulusal kimlik, 43
- Üçüncü Dünya, 376, 385, 393, 429, 432, 475-479
- yabancı elçilikler, 247
- yabancı yatırımlar, 415, 487, 533-534
- yeni binyılda Çin, *bkz.* 21. yüzyıl
- Yeni Çin, 22, 123, 139, 191, 197, 302, 310
- Yüz Çiçek Kampanyası, 147, 232
- Çin Cumhuriyeti, 123, 126, 196-197, 314
- Tayvan, *bkz.* Tayvan
- Çin Elçiliği, Belgrad, tahrip oluşu, 572
- Çin Halk Cumhuriyeti (PRC), 15, 19, 127, 136-137, 139-141, 153, 163, 191, 196-197, 200, 212, 217, 223-224, 226, 235, 244, 250, 252, 285, 291, 300, 314, 320, 324, 331, 401-402, 449, 462, 468, 471, 492, 499, 503-504, 507-508, 521, 537, 565, 572, 593, 610
- ABD ilişkileri, 296, 331, 339, 360, 369, 377, 499, 507, 512, 518, 553, 569, 572
- dünyadaki rolü, 90, 332, 377, 584, 611, 626
- iki Çin, 196, 202, 204, 280, 464-465, 602
- kuruluşu, 136, 153, 235, 508
- tek Çin, 204, 313, 315, 338
- ayrıca bkz.* Çin; Çin Komünist Partisi
- Çin halkı, 13, 48, 90, 129, 131, 136, 146, 148-152, 201, 203, 233-235, 252, 259, 266, 285, 292, 295, 330, 336, 393, 399, 410, 412, 414, 449, 484, 508, 513, 549, 552, 558, 572, 579, 598, 609
- deniz aşırı Çinliler, 440
- hayat standartları, 492
- iç ayaklanmalar, 82, 95, 132, 196, 229
- kıtlık, 235, 243-244, 251
- komünler, 234, 395, 405, 487, 534
- sürekli devrim, 133, 136, 138, 146, 232, 250, 384, 537
- tahammülü, 90, 409
- tek çocuk politikası, 625
- yaratıcı düşünmesi, 336
- yoksulluğu, 410, 437
- Çin İmparatoru:
- başkenti terk etmesi, 101, 325
- Büyük Uyum, 130, 133-134, 147

- Gong'un bildirgesi, 104
 Gökyüzünün Altındaki Her Şey, 28, 30, 36, 38, 41-42, 236
 Gökyüzünün İradesi, 40, 60, 82, 84, 88, 96, 129
 Gökyüzünün Oğlu, 38, 61, 65, 84
 İnsanlığın İmparatoru, 38
 secde, 30, 38, 59, 61, 65-66, 68, 71
 Yazlık Saray'ın yanışı, 117
Çin İnsan Hakları Grubu, 413
Çin-Hindistan Savaşı (1962), 22, 142, 235, 243
Çin Komünist Partisi, 123, 151, 156, 210, 220, 232, 243, 254, 271, 308, 316-317, 341, 410, 440, 508, 525, 585
 dünya komünist hareketi, 123
 lleri Büyük Atılım, 253, 411
 sürekli devrim, 133, 136, 138
 kuruluşu (1921), 123
 Uzun Yürüyüş, 367, 385, 484, 500
 Yüz Çiçek, 147, 232-233
Çin Kültürü, 27, 29, 32, 35, 42, 60, 84, 88, 101, 122, 150, 244, 421, 493
Çin dili, 23, 28, 46, 61
Çin Mutsuz (*China Is Unhappy*), 602-603
Çin Rüyası (*China Dream*) (Liu Mingfu), 602-604, 621
Çin Seddi, 43
Çin uygarlığı, 25-26, 69, 106, 149
Çinhindi, 195, 241, 254, 271, 313-314, 417, 419, 421-425, 432, 446, 450, 453-454, 472-473, 481
Çinhindi Federasyonu, 417, 419, 424, 432, 446, 454
D
Dagu Kaleleri, 97-98
Dai Bingguo, 606, 624
Dalay Lama, 219, 238, 531
de Gaulle, Charles, 327
Deng Liqun, 532
Deng Nan, 532
Deng Pufang, 397
Deng Xiaoping, 19, 248, 306, 368, 375, 394-396, 408, 424, 443, 519, 548, 600, 609, 611
Dış Moğolistan, 155, 158, 161, 350
 dış ülkede dokunulmazlık ilkesi, 82
 diplomasi, 24, 39-42, 45-46, 50, 54, 60, 62-63, 68, 71, 73, 80, 83, 87, 91-92, 100, 106, 118, 121, 124-125, 141, 153, 182, 190, 193, 201, 206, 211, 219, 224, 228, 231, 240, 268, 280-281, 283, 292-294, 296, 300, 302-304, 309, 340, 349, 436, 441, 454, 457, 474-475, 479, 500, 505, 523, 544-546, 548, 567, 588-589, 614-616, 616, 622
 devlet adamlığı, 35, 56, 437, 456, 515, 543
 elçilik düzeyinde görüşmeler, 226, 228
Gerçekçi Politika (*Realpolitik*), 46
 güç dengesi, 27, 47, 614, 620
 halklar düzeyinde diplomasi, 294
 istişare sistemi, 428, 564
 iş bitirici diplomasi, 545-546
 Soğuk Savaş sırasında, bkz. Soğuk Savaş

yatıştırma politikası, 120
 Disraeli, Benjamin, 616
 Dobrynin, Anatoly, 274-275
 Dörtler Çetesi, 366-370, 391-392,
 399, 401, 403-404, 411, 462,
 500, 514
 Jiang Qing, 146, 366-367, 371,
 387, 391, 396, 413, 496
 Wang Hongwen, 367
 Yao Wenyan, 367
 Zhang Chunqiao, 367, 392
 Dörtlü Modernizasyon, 443
 Du Halde, Jean-Baptiste, 34
 Dulles, John Foster, 199-203, 206,
 223, 228, 304, 321, 331
 Dundas, Henry, 36-37, 38

E

Eagleburger, Lawrence, 506-507,
 524
 Eisenhower, Dwight D., 195, 199-
 200, 202-203, 205-206, 219,
 222, 224-226, 331, 441
 Eisenhower yönetimi, 195, 200,
 205
 Elgin, Lord, 99, 101
 Elliot, Charles, 79
 En Çok Kayırılan Ulus statüsü, 83,
 93, 98, 526, 558-560, 562-563,
 565

F

Fallaci, Oriana, 306
 Fang Lizhi, 517, 519-520, 522, 525,
 539, 545
 Fas, 617
 Ford, Gerald R., 362, 378, 435, 463
 Ford yönetimi, 429, 456

Foreign Affairs dergisi, 250, 257,
 266, 273, 596
 Kennedy'nin makalesi, 251
 Zheng Bijian'ın makalesi, 597
 Fransa, 50, 92, 94, 97, 118-119,
 122, 205, 284, 306, 398, 403,
 418, 421, 514, 616-617
 Fransız İhtilali, 616
 Fuzhou, antlaşma limanı olarak,
 82

G

Gates, Thomas S., Jr., 391
 Cenevre Konferansı, 205-206, 241,
 304
 Geng Biao, 460
 George III, İngiltere Kralı, 63, 68-
 70
 Gingrich, Newt, 567
 Gong, Prince, 42, 101-104, 108-109
 Gorbacov, Mikhail, 470, 474, 492,
 495, 497, 499, 522-525, 549-551
 Gordon, Charles "Çinli," 104
 Gökyüzünün İradesi, 40, 60, 82,
 88, 96, 129
 Gromiko, Andrei, 224-226, 300
 Guangzhou (Kanton), ticaret mer-
 kezi, 61-63, 70, 72, 74-75, 78,
 91, 97
 Güney Kore, bkz. Kore
 Güney Tibet, 236
 Güney Yemen, 351

H

Haig, Alexander, 300, 358, 466-467
 haksız antlaşmalar, 123, 377
 Halk Kurtuluş Ordusu (PLA), 144,
 166, 175, 184, 187, 189, 198,

202, 220, 223, 242, 245, 267,
302, 316, 392, 402, 406, 450,
452-453, 460, 497, 499, 571,
603-604, 611
Han Çinlileri, 33, 41, 45, 59, 95-96
Han Hanedanlığı, 36, 45-46, 67
Hay, John, 125
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich,
57-58
Helms, Richard, 277
Hill, E. F., 145, 263
Hindistan, 21, 23, 28, 30, 35, 63,
74, 92, 137, 142, 151, 176, 182,
195, 219-220, 235-240, 242-
244, 251, 255, 263, 265, 278,
359, 452, 552, 588, 605
Çin-Hindistan Savaşı (1962),
235, 243
İleri Politika, 238-239
Pasifik Topluluğu, 628-630
Hitler, Adolf, 120, 169, 225, 269
Ho Chi Minh, 50, 446
Holdridge, John, 299
Hong Kong, 72, 79, 82, 93, 101,
119, 492, 533, 536, 539, 565
How, Jon, 308
Hua Guofeng, 366, 391, 402-403,
407, 414-415, 417, 425, 433,
447, 451
Huang Hua, 247, 430, 432
Huang Zhen, 284, 388
Huc, Abbé Régis-Evariste, 26
Hu Jintao, 583, 585, 595, 597, 600,
611, 624
Hurley, Patrick, 126
Hüseyin, Saddam, 350
Hu Yaobang, 368, 415, 475, 484-
485, 488-489, 496, 585

İ/İ
Ignatieff, Nikolay, 100-101
İkinci Dünya Savaşı, 27, 125, 127,
137, 154, 169, 195, 206, 209,
263, 421, 480, 566, 596, 629
ABD'nin süper güç statüsüne
ulaşması, 602
Japonların teslim olması, 125,
137, 140
Kahire Konferansı, 206
savaş sonrası Avrupa, 195
İleri Büyük Atılım, 253, 403, 411
İlkbahar ve Sonbahar Dönemi
(770-476 B.C.), 36, 49
İpek Yolu, 28
İran, 29, 351, 353, 426, 475, 561,
592, 598
İran-İrak Savaşı, 475
İrak, 350-351, 353, 475, 589-590
İrak Savaşı, 475, 589
İtalya ve Boksör Ayaklanması, 123

J

Jackson-Vanik Düzenlemesi (1974),
526, 560
Japonya, 29, 72, 88-91, 110-122,
124-125, 137, 154-156, 158, 164,
167, 170, 175, 183, 205-206,
225, 241, 255, 263, 265, 292,
309, 317, 324, 336, 338, 347,
349-354, 376-377, 380, 382, 408,
421, 428, 436, 438, 449, 460,
479-481, 504, 557, 566, 588,
593-594, 596, 605, 629-630
Jiang Qing, 146, 366-367, 371, 387,
391, 396, 413, 496
Jiang Zemin, 522, 531, 538-540,
562, 585

Ji Pengfei, 348

Johnson, Lyndon B., 144, 252

Johnson yönetimi, 144, 261-262

Jomini, Antoine-Henri, 50

K

Kahire Konferansı, 206

Kamboçya, 196, 283, 362, 417,
421-422, 424-425, 427, 432,
446-447, 449, 452, 454-455,
457-459, 474-475, 495, 502

Kant, Immanuel, "Ebedi Barış," 631

Kennan, George, 254, 348-349, 353

Kennedy, John F., 250, 251, 442

Keynes, John Maynard, 486

Kızıl Kmerler, 417, 422, 433, 454-
455, 459, 502

Kızıl Muhafızlar, 245-248, 287,
316, 397, 584

Kızıl Odanın Rüyası (*Dream of the
Red Chamber*), 141

Kim Il-sung, 154, 163-166, 169,
171-172, 181, 186, 192

Kohler, Foy, 254

Kong Fu-zi, bkz. Konfüçyüs

Komünizm, 214, 311, 330, 360,
395, 463, 482-483, 514, 531,
550, 555, 575

Konfüçyüs, 26, 29, 35-38, 43, 63,
65, 73-74, 89, 91, 105-106,
109, 115, 129, 131-135, 141,
152, 246-247, 287-288, 311-
312, 370-371, 374, 388, 421,
430, 493, 541, 578, 581, 587

Derlemeler, 37, 49

Konfüçyüsçü düşüncede çıkar
kavramı, 73

öğretisi, 129, 133, 136, 406-407

Konfüçyüsçü bilgeler, 541

Konfüçyüsçü gelenek, 132

Kore, 32, 40-41, 62, 112-113, 115-
118, 121, 130, 137, 143, 153-
154, 164-192, 194-195, 198-
199, 201, 203, 205, 235, 243,
260-261, 281, 303, 319, 325,
336, 344, 377, 383-384, 411,
419, 422-423, 450, 459, 481,
486, 531, 536, 562, 592-594,
612, 629

Kore Savaşı, 143, 153-154, 166,
172-173, 176-177, 188, 191-
192, 194-195, 198, 203, 205,
243, 261, 383-384, 411, 422,
450, 459

Kosova Savaşı, 572

Kosigin, Aleks, 278, 347

Kruşçev, Nikita, 156, 208

Kuzey Kore, 130, 137, 143, 154,
164, 166, 169-170, 174-175,
178-180, 182, 184, 186, 189-
190, 303, 319, 344, 422, 459,
481, 531, 562, 592-593, 629

Kuzey Vietnam, bkz. Vietnam; Viet-
nam Savaşı

Küba, 130, 209, 242-244, 432, 439,
448-449, 452, 472, 474, 531

Küba Füze Krizi (1962), 209, 244

Kültür Devrimi, 146-147, 149, 231,
244-245, 247-250, 253, 257, 259,
267-268, 286, 288, 292, 300,
305-306, 315-317, 334, 367-369,
374-375, 387, 389, 392, 396-397,
399-400, 404-405, 413, 418, 439,
453, 482, 484-486, 489, 490,
498, 510, 517, 532-533, 536,
539, 584, 595, 598, 606, 611

Çin kültürü, 150, 244, 421, 493
 Dörtler Çetesi, 366-370, 391-392, 399, 401, 403-404, 411, 462, 500, 514
 Fang Lizhi, 517, 519-520, 522, 525, 539, 545
 Halk Kurtuluş Ordusu, 144, 166, 175, 184, 187, 189, 198, 202, 220, 223, 242, 245, 267, 302, 316, 392, 402, 406, 450, 452-453, 460, 497, 499, 571, 603-604, 611
 Kızıl Muhafızlar, 245-248, 287, 316, 397, 584
 Komünist Parti, 22, 123, 125-127, 130, 134-135, 138, 144-145, 147, 149-151, 156, 210, 213, 220, 232, 243-246, 248, 254, 271, 286, 308, 316-317, 341, 365, 396, 404-405, 440, 474-475, 477, 483-485, 489-490, 496, 499, 508, 517, 522, 525, 527, 531, 534-535, 537, 545, 549-550, 575, 584-585, 595
 "Küçük Kırmızı Kitap," 247-248, 334, 395

L

Lake, Anthony, 558, 560
 Lampton, David, 536
 Laos, 196, 240-241, 292, 421-422, 425, 432
 Lattimore, Owen, 43
 Lay, Horatio, 97
 Le Duc Tho, 345, 423
 Lee Kuan Yew, 439, 460

Lee Teng-hui, 566
 Lenin, V. I., 141, 148
 Leninizm, 147
 Libya ve nükleer imkânları, 592
 Li Daoyu, 569
 Li Hongzhang, 103, 105, 109-110, 114, 116-117
 Lilley, James, 506, 519
 Lin Biao, 144, 181, 184, 278, 289-291, 296, 325, 334, 346, 365, 369, 402, 411
 Lincoln, Abraham, 32
 Lin Zexu, 74, 78, 91
 Li Peng, 507, 509, 540, 557-558, 562, 564
 Li Ruihuan, 513, 540, 551
 "Küçük Kırmızı Kitap," 247-248, 334, 395
 Liu Mingfu, 603-604, 621
 Liu Shaoqi, 369
 Lord, Winston, 299, 385, 559
 Lu Hsing-chi, 237

M

Makao, 565
 MacArthur, Douglas, 172, 174, 181, 190
 Macartney, Lord George, 61-63, 95
 Macartney Misyonu, 61, 82
 Machiavelli, Niccolò, 311
 Maclean, Donald, 168
 McLeod, Gary, 299
 McMahon Hattı, 137, 236-238, 243
 mahjong, 142
 Malakka Boğazı, 453, 458, 460
 Malezya, gerilla savaşı, 195, 318, 349, 419
 Malraux, André, 132

Mançu Hanedanı, 32, 122
 Mançu kabileleri ve Qing Hanedanı, 59
 Mançurya, 61, 99-100, 118-119, 121, 124, 137, 155, 157-158, 161, 175, 185, 187, 189, 210, 218, 225, 382
 Trans-Sibirya Demiryolu, 119
 Mao Zedong, 21, 50, 126, 130, 137, 153, 171, 232, 247, 257, 366, 395, 406-407
 ABD ilişkileri, *bkz.* ABD-Çin uzlaşması
 anıtmezarı, 152
 Büyük Uyum, 130, 133-134, 147
 Dunkirk, 381-382
 ideoloji, 111, 127, 133, 140, 143, 145, 147, 149, 155, 161, 191, 208-210, 227, 234, 248, 265, 289, 316, 332, 341, 369, 384, 406-409, 423-425, 487, 510, 512, 514, 581
 İleri Büyük Atılım, 253, 411
 Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı*, 46, 49-51, 54-56, 122, 421
 yatay çizgi, 345, 354-356, 360, 376, 430, 472, 475
 Yüz Çiçek Kampanyası, 147, 232
 Mao Zedong Felsefesi, 366
 Marshall, George, 126
 Marshall Planı, 195
 Marx, Karl, 131
 Marksizm-Leninizm, 142, 147, 224
 Matsu, 198-201, 204, 221, 223, 225, 228, 441
 Matthews, Diane, 308
 Meadows, Thomas, 82
 Meiji Aydınlanması, 113-114

Middleton, Drew, 381
 Milliyetçi Parti, 124, 134, 566
 Ming Hanedanı, 30, 40
 Mitchell, George J., 560
 Molotov, Vyacheslav, 162
 Mondale, Walter "Fritz," 454, 457
 Moğol Hanedanlığının çöküşü, 29
 Moğolistan, 22, 59, 61, 99, 101, 125, 138, 155, 158, 161, 235, 325, 350, 409, 475

N

Nakasone, Yasuhiro, 480-481
 Nankin Antlaşması, 81, 84
 Napier, Lord, 72
 Napolyon Savaşları, 71
 Nariakira, Shimazu, 114
 Nathan, Andrew J., 498
 NATO, 172, 183, 195, 211, 284, 358, 362, 445, 456, 560, 567
 Nehru, Jawaharlal, 182, 220, 238-239, 242
 Nie Rongzhen, 267
 Ningbo, antlaşma limanı, 82
 Nixon, Richard M., 13, 161, 228, 257, 270-271, 378, 435, 478
 Nixon yönetimi, Kissinger'ın rolü, 261, 271, 283, 358, 361, 378
 Novotny, Antonin, 215

O/Ö

Obama, Barack, 583, 611, 627
 Ohira, Masayoshi, 449
 Olimpiyat Oyunları, 565, 598-599
 11 Eylül saldırıları, 589
 Orta Krallık, kâinatın merkezi, 15, 24, 32, 45, 57, 62, 80, 85, 112, 309, 312, 421, 542

Orta Doğu, 29, 221, 350-351, 429,
431, 453, 589-590, 629
Otuz Yıl Savaşı, 481
Outlaws of the Marsh, 141
Özel Ekonomik Bölgeler, 487

P

Pakistan, 284-285, 289-291, 294,
300-302, 351, 353, 473, 592
Palmerston, Henry John Temple,
Lord, 71-72, 75-76, 79, 84, 99
Afyon Savaşı, 76, 82, 87, 91
Elgin'in seferi, 99, 101
Panikkar, K.M., 182
Paris Barış Antlaşması, 345
Pasifik Topluluğu, 21. yüzyılda,
592, 628-629
Pelosi, Nancy, 503, 560
Peng Dehuai, 181, 411
Peng Zhen, 171
Perry, Matthew, 113
Pescadore Adaları, 202
Peyrefitte, Alain, 72
Pham Van Dong, 419-420, 426
Phomvihane, Kaysone, 425
Pinpon diplomasisi, 292-293, 308,
322, 334
Pol Pot, 454-455
Pottinger, Sör Henry, 79-81, 94
Pye, Lucian, 32

Q

Qian Qichen, 507, 509, 513, 522,
524, 543, 551, 557, 569
Qiao Guanhua, 323, 329, 338, 390
Qin Hanedanlığı, 56
Çin Şi Huang, 131, 392
Qishan, Zhili valisi, 77-79

Qiyong, 80-81, 85, 94
Quemoy, 198-201, 204, 221, 223,
225, 228, 441
Quesnay, François, 34

R

RAND Corporation (Araştırma ve
Geliştirme Şirketi), 274
Rather, Dan, 469
Ready, Jack, 299
Reagan, Ronald, 455, 462, 464, 472
Reagan yönetimi, 465-466, 470-471
Reynolds, Joshua, 64
Rhee, Syngman, 165, 169, 185
Richardson, Elliot, 277
Rogers, William, 294
Romanya, 284-285, 291-292, 347,
525-526
Roosevelt, Franklin D., 121, 155
Rumsfeld, Donald H., 386
Rusk, Dean, 197, 207-208, 262
Rusya, 16, 61, 63, 87-92, 99-102,
117-122, 124, 137, 139, 147-
148, 155, 157-158, 161, 168,
177, 184, 186, 202, 211, 236,
378, 384, 445, 550, 552, 594,
604, 617
Rus-Japon Savaşı, 121
Ryukyu Adaları, 112, 114, 167

S/Ş

Sağcı Karşıtı Kampanya (Anti-Righ-
tist Campaign), 233, 251, 326,
517
Sainteny, Jean, 284
Samphan, Khieu, 424
Sarı İmparator efsanesi, 25, 27
Sasser, James, 568

- Savaş Yetkileri Yasası (1973), 362
- Savaşın Devletler Dönemi (MÖ 475-221), 123
- Schlesinger, James R., 382, 386-387, 456
- Scott, Hugh, 3392
- Scowcroft, Brent, 500, 506, 524, 527
- SEATO (Southeast Asia Treaty Organization/(Güneydoğu Asya Antlaşma Örgütü)), 195, 200, 205
- secde ritüeli, 30, 38, 59, 61, 65-66, 68, 71
- Sedat, Enver, 431
- Sekiz Devlet Ittifakı görev gücü, 122
- Shambaugh, David, 596
- Shang Hanedanı, 26
- Shen Zhihua, 186
- Shi kavramı, 55-56, 103, 114, 123, 170, 297, 454, 600
- Shi Zhe, 170
- Shultz, George P., 471, 479
- Sihanouk, Norodom, 422
- Sincan, 59, 61, 100, 125, 137-138, 155, 157-158, 161, 210, 218, 235, 237, 271, 275, 382, 531, 589
- Singapur, 195, 439-440, 449, 460, 492, 536
- Smyser, Dick, 299
- Snow, Edgar, 144, 212, 259, 285, 346, 422
- Red Star Over China* (Çin'in üzerindeki kırmızı yıldız), 259
- Soğuk Savaş, 13-14, 16, 143-144, 152, 176-177, 192-193, 264, 274, 276-277, 296, 307, 330, 351, 357, 418, 454, 460, 466, 473-474, 478, 502-503, 523, 548, 551, 557, 576, 592, 596, 623, 628
- ABD-Çin uzlaşması, bkz. ABD-Çin uzlaşması
- bağılantısız ülkeler, 203
- barışçıl bir arada varoluş, 550
- caydırıcılık, 176-177, 221, 275, 343, 434, 445, 460, 551, 592
- güçler dengesi, 39, 55, 89, 91, 102, 110, 120-121, 143, 184, 194, 264, 425-426, 474
- Karşılıklı Yıkım Bilinci, 357
- kuşatma teorisi, 348, 353
- mücadeleci bir arada varoluş, 221, 297
- nükleer tehdit, 140
- silah denetimi görüşmeleri, 358
- ulusal çıkarlar, 161, 332, 425, 513, 548
- Vietnam, bkz. Vietnam Savaşı
- yatay çizgi, 345, 354-356, 360, 376, 430, 472, 475
- Song Hanedanı, 29
- Song Xiaojun, 603
- Sovyetler Birliği, 13, 125, 137-138, 140, 142-143, 147, 151-158, 161-164, 166, 168-169, 172, 183, 187, 191-192, 194-195, 198, 202, 208-211, 213-216, 220-222, 224, 233-234, 242-244, 254-255, 259, 261-265, 268, 270, 274-276, 278, 284, 290, 303, 328, 344-345, 349, 351, 353-356, 359-361, 376-377, 380-382, 385, 390, 418, 424-434, 438-443, 445-446, 448-449, 451, 453, 456-460, 463, 472-474, 477-479, 490, 492, 495,

500, 502, 523-524, 545, 549,
551-552, 554-555, 557, 560, 569,
578, 588, 592

Sputnik, 214

Stalin, Joseph, 137, 147, 153-159,
162, 164-165, 168-171, 181-
190, 192, 208-210, 212-215,
217-218, 269, 322, 407, 492

Stoessel, Walter, 279-280

Sun Tzu, 19, 46, 49-52, 54-55, 141,
189, 201, 221, 421, 454, 561

Sun Wu, 49

Sun Yat-sen, 123

Suslov, Mikhail, 244

Şanghai, antlaşma limanı, 82

Şanghai Bildirisi, 333, 338-340,
343, 345, 370, 435, 441, 465,
467, 544

Şanghai Demokrasi Forumu, 413

Şevardnadze, Eduard, 470

T

Taiping İsyanı, 57, 96, 98, 101-104,
106-107, 512

Tayvan:

açık deniz adaları, 143-198-199,
204, 220-223, 225, 235, 243,
317, 441

Altı Güvence, 469

beş ilke, 337, 430, 516, 550

BM, 167, 174-175, 177, 181, 190,
200, 238, 376, 383-384, 396,
448, 485, 555, 570-571, 588-
589, 597, 603, 615, 624

Çin'in parçası olarak düşünülme-
si, 138

diplomatik görüşmeler, 312, 442,
562

iki Çin, 196, 202, 204, 280, 464-
465, 602

Milliyetçi Çin, 496

Şanghai Bildirisi, 333, 338-340,
343, 345, 370, 435, 441, 465,
467, 544

Tayvan'a silah satışları, 435, 465-
466-467, 469-470

Üçüncü Bildiri, 467-469, 472

Tayvan'la ilişkiler Yasası (1979),
466, 469-470, 567

Tayvan Boğazı, 137, 143, 171-173,
175-177, 181, 194-196, 199-203,
220, 222, 227, 241, 253, 294,
314, 338, 419, 451, 464, 471,
565, 568, 570-571

Tanaka, Kakuei, 309

Tang, Nancy, 301-302, 361, 371-
372, 388, 503, 560

Tang Hanedanı, 21, 421

Tang Longbin, 301

terörizm, 589

kitle imha silahları, 590

11 Eylül saldırıları, 589

Tayland, 32, 41, 92, 424, 437, 439-
440, 446, 449, 455, 460

tek tanrıcılık, 35, 38

Thompson, Llewellyn, 254

Tiananmen Olayı (1976), 391

Tiananmen Meydanı Krizi (1989),
415, 544

Fang Lizhi ihtilafı, 517, 519-520,
522, 525, 539, 545

Hu Yaobang'ın ölümü, 496

hükümet karşıtı gösteriler, 497

12- ve 24-karakter bildirileri,
526, 528

Tianjin Antlaşması, 98

Tibet, 29, 43, 59, 125, 138, 219-220,
235-238, 255, 497, 531, 546, 585
Time dergisi, 437
Timurlenk, 22
Tito, Josip Broz, 154
Trans-Sibirya Demiryolu, 119
Truman, Harry S., 126, 137, 159-
160, 171-174, 197-199, 205, 383
Truman yönetimi, 171, 174, 205
Tyler, John, 83

U/Ü

uluslararası hukuk, 40, 90, 295,
433
uluslararası ilişkiler, 39, 85, 99,
135-136, 144, 154, 175, 197-
198, 287, 304, 311, 343, 513,
594, 601
Ussuri Nehri, 143, 176, 273-274
uyumlu dünya kavramı, 597
Uzun Yürüyüş, 367, 385, 484, 500
Üç Dünya, 376-377, 430, 445, 475,
587
Üç Krallığın Hikâyesi (*Romance of
the Three Kingdoms, The*), 27,
140-142, 269
Üç Krallık Dönemi (M.S. 220-280),
269

Üç Temsil ilkesi, 575
Üçüncü Bildiri (1982), 467-469, 472
Üçüncü Dünya (bağlantısızlar), 376,
385, 393, 429, 432, 475-479

V

Vance, Cyrus, 428
Varşova Paktı, 211, 284
Viktorya, İngiltere Kraliçesi, 74-75,
77

Vietnam, 13, 32, 41, 43, 50, 56, 62,
92, 105, 119, 130, 143, 145, 176,
180, 191, 196, 205, 240, 254-
255, 257, 260-264, 271-272, 281,
283, 290-292, 294, 302-303, 312,
315, 321, 325, 332, 345, 360-
361, 378, 417-427, 432, 437-442,
446-455, 457-460, 464, 466, 473-
474, 481, 495, 531, 552, 588,
593, 625, 629

Vladivostok, 68, 304-5

Vo Nguyen Giap, 25

Vişinski, Andrey, 120

W

Wang Bingnan, 206, 241
Wang Hairong, 301, 371-372, 388
Wang Hongwen, 367
Wang Jiaxiang, 254
Watergate, 354, 361, 378, 382, 435
wei qi, 47-48, 126, 143, 173, 202,
240, 382, 419, 424, 433, 449
Wei Yuan, 91-94, 107
Wen Jiabao, 583, 589
Whiting, Allen, 274
Wilson, Woodrow, ilkeleri, 124,
257, 423
Wo-ren, 109

X

Xiamen, antlaşma limanı, 82, 198
Xiongnu kabilelerinin tehditleri, 45
Xiong Xianghui, 269
Xu Xiangqian, 267

Y

Yahya Han, Ağa Muhammed, 290
Yalta Konferansı (1945), 155, 157

Yang Shangkun, 506

Yao Wenyan, 367

Yao Yilin, 478

yatay çizgi, 345, 354-356, 360, 376,
430, 472, 475

Ye Jianying, 267, 269, 302, 383

Yeni Çin, 22, 123, 139, 191, 197,
302, 310

21. yüzyıl, 613, 621

Yuan Hanedanı, 45

Yuan Shikai, 123

Yüz Çiçek Kampanyası, 147, 232

Z

Zeng Guofan, 106

Zhang Chunqiao, 367, 392

Zhang Wenjin, 301

Zhao Ziyang, 369, 415, 484, 486,
488-489, 491, 496, 522, 531, 585

Zhenbao Adası, 350

Zheng Bijian, 596-597, 600

Zheng He, 30-31

zhongguo (Orta Krallık), 24

Zhou Hanedanı, 36

Zhou Enlai, 131, 139, 170, 178,
203, 206, 211, 223, 227, 246,
267, 275, 278, 289-294, 304,
321, 368-369, 383, 402, 410,
419, 496, 550

Zhuge Liang, 140, 194, 269

"Boş Şehir Taktiği," 136, 140, 194

Zhu Rongji, 538, 543, 551, 576

Zoellick, Robert, 597

Zongli Yamen, 103

HENRY KISSINGER

"Son derece zekice yazılmış bir kitap... Çin tarihindeki ritim ve örüntüleri ustaca takip ediyor."

Michiko Kakutani, The New York Times

"Müthiş bir kitap... Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde büyük payı olan Kissinger oldukça sarsıcı, zaman zaman ümit verici ve son derece kesin bir dille bizleri neler beklediğini anlatıyor."

Chicago Sun-Times

Bilgece değerlendirmeler içeren bu kapsamlı tarihî analizde Henry Kissinger ilk defa bir ülke üzerine koca bir kitap yazıyor ve yarım yüzyılı aşkın süredir yakından tanıdığı, Batı ile diplomatik ilişkilerini bizzat şekillendirdiği Çin'i en vurucu yönleriyle tanıtıyor. Konfüçyus'un toplumu birleştirici "devlet dini" felsefesinden, modern Avrupa'nın müttefik güçleri ile Çin'in ilk defa diplomatik temasa geçtiği 18. yüzyıla, Çin-Sovyet ittifakının kuruluşu ve çöküşüne, Mao dönemine, Hindistan, Tibet ve Tayvan krizlerine, Kore Savaşı'na, Tiananmen Meydanı katliamına ve Deng Xiaoping öncülüğünde Çin'in ekonomik açılımına kadar birçok dönüm noktasını aydınlatıyor. 88 yaşındaki Henry Kissinger bir dünya diplomasi duayeni ve Çin'e 40 defa diplomatik ziyarette bulunmuş bir ABD dışişleri bakanı kimliğiyle son bölümde Çin'in potansiyel bir süper güç olarak 21. yüzyıldaki rolüne ilişkin önemli değerlendirmelerde bulunuyor. Çin'in dünya sahnesindeki rolü üzerine 20. yüzyıl dünya siyasetinin başlıca aktörlerinden birinin tecrübesine dayanarak kaleme alınmış benzersiz bir çalışma.

Satın alma gücü açısından hâlihazırda dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan ve önümüzdeki 15 yıl içerisinde dünyanın en büyük ekonomik gücü olması beklenen Çin'i yakından tanımak için bu kitabı mutlaka okuyun.

"Akıcı, çarpıcı... kısmen tarih, kısmen hatırat ve her şeyden öte Çin dış politikasının varsayımları, metotları ve hedefleri üzerine detaylı bir inceleme-araştırma kitabı."

The Wall Street Journal

ISBN 975-256-372-8

9 789752 563728

www.kaknus.com.tr